

НАУКОВІ ПРАЦІ

**НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ
імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО**

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО
АСОЦІАЦІЯ БІБЛІОТЕК УКРАЇНИ

**НАУКОВІ
ПРАЦІ**
НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ
імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

Збірник засновано в 1998 р.

Редакційна колегія

О. С. Онищенко, акад. НАН України, д-р філос. наук (*голова*)
Г. В. Боряк, д-р іст. наук
В. М. Горовий, д-р іст. наук
Т. Ю. Гранчак, канд. іст. наук
Л. А. Дубровіна, чл.-кор. НАН України, д-р іст. наук (*заст. голови*)
Г. І. Ковальчук, д-р іст. наук
С. Г. Кулешов, д-р іст. наук
В. Ю. Омельчук, д-р іст. наук
Г. В. Папакін, д-р іст. наук
В. В. Петров, чл.-кор. НАН України, д-р техн. наук
В. І. Попик, канд. іст. наук (*заст. голови*)
В. В. Різун, д-р філол. наук
Л. І. Шевченко, д-р філол. наук
Н. А. Шип, д-р іст. наук
В. А. Широков, чл.-кор. НАН України, д-р техн. наук

**НАУКОВІ
ПРАЦІ**
НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ
імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

Випуск 34

Київ 2012

Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.
Вип. 34 / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського; АБУ. – К., 2012.
– 536 с.

До збірника наукових праць включено статті, в яких досліджуються ресурси бібліотек і їх роль в організації знань та системному наповненні вітчизняного інформаційного простору; розкриваються ресурси архівної, рукописної та книжкової спадщини в бібліотечно-інформаційному просторі; висвітлюється біографіка в сучасному інформаційному просторі.

Для працівників бібліотечно-інформаційної сфери, істориків, викладачів і студентів вищих навчальних закладів, усіх, хто цікавиться теорією і практикою бібліотечної справи.

Затверджено до друку вченою радою
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

© Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського, 2012

Розділ I

Ресурси бібліотек і їх роль в організації знань та системному наповненні вітчизняного інформаційного простору

Тетяна Коваль,

зав. відділу НБУВ, канд. іст. наук

ОПТИМІЗАЦІЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ

Стаття порушує питання комплексного вдосконалення системи обслуговування користувачів у контексті реорганізації бібліотечних підрозділів, впровадження сучасних інформаційних технологій та створення власних електронних інформаційних ресурсів.

Ключові слова: електронні інформаційні ресурси, інформаційні технології, бібліотечно-інформаційне обслуговування, бібліотечний маркетинг.

В умовах сучасного розвитку суспільства прогресивні зміни в інформаційних орієнтирах наукових бібліотек можливі лише за умов їх докорінної модифікації завдяки розширенню впровадження новітніх інформаційних технологій. Зважаючи на це, характерною рисою першого десятиріччя XXI століття стало масове приєднання наукових бібліотек до процесу створення локальних та регіональних комп'ютерних мереж, впровадження сучасних інформаційних технологій та створення власних електронних інформаційних ресурсів (ЕІР).

Активну участь у цьому напрямі бере Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського (НБУВ), керівництво якої тільки упродовж останніх років прийняло низку рішень щодо комплексного удосконалення сучасної системи обслуговування читачів та приступило до їх системної реалізації.

Згідно з новою стратегією розвитку НБУВ, у травні 2010 року відбулося злиття двох профільних бібліотечних комплексів – гуманітарного і природничо-технічного – зі створенням єдиного Відділу комплексного бібліотечного обслуговування (ВКБО). Реструктуризація галузевого обслуговування читачів призвела до об'єднання розрізнених підсобних фондів в єдиний універсальний підсобний фонд. Були чітко розподілені функції обслуговування користувачів традиційними (друкованими) та інформаційними (електронними) документами.

До комплексного бібліотечного обслуговування читачів залучилися сектори: запису читачів та контролю відвідувань; обслуговування в читальних залах; обслуговування літературою універсального профілю, обслуговування періодичними виданнями; організації підсобних фондів і каталогів; картографічних видань; обслуговування дисертаціями і

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34 документами на мікроносіях. Завдяки проведеній реорганізації, ВКБО цілком може бути репрезентований як модель сучасної інформаційно-бібліотечної діяльності наукової бібліотеки, адже він:

1. Обслуговує користувачів різноманітними типами наявних носіїв інформації:

- ✓ традиційними бібліотечними фондами (універсальний підсобний фонд, довідковий універсальний фонд, фонд вітчизняних та зарубіжних періодичних видань, фонд картографічних видань);

- ✓ електронними науково-інформаційними документами на машиночитаних носіях (компакт-дисках CD-ROM);

- ✓ електронними інформаційними ресурсами.

2. Здійснює інформаційно-бібліотечне обслуговування користувачів у різних режимах обслуговування:

- ✓ запит-відповідь;

- ✓ тематичний добір документів за запитом;

- ✓ пріоритетний;

- ✓ автоматизований.

3. Надає користувачам наявний арсенал сервісних послуг (як платних, за принципами бібліотечного маркетингу, так і на безоплатній основі).

4. Популяризує підсобні фонди Бібліотеки шляхом організації виставок нових надходжень (ВНН) та тематичних виставок у традиційній та електронній формі.

5. Формує базу даних відомостей про читачів НБУВ.

Зі створенням ВКБО вперше в історії НБУВ з'явився структурний підрозділ, який акумулює у собі весь комплекс інформаційно-бібліотечних послуг, надає широкий доступ, по-перше, до традиційних (друкованих) документів, по-друге – до CD-ROM-технологій, по-третє – до різних видів ЕІР (зокрема БД ЕК НБУВ; БД ЕК періодичних видань; реферативної БД «Україніка наукова»; електронного фонду авторефератів дисертацій, статей з наукової періодики; електронного варіанту картотеки журнальних статей гуманітарного профілю; бібліографічної БД фонду Президентів України, повнотекстової БД РДБ дисертацій тощо). Така діяльність сприяє позитивним змінам щодо усталених уявлень про роботу наукової бібліотеки з надання універсальної інформації; у значній мірі інтенсифікує та піднімає на якісно новий щабель працю бібліотекарів-консультантів.

Організація принципово нового підрозділу наукової бібліотеки постала з метою вдосконалити комплексне бібліотечне обслуговування – традиційне та електронне.

Внесення кардинальних змін у бібліотечну технологію, розробка

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34 новаційних підходів до організації та використання електронних інформаційних ресурсів (зокрема впровадження автоматизованої бібліотечно-інформаційної системи АБІС ІРБІС) зумовили актуальність даного дослідження.

За результатами внутрішньобібліотечного маркетингового дослідження, проведеного у 2010–2011 роках, більш як 40 % користувачів ЕІР потребують консультативно-методичної допомоги. Це – додатковий поштовх для підсилення уваги щодо широкого залучення користувачів (зокрема старшої вікової категорії) до користування ЕІР та навчання певним прийомам пошуку інформації й документів у різних пошукових ситуаціях. Саме у ході безпосереднього контакту з бібліотекарем-консультантом користувач опановує принципи побудови ЕІР, правила користування ними, опрацьовує нові рубрики та розділи, розширює свої можливості самостійного пошуку.

Зважаючи на необхідність оперативного та якісного обслуговування в умовах впровадження ЕІР, була розрахована штатна чисельність співробітників ВКБО за такими критеріями:

- ✓ режим обслуговування користувачів;

- ✓ кількість обслуговуваних читачів;

- ✓ кількість середньоденних відвідувань бібліотеки;

- ✓ кількість виданих документів;

- ✓ номенклатура виконаних бібліотечно-інформаційних послуг;

- ✓ кількість робочих місць (кафедр видачі документів, пунктів запису читачів, АРМів у читальних залах і підсобних фондах);

- ✓ нормування робочого часу на виконання окремих процесів обслуговування;

- ✓ нормування робочого часу на виконання внутрішніх процесів (організація і ведення підсобних фондів і каталогів, організація ВНН, тематичних виставок, розстановка, знепилання фондів та багато іншого);

- ✓ затрати робочого часу на адміністративно-управлінську роботу, санітарні дні та позапланові роботи.

Організаційно-технологічні питання обслуговування користувачів відпрацьовувалися у поєднанні з потенційними можливостями нової автоматизованої бібліотечної інформаційної системи АБІС ІРБІС. Ключовими стали проблеми, пов'язані з розробленням технології конвертації бази даних читачів у базу даних читачів системи АБІС ІРБІС та розробленням нових версій АРМів пункту запису читачів (ПЗЧ), призначених для роботи з мережевою версією бази даних читачів (БДЧ) НБУВ. Наразі при реєстрації до НБУВ читач отримує читачський квиток (у

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
вигляді пластикової картки) зі штрих-кодом, за допомогою якого відбувається його ідентифікація у БДЧ НБУВ.

У складі користувачів виділено одинадцять професійних груп, для кожної з яких визначено право на:

- ✓ користування документами основного фонду та підсобними фондами;
- ✓ продовження строків користування документами;
- ✓ бронювання замовлених документів на відповідний термін;
- ✓ певну кількість документів, які можна замовити одноразово на бронеполіці;
- ✓ право доступу до ЕІР;
- ✓ користування індивідуальним абонементом, рукописним фондом тощо.

Реорганізація системи читальних залів потребувала пильної уваги в питаннях об'єднання підсобних фондів. Повноцінне та оперативне обслуговування користувачів документами з універсального підсобного фонду (УПФ) забезпечувалося наступними заходами:

- ✓ моделювання підсобних фондів у відповідності до нової структури;
- ✓ перерозподіл документів у межах підсобних фондів і основного фонду зберігання;
- ✓ злиття галузевих підсобних фондів у робочому режимі.

Вирішуючи концептуальне завдання обслуговування документом та інформацією, Бібліотека забезпечила вільний і широкий доступ користувачів до бібліотечно-інформаційних ресурсів. В усіх читальних залах ВКБО обладнано зручні читачькі АРМи. Сам механізм електронного обслуговування передбачив:

- ✓ попередню реєстрацію користувачів;
- ✓ загальночерговість надання електронних послуг;
- ✓ встановлення термінів тривалості сеансів роботи;
- ✓ можливість копіювання на флеш-носії відібраної читачем інформації;
- ✓ забезпечення читачам доступу до електронних версій першоджерел (зокрема електронної бібліотеки дисертацій, що вміщує 365 тис. повних текстів авторефератів і дисертацій).

Нещодавне впровадження сучасної технології системи АБІС ІРБІС у читальних залах ВКБО призвело до змін усталеної роками системи і структури організації обслуговування, реалізувало нові можливості інформаційного обслуговування, забезпечило комфортність і сервіс пропонованих послуг. У процесі розроблення технології циклу «Шлях документа в умовах впровадження АБІС ІРБІС», був проведений

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
поглиблений операційно-технологічний аналіз бібліотечних процесів, який дав можливість представити виробничу структуру відділу обслуговування і фондосховища як суцільну систему у взаємозв'язку всіх складників. В умовах використання сучасної системи АБІС ІРБІС скасовано цілий блок трудомістких процесів, зокрема ведення значної кількості картотек у залі виставки нових надходжень, де накопичувалася інформація про надходження книг за місяць, квартал, рік тощо.

Широкі можливості електронного пошуку документів практично замінили класичний довідково-пошуковий апарат (ДПА), а робота бібліотекарів збагатилася змістовим поновленням виробничих процесів від видачі друкованого документа до консультаційної допомоги при використанні ЕІР, наданні платних послуг тощо.

Підаючи системному аналізу використання ЕІР в науковій бібліотеці, упродовж останніх років нами було проведено низку багатоцільових моніторингових досліджень, серед яких: «Читач у системі обслуговування електронними інформаційними ресурсами наукової бібліотеки» [6], «Електронні інформаційні ресурси в системі бібліотечно-інформаційних послуг НБУВ» [5], «Інноваційні процеси бібліотечно-інформаційного обслуговування читача наукової бібліотеки» [4], «Використання інтранет-ресурсів у сфері бібліотечного сервісу» [3], «Інтернет-технології у наукових бібліотеках України» [1], «Електронні журнали в сучасній системі бібліотечно-інформаційних послуг» [2], «Електронні документи як чинник оперативного обслуговування» [7]. Ці та інші розвідки довели, що застосування електронних технологій не тільки істотно прискорює та підвищує якісний рівень обслуговування, не тільки відкриває користувачеві цілий спектр нових, раніше недосяжних можливостей, але й перетворює та видозмінює весь комплекс існуючих інформаційних послуг, що, у свою чергу, обумовлює подальшу передислокацію резервів Бібліотеки щодо максимальної орієнтації на електронні засоби та розширення номенклатури електронних послуг.

Практика та досвід сучасної діяльності ВКБО засвідчує про те, що: спираючись на Постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної цільової національно-культурної програми створення єдиної інформаційної бібліотечної системи «Бібліотека-XXI» [8]; гармонічно поєднуючи електронне і традиційне бібліотечне середовище; створивши розподілену систему зберігання універсальних бібліотечних ресурсів; організувавши інтегрований довідково-пошуковий апарат, орієнтований на розкриття видової різноманітності та предметно-тематичної багатоаспектності підсобних фондів; запровадивши сучасні інформаційно-

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
комунікаційні технології, – Бібліотека чітко вирішує свою головну мету: збільшити відкритість і доступність фондів, активізувати використання їх потенціалу суспільством, підвищити якість і комфортність обслуговування, створити оптимально комфортні умови для співпраці читачів і бібліотекарів, і як наслідок, досягти значного покращання роботи Бібліотеки у цілому.

Список використаних джерел

1. *Гончаренко М. О.* Інтернет-технології у наукових бібліотеках України (за матеріалами фахової періодики) / М. О. Гончаренко // *Наук. праці Нац. б-ки України імені В. І. Вернадського.* – К., 2008. – Вип. 22. – С. 141–155.
2. *Лопата О. М.* Електронні журнали в сучасній системі бібліотечно-інформаційних послуг / О. М. Лопата // *Вісн. Книжк. палати.* – 2009. – № 10. – С. 25–28.
3. *Коваль Т. М., Туровська Л. О.* Використання Інтранет-ресурсів у сфері бібліотечного сервісу / Т. М. Коваль, Л. О. Туровська // *Наук. праці Нац. б-ки України імені В. І. Вернадського.* – К., 2008. – Вип. 20. – С. 73–82.
4. *Коваль Т. М., Туровська Л. О.* Інноваційні процеси бібліотечно-інформаційного обслуговування читача наукової бібліотеки / Т. М. Коваль, Л. О. Туровська // *Наук. праці Нац. б-ки України імені В. І. Вернадського.* – К., 2007. – Вип. 19. – С. 99–107.
5. *Коваль Т. М., Смоляр І. Є., Туровська Л. О.* Електронні інформаційні ресурси в системі бібліотечно-інформаційних послуг НБУВ / Т. М. Коваль, І. Є. Смоляр, Л. О. Туровська // *Наук. праці Нац. б-ки України імені В. І. Вернадського.* – К., 2006. – Вип. 16. – К., 2006. – С. 26–41.
6. *Коваль Т. М., Туровська Л. О.* Читач у системі обслуговування електронними інформаційними ресурсами наукової бібліотеки / Т. М. Коваль, Л. О. Туровська // *Бібл. форум України.* – 2006. – № 2. – С. 22–23.
7. *Туровська Л. О.* Електронні документи як чинник оперативного обслуговування / Л. О. Туровська // *Вісн. Книжк. палати.* – 2010. – № 5. – С. 40–43.
8. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної цільової національно-культурної програми створення єдиної інформаційної бібліотечної системи «Бібліотека – XXI».

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
УДК 027.021(477-25):006

Наталія Самохіна,
зав. відділу НБУВ, канд. техн. наук

ФОРМУВАННЯ НАУКОВОЇ ЕЛЕКТРОННОЇ БІБЛІОТЕКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

Висвітлені особливості комплектування електронних бібліотек шляхом запозичення інтернет-ресурсів. Подані відомості про тематичну спрямованість, опрацювання ресурсів наукової електронної бібліотеки Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, особливості обслуговування ними.

Ключові слова: електронний простір, локальна мережа, електронна версія, мережевий ресурс.

Частка електронних ресурсів у загальному інформаційному просторі постійно збільшується завдяки росту популярності електронних видань, зокрема, проходять складні процеси створення повнотекстових електронних фондів та електронних бібліотек. Природно, що особливо активно створенням електронних бібліотек у наш час займаються працівники бібліотек та навчальних установ.

Одним із джерел поповнення електронного фонду бібліотеки є інтернет-ресурси за умови їхньої відповідності видовим і тематичним критеріям відбору. Технологія комплектування електронної бібліотеки, що базується на запозиченні документів з інтернету, часто вбачається найбільш очевидною та легкою, бо в мережі існують значні ресурси, які є джерелом комплектування цифрових бібліотек. Але поряд з перевагами така технологія має певні труднощі та недоліки, які необхідно враховувати при її використанні. Так, комплектування електронної бібліотеки на базі запозичення ресурсів з інтернету потребує додаткових витрат на моніторинг мережі, пошук, відбір та завантаження ресурсів.

Якщо документ є копією друкованого видання, особливу увагу треба звернути на якість електронної копії, ідентичність самому документу, повноту вихідних даних, легітимність її створення. Для документів електронного походження головним чином акцентується увага на змістовій складовій та береться до уваги необхідність встановлення додаткового програмного (або технічного) забезпечення. Частина ресурсів, що розміщені у мережі інтернет, є незадовільною з точки зору якості представлення документів. Трапляється, що книга не має титульного листа,

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
бібліографічного опису, невідомо, яке видання документу використувалося, пропущені окремі фрагменти документа, або електронний документ містить помилки, які виникають у процесі сканування тощо [1].

Також документи в інтернеті часто дублюються, причому дублети можуть відрізнятися як за формальними ознаками (формати, кодування, розмітка), так і за змістом – наприклад, різні видання одного твору. З множини дублетів потрібно вибрати документ, що має найбільш високу якість або просто найбільше відповідає вимогам даної електронної бібліотеки.

Треба відзначити, що електронні документи в мережі інтернет представлені у різних форматах (як графічних, так і символічних), а також із різним кодуванням символів. Конвертування у стандартний для даної електронної бібліотеки формат також погребує значних трудовитрат та часу. А також не завжди документи, що розміщені у мережі інтернет, мають вказівку на правовласника, умови розміщення, можливість копіювання та використання [1].

У Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського (НБУВ) формується повнотекстове зібрання електронних інформаційних ресурсів – наукова електронна бібліотека: архів електронних ресурсів за пріоритетними напрямками науки, освіти, культури, економіки, виробництва, управління. Пріоритетну тематику накопичення інформаційних ресурсів визначають Закон України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» від 8 вересня 2011 р., постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень і науково-технічних розробок на період до 2015 р.» від 7 вересня 2011 р., та постанова Президії НАН України від 21 вересня 2011 р. щодо організації виконання відповідної постанови Кабінету Міністрів України.

Отже, пріоритетною тематикою накопичення електронних інформаційних ресурсів є: науково-технічна (в тому числі проблеми сучасного матеріалознавства), науково-природнича (зокрема, фізико-математичні науки, хімічні науки), інформаційні та комунікаційні технології, енергетика, природокористування, науки про життя (в тому числі ресурси медичного спрямування), біотехнології, нові речовини і матеріали (в тому числі нанотехнології і технології наноматеріалів), суспільні та гуманітарні науки. Широко представлена у науковій електронній бібліотеці НБУВ довідкова література: словники, енциклопедії, довідники з різних галузей знань.

Подальше збільшення обсягів надходжень електронних ресурсів до бібліотек, створення електронних бібліотек викликають необхідність розвитку нового напрямку сучасного бібліотекознавства, пов'язаного з розробкою

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
наукових засад процесу комплектування електронної бібліотеки. Комплектування наукової електронної бібліотеки НБУВ здійснюється різними способами: запозичення електронних інформаційних ресурсів із джерел відкритого доступу; отримання електронних аналогів інформаційних ресурсів, переданих авторами і видавництвами; видання співробітників НБУВ. Накопичені електронні документи приводяться до форматів, що прийняті для використання у електронних бібліотеках (PDF, DJVU, CHM, FB2).

При опрацюванні матеріалів наукової електронної бібліотеки НБУВ створюється бібліографічний опис електронного ресурсу, основними елементами якого є: статус доступу до документа (електронні інформаційні ресурси, позначені статусом «он-лайн», можуть бути доступні для завантаження віддаленим користувачам, із статусом «локальний» – тільки для перегляду у читальних залах НБУВ; це дає можливість вирішення проблем, пов'язаних із авторським правом для кожного електронного ресурсу), автор, назва, місце видання, видавництво, рік видання, обсяг, країна видання, мова видання, серія, переклад назви, ключові слова, тип ресурсу (альбом, бібліографія, доповідь, довідник, енциклопедія, словник, життєпис, збірник праць, методичний посібник, монографія, науково-популярне видання, законодавчі матеріали, підручник, фотоматеріал, художня література, хрестоматія, періодичне видання тощо), персоналія, анотація (копіюється з електронного видання, знаходиться у мережі інтернет або набирається вручну), відомості про повний текст (у якому форматі завантажений документ, наводиться розмір файлів), джерело інформації (для вирішення проблем, пов'язаних із авторським правом).

Для того, щоб читачі мали змогу здійснювати тематичні добірки електронних інформаційних ресурсів, спеціалістами відділу систематизації НБУВ проставляється розділ знань, електронному джерелу присвоюється систематичний індекс відповідно до класифікаційної схеми рубрикатора наукової бібліотеки.

Наукова електронна бібліотека розміщена на веб-порталі НБУВ (http://www.irbis-nbuv.gov.ua/e_res.html). Каталог електронної бібліотеки (бібліографічні описи та анотації документів) доступний он-лайн. Також он-лайн можна продивитися електронні аналоги видань, не захищені авторським правом. Решта повнотекстової інформації доступна лише у локальному режимі (у читальних залах НБУВ) [3]. Зібрання електронних інформаційних ресурсів тематично упорядковано за основними розділами знань. Є можливість пошуку за ключовими словами, автором, назвою, роком видання, типом документів.

Треба відзначити, що зазвичай на порталах, де розміщено електронну

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
бібліотеку або архів, знаходиться повідомлення про те, що завантаження відповідних файлів може здійснюватися тільки з ознайомчою метою. Таке повідомлення допомагає уникати відповідальності за порушення авторських прав і базується у 22 статті Закону України «Про авторське право і суміжні права». Вказана норма закріплює один із випадків, на який не розповсюджується виключне право власника авторських прав заперечувати проти використання його твору [2]. Мова йде про відтворення одного примірника твору бібліотеками та архівами. Але вказаний виключний випадок може мати місце тільки в тому випадку, якщо діяльність архівів і бібліотек не спрямована прямо або опосередковано на отримання прибутку.

У наш час електронні бібліотеки стають все ефективнішим засобом наукової комунікації, надають можливість швидко здійснювати обмін ідеями, знайомитися з результатами наукових досліджень. Електронні бібліотеки мають змогу надавати широкомасштабний сервіс на основі матеріалів у цифровій формі, доступ до яких надається великій кількості користувачів через мережу. Інформаційні матеріали в електронних форматах набувають підвищеного попиту з боку користувачів за сучасних умов активного використання інтернету. Тому треба вдосконалювати систему бібліотечно-інформаційного обслуговування, основу якої складатимуть електронні інформаційні ресурси бібліотеки.

Сучасні електронні форми не тільки займають у бібліотеках провідне місце, але й об'єднують процеси бібліотечної роботи – комплектування, обробку, систематизацію, збереження, обслуговування, ставлячи перед бібліотекарем завдання створити усі можливості для користувачів оперативного отримувати необхідну їм інформацію.

Список використаних джерел

1. Антопольский А. Б. Правовые и технологические проблемы создания и функционирования электронных библиотек / А. Б. Антопольский, Е. А. Данилина, Т. С. Маркарова. – М. : ПАТЕНТ, 2008. – 207 с.
2. Електронні інформаційні ресурси бібліотек у піднесенні інтелектуального і духовного потенціалу українського суспільства / [О. С. Онищенко, Л. А. Дубровіна, В. М. Горовий та ін.]; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2011. – 248 с.
3. Самохіна Н. Ф. Інформаційні ресурси та електронні пристрої у бібліотечній діяльності / Н. Ф. Самохіна // Наук. праці Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – К., 2011. – Вип. 29. – С. 184–190.

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
УДК 025.321.3:006.03

Ірина Антоненко,
провід. наук. співроб. НБУВ,
канд. іст. наук

АВТОРИТЕТНИЙ КОНТРОЛЬ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ЕЛЕКТРОННОМУ РЕСУРСІ НБУВ: СТАН ТА ПРОБЛЕМИ ВПРОВАДЖЕННЯ

Дана публікація присвячена формуванню цілісної уяви про авторитетний контроль як інтегруючий елемент інформаційно-бібліографічного комплексу електронного каталогу НБУВ, що дасть змогу визначити шляхи його реалізації.

Ключові слова: авторитетний контроль, авторитетний файл, точки доступу, функції авторитетного файлу, авторитетна робота.

Метою розроблення та впровадження системи авторитетного контролю в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського (НБУВ) є посилення комунікативної функції бібліотеки шляхом підвищення якості організації бібліографічної інформації в процесі автоматизованого опрацювання документів та рівня пошукових сервісів електронного каталогу НБУВ для реалізації державної політики у сфері інформаційного забезпечення наукової, освітньої та інноваційної діяльності.

Організація бібліографічної інформації визначається процесами стандартизованого опису, ідентифікації, узгодженого представлення пошукових елементів із обов'язковим встановленням зв'язків між ними, аналізу та класифікації бібліографічних ресурсів для їх ефективного пошуку та відбору, і в бібліотекознавстві називається бібліографічним контролем. Бібліографічна інформація фіксує мінімально згорнуті дані про бібліографічний ресурс, який визначається як об'єкт бібліотечних та подібних колекцій, що складається з продукту інтелектуальної або художньої творчості та реалізується на будь-якому носії або комбінації носіїв і може бути відчутним або невідчутним на дотик (маються на увазі ресурси подані на будь-якому матеріальному носії або доступні он-лайн). Отже, бібліографічний ресурс є об'єктом і джерелом формування каталогізаційного запису, складовими якого є бібліографічний опис, пошукові елементи або, користуючись сучасною термінологією, точки доступу, та дані про місцезнаходження документа. За точками доступу користувач шукає запис; опис надає можливість користувачу вирішити чи відповідає необхідний йому документ тому документу, бібліографічні

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34 дані про який відображено в описі; дані місцезнаходження повідомляють користувача про місце зберігання документа у фонді бібліотеки.

Одним з основних показників якості бібліографічних баз даних, зокрема електронних каталогів, є рівень стандартизації форми і змісту точок доступу бібліографічного запису, які є ключовим компонентом системи навігації по інформаційним масивам електронного каталогу. Рівень інформаційної організації точок доступу залежить від рівня стандартизації та є одним з основних показників якості електронного каталогу. Задача стандартизації представлення точок доступу має вирішуватися шляхом створення, підтримки та подальшого використання авторитетних файлів (АФ). Принаймні, бібліографічний контроль, тобто створення, організація та підтримка систем ідентифікації та пошуку бібліографічної інформації, якими є електронні каталоги та бібліографічні бази даних, без перебільшень неможливі без авторитетного контролю.

Авторитетний контроль як засіб управління інформаційними масивами електронного каталогу визначається через комплекс процесів із підтримки однаковості, постійності, логічності, сумісності та взаємодії різних форм представлення точок доступу до каталогізаційного запису і створення зв'язків між ними. Дотримання цих характеристик забезпечується обов'язковим використанням визначених регламентів, а саме єдиних форматів представлення бібліографічних, авторитетних та класифікаційних даних (наприклад, UNIMARC, MARC21), стандартів складання бібліографічного запису (ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 і ДСТУ ГОСТ 7.80:2007), правил та методичних рекомендацій щодо каталогізації всіх видів бібліографічних ресурсів.

З'ясуємо зміст поняття «точка доступу», оскільки не всі вони є об'єктами авторитетного контролю. Точка доступу – це елементи бібліографічних та авторитетних записів, що містять ім'я (найменування), назву, термін, код або т. ін., за яким може бути знайдений та ідентифікований бібліографічний або авторитетний запис чи посилання. Точки доступу мають формулюватися відповідно до правил каталогізації. Точки доступу забезпечують достовірний результат пошуку бібліографічних та авторитетних записів і пов'язаних з ними бібліографічних ресурсів і обмежують результати пошуку [2].

Вони можуть бути контрольованими та неконтрольованими. Неконтрольовані точки доступу можуть включати основну назву у тому вигляді, в якому вона наявна в бібліографічному ресурсі, а також ключові слова, які зустрічаються у будь-якому місці бібліографічного опису або вводяться до нього додатково [3, с. 8].

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34

Контрольовані точки доступу – це такі елементи бібліографічного запису, які характеризуються неоднозначністю їх форм та варіантів представлення. Вони забезпечують однаковість, необхідну для об'єднання та пошуку бібліографічних записів для груп бібліографічних ресурсів, і мають бути уніфіковані у відповідності до певних унормованих вимог стандарту. Такі уніфіковані форми, що називаються також «авторитетні заголовки», мають фіксуватися в авторитетних записах, поряд із варіантними формами, від яких робляться посилання, та пов'язаними формами, між якими робляться посилання, для контролювання особистих, родових і династичних імен, найменувань організацій, узагальнюючих уніфікованих назв (такі точки доступу складаються з двох елементів: автор твору та слів або словосполук, що позначають типову назву, під якою збираються твори автора, який видав багато творів або назва твору, якій надається перевага, наприклад: «Трагічна історія Гамлета, принца Датського», «Гамлет, принц Датський», «Гамлет»), назв серіальних видань, анонімних класичних творів, священних писань, літургічних книг, термінів, які визначають події, предмети, концепції і місця, тощо і стосуються одного об'єкта з метою його чіткої ідентифікації [3].

Зауважимо, що поняття «авторитетний заголовок», також як і «заголовок бібліографічного запису», на наш погляд, є більш притаманним традиційним бібліотечним пошуковим системам, до яких належать карткові бібліотечні каталоги. Це заголовки індивідуального та колективного автора, предметні, географічні заголовки тощо. В електронному середовищі поняття «заголовок» втрачає своє значення як пошуковий елемент. Воно трансформується до поняття «точка доступу» і використовується лише при візуальному поданні бібліографічної інформації для упорядкування описів за алфавітом як результату пошуку. Цю тезу можна підтвердити хоча б таким фактом, як відсутність поняття «заголовок» у Глосарії «Декларации о международных принципах каталогизации» [2], прийнятій IFLA у 2009 р. [1] та у «UNIMARC Concise Authorities Format» (2009 р.) [4], хоча у 2-му виданні «UNIMARC manual : authorities format» (2001 р.) [5] поняття «заголовок» використовується.

Контрольовані точки доступу включають як авторитетні форми, тобто такі, яким надається перевага – прийняті або уніфіковані, так і форми, що вважаються варіантними та пов'язаними.

Варіантні форми точок доступу – це такі, які не є авторитетними (уніфікованими) точками доступу, але можуть бути використані для доступу до авторитетного запису та представлені посиланнями типу «дивись» (наприклад, не інверсована форма, аббревіатурна форма тощо).

Паралельні форми – це альтернативні форми авторитетних точок доступу, які засновані на представленні імені, найменування або назви іншою мовою [5, с. 9].

Пов'язані форми – це авторитетні форми точок доступу, які створюються при зміні імені, найменування, назви та паралельні форми точок доступу. Пов'язані точки доступу є бібліографічно поєднаними за допомогою посилань типу «дивись також».

Можна виокремити три основні цілі авторитетного контролю: а) сприяння процесу каталогізації; б) підтримка бібліографічного файлу електронного каталогу; в) забезпечення повноти й достовірності пошуку в електронному каталозі. Розглянемо основні функціональні характеристики АФ з точки зору його призначення: ідентифікаційну, пошукову, інтегруючу, контролюючу, довідкову.

1. Ідентифікаційна функція АФ позначається в тому, що він слугує:

➤ джерелом формування нових точок доступу (авторитетних, варіантних, пов'язаних);

➤ засобом фіксації прийнятих рішень при формуванні точок доступу, які мають використовуватися в каталозі;

➤ джерелом вибору прийнятих форм точок доступу через систему варіантних, та пов'язаних форм з метою їх використання як авторитетних точок доступу при формуванні бібліографічних записів на всі види бібліографічних ресурсів (у контексті цього каталогізатор має використовувати додаткові характеристики (атрибути) для представлення об'єкта, що дозволяє точно визначити розрізнення, існуючі між об'єктами, що мають ідентичні або схожі назви);

2. Пошукова функція реалізується при застосуванні АФ користувачами, у тому числі каталогізаторами, при формуванні пошукового запиту, організації доступу до бібліографічного запису та отримання релевантної інформації в електронному каталозі.

3. Інтегруюча функція полягає в тому, що АФ:

➤ дозволяє створювати, надавати користувачеві і підтримувати авторитетні записи на основі встановлення структури пов'язаних посилань (наприклад, система посилань типу «дивись» від варіантів формування та типу «дивись також» між пов'язаними точками доступу) та вміщувати до них додаткову інформацію;

➤ слугує інформаційним засобом встановлення зв'язків між авторитетними та бібліографічними записами за рахунок фіксації ідентифікаційного номера авторитетного запису у відповідному полі бібліографічного запису.

4. Довідкова функція визначається наступним:

➤ АФ слугує довідковим ресурсом про певний об'єкт авторитетного контролю, оскільки крім формулювання самої точки доступу містить атрибути, що характеризують об'єкт (наприклад, дати, сферу діяльності, мову, що найбільш часто використовується особою, місцезнаходження), певну пояснювальну інформацію (наприклад, коротку історичну або біографічну довідку) і посилання на спеціальні правила, які були використані для формулювання авторитетної форми;

➤ АФ слугує джерелом відомостей, які використовуються для встановлення форми даної авторитетної точки доступу. До авторитетного запису як правило включається інформація про ресурс, з якого походить форма імені, найменування або назви, на яких базується авторитетна форма, и може містити інформацію про інші джерела, що використовуються з метою формулювання авторитетної та посилальної форми.

5. Контролююча функція забезпечує виявлення та корекцію помилок у точках доступу бібліографічного запису. Як зазначалося вище, АФ слугує як довідковий засіб, до якого каталогізатор звертається кожного разу, коли точка доступу (авторитетна форма, посилання) додається до бібліографічного файлу. Під час звернення до АФ каталогізатор може встановити, чи сформульована вже необхідна точка доступу, і якщо так, він може переконатися, що її використання кожного разу здійснюється узгоджено з новим бібліографічним записом. Якщо необхідні нові точки доступу, звернення до АФ надає можливість каталогізатору визначити, чи потрібні будь-які додавання до точки доступу, з метою відрізнення її від подібних точок доступу, які містяться у файлі. Використання АФ також надає каталогізатору можливість визначити, чи потрібні будь-які примітки та посилання для встановлення зв'язків між новими та раніше створеними точками доступу.

АФ є інформаційною основою підтримки авторитетного контролю. Він визначається сукупністю авторитетних і довідкових записів. Авторитетний запис містить всю необхідну інформацію про точку доступу [2, с. 4], а саме:

- авторитетна, тобто уніфікована, унормована, форма точки доступу;
- варіантні формулювання авторитетної точки доступу;
- пов'язані форми точки доступу;
- паралельні форми точки доступу другою мовою або в іншій графіці;
- дані про ідентифікатор запису;
- кодована інформація про точку доступу та про запис в цілому;
- примітки та довідки різного роду, що стосуються точок доступу

(історичні довідки, примітки про область застосування даної форми точки доступу, інформація про правила вибору формулювання точки доступу та методах пошуку в електронному каталозі) як для користувачів, так і для каталогізаторів;

- інформація про джерела, використані для встановлення форми даної прийнятої точки доступу (короткий бібліографічний опис);
- відомості про установу, яка є джерелом створення запису та відповідає за нього.

Довідковий запис у якості вихідного елемента містить пояснювальну точку доступу і, крім цього, загальну довідкову примітку. Текст примітки може вміщувати правила формулювання точок доступу тієї або іншої групи, зазначення типових форм точок доступу. До авторитетного запису пояснювальна точка доступу не включається та в бібліографічних записях не використовується.

Вище окреслені положення логічно приводять до висновку, що реалізація авторитетного контролю задача складна і потребує системного підходу до її вирішення у напрямі науково-інформаційного, методичного та організаційного забезпечення. Авторитетний контроль як складова каталогізаційної діяльності в НБУВ знаходиться у стадії розробки. Коротко зупинимось на основних принципових підходах, які, мають визначити основні напрями роботи зі створення системи авторитетного контролю в НБУВ.

Світовий досвід свідчить про те, що створення окремою бібліотекою свого АФ не є вдалим рішенням проблеми з огляду на великі трудові та матеріальні витрати. З іншого боку, тенденції інтеграції, стандартизації та уніфікації, характерні для розвитку методик і технологій каталогізації, знаходять все більший прояв в області формування саме національних авторитетних файлів (НАФ), які слугують досягненню однаковості при формуванні точок доступу до записів електронного каталогу. У той же час створення АФ окремими бібліотеками на основі застосування власних традицій та методик, а ця тенденція чітко простежується в Україні, суперечить цьому принципу і стає на перешкоді обміну бібліографічними та авторитетними записами.

Ведення файлів імен національних авторів було визначено як функцію національних бібліографічних агентств ЮНЕСКО та ІФЛА ще в 1977 р. у Парижі на Міжнародному конгресі з національної бібліографії, основний документ якого називався «Національні бібліографії. Стандартизована каталогізаційна практика та обмін бібліографічною інформацією» [1, с. 98]. Існуючі майже 35 років Національні авторитетні файли стають все більш відкритими та доступними для використання не тільки всередині певних

країн, а й усіма зацікавленими користувачами в інших країнах. Внаслідок зростає значення співробітництва бібліотек при розробці, формуванні та веденні авторитетних файлів.

В Україні Національні авторитетні файли досі не ведуться. Їх створення задача достатньо складна, тому, можливо, потрібно рухатися по шляху корпоративної взаємодії бібліотек. НАФ продукт інтегрований, він має бути орієнтованим не тільки на внутрішньодержавний, а й на міжнародний обмін авторитетними даними. Міжнародне співробітництво в області ведення АФ сьогодні розвивається за двома напрямками. Перший напрям – це стандартизація структури авторитетних записів; другий – використання міжнародних правил та методичних посібників по їх формуванню.

За рубежем роботи з ведення НАФ імен осіб, найменувань організацій, предметних рубрик здійснюють національні бібліотеки, що обумовлено наявністю універсальних фондів, необхідної інфраструктури, кадрового забезпечення відповідного рівня. Інші бібліотеки беруть участь у поповненні та редагуванні певних заголовків, при цьому координуючу роль виконують національні бібліотеки. Отримані в результаті НАФ використовуються як джерело авторитетних записів як всередині країни, так і на міжнародному рівні, що позитивно впливає на зниження витрат при створенні бібліографічних і авторитетних записів та на пошукові функції електронних каталогів.

Принциповим при реалізації авторитетного контролю національному рівні є наступне. Перш за все необхідно враховувати основоположні принципи каталогізації, які мають застосовуватися і при веденні авторитетних файлів [1]. Головним принципом подання точок доступу в електронному каталозі є зручність для користувачів; термінологія при створенні контрольованих точок доступу має відповідати уявленню більшості користувачів; форма авторитетної точки доступу має базуватися на тому як уявляє себе сам об'єкт, об'єкти, що підлягають авторитетному контролю мають бути відображені достовірно; економічність означає найменші витрати, найбільш простий підхід тощо; формування точок доступу має бути максимально стандартизованим, що забезпечує найбільшу однаковість, що у свою чергу полегшує обмін авторитетними записами; інтеграція позначає необхідність застосування єдиних правил і методик формулювання точок доступу.

По-друге, авторитетний контроль має ґрунтуватися на такому інформаційному забезпеченні, яке може трактуватися як мова міжнародного спілкування, іншими словами, формат представлення авторитетних даних має бути еквівалентним таким форматам як UNIMARC,

MARC21. Єдиний формат потрібен для уніфікації структури та змісту зон та елементів авторитетного запису. Крім того, необхідне розроблення єдиного методичного забезпечення, яке має чітко регламентувати авторитетну роботу, яка є комплексним процесом і передбачає визначення форми елемента бібліографічного запису, який використовується як авторитетна точка доступу; визначення і формулювання простих та перехресних посилань, необхідних для цієї форми, і зв'язків між варіантними та пов'язаними точками доступу.

Коротко зупинимося на змісті авторитетної роботи. Вона включає дослідницьку діяльність та інтелектуальні зусилля фахівців у галузі бібліографії та каталогізації, що направлені на створення та модернізацію авторитетних записів. Цей комплексний процес передбачає визначення авторитетної форми елемента бібліографічного запису, що буде використовуватися як контрольована точка доступу; визначення варіантних форм та посилань, необхідних для цієї форми, визначення пов'язаних форм точок доступу та взаємозв'язків між ними.

У випадках, коли існують декілька варіантів формулювань точки доступу, завжди існує потреба вибору однієї форми з інших і, відповідно, одного джерела інформації з інших. Переважним фактором у такому виборі є правила каталогізації, за якими здійснюється опрацювання документа. Оскільки ми не маємо чітких та безальтернативних правил каталогізації (хоча ми користуємося міждержавними стандартами на складання бібліографічного опису та заголовку бібліографічного запису), універсальних переліків предметних рубрик, каталогізатори можуть приймати абсолютно різні рішення, навіть коли вони походять з тих самих даних. Ці дані є змішанням об'єктивного (дані подані у документі, що каталогізується, та довідкових джерелах) та суб'єктивного (інтерпретація каталогізаційних правил або тематики документа каталогізатором).

Наведемо декілька джерел, які необхідно використовувати при складанні авторитетних записів:

- існуючі національні або локальні авторитетні файли;
- застосовувані правила каталогізації, переліки предметних рубрик, тощо;
- документ, який каталогізується;
- довідкові джерела або будь-яке джерело, яке надає корисні дані.

Кожне з цих джерел має бути порівняне з іншими і, навіть всередині кожної категорії, деякі джерела мають перевагу серед інших. Ні одне джерело не може розглядатися як завжди домінуюче. Наприклад, дані у документі можуть бути замінені даними, знайденими у довідковому

ресурсі, коли правила каталогізації вимагають у каталогізатора вчинити саме так. Всередині самого документа, інформація знайдена в одній його частині (наприклад титульний аркуш), може відрізнитися від інформації знайденої в іншій частині (наприклад, обкладинка або вихідні дані, тощо). Таким чином, для каталогізатора існує потреба долати двозначності завдяки вмінню аналізувати, приймати правильне рішення та досвіду. Аналіз полягає у знанні типу каталогізованого матеріалу; знанню правил, які використовуються при каталогізації; знання інтерпретації цих правил у минулому; знання застосовуваних довідкових джерел, їх переваг та недоліків. Правильне рішення полягає у здатності виважати всі ці фактори та приймати рішення, коли правила мають двозначний смисл. Досвід полягає у кумуляції знання правил, методики та прецедентів з каталогізації багатьох матеріалів, зібраних протягом років. Каталогізатор, який володіє цими характеристиками може створювати записи, які є дійсно авторитетними та будуть слугувати каталогізаторам та бібліотекам у всьому світі.

На першому етапі авторитетна робота безпосередньо пов'язана із бібліографічним аналізом документа, що каталогізується, в результаті якого фахівці встановлюють точні дані та вірогідну інформацію про індивідуальне ім'я, найменування установи або організації, географічну назву, предметне визначення тощо. Так, встановлюються дати життя особи – індивідуального автора, дати існування колективного автора під певною назвою, його місцезнаходження тощо.

Другий етап – створення авторитетного запису та постійне його інформаційне супроводження протягом тривалого часу, в міру накопичення нових даних, зокрема, при каталогізуванні нових документів.

Авторитетна робота передбачає також визначення взаємозв'язків між варіантами заголовків і пов'язаними заголовками на основі створення системи посилань. Результати, що отримуються в процесі авторитетної роботи, а саме авторитетні записи особистих імен, найменувань установ та організацій, уніфікованих назв та предметного визначення інформації, фіксуються в АФ.

Методика, яка має застосовуватися для формулювання точок доступу, надаватиме каталогізатору вказівку щодо визначення форми, яка має бути застосована з певним описом, та визначення змісту точки доступу. Методика також має подавати правила для організації посилань, які мають стати у нагоді користувачеві каталогу при пошуку необхідної інформації.

Мета складання правил структурування та подання інформаційного вмісту авторитетних даних полягає у забезпеченні зіставленості, сумісності та постійності формулювань точок доступу електронного каталогу.

Досягнення мети забезпечується вирішенням завдання встановлення стандартного порядку наведення елементів. Оскільки авторитетний запис містить не тільки уніфіковану форму точки доступу, а й інформаційну примітку, яка пояснює взаємозв'язки між заголовками, посилання від варіантів формулювань уніфікованої точки доступу та пов'язаних точок доступу, примітки каталогізатора про джерело формулювання точки доступу, отже структурування точок доступу має відбуватися на основі рішення висококваліфікованих фахівців-каталогізаторів із використанням офіційних авторитетних джерел.

Роль авторитетного запису складається з п'яти компонентів:

- фіксування стандартизованої форми кожної точки доступу;
- забезпечення збирання разом всіх записів з тими самими точками доступу;
- надання можливості стандартизувати каталогові записи;
- документування прийнятих рішень та ресурсів формування точок доступу;
- фіксування всіх форм точок доступу, які відрізняються від обраної прийнятої форми (тобто форм, від яких робиться посилання);
- фіксування попередніх та інших стандартизованих точок доступу, що використовувалися, для управління каталогом.

Формування системи авторитетного контролю НБУВ планується реалізувати на єдиному багатоконпонентному забезпеченні, яке характеризується наявністю таких складових:

- програмно-технологічне забезпечення: сьогодні на етапі організаційно-функціональної перебудови Бібліотеки необхідно здійснити розробку оптимальної технології авторитетного контролю, інтегрованої в процес каталогізації в межах технологічного циклу «Шлях документів» на основі САБ «РБІС-64»;
- інформаційне забезпечення включає адаптацію формату представлення авторитетних даних до вимог національної бібліотеки, зокрема передбачити однозначну ідентифікацію об'єктів авторитетного контролю, єдину систему кодування інформації, уточнити структуру авторитетного запису на імена осіб, зокрема осіб особливих категорій та найменувань організацій;
- методичне забезпечення передбачає розробку інструктивно-методичних матеріалів щодо складання авторитетних записів;
- організаційне забезпечення спрямоване на створення спеціальної організаційної структури (групи) в рамках відділу каталогізації на основі кадрового перерозподілу;

➤ матеріально-технічне забезпечення передбачає створення відповідних АРМів.

Сьогодні здійснюються роботи зі створення бази даних авторитетних записів найменувань організацій для САБ «РБІС-64» шляхом конвертації записів з експериментального файлу таких записів на пакеті прикладних програм Allegro. Створення конвертора даних про найменування колективних авторів було ускладнене, по-перше, відсутністю у пакеті технічної документації САБ «РБІС-64» опису модуля авторитетного контролю, по-друге, необхідністю здійснення інформаційної підготовки даних вихідного файлу на Allegro шляхом його редагування.

Крім того, джерелом створення авторитетних записів на імена осіб та найменування вищих навчальних закладів можуть послугувати «Матеріали до українського біографічного словника» (робота Інституту біографічних досліджень НБУВ), на предметні рубрики – «Рубрикатор НБУВ» і на географічні рубрики – «Таблиці територіальних типових поділів» (робота відділу систематизації).

Здійснюються попередні роботи з розробки методики створення авторитетних записів щодо найменувань організацій та імен осіб особливих категорій.

Висновки. Завдання впровадження системи авторитетного контролю в інформаційний електронний ресурс НБУВ має вирішуватися на основі міжнародних принципів каталогізації, форматів представлення авторитетних записів та стандартизованого подання їх вмісту. Засоби авторитетного контролю призначаються для уніфікації пошукових елементів (точок доступу) бібліографічного запису, оперування багатоваріантністю їх представлення в електронному каталозі і слугують одним з важливіших засобів забезпечення сумісності бібліографічних записів не тільки на локальному, а й національному та міжнародному рівнях. Таким чином, використання технології авторитетного контролю дозволить по-перше, виключити можливість помилок по багатьом ключовим точкам доступу, по-друге, забезпечити електронний каталог універсальним ключем пошуку, по-третє, вирішити проблему загальнодоступності каталогізаційної інформації та обміну авторитетними даними.

Список використаних джерел

1. Гвишиани Л. А. Международный конгресс по национальной библиографии / Л. А. Гвишиани, И. Ю. Багрова, Ю. И. Фартунин // Советская библиография. – 1978. – № 1. – С. 96–107.

2. Декларация о международных принципах каталогизации (Statement of international cataloguing principles). – Режим доступа : http://www.ifla.org/files/cataloguing/icp/icp_2009-ru.pdf. – Название с экрана.

3. Национальный авторитетный файл : руководство по созданию, ведению и использованию. Вып. 1. Наименование организации. Предметные рубрики / Рос. нац. б-ка, Нац. информ.-библ. центр ЛИБНЕТ. – М. : ФАИР-ПРЕСС : Центр «ЛИБНЕТ», 2005. – (Специальный издательский проект для библиотек). – 184 с.

4. UNIMARC Concise Authorities Format (2009) / IFLA. – 40 p. – Mode of access:[http://www.ifla.org/files/uca/UNIMARC %20 concise% 20authorities %20format%20%282009%29.pdf](http://www.ifla.org/files/uca/UNIMARC_%20concise%20authorities%20format%20%282009%29.pdf)/ – Title from screen.

5. UNIMARC manual : authorities format / IFLA, IFLA UBCIM, Deutsche Bibliothek, Frankfurt am Main ; ed. by M.-F. Plassard. – 2nd rev. and enl. ed. – München: Saur, 2001. – 200 p. – (UBCIM publications ; N. S., vol. 22).

УДК 004.1(477)

Юрій Ковтанюк,

старш. наук. співроб. УНДІАСД

СУЧАСНІ ЗАВДАННЯ ЕЛЕКТРОННОГО ДОКУМЕНТОЗНАВСТВА В УКРАЇНІ

Досліджено роботу установ, у діловодстві яких створюються електронні документи та документи з електронними носіями. Виокремлено ознаки документів з електронними носіями, зокрема документи засвідчені електронним цифровим підписом. Зазначені проблеми, що виникли на початковому етапі впровадження електронного документообігу в Україні та окреслені шляхи їх вирішення.

Ключові слова: електронне документознавство, діловодство, реквізити електронних документів, електронний цифровий підпис, документи з електронними носіями, системи електронного документообігу.

Визначення поняття електронного документа в Україні сформульовано у ст. 5 Закону України від 22 травня 2003 р. № 851–IV «Про електронні документи та електронний документообіг»¹ (далі – Закон України № 851–IV): «Електронний документ – документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, включаючи обов’язкові реквізити документа». Особливе місце серед реквізитів електронного документа посідає електронний підпис. У ст. 6 Закону України № 851–IV визначено, що «електронний підпис є обов’язковим реквізитом електронного документа, який використовується для ідентифікації автора та / або підписувача електронного документа іншими суб’єктами електронного документообігу»². Крім того, у цій статті зазначено, що «накладання електронного підпису завершується створення електронного документа. Відносини, пов’язані з використанням електронних цифрових підписів, регулюються законом»³. Треба відзначити, що фіксація на законодавчому рівні визначення електронного документа викликає деякі труднощі в класифікації інших документів з електронними носіями, що не відповідають вимогам Закону України № 851–IV, але поширені в Україні у різних сферах: управлінській, науково-дослідній, соціальній, економічній, політичній, військовій та виробничій діяльності. Здебільшого створення, опрацювання та функціонування таких документів у документообігу України викликано впровадженням нових, більш зручних інформаційних технологій та відмовою від традиційних технологій або відсутністю підтримки застарілих технологій. Останнє є чинником, що створює умови, за яких суспільство

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
вимушено переходити до використання нових технологій. У першу чергу таких змін зазнали аудіовізуальні документи, науково-технічна документація та листування, особливо особисте. Вже зараз спеціалісти вимушені користуватися новими технологіями і створювати у своїй діяльності аудіовізуальні документи та науково-технічну документацію тривалого (понад 10 років) та постійного зберігання з електронними носіями, що не засвідчені електронним цифровим підписом. Теж саме стосується листування.

Однак, як серед текстових документів треба розрізняти електронні документи та документи з електронними носіями, так і серед аудіовізуальних документів та науково-технічної документації треба розрізняти ті, що будуть створюватися за новими технологіями виключно з електронними носіями, але не відповідати вимогам Закону України № 851–IV, і ті, що будуть відповідати вимогам цього Закону. Останні документи будуть неминуче створюватися в управлінській діяльності установ, організацій та підприємств де впроваджено використання електронного цифрового підпису. Пропонується такі документи відповідно називати аудіовізуальними електронними документами та науково-технічною електронною документацією.

Крім того, Закон України № 851–IV створює термінологічну колізію. У переважній більшості країн світу електронним документом вважають всі документи з електронним носієм, виокремлюючи серед них електронні документи з електронним підписом, зокрема з електронним цифровим підписом. Такий підхід здається більш природнім та правильним. Для входження України до єдиного термінологічного світового простору було б доцільно внести зміни до Закону України № 851–IV та змінити назву «електронні документи» на таку, що виокремлювала документи з електронним підписом від всіх інших електронних документів у розумінні, що вживається у більшості країн світу⁴.

Для унормування термінології з електронного документознавства в Україні відповідно до Закону України № 851–IV пропонується називати «документами з електронними носіями» ті документи, що створюються з такими носіями, але не відповідають вимогам Закону України № 851–IV.

Окремих досліджень потребує унормування процесів приймання-передавання на архівне зберігання документів з електронними носіями, що не засвідчені електронно-цифровим підписом. Актуальним є розв'язання питання ідентифікації, оригінальності та юридичної сили, значущості для держави, суспільства чи особи таких документів. Імовірний шлях вирішення цього питання полягає в опрацюванні сутнісних

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
характеристик таких інформаційних об'єктів. Подібне дослідження може стати підставою для проведення експертизи цінності та внесення документів з електронними носіями до Національного архівного фонду (НАФ), як історичного джерела. В результаті постає завдання визначення юридичної сили документів з електронними носіями для організації управлінської діяльності та критеріїв відбору таких документів до НАФ.

Для забезпечення юридичної сили архівних документів з електронними носіями у часі природнім вважається шлях накладання на такі документи електронних цифрових підписів експертно-перевірних комісій, що будуть здійснювати експертизу цінності цих документів.

Для електронних документів украї важливим є розширення меж функціонування таких документів за їх життєвим циклом. Поки що впровадження електронних документів в управлінській діяльності обмежено локальними електронними документообігами окремих установ. Кращим є стан справ документів з електронними носіями. Впровадження подібних документів відбувається з використанням різних технологій, що обираються за особистим бажанням створювачів таких документів.

Першочерговими завданнями у цьому напрямі вважаються створення уніфікованого обміну електронними документами між установами та створення технологій, що забезпечать за єдиними правилами підготовку електронних документів та документів з електронними носіями до архівного зберігання з моменту їх створення (надходження до установи) та подальше приймання-передавання таких документів до архівів.

Пропонується розробити та на нормативно-законодавчому рівні прийняти єдину структуру та формат інформаційного об'єкта, що буде містити електронний документ будь-якої складності⁵, асоціювати цей об'єкт в автоматизованій інформаційній системі з одним файлом та надати цьому файлу (документу) унікальне ім'я у документообігу держави. Для найменування файлів електронних документів слід розробити методичні рекомендації, що враховували б роботу з управлінською документацією, аудіовізуальними документами, науково-технічною документацією та оцифрованими копіями паперових документів. Такий підхід дозволить отримати електронні документи у вигляді окремих самодостатніх незалежних інформаційних об'єктів, якими можна було б надалі здійснювати обмін між установами, оперативно зберігати в діловодстві та передавати до архіву. Це підвищить загальний рівень захисту інформації і швидкість її відновлення у випадку порушення роботи автоматизованої інформаційної системи або її знищення. На сьогодні вже розроблено

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34 методичні рекомендації найменування файлів оцифрованих копій паперових документів ⁶ та архівних електронних документів ⁷. Крім того, розпочато роботу з розробки методичних рекомендацій щодо «Найменування файлів оцифрованих аудіовізуальних документів та нових надходжень в електронному вигляді» ⁸. На жаль, на сьогодні сучасні системи електронного документообігу не оперують такими інформаційними об'єктами. Кожен документ у цих системах представлено у вигляді низки реквізитів, які, зазвичай, об'єднуються в одному записі бази даних, на основі якої працює система. Виникає питання: «Чи можливо вважати за документ окремий запис в цій базі даних?» Відповідь: «Ні». Можна стверджувати, що замість сукупності документів ми маємо один електронний інформаційний ресурс. Для унормування роботи з електронними документами у діловодстві установ у 2011 р. в Українському науково-дослідному інституті архівної справи та документознавства (УНДІАСД) розроблено проект «Порядку організації електронного документообігу із застосуванням електронного цифрового підпису в органах виконавчої влади», в якому запропоновано структуру та формат електронних документів ⁹.

Рівень сучасних систем електронного документообігу дозволяє їх доопрацювати за вимогами документознавців та архівістів зі збереженням уже напрацьованих функціональних можливостей, що становлять собою зручний інструмент здійснення оперативного електронного документообігу. Зокрема, вирішення питань обміну електронними документами між установами (різними системами електронного документообігу) дозволить зменшити обсяг обігу паперових документів. Відсутність унормованого обміну електронними документами між установами призводить до ускладнення цього процесу. Установи вимушені друкувати вихідні документи, та сканувати вхідні паперові документи для внесення їх до своєї системи електронного документообігу.

Практика сканування вхідних паперових документів в установах, в яких впроваджено системи електронного документообігу, та подальше опрацювання оцифрованих копій паперових документів, призвела до виникнення низки порушень у здійсненні процесів діловодства. Так вже зараз у діяльності деяких установ спостерігається створення електронних реквізитів паперових документів. Призводить до цього опрацювання в діловодстві цих установ не паперових оригіналів вхідних документів, а їх сканованих копій, що внесені до їхньої системи електронного документообігу. Часто ці копії навіть не засвідчені. Розрізняють реквізити, що знаходяться у документі та на документі ¹⁰. Перші створюються до

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34 надання документу юридичної сили. Інші – під час опрацювання, виконання, зберігання документа. Коли в системі електронного документообігу установи опрацьовуються не паперові оригінали вхідних документів, а їх оцифровані копії, то нерідко реєстраційні індекси, резолюції, відмітки про виконання тощо проставляються (як реквізити «на документі») не на паперовому оригіналі, як вимагають нормативно-правові акти у сфері діловодства, а додаються у систему електронного документообігу до відповідної оцифрованої копії цього паперового вхідного документа. Неважко передбачити, що коли настане час передавати такий документ на зберігання до архіву, важко буде визначитися з тим, як поєднати оригінальний паперовий документ з електронними реквізитами до нього, що містяться у системі електронного документообігу. Тому, незважаючи на впровадження внутрішнього електронного документообігу, треба опрацьовувати документи за тим порядком, що встановлено для документів з відповідним носієм ¹¹. Як було вже зазначено вище, ситуація значно покращиться з впровадженням міжсистемного електронного документообігу. Тоді не треба буде друкувати електронні вихідні документи та сканувати вхідні паперові документи.

Дуже складним бачиться вирішення питання тривалого та постійного зберігання електронних документів ¹² та документів з електронними носіями. У час швидкісних змін інформаційних технологій перед документознавцями та архівістами постає завдання зберігання оригінальних історичних джерел, інформацію яких можна відобразити у вигляді сприйнятливому людиною у часі зі збереженням їх автентичності. Треба зазначити, що у 2010 р. в УНДІАСД було підготовлено нову редакцію «Переліку типових документів, що утворюються в діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, інших установ, організацій і підприємств, із зазначенням термінів зберігання документів», у якому з'явився новий розділ «Організація впровадження електронного документообігу», де зазначені документи, що сприяють впровадженню у діяльності установ електронного документообігу.

Ймовірно, шлях вирішення цієї проблеми полягає у впровадженні єдиних форматів електронних документів ¹³. Пропонується обирати формати окремо для текстових, фото-, аудіо-, відеодокументів та науково-технічної документації. Ці формати повинні відповідати таким вимогам:

– довговічність – формат даних повинен мати широке застосування, підтримуватись розробником протягом щонайменше десяти років в усіх версіях програм його створення, бути стандартизованим і мати відкриту специфікацію;

– відтворюваність – здатність поширених програмно-технічних засобів на різних платформах (операційних системах і технічних засобах) відтворювати дані певного формату;

– самодостатність – вся інформація, необхідна для відтворення змісту електронних документів у часі в незмінному вигляді, має бути зафіксована у файлі електронного документа;

– ізольованість – дані електронних документів не повинні бути якимось чином пов'язані із будь-якими зовнішніми джерелами даних відносно електронних документів або містити посилання на такі джерела;

– незмінність – для запобігання будь-якої автоматичної зміни інформації електронних документів за допомогою програмних засобів, формати даних не повинні містити будь-якого програмного коду або команд для запуску програмних засобів¹⁴.

Зі зміною форматів даних електронних документів у наслідок розвитку інформаційних технологій зберігати інформацію електронного документа пропонується шляхом її конвертації у нові формати. У подальшому з отриманих конвертованих електронних документів формувати фонд користування та одночасно забезпечити зберігання оригінальних електронних документів. Однак запропонована технологія потребує всебічного обговорення, створення нормативно-правової бази для її розроблення, апробації та впровадження.

На жаль, поки що не існує технології, яка б могла забезпечити гарантоване постійне зберігання електронних документів. Тому, зважаючи на те, що вже сьогодні у вищих органах влади та деяких центральних організаціях (Секретаріат Кабінету Міністрів України, Національне агентство України з питань державної служби, Державна митна служба України, Національний банк України тощо) створюються електронні документи і серед них є документи тривалого (понад 10 років) та постійного зберігання, та на те, що робота з електронними документами потребує подальшого унормування, пропонується тимчасово створювати паперові дублікати електронних документів тривалого (понад 10 років) та постійного зберігання та передавати їх на зберігання до державних архівів разом з електронними документами, що є оригіналами¹⁵. Термін, до якого буде здійснюватися таке дублювання електронних документів на папері, обмежується лише моментом появи технології, що забезпечить гарантоване постійне зберігання електронних документів у часі. Треба зазначити, що ця пропозиція часто викликає жорсткі протести з боку прибічників стовідсоткового безпаперового документообігу, особливо,

Тут треба зауважити, що йдеться лише про незначний відсоток документів загального документообігу. Документи тривалого (понад 10 років) та постійного зберігання становлять 15–20 % від цього документообігу. Крім того, впровадження стовідсоткового безпаперового документообігу в Україні є неможливим, враховуючи зміст ст. 8 Закону України № 851–IV, де перераховані документи, що не можуть бути застосовані як оригінали.

Не маючи переконливих гарантій постійного зберігання електронних документів, архівісти пропонують поки що не створювати електронних документів з особового складу як оригіналів, що є документами тривалого (понад 10 років) зберігання і у подальшому можуть бути використані для забезпечення виконання соціально-правових запитів громадян. Термін цього запобіжного заходу не визначений і залежить від появи технологій, що гарантують постійне зберігання електронних документів. Обґрунтування цього завдання наведено у «Концепції планування життєвого циклу електронних документів», яка була схвалена рішенням Науково-методичної ради Центрального електронного державного архіву України (ЦДЕА України)¹⁷.

Однак це не означає, що такі документи взагалі не можуть створюватися як електронні. З електронних документів, що можуть бути створені як копії паперових документів (оригіналів), може бути створений страховий фонд таких документів. Якщо оригінал з паперовим носієм за будь-яких обставин буде втрачено, електронний документ, що є копія оригіналу, може набути статусу оригіналу. Теж саме може стосуватися і оцифрованих копій паперових документів, засвідчених електронним цифровим підписом. Зазвичай в архівах з оцифрованих копій паперових документів формують фонд користування. Однак ці копії не засвідчують, що створює підґрунтя для сумнівів у юридичній силі таких документів і ускладнює набуття незасвідченої копії статусу оригіналу у випадку втрати оригіналу з паперовим носієм.

Примітки

¹ Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України від 22 травня 2003 р. № 851–IV // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2003. – № 36. – Ст. 275. (Із змінами, внесеними згідно із Законом № 2599-IV (2599-15) від 31.05.2005, ВВР, 2005, № 26, ст. 349.)

² Там само.

³ Там само.

⁴ *Кукаріна Ю. М.* Формирование и развитие понятия «электронный документ» в зарубежном и российском законодательстве: автореф. дис. ... канд. ист. наук. – М. : РГГУ, 2004. – 28 с.; *Рудюк В. В.* Система керування електронною документатцією у Федеративній республіці Німеччина (1990–2006 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К. : ДАКККіМ, 2008. – 22 с.

⁵ *Гарифуллін Т. А.* Обеспечение целостности комплекса электронных документов на основе встраиваемых динамических моделей: автореф. дис. ... канд. тех. наук. – Уфа, 2006. – 21 с.; *Шакирова Г. Р.* Электронные документы со встроенной динамической моделью на основе XML: автореф. дис. ... канд. тех. наук. – Уфа, 2008. – 19 с.; *Торшин Д. В.* Методы интеграции данных компьютерных систем на основе универсального формата обмена данными: автореф. дис. ... канд. тех. наук. – Уфа, 2009. – 19 с.; *Ковтанюк Ю. С., Марченко П. М.* Сучасна система електронного документообігу з позиції архівної системи України // Страховий фонд документації: актуальні проблеми та методи обробки і зберігання інформації (Секція № 26): тези доп. XIX Міжнар. наук.-практ. конф. «Інформаційні технології: Наука, техніка, технологія, освіта, здоров'я (MICROCAD-2011)» НТУ «ХПІ» (1–3 червня 2011 р., Харків); Сучасний стан та проблемні питання страхового фонду документації, перспективи розвитку та взаємодії: Тези доповідей IV Науково-технічної конференції НДІ макрографії (2–3 червня 2011 р., Харків). – Х. : НДІ макрографії, 2011. – С. 35–37.

⁶ *Забенько Ю. І., Христова Н. М.* Методичні рекомендації щодо найменування файлів оцифрованих аркушів архівних документів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.archives.gov.ua/Electronic/FilenameRules.rtf>. – Назва з екрану.

⁷ *Стеценко А. О.* Найменування файлів архівних електронних документів. Методичні рекомендації [Електронний ресурс]: схвалено нормативно-методичною комісією Держкомархіву України: Протокол засідання від 30.11.2010 р. № 4. – Режим доступу: http://tsdea.archives.gov.ua/ua/advisory/work/pdf/name_aed.pdf. – Назва з екрану.

⁸ *Гінзбург О. П.* Про підсумки роботи архівних установ України за 2009 рік та завдання на 2010 рік // Архіви України. – 2010. – № 1. – С. 23.

⁹ *Марченко П. М., Ковтанюк Ю. С.* Порядок організації електронного документообігу із застосуванням електронного цифрового підпису в органах виконавчої влади: схвалено рішенням Методичної комісії УНДІАСД від 29.08.2011 р. протокол № 7. – Рукопис.

¹⁰ ДСТУ 4163 : 2003 Уніфікована система організаційно-розпорядчої документації. Вимоги до оформлювання документів: Національний стандарт України. – К. : Держспоживстандарт України, 2003. – 22 с.

¹¹ Типової інструкції з діловодства у центральних органах виконавчої влади, Раді міністрів Автономної Республіки Крим, місцевих органах виконавчої влади: Постанова Кабінету Міністрів України від 17.10.1997 р. № 1153 // Офіційний вісник України – 1997. – № 43. – С. 50.

¹² Перелік типових документів, що утворюються в діяльності органів

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34 державної влади та місцевого самоврядування, інших установ, організацій і підприємств, із зазначенням термінів зберігання документів: затверджений Наказом Головного архівного управління при Кабінеті Міністрів України від 31.03.1997 р. № 11а: УНДІАСД – К., 1997. – 256 с.

¹³ *Ковтанюк Ю. С., Марченко П. М., Забенько Ю. І.* Перелік форматів даних електронних документів постійного і тривалого (понад 10 років) зберігання: схвалено рішенням Методичної комісії УНДІАСД від 26.05.2011 р. протокол № 4. – Рукопис.

¹⁴ *Марченко П. М., Ковтанюк Ю. С., Романовський Р. В.* Конвертування електронних документів для постійного зберігання в архіві. Методичні рекомендації: схвалено рішенням Нормативно-методичної комісії Держкомархіву України від 30.11.2010 р. протокол № 5. – Рукопис.

¹⁵ *Ковтанюк Ю. С., Марченко П. М., Дубровіна Л. А.* Порядок приймання-передавання електронних документів до держархівів та ЦДЕА на постійне зберігання. Методичні рекомендації: схвалено рішенням Методичної комісії УНДІАСД від 16.12.2010 р. протокол № 10. – Рукопис.

¹⁶ Лист Голови Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України Л. І. Нетудихати від 04.05.2011 р. № 063–528 до Голови Державної архівної служби України О. П. Гінзбург з пропозиціями та зауваженнями щодо проекту «Порядку приймання-передавання електронних документів до держархівів та ЦДЕА на постійне зберігання. Методичні рекомендації»: зареєстровано в Укрдержархіві від 10.05.2011 р. № 1163; Лист Заступника директора Інституту кібернетики ім. В. М. Глушкова НАН України, академіка Ю. Г. Кривоноса від 13.05.2011 р. № 53/2-19 до Заступника Голови Державної архівної служби України О. В. Музичук з відгуком на проект методичних рекомендацій «Порядок приймання-передавання електронних документів до держархівів та ЦДЕА на постійне зберігання»: зареєстровано в Укрдержархіві від 13.05.2011 р. № 1203; Лист Начальника Головного управління державної служби України Т. Мотренко від 21.06.2011 р. № 4150/62-11 до Голови Державного комітету архівів України О. П. Гінзбург щодо рецензування проекту «Концепції планування життєвого циклу електронних документів»: зареєстровано в Укрдержархіві від 23.06.2011 р. № 1681; Лист Начальника Архівного управління Національного банку України Н. В. Московченко від 05.07.2011 р. № 73-008/8096 до Голови Державної архівної служби України О. П. Гінзбург про надання пропозицій та зауважень до проекту «Концепції планування життєвого циклу електронних документів»: зареєстровано в Укрдержархіві від 07.07.2011 р. № 23.

¹⁷ *Ковтанюк Ю. С., Забенько Ю. І.* «Концепція планування життєвого циклу електронних документів»: схвалено рішенням Науково-методичної ради ЦДЕА України від 21.10.2010 р. протокол № 7. – Рукопис.

Олексій Ткаченко,

директор наукової бібліотеки НУБіП України, канд. техн. наук

Тетяна Кішак,

заст. директора наукової бібліотеки НУБіП України, канд. с.-г. наук

РОЛЬ ІНФОРМАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ БІБЛІОТЕКИ ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ У ВПРОВАДЖЕННІ СИСТЕМИ МЕНЕДЖМЕНТУ ЯКОСТІ

Розглядається проблематика впровадження системи менеджменту якості з урахуванням специфіки інформаційних ресурсів в науковій бібліотеці Національного університету біоресурсів і природокористування України.

Ключові слова: інформаційні ресурси, система, управління, якість, бібліотека, університет.

Одним із дієвих шляхів підвищення ефективності освітньої діяльності, зокрема, в контексті вимог Європейських стандартів та рекомендацій для внутрішньої гарантії якості вищих навчальних закладів, є впровадження системи повного управління якістю (TQM), що є основою міжнародних стандартів ISO серії 9000. Сьогодні більше мільйона організацій у всьому світі впровадили систему менеджменту якості (СМЯ) моделі ISO 9001:2000. Це підтверджує необхідність та загальний позитивний вплив СМЯ на конкурентоспроможність продукції і послуг. Вищі навчальні заклади, як заклади, що надають освітні послуги, повинні прагнути до світових зразків менеджменту якості, що дасть змогу підняти рівень якості освіти. Використання СМЯ в усіх сферах виробництва та сферах надання послуг на сьогодні є головним пріоритетом виживання і розвитку підприємств в умовах ринкової економіки будь-якої країни.

Наукова бібліотека займає особливе місце в структурі кожного університету, оскільки є джерелом інформаційного забезпечення всього навчального процесу, наукової та інноваційної діяльності, а також культурним і духовним осередком. Структура інформаційних ресурсів сучасної бібліотеки з кожним роком змінюється на користь електронного формату та доступу з мережі Інтернет. Це обумовлює виникнення нових підпроцесів та необхідність їх документування відповідно до стандартів управління якістю.

На сьогодні вступом до ключових стандартів серії 9000 є стандарт ISO 9000:2005 (вітчизняний аналог ДСТУ ISO 9000:2007). В основі стандарту є вісім принципів управління якістю:

- ✓ орієнтація на споживача;
- ✓ лідерство;
- ✓ залучення працівників;
- ✓ процесний підхід;
- ✓ системний підхід до управління;
- ✓ постійне поліпшення;
- ✓ прийняття рішень на підставі фактів;
- ✓ взаємовигідні стосунки з постачальниками.

Стандарт ISO 9000:2007 «Системи управління якістю. Основні положення та словник» включає розділи: «Сфера застосування», «Основні положення систем управління якістю», «Терміни та визначення понять».

Стандарт ISO 9000:2008 (вітчизняний аналог ДСТУ ISO 9001:2009) визначає вимоги до систем управління якістю. Стандарт може використовуватись як самою організацією, так і органами сертифікації систем якості для оцінювання спроможності організації задовольняти вимоги стандартів, споживачів, а також вимоги самої організації. Стандарт ДСТУ ISO 9001:2009 «Система управління якістю. Вимоги» є єдиним із серії ISO 9000, придатним для цілей сертифікації.

Значна роль у цій системі відводиться бібліотекам вищих навчальних закладів як важливому і обов'язковому компоненту освіти. Саме вони є тією складовою університетів, яка забезпечує доступ до цінних науково-освітніх ресурсів, і як наслідок – сприяння підвищенню якості освіти та конкурентоспроможності студентів на світовому ринку праці [1].

На сьогодні до теорії загального управління якістю звертається значна кількість бібліотек: вузівські, медичні, обласні універсальні. Деяким із них вдалось підтвердити якість своєї продукції і послуг сертифікатами на відповідність ГОСТ ІСО 9001-2001 і 9001-2008 [2].

В науковій бібліотеці Національного університету біоресурсів і природокористування України накопичено досвід впровадження СМЯ.

У червні 2009 року на підставі рішення вченої ради університету та за наказом ректора створено навчально-науково-виробничий центр міжнародної стандартизації аграрних і природоохоронних технологій, сировини та готової продукції. Цей центр створений був з метою більш ефективної реалізації статутних завдань університету, впровадження системи менеджменту якості в університеті, забезпечення нормативно-технічною документацією структурних та відокремлених підрозділів університету, надання навчальних і консультаційних послуг в галузі управління якістю, стандартизації і сертифікації. При центрі створено відділ управління якістю.

Мета діяльності відділу – координація діяльності з розробки, впровадження та підтримки функціонування системи менеджменту якості в НУБіП України.

Основними завданнями відділу управління якістю є:

- ✓ координація та інформаційно-методичний супровід управління документами СМЯ на всіх етапах їх життєвого циклу;
- ✓ організація і контроль управління записами про якість у структурних підрозділах університету;
- ✓ організація та проведення внутрішніх перевірок (аудитів) СМЯ;
- ✓ забезпечення достовірних даних про результативність та ефективності робочих процесів СМЯ університету, необхідних для самооцінки та аналізу з боку керівництва;
- ✓ забезпечення своєчасного прийняття керівництвом університету коригувальних та попереджувальних дій, необхідних для усунення (попередження) невідповідностей в організації процесів університету і якості надаваних ним науково-освітніх послуг;
- ✓ систематичний моніторинг якості персоналу, задіяного в робочих процесах університету на основі рейтингової оцінки;
- ✓ ведення робіт з СМЯ університету;
- ✓ інформаційно-консультативне забезпечення потреб сільсько-господарських підприємств;
- ✓ організація надання платних консультаційних, інформаційних та інших видів послуг в галузі менеджменту якості.

У березні 2010 р. вийшов наказ ректора про розробку, впровадження та сертифікацію системи менеджменту якості в НУБіП України. Розробка та впровадження СМЯ неможливі без активного залучення всього колективу університету. Саме тому в травні 2010 р. була створена робоча група, яка пройшла навчання та впродовж літа активно працювала – вивчала досвід міжнародних університетів, визначала процеси НУБіП України, відповідно до вимог міжнародного стандарту ISO 9001:2008 та стандартів Європейської асоціації гарантії якості у вищій освіті, аналізувала їх теперішній стан.

Ця інформація, кращі практики управління університетами стали основою для проектування системи менеджменту якості НУБіП України – більше сорока процесів освітньої та наукової діяльності, ресурсного забезпечення, вимірювання та покращення. Усі документовані процедури з менеджменту якості були розділені на документи 1-го рівня («Політика в сфері якості», «Цілі в сфері якості», «Настанови з якості») та документи 2-го і 3-го рівня – стандарти по управлінню окремими процесами

(«Стратегічне планування та управління університетом», «Управління документацією СМЯ», «Моніторинг, вимірювання та аналіз процесів» та ін.). Протягом 2010-го та на початку 2011 року члени робочої групи розробляли документовані процедури – внутрішні регламентні документи, які визначали порядок управління університетом відповідно до вимог міжнародних стандартів.

Окремим наказом ректора було затверджено списки уповноважених осіб з якості в структурних підрозділах НУБіП України. Для них працівники відділу управління якістю проводили дводенні навчальні семінари «Система менеджменту якості в НУБіП України».

Основним процесом бібліотеки, який відображено у документованій процедурі, є управління інформаційними ресурсами. Цей комплекс процесів охоплює всі етапи руху книги та інформаційного обслуговування користувачів.

Особливістю роботи наукової бібліотеки є поєднання різнорідних ресурсів та їх інтеграція в ресурси загальноуніверситетські.

Узагальнена структура ресурсів бібліотеки НУБіП України

Друквані документи	Електронні видання (на оптичних носіях)	Мережні ресурси
Навчальна та методична література	Навчальні посібники	Сайт бібліотеки та розділ бібліотеки на порталі університету
Наукова література	Мультимедійні видання та ПЗ, розроблене працівниками	Електронний каталог
Періодичні видання	Бібліографічні бази	База бібліографічних покажчиків і списків
Художня література		Інституційний репозитарій
Література FAO*	CD/DVD, які надходять з літературою FAO	Портал Agroweb Ukraine
	IMARK "Управління електронними документами"***	Порталі AGORA, URAN***

* FAO – Food and Agricultural Organization of the UN, підрозділ ООН з питань продовольства та сільськогосподарства;

** IMARK "Управление електронними документами" – дистанційний курс FAO, створений працівниками НУБіП України на базі аналогічного англійського курсу;

*** AGORA – Access to Global Online Research in Agriculture, портал колективного доступу до наукових публікацій природничого, аграрного, природоохоронного та суміжних напрямів;

URAN – Українська науково-освітня телекомунікаційна мережа, портал колективного доступу до наукових публікацій українських наукових і вищих навчальних закладів та наукових публікацій світу.

Нааявність такого спектру інформаційних ресурсів та їх територіальний розподіл по філіям бібліотеки визначають специфіку її діяльності, організаційну структуру та особливості бібліотечних процесів. Це, у свою чергу, відображається у документованій процедурі СМЯ.

Відповідно до ролі, яка відводиться, враховуючи постійне розширення функціональних обов'язків та зростання ролі електронних ресурсів, наукова бібліотека НУБіП України поступово рухається у напрямку перетворення її на потужний інформаційний центр університету. Так, крім традиційних бібліотечних та бібліографічних баз, до сфери її відповідальності віднесено наповнення окремих розділів інституційного репозитарію, формування бази повнотекстових електронних документів, надання доступу до наукових публікацій провідних наукових журналів, інформаційний супровід та наповнення кількох веб-порталів, у т. ч. англійською мовою тощо.

Підтримка інформаційних ресурсів вимагає чіткої регламентації обов'язків, які покладено на бібліотечних працівників. Це відображається в нормативній документації (положення, технологічні та посадові інструкції, та ін.), а також є основою відповідних розділів документованої процедури.

У процесі написання документованої процедури «Управління інформаційними ресурсами наукової бібліотеки» виникло ряд питань, пов'язаних насамперед із необхідністю детального опису усіх процесів, що відбуваються в бібліотеці, з їх плануванням, управлінням, контролем, усуненням недоліків. Максимальне сприяння в усуненні проблемних моментів було отримано з боку відділу управління якістю університету.

Загалом структура документованої процедури системи менеджменту якості складається з таких розділів:

1. Призначення та сфера застосування.
2. Мета.
3. Відповідальність.
4. Терміни, позначення та скорочення.
5. Ресурсне забезпечення процесу.
6. Опис процесу.
 - 6.1. Загальні положення.
 - 6.2. Управління інформаційними ресурсами НБ НУБіП України.
 - 6.3. Схематичне зображення процесу.
7. Моніторинг і контроль процесу.
8. Оцінка результативності процесу.
9. Нормативні посилання.
10. Взаємозв'язки процесу.
 - 10.1. Входи процесу.
 - 10.2. Виходи процесу.
11. Додатки.

У першому розділі – «Призначення та сфера застосування» –

визначається порядок робіт, який описано в даній документованій процедурі. Тут вказуються міжнародні стандарти (ISO 9001:2008 та ДСТУ ISO 9001:2009), у відповідності до яких була написана документована процедура.

У розділі 2 було визначено основну мету та ключових учасників процесу, у розділі 3 – відповідальну посадову особу за даний процес.

У розділі «Терміни, позначення та скорочення» здійснюється опис термінів, позначень та скорочень, що використовуються у даній документованій процедурі у відповідності з ISO 9000:2005 та ДСТУ ISO 9000:2007.

Важливою умовою написання документованої процедури є застосовування процесного підходу, коли функціонування організації розглядається як мережа взаємопов'язаних і взаємодіючих процесів. Саме тому у п'ятому розділі «Ресурсне забезпечення процесу» вказано інші університетські процеси (вид ресурсу, відповідальний за надання, правила надання), що забезпечують роботу наукової бібліотеки.

Написання шостого розділу («Опис процесу») об'єктивно виявилось найбільш трудомістким, оскільки він містить детальний опис усіх процесів бібліотечної роботи:

- ✓ планування робіт;
- ✓ замовлення документів, обладнання, матеріалів;
- ✓ отримання документів та їх облік;
- ✓ бібліотечна обробка документів;
- ✓ передача документів фондоутримувачам;
- ✓ проведення масових заходів, книжкових виставок, занять з інформаційної культури;
- ✓ обслуговування читачів;
- ✓ списання документів.

При описі цих процесів потрібно вказувати конкретну посадову особу, що відповідає за виконання кожного окремого процесу, терміни виконання, а також посилання на діючі нормативні документи (технологічні інструкції, методики, правила проведення), у відповідності до яких виконується процес. Окремо зазначено так звані форми записів, що використовуються в процесі роботи бібліотечними працівниками. Це, наприклад, таблиця замовлення літератури від кафедр, акт про приймання до наукової бібліотеки документів взамін загублених та багато інших. Зразки цих форм наведено у розділі «Додатки».

Для наочності і відповідно до загальноприйнятого синтаксису було розроблено блок-схему, яка доповнена примітками про супроводжувальні

форми, нормативні документи та про відповідальних за кожен процес.

Розділ «Моніторинг і контроль процесу» подано у вигляді таблиці, де вказано: виконавця, періодичність контролю, об'єкт контролю, контролюючі параметри (характеристики) та методи і джерела даних для контролю.

Оцінка результативності процесу здійснюється згідно з документованою процедурою СМЯ «Моніторинг, вимірювання та аналіз процесів».

У дев'ятому розділі «Нормативні посилання», крім нормативних бібліотечних документів (технологічні інструкції, методики, правила проведення), вказуються міжнародні стандарти, згідно яких розроблялася документована процедура, а також назви інших документованих процедур СМЯ, взаємопов'язаних з даною.

Взаємозв'язки процесу відображено у вигляді двох окремих підпунктів:

✓ входи процесу, тобто які саме ресурси надходять до наукової бібліотеки (наукова і художня література, видаткові накладні і т. д.);

✓ виходи процесу (річні звіти).

У додатках наведено зразки форм документів, що використовуються працівниками наукової бібліотеки в процесі своєї роботи.

Завершену документовану процедуру необхідно перевірити на дотримання необхідних вимог згідно з ISO 9001:2008 та ДСТУ ISO 9001:2009. Ця робота здійснюється відділом управління якістю. Після редагування, документовану процедуру розглянуто на ректораті та затверджено керівництвом університету.

Імплементация СМЯ, у т. ч. на рівні підрозділу, наприклад, бібліотеки, крім розроблення документованої процедури, вимагає здійснення кількох наступних кроків. По-перше, необхідно забезпечити доступ до розроблених документів, зокрема, форм, які використовуються різними підрозділами. Один і той же документ для одного процесу (чи підрозділу) є вхідним, а для іншого – вихідним. По-друге, необхідно забезпечити навчання персоналу, як керівництва та відповідальних за СМЯ, так і інших працівників уже після затвердження процедури. По-третє, життєвий цикл СМЯ передбачає його постійну підтримку, контроль за виконанням і вдосконалення.

Для забезпечення вільного доступу співробітникам університету до зареєстрованих і затверджених документованих процедур СМЯ, а також іншої необхідної інформації (стандарти ISO 9001:2008, розклад проведення семінарів, списки уповноважених осіб з якості і т. д.) було створено сайт СМЯ НУБіП України [3]. Вміст сайту призначений для внутрішнього використання і покликаний забезпечити всіх причетних до здійснення

описаних у процедурі процесів необхідною інформацією про конкретні види діяльності, контактні особи (посади), терміни, підрозділи для передачі вихідних документів тощо.

Підтримка та постійне покращення результативності роботи організації є одним з основних етапів життєвого циклу СМЯ та включає в себе проведення внутрішніх та зовнішніх аудитів. Аудит – систематична перевірка системи менеджменту якості з наступним аналізом відповідності діяльності організації (в нашому випадку – бібліотеки) в галузі якості запланованим заходам та поставленій меті. Аудит, як складова частина СМЯ, є інструментом безперервного покращення якості. За результатами аудиту визначають слабкі місця, проводять коригувальні дії, контролюють дієвість проведених раніше заходів. Вдосконалення роботи бібліотеки неможливе без періодичного аналізу фактичного стану роботи з якості та її результатів.

Впровадження системи менеджменту якості в роботу наукової бібліотеки НУБіП України підвищило рівень інформаційно-бібліографічного обслуговування користувачів, сприяло оптимізації роботи бібліотеки, допомогло налагодити систему навчання бібліотечних працівників, здійснювати оперативний облік і контроль за діяльністю структурних підрозділів, приймати ефективні управлінські рішення.

Враховуючи постійний розвиток, комп'ютеризацію бібліотечних процесів та зміну парадигми бібліотечної роботи, можна стверджувати, що наступна редакція документованої процедури «Управління інформаційними ресурсами наукової бібліотеки» міститиме ряд змін і доповнень.

Список використаних джерел

1. Вахнован В. Впровадження системи менеджменту якості в практику роботи Науково-технічної бібліотеки Національного авіаційного університету / В. Вахнован, О. Шкапо // Вісник книжкової палати. – 2009. – № 4. – С. 10–14.

2. Дрешер Ю. Н. Разработка и формирование системы управления качеством в Республиканском медицинском библиотечно-информационном центре Татарстана / Ю. Н. Дрешер // Библиотековедение. – 2011. – № 1. – С. 36–41.

3. Система менеджменту якості НУБіП України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://qms.nubip.edu.ua/> – Назва з екрану.

Ірина Журавльова,

директор ЦНБ ХНУ імені В. Н. Каразіна,
голова секції з організації та зберігання інформаційних ресурсів НМБК
Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України

**ЗБЕРЕЖЕННЯ КУЛЬТУРНОГО НАДБАННЯ
У КНИГОЗБІРНЯХ БІБЛІОТЕК ВНЗ УКРАЇНИ:
ПРОБЛЕМИ ТА ЇХ ВИРІШЕННЯ**

У статті визначені основні проблеми наукових бібліотек вищих навчальних закладів України щодо збереження книжкових пам'яток, представлено діяльність секції з організації і збереження інформаційних ресурсів НМБК МОН молоді та спорту України. В бібліотеках вишів України зібрані унікальні колекції, бібліотеки ВНЗ постійно вирішують проблеми збереження і доступності фондів. Проаналізована діяльність бібліотек у цьому напрямку за останні п'ять років. Представлено проект електронної колекції книжкових пам'яток «Bibliothesauros»: рідкісні видання для навчального процесу і досліджень».

Ключові слова: вищий навчальний заклад, збереження документів, рідкісні та цінні видання, інкунабули, палеотипи, рукописи, репозитарій, «Bibliothesauros».

Розвиток науки та освіти в сучасному суспільстві, заснованому на знаннях, неможливий без діяльності університетів, більшість стратегічних завдань сучасного університету тісно пов'язане з діяльністю його наукової бібліотеки.

Наукові бібліотеки вищих навчальних закладів України – це інформаційна основа освітнього і науково-дослідного процесів, творча лабораторія, від ресурсів і послуг якої багато в чому залежить якість навчання та наукових досліджень. Загальний фонд бібліотек ВНЗ складає 122 094 555 примірників.

Сьогодні більшість бібліотек ВНЗ України працює не тільки зі студентами, аспірантами, професорсько-викладацьким складом, науковими працівниками своїх вишів, але надають свої фонди та інформаційні ресурси для користування усіми бажаючими, починаючи з учнів старших класів.

З 90-х років ХХ ст. у вишівських бібліотеках України розпочалась систематична робота зі створення електронних каталогів, а в мережі Інтернет з'явилися сайти бібліотек. Протягом двадцяти років бібліотеки пройшли складний шлях і накопичили достатній досвід в автоматизації як окремих бібліотечних структур, так і бібліотеки в цілому.

Ще у 2002 р. завідувач відділу рідкісних книг і рукописів Наукової бібліотеки Московського державного університету імені М. В. Ломоносова І. Л. Великодна відзначала, що «...в момент внедрения компьютерных технологий в наши библиотеки перед всеми нами стояла основная задача – создание электронного каталога на новые поступления. Эту задачу выполнили, наверное, все (для довідки: у Харківському зональному методичному об'єднанні на кінець 2010 р. до електронних каталогів внесено близько 3 648 725 записів. – І. Ж.). Теперь же перед вузовскими библиотеками стоят цели более сложные – описать и создать электронные каталоги на свои старые редкие фонды... Создание единой базы данных редкого фонда вузовских библиотек – вот цель и задача XXI века» [1, с. 11]. Через 9 років після цього виступу ми говоримо про те, що необхідно представляти читачам у мережі Інтернет повнотекстові варіанти книжок, у тому числі й рідкісні видання, так як, наприклад, це робить Наукова бібліотека імені М. О. Максимовича Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Завдяки отриманому гранту в бібліотеці проходить робота з оцифрування стародруків. На сайті бібліотеки в цифровому репозитарії Old Printed books www.rarelib.undp.org.ua/ukr [2] виставлені повнотекстові версії стародруків. Фахівці вже практично перестали сперечатися про те, що для довготривалого збереження інформації пріоритетним є процес мікрофільмування, а для надання її читачеві – оцифровка. Створення повнотекстових копій книг є трудомістким, але необхідним заходом не тільки для доступу читачів до раритетів, але й для збереження оригіналів, особливо тих видань, які вкрай потребують реставрації.

Фонд рідкісних і цінних видань наукових бібліотек ВНЗ України становить біля 1 млн примірників. Загалом пам'ятки світового і загальнонаціонального значення, колекції унікальних видань знаходяться у наукових бібліотеках класичних університетів. Серед них – рукописи, архівні документи, стародруки, інкунабули, палеотипи, східнослов'янські першодруки, книги гражданського шрифту XVIII – першої половини XIX ст., особисті та родинні бібліотеки, прижиттєві видання творів класиків науки, літератури, мистецтва, найстаріші, рідкісні та цінні періодичні видання, книги з автографами, цінні видання регіонального значення, періодичні видання XVIII–XIX ст.

Історія і фонди кожної бібліотеки унікальні. Фонди бібліотек класичних університетів формувалися протягом декількох століть. Три університетські бібліотеки України отримали за останні десять років статус бібліотеки національного надбання.

2002 рік. Фонд рукописів, стародруків, рідкісних видань та фонд «Буковинензія» Наукової бібліотеки Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича визнано науковим об'єктом, що становить національне надбання (Постанова Кабінету Міністрів України № 472-р від 19. 09. 2002 р.). Загальний фонд НБ Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича нараховує близько 2,6 млн примірників. У відділі рідкісних та цінних книг, який було засновано у вересні 1986 року, зберігається біля 70 тис. прим.: інкунабули, палеотипи, вітчизняні та іноземні стародруки, особисті архіви. Хронологія колекцій: XIII ст. – XX ст. [3].

2004 рік. Фонд стародруків, рідкісних видань і рукописів Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова стає об'єктом національного надбання (Постанова Кабінету Міністрів України № 124 від 22 вересня 2004 р.). У фонді стародруків, рідкісних видань і рукописів Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова знаходиться понад 100 тис. одиниць збереження, в тому числі: стародруки (видання XV–XVIII ст.); рідкісні та цінні видання XIX–XX ст.; періодичні видання XVII–XX ст.; приватні колекції, які належали видатним вченим, державним діячам, професорам університетів; рукописні та архівні матеріали [4].

2008 рік. Рішенням Кабінету Міністрів України від 21 жовтня 2008 р. (№ 1345-р), за поданням Міністра освіти і науки І. О. Вакарчука, фонд рукописних, стародрукованих та рідкісних книг Наукової бібліотеки Львівського національного університету імені Івана Франка включено до державного реєстру наукових об'єктів, що становлять національне надбання. Відділ рукописних, стародрукованих та рідкісних книг імені Ф. П. Максименка Наукової бібліотеки Львівського національного університету імені Івана Франка було засновано у 1905 р., сьогодні він налічує понад 120 тис. одиниць зберігання: рукописи, документи на пергаменті та інкунабули, палеотипи, окремі колекції [5].

І як підкреслюють керівники бібліотек, що вже отримали такий важливий статус: «Науковий об'єкт, що становить національне надбання – це унікальний об'єкт, що не піддається відтворенню, втрата або руйнування якого матиме негативні наслідки для розвитку науки та всього суспільства. Рішення комплексу проблем, пов'язаних зі збереженням та вивченням цього об'єкту – важливого складника культурного й інформаційного потенціалу народу, – забезпечить доступність документального спадку минулого для теперішнього і майбутнього поколінь. Водночас, належне його функціонування дасть можливість

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34 науковцям України і світу ознайомитись із широким колом цінних для історії світової цивілізації джерел» [4].

Ось уже декілька років Центральна наукова бібліотека Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна подає документи на присвоєння фонду рідкісних і цінних видань статусу національного надбання України. У 2007 р. був підготовлений пакет документів і відправлений у МОН України. За підписом губернатора Харківської області листи підтримки були відправлені і в Кабінет Міністрів, і в Секретаріат Президента.

У травні 2010 р. згідно з планом МОН України на 2010 рік (Лист МОН України № 1/9-58 від 04.02.2010 «Про організацію і проведення конференцій та семінарів з проблем вищої освіти і науки у 2010 році») на базі Центральної наукової бібліотеки Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна спільно з Науковою бібліотекою Київського національного університету імені Т. Г. Шевченка було проведено Міжнародну науково-практичну конференцію «Бібліотеки вищих навчальних закладів України на шляху до світового інформаційного простору». У роботі науково-практичної конференції взяли участь 255 представників керівного складу і фахівців бібліотек вищих навчальних закладів, книготорговельних фірм, видавництв, фірм-розробників інформаційних технологій з України, Росії, Польщі, США, викладачі Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Учасники конференції підтримали звернення Центральної наукової бібліотеки ХНУ імені В. Н. Каразіна щодо клопотання перед Міністерством освіти і науки України про присвоєння Фонду рукописів, рідкісних та цінних видань XII – початку XX ст. ЦНБ ХНУ імені В. Н. Каразіна статусу наукового об'єкта, що становить національне надбання України.

У бібліотеці Каразінського університету зберігається колекція видань XII–XX ст. – 61 777 прим., колекція книг з мистецтва – 65 918 прим., видання XIX ст. – біля 400 тис., крім того зберігається велика колекція періодичних видань XIX ст. [6]. Фонд складається з рукописних документів, починаючи з XII ст. (956 одиниць зберігання). Серед рукописів – «Універсал» українського гетьмана І. Мазепи (1704 р.), «Літопис» Грабянки (поч. XIX ст., матеріали з історії України XVII–XVIII ст.); листи І. Франка до письменниці Н. Кобринської (1884–1886 рр.), колекції грецьких, польських рукописів та ін. Створено колекцію стародруків (друга пол. XV–XVIII ст.), рідкісних та цінних видань XIX–XXI ст. Сформовані колекції інкунабул (19 прим.), палеотипів (біля 300 прим.), видань західноєвропейських друкарів (Альдів, Етьєнів, Фробенів, Плантена, Ельзевірів), колекція польських книжок та ін.

Фонд іноземних видань налічує понад 700 тис. примірників основними європейськими мовами, у т. ч. друге видання М. Коперника «Про обертання небесних сфер» (Базель, 1566). Серед східнослов'янських книжкових пам'яток – зібрання книг кириличного (у т. ч. 7 прим. українських першодруків) та гражданського друку, прижиттєві видання класиків науки і літератури, особисті бібліотеки професорів Харківського університету: О. О. Потебні, М. Ф. Сумцова, Д. М. Синцова, М. Й. Криштафовича та ін. У бібліотеці зберігаються видання друкарні Харківського університету, яка була заснована у 1804 році при університеті. Серед них і перші в Україні журнали та газети, що вийшли з друкарні університету: «Харьковские известия» (1817–1823), «Харьковский Демокрит» (1816), «Украинский вестник» (1816–1820), «Украинский журнал» (1823–1825).

Зберігання унікальних колекцій ставить перед бібліотеками і великі проблеми. Усі бібліотеки ВНЗ України проводять роботу зі збереження фондів. Проводяться переобліки документів, які завершуються актами перевірок. Продовжуються дослідження особистих колекцій та окремих рідкісних видань, видаються бібліографічні покажчики, каталоги. Активізувалася робота з виявлення рідкісних видань і створення відділів, які працюють з ними. Наприклад, у Харківському методоб'єднанні, в яке входять 36 бібліотек, у 19 з них зберігаються рідкісні та цінні видання. Крім бібліотеки Каразінського університету, найбільші зібрання мають: НТБ НТУ «ХПІ» – 9357 прим.; НБ НЮА України імені Ярослава Мудрого – 27 696 прим.; Фундаментальна бібліотека ХАУ імені В. В. Докучаєва – 13 700 прим.; НБ ПДПУ імені В. Г. Короленка – 9779 прим.; бібліотека Глухівського державного педагогічного університету – 7023 прим.

Наведемо цитату з виступу професора, доктора наук І. О. Шевченко на Всеукраїнській бібліотечній конференції зі збереження фондів, що проходила в ХДНБ імені В. Г. Короленка у 2007 р. «Програму збереження бібліотечних і архівних фондів на 2000–2005 рр.» було закрито у визначений термін, хоча, у зв'язку з обмеженим фінансуванням, вона не була виконана повністю. Програма була недостатньо тривалою, а тому й не скеровувалася на врахування усіх складників великого і надто складного комплексу заходів, спрямованих на забезпечення збереження бібліотечних фондів України. Цілоком очевидно, що першочерговим завданням є розробка і затвердження нової Національної програми збереження бібліотечних фондів. У сучасних умовах нестабільного і обмеженого фінансування це є досить складним завданням. Проте його слід вирішувати цілеспрямовано, за єдиним структурованим планом, використовуючи фінанси держави, регіонів, благочинних

фондів, меценатів і спонсорів у досягненні мети» [7, с. 10–11].

Це справді складна, трудомістка робота, що вимагає додаткового фінансування, кваліфікованих кадрів і часу. Завдяки Програмі 2000–2005 рр. почалася робота з вивчення фондів в окремих бібліотеках, а потім і в регіонах. Проведено дослідження з проблем вивчення рідкісних і цінних видань у бібліотеках (це було також відзначено у виступі І. О. Шевченко). Що до Харківського методичного об'єднання вузівських бібліотек, то за останні кілька років бібліотеки активізували роботу з виявлення рідкісних книг і створення відповідних структур.

У НТБ Національного авіаційного університету (ХАІ) організовано відділ рідкісних видань, проводиться робота у НБ ХНУРЕ. У НБ Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого організовано сектор страхового копіювання, проводяться мікологічне і ентомологічне дослідження книжкових пам'яток, зібрано колекцію періодичних видань з права. В НТБ Полтавського національно-технічного університету імені Ю. Кондратюка створено БД «Рідкісні та цінні видання». В НТБ ХНТУ «ХПІ» функціонує електронний каталог рідкісних і цінних видань, куди вносять дані про провенієнції, що знаходяться на рідкісних книгах (екслібриси, автографи, печатки, маргіналії), а також відомості про стан їх збереження.

Зауважимо, що у Науковій бібліотеці Львівського національного університету імені Івана Франка у 2010 р. організовано відділ реставрації документів, придбано спеціальне обладнання, підготовлено працівника реставратора.

Співробітниками кафедри мікології біологічного факультету ХНУ імені В. Н. Каразіна були взяті проби повітря на кожному ярусі у книгосховища ЦНБ на наявність шкідливих домішок (пил, спори грибків) [8]. У науково-дослідницькій аналітичній лабораторії кафедри хімічної метрології ХНУ імені В. Н. Каразіна зробили аналіз рН паперу, необхідного для реставрації книжкового фонду. За результатами дослідження було розроблено комплекс заходів щодо забезпечення відповідних умов зберігання фондів. Так, наприклад, рекомендовано для обробки книг препарати Гембар і Полідез. ФЦКБФ, в свою чергу, рекомендує бібліотекам препарат Metatin GT, який знищує спори і міцелії [9].

Працівники відділів збереження фондів ЦНБ ХНУ імені В. Н. Каразіна за результатами атестації робочих місць і згідно Колективного договору отримують надбавки до заробітної плати (8 %) та безкоштовне молоко.

Кожна з бібліотек, що працює з рідкісними виданнями, з метою збереження оригіналів намагається тим або іншим шляхом вирішувати проблеми їх копіювання. Наприкінці 2008 р. ХНУ імені В. Н. Каразіна

придбав для бібліотеки компактний книжковий сканер ATIZ Book Snap з програмним забезпеченням Book Drive Capture і Book Drive Editor, зі спеціальною V-образною базовою підставкою під книги (так звану «книжкову колиску»). Розкриття книги – до 120°. Сканер працює за допомогою цифрової фототехніки (дві цифрові камери Canon Powershot G9), виконує повнокольорове сканування книг, охоплює 2 сторінки книги одночасно. Швидкість оцифровки – до 500 сторінок на годину. Заслухавши на засіданні Ради з наукової та методичної роботи бібліотеки доповідь про те, які видання треба оцифровувати в першу чергу, Рада прийняла рішення переводити в електронну форму рідкісні видання, що знаходяться у вкрай поганому стані і в єдиному примірнику та видання, які потрібні дослідникам та використовуються у навчальному процесі факультетів. Так, наприклад, протягом 2009–2010 рр. до рукопису «Травник» 1534 р. з бібліотеки Івана Грозного зверталися дослідники з Росії (м. Москва, РДБ), Швеції (м. Упсала, Упсальський університет), до турецьких рукописів XVI ст. – дослідники з університету Стамбула (Туреччина). Інтерес до історії Харківського університету є постійним не тільки у викладачів і студентів Харкова, але й у науковців з різних міст і країн. Тому формування електронної колекції видань з історії університету також є пріоритетною. Спочатку оцифровуються перші видання Харківського університету – списки студентів, статути, доповіді, звіти.

Окрема розмова – про газети минулих століть. Співробітники ЦНБ, вивчивши і проаналізувавши стан газет, звернулися до науковців хімічного факультету ХНУ імені В. Н. Каразіна з проханням провести аналіз зразків паперу на визначення відсотка кислотності для можливості застосування фазової консервації. Отримавши ці дані, бібліотека пішла на непопулярні заходи для читачів – законсервувала газети «Южный край» і «Харьковские губернские ведомости», помістивши їх в контейнери з паперу, для того щоб запобігти подальшому розпаду і псуванню газетного паперу. Але ці заходи викликають незадоволення і нерозуміння з боку журналістів і дослідників-істориків.

Рішенням Колегії Міністерства освіти і науки України від 22 листопада 2007 року Центральна наукова бібліотека Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна очолює секцію Науково-методичної бібліотечної комісії МОН України з організації та збереження інформаційних ресурсів у бібліотеках ВНЗ [10].

Мету і завдання члени секції бачать у наступному:

© Вивчити сучасний стан збереження документів на традиційних і нових носіях у бібліотеках ВНЗ України;

© Брати участь у розробленні майбутньої Державної Програми зі збереження фондів бібліотек ВНЗ, щодо участі в ній бібліотек ВНЗ;

© Лобювати інтереси бібліотек ВНЗ щодо участі їх у Державній програмі «Бібліотек XXI»;

© Організувати семінари, майстер-класи для бібліотекарів ВНЗ за участю провідних спеціалістів України, Росії та спеціалістів інших країн, які працюють у напрямку збереження фондів та видань на різних інформаційних носіях;

© Сприяти діяльності бібліотек щодо організації науково-дослідницької роботи в галузі збереження інформаційних ресурсів;

© Сприяти співпраці між бібліотеками та організаціями у вивченні питань збереження інформаційних ресурсів.

Що конкретно сьогодні можна зробити для збереження книжкового багатства, яке стоїть на книжкових полицях у вузівських бібліотеках України? На нарадах директорів бібліотек ВНЗ, які проводяться НМБК МОН України, постійно порушуються питання стосовно збереження книжкових фондів та будівель бібліотек. У листі НМБК МОН України від 23.03.07 Департаментом вищої освіти МОН України рекомендовано розглянути питання щодо оснащення бібліотек системами контролю і захисту бібліотечних фондів від несанкціонованого виносу, у листі від 21.08.08 НМБК прийняла рішення просити МОН України розглянути питання про можливість створення на базі провідних вищих навчальних закладів реставраційних центрів і рекомендувати ректорам посилити увагу до проблеми забезпечення, збереження та фізичного стану бібліотечних фондів, особливо рідкісних і цінних видань, у тому числі і біозахисту фондів.

24–25 березня 2009 року у ЦНБ спільно з факультетом післядипломної освіти ХНУ імені В. Н. Каразіна та за участю професора, доктора технічних наук, директора Федерального центру консервації бібліотечних фондів Російської національної бібліотеки (Санкт-Петербург), керівника секції по збереженню бібліотечних фондів РБА С. О. Добрусіної, доктора історичних наук, професора, завідувача відділу стародруків і рідкісних видань Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського Г. І. Ковальчук, доктора філологічних наук, професора, завідувача науково-дослідницьким відділом книгознавства Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка І. Я. Лосієвського було проведено Міжнародний науково-практичний семінар для 46 бібліотекарів України, які працюють з фондами та новими інформаційними ресурсами. Головною темою занять були питання консервації документів, контролю за підтримкою температуро-вологісного і світлового режимів зберігання,

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
реставрації і стабілізації документів, обліку і безпеки книжкових пам'яток, вивчення Державного реєстру національного культурного надбання книжкових пам'яток, формування повнотекстових електронних колекцій книжкових пам'яток, захисту документів на мікроформах і оптичних дисках. Усі 46 учасників отримали сертифікати про підвищення кваліфікації з теми «Проблеми збереження рідкісних видань».

Розмова на семінарі в Харкові стосувалася і таких складних питань, як безпека фондів, реагування на надзвичайні ситуації, розкрадання бібліотечних фондів і способи запобігання цьому ганебному явищу. В останні роки виникла ще одна дуже серйозна проблема: спадкоємці деяких видатних діячів вимагають повернути їм ті цінні видання, які свого часу були подаровані бібліотекам.

Професіонали бібліотечної справи робили акцент на тому, що, на жаль, невирішеним залишається і кадрове питання: Україні бракує навчальних закладів з підготовки фахівців відповідного профілю – книгознавців-хранителів колекцій пам'яток писемності та друку у державних бібліотеках, що відсутня єдина система підвищення кваліфікації кадрів, які працюють з рідкісними виданнями, вже не кажучи про реставраторів.

У 2009 р. ЦНБ ХНУ імені В. Н. Каразіна стала учасницею проекту «Електронні бібліотеки України: Центри знань для університетів України» і представила в Інтернеті університетський репозитарій (електронна адреса: <http://dspace.univer.kharkov.ua/?locale=uk>). В електронному архіві розміщуються статті вчених, співробітників та студентів університету, автореферати, праці вчених, які працювали в попередні роки (зі збереженням авторського права), розміщуються і тексти рідкісних видань, що зберігаються в бібліотеці [11].

Секція з організації та зберігання інформаційних ресурсів НМБК МОН молоді та спорту України згідно з рекомендаціями Міжнародної науково-практичної конференції «Бібліотека як науково-інформаційний, освітній і культурний центр вищого навчального закладу», яка відбулася в травні 2011 р. у м. Києві, та рекомендаціями Науково-методичної бібліотечної комісії [12] вирішила пропонувати науковим бібліотекам університетів, які зберігають у книгосховищах рідкісні та цінні (до 1945 року) видання, до кінця 2011 року взяти участь у створенні репозитарію відкритого доступу «**Bibliothesauros**»: **рідкісні видання для навчального процесу і наукових досліджень**».

Секція пропонує розпочати цю роботу бібліотекам класичних університетів Києва, Львова, Одеси, Донецька, Харкова, які одночасно є методичними зональними центрами бібліотек вищих навчальних закладів

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
III та IV рівнів акредитації. Але до проекту можуть приєднуватись і бібліотеки інших університетів України, де зберігаються рідкісні видання. Вважається, що бібліотеки вже мають можливість представити у відкритому доступі біля 200 повнотекстових варіантів стародруків і цінних видань.

Унікальні фонди користуються, перш за все, попитом при підготовці фахівців у галузі філології, історії, філософії. Можливість використання читачами електронних версій цих видань буде не тільки сприяти навчальному процесу і науковим дослідженням, але й надасть можливість бібліотекам зберегти оригінали рідкісних видань. Репозитарій відкриє викладачам, студентам і аспірантам доступ до електронних версій цінних видань не тільки своєї бібліотеки, але й інших, що, практично, неможливо зробити в інший спосіб.

Секція пропонує створити такий репозитарій на базі сервера Центральної наукової бібліотеки Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, який має достатньо ресурсів для утримання такої бази даних. Налагодження програмної оболонки, розроблення структури репозитарію і супроводження беруть на себе спеціалісти ЦНБ ХНУ імені В. Н. Каразіна. Пропонується створити репозитарій «**Bibliothesauros**»: **рідкісні видання для навчального процесу і досліджень** за допомогою програмного забезпечення DSpace 1.7.

Структура буде складатися із розділів у кореновому каталозі, які визначені за століттями, а далі у кожному розділі можуть бути підрозділи та колекції за іншими ознаками. Ця структура приховує належність рідкісних видань до фондів університетів, що, напевно, краще для безпеки раритетів. Адміністратор репозитарію реєструє депозиторів, які будуть призначені від бібліотек університетів-учасників проекту, надає їм певні повноваження. Кожен університет-учасник буде відповідати за наповнення своїх колекцій. Поповнення репозитарію документами будуть виконувати відповідні депозитори шляхом самоархівування. Адміністратор репозитарію відповідає за супроводження бази даних, зберігання її цілісності.

Перед усіма бібліотеками гостро стоїть проблема забезпечення фізичного збереження унікальних видань і, водночас, зростає проблема забезпечення доступу до інформації, що міститься в них. Цю проблему треба вирішувати, поки ще є, що зберігати. І саме у вузівських бібліотеках найбільш актуальне питання не тільки опису, збереження, але й використання рідкісних фондів як з навчальною метою, так і з науковою.

Сподіваємось, що університетський відкритий архів книжкових пам'яток «**Bibliothesauros**» – електронна скарбниця книжкових пам'яток – допоможе зберегти оригінали, введе їх до наукового обігу, цифрові копії

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
книжкових пам'яток зберуться в єдину електронну колекцію, що надасть змогу дослідникам вивчати культурне та історичне надбання, яке зберігається у наукових бібліотеках вищих навчальних закладів України.

Список використаних джерел

1. *Великодная И. Л.* Редкие фонды: проблемы сохранности, изучения и использования / И. Л. Великодная // Редкие фонды в научных библиотеках высших учебных заведений: Проблемы сохранности, изучения и использования в XXI веке: докл. междунар. конф., 22–25 окт. 2002 г., Москва.– М., 2002. – С. 4–12.
2. Old Printed Books [http \[Електронний ресурс\]](http://www.rarelib.undp.org.ua/ukr/). – Режим доступу : <http://www.rarelib.undp.org.ua/ukr/>. – Заголовок з екрану.
3. Національне надбання – фонд цінних та рідкісних книг [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://library.chnu.edu.ua/?page=ua/05proekt/04frk>. – Заголовок з екрану.
4. Фонд стародруків, рідкісних видань і рукописів Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lib.onu.edu.ua/ua/natsnadban/>. – Заголовок з екрану.
5. Національне надбання [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://library.lnu.edu.ua/bibl/> – Заголовок з екрану.
6. Звіт 2010 рік / Харк. метод. об'єднання б-к вищих навч. закл. ; ЦНБ [ХНУ імені В. Н. Каразіна]. – [Х., 2011.] – 85 с.
7. *Шевченко І. О.* Нормативно-правове забезпечення збереження інформаційно-бібліотечних ресурсів України / І. О. Шевченко // Збереження інформаційно-бібліотечних ресурсів України: нова політика і нові технології: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 20–22 листоп. 2006 р., м. Харків. – Х., 2007. – С. 4–12.
8. *Прудникова Т. И.* Грибы – деструкторы книгохранилищ Центральной научной библиотеки Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина : отчет / Т. И. Прудникова, Е. Г. Сазонова. – Х., 2009. – 10 с. – Рукопись.
9. *Добрусина С. А.* Обеспечение сохранности документов в век цифровых технологий / С. А. Добрусина // Библиотечный вестник. – 2008. – № 3. – С. 11–15.
10. Лист НМБК МОН УКРАЇНИ № 06-77 від 10.06.2008 р. Склад Секцій Науково-методичної бібліотечної комісії МОН – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/for_lib/legal.php3. – Заголовок з екрану.
11. Електронний архів Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dspace.univer.kharkov.ua/?locale=uk>. – Заголовок з екрану.
12. Рекомендації НМБК [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/title4.php3>. – Заголовок з екрану.

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
УДК 027.7:002(045)

Олена Шкурко,

заступник директора з наукової роботи НТБ
Національного авіаційного університету,
здобувач КНУКіМ

ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ БІБЛІОТЕКИ НАЦІОНАЛЬНОГО АВІАЦІЙНОГО УНІВЕРСИТЕТУ: СПЕЦИФІКА УПРАВЛІННЯ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Розглядаються інформаційні ресурси науково-технічної бібліотеки Національного авіаційного університету в умовах суспільства знань. Аналізуються особливості управління інформаційними ресурсами бібліотеки при впровадженні та удосконаленні системи менеджменту якості.

Ключові слова: управління знаннями, система менеджменту якості, електронна бібліотека, електронний каталог.

Сучасне інформаційне суспільство характеризується глибокими цивілізаційними змінами, пов'язаними зі зростанням ролі знань та інформації, інформаційно-комунікативних технологій, інформаційних продуктів та послуг. В цих умовах зростає роль бібліотеки як наукового, освітнього, інформаційно-комунікаційного центру накопичення і розповсюдження нових знань, що зумовлює потребу удосконалення її управління як складної соціальної системи, зокрема пошуку і практичної реалізації нових підходів до управління інформаційними ресурсами.

На думку американського соціолога М. Кастельса, існує функція проникнення інформації в соціальну структуру, яка істотно проявляється в сучасну епоху, коли суспільство надає громадянам освіту та доступ до знань [1]. Канадський вчений Д. Тапскотт вважає, що серед ознак електронного, тобто інформаційного суспільства, головною орієнтацією є орієнтація на знання, а нове суспільство – це суспільство знань [2].

Отже, досить актуальною стає потреба управління інформаційними ресурсами, яка в сучасних умовах трансформується в потребу управління знаннями, що ставить перед бібліотеками нові пріоритети. Наголосимо, управління знаннями (Knowledge Management) сприймається як нова управлінська технологія, хоча перші праці в цій галузі були надруковані ще 40 років тому. Вже тоді П. Друкер застосував поняття knowledge worker та підкреслив, що знання є засобами виробництва, які належать працівникові, коли він звільняється і забирає з собою ці знання. Для їх

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
відновлення необхідні витрати, які в 20–30 разів перевищують заробітну плату звільненого співробітника [3]. Дослідники Дж. Харрінгтон і Ф. Воул особливу увагу присвятили методам та технологіям управління знаннями, інструментам цих знань [4].

Вчені переконані, що в сучасних умовах саме бібліотекарі відповідають посаді менеджерів знань, тому що вони в своїй професійній діяльності вміють: а) управляти сховищами знань; б) шукати, відбирати, передавати, зберігати, доставляти та використовувати знання, які знаходяться в документах, використовуючи при цьому, крім паперових документів, веб-сайти та електронні бази даних; в) аналізувати, оцінювати та синтезувати вищезазначену інформацію; г) застосовувати власні знання для генерування нових ідей в професійній сфері при виконанні запитів [5].

Російський документознавець М. В. Ларін впевнений, що запити на знання підсилюють інтерес до створення і удосконалення інформаційної системи в організації, яка дозволяє цілеспрямовано використовувати внутрішній і зовнішній потенціал знань для задоволення потреб користувачів [6].

Теоретичні та практичні питання щодо інформаційного простору України, його сучасного стану та перспектив розвитку в бібліотечній галузі відображені в дослідженнях українських та зарубіжних науковців – Ю. Арського, Р. Гіляровського, Н. Єрмошенко, Ю. Мішалкіної та ін. Ґрунтовні дослідження з цієї тематики проводила О. Чубукова. Питання впровадження та удосконалення інформаційних технологій в бібліотеках розглядалось в наукових працях українських та зарубіжних дослідників: Л. Альошина, А. Арзуханова, Н. Гендіної, Л. Костенка, Т. Павлуші, І. Пилко, Я. Шрайберга та ін. Питання електронних інформаційних ресурсів у бібліотеках знайшли своє відображення в працях О. Баркової, В. Голуб, Г. Шемаєвої та ін. Бібліотечним сайтам присвячені публікації М. Гончарова, О. Кушнарєнко, В. Степанова, Л. Філіпової та ін.

Але в бібліотекознавстві ще недостатньо розроблені методологічні, теоретичні, технологічні питання особливостей управління інформаційними ресурсами бібліотек в умовах впровадження та удосконалення системи менеджменту якості (СМЯ).

Разом з тим, значний досвід з практичної реалізації СМЯ накопичено в науково-технічній бібліотеці Національного авіаційного університету (НАУ) [7; 8]. Ресертифікаційний аудит восени 2011 р. підтвердив відповідність СМЯ вимогам міжнародного стандарту з якості ISO 9001:2008 та подав нові свідчення, що до сильних сторін СМЯ університету належить високий рівень інформаційних систем НТБ.

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34

Нині в НТБ НАУ постійно удосконалюється СМЯ: щорічно визначаються цілі бібліотеки у сфері якості (як показав досвід, більшість з них стосуються різних аспектів автоматизації інформаційно-бібліотечних процесів), складено карти технологічних процесів, визначено «Стратегічний план розвитку бібліотеки на 2011–2015 рр.», де пріоритетами діяльності визначені подальші автоматизація та розвиток інформаційних технологій.

Управління інформаційними ресурсами бібліотеки – основний процес, який здійснює НТБ НАУ в рамках системи менеджменту якості. Управління інформаційними ресурсами бібліотеки реалізується відповідно до «Положення про науково-технічну бібліотеку», згідно з яким НТБ є одним із структурних підрозділів науково-дослідної частини університету, що забезпечує документами та інформацією навчально-виховний процес, наукові дослідження, а також є центром поширення знань, духовного та інтелектуального спілкування та культури.

Інформаційні ресурси бібліотеки складають фонди опублікованих і неопублікованих документів, довідково-пошуковий апарат, повнотекстові бази даних. НТБ створює, закуповує і підтримує в актуальному стані бібліографічні, повнотекстові та реферативні бази даних. Для підвищення рівня процесів освітньої та наукової діяльності здійснюється стратегічне планування інформаційних ресурсів бібліотеки. Бібліотечний фонд крім документів на паперових носіях, має документи на електронних носіях, аудіо-, відео-, компакт-диски та ін. (На 01.01.2011р. бібліотечні ресурси нараховували більше 2230 примірників документів, у т. ч. близько 1635 електронних. До інформаційних ресурсів у 2010 р. звернулися 17 100 читачів. Загальна кількість відвідувань склала 700 тис., у т. ч. 94 тис. звернень на веб-сайт бібліотеки користувачів з 35 країн світу, кількість звернень до електронного каталогу – більше 110 тис.). Для забезпечення збереження фондів від крадіжок та пошкодження документів користувачами у 2010 р. впроваджено систему відеоспостереження.

НТБ використовує модернізовані комп'ютерні технології, що свідчить про її включення до соціокультурного процесу формування суспільства знань, завдяки доступу до Інтернету, віртуального інформаційного простору. Вона пропагує свій фонд за допомогою паперових та електронних каталогів, презентує електронні ресурси, випускає покажчики, проводить Дні інформації, відкриті перегляди літератури, тематичні виставки, в т. ч. під час проведення університетом наукових конференцій та нарад.

Так, у 2011 р. було організовано виставку видань за темою «Наука і молодь» до XI Міжнародної конференції молодих учених «Політ -2011», а

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
учасникам Міжнародної науково-технічної конференції «АВІА-2011» запропоновано перегляд літератури «Видання НАУ» та ін. У підрозділах Науково-технічної бібліотеки протягом звітного року на допомогу навчальному процесу функціонували виставки нових надходжень та літератури за тематикою навчальних програм.

Постійно в НТБ НАУ велика увага приділяється таким напрямкам формування фондів, як придбання електронних документів, координація в створенні та використанні електронних ресурсів, забезпечення доступу до інформаційних ресурсів. З метою оперативного і повного інформаційного забезпечення наукового та навчально-виховного процесів в університеті проводиться робота із забезпечення доступу користувачів до різних, переважно електронних, джерел інформації. Продуктивним у цьому напрямі вважається продовження випробуваної практики організації на базі НТБ НАУ спільних з Асоціацією «Інформаційно-Консорціум» семінарів для науковців університету з подальшим проведенням тріал-доступів до баз даних видавництва і компаній, що надають доступ до світових інформаційних ресурсів, та організація вивчення ефективності використання науковцями повнотекстових і бібліографічних матеріалів, наданих цими базами даних (БД), за її результатами бібліотека зверталася до ректорату з пропозиціями щодо придбання певних БД для електронної бібліотеки університету. Так, протягом 2010 р. надавався доступ до більш ніж 60 повнотекстових баз даних, було відкрито віртуальну читальну залу Російської державної бібліотеки з більш ніж 1,5 млн повнотекстовими примірниками книжок, авторефератів дисертацій, дисертацій та ін. Також була можливість користування електронними ресурсами через мережу URAN, БД EBSCO, «Рубрикон» та ін.

Завдяки створенню корпоративної бібліотечної системи в НТБ НАУ удосконалюється якість обслуговування користувачів в єдиному інформаційному просторі; відбувається економія коштів та часу при створенні електронних ресурсів (відсутність дублювання); пропагуються власні видання університету; відбувається оптимізація інформаційно-бібліотечного обслуговування. Переведення інформаційних ресурсів з паперової в електронну форму дозволяє НТБ НАУ обмінюватись інформацією за допомогою Інтернету, корпоративних електронних технологій. Проводиться імпортування аналітичного розпису статей фірми «Матрикс» (план на 2011 р. – 35 тис. статей) та експортування статей з періодичних видань, у т. ч. з наукових збірників нашого університету.

Загальновідомо, що університети повинні розвивати стратегію

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
контролю якості результатів досліджень, тому в НТБ НАУ проводилась робота з обліку цитування робіт науковців університету у світових електронних базах даних з використанням БД повнотекстових наукових електронних журналів Scopus видавництва Elsevier.

Розміщення повнотекстових статей у вільному доступі в мережі Інтернет дозволяє накопичувати, зберігати інформацію та забезпечує доступ до наукових досліджень. Результати наукових досліджень повинні бути загальнодоступними. Але у зв'язку зі зростанням вартості передплати електронних журналів бібліотекам складно їх закупити, і тому доступ вчених до таких наукових публікацій обмежений. НТБ надає електронні копії статей наукових журналів НАУ для реферативної бази УкрІНТЕІ та у Національній бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – НБУВ) відповідно до Переліку передавання електронних копій друкованих наукових фахових видань на зберігання до НБУВ, затвердженого наказом МОН України від 07.07.2008 р. № 436/311 з метою збереження видань та надання доступу до них у мережі Інтернет в режимі он-лайн. У 2010 р. підготовлено 50 аналітичних матеріалів з авіації та технічних наук, що містили близько 600 назв.

За останні роки акцент у діяльності бібліотек був зроблений на створення віртуальних сервісів та служб. Як і інші бібліотеки, НТБ НАУ забезпечує доступ до документів завдяки створенню метаданих, експонує свій контент. Використання комп'ютерної програми «Віртуальна бібліографічна довідка НАУ» і Всеукраїнського проекту Об'єднаної довідкової служби України «Віртуальна довідка» сприяє значному розширенню тематики читацьких запитів та підвищенню рівня їх задоволення. Участь у проекті «Віртуальна довідка» дозволяє активно опанувати інформаційні ресурси Інтернет, якісно виконувати роль консультанта, інформаційного посередника між користувачем і різноманітними БД. Віртуальний бібліотечний доступ забезпечує максимум комфортності користувачам та розширення форм обслуговування. Актуальність існування віртуальних довідкових служб очевидна – вони забезпечують оперативність отримання інформації для користувача бібліотеки, а завдяки впровадженню сучасних інформаційних технологій доповнюють традиційні засоби обслуговування читачів.

Для того, щоб читачі краще орієнтувалися в інформаційних ресурсах, значна увага приділяється інформаційній культурі користувачів. Для першокурсників та ліцеїстів проводяться оглядові екскурсії по бібліотеці та читаються лекції. Крім надання теоретичних знань, їм також надаються і практичні знання, зокрема, вони навчаються користуватися електронним каталогом, довідково-пошуковим апаратом, знаходити необхідну

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
інформацію в повнотекстових базах даних. Першокурсникам роздається рекламний буклет – Путівник по бібліотеці, який допомагає їм орієнтуватися в широкому спектрі послуг НТБ, електронних ресурсах, до яких є доступ з нашої бібліотеки.

Технологія штрих-кодування допомагає швидко та якісно обслуговувати читачів, проводиться робота як з ретроконверсії електронних видань, так і з наукової обробки нових. Наявність штрих-коду прискорює обслуговування читачів, надає їм можливість доступу до повнотекстових баз даних, електронного каталогу книг та аналітики.

Значна увага приділяється електронній бібліотеці. Основна її мета – формування фонду електронних документів та підвищення ефективності його використання в освітній діяльності та науковій роботі. Формування електронної бібліотеки здійснюється шляхом створення повнотекстової колекції навчальних посібників та методичних розробок викладачів; створення аналітичної повнотекстової бази даних статей науковців університету; здійснення підписки на комерційні повнотекстові бази даних, у т. ч. на електронну БД підручників видавництва «ЦУЛ» та ін. Головний принцип електронної бібліотеки – сучасний науковий рівень, практична цінність матеріалів, повнота, зрозумілість інтерфейсу. Це – динамічна система, яка розвивається відповідно до потреб професійної сфери.

Веб-сайт НТБ НАУ – основне джерело інформації для читачів через Інтернет (електронна адреса: www.lib.nau.edu.ua). Користувачі мають доступ до електронного каталогу книг та статей, електронних баз даних, списків літератури, бібліографічних покажчиків, віртуальних виставок, електронної довідкової служби, розділів веб-сайта, Форуму для читачів та ін. Постійна увага приділяється якості веб-сайта, його ефективності, прозорості, орієнтації на споживача, оперативності; продовжується його перекладання англійською мовою для зручності користування іноземними громадянами.

На сайті бібліотеки розміщено «Покажчик періодичних та інформаційно-бібліографічних видань, передплачених на 2011 рік», бібліографічні покажчики і списки літератури, присвячені ювілейним датам і визначним подіям в авіації: «До 140-річчя від дня народження Є. О. Патона», «Сто років польоту» – до 100-річчя українського авіабудування та ін. Здійснювалась робота з підготовки біобібліографічного покажчика, присвяченого науковій діяльності проректора з наукової роботи, професора НАУ В. П. Харченка.

Важливим засобом управління можливостями використання фондів бібліотеки є робота зі створення довідкового апарату для пошуку

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
паперових та електронних ресурсів. Електронний каталог НТБ НАУ – ядро бібліотеки, його програмне забезпечення – Автоматизована бібліотечна інформаційна система «УФД / Бібліотека». Пошуковий апарат розкриває зміст документу та дозволяє користувачу проводити пошук або використовувати засоби навігації. Нова пошукова система має можливість та інструменти для експорту результатів пошуку у MS Word. Постійна увага приділяється редагуванню електронних баз даних, що забезпечується спеціальною групою співробітників бібліотеки. Завдяки високій якості баз даних користувачі успішно здійснюють багатоаспектний пошук інформації. Модернізація довідково-пошукового апарату, проведення постійного інформаційного моніторингу, використання електронних ресурсів сприяє створенню ефективної системи бібліотечно-інформаційного обслуговування.

Управління фондом бібліотеки неможливе без вивчення ефективності використання електронних інформаційних ресурсів та роботи бібліотечного веб-сайта в НТБ НАУ традиційно застосовуються соціологічні дослідження. Так, у червні 2011 р. відділом наукової обробки документів та організації каталогів було проведено опитування користувачів «Моніторинг якості паперового та електронного каталогів», а восени 2010 р. для виявлення проблемних питань вивчалась думка користувачів за допомогою анкетування. Це був 2-й етап соціологічного дослідження «Якість роботи НТБ НАУ очима користувачів». Аналіз результатів анкетування показав, які є складності в роботі з електронними ресурсами та базами даних, які ресурси більше цікавлять користувача. Після розгляду на засіданні Методичної ради плану з ліквідації виявлених недоліків, було вжито заходів щодо урахування пропозицій читачів, інформація про їх усунення була доведена до відома співробітників на засіданні Методичної ради та користувачів на сторінці веб-сайта. Таким чином впроваджується зворотній зв'язок з користувачем.

3 березня 2011 р. розпочав надсилатися на електронні адреси кафедр університету Інформаційний бюлетень, який повідомляє читачів про нові надходження. Відповідно до бажань користувачів, впроваджено в практику віртуальні виставки нової літератури на сайті НТБ, які оновлюються чотири рази на місяць, надаються анотації видань та їх скановані обкладинки.

Актуальною інновацією стало розпочате у 2011 р. регулярне надання Видавництвом «НАУ-Друк» електронних копій всіх навчальних посібників та методичних розробок НАУ до НТБ для їх подальшого розміщення в електронному каталозі. Це сприяє покращенню книгозабезпеченості та полегшує зареєстрованим користувачам доступ до навчальних матеріалів при їх обмеженій кількості.

Постійна увага до управління інформаційними ресурсами НТБ в рамках СМЯ сприяє удосконаленню діяльності завдяки розробці власного програмного продукту, який відповідає потребам користувачів та бібліотечних фахівців, оперативності обробки документів, зручності пошуку в БД – застосування можливостей навігації, підтримці в адекватному стані, моніторингу електронних ресурсів. Значні переваги надає впроваджена технологія формування, підтримки та супроводу електронних інформаційних ресурсів.

Разом з тим, варто назвати окремі проблеми, які заважають в організації повноцінної діяльності з формування фондів НТБ. Так, ускладнюють поповнення інформаційних ресурсів бібліотеки тендеру на закупівлю літератури та періодичних видань. Інша проблема – невідповідність статистичної звітності стану сучасних бібліотек внаслідок недостатнього відображення в ній даних про використання інформаційних ресурсів. Якщо статистика використання, наприклад, EBSCO, Springer, Elsevier облікується, то вона відсутня у деяких інших базах даних.

Доцільно зазначити, що для підвищення якості роботи з інформаційними ресурсами в умовах впровадження СМЯ значна увага приділяється підвищенню фахового рівня бібліотечних працівників шляхом проведення тренінгів, самоосвіти у практику бібліотеки тощо.

Керівництво НТБ НАУ переконане, що використання інформаційних технологій, створення власних баз даних, автоматизація бібліотечно-бібліографічних процесів – майбутнє бібліотеки. Саме тому серед подальших напрямів розвитку НТБ НАУ визначено: модернізацію управління електронними ресурсами та технологічних процесів; створення тестових підсистем програмних продуктів та системи захищеного перегляду електронних документів, використання мережевих технологій для удосконалення інформаційно-бібліографічного обслуговування; формування інформаційних ресурсів, як власних, так і в межах корпорацій, в т. ч. об'єднання бібліотек установ авіаційної галузі України, діяльність якого планується поновити на базі НТБ НАУ. Практична реалізація цих пріоритетів забезпечить європейський рівень якості обслуговування користувачів і доступу до знань, підвищить ефективність використання традиційних і електронних ресурсів для задоволення сучасних інформаційно-комунікаційних потреб суспільства.

Список використаних джерел

1. *Кастельс М.* Информационная эпоха. Экономика, общество и культура / М. Кастельс. – М., 2000. – 608 с.
2. *Тапскотт Д.* Электронно-цифровое общество / Д. Тапскотт. – М., 1999. – 432 с.
3. *McInerney С.* Knowledge Managers: History and Challenges // *Managing Knowledge Critical Investigations of Work and Learning* / ed. By Craig Prichard, Richard Hull, Mike Chumer. – N-Y. : St. Martins's Press, Macmillan Press Ltd, 2000. – P. 1–19.
4. *Харрингтон Дж.* Совершенство управления знаниями / Дж. Харрингтон, Ф. Воул / пер. с англ. А. Л. Раскина; Под науч. ред. А. Б. Болдина. – М. : Стандарты и качество, 2008. – 272 с. – (Сер. «Деловое совершенство»).
5. *Силков С.* Имплементация менеджмента знаний в библиотечно-информационную сферу / С. Силков // *Бібліотечний вісник*. – 2008. – № 6. – С. 41–46.
6. *Ларин М. В.* Управление документацией и новые информационные технологии / М. В. Ларин. – М., 1998. – 137с.
7. *Вахнован В. Ю.* Впровадження системи менеджменту якості в практику роботи Науково-технічної бібліотеки Національного авіаційного університету / В. Ю. Вахнован, О. П. Шкурко // *Вісник Книжкової палати*. – 2009. – № 4 (153). – С. 10–13.
8. *Шкурко О. П.* Інновації в бібліотеці : впровадження системи менеджменту якості в науково-технічній бібліотеці Національного авіаційного університету / О. П. Шкурко. НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського // *Наукові праці НБУВ*. – 2010. – Вип. 28. – С. 30–40.

Оксана Клименко,

заступник завідувача кафедри гуманітарних дисциплін
Навчально-наукового інституту права та психології
Національної академії внутрішніх справ,
доцент, канд. іст. наук

**ЕЛЕКТРОННІ ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ УКРАЇНИ
З ПИТАНЬ ДЕРЖАВИ І ПРАВА**

Проаналізовано електронні інформаційні ресурси України з питань держави і права. Розглянуто юридичні інформаційні ресурси Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Презентовано діяльність Національної юридичної бібліотеки з формування електронних баз даних правової інформації.

Ключові слова: електронні інформаційні ресурси України з питань держави і права, інформація, інтернет-середовище, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, Національна юридична бібліотека.

За умов швидкого розвитку глобального інформаційного суспільства [1], трансформації державотворчих процесів в Україні, широкого використання інформаційно-комунікаційних технологій в усіх сферах життя особливого значення набувають проблеми оптимального використання електронної нормативно-правової бази у навчальному процесі під час підготовки сучасних фахівців-правознавців, коли активно триває процес законотворчості молоді незалежної держави, інтеграції України у світовий інформаційний простір.

Сьогодні в Україні реалізовано право на інформацію та створено можливості для вільного доступу до статистичних даних, архівних, бібліотечних і музейних фондів, інших інформаційних банків, баз даних, інформаційних ресурсів (ст. 6. «Гарантії права на інформацію» Закону України «Про інформацію») [2].

Постійні зміни в законодавстві в умовах формування нового демократичного типу праворозуміння, побудови правової держави і становлення громадянського суспільства в Україні спонукають як фахівців-практиків, так і викладачів та студентів-правознавців звертатися за свіжою правовою інформацією до інтернет-середовища у зв'язку з постійним оновленням законодавчої нормативної бази.

Відповідно п. 2 статті 17 «Правова інформація» Закону України «Про інформацію» [2] «Джерелами правової інформації є Конституція України

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34 (254к/96-ВР), інші законодавчі і підзаконні нормативно-правові акти, міжнародні договори та угоди, норми і принципи міжнародного права, а також ненормативні правові акти, повідомлення засобів масової інформації, публічні виступи, інші джерела інформації з правових питань».

З метою максимально повного інформаційного забезпечення у всіх царинах суспільного життя України вітчизняні бібліотеки визначають стратегію формування загальнодержавної інформаційно-комунікаційної системи освіти і науки, розглядають особливості створення та розвитку національних електронних інформаційних ресурсів, оптимальні методи організації доступу до світових наукових електронних ресурсів, приділяють увагу інноваційним стратегіям розвитку бібліотек в умовах електронного середовища [6].

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського (далі – НБУВ) – головний науково-інформаційний центр держави, входить до числа десяти найбільших національних бібліотек світу (комплектуються майже всіма українськими виданнями, отримує примірник дисертацій, які захищаються на території України, веде міжнародний книгообмін з понад 1,5 тис. науковими закладами і бібліотеками 80 країн світу. Юридичні інформаційні ресурси НБУВ, які постійно поповнюються оновленою правовою інформацією, структуровано так:

– Електронний каталог НБУВ – література із фонду НБУВ з питань юридичних наук (пошук за ключовими словами, авторами, роками видання, назвами та рубрикатором). Перегляд нових надходжень.

– Юридичні ресурси Інтернет – анотований тематичний навігатор українськими ресурсами Інтернету для юристів (пошук за ключовими словами, назвами ресурсів). Також інтернет-путівник по юридичних ресурсах України.

– Юридична бібліографічна довідка – архів відповідей бібліотекарів на запити юридичної тематики віддалених користувачів (пошук за ключовими словами, темами запитів, тематичним рубрикатором). Також сторінка Віртуальної бібліографічної довідки [3].

Серед найвідвідуваніших баз даних з права та юридичних наук є такі:

– Верховна Рада України (UA) Законодавство України (<http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>);

– Верховна Рада України (UA) Законопроекти (<http://www.rada.gov.ua/proza.htm>);

– База даних «Загальне законодавство» (<http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>);

– Електронна юридична бібліотека (UA) Книги, дипломні, курсові, реферати (<http://law.biz.ua/>);

- Електронна бібліотека. Кримінальне право (UA) (http://www.crime.direx.org/e-library/e-library_main_ukr.htm);
 - Нормативні акти України (UA). Є пошукова система документів (<http://www.nau.kiev.ua/>);
 - Нормативні акти України в бібліотечний і суміжних галузях (UA) (<http://www.nbuv.gov.ua/law/>);
 - Юриспруденція он-лайн (UA) Статті (<http://www.lawyer.org.ua/>);
 - Юридична бібліотека PRAO.BIZ.UA (<http://pravo.biz.ua/index.php>);
 - Єдиний державний реєстр судових рішень (<http://reyestr.court.gov.ua/>);
 - Інтернет-портал правової інформації (<http://www.pravo.gov.ru/>).
- Найновішу спеціалізовану законодавчо-нормативну інформацію можна отримати на таких офіційних сайтах:
- Президент України (<http://prezident.gov.ua/>) – новини, діяльність, проекти. Інститут президентства та Адміністрація Президента;
 - Верховна Рада (<http://www.rada.gov.ua/>) – новини Верховної Ради, хід пленарних засідань, законопроекти, зміст української Конституції, пошуковий сервер у законодавстві України;
 - Кабінет Міністрів України (<http://www.kmu.gov.ua/>) – склад Кабінету Міністрів. Повідомлення Прес-служби Кабінету Міністрів України. Офіційна інформація;
 - Верховна Рада АРК (<http://www.rada.crimea.ua>);
 - Рада Міністрів АРК (<http://www.crimea-portal.gov.ua>);
 - Верховний суд України (<http://www.scourt.gov.ua/>) – про Верховний суд, законодавство, судова практика, інформація для громадян, публікації у ЗМІ, офіційні видання, історія судових органів;
 - Вищий господарський суд України (<http://www.arbitr.gov.ua/>) – про Верховний суд, законодавство, судова практика, інформація для громадян, публікації у ЗМІ, офіційні видання, історія судових органів;
 - Генеральна прокуратура України (<http://www.gp.gov.ua/>) – структура, нормативні документи, новини, прес-релізи;
 - Державна податкова служба України (<http://www.sta.gov.ua/>) – загальна інформація про ДПА України, новини, податкове законодавство, видання ДПА, навігатор платника податків;
 - Рахункова палата України (<http://www.ac-rada.gov.ua/achamber>) – інформація про Рахункову палату, нормативно-правова база, діяльність, міжнародне співробітництво, оголошення, посилання, електронна бібліотека, форум, пошук, архів;
 - Вища рада юстиції України (<http://www.vru.gov.ua/>) – хронологія діяльності, склад ради, законодавча база, контакти;

- Державна служба зайнятості України (<http://www.dcz.gov.ua/>) – довідкова інформація: загальні відомості про службу зайнятості; інформація про діяльність, соціальні послуги роботодавцям і населенню; консультації; прес-центр. Правова бібліотека, електронний каталог, міжнародне співробітництво. Пошук роботи та працівників, корисні посилання;
- Державна служба статистики України (<http://www.ukrstat.gov.ua/>) – новини, інформація про комітет, структуру, діяльність. Нормативно-правова база, видання, коментарі фахівців, статистична інформація, пошук;
- Європейський Суд з прав людини (<http://www.echr.coe.int>);
- Конституційний Суд України (<http://www.ccu.gov.ua>);
- Національний Банк України (<http://www.bank.gov.ua/>) – матеріали та статистичні дані з питань діяльності банку та банківської системи України, інформація з макроекономічних показників, платіжного балансу, платіжної системи, банкнотам, монетам, курсам валют, актуальна щоденна інформація з міжбанківського ринку;
- Служба безпеки України (<http://www.sbu.gov.ua/>) – історія, структура та діяльність служби безпеки України, нормативна база;
- Рада національної безпеки і оборони України (<http://www.rainbow.gov.ua/>) – діяльність Ради. Концепція національної безпеки України. Корисні посилання на органи державної влади та мас-медіа в Інтернет-мережі;
- Міжнародний фонд «Відродження» (<http://www.irf.kiev.ua/>) – Фонд Дж. Сороса в Україні: новини, конкурси та програми. Огляд газети «Відкритий Світ». Прес-клуб;
- Державна митна служба України (<http://www.customs.gov.ua/>) – інформація з питань митного регулювання зовнішньоторговельної діяльності. Загальні відомості, головні напрями діяльності, документи, митні правила, додатки;
- Національний депозитарій України (<http://csd.ua/>) – інформація про діяльність, новини, історія, законодавча база, публікації, прес-релізи, контактна інформація;
- Фонд державного майна України (<http://www.spfu.gov.ua/>) – історія створення, структура, регіональні відділення, фондові біржі, видання. Новини приватизації, дані про хід приватизації. Довідкова інформація;
- Державна адміністрація зв'язку (<http://www.stc.gov.ua/>) – новини галузі, програми, проекти, законодавчі документи;
- Антимонопольний комітет України (<http://www.amc.gov.ua/>) – новини, інформація про комітет (склад, структура, розпорядок роботи, каталог послуг), закони, перелік монополістів, видання;

– Міністерство оборони України (<http://www.mil.gov.ua/>) – новини, керівництво, склад, структура, техніка та озброєння, миротворча діяльність та Програма розвитку;

– Міністерство внутрішніх справ України (<http://lucl.lucl.kiev.ua/start/www.centrmia.gov.ua/>) – інформація про Міністерство та його роботу. Посилання на інформаційні ресурси Міністерства;

– Міністерство закордонних справ України (<http://www.mfa.gov.ua/>) – історія, структура, керівний склад Міністерства. Інформаційні матеріали: новини, прес-релізи брифінги, офіційні заяви, інформація для журналістів, дипломатичні відносини. Посольства та представництва України за кордоном. Консульські питання;

– Міністерство охорони здоров'я України (<http://www.health.gov.ua/>) – робота міністерства та його підвідомчих установ, структура, інформація про майбутні події в сфері охорони здоров'я (семінари, симпозиуми та ін.). Контактна інформація. Медичні заклади України;

– Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України (<http://www.mon.gov.ua/>) – контактні дані Міністерства. Останні новини. Інформація про освіту: опис системи освіти України та європейських держав. Розвиток науки. Преса про освіту та науку. Центр з усиновлення дітей;

– Міністерство економічного розвитку і торгівлі України (<http://www.me.gov.ua/>) – інформація про Міністерство, економічну політику України. Моніторинг соціально-економічного розвитку України та її регіонів, нормативні акти, календар подій, новини;

– Міністерство фінансів України (<http://www.minfin.gov.ua/>) – інформація про Міністерство: історія, структура, напрями діяльності, керівництво. Новини. Інформаційні матеріали: прес-релізи, виступи, конференції, аналітичні матеріали, дослідження та огляди. Бізнес-інформація. Правові аспекти та ін.;

– Міністерство юстиції України (<http://www.minjust.gov.ua/>) – центральний апарат, територіальні підрозділи, структура, державний комітет у справах релігій, держдепартамент у справах національностей та міграції, суди, органи юстиції, держпідприємства, міжнародна діяльність, офіційна хроніка, історичний екскурс, інформаційно-правові ресурси;

– Міністерство культури України (<http://www.mincult.gov.ua/>) – структура Міністерства, нормативні акти, інформація;

– Міністерство екології та природних ресурсів України (<http://www.menr.gov.ua/>) – дані про стан навколишнього середовища та екологічні проблеми України; екологічні виставки. Мета та завдання Міністерства, керівництво та структура. Природоохоронне законодавство. Узагальнююча

інформація про надзвичайні ситуації та екологічно небезпечні об'єкти. Джерела фінансування. Архів матеріалів про діяльність Міністерства. Посилання на ресурси в Інтернет органів державної влади та міністерств;

– Міністерство надзвичайних ситуацій України (<http://www.mns.gov.ua/>) – керівництво та діяльність Міністерства. Преса МНС. Міжнародні зв'язки. Довідкова інформація. Аналітичні матеріали;

– Міністерство інфраструктури України (<http://www.mtu.gov.ua/>) – інформація про Міністерство, структуру галузі, діяльність, види транспорту. Каталог послуг, міжнародна діяльність, тендери, законодавство, архів документів, пошук, форум;

– Офіс Ради Європи в Україні (<http://www.coe.kiev.ua/>) – представництво і проєктів Програми розвитку ООН в АПК (<http://www.undp.crimea.ua/>);

– Уповноважений Верховної Ради з прав людини (<http://www.ombudsman.kiev.ua/>).

У структурі НБУВ успішно функціонує Національна юридична бібліотека, яка забезпечує акумуляцію документально-інформаційних ресурсів (книжок, документів та інших носіїв інформації), котрі містять правову інформацію (сукупність документованих або публічно оголошених відомостей про право, його систему, джерела, реалізацію, юридичні факти, правовідносини, правопорядок, правопорушення, їх профілактику і боротьбу з ними тощо) та надає інтерактивний доступ до джерел інформації на всіх видах носіїв користувачам різних категорій [5].

За своїм цільовим призначенням, спеціалізацією, обсягом фондів, складом користувачів та іншими ознаками Національна юридична бібліотека є спеціалізованою бібліотекою загального користування.

У своїй діяльності Національна юридична бібліотека керується Конституцією України, законами України, актами Президента України та Кабінету Міністрів України, іншими нормативно-правовими актами, наказами НБУВ.

Основними завданнями Національної юридичної бібліотеки є:

- забезпечення правовою інформацією працівників органів державної влади, спеціалістів-правників, науковців, студентів, представників дипломатичного корпусу і міжнародних неурядових організацій та поширення правових знань серед населення;

- надання довідково-консультаційної допомоги;

- систематизація та аналіз матеріалів, які містять правову інформацію.

Для виконання основних завдань Національна юридична бібліотека:

- здійснює комплектування, обробку, централізовану каталогізацію і веде облік спеціалізованих бібліотечних фондів;

- формує довідково-інформаційні фонди та банки даних документально-інформаційних ресурсів, які містять правову інформацію;
- бере участь у внутрішньодержавному та міжнародному обміні інформацією з правових питань;
- розробляє правила користування бібліотечним фондом, які затверджуються наказом Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського;
- провадить культурно-просвітницьку діяльність, організовує лекторії, читачькі, наукові конференції, «круглі столи» тощо;
- надає в установленому порядку організаційні, методичні, консультаційні та інші послуги (в тому числі платні);
- співпрацює з іншими бібліотеками України незалежно від їх підпорядкування, а також навчальними закладами, науково-дослідними (науково-технічними) установами України та інших держав;
- провадить іншу діяльність, що впливає з її основних завдань.

Національна юридична бібліотека виконує свої функції з використанням фондів НБУВ, а також обов'язкових безплатних та платних примірників документів, документально-інформаційних ресурсів обмінних фондів бібліотек України (внутрішньодержавний обмін) і бібліотек інших держав (міжнародний обмін) на взаємовигідних умовах, придбанням в установленому законодавством порядку книжок, друкованих видань засобів масової інформації, кіно-, фото- і відеоматеріалів, інших документів, які містять правову інформацію.

Національна юридична бібліотека має право:

- планувати та визначати зміст, напрями і форми своєї діяльності;
- використовувати фонди, кошти та інше майно Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського в установленому порядку;
- отримувати в установленому порядку відомості про документально-інформаційні ресурси, які містять правову інформацію.

Національна юридична бібліотека забезпечує відвідувачам доступ до бібліотечного фонду і користування ним згідно з правилами, які затверджуються відповідно до п. 4 Положення, а також виконання інших вимог щодо обслуговування абонентів, встановлених Типовими правилами користування бібліотеками.

Обслуговування в Національній юридичній бібліотеці здійснюється за абонементом, зокрема за міжбібліотечним, міжнародним бібліотечним, і в читальному залі.

Організацію роботи і контроль за поточною діяльністю Національної юридичної бібліотеки здійснює її наглядова рада. Склад цієї ради

затверджується Національною академією наук за погодженням з Міністерством юстиції.

Згідно Постанови Кабінетом Міністрів України № 608 від 10 травня 2002 р. «Про порядок доставляння обов'язкових примірників документів»¹ з метою здійснення бібліографічного та статистичного обліку, забезпечення відповідального збереження видань, аудіо-, візуальної, аудіовізуальної продукції, поповнення національного інформаційного фонду до переліку одержувачів обов'язкового безоплатного примірника видань і аудіо-, візуальної, аудіовізуальної продукції України внесено Національну юридичну бібліотеку, до якої повинні надходити усі видання з питань держави і права рекомендованими бандеролями з відміткою «обов'язковий примірник» і вся аудіопродукція довідкового, навчального, науково-просвітницького, виробничо-професійного характеру з питань держави і права (крім аудіопродукції, створеної державними телерадіоорганізаціями).

Відповідно до пункту 15 Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 7 березня 2007 року № 423 до Національної юридичної бібліотеки обов'язково надсилаються автореферати дисертацій з юридичних наук (п. 41 «Переліку установ і організацій, до яких обов'язково надсилаються автореферати дисертацій» (Наказ Вищої Атестаційної Комісії України від 03 грудня 2007 р. № 845²).

«Система електронних видань з правової проблематики» Національної юридичної бібліотеки [5] призначена для поліпшення інформаційного забезпечення суспільства шляхом формування та наступного поширення на комп'ютерних носіях (USB флеш-накопичувачах, компакт-дисках тощо) електронних інформаційних ресурсів із питань держави і права. Періодичність оновлення видань – 2–4 рази на рік. Електронні видання при перенесенні інформації на жорсткий диск комп'ютера не потребують інсталяційних процедур, мають веб-орієнтований інтерфейс.

Зміст видань:

- інформаційний бюлетень «Громадська думка про правотворення»;
- наукова юридична періодика України;
- автореферати дисертацій з правової проблематики, захищені в Україні;
- реферативна інформація про опубліковані результати наукової діяльності вітчизняних учених і фахівців у юридичній та суміжних сферах.

¹ http://www.ukrbook.net/zakony/P_608.htm

² <http://www.lib.nau.edu.ua/documents/docs/per.htm>

Електронні інформаційні ресурси Національної юридичної бібліотеки включають такі розділи:

- * Наукова юридична періодика України – 85 журналів і збірників наукових праць з проблем держави і права та юридичних наук;
- * Влада для громадян – Юридичні консультації;
- * Громадська думка про правотворення – Бюлетень оперативних матеріалів на базі аналізу правової електронної інформації;
- * Безпека підприємництва – Інформаційно-аналітичний бюлетень. Додаток до журналу «Україна: події, факти, коментарі»;
- * Автореферати дисертацій – 4,5 тис. текстів авторефератів дисертацій з правової проблематики, захищених в Україні;
- * Реферативна інформація – 25 тис. реферативних записів про публікації вітчизняних фахівців з юридичної тематики;
- * Юридичні інформаційні ресурси – Електронний каталог, повнотекстові ресурси, бібліографічна довідка;
- * Конституційне правосуддя в країнах СНД і Балтії – понад 70 дайджестів офіційних матеріалів і публікацій у періодичних виданнях (2009–2011);
- * Видання благодійної організації «Центр комерційного права» – Вісник Центру комерційного права / Українське комерційне право;
- * Україніка політична – Конституції, вибори народних депутатів, резонансні публікації;
- * Нормативні акти України в бібліотечній і суміжних галузях –
- * Закони України, Укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України тощо;
- * Система електронних видань з правової проблематики – Серія видань, що надаватимуться користувачам на комп'ютерних носіях
- * Інтернет-путівник по юридичних ресурсах України; Бази даних нормативних актів, сайти юридичних академічних установ і вищих навчальних закладів тощо.
- Інтернет-путівник по юридичних ресурсах України ³:

³ <http://www.nbuv.gov.ua/nyub/internet.html>

- Судова влада:
- * Верховний суд України;
- * Вища рада юстиції;
- * Вищий адміністративний суд України;
- * Вищий господарський суд України;
- * Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ;
- * Генеральна прокуратура України;
- * Державна судова адміністрація України;
- * Конституційний суд України;
- * Міністерство юстиції України.
- Електронні бібліотеки:
- * Законодавство України;
- * Нормативні акти на сайті Верховної Ради України;
- * Законопроекти;
- * Проекти нормативних актів на сайті Верховної Ради України;
- * Всеукраїнський юридичний портал;
- * Добірка матеріалів з правової тематики;
- * Закони України; <http://www.nbuv.gov.ua/nyub/internet.html>
- * Інформаційно-правовий портал;
- * Перший український юридичний форум;
- * Новини, огляд ЗМІ, статті;
- * Юридична бібліотека;
- * Кілька сотень книжок.
- Наукові установи:
- * Інститут законодавства Верховної Ради України;
- * Національна академія правових наук України;
- * Інститут проблем вивчення злочинності;
- * Науково-дослідний інститут державного будівництва та місцевого самоврядування;
- * Науково-дослідний інститут інтелектуальної власності;
- * Науково-дослідний інститут правового забезпечення інноваційного розвитку;
- * Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва;
- * Науково-дослідний інститут фінансового права;
- * Науково-дослідний центр правової інформатики;
- * Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України;
- * Інститут економіко-правових досліджень НАН України;

– Вищі навчальні заклади:

* Національна академія державного управління при Президентові України;

* Дніпропетровський регіональний інститут державного управління;

* Львівський регіональний інститут державного управління;

* Одеський регіональний інститут державного управління;

* Харківський регіональний інститут державного управління;

* Національна академія прокуратури України;

* Національна юридична академія імені Ярослава Мудрого;

* Національний університет «Одеська юридична академія»;

* Академія адвокатури України;

* Київський університет права НАН України;

* Сайти юридичних факультетів університетів;

* Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

* Львівського національного університету імені Івана Франка;

* Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

Становлення інформаційного суспільства, зміни в системі вищої освіти зумовили нові вимоги до професійної діяльності викладачів ВНЗ. Професорсько-викладацьким складом Національної академії внутрішніх справ уже накопичено значний досвід у розробленні методичних матеріалів із використанням електронних технологій (електронні підручники, методичні матеріали з використанням мультимедійних технологій тощо). Практично усі навчальні дисципліни забезпечені комплексом мультимедійних посібників, які, окрім тексту лекцій, наповнені цікавими ілюстративними матеріалами, додатковими фактичними та іншими матеріалами, що значно урізноманітнює та збагачує світогляд майбутніх фахівців. З 2011–2012 навчального року викладання усіх дисциплін обов'язково супроводжується використанням електронних засобів та максимальним залученням інформаційних ресурсів України з питань держави і права, що є якісно новою сходинкою оптимального навчально-виховного процесу Навчально-наукового інституту права та психології Національної академії внутрішніх справ. Під час вивчення різних дисциплін використовуються електронні посібники, розгалужена навігація мультимедійних програм дозволяє індивідуалізувати процес навчання, застосовувати їх у процесі самостійної роботи студентів та з метою самоосвіти. Зацікавлює студентів і активізує їхню пізнавальну діяльність використання у навчальному процесі комп'ютерних мультимедійних посібників, у яких поєднано текстову, графічну, звукову та відеоінформацію, що робить викладання навчального матеріалу наочним,

динамічним, яскравим. Самоконтроль та перевірка знань, адаптаційна система тестування є складником підготовки до навчального процесу.

Зважаючи на виклики часу (трансформація системи вищої школи, інтеграція у світовий освітній та інформаційний простір в умовах формування правової держави і громадянського суспільства) з одного боку, та тенденції консерватизму, ізоляваності, недосконалої організації – з іншого, пропонуємо координацію роботи бібліотек вищих навчальних закладів Міністерства внутрішніх справ України та Національної юридичної бібліотеки з метою формування галузевих документно-інформаційних та онлайн-ресурсів та кооперацію діяльності із запровадження інноваційних методів роботи для мобільного довідково-інформаційного обслуговування (включаючи електронну доставку документів) всіх категорій користувачів, створення науково-бібліографічної системи видань юридичної тематики. Електронні ресурси в умовах модифікації бібліотечних фондів галузевих вишів забезпечують високу інформаційну ємність, оперативність тиражування та розповсюдження документів, здешевлюють їхнє виробництво, стає можливою актуалізація даних. Формування ресурсної бази інформаційного обслуговування має ґрунтуватися на постійному моніторингу інформаційних потреб користувачів та запитуваності тих чи інших видів і форм ресурсів.

Активне використання у щоденній правничій практиці та навчальному процесі електронних інформаційних ресурсів України з питань держави і права є важливим кроком на шляху до цивілізованої інтеграції нашої країни у світовий освітній та інформаційний простір, посиленні конкурентоспроможності національної правової системи за узгодженою системою критеріїв, стандартів і характеристик, що дозволить Україні стати визнаною частиною європейського простору.

Отже, максимальне використання електронних інформаційних ресурсів України з питань держави і права (книжок, документів та інших носіїв інформації), які включають довідково-інформаційні фонди та банки даних і містять правову інформацію (сукупність документованих або публічно оголошених відомостей про право, його систему, джерела, реалізацію, юридичні факти, правовідносини, правопорядок, правопорушення, їх профілактику і боротьбу з ними тощо), інтернет-середовища є невід'ємним складником в успішній юридичній практиці, навчально-виховній та науково-дослідній діяльності фахівців-правознавців. Звернення до електронних інформаційних ресурсів і надалі підвищуватиме конкурентоспроможність вітчизняних спеціалістів у галузі права, ефективність державного управління, забезпечуватиме позитивні зміни в

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
умовах становлення правової держави та побудови громадянського суспільства, підвищуючи якість життя, та сприятиме інтеграції України як повноправного члена міжнародного співтовариства у світовий простір, а загалом створюватиме міцний фундамент духовної еволюції українства.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки». – Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 12. – Ст. 102.
2. Закон України «Про інформацію». – Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – Ст. 650.
3. Національна юридична бібліотека [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/info_law.html. – Назва з екрану.
4. Постанова Кабінету Міністрів України від 31 січня 2000 року № 173 «Положення про Національну юридичну бібліотеку» (затверджене Постановою Кабінетом Міністрів України № 173 від 31 січня 2000 р. (<http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=173-2000-%EF>)).
5. Система електронних видань з правової проблематики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/nyub/sev.html>. – Назва з екрану.
6. *Шемаєва Г.* Електронні ресурси бібліотек України в інформаційному забезпеченні науки: стан та перспективи розвитку / Ганна Шемаєва // Вісник Книжкової палати. – 2006. – № 8. – С. 29–32.

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
УДК 025.126:027.021:004.7

Катерина Лобузінa,
зав. відділу НБУВ
Алла Герус,
зав. сектору НБУВ

ФОРМУВАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ КАРТОГРАФІЧНИХ РЕСУРСІВ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ

У статті розглянуто науково-методичні засади формування електронних картографічних ресурсів: електронного каталогу і баз даних картографічних матеріалів, авторитетних файлів географічних назв, електронних і цифрових колекцій карт. Представлено програмно-технологічні рішення та інтегровані електронні картографічні ресурси Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, створені на їх основі.

Ключові слова: електронні картографічні ресурси, авторитетні файли географічних назв, бібліографія картографічних видань, цифрові колекції карт.

Спеціалізовані підрозділи бібліотек мають власний науково-довідковий та пошуковий апарат, який зберігається безпосередньо в цих підрозділах. Більшість каталогів не входять до складу загального електронного каталогу бібліотек, що пов'язано зі змістовою специфікою технології наукового опису та характером організації фондів. Це стосується рукописів та стародруків, рідкісних видань, архівних джерел, історичних колекцій. Така ситуація пов'язана з історичною долею вітчизняних бібліотек, які впродовж ХХ ст. відчували на собі усі наслідки політичних, соціальних катаклізмів, зазнавали відчутних втрат, перемішень, забуття. Найбільш уразливими стали національні історико-культурні фонди, що були визнані не актуальними або потрапили до спецфондів, заборонених або обмежених у доступі [2].

Для створення повноцінних описів документів, матеріалів традиційних та електронних колекцій в НБУВ застосовуються засоби каталогізації на платформі САБ «ІРБІС-64» з клієнт-серверною архітектурою [10], що дає змогу організувати спільну роботу великого колективу кваліфікованих фондоутримувачів. Спільно з експертами спеціалізованих підрозділів НБУВ, спеціалістами відділу програмно-технологічного забезпечення

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34 комп'ютерних мереж (2010) [6; 7] була здійснена робота з адаптації стандартних бібліографічних описів до вимог міжнародних стандартів бібліографічного опису (метаданих) і специфіки опису кожного із видів документів. Окремі з них можуть бути прирівняні до музейних експонатів і атрибутовані тільки експертом. Важливо констатувати, що у стандартному наборі елементів UNIMARC формату, котрий постачається як типове рішення для публічних бібліотек, відсутні багато з необхідних елементів для опису нестандартних матеріалів спеціалізованих фондів.

Структура записів для всіх баз даних передбачає сумісність основних пошукових елементів метаописів (автори, назва, рік видання, ключові слова, індекси рубрикатора НБУВ), що створює необхідні передумови для формування єдиного інформаційного простору бібліотеки, розроблення комплексних профільних, спеціалізованих інформаційних ресурсів з інтегрованим пошуковим апаратом і користувацьким інтерфейсом. Опрацьовані та підготовлені спеціалістами записи створили відповідну інфраструктуру для формування електронних інформаційних ресурсів, керування електронним фондом бібліотеки. Записи в електронному вигляді надалі можуть багаторазово використовуватись для службових та інформаційних цілей: як пошуковий апарат, для описової частини метаданих електронних колекцій, з метою ідентифікації документів у процесах реставрування та консервації.

Картографічний фонд НБУВ призначений для всебічного спеціалізованого обслуговування користувачів бібліотеки, основні напрями якого – загальноосвітній, науково-дослідницький, пошуково-інформаційний, туристично-екскурсійний. Карти і атласи як специфічний вид видань мають свої, властиві лише цьому виду друкованої продукції, особливості бібліографічного опису: формат картографічного матеріалу (атлас, карта, глобус, план, діаграма), колір (одноколірна, двоколірна, триколірна, кольорова), масштаб (горизонтальний і вертикальний), наявність покажчиків, розмір, техніка виготовлення, особливості примірника (стан збереження; печатки, штампи, екслібриси; написи, автографи; наклейки тощо), додаткові карти, розширений варіант географічних рубрик, спеціальні предметні рубрики для визначення характеру картографічного матеріалу, тематичні колекції [8].

Для адаптації роботи професійного бібліографа з цим специфічним видом видань було розроблено спеціальний робочий аркуш і відповідно відкореговано стандартні елементи введення даних для опису картографічних матеріалів. Словник функцій авторів поповнився такими спеціальностями, як: картограф, геоінформаційна підготовка, комп'ютерна

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34 картографія; додаткова інформація про кількісні характеристики збагатилися такими елементами, як: герб, роза вітрів, видавнича марка. Для полегшення орієнтування у картографічній інформації було введено додаткові пошукові словники, що створюють точки доступу до необхідних елементів опису карт: тип карти, масштаб, географічна рубрика, країна, регіон, населений пункт, тип географічного об'єкта, техніка виготовлення, колекція.

Для створення зручного і комфортного місця роботи бібліографа картографічних документів на робочому аркуші з відповідним довідково-допоміжним апаратом каталогізатора виокремлено такі основні структурні елементи:

Основний бібліографічний опис

- ✦ НАЗВА
- ✦ Випуск, частина (Номер - заголовок)
- ✦ вихідні відомості
- ✦ Відомості про видання
- ✦ кількісні характеристики
- ✦ Загальні примітки
- ✦ Примітки про наявність бібліографії
- ✦ Примітки про мову
- ✦ СЕРІЯ

Розширений бібліографічний опис

- ✦ АВТОР
- ✦ Редактори, укладачі, художники ...
- ✦ Паралельні назви
- ✦ Різничитання назви
- ✦ Переклад назви
- ✦ Самостійний додаток
- ✦ Конволют
- ✦ ЗВ'ЯЗАНІ ВИДАННЯ

Коди

- ✦ ISBN
- ✦ країна видання
- ✦ мова тексту
- ✦ картографічний матеріал
- ✦ техніка виготовлення

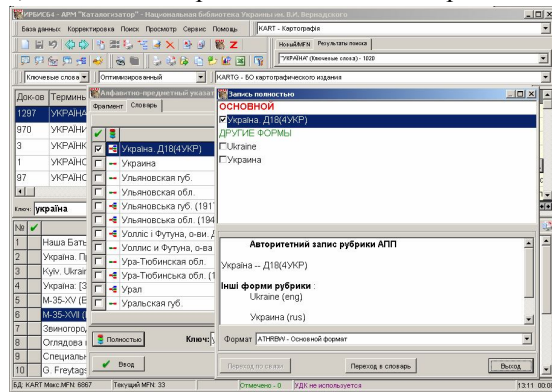
Систематизація

- ✦ Шифр атласу
- ✦ Шифр сховища
- ✦ Ключові слова
- ✦ Рубрикатор НБУВ
- ✦ Предметна рубрика
- ✦ Географічна рубрика
- ✦ Примітки про зміст
- ✦ Зміст Анотація

Технологія

- ✦ Відомості про зовнішній об'єкт

Особлива увага під час упорядкування описів картографічного фонду приділялася систематизації документів, яка має у даному випадку низку особливостей. Основу систематизації картографічного фонду становлять таблиці територіальних типових поділів (ТТП) [9]. Для полегшення роботи та інтеграції баз даних картографічного фонду до загальної пошукової системи бібліотеки автоматизоване робоче місце бібліографа забезпечили багатомовним електронним варіантом таблиць ТТП (українська, російська, англійська мови). На основі конвертованих таблиць було організовано авторитетний файл «Алфавітно-предметний покажчик ТТП». В електронному алфавітно-предметному покажчику забезпечено можливість багатомовного пошуку та розширений формат перегляду авторитетних записів. Авторитетний файл підключено до робочого аркуша каталогізатора як довідковий засіб та засіб введення класифікаційних індексів, він також доступний каталогізаторам для оперативного редагування, поповнення і прийняття методичних рішень.

Алфавітно-предметний покажчик географічних назв

Паралельно із класифікаційними індексами є можливість супроводжувати бібліографічний опис географічними рубриками, які структуровані згідно з вимогами до авторитетних файлів географічних назв [4; 3]: країна, штат / регіон, населений пункт, інший географічний об'єкт, тип географічного об'єкта, хронологічний підзаголовок, різночитання назви. Реалізовано можливість підтримувати і редагувати авторитетний файл географічних назв безпосередньо під час каталогізації картографічного матеріалу.

Організовано також файл предметних рубрик «Картографічні видання» для позначення видового складу картографічних документів та формування тематичних картографічних колекцій:

- Археологія
- Астрономічні карти і атласи
- Астрономічні явища
- Безрейкові шляхи
- Бланкові карти. Контурні карти
- Вантажо потоки
- Вивченість території
- Військові карти
- Водні шляхи сполучення
- Геологія
- Геофізика
- Гідрографія та гідрологія суші
- Ґрунти
- Демографія
- Економіка
- Економічне районування
- Етнографія
- Загальногеографічні карти
- Залізниця
- Засоби зв'язку
- Зоогеографічні та фауністичні карти
- Інші спеціальні карти
- Інші суспільні явища
- Історія
- Історія середніх віків
- Історія стародавнього світу
- Карти промисловості
- Карти спеціального адміністративного поділу

Карти-персоналії
 Кліматичні та метеорологічні карти
 Комплексні атласи
 Корисні копалини
 Культура і освіта
 Лінгвістика
 Морські карти
 Населення
 Нова історія
 Новітня історія
 Охорона здоров'я. Медичні карти
 Охорона природи і заповідники
 Плани міст
 Повітряні шляхи сполучення
 Політичні, політико-адміністративні та адміністративні карти
 Природні зони і ландшафти
 Природні ресурси
 Природні явища
 Промисловість
 Рельєф
 Рослинний покрив
 Сільське та лісове господарство
 Спеціальні історичні карти
 Суспільні явища
 Трубопровідний транспорт
 Туристичні карти
 Учні карти
 Учні топографічні карти з вигаданими територіями
 Фенологічні карти
 Фізичні карти
 Фізкультура і спорт
 Шляхи сполучення та транспорт

Для повноцінного представлення картографічного матеріалу, як і для образотворчих видань [5], бібліографічну інформацію бажано супроводжувати ілюстративним матеріалом. Для цього було розроблено спеціальний формат виведення графічної інформації, що дає змогу стисло попередньо переглядати і виводити за гіперпосиланням зображення оригінального розміру з можливістю розглянути найдрібніші деталі.

Для повноцінного опису стародрукованих та рукописних карт обов'язковим є, відповідно до міжнародного стандарту опису стародруків ISBD(A) [11], зазначення маргіналій та особливостей примірника: автографів, екслібрисів, печаток, штампів, наліпок, написів та інших провінцій. Відповідно до цих вимог були структуровані та значно розширені поля, які відносяться до цієї частини бібліографічного опису. Атрибутовані каталогізатором імена авторів написів та автографів, назви печаток і штампів поповнюють спеціальні пошукові словники, які надалі можуть стати в нагоді дослідникам для визначення приналежності документів до історичних колекцій, бібліотек.

Розроблений робочий аркуш став основою для укладання баз даних сучасних картографічних видань, стародрукованих та рукописних карт, електронної колекції карт. Електронна колекція карт була започаткована напередодні 150-річчя від дня народження засновника картографічного фонду НБУВ, фундатора історичної картографії Веніаміна (Христофора Іоганна) Кордта. Основою для її формування стали бібліографічні записи на картографічні видання із фондів НБУВ. За підготовленими матеріалами була опублікована електронна виставка «Веніамін (Христофор Іоганн) Кордт – фундатор історичної картографії: до 150-річчя від дня народження», представлена на порталі НБУВ: рукописні карти, стародруковані карти, карти Києва та Київської області, сучасні картографічні видання.

У рамках проекту зведеного каталогу-репертуару україномовної книги створено базу даних «Рукописних та стародрукованих картографічних видань (XVI–XVIII ст.)», яка відображає унікальну колекцію картографічних документів єдиного в Україні спеціалізованого депозитарного фонду картографічних видань, який налічує близько 50 тис. одиниць зберігання. У його складі рідкісні видання, як друковані, так і рукописні, починаючи з XVI ст.; вітчизняні, зарубіжні (багатьма мовами світу), різні за тематикою, призначенням та поліграфічним виконанням атласи; одна-багатоаркушеві карти; плани, картосхеми, пояснювальні записки, покажчики та інші додатки до картографічних творів. Актуальність формування науково-інформаційного ресурсу спеціалізованого картографічного фонду полягає в тому, що він ніколи не був представлений у загальному каталозі [1].

Завдяки тому, що в основу систематизації картографічного матеріалу НБУВ покладено «Таблиці територіально типових поділів» Рубрикатора НБУВ, надалі введені записи систематичних індексів можна буде використати для автоматичного укладання географічного покажчика до друкованого варіанта каталогу картографічних видань. Перевага такої

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
 організації інформаційного масиву полягає у тому, що користувач отримує уніфікований, незалежний від мови оригінального тексту, пошуковий апарат.

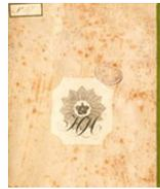
План окрестностей города Києва. Гравірованний на камне при Главном Штабе Действующей Армии [Карти] / грав. Руденко, грав. Брызгалов, вырез. слова Гансов. – 1: 8 400; 100 саж. в дюйме. – [К.] : Б. изд-ва, 1842. - 1 пл., цв. : экслибрис, печать ; 89x120 см. - Грав. - На полотне.

Д18(28-8КІІІ-2К)2г

Рубрики: Загальногеографічні карти : Плани міст
Печатки, штампи: Всенар. Б-ка України ВУАН

Назва і фрагмент плану

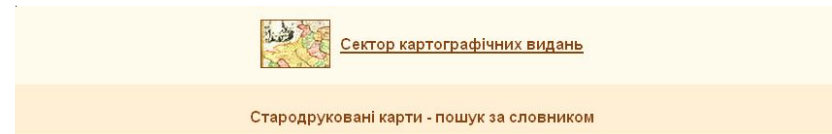
Екслібрис з вензелем

Представлення картографічного документа в електронній колекції

Результатом співпраці бібліографів сектора картографічних видань (А. Герус, О. Осталецька) та програмістів (К. Лобузін) стала онлайн-публікація баз даних «Картографічні видання», «Рукописні карти», «Стародруковані карти», «Електронна колекція карт» на сторінках інформаційного ресурсу «Історико-культурні фонди НБУВ» (<http://www.irbis-nbuv.gov.ua/fond/sk/ires.html>). Формат перегляду бібліографічних описів карт передбачає можливість отримувати тематичні добірки за географічними рубриками, через Рубрикатор НБУВ.

Додаткові лінгвістичні переваги тематичного пошукового інтерфейсу надають уможливають безкоштовне користування сервісом Google Translate, який пропонує швидкий автоматичний переклад вебсторінок багатьма мовами світу. Користувач, який вводить свій запит

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34

Вид словника	Ключові слова	Автор	Назва	Рік видання
Алфавіт	А В С D E F G H I K L M N O P Q R S T U V W X Y Z			
Алфавіт	А Б В Г Д Е Ж З И І К Л М Н О П Р С Т У Ф Х Ц Ч Ш Щ Э Ю Я			
1	ХІ	1	ХОККАЙДО	
1	ХІД	1	ХОЛМСЬКУ	
4	ХІОС	1	ХОМАНОВ	
1	ХААПСАЛУ	2	ХОНСЮ	
1	ХАРКІВСЬКЕ	2	ХОРВАТІ	
1	ХАРЬКОВСКАГО	1	ХОРВАТЮ	
1	ХЕРСОНЕС	5	ХОРВАТІ	
1	ХЕРСОНУ	1	ХОРТИЦЯ	
2	ХМЕЛЬНИЦЬКА	4	ХОРИВЬЮ	
1	ХОДИЛ	1	ХОТИНОМ	

Знайдено з власн. БД: [Картографічні видання \(2\)](#) [Рукописні карти \(12\)](#) [Електронна колекція карт \(1\)](#)

Формат представлення знайдених документів:

повний [стислий](#)
 Пошуковий запит: (<) №ХІВ С О І В Е С (>)

Загальна кількість знайдених документів : 1

1.

Таврица Chersones VS. Nostra state Prætorpca et Gazara disitur [Карти]. - 1: [3 700 000] , м-б герман. машш. - Б. м. : Б. вид-ва, [1600].

- 1 к. : кольор., худож. картуш, текст ; 37x30 см. - Грав. - Латин.

Примітки: 8232.

Особливості кримініки: Фінгран папір.

Техніка виготовлення: Грав.

Переклад назви: [Херсонес](#) - Таврійський та прилегла території.

Рубрики: [Загальногеографічні карти](#)

[Україна-Кримський пів](#)

Онлайн-пошуковий інтерфейс баз даних картографічних видань

англійською, німецькою або російською мовою може знайти лише частину інформації мовою запиту. Для того, щоб відшукати картографічні документи, які стосуються, наприклад Києва, користувач у полі запиту «Ключові слова» може набрати «Kiev» і отримати у відповідь добірку лише із 12 документів. Для продовження пошуку користувачеві достатньо натиснути географічну рубрику «Київ» (в англійській транслітерації «Kyiv») і він в автоматичному режимі отримує добірку необхідної літератури всіма мовами із фонду НБУВ (у даному випадку це буде добірка з понад 650 документів), надалі є можливість уточнити запит – шукати у знайденому. Аналогічно, за бібліографічними описами карт міста Києва можна продовжити пошук за предметною рубрикою «City Plans» («Плани міст») і знайти карти інших населених пунктів.

Всі бази даних оновлюються на сайті НБУВ автоматично після введення записів каталогізаторами. Сервісні можливості пошукової машини «WEB-

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
ІРБИС» дають змогу за одним запитом шукати інформацію у всіх базах одночасно, що забезпечує користувачам зручні інструменти навігації та значно економить час на здійснення пошукових операцій.

Цифрова копія карти з електронної колекції «Історичний Київ»

На веб-сторінках сектора картографічних видань для користувачів представлена також інформація про картографічний фонд і колекції, читальний зал картографічних видань, каталоги і бази даних, електронні виставки і колекції. Тут також є інформація про нові надходження до картографічного фонду та до підручного фонду читального залу, який становлять книги, довідники, енциклопедичні та періодичні видання, зміст яких стосується вивчення географії, геології, геофізики та картографії.

Опрацьовані професійними бібліографами описи картографічних документів стали основою для створення сучасних інформаційних продуктів бібліотеки, таких як електронні виставки і колекції, які розкривають зміст фондів НБУВ та вводять у суспільний обіг інформацію про історико-культурні надбання України. Протягом 2010–2011 рр. в НБУВ налагоджено технологічні цикли опрацювання та формування електронного фонду оцифрованих документів НБУВ. Картографічні матеріали є також одним із видів документів, що поповнює електронний фонд оцифрованих видань. Бібліографічні описи бази даних «Електронна колекція карт» становлять основу для формування метаданих цифрових картографічних ресурсів. Так, у 2011 р. до електронної колекції «Історичний

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
Київ» вже надійшли перші картографічні видання із фонду НБУВ. Певні труднощі, пов'язані з підготовкою цифрового картографічного матеріалу, виникали лише у випадку відсутності широкоформатних сканерів. Тому співробітниками сектора картографічних видань започатковано створення колекції фрагментів зображень картографічного матеріалу для найбільш цінних, унікальних примірників, ці зображення створять віртуальну експозицію, яка інформуватиме користувачів, про те, що саме вони можуть побачити, відвідавши зал картографічних видань НБУВ.

Комплексний підхід до формування електронних картографічних ресурсів вирішив багато питань стосовно організації професійного робочого місця бібліографа, оптимізації зусиль спрямованих на підготовку наукової бібліографічної продукції (бібліографічних покажчиків, каталогів, баз даних), створення умов для повноцінного інформування читачів / користувачів бібліотеки про інформаційний потенціал картографічного фонду НБУВ, забезпечення формування сучасних інформаційних продуктів бібліотеки: ілюстрованих каталогів, електронних виставок і колекцій. Все це сприятиме більш повному задоволенню різноманітних інформаційних потреб користувачів Бібліотеки, як тих, хто звик працювати з традиційними паперовими документами в читальному залі, так і тих, хто віддає перевагу цифровим ресурсам за своїм комп'ютером в онлайн-режимі.

Список використаних джерел

1. Герус А. Л., Шовкопляс Т. И. История формирования картографического фонда Национальной библиотеки Украины им. В. И. Вернадского / А. Л. Герус, Т. И. Шовкопляс // Вестник БАЕ. – 2010. – № 3. – С. 77–82.
2. Дубровіна Л. А., Онищенко О. С. Бібліотечна справа в Україні в ХХ столітті : монографія / Л. А. Дубровіна, О. С. Онищенко ; НАН України, Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. Інститут рукопису. – К. : [б. в.], 2009. – 530 с.
3. Лавренова О. А. Национальный файл географических названий – новый проект РГБ // Библиотекосведение. – 2006. – № 2. – С. 46–53.
4. Лавренова О. А. Методы формирования многоязычного нормативного / авторитетного файла географических названий // Научные и технические библиотеки. – 2009. – № 3. – С. 22–30.
5. Лобузін К., Донець О. Ілюстрований електронний каталог «Радянський лубок із фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського» / К. В. Лобузін, О. М. Донець // Бібл. вісн. – 2009. – № 1. – С. 16–20.
6. Лобузін Е., Лобузін І. Возможности системы автоматизации библиотек «ІРБИС64» для организации работы специализированных фондов научных библиотек / Е. В. Лобузін, И. В. Лобузін // Библиотеки национальных академий

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34 наук: проблемы функционирования, тенденции развития: научно-практический и теоретический сборник. – 2010. – Вып. 85. – С. 120–130.

7. Лобузін К., Лобузін І. Інформаційні технології в організації роботи спеціалізованих підрозділів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського середовища // Управління бібліотечно-інформаційною діяльністю наукової бібліотеки. – К., 2011. – С. 173–184. – (Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Вип. 29).

8. Российские правила каталогизации [Электронный ресурс] : в 2 ч. / авт. коллектив : Н. Н. Каспарова (рук.) и др. ; Рос. библиот. ассоц., Межрегион. ком. по каталогизации. – Москва, 2005. Ч. 2 : Специальные правила каталогизации отдельных видов документов. – 2005. – URL : <http://www.nilc.ru>.

9. Рубрикатор Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. Таблиці територіальних типових поділів / І. І. Багрій [та ін.] ; голов. ред. О. С. Онищенко ; НАН України, Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. – К., 2004. – 768 с.

10. Система автоматизации библиотек ИРБИС-64. Общее описание системы. – М. : ГПНТБ России, 2004. – 259 с.

11. ISBD(A) : International Standard Bibliographic Description for Older Monographic Publications (Antiquarian). – URL : <http://archive.ifla.org/VII/s13/pubs/isbda.htm>.

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34 УДК 004.777:02

Сергій Гарагуля,
наук. співроб. НБУВ

БІБЛІОТЕКА ТА ВЕБ 2.0: ЗМІНА ФАХОВОЇ ПАРАДИГМИ

Висвітлюється питання впливу новітніх інформаційних технологій на роботу в традиційному бібліотечному середовищі. Розглядаються концептуально нові засади співробітництва бібліотеки з читачем/користувачем на основі технологій веб 2.0.

Ключові слова: веб 2.0, контент, користувацький інтерфейс, соціальна мережа.

Технологічні досягнення останнього десятиліття істотно вплинули на бібліотечну справу, що традиційно відіграє ключову роль в інформаційному секторі. Деякі говорять про радикальну зміну самої концепції бібліотечної справи.

Наскільки реальні побоювання, що інтернет «відведе» читачів з бібліотек? У зарубіжній пресі навіть з'явився спеціальний термін «disintermediation» [1, с. 16], який можна перекласти як «позбавлення від посередників». Інтернет нібито відкриває прямий доступ до інформації, зі своїми «вбудованими» можливостями пошуку, і потреба в посереднику – яким і є бібліотекар – відпадає. Можна сперечатися про те, якою мірою статистичні дані це підтверджують, але, скажімо, один з ключових показників – книговидача – істотно знизилася в бібліотеках за останнє десятиліття ХХ ст. [2]. Високі показники відвідуваності можуть пояснюватися не зацікавленням до читання, як раніше, а можливістю користуватися в бібліотеках інтернетом. У будь-якому випадку бібліотекарі стоять перед необхідністю серйозних змін у своїй роботі в контексті блискавичного поширення інтернету.

Основною концептуальною одиницею сучасного інтернет-середовища є веб 2.0, концепцію осучасненої бібліотеки фахівці за аналогією назвали «бібліотека 2.0». Цей термін був упроваджений Майклом Кейсі як безпосереднє запозичення технологій бізнес 2.0 і веб 2.0. Кейсі висловив припущення, що бібліотеки, особливо публічні, перебувають на роздоріжжі, коли багато елементів веб 2.0 можуть бути застосовані для функціонування бібліотечних співтовариств. Зокрема, він описав необхідність адаптації бібліотек під стратегію постійної зміни, і, в той же час, підтримки

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
спільної роботи користувачів бібліотек. З бібліотекою 2.0 бібліотечні сервіси постійно оновлюються і переоцінюються для кращого обслуговування читачів. Бібліотека 2.0 прагне залучити їх до розробки і реалізації бібліотечних сервісів, схвалюючи та підтримуючи зворотний зв'язок і участь. З бібліотекою 2.0 бібліотечні послуги часто переоцінюються і оновлюються для своєчасного реагування на зміни потреб користувачів. Активний і компетентний користувач – значна складова бібліотеки 2.0. Завдяки інформації та ідеям, що циркулюють в напрямку від бібліотеки до читача і навпаки, послуги бібліотек отримали можливість постійно, швидко і динамічно розвиватися і вдосконалюватися. Користувач стає учасником, творцем і консультантом одночасно, незалежно від віртуальності продукту. Як і у веб 2.0, повнофункціональний електронний каталог у підході бібліотеки 2.0 наповнюється і змінюється в кращий бік у міру більшого залучення користувача в процес взаємодії з каталогом та спільного використання контенту. Бібліотекарі працюють над модернізацією бібліотечних каталогів, щоб зробити їх більш корисними при пошуку, організації та взаємодії з інформацією, максимально підлаштовуючись під користувача. Нові типи каталогів представляють собою вже не «ізолювані інформаційні сховища», а «пов'язані між собою комп'ютерні платформи» [1, с. 28]. Раніше інформація в основному була спрямована тільки від бібліотек до користувача. З новими веб-інструментами інформація може циркулювати в усіх напрямках, в тому числі і від користувача до користувача.

Попри поширене упередження щодо переважно рекреаційної спрямованості соціальних мереж, варто відзначити, що вони стають щодалі важливішим сховком інформації та осередком креативної інтелектуальної продукції, зокрема, й бібліотечно-бібліографічного характеру. Так, популярна «соціальна мережа читачів книг» livelib.ru зусиллями своїх користувачів (основна маса яких, зрозуміло, не має фахових бібліографічних навичок) створює потужний анотований книжковий каталог, доповнюючи його рецензіями читачього загалу. Кожен зареєстрований користувач цієї мережі має змогу додати інформацію щодо видання (ISBN, автор, назва видання, видавництво, книжкова серія тощо) в описову форму, що наслідує каталожну картку. Для кращої візуалізації матеріалу передбачена опція завантаження обкладинок книги, кількість яких не обмежена (для тих випадків, коли книга неодноразово перевидавалася у різному оформленні). Читач може долучити до бібліографічного опису вибрані цитати з пропонованого видання (на розміщення невеликого уривку твору дія авторського права не

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
поширюється), а також поділитися власними враженнями від прочитаної книги – об'єм таких дописів коливається від лаконічних відгуків до розлогих рецензій, а про їхній поважний характер свідчить використання таких коментарів (почасти анонімних) видавництвами в якості анотацій при повторному виданні книги. Варто також відзначити систематизацію за рубриками, що здійснюється користувацьким колективом сайту, а також опцію оцінки книги – узагальнений показник суб'єктивних оцінок читачів стає аналітичними даними для складання своєрідного рейтингу видань (найвище оцінені книги займають кращі, «помітніші» місця у своїх рубриках). Крім того, на livelib.ru будь-хто може звернутися за порадою «що почитати?» до відвідувачів сайту, а на основі читачьких смаків користувачів автоматично генеруються рекомендації тематично, естетично й стилістично подібних творів. За схожими принципами діють й інші соціальні мережі книжково-бібліографічної тематики: Goodreads, Revish, LibraryThing, IMHO.net тощо.

Дуже важливо, аби такі проекти не заступали, а взаємодіяли із традиційним бібліотечним середовищем, адже попри відмінності у характері функціонування книжкові соціальні мережі поєднані з книгозбірною спільною місією збереження та поширення знань. Практично співпраця бібліотеки та книжкових соціальних мереж могла б реалізовуватися, зокрема, через надання сайтам фахової бібліографічної підтримки та залученням бібліографами кращих користувацьких рецензій на одному шаблі з професійними анотаціями під час опису ресурсів.

Чимало корисних змін може принести в діяльність бібліотеки й блогосфера. Завдяки вдалому позиціонуванню представництв бібліотеки в інтернет-середовищі вирішувалася б низка питань, зокрема:

- реалізація експертної ролі бібліотекаря / бібліографа через надання фахових рекомендацій та розв'язання дискусійних проблем;
- тестування нових ідей, пов'язаних з оптимізацією та раціоналізацією роботи бібліотечного працівника; блог міг би стати випробувальним майданчиком для перевірки концептуально нових продуктів і послуг у референтному середовищі;
- персоналізація фахового спілкування шляхом використання блогів як платформ для зворотнього зв'язку із читачьким загалом як адресатом надання бібліотечних послуг і співробітниками інших бібліотек та установ спорідненого спрямування (книгарень, архівів тощо) – т. зв. корпоративний блогінг.

Загалом, питання зворотнього зв'язку бібліотеки із читачами й усталенням технології веб 2.0 набуває нових формальних рис. Завдяки появі

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
принципово нових мережевих платформ (соціальних мереж, блогів, мікроблогів тощо) та аналітичного апарату нового покоління (зокрема, Google Analytics) бібліотекар озброєний значно більшими відомостями про потреби та запити читачів. Сукупність зазначених вище інтернет-ресурсів дає змогу:

- отримувати та персоналізувати інформацію щодо уподобань читачів, їхніх скарг та пропозицій, а відтак аналітичним шляхом коригувати характер і якість надання бібліотечних послуг та створення інтелектуального продукту (бази даних, покажчики тощо), проводити селективну роботу щодо реструктуризації бібліотечного фонду (штучно збільшувати питому вагу найпопулярніших серед читачів ресурсів залежно від кон'юнктури запитів);
- відстежувати шлях користувача бібліотечними ресурсами та оптимізувати діяльність «традиційних» відділів та інтерфейс репрезентації електронних ресурсів;
- створити можливість залучення сторонніх користувачів до креації бібліотечно-бібліографічного продукту (зокрема, надання опції внесення змін до каталогу, додавання рецензій-анотацій); ця система вже напрацьована на Заході, де читачі мають змогу працювати на принципах бібліотеки 2.0 [3, с. 126]. Зрозуміло, первинно діяльність користувачів в електронному бібліотечному середовищі має відбуватися в режимі «підприємств» з премодерацією змін адміністраторами ресурсу і переходом на вищій (немоделований) шабелі із набуттям користувачем певного рівня репутації.

Список використаних джерел

1. Веб 2.0, библиотеки и информационная грамотность : сб. публикаций / под ред. П. Годвина, Дж. Паркера; науч. ред. проф. Я. Л. Шрайберг. – Пер. с англ. – СПб : Профессия, 2011. – 237 с. – Библиогр. : С. 234–237. – (Новые библиотечные технологии).
2. Веб-сегмент публічних бібліотек України в мережі Інтернет : аналіт. огляд / Харківська держ. наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка / уклад. Г. Д. Ковальчук, Н. М. Кучерява. – Х. : ХДНБ, 2005. – 19 с.
3. Каталогизация и организация электронных ресурсов : практическое руководство для библиотекарей / под ред. Э. М. Митчелл, науч. ред. Я. Л. Шрайберг. – 2-е изд., стер. – М. : Омега-Л, 2010. – 232 с.

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
УДК 021:351(477):004.9

Петро Шпиґа,

доцент Національної академії державного управління
при Президентів України, канд. техн. наук

БІБЛІОТЕКИ ТА ПРОБЛЕМИ ОТРИМАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ПОСЛУГ В УМОВАХ ЕЛЕКТРОННОГО УРЯДУВАННЯ

Стаття присвячена висвітленню ролі й місця сучасних бібліотек у системі надання електронних державних послуг фізичним та юридичним особам в умовах електронного урядування, аналізу основних тенденцій розвитку технологій взаємодії держави з населенням і бізнесом з точки зору участі бібліотечних установ, визначенню завдань, що в цьому контексті постають перед бібліотеками.

Ключові слова: електронне урядування, державна влада, місцеве самоврядування, бібліотека, електронна державна послуга, пункт колективного доступу.

Тенденції розвитку сучасного інформаційного суспільства зумовлюють необхідність широкого використання комп'ютерних та телекомунікаційних технологій у процесах взаємодії держави з населенням, бізнесом, неурядовими організаціями. Ці технології є основою електронного урядування (ЕУ), яке дозволяє адаптувати державне управління до нових умов суспільного розвитку і передбачає покращення послуг, що надаються державою (тобто органами державної влади та місцевого самоврядування) фізичним та юридичним особам.

Важливим напрямом покращення державних послуг з одночасним зменшенням витрат на їх надання є переведення значної частини таких послуг у електронний формат та використання мережі Інтернет й захищених телекомунікаційних технологій для їхнього виконання. Цей напрям розвитку ЕУ передбачає наявність доступу громадян до мережі Інтернет, певних навичок роботи з комп'ютерною технікою та, в окремих випадках, точної ідентифікації замовника державних послуг. Нині для більшості громадян України ці умови не виконуються і тим самим вони позбавлені можливості отримати державні послуги в електронній формі. Значного поступу у розширенні кола тих фізичних та юридичних осіб, яким стануть доступні електронні державні послуги (ЕДП), можна досягти шляхом створення у бібліотеках необхідних умов та введення нових послуг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що нині практично кожна розвинена держава сприяє процесам модернізації розвитку бібліотек, надання доступу в них до Інтернету, запровадженню в публічних бібліотеках сучасних комп'ютерних технологій. Так, наприклад, починаючи з 2008 р. майже 100 % академічних, публічних та шкільних бібліотек США мають підключення до Інтернету, яке є доступним як для персоналу, так і для всіх бажаючих. За даними Американської бібліотечної асоціації, у США 81 % всіх публічних бібліотек надають допомогу читачам у доступі та використанні послуг ЕУ. Тільки за 2010 рік, у порівнянні з 2008–2009 роками, кількість таких бібліотек збільшилася на 25 % [1].

На офіційному рівні в Україні давно визнається, що держава може залишитися на другорядних позиціях, якщо не буде забезпечено умов прискореного розвитку українського сегменту мережі Інтернет, електронного урядування, інших важливих телекомунікаційних механізмів сучасної держави. З метою розбудови основних складників інформаційного суспільства прийнято закон «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки», постановою Верховної Ради схвалені рекомендації парламентських слухань на тему: «Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів», розроблена Концепція розвитку електронного урядування в Україні, створено Національний центр електронного урядування тощо. Незважаючи на всі зусилля, рейтинг Всесвітнього економічного форуму, в якому країни впорядковані згідно з «індексом мережної готовності» (Networked Readiness Index 2009–2010, NRI), відводить Україні 82 місце із 133 (США – 5-те, Росії – 80-те).

Проблемам модернізації бібліотек в умовах розбудови інформаційного суспільства, становлення ЕУ приділяється значна увага з боку вітчизняних і зарубіжних дослідників. У працях багатьох науковців Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв, Харківської державної академії культури, інших наукових установ України розглядаються питання ролі, завдань, функцій бібліотек в сучасних умовах. Наукових публікацій, що стосуються ролі бібліотек в отриманні громадянами ЕДП, нами не виявлено. У межах реалізації спільного проекту Української бібліотечної асоціації та Програми сприяння Парламенту України II «Інформація органів влади для громадян у бібліотеці: пошук, доступ, консультування» завідувачем кафедри Луганського державного інституту культури і мистецтв О. В. Бобришевою підготовлено навчальну програму «Бібліотеки та електронне урядування». Інститутом післядипломної освіти Державної академії керівних кадрів

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
культури і мистецтв розроблено методичні рекомендації «Організація доступу до інформації органів влади України в бібліотеках», які містять модуль «Електронне урядування та доступ до інформації у бібліотеках». Тому, на нашу думку, дослідження теоретичних та практичних питань ролі й місця сучасної бібліотеки в організації отримання ЕДП фізичними та юридичними особам в умовах електронного урядування є актуальним.

Міжнародна федерація бібліотечних асоціацій і установ (ІФЛА) підтримує розширення інформаційних послуг бібліотек. У документах ІФЛА стверджується, що забезпечення безперешкодного і безкоштовного доступу до Інтернету в бібліотеках та інформаційних центрах відповідає Загальній декларації прав людини, доступ до інформації допомагає спільнотам та окремим особам досягти свободи, процвітання і розвитку. Серед п'яти ключових ініціатив ІФЛА на 2011–2012 роки першою є забезпечення для користувачів бібліотек рівного доступу до контенту і цифрових ресурсів [2].

Метою статті є розгляд можливостей та проблем створення системи отримання ЕДП в бібліотеках України в контексті становлення ЕУ. Актуальність такої тематики підтверджується тим, що одним з головних завдань адміністративної реформи є підвищення якості надання публічних послуг, а останнє неможливе без створення належних умов їх отримання усіма верствами населення.

Створення такої системи пов'язане із низкою труднощів. Більшість з них є наслідком невиконання державою прийнятих законів, програм, постанов, що стосуються розбудови інформаційного суспільства, становлення ЕУ в Україні. Першим документом, який вказував на необхідність створення Єдиного веб-порталу Кабінету Міністрів України (КМУ), власних сайтів Міністерств, інших центральних органів виконавчої влади і вимагав починаючи із січня 2002 р. забезпечити розміщення і постійне оновлення інформації на власних веб-сайтах у мережі Інтернет була постанова КМУ № 3 від 4 січня 2002 р. У наступній постанові КМУ № 208 від 24.02.2003р. «Про заходи щодо створення електронної інформаційної системи «Електронний Уряд» проголошується, що одним з пріоритетних завдань щодо розвитку інформаційного суспільства є надання громадянам та юридичним особам інформаційних та інших послуг шляхом використання електронної інформаційної системи «Електронний Уряд», яка забезпечує інформаційну взаємодію органів виконавчої влади між собою, з громадянами та юридичними особами на основі сучасних інформаційних технологій. Перелік заходів цієї постанови передбачав надання громадянам і юридичним особам інформаційних послуг загального призначення та

таких, які потребують ідентифікації суб'єктів правових відносин, через електронну інформаційну систему «Електронний Уряд» у 2005 р. На виконання цих постанов було створено портал КМУ, власні сайти органів виконавчої влади, через які й дотепер оприлюднюється інформація про діяльність органів виконавчої влади. Тобто вдалося реалізувати тільки однонаправлені (від влади до громадян) інформаційні послуги загального призначення.

У Законі України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки», прийнятому у 2007 р., зазначено, що рівень розбудови інформаційного суспільства в Україні, порівняно із світовими тенденціями, є недостатнім і не відповідає потенціалу та можливостям України. Серед причин такого стану в законі вказується на повільне створення інфраструктури для надання органами державної влади та органами місцевого самоврядування юридичним і фізичним особам інформаційних послуг через Інтернет, недостатній рівень комп'ютерної та інформаційної грамотності населення, нерівномірність забезпечення можливості доступу населення до комп'ютерних і телекомунікаційних засобів, поглиблення «інформаційної нерівності» між окремими регіонами, галузями економіки та різними верствами населення.

З метою усунення перелічених недоліків через вдосконалення державного управління та відносин між державою і громадянами, становлення електронних форм взаємодії між органами державної влади й органами місцевого самоврядування і фізичними та юридичними особами, в цьому законі передбачено:

- * впровадження механізмів надання органами державної влади та органами місцевого самоврядування юридичним та фізичним особам інформаційних послуг з використанням мережі Інтернет;

- * визначити статус і перелік обов'язкових електронних послуг, які повинні надаватися органами державної влади та органами місцевого самоврядування юридичним і фізичним особам;

- * вжити додаткових заходів, спрямованих на створення сприятливих умов для надання послуг із застосуванням ІКТ, зокрема особам, які потребують соціальної допомоги та реабілітації;

- * прискорити впровадження ІКТ в аграрному секторі економіки України, передбачивши надання широкої номенклатури електронних послуг населенню сільської місцевості;

- * забезпечення доступу населення до інформаційних ресурсів і систем надання інформаційних послуг органами державної влади та органами місцевого самоврядування із застосуванням мережі Інтернет.

Більша половина часу, відведеного на реалізацію цього закону, вже минула, а гострота перелічених проблем, особливо тих, що стосуються «інформаційної нерівності», широкої номенклатури електронних послуг населенню сільської місцевості, малозабезпечених верств населення та осіб з особливими потребами, зменшилась не суттєво. До цього часу не визначено статус і перелік обов'язкових електронних послуг, які повинні надаватися органами державної влади та органами місцевого самоврядування юридичним і фізичним особам.

На жаль, у цьому законі нічого не говориться про роль та можливості бібліотек в удосконаленні відносин між державою і громадянами, становленні електронних форм взаємодії між органами державної влади та фізичними і юридичними особами. Хоча саме бібліотеки можуть забезпечити виконання названих вище пунктів закону. Вони найбільше готові до розбудови мережі пунктів колективного доступу та створення в усіх населених пунктах України можливостей для доступу до мережі Інтернет, про які говориться у пункті про забезпечення повсюдного доступу до телекомунікаційних послуг та інформаційних ресурсів.

Виконуючи рішення Верховної Ради та Президента України, органи державної влади та місцевого самоврядування трансформують свої функції у державні (адміністративні, управлінські чи соціальні) послуги. При цьому перед державними органами стоїть завдання такої реорганізації цих послуг, яка б призвела до усунення корупції і проміжних ланок, зменшення витрат. Дієвим механізмом реалізації такої політики держави є впровадження ЕУ, яке передбачає реалізацію комплексного та індивідуалізованого підходу до надання державних послуг користувачам з одночасним усуненням їх від безпосереднього контакту з державними службовцями (деперсоналізацію). Так, на сайті Пенсійного фонду України працює програма «Пенсійний калькулятор», яка призначена для надання громадськості інформаційних послуг в частині визначення розміру пенсії за віком на загальних підставах.

З прийняттям Закону України «Про доступ до публічної інформації» від 13 січня 2011 року № 2939-VI значно розширилися права громадян щодо отримання електронних послуг. Закон встановлює, що запити на отримання публічної інформації можуть подаватися в усній, письмовій чи іншій формі (поштою, факсом, телефоном, електронною поштою) на вибір запитувача. Зразки оформлення звернень та адреси електронної пошти з'явилися на всіх сайтах органів державної влади та місцевого самоврядування.

ЕУ передбачає, окрім надання державних послуг, інтерактивну взаємодію між громадянами та державою, зокрема завдяки підтримці та

впровадженню системи зворотного зв'язку (громадянин – уряд та навпаки) за допомогою сучасних інформаційних і комунікаційних технологій. На порталі міністерства соціальної політики України у 2005–2006 рр. працювала Електронна приймальня з графіком прийому відповідальних осіб та можливістю отримання консультацій. Сайт Електронного Міністерства аграрної політики України та Єдиної інформаційної системи АПК надають можливість відправити документ, повідомлення конкретному чиновнику та управляти даними через систему управління бізнес-процесами ContentNet.

Для орієнтування в онлайн-ових державних послугах необхідні певні навички інформаційної грамотності. Багато користувачів мережею Інтернет вважають, що офіційні веб-сайти та форми, призначені для надання державних послуг, часто є настільки складними, що багато з них не в змозі успішно завершити пошук та заповнення необхідних полів. Ця проблема, ймовірно, значно посилюється для уразливих груп населення, які вперше використовують доступ до мережі Інтернет при подачі заявки на соціальні послуги. Без сторонньої допомоги вони, швидше за все, не зможуть скористатися можливостями системи ЕУ. Таку допомогу всім громадянам, які матимуть потребу в отриманні ЕДП, можуть і повинні надавати бібліотеки.

В нашій державі функціонує понад 40 тис. бібліотек різного підпорядкування і форми власності. Вони є важливими соціальними інституціями, що мають забезпечувати зберігання, накопичення та доступ до інформації, виконання суспільно-комунікативної функції. Бібліотеки мають приміщення, кваліфікований персонал і могли б бути хорошою основою для створення в усіх населених пунктах України можливостей доступу до мережі Інтернет, у тому числі шляхом розбудови мережі пунктів колективного доступу. Проте стан комп'ютерного забезпечення (середня кількість комп'ютерів на одну публічну бібліотеку становить 0,3 %, доступ до Інтернету надають 2,5 % загальної кількості публічних бібліотек) робить неможливим для більшості бібліотек виконання навіть найпростіших цифрових функцій. В багатьох сільських населених пунктах (32 %) взагалі немає бібліотек [4]. Це позбавляє громадян конституційних прав вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію; вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення; на вільне вираження своїх поглядів і переконань, можливості брати участь в управлінні державними справами з використанням сучасних комп'ютерних технологій.

В Україні організації, яка займається дослідженням теорії, практики, політики, технічних питань, що стосуються участі бібліотеки у становленні електронного урядування, не виявлено. В США добре розуміють роль бібліотек в становленні демократичного інформаційного суспільства. Найбільш відомою організацією США, яка займається дослідженнями теоретичних питань, практики, політики і соціальних аспектів, що регулюють доступ до інформації в інформаційному суспільстві, є Центр інформаційної політики та доступу (The Information Policy & Access Center, iPAC). З 1 грудня 2010 iPAC разом із 12 партнерами виконує проект «Бібліотеки та електронне урядування», метою якого є підтримка бібліотек з питань надання основних послуг електронного уряду, полегшення обслуговування фізичних осіб, а також розроблення ряду колективних засобів підтримки, шаблонів, навчальних матеріалів з цих питань [5].

Кабінет Міністрів України 17 серпня 2011 р. затвердив Державну цільову національно-культурну програму створення єдиної інформаційної бібліотечної системи «Бібліотека – XXI», яка орієнтована, в першу чергу, на створення та розвиток електронних бібліотек та цифрових інформаційних ресурсів. Серед іншого, ця програма передбачає на першому етапі (2011–2013 рр.) забезпечення доступу бібліотек до Інтернету, їх оснащення комп'ютерною технікою, програмним забезпеченням та телекомунікаційним обладнанням [6]. Але в додатках, які визначають об'єми фінансування, відповідних пунктів нами не виявлено. І тільки на третьому етапі (2015 р.) планується сприяти створенню умов для доступу користувачів до системи, зокрема усунути «інформаційну нерівність» між окремими регіонами та верствами населення. На нашу думку, збільшення масиву цифрової інформації, кількості електронних бібліотек без розширення мережі загальнодоступних пунктів доступу до таких ресурсів лише поглиблює інформаційну нерівність.

Що стосується сільських бібліотек, то за результатами Слухань у Комітеті Верховної Ради України з питань культури і духовності «Розвиток сільських бібліотек як інформаційних і культурних центрів», що пройшли 18 травня 2011 р., прийнято рішення щодо напрямів реалізації державної політики у бібліотечній сфері. Це рішення містить такі положення: ініціювати проведення парламентських слухань у 2012 р. щодо функціонування та подальшого розвитку публічних бібліотек в Україні, розробити та забезпечити прийняття державної програми розвитку та комп'ютеризації сільських бібліотек на 2012–2022 рр. Тобто найближчим часом сільським бібліотекам потрібно розраховувати на власні сили і на допомогу органів місцевого самоврядування, спонсорів та іноземних держав.

Значну допомогу у забезпеченні доступу до Інтернет у бібліотеках України надають Сполучені Штати Америки. Цінний досвід використання різних форм інформаційного забезпечення владних структур за допомогою Інтернет отримали понад 147 бібліотек України, що, починаючи з 2001 року, стали переможцями ініційованого Посольством США в Україні проекту «LEAP – Інтернет для користувачів публічних бібліотек». Уряд Сполучених Штатів виділив 1 млн 500 тис. доларів на реалізацію цього проекту, який передбачає покращення доступу громадян України до інформації через відкриття у публічних бібліотеках безкоштовних інтернет-центрів. Завдяки цій програмі вперше в Україні комп'ютери, підключені до Інтернету, з'явилися у сільських бібліотеках – селах Синьків і Товсте Заліщицького району Тернопільської області, селі Вигода Івано-Франківської області [7].

Розвитку системи надання електронних послуг у бібліотеках України сприяє мережа пунктів доступу громадян (ПДГ) до офіційної інформації, які створюються, починаючи з червня 2009 р., Українською бібліотечною асоціацією в рамках гранту Програми сприяння Парламенту України II за підтримки Агентства США з міжнародного розвитку (USAID). Станом на 12 жовтня 2011 р. ПДГ успішно діяли у 314 бібліотеках, створюючи мережу ПДГ, яка охоплює всі регіони України [8].

Таким чином бібліотеки отримали досвід створення пунктів доступу до офіційної інформації. Цей досвід дозволяє виділити ряд питань, що стосуються надання ЕДП, які бібліотеки можуть вирішувати самостійно без участі держави.

Першим і очевидним напрямом діяльності бібліотек, що стосується становлення ЕУ в Україні, є розширення номенклатури електронних послуг, популяризація серед населення знань про мережу Інтернет та її можливості. Сьогодні через Інтернет доступні: інформація про режим роботи, адреси, телефони, прізвища, перелік послуг органів державної влади; новини законодавства та процес законотворення; участь у процесі прийняття державних рішень; інструменти впливу на законотворчий процес. Для створення у бібліотеці можливостей отримання доступу до державних інформаційних ресурсів та отримання інших інформаційних послуг загального призначення, які надаються фізичним чи юридичним особам органами виконавчої влади і надання яких не потребує ідентифікації суб'єктів правових відносин, необхідно встановити доступні читачам комп'ютери з під'єднанням до Інтернету, підготувати методичні матеріали, провести навчання співробітників бібліотек та роз'яснювальну роботу серед населення. Така робота проводиться багатьма бібліотеками

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34 самостійно і не вимагає значного фінансування. Для придбання техніки та підключення до Інтернету виділяються кошти з місцевих бюджетів, допомагають спонсори тощо.

Введення нових послуг передбачає наявність певних навичок у працівників бібліотек. При створенні пунктів доступу до ЕДП бібліотекарі мають:

- * знати принципи роботи браузерів, формати та можливості збереження знайдених даних;

- * володіти найпростішими вміннями відновлення працездатності комп'ютера та доступу до мережі;

- * знати адреси сайтів державної влади та місцевого самоврядування, типової структури таких сайтів та порталів Верховної Ради, Президента, Кабінету Міністрів;

- * орієнтуватись в класифікації, назвах, розташуванні наявних ЕДП органів державної влади та місцевого самоврядування;

- * розуміти потреби читачів і правильно формулювати запити до інформаційних систем ЕУ;

- * консультувати громадян щодо можливостей отримання ЕДП;

- * допомагати читачам отримувати і застосовувати навички отримання ЕДП.

Необхідність отримання бібліотекарями вищеперелічених знань, навичок та умінь ставить перед державою, бібліотечними спільнотами, провідними бібліотеками, науковими підрозділами завдання розроблення методик, інструкцій, навчальних матеріалів, створення колективних засобів підтримки з питань отримання ЕДП в бібліотеках України в контексті становлення ЕУ. Одним із ефективних інструментів надання бібліотекам актуальної інформації щодо розширення кола доступних ЕДП, розміщення шаблонів, обговорення практичних питань та отримання стійких навичок роботи з інформаційними системами електронного урядування можуть стати навчально-тренувальні сайти [9; 10].

Для організації системи отримання тих ЕДП, які передбачають інтерактивну взаємодію між державою та громадянином через систему зворотного зв'язку, може виникнути потреба в застосуванні електронного цифрового підпису (ЕЦП). На сьогодні законодавством України не передбачено використання стороннього цифрового підпису (бібліотекаря) для підтвердження правильності ідентифікаційних даних іншого громадянина (читача) при отриманні ЕДП. На нашу думку, така можливість має бути передбачена в системі надання електронних послуг, особливо для громадян похилого віку, вразливих категорій населення. Це суттєво

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
зменшить витрати населення на отримання ЕЦП, прискорить впровадження ЕДП, зменшить відчуття цифрової нерівності.

Таким чином, тенденції розвитку сучасного інформаційного суспільства вимагають від держави, бібліотечної спільноти розроблення та впровадження системи отримання електронних державних послуг в бібліотеках України. Створення бібліотечних пунктів колективного доступу до ЕДП у контексті становлення ЕУ дозволить розширити коло фізичних та юридичних осіб, яким стануть доступні ці послуги, підвищить рівень комп'ютерної та інформаційної грамотності населення, зменшить «інформаційну нерівність» між окремими регіонами й різними верствами населення. Введення нових послуг сприятиме перетворенню бібліотек (особливо публічних) в центри громад, які відіграватимуть ключову роль у вдосконаленні державного управління та відносин між державою і громадянами, становленні електронних форм взаємодії між органами державної влади і громадянами. Співпрацюючи з місцевими та державними установами, бібліотеки значно збільшать охоплення і дієвість зусиль цих органів щодо становлення демократичної держави.

Список використаних джерел

1. U.S. Public Libraries and E-Government Services [Electronic resource]. – Text data. – Mode of access : http://www.ala.org/ala/research/initiatives/plftas/2010_2011/egovmap1011.cfm – Title from screen.
2. Міжнародна федерація бібліотечних асоціацій і установ. Маніфест про Інтернет [Електронний ресурс]. – Текстові дані. – Режим доступу : <http://www.ifla.org/III/misc/im-e.htm> – Назва з екрану.
3. Закон України про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки // Відом. Верховної Ради України. – 2007. – № 12. – С. 102.
4. Публічні бібліотеки України – місце доступу до нових інформаційних технологій!? Творчість та інновації в українських бібліотеках. [Електронний ресурс]. – Текстові дані. – Режим доступу : <http://libinnovate.wordpress.com/> – Назва з екрану.
5. Recession drives more Americans to libraries in search of employment resources; but funding lags demand [Electronic resource]. – Text data. – Mode of access: <http://www.ala.org/ala/newspresscenter/mediapresscenter/americaslibraries/index.cfm> – Title from screen.
6. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної цільової національно-культурної програми створення єдиної інформаційної бібліотечної системи «Бібліотека-XXI» [Електронний ресурс]. – Текстові дані. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=956-2011-%EF> – Назва з екрану.

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34

7. Інтернет для читачів публічних бібліотек (LEAP) [Електронний ресурс]. – Текстові дані. – Режим доступу : <http://ukrainian.ukraine.usembassy.gov/uk/leap.html> – Назва з екрану.

8. Мережа Пунктів Доступу Громадян (ПДГ) до офіційної інформації [Електронний ресурс]. – Текстові дані. – Режим доступу : <http://pdp.org.ua/caps> – Назва з екрану.

9. Шнига П. С. Навчально-тренувальний сайт викладача як інноваційний компонент сучасної освіти // Інноваційний розвиток освіти України, закордонний та вітчизняний досвід інтеграції до Європейського освітнього простору: 36. матеріалів VIII Всеукраїнської наук.-метод. конф., Київ, 24–25 травня 2011 р. – К. : МНТУ, – 2011. – С. 109–214.

10. Бібліотека інформаційного суспільства. Інформаційно-тренувальний сайт. [Електронний ресурс]. – Текстові дані. – Режим доступу: <http://lib-e.at.ua/> – Назва з екрану.

Галина Швецова-Водка,
професор кафедри бібліотекознавства і бібліографії РДГУ,
д-р іст. наук

ПОШУК ІНФОРМАЦІЇ В ЕЛЕКТРОННІЙ БІБЛІОТЕЦІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

У статті розглянуто засоби доступу до інформації, що зберігається в повнотекстових базах даних, які є складовими частинами електронної бібліотеки Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Визначено вимоги користувачів щодо покращення доступу до таких баз даних, як «Наукова періодика України», електронна бібліотека авторефератів дисертацій, репозитарій електронних версій книг.

Ключові слова: електронна бібліотека, пошук інформації, доступ до повнотекстових баз даних.

Одним із досягнень сучасної бібліотеки є створення повнотекстових електронних баз даних, що є основним складником електронної бібліотеки. Користувачі бібліотек покладають великі сподівання саме на такі бази даних, зокрема на ті, що доступні на веб-сайті бібліотеки через Інтернет. Адже вони надають можливість прочитати текст або познайомитися з образотворчим документом чи скопіювати ноти, не відвідуючи бібліотеку безпосередньо.

Бібліотекарі-бібліографи очікують від електронних бібліотек значного покращення умов бібліотечно-бібліографічного обслуговування. Зокрема, відомий бібліографознавець І. Г. Моргенштерн у своєму електронному журналі «Інфо-Бібліо» зазначав: «Якщо певний документ міститься у електронній бібліотеці, бар'єрів його доступності принципово не повинно бути».

Бібліотеки прагнуть задовольнити інформаційні потреби користувачів і приділяють значну увагу створенню повнотекстових електронних баз даних. Науковці досліджують способи створення електронної бібліотеки, її зміст [2; 3], організацію доступу користувачів до електронних документів [1]. Особливу увагу приділяють способам організації пошуку інформації, що міститься в електронних документах. Адже традиційні карткові каталоги і картотеки не можуть бути засобом розкриття складу та змісту фонду електронних документів, зокрема тих, доступ до яких здійснюється через

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
Інтернет. Пошук інформації в електронній бібліотеці називають «навігацією», а «під ефективною навігацією в електронній бібліотеці розуміють можливість для користувача знаходити інформацію, що його цікавить, з найбільшою повнотою і точністю при розумних витратах зусиль у всьому доступному інформаційному просторі» [7]. Актуальним завданням бібліотекознавства є аналіз наявних засобів пошуку інформації в повнотекстових базах даних електронних бібліотек, порівняння їх з потребами користувачів, визначення проблемних моментів і шляхів їх розв'язання.

Однією з перших в Україні створення «електронної бібліотеки», як складника власних інформаційних ресурсів, розпочала Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. На даний час (станом на 10.08.11) у складі електронних ресурсів НБУВ є тематичні та видові зібрання публікацій: «Наукова періодика України»; електронна бібліотека авторефератів дисертацій; репозитарій електронних версій книг (наукова, освітня та художня література, надана авторами); «Пам'ять України у об'єктах національного надбання» (оцифровані документальні пам'ятки з історико-культурних фондів); «Україна в дзеркалі наукометричної бази даних Scopus. Рейтинги науковців і наукових установ»; тематичні книжкові виставки (добірки, підготовлені на базі фондів НБУВ); фотогалереї, презентації; зібрання публікацій партнерів Бібліотеки (колекція Центру інформаційних технологій Міжвузівського центру «Крим», видання Харківської державної академії дизайну і мистецтва); онлайн-науково-інформаційні ресурси, передплачені на 2011 рік; реферативна база даних «Україніка наукова»; «Наукові біографії вчених, діячів науки та техніки України»; «Наукові установи України (довідкова інформація про установи Національної академії наук України)»; інтернет-путівники; «Національні доповіді НАН України» та ін. Доступ до всіх перелічених повнотекстових баз даних здійснюється з головної сторінки веб-сайту бібліотеки, а пошук інформації в них – всередині кожної бази даних за власними правилами.

Створенню та використанню повнотекстових баз даних сприяє інформаційна політика керівних державних органів України, які вимагають подання до державних бібліотек фахових наукових періодичних та продовжуваних видань в електронній формі [8]. Завдяки цьому створена база даних НБУВ «Наукова періодика України (журнали та збірники наукових праць)».

Ця база даних складається з двох розділів. Перший – «Електронні наукові фахові видання (часописи, що не мають друкованих аналогів)» – містить електронний фонд із 35 видань, перелічених за алфавітом назв. Ця кількість

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
назв ніби й невелика, у користувача є можливість переглянути весь список видань, щоб визначити потрібні йому за змістом чи видавничою установою. Але якщо користувач захоче ознайомитися з переліком конкретних видань з певної теми чи галузі за допомогою електронного пошуку, йому пропонується скористатися пошуковою системою Google, яка враховує не тільки назви періодичних видань з електронного фонду НБУВ, але й назви окремих статей, і взагалі зміст усіх публікацій з цього фонду. Інакше кажучи, здійснюється пошук відповідних слів у повних текстах наявних документів, незалежно від того, яку роль виконує це слово в документі (є частиною назви видання, назви статті чи просто згадується у публікації). Такий пошук у повних текстах документів, який називають контекстним, звичайно, дає цікаві і не завжди очікувані результати, але далекі від точної відповіді на питання, що цікавить споживача інформації. Наприклад, за запитом «управління» пошукова система Google видала 4660 відповідей, серед яких, звичайно, є не тільки назви електронних періодичних видань з фонду НБУВ. Отже, пошук потрібного видання неймовірно ускладнюється.

Аналогічна ситуація створюється при пошуку конкретної статті з вузької теми чи статті певного автора. Отже, електронний фонд залишається практично нерозкритим, недоступним для користувача з інформаційного погляду. Такий стан можна порівняти з тим, як би бібліотекар рекомендував читачу переглянути весь фонд друкованих періодичних видань, не пропонуючи йому ніяких спеціальних засобів розкриття змісту фонду. Де ж переваги електронної бібліотеки?

Другий розділ бази даних НБУВ «Наукова періодика України» містить електронні копії друкованих періодичних і продовжуваних видань, загальною кількістю 1663 назви. Пошук у цьому масиві забезпечується автоматично за першою буквою назви видання, причому всередині масиву за певною буквою можливий тільки суцільний перегляд усіх назв. Можна навести аналогію з картковим алфавітним каталогом, але в останньому для орієнтації читача пропонуються не тільки перші букви назв, але й їхні сполучення з другою, третьою буквами чи навіть цілі слова. Отже, пошук в автоматизованому режимі виявляється складнішим, ніж у традиційному картковому каталозі. Напевно, цю складність і перепону в пошуку можна легко усунути, якщо поставити таке завдання перед розробниками пошукової системи.

Інші можливості пошуку аналогічні до розділу електронних фахових видань. Відмінність полягає у тому, що пошук електронних копій фахових періодичних видань за Google пропонується здійснювати у чотирьох

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
варіантах комплексів: Усі науки; Фізико-технічні науки; Хіміко-біологічні науки; Соціогуманітарні науки. Спроба пошуку в комплексі «Соціогуманітарні науки» за пошуковим приписом «комунікації» дала у відповідь 16 100 записів. Серед них – і назви електронних періодичних видань, і окремі статті з таких видань, і будь-які згадування пошукового слова в електронних публікаціях. На жаль, відомості про статті обмежуються даними, що подані у відповідній друкованій публікації. Виходить, що за відсутності в друкованій версії статті даних про назву, рік виходу і номер випуску видання читач електронної версії не зможе повністю ідентифікувати навіть знайдену статтю. Описати її як електронний ресурс читач теж не зможе, бо електронна адреса статті залишається невідомою. Все це створює додаткові труднощі для науковця, який прагне не просто знайти потрібну інформацію, щоб її скопіювати, а включити її в історіографію власного дослідження.

Традиційні бібліографічні засоби відображення кожного документа з повнотекстової бази даних у розробленій заздалегідь автоматизованій інформаційно-пошуковій системі (АІПС), або електронному каталозі, здаються, на перший погляд, надто трудомісткими для бібліотек. А пошук за повними текстами документів, як ми побачили, виявляється не тільки трудомістким для читачів, але й неефективним. Отже, бібліотекарі мають подбати про вдосконалення засобів пошуку в повнотекстовій базі даних. Треба звернути увагу розробників АІПС на вимоги користувачів.

До них вважаємо за необхідне віднести такі:

- забезпечити можливість повної ідентифікації кожного документа з повнотекстової бази даних, враховуючи обов'язкові елементи бібліографічного опису;
- відповідні бібліографічні дані подавати у форматі Word, щоб можна було без проблем скопіювати бібліографічний опис на комп'ютер користувача;
- забезпечити точний бібліографічний пошук кожного періодичного видання не тільки за першим словом назви, але й за галуззю знання чи темою;
- виокремити масив з бібліографічними даними про статті, що містяться у виданнях, які зберігаються в електронному фонді. Забезпечити пошук статей у цьому масиві за прізвищем автора, назвою статті, назвою періодичного видання, в якому стаття опублікована, за галуззю знання чи темою статті;
- окремо подавати масив даних про публікації, де згадується той чи інший автор або назва статті. Цей масив можна вважати джерелом для досліджень цитування праць певного автора;

▪ за назвою кожного періодичного видання створити окремі масиви бібліографічних описів публікацій цього видання. Забезпечити пошук у ньому за прізвищем автора, тематикою статті та словами з назви. Це позбавить читача від необхідності переглядати зміст багатьох номерів, прискорить пошук конкретної статті, якщо відомо, в якому журналі вона опублікована. У кінцевому підсумку такий бібліографічний масив може стати основою для створення покажчика змісту періодичного видання, будь-то в електронній чи друкованій формі.

▪ розширенню можливостей наявної бази статей з серійних видань може прислужитися створення окремого масиву даних про авторів кожного видання зокрема і загалом всієї бази публікацій. Кожний журнал подає такі відомості в кожному номері, отже, їх збір та об'єднання не спричинять труднощів. Відомо, що біографічні дані науковців цікавлять читачів, а в кінцевому підсумку вони можуть бути відображеними у джерелах біографістики.

Відомо, що навіть у давно розроблених і опрацьованих АПС спеціалісти бачать певні недоліки, нездатність забезпечити виконання вимог користувачів [5]. Ставляться завдання: розробити проблеми семантичного представлення текстів, що містяться в електронних бібліотеках; розвинути способи оптимального використання класифікацій, розроблення тезаурусів [4].

Ю. В. Яковлева зразковим з погляду врахування потреб користувачів вважає традиційний довідково-бібліографічний апарат бібліотек, але зазначає, що для АПС потрібні інші засоби. Зокрема, вона пропонує аналізувати, які документи відбирають користувачі із запропонованих чи наявних у фонді. Причому цей аналіз має бути автоматичним та рейтинговим [9].

Подання бібліографічних даних про публікації статей, наявні у базі даних «Наукова періодика України (журнали та збірники наукових праць)» могло б бути організовано за прикладом, якій надає «Электронная библиотека по вопросам электронного документного пространства», зокрема, з урахуванням публікацій, наведених у розділі «Лингвистическое обеспечение, метаданные, онтологии» [6].

Найбільшою частиною електронної бібліотеки НБУВ за кількістю видань є масив авторефератів дисертацій (56 тис. текстів авторефератів 1998–2010 рр.). Пошук в електронній бібліотеці авторефератів дисертацій здійснюється за спеціальною пошуковою інструкцією. Зокрема, цей пошук можливий шляхом введення пошукових термінів: прізвищ авторів дисертаційних досліджень, слів з назв документів і текстів їх анотацій, за

галузями науки відповідно до класифікації Вищої атестаційної комісії. Можливе використання логічних сполучників «and» або «or» та відсікання суфіксу. Таким чином можливості пошуку в електронній бібліотеці авторефератів значно урізноманітнюються і забезпечують як повноту, так і точність пошуку.

Однак контрольна перевірка можливостей пошуку в електронній бібліотеці авторефератів дисертацій не завжди дає позитивний результат. Наприклад, ми хочемо уточнити назву дисертації, присвяченої бібліотечним асоціаціям, і набираємо пошукове слово «асоціації» та галузь науки «27. Соціальні комунікації». Результат пошуку – 0. Знаючи прізвище автора, додаємо: «Пашкова». Результат – теж 0! І тільки не вказуючи галузь науки, за двома пошуковими термінами («Пашкова» і «асоціації») отримуємо потрібний бібліографічний запис. Ми не можемо пояснити, чим викликана така проблема. На неї треба звернути увагу розробникам АПС.

Для подальшої конкретизації результатів пошуку в базі авторефератів дисертацій можна побажати додати пошук за номером та / чи назвою спеціальності всередині галузей наук і пошук за індексом УДК або його словесним формулюванням, за ключовими словами.

«Репозитарій електронних версій книг», що є частиною електронної бібліотеки НБУВ, містить книги 45 авторів, відомості про які розташовані за алфавітом авторів. Деякі автори подали в електронну бібліотеку декілька книг, які розташовані за алфавітом у межах авторської рубрики. Пошук відомостей про електронні версії книг можливий тільки за наявним переліком авторів та їх видань, семантичний пошук не передбачений. У загальному електронному каталозі НБУВ ці видання не відображені. Наприклад, монографія В. М. Горового «Соціальні інформаційні комунікації, їх наповнення і ресурс» (К., 2010) представлена в електронному репозитарії, але в електронному каталозі бібліотеки відображено тільки її друковані примірники. Вочевидь, працівникам бібліотеки варто не тільки поповнювати фонд електронних версій книг, але й розробляти засоби інтелектуального доступу до нього.

Отже, розробникам АПС до повнотекстових баз даних необхідно враховувати не кількість звернень користувачів до бази даних як показник її ефективності, а кількість знайдених завдяки їй документів і час, витрачений на пошук необхідного документа.

Список використаних джерел

1. Баркова О. В. Електронна бібліотека як перспективний засіб організації доставки документів та обслуговування по МБА [Електронний ресурс] / Бібл. вісн. – 2002. – № 1. – С. 47–54; Режим доступу : <http://www.nbu.gov.ua/articles/2002/02bovopm.htm>. – Назва з екрану.

2. Баркова О. В. Напрями розвитку технологій формування інформаційних ресурсів електронних бібліотек в Україні. – С. 115–124 [Електронний ресурс] // Міжнар. конф. «Електронні зображення та візуальні мистецтва»: зб. пр. першої укр. конф. сер. EVA, 22–24 трав. 2002 р., м. Київ. – К., 2002. – Режим доступу : <http://www.nbu.gov.ua/articles/2002/02bovelu.htm>. – Назва з екрану.

3. Баркова О. В. Формирование электронной библиотеки как направление развития научных коммуникаций [Электронный ресурс] / Библиотеки нац. акад. Наук : пробл. функционирования, тенденции развития. – Электрон. дан. (1 файл). – К., 2005. – Вып. 3. – Режим доступа : <http://www.nbu.gov.ua/articles/2005/05bovtnk.html> та ін. – Название с экрана.

4. Лавренова О. А. Тематический поиск в электронных библиотеках: иллюзии и реальность [Электронный ресурс] / Пятнадцатая Юбил. Междунар. конф. «Крым 2008»: «Библиотеки и информационные ресурсы в современном мире науки, культуры, образования и бизнеса». – Судак, 2008. – Режим доступа : <http://www.gpntb.ru/win/inter-events/crimea2008/disk/133.pdf> – Название с экрана.

5. Лавренова О. А. Тематический поиск в электронных каталогах и электронных библиотеках / О. А. Лавренова // Библиотековедение. – 2004. – № 5. – С. 42–50.

6. Лингвистическое обеспечение, метаданные, онтологии // Электронная библиотека по вопросам электронного документного пространства [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://library.iphil.ru> – Название с экрана.

7. Понтаплева Е. С. Электронные библиотеки как неотъемлемая составляющая всемирной информатизации общества [Электронный ресурс] Информ. бюллетень / РНТБ Беларуси. – 2010. – № 2. – Режим доступа : <http://rlst.org.by/izdania/ib210/886.html> – Название с экрана.

8. Про затвердження Порядку передавання електронних копій періодичних друкованих наукових фахових видань на зберігання до Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : наказ Вищої атестац. комісії України та Нац. акад. наук України від 07.07.2008 № 436/311. Зареєстровано: Мін'юст України від 15.01.2009 № 20/16036 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0020-09>. – Назва з екрану.

9. Яковлева Ю. В. Засоби підвищення релевантності пошуку в інформаційних системах наукових бібліотек : автореф. дис. ... канд. техн. наук : 05.13.06 / Ю. В. Яковлева ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2007. – 18 с.

УДК 028:004.7

Людмила Авгуль,

зав. отделом Центральной научной библиотеки
им. Якуба Коласа НАН Беларуси

**ИСПОЛЬЗОВАНИЕ
ЭЛЕКТРОННЫХ ИНФОРМАЦИОННЫХ РЕСУРСОВ
СТУДЕНТАМИ БЕЛАРУСИ: НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ**

В статье по материалам анкетирования, которое проводилось в рамках НИР «Книжная культура Беларуси и России. Комплексные исследования в контексте историко-культурного взаимодействия», дан сравнительный анализ ответов респондентов: студентов-гуманитариев и курсантов – будущих военных инженеров.

Ключевые слова: чтение, группы респондентов, ресурсы Интернет, полнотекстовая информация.

Одним из исследовательских направлений в НИР «Книжная культура Беларуси и России. Комплексные исследования в контексте историко-культурного взаимодействия», выполняемой в Беларуси Центральной научной библиотекой им. Я. Коласа Национальной академии наук Беларуси (в России – Научным центром исследований истории книжной культуры Российской академии наук)*, является изучение чтения молодежи (студентов, молодых ученых – магистрантов, аспирантов, молодых специалистов), читательская культура. Данные были получены в ходе анкетирования (анкета включала 63 вопроса), которое осуществлялось в период с октября 2010 г. по май 2011 г. в учреждениях образования «Военная академия Республики Беларусь», «Белорусский государственный университет культуры и искусств», «Белорусский государственный университет», «Белорусский государственный аграрный технический университет», Государственном учреждении образования «Институт подготовки научных кадров» среди магистрантов и аспирантов Национальной академии наук Беларуси, специалистов.

Сравнительный анализ ответов двух групп респондентов: курсантов (будущих военных инженеров) и студентов-гуманитариев – позволяет более объективно оценить отношение молодежи к информационным электронным ресурсам, их использованию. Респонденты обучаются на

* Грант БРФФИ № Г10Р-015.

дневных отделениях вузов, среди них – представители разных регионов Беларуси. Следует отметить, что анализ ответов этих групп респондентов дает возможность рассмотреть отношение и использование информационных ресурсов разными по профилю обучения группами респондентов. Однако следует подчеркнуть, что обе рассмотренные группы по окончании вуза должны на профессиональном уровне работать с электронными ресурсами. Закономерным для изучаемой категории является тот факт, что при поиске информации абсолютно все респонденты (100 %) в первую очередь обращаются к ресурсам Интернета, в библиотеки затем обращаются: курсанты (юноши) – 90,2 %, девушки – 100 %; студенты – 83,8 % (девушки), 82 % юноши. В архивы обращаются: курсанты – 11,5 %; студенты – 6, 25 %; покупают книги: курсанты – 24 %, студенты – 16,4 %. Любопытно, что студенты и курсанты посещают библиотеки примерно с одинаковой интенсивностью, но курсанты работают в библиотеках немного чаще. Респонденты активно пользуются ресурсами всех наиболее крупных библиотек, что можно объяснить, во-первых, ресурсами данных библиотек, в т. ч. представленными он-лайн, и, во-вторых, удобством их месторасположения (свободное время курсантов ограничено). Основная часть респондентов (обе группы) не смогла оценить укомплектованность библиотек необходимыми им информационными ресурсами, что, с одной стороны, можно объяснить недостаточной информационной грамотностью респондентов, а с другой – существенной недоработкой библиотек, т. к. представление ресурсов, их реклама, своевременная помощь читателям при поиске информации – важная профессиональная задача библиотечарей. Респонденты-курсанты указали среди целей обращения соответственно рейтингу: учебу – 32,6 %, научную работу – 23 %, досуг – 19,4 %, необходимость поддержания общекультурного уровня – 15,3 %; студенты: учеба – 48,4 %, досуг – 17,96 %, необходимость поддержания культурного уровня – 10,9 %. Анализ ответов позволяет сделать вывод о том, что почти четвертая часть от общего числа респондентов – курсанты – уже в во время обучения в вузе начинает сочетать учебу с научной работой. Однако это может быть специфичным конкретно для данного учреждения образования. Возможно, с этим связано и то, что они чаще при тематическом поиске обращаются к специалистам библиотек. При поиске курсанты более свободно используют все виды каталогов и БД – 64 %, тогда как студенты – 31,5 %.

Доступом к электронным информационным ресурсам (БД, полнотекстовым электронным версиям журналов, Интернет и т. д.)

пользуются в библиотеках 50 % курсантов и 58,6 % студентов. Возможно, что для курсантов в библиотеках недостаточно представлены профильные ресурсы. Обращаются за помощью к специалистам при тематическом поиске научной информации в БД 37,5 % курсантов и 27,3 % студентов. Ответы на вопрос, насколько свободно они ориентируются в каталогах библиотек, позволяют более глубоко анализировать ситуацию: свободно работают 64 % курсантов и 31,35 % студентов. При этом учтем, что специально обучались поиску в библиотеке: студенты – 32,8 %, курсанты – 0,96 %; самостоятельно осваивали: студенты – 15,3 %, курсанты – 33,6 %. Следующий из этого вывод однозначен: необходимо активизировать работу специалистов в библиотеках по оказанию справочно-информационных услуг и обратить внимание при обучении студентов на данное обстоятельство.

Значимой характеристикой является интенсивность обращения к ресурсам Интернет. Респонденты-курсанты указали, что ежедневно работают с ресурсами Интернет – 100 %, в т. ч. несколько раз в день обращаются к ним – 37,5 %. Респонденты-студенты ежедневно работают за компьютером – 59,4 %, в Интернет обращаются (ежедневно) – 41,4 %, еще 29,9 % делают это каждую неделю. Подобная картина может объясняться материальным положением респондентов-студентов (студентов, ежедневно обращающихся к ресурсам Интернет на 58,6 % менее), тогда как свободное время курсантов ограничено (соответственно для них жизненно важно иметь возможность обратиться к ресурсам Интернет: поиск информации, общение с друзьями и проч.). На вопрос о том, где респонденты пользуются компьютером / Интернетом курсанты ответили: дома (в общежитии) – 86,5 %, на занятиях – 35,5 %, в библиотеке – 29,8 %; студенты: дома (Интернет) – 72,7 %, на занятиях – 10,2 %, в библиотеке – 51,6 %. Мобильный Интернет имеют 62,5 % курсантов и всего лишь 14,8 % студентов – разница значительна и подтверждает в определенной степени предыдущий вывод. Ответ «не пользуюсь» – не дали ни один респондент. Электронные документы привлекательны для курсантов компактностью хранения информации (84,6 %), удобным поиском (81,7 %), быстрым поиском информации (71,1 %), доступностью (56,7 %); для студентов: компактностью хранения информации (61,7 %), удобным поиском (64 %), экономией времени при поиске – (44,5 %), доступностью (39 %). К полнотекстовой информации обращаются 76,9 % курсантов и 46,8 % студентов; не используют полнотекстовую информацию 10,6 % курсантов и 40,6 % студентов. В ответе на вопрос о том, какому виду носителя респонденты отдают предпочтение курсанты и студенты отметили, что используют оба вида:

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
курсанти – 66,3 %, студенти – 61,7 %. Предпочитають працювати з електронними документами 15,38 % курсантів і 10,9 % студентів.

Рассмотрим отношение респондентов к чтению с экрана. Зачастую в этом случае при работе возникает необходимость в распечатке текста, что связано с восприятием информации. Отвечая на вопрос о необходимости вывода на печать текста электронных документов при работе с ними, респонденты-курсанти ответили, что удобнее работать с текстом в печатном виде – 49 %, студенты – 45,3 %; отметили дискомфорт при просмотре страниц с экрана: курсанти – 8,6 %, студенты – 31,3 %; не имеет значения: курсанти – 42,3 %; студенты – 26,6 %. Предварительный анализ позволяет говорить о том, что для повторного углубленного чтения основная часть (более 50 %) респондентов выводит его на печать. Кроме того, более 50 % респондентов отметили, что традиционное чтение (с печатного носителя) является привычным для них (курсанти – 50,9 %, студенты – 59,4 %) и более удобным (курсанти – 73 %, студенты – 67,1 %). Чтение с экрана отличается от чтения печатного текста. По мнению Ю. П. Мелентьевой, «...читать с экрана – это совсем не то, что читать кодекс. Прежде всего, меняется понятие контекста: читая с экрана, современный читатель в известном смысле возвращается к методу чтения свитка. Особенности чтения с экрана еще не в полной мере осмыслены исследователями, но уже сейчас ясно, что «чтение с экрана» – новый феномен, важнейший индикатор уровня цивилизации и современного состояния культуры общества в целом и книжной культуры в частности» *.

Таким образом, отметим еще раз наиболее существенное из изложенного выше. В настоящее время студенческая молодежь при поиске информации в первую очередь обращается к ресурсам Интернет, лишь затем в библиотеки. Однако обратившись в библиотеки, они испытывают определенные затруднения, что, с одной стороны, говорит о невысокой информационной грамотности респондентов, с другой – о том, что библиотеки не полностью реализуют свои функции. И еще один аспект – более 50 % респондентов при углубленном чтении выводит информацию на печать и отмечает, что чтение книг (напечатанных на бумаге) является для них более привычным и удобным.

* Мелентьева Ю. П. Чтение: явление, процесс, деятельность / Рос. акад. наук; редкол. : В. И. Васильев [и др.]. – М. : Наука, 2010. – С. 164.

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
УДК 02(477)''19'':050

Олена Лопата,
мол. наук. співроб. НБУВ

АНАЛІЗ БІБЛІОТЕКОЗНАВЧИХ ПІДХОДІВ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ РОЛІ І МІСЦЯ ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ У СИСТЕМІ ДОКУМЕНТНИХ КОМУНІКАЦІЙ (друга половина 20-х – початок 30-х років ХХ ст.)

У статті розглянуто основні аспекти розвитку журнальної бібліографії у другій половині 20-х – на початку 30-х років ХХ ст. Подано лаконічний аналіз деяких журнальних видань та стисло характеристику головних бібліотекознавчих часописів зазначеного періоду. Окреслюються методологічні та методичні аспекти дослідження періодичної преси, питання систематизації та класифікації журнальних видань. Проаналізовано процеси становлення та особливості функціонування національного видання. Здійснено аналіз бібліотекознавчих підходів щодо визначення ролі і місця періодичних видань у системі наукових комунікацій та простежено особливості формування вітчизняного книгознавства на даному етапі. Особливу увагу у публікації приділено бібліографічним матеріалам та творчим напрацюванням відомих українських науковців, дослідників преси – В. Ігнатієнко, М. М. Ясинського, Ів. Кревецького, М. Ф. Яновського, М. Сагарди.

Ключові слова: бібліотечна практика, методологія, документ, періодичне видання, українська преса, політична публіцистика.

Періодичним виданням та питанням визначення функцій друкованого часопису у вітчизняному (під яким до 1991р. ми будемо мати на увазі не тільки українських авторів, а й ту бібліотекознавчу традицію, яка конституювалась в межах Росії та СРСР) і західному бібліотекознавстві присвячена досить численна література, що включає як розгляд загальних питань, так і аналіз окремих аспектів даної проблематики.

Вагомий теоретичний внесок в осмислення термінів – «видання», «журнал», «газета», «національна преса», «науковий часопис», розуміння сутності й структури періодичних видань, визначення ролі та місця преси у системі документних комунікацій, дослідженні історії видавничої справи здійснено українськими вченими – В. Ігнатієнко, М. М. Ясинським, Ів. Кревецьким, М. Сагардою; російськими – М. М. Лісовським, Л. К. Ільїнським, О. М. Ловягіним, Ф. Яновським, М. М. Сомовим, П. Корихаловим; іноземними – Г. Ф. Міллером, Лільборном, Геттерінгтоном, Шлеффелем.

У дослідженні даються посилання на праці згаданих авторів та інші

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34 роботи, що містять відомості з розглянутих питань. Визначальним джерелом даного дослідження стали журнали, офіційні постанови та книжкові видання розглянуті «de visu». Залежно від ролі того або іншого видання застосовувався й різний рівень аналізу – від побіжного перегляду окремих статей до ґрунтовного опрацювання авторських викладів за багато років.

Огляд перших вітчизняних і зарубіжних часописів XVII–XIX ст. та висвітлення закономірностей розвитку національної періодики XIX – початку XX ст. нами зроблено у попередніх публікаціях та доповідях [9; 10; 11].

Основна мета даної роботи – дослідити основні функції журнального часопису в другій половині 20-х – на початку 30-х років XX ст. та проаналізувати різнобічні бібліотекознавчі погляди щодо визначення самого терміну «періодичне видання» на зазначеному етапі, а саме: «... що власне треба називати періодикою, який обсяг цього поняття, які видання обіймає цей термін» [23, с. 16].

На початку розгляду даного питання варто звернути увагу (досить побіжно) на деякі поняття та дефініції, що характеризують документну комунікацію взагалі. Зокрема, фахівці досить часто сперечаються, як правильно називати: «документальна комунікація» чи «документна комунікація». Ю. М. Столяров, наприклад, взагалі пропонує нині уживати формулювання «документарна система» та «документаризація інформації», а саме: її подання у вигляді документа, тобто на матеріальному або енергетичному носіях за допомогою штучних знаків [28, с. 28]. Досить цікавою та переконливою лишається концепція А. В. Соколова, відповідно до якої система документальної комунікації – це історично сформована система фіксації, зберігання, обробки та поширення у просторі і часі творів писемності та друку [24, с. 193]. Г. Шевцова-Водка вважає доцільним відмовитися від поняття «документна комунікація». Систему, в якій одним із елементів є документ, автор пропонує традиційно називати «документальною», а не «документною» [31, с. 37–38].

За всіх розбіжностей у формулюваннях, прийнятих у різних сферах та країнах, на міжнародному рівні фахівці домовилися вважати, що **документ** – це єдність інформації та матеріального носія, де інформація зафіксована за допомогою знаків та кодів [28, с. 23].

У своєму дослідженні ми будемо виходити саме з цих загальноприйнятих та зрозумілих постулатів. Документальними ж комунікаціями будемо вважати процеси або способи поширення (передачі) інформації, що здійснюються за допомогою документів (на

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34 відміну, скажімо, від усного спілкування) [5, с. 15], де елементарна структура інформаційної комунікації передбачає, як мінімум, три елементи: комуніканта, реципієнта та каналу комунікації («документ» посідає місце саме каналу комунікації) [31, с. 37–38].

Важливу роль у обговоренні питань пов'язаних з документознавством, відіграють фахові видання, найбільш розповсюдженим та розвиненим видом серед яких є часописи *. На сьогоднішній день у світі виходить друком велика кількість наукових журналів, присвячених різним аспектам бібліотечної справи, за даними «Ulrich's Periodical Directory» – більш ніж 1,5 тис. [36, р. 5693–5776].

Загалом, термін «періодика», на переконання М. М. Сомова, прийшов до нас саме зі Сполучених Штатів [25, с. 74]. Якщо не брати до уваги О. Браудо, який назвав зведений каталог періодичних видань латинським визначенням «Periodica» [1, с. 41], слово (формулювання) «періодика» в кириличній літературі вперше застосувала Е. А. Лаппа-Стріженецька, означивши ним «...поточні періодичні видання і газети, згідно з найменуванню відділу періодичних видань в Бібліотеці Конгресу...» (США) [25, с. 74].

З січня 1923 р. «Книжная летопись» почала називати будь-яке самостійне періодичне видання «періодикою», вживаючи дане слово і у множині, наприклад: «до складу періодик 1923 р. належать...» і т. д. [25, с. 74]. З роками дане формулювання було переглянуто, але нині знову доволі широко застосовується в російській літературній мові. У цьому ж 1923 р., у видавництві «Социалистическая академия» вийшов покажчик (опублікованих «Научным обозрением» 1897–1903 рр.) статей і матеріалів під загальною назвою «Библиография периодики» [25, с. 74].

Вживши слово у 1923 р. та виголосивши в Російському бібліографічному товаристві при Московському університеті доповідь «Периодика и журнализм», М. М. Сомов запропонував використовувати для всієї групи періодичних та продовжуваних видань термін «періодика»,

* Бібліотечна періодика веде свій початок від 1876 р. з видання асоціації США і Великої Британії – «American Library Journal», пізніше – «Library Journal». У 1907 р. до них додалося офіційне видання Американської бібліотечної асоціації (АБА) – «American Libraries». Протягом століття бібліотечна періодика трансформувалася, було створено певну систему видань, різних за напрямом і змістом, формою подачі матеріалів. Ця система продовжує розвиватися з огляду на потреби бібліотечної теорії та практики, використовуючи новітні поліграфічні засоби та інформаційні технології («College & Research Libraries», «The Library of Congress Information Bulletin», «Library Trends») (всі вони представлені у фондах Бібліотеки).

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
водночас визначивши розбіжності та подібності між термінами «періодика» та «книга» [26; 27].

Літературознавець дає наступні визначення періодики, газети і журналу «І журнал і газета – книги, але ті що мають специфічну ознаку – повторюваність, певну періодичність; книга – однократна, журнал – багатократний» [25, с. 75]. Але і книга може бути «багатократна»: не лише в сенсі перевидання, але й в прямому значенні безперервності (випуск перший, випуск другий і так далі). Однак, не існує книжки яка б ніколи не закінчувалась, навіть якщо вона публікується випусками. Ось чому, вказує автор, доцільний інший підхід до визначення – зі сторони змісту. «Тут головна істотна ознака: новини – фундамент газети (та журналу)» [25, с. 75].

Періодика за своєю суттю є те ж, що й власне книга, але її публікації, на відмінну від книжкових, періодичні, тобто зумовлені часом виходу, і тому, як вважає автор, обслуговують потреби сьогочасного моменту за допомогою повідомлення й роз'яснення тих або інших новин [26, с. 46]. Під періодикою, зазначає М. М. Сомов, мають на увазі газети і журнали або газетну або журнальну пресу [26, с. 44].

Журнал (Revue, Magazine, Rundschau) є періодична, здебільшого щомісячна, публікація новин науки, мистецтва й суспільного життя [25, с. 74; 26, с. 45].

Журнал (часопис) є надзвичайно важливим джерелом у сфері міжнародних контактів та розповсюдженні новітньої суспільної інформації, більш того – найбільш успішним та вдалим засобом наукових зв'язків в усій новочасній історії людства, – як першоджерело для опублікування особистих та колегіальних ідей, задумів, переконань, місце для критичного розгляду нових теорій та концепцій. Саме журнальні видання нині вважаються основою документних комунікацій, у той час як монографії, огляди, реферати, бібліографічні повідомлення, а наразі й сучасні бази даних відіграють лише допоміжну роль. До речі, журнальним публікаціям належить перше місце в системі наукових комунікацій – 68 % запитів американських учених становлять статті [32, с. 8].

Газета (Journal, Zeitung, Newspaper) є періодична, переважно щоденна, публікація новин за допомогою усного, писемного та друкованого слова, а також звуку, світла та радіо [25, с. 74].

При розмежуванні понять «газета» та «журнал» доводиться, як вважає науковець, дотримуватися більш зовнішніх ознак, що сприяють їх розрізненню, а саме: має дане видання форму зошита чи аналогічне книзі. Цей чинник, у розумінні автора, і є вирішальним при розрізненні «газети» та «журналу». Зовнішня форма видання, переконаний науковець,

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
обумовлює й увесь спектр внутрішніх відмінностей стосовно матеріалу та характеру змісту. Крім того типовим є й різний спосіб розробки теми відносно розміру і форми [26, с. 44].

Дослідник окреслює три головні спільні ознаки (обумовлені функціями преси), що роблять видання періодичним, і звані конститутивними, а саме:

- актуальність або злободенність;
- публічність або гласність;
- періодичність або нагальність та мислима ймовірна з ними безперервність [26, с. 45].

Та типові властивості:

- єдність назви;
- загальнодоступність видання;
- різноманітний та загальноцікавий зміст, тенденційність або суспільно-політичний напрям, що перебувають в залежності від видавничко-редакційного колективу, за яким стоїть та або інша партія або певна соціальна група [26, с. 45].

Систему знань про періодика автор формулює як **журналізм**, що диференціюється на теорію журналізму (загальне вчення про періодика, як особливий вид книги), газетознавство (теорія газети, історія газети, технологія газети, бібліографія газети, статистика газети, соціологія газети і економіка газети), журналознавство (теорія журналу, історія журналу, технологія журналу, бібліографія журналу, статистика журналу, соціологія журналу і економіка журналу) та історію журналістики (історія політичної або публіцистичної періодики) [25, с. 78–79]. Окрім перелічених основних дисциплін автор виділяє «допоміжні» або «службові» предмети журналізму: теорія публіцистики, фейлетоністика і текстологія [25, с. 84–86].

У зв'язку з цим доречно згадати М. М. Лісовського [7], який під терміном «учение о журнализме» розумів практично те ж, що і М. М. Сомов під спрощеним терміном «журналізм».

П. Корихалов визначив «журналізм» як науку, що входить самостійною дисципліною до складу книгознавства та має своїм основним завданням всебічне вивчення газети й журналу: їх соціальної функції, оформлення й організації. Дослідження періодичної преси, як публічного явища, охоплює собою, згідно класифікації автора: 1) «ідеографію» – віддзеркалення громадської ідеології і психології; 2) «газетно-журнальну політику» – знання про взаємозв'язок періодики з іншими суспільними надбудовами; 3) соціальну функцію періодики в розумінні її впливу на суспільство [4, с. 61; 25, с. 80–81].

П. Корихалов розробив схему «дослідного вивчення періодичної преси

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34 й газетно-журнальної справи» та її основних «функцій». Дисципліна, іменована «журналізм і газетознавство», поділяється, на думку науковця, на три основні розділи:

- журналізм – соціологічне вивчення періодики й газетно-журнальної справи;
- газетознавство – технологічне вивчення газети й журналу, та вивчення газетно-журнальної справи як матеріальної трудової організації;
- граматика журналізму й газетознавства – вивчення історії, теорії й методології журналізму й газетознавства [4, с. 62].

Хотілося б зазначити, що переконання П. Корихалова стосовно ролі періодичної преси в суспільному житті та її місця в системі тогочасних документальних комунікацій багато в чому перетинаються з поглядами М. О. Рубакіна та О. М. Ловягіна з цих питань [8; 20; 21; 22].

М. Ф. Яновський визначає періодичне видання як таке, в якому багатократність виходу номерів має своїм основним завданням публікацію матеріалу, що нагромаджується лише поступово і який, за своєю суттю, є відображенням динаміки життя й засобом дії на неї, не може бути надрукований відразу [25, с. 75; 34]. На наш погляд, дане визначення досить загальне: під нього потрапляють і книжкові друкування, що публікуються як випуски, альманахи, збірки і т. п.

Що стосується поділу періодики на її основні види, то тут М. Ф. Яновський пропонує наступну схему. Періодичні видання поділяються на: 1) часописи, необмежені певним колом тем або виразною формою та 2) часописи визначеного кола тем або чіткої конфігурації. Обидві категорії розподіляються на: а) примірники, що з випуском наступного числа втрачають (у більшій частині матеріалу) будь-який інтерес, окрім історичного, та б) примірники, що з черговим номером не позбуваються інтересу до опублікованих раніше матеріалів. Журнали, поєднуючи пресу, належать як до першої, так і до другої категорії періодичних видань [25, с. 75].

Перші спроби системного та послідовного розгляду історії української періодики, визначення її ролі і місця в літературному, громадянському та суспільно-політичному житті країни належать відомому книгознавцю В. Ігнатієнко. Його етюд «Українська преса» – тривалий час був єдиним дослідженням історико-бібліографічного вивчення вітчизняної періодичної літератури більш ніж за 100-річний період. Автор окреслює та характеризує основні етапи становлення та розвитку української преси з 1816 р. – часу, коли з'являються перші українські часописи (російською мовою: культурно-просвітницький щомісячник «Українській Вѣстникъ» у Харкові та сатиричний журнал українською та російською мовами

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34 «Харьковській Демократъ») – по 1923 р., рік XII з'їзду більшовицької партії [3, с. 11].

Дослідником розглянуто найважливіші історичні моменти, що мали місце в зазначений час та їх вплив на розвиток вітчизняної періодики, виділено п'ять основних етапів тодішнього розвитку української преси.

Перший період (1816–1834 рр.) в межах імперських монархій: Австрії та Росії. Західноєвропейська преса, перші примірники якої надруковано у Відні в 1615 р., опередила українську пресу, як вважає автор, на 200 років, а російська преса, що з'явилася у 1703 р., – більш аніж на 100 років. Першими ж «ластівками» української преси були, на думку науковця, випуски щотижневого «Прейс-Куранта приходящимъ в Одессу иностраннымъ товарамъ и исходящимъ російскимъ товарамъ», що з'явився у 1809 р. в Одесі і проіснував до 1841 р. [3, с. 11].

Хотілося б зазначити, що Ів. Кривецький [6, с. 6], та М. Ясинський [35, с. 43–44] притримуються інших точок зору [11].

До категорії російської преси в Україні В. Ігнатієнко відносить й другий часопис, що з'явився у 1812 р. в Харкові заходами книготоргівлі Лангнера, а саме: «Харьковській еженедѣльникъ». Незважаючи на те що за початок української преси прийнято вважати журнали «Харьковській Демократъ» та «Українській Вѣстникъ» (1816 р.), автор убачав за доцільне додати до цих двох часописів «Харьковскія Известія» (1816 р.) та «Українській Журналь» (1824–1825 рр.), що містили матеріали українською мовою та були під впливом харківської української групи громадських діячів [3, с. 11–12].

З переліку видавців (Гр. Квітка, П. Гулак-Артемівський, Б. Маслович, проф. Єв. Філомофитський) цілком зрозуміло, що ці часописи видавалися коштами та силами місцевої спільноти, найвидатнішими громадськими діячами, письменниками та поетами того часу. В. Ігнатієнко стверджує, що українська преса «так само як і преса західноєвропейська, виникла не з бажання урядових кол, як це було в Росії (наказ Петра I в 1702 році про видання «Курантов»), а дякуючи громадській ініціативі» [3, с. 16].

Явище публічності, вважає бібліограф, характерне для української преси протягом всього розвитку.

Другий період розвитку української преси (1834–1904). В межах цих десятиліть на обох частинах української території відбулися кардинальні історичні події, і в залежності від цих подій змінювалися об'єктивні обставини розвитку української культури, а отже і преси. Автор демонструє кількісне зростання української періодики в 1877–1904 рр.

Навіть «орієнтовні цифри» виразно ілюструють, наскільки масштабним було збільшення обсягу преси в зазначену добу. В той час, як у 1834–

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
1847 рр. в середньому за рік друкувалось 0,28 назв українських періодичних видань (у 1848–1859 рр. – 6,25 назв, у 1860–1876 рр. – 7,3 назви), то за 1877–1904 рр. було опубліковано 23,5 найменування вітчизняної преси.

З усіх порівнюваних поміж собою періодів та в межах періодів окремих діб автор робить такі основні висновки:

- «на початку 3-го періоду українська преса числом збільшилася»;
- «придбала собі по всіх територіях розселення української людності читачів і опанувала певні територіальні центри (Львів, Перемишль, Станиславів, Чернівці, Коломия)»;
- «викристалізувалась по фахах»;
- «поліпшилась з боку змісту та побільшилася розмірами» [3, с. 41].

Третій період розвитку української преси (1905–1914 рр.) розпочинається з моменту революції в Росії, «під час якої російський уряд, під натиском бурхливих подій, примушений був дати країні деякі вольності. Між іншими вольностями, що було здобуто в період революції 1905 року, осягнуто й волю друку. Зникли й заборони для українського друкованого слова» [3, с. 42].

Простежуючи третій період [3, с. 42–52] розвитку української преси науковець акцентує увагу на декількох подіях, а саме:

- на початку цієї стадії (в 1905–1907 рр.) виникає численна партійна преса, розвиток якій покладено наприкінці другого періоду (наприклад, журнали «Праця» (1905 р.), «Боротьба» (1905 р.), «Вільна Україна» (1906 р.);
- на цьому етапі фахова та наукова преса прогресувала в усіх своїх розгалуженнях: збільшилась кількісно, зміцнилась та стала глибшою за змістом;
- у 1905–1914 рр. національна преса досягла читача й стала «неминучою потребою» широких мас українського суспільства.

Українська преса, з'явившись по всіх землях України та «народившись за межами територіально-етнографічними, стала тією трибуною, звідкіль ... голос лунав до країн Європи та Америки і єднав українське громадянство з громадянством інших держав» [3, с. 52].

Четвертий період розвитку української преси (1914 р., від початку війни, до 1917 р., початку революції) – «найкоротший по своєму довголіттю, але разом з тим він повертає українську пресу до часів Валуєва (1863 р.), або часів 1876 р., коли печатка заборони лежала на українському друкованому слові» [3, с. 53]. Дослідник наголошує, що 1916 рік є для української періодики поворотним етапом; переживши внаслідок війни велику кризу свого розвитку, преса починає відроджуватися, як у різних закутках України, так і в еміграції та серед полонених [3, с. 53–68].

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34

П'ятий період розвитку української преси (1917–1922 рр.) автор визначає як «період розцвіту», коли преса «продовжує розвиватись, виявляючи тільки деякі тенденції до зменшення числа назв порівнюючи з першими роками революції» [3, с. 69].

На думку бібліографа, «1923 рік починає собою 6-й період розвитку української преси в одмінних умовах культурного життя на всіх територіях, що населяє український нарід» [3, с. 76]. «Після постанов XII З'їзду накреслились ясні шляхи для твердого й практичного розв'язання національних проблем в межах Радянських Республік з одного боку і загострення боротьби з українською культурою на окупованих українських землях в Польщі, Румунії та Чехо-Словачії» [3, с. 76].

З 20-х років XX ст. триває дискусія щодо визначення самого поняття «українська періодика». Залишались також спірними й такі важливі питання як: 1) які саме видання є українською пресою; 2) яку територію брати під дослід; 3) як класифікувати періодичні видання та багато інших питань теоретичного характеру (функції, сутність, значення), без розв'язання яких дослідження розвитку української преси в зв'язку з «розвитком суспільних взаємовідносин та українського громадянства» є неможливим [2, с. 22].

Першим питанням, як вважає В. Ігнатієнко, розв'язання якого впливає й на вирішення інших, є питання: «що вважати українською пресою». А основами для його вирішення, зазначає науковець, можуть бути такі положення:

- державність (територіально-державна прикмета);
- мова;
- або, врешті, принцип територіально-етнографічний, комбінований з принципом мови [2, с. 22].

Він зазначав: коли в основу розв'язання питання, що вважати українською пресою покласти принцип державності, то доведеться вважати за українську пресу періодичні видання, що виходили на території У.С.Р.Р. різними мовами, а з іншого боку – виключити з поля досліді всю пресу українською мовою, що виходила за межами держави (на західно-українських землях, в Наддніпрянській Україні та в українських колоніях Америки та Сибіру) [2, с. 23].

Отже, єдиним принципом, що вирішує питання: «що вважати за українську пресу», стверджує автор, може бути принцип мови в поєднанні з основною етнографічною територією розселення українського народу з долученням тих просторів, що заселили українські емігранти в Америці, на Далекому Сході, та по інших краях світу [2, с. 24]. Бібліограф висловив думку, що за пресу треба вважати не тільки газети та журнали, що виходили

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34 періодично, але й альманахи та збірники, які виходили періодично або мали перетворитися на періодичні [2, с. 24].

За його висловлюванням, пресу можна класифікувати за наступними компонентами:

- ознака мови;
- характер преси;
- довголітність;
- напрям або партійність органу [2, с. 25–26].

Водночас І. Кревецький запропонував своє розуміння терміну «українська періодика» – та, що «... обіймає не одну тільки національно-українську пресу, але всю пресу, що виходила чи виходить на Україні» [6, с. 5].

В свою чергу, М. Ясинський дотримувався дещо іншої точки зору. Науковець наголошував, що принциповим є питання – яку пресу вважати українською: чи ту що вийшла українською мовою, чи й ту, що за змістом українська? Географічну доміную автор вважав за недоречно [35].

Цінний фактичний матеріал щодо становлення української журнальної періодики в перші десятиріччя радянської влади можна знайти в роботах Ю. Меженка, Д. Балики, С. Радченко, В. А. Рубана та Г. Я. Рудого. Побіжно історію преси в своїх публікаціях висвічували Д. Лисиченко, Ф. Максименко, А. Приходько. Історичні питання періодичної преси Заходу були розглянуті у кінці 20-х – на початку 30-х років ХХ ст. в роботах І. І. Беккера, А. І. Молока, Д. А. Лутоухіної. Новітнім напрямом у книгознавстві Німеччини на зазначеному етапі присвячено статті Ю. Эйгера, США – Л. Б. Хавкіної.

Наукові опрацювання термінологічного визначення періодичної преси, які стали підґрунтям для вирішення значних теоретичних та практичних питань, належать відомому бібліографу, досліднику преси, співробітнику Всенародної бібліотеки України М. Сагарді.

Першорядною працею з цього питання є, на наш погляд, дослідження «Обсяг поняття «періодика» (До основних питань зведеного каталогу періодичних видань у бібліотеках України)», в якому автором не лише сформульовано ключовий термін, а й запропоновано перелік публікацій, що підлягають під дане визначення.

Автор виділяє основні завдання та функції періодичної преси («якими вона живе і без яких вона не мислима»), це – а) інформація про найновіші факти в найширшому розумінні, тобто про різні події й досягнення (об'єктивна сторона), і б) організація думки в певних ділянках і напрямках, керування у питаннях, що їх ставить життя (суб'єктивна сторона) [23, с. 22].

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34

М. Сагарда нагадує слова Мик. Дзиковського, котрий порівнював книгу зі звичайною фотографією, що відображає дійсність в її тривалості, в статистиці, а періодичне видання – з фото-кіно, що складається з цілої низки відбитків, які у своїй послідовній мінливості та взаємному доповненні зображують дійсність в її русі, розвитку, безперервності. Динаміка життя передається періодичній пресі, утворює постійний і нерозривний зв'язок між нею і життям, – отже, **динамічність**, підкреслює науковець, становить її вирішальну ознаку.

З цієї ключової ознаки безпосередньо походить, як органічно з нею пов'язана, друга, а саме – **злободенність**. В тісному зв'язку з цим, як психологічна вимога, стоїть потреба **різноманітності змісту** в кожному числі періодичного видання [23, с. 22].

Крім того, дослідник характеризує найважливіші складові риси періодичного видання, а саме:

- необмежений змістом і обсягом матеріал;
- визначене наступництво та внутрішній зв'язок між собою окремих чисел видання;
- неперервність;
- періодичність;
- напрям;
- спрямованість;
- характер на весь час його існування;
- єдина і певна організація, що публікує видання;
- зовнішній вигляд та форма.

Підсумовуючи вищезазначене, М. Сагарда робить висновок, що до періодичних видань фактично належать:

1. Усі видання політичного, громадського, професійного, літературного, загальнонаукового, спеціально-наукового, науково-популярного, загальноприступного та офіційно-документального характеру.
2. Додатки до газет і журналів, незалежно від того, чи вони виходять під однією назвою з часописом, чи під іншою.
3. Видання академії наук, наукових і літературних установ і товариств, вищих, загальних та спеціальних шкіл, бібліотек, музеїв під назвами: Праці, Записки та ін.
4. Щорічники, календарі у форматі книжок, довідники, що виходять періодично, альманахи, які крім літературно-художнього матеріалу, мають річні огляди, календарні дані й виходять періодично.
5. Збірники законодавчих актів, бюлетені, накази й розпорядження державних, професійних, громадських, промислових та інших установ і

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34 організації, коли вони видаються у формі газет або журналів систематично, з певною періодичністю й за календарною на числах видання датою.

Із ерзаців періодичних видань до періодики автор зараховує лише такі категорії:

- Одноденні газети та одноденні журнали (одnodнівки);
- Періодичні видання тимчасового «сезонного» типу, як газети та журнали, присвячені певній кампанії, періодичні видання конгресів, з'їздів, конференцій, нарад тощо [23, с. 22].

Якщо питання формування зведеного каталогу вітчизняних періодичних видань та визначення ролі і місця преси в системі тогочасних документальних комунікацій найбільш детально розглянуто в праці М. Сагарди, то проблемі організації та дослідження «нової чужоземної періодики» (зарубіжної періодики) присвячено публікації М. Оксіюка [14]. Запропонований авторами комплексний принцип охоплення документів було покладено в основу роботи над зведеним каталогом періодичних видань у бібліотеках України на початку 30-х років ХХ ст.

У цей час було опубліковано досить цікаві роботи Радека, О. Покровського, В. Невського, присвячені «дискусійним питанням преси»: ролі та значення. Так, у доповіді «Больные вопросы Советской печати» Радек наводить слова Лео Іогінеса та стверджує, що «тим ліпша газета, чим багатша індивідуальність людей, що публікуються у ній» [19, с. 33].

Характерною тенденцією кінця 20-х – початку 30-х рр. було різке збільшення кількості провінційних видань. Якщо в 1930 р. виникли журнали «Волжская новь», «Советский Северный Кавказ», кілька альманахів та додатків до газет, то в 1931 р. з'явилися, а також були розширені та змінили назву більше десятка часописів. Здійснюючи заклик «за масовість пролетарського літературного движенья», в письменницькі та журналістські органи увійшла ціла армія літгуртківців. Це, зрозуміло, позначилося і на періодиці в тому сенсі, що поряд зі збільшенням числа журналів рівень літературних вимог до них знижувався.

Одночасно партія закликала до консолідації комуністичних сил в літературі. Прийнятий в 20-х роках поділ авторів на «пролетарських писателів» і «попутчиков» («пролетарських письменників» і «попутників») було ліквідовано: 23 квітня 1932 р. ЦК ВКП (б) прийняв постанову «О перестройке литературно-художественных организаций» («Про перебудову літературно-художніх організацій»). ЦК партії констатував «значне як кількісне, так і якісне зростання літератури і мистецтва». У зв'язку з цим «рамки існуючих пролетарських літературно-художніх організацій (ВОАПП, РАПП, РАМПП та ін.) стають вже вузькими і гальмують

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34 переконливий розмах художньої творчості», зазначалося в постанові. ЦК прийняв рішення ліквідувати асоціації пролетарських письменників і створити єдиний союз радянських письменників [15].

Відтак бере початок «новий етап» в історії радянської літератури та вітчизняного бібліотекознавства. Після квітневої постанови було ліквідовано «протилежну думку» та «не пролетарських письменників», піддано репресіям тисячі українських та російських науковців, зокрема бібліографів та книгознавців.

На основі опрацювання та аналізу літератури за темою дослідження можна зробити висновок, що питання історії преси, визначення основних функцій та властивостей друкованого часопису повсякчас привертала увагу відомих науковців: літераторів, істориків та бібліографів. Вивчення журнальної бібліографії 20-х – початку 30-х років ХХ ст. дозволяє зробити такі узагальнення та висновки, а саме:

- на зазначеному етапі відбулося становлення функціональної диференціації бібліографії за типом видання документів на: ретроспективну й поточну (до жовтневих подій та після);
- у 20-ті роки підвищилася увага до читача, залежність від нього, з'явилась необхідність не тільки інформувати користувача та привчати його до положень і принципів часопису, але й коректувати концепцію журналу у відповідності до інтересів споживачів інформації;
- взаємодія бібліографії з журналістикою не тільки збагатила поняття «бібліографія», але й максимально означила проблему співвідношення різних видів діяльності, пов'язаних із періодикою й читачем;
- збільшення книгознавчих, бібліографічних та бібліотекознавчих часописів супроводжувалося гострими суперечками й дискусіями щодо визначення самого поняття «періодичного видання» та окреслення його місця в системі тогочасних документних комунікацій;
- питання формулювання основних функцій друкованого часопису розроблялось фахівцями ще не досить активно. З середини 20-х років єдино вірними і офіційно визнаними функціями преси були ті, котрі давало лєнінське трактування: пропаганда, агітація, організація;
- політична публіцистика була репрезентована більшою кількістю періодичних видань, ніж будь-яка інша тематична група. Якщо ж вважати закони (включно з Конституцією СРСР, – її текст друкувався практично в усіх періодичних виданнях) різновидом політичної літератури, то вона «переважає» всі інші категорії разом узяті;
- з кінця 20-х років, і особливо в 30-ті роки, «ідеологія» та «філософія» часопису відіграють вирішальну роль. Радикальне вирішення питання

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34 визначилося постановою ЦК ВКП (б) від 23 квітня 1932 р. «О перестройке литературно-художественных организаций». Ліквідація «угруповань» і наступне об'єднання письменників в єдиному Союзі стали вирішальними передумовами «нового етапу» як у розвитку вітчизняної публіцистики, так і науково-журнальної бібліографії. Такі основні функції періодичного видання, як інформаційна, комунікативна, архівна, ціннісно-орієнтуюча, практично не бралися до уваги радянськими бібліографами.

Проаналізувавши літературу за темою розвідки, можна стверджувати, що в 30-ті роки як офіційно-документальні та масово-політичні, так і науково-практичні та виробничі періодичні видання були, в основному, «новою літературою соціалістичного реалізму». Вони слугували тій же справі будівництва комунізму, що й політична преса, тобто, за своєю суттю, наукові та літературно-публіцистичні часописи також стали політичними. Якщо ці видання і репрезентували культуру, то дуже специфічну, політизовану соціалістичну культуру.

Список використаних джерел

1. Браудо А. Первые шаги к объединению деятельности русских библиотек / А. Браудо // Библиотечное обозрение. Кн. I. – Петроград, 1919. – С. 39–46.
2. Ігнатієнко В. Історія української преси та її вивчення / В. Ігнатієнко // Бібліологічні вісті. – 1923. – № 3. – С. 22–26.
3. Ігнатієнко В. Українська преса (1816–1933 рр.) : Історико-бібліографічний етюд / В. Ігнатієнко. – Х. : Держ. видавництво України, 1926. – 78 с.
4. Книга о книге. Научно-исследовательский Институт Книговедения при Государственной Публичной Библиотеке. – Л. : 1929. – Т. 2. – 282 с.
5. Коршунов О. П. Библиографоведение. Общий курс: учеб. пособие для библиотечных факультетов культуры, университетов и педагогических вузов / О. П. Коршунов. – М. : Кн. палата, 1990. – 232 с.
6. Кревецький Ів. Перша газета на Україні / Ів. Кревецький // Бібліологічні вісті. – 1926. – № 4. – С. 5–15.
7. Лисовский Н. М. Книговедение, как предмет преподавания, его сущность и задачи: Вступительная лекция, читанная 28 сентября 1913 г. в Императорском Петроградском Университете приват-доцентом Н. М. Лисовским / Н. М. Лисовский – Петроград : Т-во Тип. Рябушинских, 1915. – 24 с.
8. Ловягин А. М. Основы книговедения / А. М. Ловягин – Л. : Кооперативное товарищество «Начатки знаний», 1926. – 165 с.
9. Лопата О. М. Дослідження інформаційних потреб читача в контексті бібліотечної практики 20-х – поч. 30-х років ХХ ст. Частина I / О. М. Лопата // Вісник Книжкової Палати. – 2011. – № 7. – С. 23–28.
10. Лопата О. М. Дослідження інформаційних потреб читача в контексті бібліотечної практики 20-х – поч. 30-х років ХХ ст. Частина II / О. М. Лопата // Вісник Книжкової палати. – 2011. – № 8. – С. 34–39.

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34

11. Лопата О. М. Періодичні видання як джерело бібліотекознавчих досліджень (XVIII – поч. ХХ ст.) / О. М. Лопата // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – К., 2010. – Вип. 28. – С. 415–430.
12. Невский В. А. Из записной книжки библиотечного инструктора / В. А. Невский // Красный библиотекарь. – 1923. – № 2/3. – С. 16–24.
13. Невский В. А. Из записок библиотечного инструктора / В. А. Невский // Красный библиотекарь. – 1924. – № 4/5. – С. 80–82.
14. Оксіюк М. Зведений каталог нової чужоземної періодики в бібліотеках м. Києва / М. Оксіюк // Журнал бібліотекознавства та бібліографії. – 1928. – № 2. – С. 115–118.
15. Очерки по истории русской советской журналистики (1917–1932) / Ответственный редактор : А. Г. Дементьев и др. – М. : Издательство «Наука», – 1966. – 510 с.
16. Пашкова В. Періодичні видання національних бібліотечних асоціацій / В. Пашкова // Бібліотечна Планета. – 2001. – № 2. – С. 29–31.
17. Покровский А. К очистке библиотек. Статья первая / А. Покровский // Красный библиотекарь. – 1923. – № 1 (сентябрь-октябрь). – С. 12–22.
18. Покровский А. Опасность НЭП'а и библиотечная работа / А. Покровский // Красный библиотекарь. – 1924. – № 4/5. – С. 80–82.
19. Радек. Больные вопросы Советской печати. Доклад тов. Радека, прочитанный в доме печати / Радек // Журналист. – 1926. – № 1. – С. 33–36.
20. Рубакин Н. А. Библиологическая психология / Н. А. Рубакин. – М. : Проект «Триеста», – 2006. – 799 с.
21. Рубакин Н. А. Избранное в 2-х т. / Н. А. Рубакин. Т. 1. Книговедение. – М. : Книга, 1975. – 223 с.
22. Рубакин Н. М. Избранное в 2-х т. / Н. А. Рубакин. Т. 2. Самообразование. – М. : Книга, 1975. – 280 с.
23. Сагарда М. Обсяг поняття «періодика» (До основних питань зведеного каталогу періодичних видань у бібліотеках України) / М. Сагарда // Журнал бібліотекознавства та бібліографії. – 1928. – № 2. – С. 15–34.
24. Соколов А. В. Ретроспектива – 60 : Труды профессора Аркадия Соколова для библиотекарей и информатиков. – СПб. : Независимая Гуманитарная Академия. – 1994. – 446 с.
25. Сомов Н. М. Состав книговедения / Н. М. Сомов – М. : Русское библиографическое общество при I государственном Московском университете, – 1931. – 98 с.
26. Сомов Н. М. Что такое периодика, газета или журнал? / Н. М. Сомов // Журналист. – 1926. – № 1. – С. 44–46.
27. Сомов Н. М. Что такое периодика, газета или журнал? / Н. М. Сомов // Журналист. – 1926. – № 4. – С. 28–30.
28. Столяров Ю. Н. Закон документального оснащения социальных коммуникаций / Ю. Н. Столяров // Библиотекосведение. – 2002. – № 6. – С. 22–30.

29. *Хавкина Л. Б.* Из хроники иностранных библиотек / Л. Б. Хавкина // Красный библиотекарь. – 1924. – № 7 (10). – С. 82–87.

30. *Хавкина Л. Б.* Кабинет библиотековедения / Л. Б. Хавкина // Красный библиотекарь. – 1923. – № 1. – С. 81–82.

31. *Швецова-Водка Г.* Складові системи документальних комунікацій / Г. Швецова-Водка // Бібліотечний вісник. – 2011. – № 1. – С. 37–42.

32. *Шемаєва Г.* Електронні періодичні видання наукових установ України в системі документних комунікацій / Г. Шемаєва // Бібліотечний вісник. – 2006. – № 5. – С. 8–13.

33. *Эйгер Ю.* Новейшие направления в библиотечном деле в Германии / Ю. Эйгер // Красный библиотекарь. – 1923. – № 2/3. – С. 104–117.

34. *Яновский М. Ф.* О книге : Опыт анализа понятия «книга» / М. Ф. Яновский с пред. С. И. Маслова. – К. : Культура, 1929. – 188 с.

35. *Ясинський М. М.* До питання про початок української преси / М. М. Ясинський // Бібліологічні вісти. – 1923. – № 4. – С. 44–46.

36. Ulrich's Periodical Directory / Ulrich's Periodical Directory. Volume 2. – USA, – 2008. – P. 5693–5776.

УДК 025.7/.9:002.1

Вікторія Мамрай,

зав. відділу ДНСГБ НААН України

Лариса Лісневич,

провід. наук. співроб. ДНСГБ НААН України

ЗБЕРЕЖЕННЯ ДОКУМЕНТАЛЬНИХ ФОНДІВ У СИСТЕМІ БІБЛІОТЕЧНО-ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті розглянуто основні напрями роботи по забезпеченню збереження фонду документів. Виокремлено, що основними є: режим зберігання, умови зберігання, охорона фонду, контроль за його збереженням та зберігання інформації з друкованих видань і застосуванням сучасних технологій.

Ключові слова: документальні ресурси, документні фонди, збереження, збереженість, зберігання, режим зберігання, зволожувачі, осушувачі повітря, світловий режим, санітарно-гігієнічний режим, мікрографування, ксерокопіювання, оцифрування.

Необхідність дбайливого зберігання документів була усвідомлена цивілізацією з давніх-давен. Людство намагалося вберегти від руйнування документальний спадок: глиняні плитки обпалювали в печах для надання їм міцності; сувої тримали в спеціальних циліндричних коробках; рукописні книги вкладали в міцні, масивні обкладинки (дошки з твердого дерева, обтягнені шкірою або оксамитом). Нагромадження практичного досвіду в справі збереження документів тривало і в середні віки. Наприклад, у відомому «Філобілоні» (1345), найдавнішому трактаті з бібліофільства, який можна вважати й першим книгознавчим трактатом, його автор Річард де Бері назвав один з розділів «Про необхідну повагу до зберігання книг». Італійським гуманістам епохи Відродження людство зобов'язане тим, що ними було знайдено й передано наступним поколінням праці античних письменників і філософів. І нині питання збереження документальних ресурсів є актуальними і потребують постійного вивчення та вдосконалення [1, 2].

Сьогодні до факторів, що ускладнюють проблеми збереження документних фондів, також варто віднести критичний стан сховищ; нестачу площ, обладнання і матеріалів; відсутність цільового фінансування на проведення консерваційних та реставраційних робіт [2].

Аби з'ясувати проблеми щодо збереження книжкових пам'яток, варто коротко розглянути визначення понять «збереження», «зберігання»,

«збереженість» та різницю між ними. Так, Міжнародна федерація бібліотечних асоціацій та установ (IFLA) в рамках центральної програми «Preservation and Conservation» (PAC), розробленої в 1998 році, розглядає збереження фондів як основну умову виживання національної й світової культури та науки, що відповідає прийнятим на Генеральній конференції ЮНЕСКО у 1986 р. «Директивам міжнародних дій зі збереження бібліотечних матеріалів». Збереження фонду – це забезпечення цілісності та нормального фізичного стану документів. Створюється правильним утриманням фонду та охороною його від псування і розкрадання. Збереженню фонду сприяє також гігієна, консервування і реставрація документів.

Зберігання фонду – комплекс заходів, що забезпечують найраціональніше розміщення, організацію правильного обліку і найдовшого збереження в бібліотеці (архіві) творів друку, а саме: створення відповідних санітарно-гігієнічних, світлових умов, оптимального фізико-хімічного і біологічного режимів збереження у приміщеннях, забезпечення їх спеціальним устаткуванням, протипожежними засобами, консервацію і реставрацію видань тощо. Зберігання книжкових пам'яток сфокусовано в двох напрямках:

- 1) консерваційних або реставраційних методах збереження оригіналу;
- 2) переведенні одиниці зберігання на мікрофільм або цифровий носій для збереження інтелектуального змісту (створення копії).

Збереженість – передбачає фізичну наявність документа, цілісність усіх його складових частин, їхню незмінність, а для книжкових пам'яток – ще й наявність первісних характеристик зовнішнього вигляду (обкладинки, необрізаних берегів тощо). Таким чином, збереженість – поняття вужче, ніж зберігання. Це не процес, а стан фонду, що є наслідком зберігання. Збереженість, зокрема, забезпечується охороною фонду від псування й крадіжок.

Зібрати документальні ресурси – завдання важливе, але цим робота з ними не обмежується. Їх необхідно зберегти, тобто захистити від різного роду загроз. Слово «захист» давньослов'янського походження, дослівно означає «поставити за щит», тобто оборонити, охоронити, убезпечити від будь-чого ворожого, небезпечного, від будь-якої загрози. Захист даних, захист інформації – сукупність заходів, що забезпечують захист прав власності тих, кому належить інформаційна продукція, в першу чергу – програми, бази та банки даних від несанкціонованого доступу, використання, руйнування або нанесення шкоди у будь-якій іншій формі.

На думку науковців, вирішити питання захисту інформації й одночасно

зробити її доступною для користувачів можна: 1) шляхом збереження власне документа або носія інформації; 2) шляхом збереження інтелектуального змісту документа та організації доступу до нього.

Реалізація першого здійснюється за допомогою заходів превентивної консервації, реставрації документів, другого – за допомогою переведення інформації на інші носії, які мають триваліший термін зберігання, ніж папір, та уможливають забезпечення зручного доступу до інформації. У сучасних умовах це завдання реалізується за рахунок створення мікрофільмів, мікрофіш та електронних копій паперових оригіналів.

Основними способами збереження паперових документів на інших носіях інформації є мікрографування, ксерокопіювання, оцифрування та створення електронного каталогу фонду.

Режим зберігання. Дія таких факторів, як температура, вологість, освітленість, стан атмосферного повітря і шкідливі домішки у повітрі, викликають або стимулюють реакції руйнування. Хімічний, механічний і біологічний характер цих реакцій розрізняється залежно від матеріальної основи документа.

Температурно-вологісний режим. Процес природного старіння матеріалів відбувається більш швидко при помітних змінах температури та вологості повітря в книгосховищах. Підвищення температури впливає на швидкість більшості хімічних реакцій, яка приблизно подвоюється при зміні температури на кожні 100 °С. Однак найбільш помітний вплив підвищеної температури ми маємо при дуже високій або занадто низькій вологості повітря. Папір – це гігроскопічний матеріал. Він легко поглинає вологу з повітря; при цьому його стійкість до механічного руйнування помітно знижується.

Стандартом ОСТ 55.6-85 «Документы на бумажных носителях. Правила государственного хранения. Технические требования» встановлені такі оптимальні умови зберігання документів: температура повітря – 18 °С, відносна вологість – 55 % [3].

Підтримання оптимальних умов для книгосховищ, а саме ефективний контроль вологості повітря, традиційна система кондиціонування повітря, на жаль, забезпечити не здатна. Для осушення повітря за допомогою традиційної припливно-витяжної вентиляції в приміщення із підвищеною вологістю потрібно подавати велику кількість свіжого повітря з вулиці. Зауважимо, що повітря в зимовий період, необхідно подавати в приміщення, попередньо добре нагрівши, а це потребує великих витрат електроенергії. Звичайні провітрювання також не дають бажаного результату. В дощові дні провітрювати книгосховища взагалі не рекомендується.

Використання спеціальних пристроїв – осушувачів та зволожувачів повітря – дає змогу в автоматичному режимі підтримувати вологість повітря в заданому діапазоні, забезпечуючи оптимальні параметри повітря для широкого діапазону виробничих приміщень.

В книгосховищах найчастіше використовуються моноблочні пересувні осушувачі повітря Escoda (Іспанія), які мають сучасний дизайн та характеризуються: рівномірним та безпечним осушуванням в поєднанні з високою потужністю; низьким енергоспоживанням; низьким рівнем шуму; простим монтажем; легкістю при переміщенні з одного приміщення до іншого.

Всесвітньо відомим лідером серед виробників обладнання для зволоження повітря є компанія AxAir (Швейцарія). Зволожувачі та осушувачі повітря Escoda (Іспанія), Calogex (Англія), AxAir (Швейцарія) ефективно використовуються в багатьох бібліотеках зарубіжжя та України.

Температурно-вологісний режим слід регулювати за допомогою раціонального провітрювання таким чином, щоб здійснювалася постійна циркуляція повітря без утворення застійних зон та уникнення різких коливань температури та вологості повітря.

Температурно-вологісний режим зберігання документів необхідно контролювати шляхом регулярних замірів температури, відносної вологості повітря сховищ та реєстрації параметрів зовнішнього повітря (дані метеослужби) не менше ніж 2–3 рази на тиждень, а за умови виникнення аварійної ситуації – щоденно. Контроль температурно-вологісного режиму здійснюється за допомогою як стаціонарних (гігрометри психрометричного типу ВІТ-1, ВІТ-2; один на книгосховище площею 300 м²), так і переносних (аспіраційний психрометр Ассмана, портативний водостійкий гігрометр НІ 9065) вимірюючих приладів.

Отримані дані необхідно вчасно аналізувати та активно використовувати для покращення режимів зберігання. Періодично слід перевіряти вміст вологи не лише в повітрі (відносна вологість), а й у складових документів (форзац, книжковий блок, корінець тощо). Для цього використовуються прилади контактної дії – вологомір Testo 601, 606.

Серед факторів, які негативно впливають на фізичне збереження бібліотечних фондів є пил, бактерії, грибки тощо.

У постчорнобильський період у повітрі з різних причин можуть знаходитися і радіоактивні пилинки, які являють собою певну небезпеку для читачів, бібліотечного персоналу. Крім того, такі частинки пилу, осідаючи на поверхні книг, негативно впливають на їх фізичний стан. Папір за своєю природою в більшості випадків є хорошим діелектриком.

Наелектризованість паперу та різні види випромінювання погіршують його проклеювання і механічні властивості. Різного виду грибки, бактерії також є факторами, що сприяють деструкції таких матеріалів, як папір, картон, пергамен, шкіра.

Одним із заходів покращення екології приміщень, в тому числі і книгосховищ, з точки зору зменшення щільності пилових частинок, спор грибків, бактерій є використання аероіонізації повітря за допомогою аероіонізаторів. Основним явищем у роботі аероіонізаторів-електрофільтрів є адсорбція газових іонів (аероіонів) пиловими частинками чи іншими домішками, які є в повітрі. Останні під впливом одержаного електричного заряду починають рухатися до електрода або заземлених частин обладнання, стін, стелі приміщень, зменшуючи запиленість повітря.

За пропозицією Центру консервації і реставрації Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського проведено попереднє вивчення впливу аероіонізації на мікробіологічний стан книгосховища відділу стародруків та рідкісних видань. Експеримент показав, що найбільше зниження числа мікроорганізмів (до 50 %) мало місце безпосередньо в межах потоку аероіонізованого повітря на відстані до 2 м від щілинного сопла аероіонізатора. Використання електрофільтра-аероіонізатора сприяє зменшенню запиленості повітря приміщень, а також зменшенню кількості дочірніх продуктів розпаду радону, який може знаходитися в повітрі у вигляді аерозольних частинок [3].

Світловий режим. Світло – це енергія, яка потрібна для початку хімічної реакції. Всі світлові хвилі: видимі, інфрачервоні і ультрафіолетові – сприяють розкладанню органічних матеріалів при окислювальних реакціях. Ультрафіолетове випромінювання великих енергій найшкідливіше. Під впливом світла одні види паперу вибілюються, інші – жовтіють або темніють; матеріали і фарби вицвітають або змінюють колір, втрачається чіткість текстів і фотографій, страждає зовнішній вигляд палітурок.

Для зменшення негативного впливу світла на контрастність текстів і зображень документів, механічну міцність різних типів їхньої матеріальної основи рекомендується норма освітленості на поверхні документів під час зберігання не більше 75 люксів (лк), при експонуванні на момент огляду – не більше 150 лк з довжиною хвилі оптичного випромінювання в межах 400–760 нанометрів (нм), що досягається: зберіганням документів у темряві; використанням ламп денного освітлення та ламп із захисними плафонами, світловими фільтрами чи іншими підручними засобами затемнення; оптимальним розташуванням джерел освітлення.

Для вимірювання освітленості поверхні документів доцільно

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34 застосовувати люксометри (типу мод. ТКА-01/3, Ю-16, Ю-117). Прилад типу мод. ТКА-01/3 простіший за будь-які зарубіжні аналоги і значно дешевший, забезпечує точні виміри освітленості в ультрафіолетовій частині спектру.

У сховищах не допускається потрапляння на документи прямого сонячного світла з високим ступенем ультрафіолетового та інфрачервоного випромінювання, для чого вікна оснащуються шторами, жалюзіями або зафарбовуються олійною фарбою. Забороняється зберігати документи на підвіконнях та робочих столах, розташованих біля вікон. Особливо цінні документи зберігаються у закритих шафах.

Штучні джерела освітлення захищають від механічних ушкоджень металевою арматурою і розташовують так, щоб їх відстань від поверхні документів, стелажів та шаф була не менш ніж 0,5 м.

Санітарно-гігієнічний режим. Дотримання санітарно-гігієнічного режиму є одним із головних факторів забезпечення збереження фондів. Порушення санітарно-гігієнічного режиму, який формується під впливом зовнішніх та внутрішніх факторів, призводить до прискорення старіння матеріальної основи документів, погіршення експлуатаційних характеристик паперу, включаючи механічне руйнування. Необхідність здійснення комплексу санітарно-гігієнічних заходів зумовлена також медичним аспектом: мається на увазі захист організму працівників та читачів від пилових часток і продуктів життєдіяльності мікроорганізмів.

Однією з основних причин негативної дії на стан бібліотечних фондів є так звані біологічні фактори, до яких відносяться мікроорганізми (віруси, бактерії, гриби тощо). Найбільшою шкоди бібліотечним фондам завдає мікологічний фактор – гриби.

Гриби, в тому числі плісняві гриби, можна виявити практично в будь-яких умовах, як у приміщенні, так і в зовнішньому середовищі. Існує велика кількість різних видів грибів. І в зовнішньому середовищі, і в приміщенні встановлено сезонні зміни в кількості грибів. І хоча між концентрацією грибів і можливістю ураження матеріалів не існує прямої залежності, проте необхідно знати, де, коли і які гриби можуть розвиватися та концентруватися.

Деякі гриби утворюють спори цілий рік (наприклад, *Penicillium*), інші, які паразитують на рослинах, – весною, влітку та восени (*Cladosporium*, *Alternaria*). Підвищена вологість та наявність води створюють сприятливі умови для розвитку грибів.

Мікробіологічний контроль повітря сховищ можна здійснювати аспіраційним методом за допомогою апарату «Тайфун» (спосіб примусового пропускання заданого об'єму повітря через апарат) та

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34 седиментаційним методом (спосіб природного осідання мікроорганізмів) з використанням живильного середовища у чашках Петрі. Обсмінення 1 м³ повітря спорами грибів (X) аспіраційним методом (на апараті «Тайфун»).

Спостереження мікологічного стану документів у нормальних умовах необхідно проводити один раз на рік. При аваріях або при порушеннях режимів зберігання спостереження слід проводити щодня до нормалізації ситуації. Дані спостережень аналізуються, оцінюється змінюваність стану документів у порівнянні з даними первинного обстеження. Результати аналізу фіксуються у паспорті мікологічного стану сховища, оформлюються актом мікробіологічного обстеження та висновком із рекомендаціями щодо подальших заходів по збереженню фондів. Доцільно створити в установі окрему групу працівників для санітарно-гігієнічної обробки фондів та оснастити її сучасними побутовими пилососами чи системами для очищення повітря (типу «HYLA», «RAINBOW», «ZEPTEP») через водяний фільтр сепаратора, який дозволяє поглинати найшкідливіші частки пилу розміром менше 0,5 мкм.

У пошуках ефективних і безпечних дезінфікуючих засобів для використання у практиці консервації та реставрації бібліотечних фондів треба звернути увагу на препарат «Септодор» ізраїльської фірми «Dorvet LTD».

Відповідно до «гігієнічного висновку» Державної санітарно-гігієнічної експертизи на імпортовану продукцію від 12.04.2001, «Септодор» дозволено для використання в Україні як миючо-очисний і дезінфікуючий засіб для обробки обладнання, інвентарю, посуду і приміщень у харчовій і фармакологічній промисловості, лікувально-профілактичних закладах, на комунальних об'єктах і транспорті.

Умови зберігання. Методи зберігання мають безпосереднє відношення до експлуатаційного терміну документа. Якщо правильне зберігання подовжує «життя» книги, то недбале, непродумане і занадто щільне розміщення може пошкодити їх. Те, як поведуться з документами персонал і читачі, також впливає на їх стан і експлуатаційний термін. Стан книг погіршується швидко при багаторазовому і недбалому використанні. Нова книга перетворюється на зношену, а зношена – в книгу, непридатну до подальшого використання [4].

Використання у бібліотеках сучасних технологій зберігання друкованих видань. Основними способами переформатування паперових документів є мікрографування, ксерокопіювання та оцифрування (сканування).

Перенесення паперових документів на непаперові носії визначається необхідністю збереження інтелектуального змісту документа; запобігання

зношенню та старінню документа; розширення доступу до інформації, що містить документ; економії площі зберігання; отримання дублікатів копій на випадок втрати, пошкодження чи знищення оригіналу [2].

Усі існуючі способи переведення документів на паперові носії здійснюються в першу чергу з метою зберігання інформації, а також дають можливість зберегти друковані видання та рукописні пам'ятки від руйнування і ушкодження шляхом вилучення з використання.

Мікрографування документів. Мікрографування – це перенесення текстів документів на мікроформи, воно має багату історію, оскільки застосовується у бібліотеках і архівах з початку 30-х років ХХ ст. Відомо два види мікроформ: мікрофільми та мікрофіші. Вид мікроформи визначається форматом носія (рулонна чи форматна плівка), а також способом розміщення мікробразження на ньому.

З метою захисту оригіналів і створення страхових фондів мікрофільмуванню підлягають такі документи: пам'ятки писемності; найцінніші дореволюційні видання; видання 1917–1945 рр.; окремі колекції ХІХ–ХХ ст.; книги з ілюстраціями видатних художників, виданих у невеликій кількості примірників; єдині примірники вітчизняних видань, що мають наукову, історичну, художню чи інформаційну цінність; видання, що користуються підвищеним попитом; видання, котрим загрожує руйнування через незадовільний стан паперу.

У багатьох країнах світу на мікроформи переводяться перш за все газетні фонди. Для цього є важливі підстави. Саме газети містять важливу інформацію для наступних поколінь та інтенсивно використовуються.

Мікрографування в порівнянні з іншими способами переформатування має такі переваги: мікроформи юридично захищені; процеси мікроформування розроблені й успішно використовуються для обробки та зберігання документів; вони дають можливість економити місце у порівнянні з паперовими носіями на 90–95 %, мають високу концентрацію інформації та потребують невеликих витрат на догляд; мікроформи відрізняє тривала збереженість, бо термін існування мікроносія практично необмежений – понад 100 років; мікроформи стандартизовані в міжнародному масштабі; відпрацьовані можливості перегляду мікроформ за допомогою різноманітних читальних апаратів; до мікроносія неможливо занести вірус; при високій якості і наявності спеціального сканера мікрофільм може бути переведений у машиночитану форму. У той же час мікрографування має цілий ряд недоліків.

У зв'язку з цим створення мікрокопій фонду в одній бібліотеці – справа

кропітка й потребує великих витрат. Тому виникає необхідність координації зусиль бібліотек та інших закладів в цьому питанні, що повинно забезпечити створення в Україні регіональних центрів консервації і репрографії.

Ксерокопіювання документів. Ефективним способом збереження фондів є ксерокопіювання. Воно дає змогу одержати копію документа в тому самому чи інших форматах, щоб вилучити з обігу ушкоджений оригінал, відновити відсутні сторінки.

Слід відзначити, що протиріччя між вимогами до забезпечення збереження документів постійного зберігання з одного боку та активним їх використанням з іншого підсилюються руйнівним впливом сучасних методів копіювання. Найбільш негативний вплив чинять такі фактори: інтенсивне світлове випромінювання при ксерокопіюванні, скануванні, мікрофільмуванні та фізична амортизація. Особливо небезпечним через інтенсивність випромінювання є ксерокопіювання.

Ксерокопіюванню не підлягають видання фізичний стан яких не дозволяє отримати якісну копію, а також примірники великого формату, який перевищує розмір скла копіювальної машини [4].

Оцифрування документів. Розвиток обчислювальної техніки та інформаційних технологій створив умови для вироблення нових підходів до вирішення проблеми зберігання паперових документів шляхом створення цифрових (електронних копій).

Для створення копій використовується оцифровка – спосіб одержання і зберігання зображень у машиночитаній формі. За допомогою сканера або цифрової фотокамери текст і зображення на паперовому носії перетворюється на подвійний цифровий код. Одержані дані зберігаються на магнітних або оптичних дисках. Потім за допомогою спеціальної програми оптичного розпізнавання знаків коду оцифрований документ перетворюється на текст, який можна редагувати за допомогою програми обробки текстів.

Необхідність оцифрування визначається метою, яку переслідує бібліотека, місцем її фонду у складі національного бібліотечного фонду, уставними зобов'язаннями. Залежно від способу оцифровки використовується спеціальне обладнання: планшетні сканери (чорно-білі та кольорові); планетарні сканери; цифрові фото- і відеокамери.

При оцифруванні документів слід домагатися високої якості електронних копій – для запобігання необхідності виготовляти повторну копію. Результатом роботи має стати: вилучення оригіналів документів з обслуговування, що сприятиме їхньому збереженню; можливість швидкого доступу до документів для великого числа користувачів одночасно.

Електронний каталог у системі ІРБІС. Із застосуванням новітніх інформаційних технологій, удосконаленням комп'ютерної техніки, розвитком світового ринку інформаційно-бібліотечних ресурсів актуальним для збереження фонду стало створення електронного каталогу з використанням пакету прикладних програм ІРБІС. Розробником цього пакету є Державна публічна науково-технічна бібліотека Росії.

ІРБІС є типовим інтегрованим рішенням автоматизації бібліотечних технологій і базується на пакеті прикладних програм «CDS/ISIS», прийнятому ЮНЕСКО для використання у бібліотеках будь-якого типу і профілю. Він підтримує всі вітчизняні та міжнародні бібліографічні стандарти і формати та дозволяє створювати пошукові образи всіх видів документів. При цьому максимально наближений до потреб користувача, легко ними сприймається і освоюється. Зазначеним пакетом користуються у понад 140 країнах світу, що створює сприятливі умови для обліку бібліографічною інформацією.

У ДНСГБ НААН формується такий електронний каталог за пакетом ІРБІС, який відображає всі нові надходження, що отримує книгозбірня [6].

Висновки. Основними напрямками роботи по забезпеченню збереження фонду є режим зберігання, умови зберігання, охорона фонду, контроль за його збереженням та зберігання інформації з друкованих видань із застосуванням нових технологій.

Запобігання старіння матеріальної основи документів на різних видах носіїв та уповільнення цього процесу – важлива складова бібліотечної науки і практики, яка складає підґрунтя для створення комплексних програм захисту фондів України у несприятливих умовах сьогодення.

Список використаних джерел

1. *Ільницька З.* Більше уваги охороні книжкових фондів / З. Ільницька // Соціалістична культура . – 1941. – № 4. – С. 57.

2. *Комський І. С.* Сучасні пріоритети зберігання фондів наукових бібліотек / І. С. Комський // Бібліотека і читач на порозі XXI сторіччя: зб. наук. праць. – К., 1998. – С. 44.

3. *Прокошева Т.* Державна програма збереження бібліотечних і архівних фондів / Т. Прокошева, К. Селіверстова, А. Шурубуря // Студії з архівної справи та документознавства. Т. 6. – К. : УДНІАСД, 2000. – С. 7.

4. *Скобець І.* Копіювання в бібліотеках як засіб поширення і зберігання інформації / І. Скобець, Г. Новікова // Студії з архівної справи та документознавства. Т. 6. – К. : УДНІАСД, 2000. – С. 81.

5. *Столяров Ю. Н.* Как сохранить библиотечный фонд : уч.-метод. пособие / Ю. Н. Столяров – М. : Изд-во ИПО Профиздат, 2002. – С. 11.

6. *Татарчук Л. М.* Електронний каталог Державної наукової сільськогосподарської бібліотеки УААН : інструктивно-метод. посібник – К. : Вид. ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2009. – С. 34.

Марія Медведь,
директор бібліотеки
Закарпатського державного університету

ДИНАМІЧНІ ПРОЦЕСИ У ВИДАВНИЧО-ПОЛІГРАФІЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ ст.

У статті досліджуються проблеми творення нових термінів у видавничій справі та поліграфічному виробництві кінця ХХ – початку ХХІ ст.

Ключові слова: нові слова, неологія, термінологія, видавничо-поліграфічна термінологія.

Загальновідомо, що лексична система мови динамічна, чутливіша до суспільно-політичного життя носіїв мови і змін у ній ніж інші системи. Як стверджують учені, протягом десятиріччя словниковий склад мови змінюється на 25 відсотків [4, с. 15].

Здатність мови збагачувати свій словниковий склад свідчить про її динамічний характер. Постійне оновлення лексичної системи української мови, як відзначає автор словника-довідника «Нове в українській лексиці» Д. Мазурик, відбувається:

- 1) за допомогою морфологічних, морфолого-синтаксичних, лексико-синтаксичних способів творення слів (виникають нові слова);
- 2) внаслідок внутрішньої семантичної розбудови слова на базі метафори та інших переносів найменувань (виникають нові значення);
- 3) шляхом позичання нових слів з інших мов (споріднених і неспоріднених);
- 4) шляхом повернення до активного вжитку слів, що донедавна входили в пасивний пласт лексики [3, с. 7–8].

Потреба в нових словах зумовлюється насамперед позамовними чинниками, зокрема соціальними і політичними змінами в суспільстві, розвитком науки і техніки, духовної культури тощо, тому поява в сучасній українській мові значної кількості нових слів – цілком закономірне явище.

Проблематика мовних змін завжди була предметом наукових зацікавлень мовознавців, починаючи від Олександра Потебні, який створив психолінгвістичну модель народження слова, до праць із вивчення проблем аналізу змін у системі та способах функціонування сучасної української

Так, у доробку сучасного мовознавства є велика кількість лінгвістичних досліджень, присвячених термінологічній лексиці. Загальнотеоретичні проблеми термінології розглядали В. Виноградов, Г. Винокур, О. Вюстер, О. Герд, Б. Головін, В. Даниленко, Т. Канделакі, Г. Рондо, Т. Кияк, Я. Климовицький, Н. Непійвода, Ф. Нікітіна, О. Реформатський, Л. Симоненко, Е. Скороходько, С. Шелов та ін. [7, с. 262].

Проблема творення нових слів є частиною складного й актуального розділу лінгвістичної теорії. Окрім виявлення неологізмів та особливостей їхнього творення, перед лінгвістами постає ще одне завдання: вивчення того, як застосовується нове слово певним мовним колективом. Свідченням поширення нових слів є їхня фіксація в словниках.

Тут можна виділити три етапи: а) первинна фіксація неологізмів у наукових статтях, дисертаціях; б) первинна фіксація широковживаних неологізмів у спеціальних словниках; в) остаточне закріплення неологізмів у мові, про що свідчить їхня фіксація у тлумачних словниках [9, с. 60].

Євгенія Карпіловська, аналізуючи динаміку сучасної української мови, велике значення надає словникам нового покоління та зазначає: «Теоретичне осмислення перебігу динамічних процесів у системі певної мови в цілому та її лексиконі зокрема можливе на основі ретельного й усебічного опису явищ і факторів, що становлять вияв таких процесів. Словник, безперечно, є найзручнішою формою узагальнення результатів такого опису» [2, с. 3–4].

У найновіших українських словниках, загальномовних і галузевих, мовознавчих працях із проблем української неології вже зареєстровано показову масу мовних фактів, що потребують пояснення й осмислення саме з погляду вияву в них тенденцій розвитку українського лексикону та накреслення перспектив його розбудови. Про значний обсяг уведеної до лексикону маси слів свідчать хоча б такі цифри. За підрахунками українських термінологів, в Україні за роки незалежності світ побачили понад 300 нових галузевих словників, переважна більшість із яких подає нові, професійні відділи сучасного українського лексикону [2, с. 3–4].

Словниковий склад мови реагує на сьогодення кількома шляхами:

* передає до фонду пасивної лексики слова, що позначають об'єкти, які перестали існувати;

* актуалізує одне зі слів синонімічного ряду (дедалі частіше вживається *наклад*, ніж *тираж*; *фахівець*, ніж *спеціаліст*);

* розширює значення наявних у мові слів, позбавляє їх ідеологічного нашарування;

* засвоює нові слова на позначенні об'єктів, які щойно з'являються чи існують давно [5, с. 43–44].

Період кінця ХХ – початку ХХІ ст. характеризується як процес технічного переоснащення видавництва і поліграфічних підприємств. Це зумовлено багатьма чинниками, передусім прогресом техніки та технологій, підвищеними вимогами до якості видавничої, друкувальної та пакувальної продукції.

Лінгвістичним описом конкретних терміносистем, який полягає у виявленні структурно-семантичних особливостей галузевої термінології та встановленні закономірностей її формування, займалися Емілія Огар (друкарською) та Марія Процик (видавничою).

У своїх дослідженнях М. Процик зауважує: «За весь час свого існування, починаючи з часів рукописної книги, українська видавничка термінологія (надалі УВТ), щонайменше тричі переживала періоди розквіту та інтенсивного збагачення: на початку українського книгодрукування, на зламі ХІХ–ХХ ст., надто у добу так званого «другого українського ренесансу», коли видавничка справа остаточно виокремилася з друкарства й оформилася в самостійну організаційно-творчу та виробничо-господарську галузь, і вже в новітні часи, після проголошення незалежності України та надання українській мові статусу державної, а відтак поступового відвойовування наукового, виробничо-технічного мовленнєвого простору, в якому до початку 90-х рр. панувала російська мова» [8, с. 5].

Видавничка терміносистема являє собою сукупність термінів, що функціонують у видавничій сфері. Існування цієї термінології тісно пов'язане з термінологією поліграфічної галузі. Якщо видавничі терміни значною мірою відтворюють додрукарський етап підготовки видання, то поліграфічні – описують поняття, притаманні частково додрукарському, а головне – друкарському та післядрукарському етапам підготовки видання [6, с. 145].

Цікавим видається виявлення причин становлення і розвиток нових термінів залежно від позамовних чинників у системі української термінології сучасної поліграфії та видавничої справи. Потреба в найменуванні нових предметів, понять і явищ задовольняється стандартним чином: перекомпонуванням відомого мовного матеріалу (основ, словотвірних елементів), запозиченням з інших мов і суміжних наук, абривіацією, семантичним переосмисленням.

Завдяки створенню нових поколінь комп'ютерів постійно вдосконалюються методики досліджень і блискавично обробляються їх

результати, внаслідок чого значно збільшується обсяг наукової інформації, а отже, і термінології.

Крім того, нині всі технології, що використовуються в поліграфії, об'єднані застосуванням комп'ютерної техніки і устаткуванням, що функціонує на її базі.

Термінологія поліграфії останніх років оперує великою кількістю термінів, що відображають сучасний стан видавничих комплексів, основних типів друкарських технологій, друкарського і післядрукарського устаткування, які постійно зазнають змін у зв'язку з технічним прогресом.

Отже, активний розвиток поліграфічної техніки та видавничих технологій викликав фіксацію нових поліграфічних та видавничих термінів. З'являючись на сторінках наукових та навчальних видань, газетних шпальтах, у публікаціях фахових періодичних видань, доповнень посібників словничками, нові слова визначили своє право на вживання в галузі та мові в цілому.

Безперечним досягненням та проривом української видавничо-поліграфічної термінології є вихід у світ протягом 2002 року двох словників: «Українсько-російський та російсько-український словник з видавничої справи» (за авторством Е. І. Огар) та «Поліграфія та видавничка справа: Російсько-український тлумачний словник» (уклад. Б. В. Дурняк, О. В. Мельников, О. В. Васишин, О. Г. Дячок). Крім тлумачення традиційних як видавничих, так і поліграфічних термінів, важливим у словниках є факт уведення нових лексем, які з'явилися у фаховій мові внаслідок змін у технологічному процесі видавничої справи та поліграфічного виробництва. Словник Е. Огар наводить призабуті українські терміни, які вже частково повернулись в усному фаховому мовленні: *береги сторінки, верстання в облямуванні текстом, однотонове видання, складання, шиття накиданням* тощо [8, с. 64].

У російсько-український тлумачний словник «Поліграфія та видавничка справа», крім найбільш уживаних термінів із поліграфії й видавничої справи, увійшли також загальнотехнічні номінації, які часто вживаються у поліграфічній практиці та пов'язаних зі спорідненими з поліграфією галузями промисловості.

Найбільшого поширення серед видавничо-поліграфічних термінів набули терміни з інформатики та обчислювальної техніки, що вже стали загальнонауковими (загальнотехнічними), і вузькоспеціальні терміни, що виникли внаслідок змін у редакційно-видавничому процесі. Такою спробою поєднати галузі комп'ютерних видавничих технологій та традиційні видавничо-поліграфічні терміни став словник В. Е. Шевченко

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
«Лексика комп'ютерних редакційно-видавничих систем» (2000) Автор цього словника продовжила дослідження розвитку термінів видавничо-комп'ютерної технології в новій праці «Англо-український тлумачний словник редакційно-видавничої термінології» (2006), адже вдосконалення поліграфічних технологій із застосуванням комп'ютерного опрацювання текстової й графічної інформації потребує від усіх працівників цієї галузі широкого спектра професійних знань.

Особливу увагу приділено термінам, значення яких в електронних системах відрізняється від усталеного.

Англійська мова залишається в пріоритеті видавничо-поліграфічної термінології, і це не дивно, оскільки основний внесок у розвиток обчислювальної техніки та програмного забезпечення робили західні держави, зокрема США, тому вся термінологія була англійська. А оскільки українські розробки значно відставали, то термінологію доводилось запозичувати.

Використовується безліч запозичених слів, деякі з них доцільні, оскільки український відповідник задовгий, або неточно відображає зміст поняття (наприклад, *сервер* – станція зв'язку із зовнішньою мережею, *дигітайзер* – перетворювач у цифрову форму, *стрімер* – накопичувач на магнітній стрічці, *хост* – віддалений комп'ютер керування комунікаціями тощо) [6, с. 145].

Інформаційна революція на початку ХХІ ст. продовжує бути найбільш впливовим чинником щодо процесів поповнення словникового складу мови видавців та поліграфістів. Вплив глобальної комп'ютерної мережі Інтернет, її переваги та деякі негативні наслідки теж пов'язані з лексико-фразеологічними і семантичними інноваціями.

В Інтернеті виник і світ специфічних нових медіа, що об'єднуються під назвою «*блогосфера*» – *blogsphere* (*blogosphere*) – численні *веб-сайти* у вигляді періодичних видань (журналів), присвячених певним «темам» [1, с. 10].

За останні роки набула поширення інноваційна технологія *інтернет-видання*, а також концентрація неологізмів навколо нього: *електронна книга, електронний текст, електронне посилання* тощо.

Сфера економіки і бізнесу продовжує бути одним із головних постачальників інновацій, особливо якщо врахувати вже описаний вплив на цю сферу інформаційної революції, і необхідність відбиття нових понять, пов'язаних із комп'ютеризацією [1, с. 16].

Новими у сфері економіки є слова *прайс-лист, бартер, тендер, холдинг, логістика* тощо.

Уведення нових та відновлення давніх українських термінів потребує

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
тісної співпраці висококваліфікованих фахівців із питань поліграфічної технології, видавничої справи, а також мовознавців. Аналіз термінологічної ситуації в цих галузях свідчить про те, що термінологічне словникарство видавничої справи та поліграфічного виробництва переживає справжнє піднесення, вводяться нові терміни, які засвідчують активний розвиток аналізованої терміносистеми.

Список використаних джерел

1. *Зацний Ю. А.* Інновації у словниковому складі англійської мови початку ХХІ століття : англо-український словник / Ю. Зацний, А. Янков. – Вінниця : Нова Книга, 2008. – 360 с.

2. *Карпіловська Є.* Динаміка сучасної української мови в словниках нового покоління (проект серії словників нової української лексики) / Євгенія Карпіловська // Українська мова. – 2004. – № 3. – С. 3–29.

3. *Мазурик Д. В.* Інноваційні процеси в лексиці сучасної літературної мови (90-ті роки ХХ ст.) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Данута Володимирівна Мазурик. – Львів, 2002. – 179 с.

4. *Мацько Л.* Українська мова в кінці ХХ ст. (Зміни в лексиці) / Любов Мацько // Дивослово. – 2000. – № 4. – С. 15–20.

5. *Мовчун Л.* Народжене сьогоденням (Про зміни в лексиці української мови) / Лариса Мовчун // Дивослово. – 2006. – № 7. – С. 43–45.

6. *Норми науково-технічної мови. Тлумачний словник термінів з видавничої, поліграфічної та пакувальної справи* / [П. М. Таланчук, С. Я. Ярема, Ю. М. Коровайченко та ін.]. – Львів : Ун-тет «Україна», 2006. – 664 с.

7. *Погиба Л. Г.* Українська мова фахового спрямування / Л. Г. Погиба, Т. О. Грибініченко, Л. М. Голіченко – К. : Кондор, 2011. – 352 с.

8. *Процик М. Р.* Сучасна українська видавничо-термінологія : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Марія Романівна Процик. – Львів, 2005. – 254 с.

9. *Туровська Л.* Інноваційні процеси в науковій термінології / Людмила Туровська // Українська мова. – 2005. – № 2. – С. 56–63.

Наталія Солонська,

керівник культурно-просвітницького центру НБУВ, канд. іст. наук,

Юрій Мордвінов,

мол. наук. співроб. НБУВ

ЕЛЕКТРОННІ ВИСТАВКИ В БІБЛІОТЕКАХ ЯК ФОРМА СТВОРЕННЯ НОВОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО РЕСУРСУ

Електронні книжкові виставки – якісно нова і надзвичайно ефективна форма бібліотечного обслуговування, зовнішніх комунікацій бібліотеки, її науково-інформаційної, бібліографічної, культурно-просвітницької, рекламно-презентаційної діяльності, що підтверджує невичерпні потенційні можливості бібліотеки як соціально-комунікаційної системи, яка завдяки своєму вмінню гнучко реагувати на кардинальні зміни в цивілізаційному процесі розвитку людства залишається в ньому незмінним складником, тим соціальним інститутом, без якого суспільство не може існувати.

Ключові слова: бібліотека, електронні книжкові виставки, Інтернет, інформаційні технології.

Бібліотека – документально-комунікаційна система, соціальний інститут, що відображає систему знань про світ, культуру, науку (це простежується у фонді) і доносить ці знання до суспільства своїми засобами. До таких традиційних засобів інформаційного забезпечення наукової роботи та ефективного сприяння проведенню наукових досліджень, які не втратили актуальності, належать бібліотечні книжкові виставки. Культура їх організації зростає, а підготовка в національних та наукових бібліотеках ускладнюється і стає роботою дедалі більш науковою, креативною.

Комп'ютерні технології нині дають нові можливості розкриття фондів, роботи з читачем. Формується нова інформаційна сфера. Електронні книжкові виставки поступово займають у ній свій конкретний сегмент.

Це стосується не тільки вибору проблематики, а й концепції виставки. Книжкова виставка дає можливість осмислення феномена наукових досягнень у тій чи іншій галузі. Це – новий бібліографічний та інформаційний ресурс створений бібліотекою. Співробітники бібліотеки не тільки пропонують своє бачення наукової теми, але й здійснюють науково-бібліографічний пошук найбільш актуальної літератури. Завдання співробітників виставкового підрозділу – виконати моделі коректно, щоб

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
отримати максимально наближене відображення реального стану інформації. Мета виставки: модель повинна бути адекватна об'єкту (обсягу знань, інформації).

Концептуальна модель книжкової виставки є об'єктом-замінником системи-оригіналу (сегмента або сегментів фонду бібліотеки, її каталогу). Модель має три основних елементи: мету, процес реалізації, кінцевий результат. Уявімо цей процес у вигляді такої формули: $E = f(x_i, y_i, z_i, i_x, l_x)$, де E – результат діяльності виставкового підрозділу; f – функціональна залежність між параметрами, яка визначає величину E ; x_i – кількість книг на виставці; y_i – кількість інших документальних матеріалів (журнали, щорічники, збірники праць та ін.); z_i – кількість одиниць ідеографічного матеріалу; i_x – кількість одиниць іконографічного матеріалу; l_x – архівні документи. Всі параметри – змінні величини.

Якщо переглянути сайти бібліотек, то ми виявимо різні моделі електронних виставок: комплексна виставка; виставка-питання; виставка-цитата; виставка-хроніка; виставка-вікторина; виставка-кросворд; виставка-ілюстрація і т. д. Наведемо кілька прикладів, ілюструючи сайт Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Так, книжкова виставка «Рабіндранат Тагор (7 травня 1861 – 7 серпня 1941)» присвячена видатному індійському письменнику. Вона включає бібліографічну довідку про життя і діяльність письменника, його книги, літературу про нього. Вибрані твори письменника розподілені за тематикою. Рішення електронної виставки, приуроченої до 450-річчя Пересопницького Євангелія, що зберігається у фондах НБУВ, дозволило всебічно розкрити долю цього шедевра і показати широкий громадський чудове поліграфічне виконання. Електронна експозиція відкривається статтею українських вчених Л. А. Дубровіної і Л. А. Гнатенко, що доклали значних зусиль до наукової підготовки перевидання раритету. Інтернет-читачам пропонуються сюжети присяги Президентів України, які присягали на вірність своєму народові під час інавгурації на Пересопницькому Євангелії. Сегментом виставки є вибраний список літератури з фондів НБУВ з тематики дослідження. Було здійснено спеціальний бібліографічний пошук, який дозволив запропонувати користувачам додатковий список літератури з мережі Інтернет [1]. Власне кажучи, це ще одна дистанційна виставка. Тобто перед нами не просто електронний каталог, а серйозна науково-бібліографічна робота, яка, до того ж, вимагає і досить високої комп'ютерної грамотності. Такі виставки, на нашу думку, має готувати бібліограф і дизайнер-комп'ютерник [2].

До заходів, присвячених Дню слов'янської писемності і культури і,

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34 зокрема, Міжнародної наукової конференції «Слов'язознавство XXI століття: тенденції інтеграції і диференціації», було включено і підготовку книжкової виставки «Бібліотека Києво-Софійського собору як науковий і просвітницький центр Київської Русі». Підготовка електронної виставки потребувала складного і тривалого за часом наукового дослідження. Електронна експозиція «відкривається» вступною статтею, в якій бібліографія налічує 250 посилань. Пропонується каталог виставки, складений за такими розділами: джерела, Бібліотека Києво-Софійського собору як явище давньоруської культури; вплив християнства на розвиток науки і освіти в Київській Русі; витоки, попередники; освіта і наука в Київській Русі – інформаційний «вибух» XI ст.

Це приклад науково-бібліографічної роботи, трансформован у віртуальну бібліокомунікацію.

Інтерес читачів до електронних виставок дедалі зростає [3]. Тобто, електронні виставки є ефективним засобом залучення користувачів до бібліотеки і свідчать про те, що вона не втрачає свого авторитету, як інформаційний та інтелектуальний, духовний центр [1–3]. І можливості бібліокомунікації, коли відбувається бібліографічна трансформація знання сучасними технічними засобами, має величезні потенційні можливості і перспективи.

Отже, книжкові виставки в бібліотеках, – це, свого роду, превентивні інтелектуальні заходи, які економлять час дослідника і сприяють більш високій якості його праці.

Користувачеві може бути представлено різну кількість книг. Перевага електронних книжкових виставок у тому, що будь-коли можна поміняти слайди і їх розташування, прибрати непотрібні або вставити нові, варіювати колірну гаму або загальний дизайн. Роботу такої виставки можна запускати в автоматичному режимі, супроводжуючи її озвученим текстом або демонструючи без спеціального супроводу.

Вельми перспективним нам уявляється проект електронних виставок як виїзних. Дуже зручно їх демонструвати в різних освітніх установах, аудиторіях, кабінетах, навіть класах. Виставка набуває форми комп'ютерної презентації.

Віртуальна виставка [4–6], як і традиційна, потребує складання тематико-експозиційно плану за фактом одержання літератури зі сховища бібліотеки. Логіка побудови такої виставки має бути підпорядкована порушуваній проблемі. Мета – формування і підтримка довіри цільових аудиторій; формування у цільовій аудиторії розуміння спільності інтересів; стимулювання інтересу широкого загалу до інформаційних ресурсів

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34 бібліотеки; пропаганда її діяльності; формування інформаційної культури суспільства.

Процес підготовки електронної книжкової виставки потребує високої професійної підготовки бібліотекарів, бібліографів (адже виставка представляється на суд багатьох віртуальних читачів); участі співробітників суміжних відділів (наприклад автоматизації), сучасної матеріально-технічної бази. Підвищуються професійні вимоги до автора проекту (бібліографа, бібліотекаря), до дизайнера. Якщо сьогодні, і це нормально і зрозуміло, не існує норм на підготовку традиційної книжкової виставки, то ще складніше визначити, скільки робочого часу потрібно витратити на її електронне моделювання. Це – серйозні питання бібліотечного сьогодення.

Для віртуальної виставки, як і для традиційної, є необхідними такі етапи: назва (проблематика відіграє вирішальну роль у відвідуваності виставки); форма виставки; читачке призначення; мета; завдання; розділи виставки (підсистеми); використовувані цитати; оформлювальні засоби; бібліографічне забезпечення; засоби реклами; супутні заходи. Слід відстежувати ефективність виставки. Сучасним засобом комунікації з віртуальним читачем буде і спілкування в блогах, і в «живих журналах», де читачі зможуть висловлювати свої пропозиції і побажання щодо дистанційного обслуговування; обговорювати книги; потім – і наукові проблеми. Взагалі, це ефективна форма віртуального спілкування з мережевим читачем.

Для бібліотеки завжди було важливе спілкування. Читач, який безпосередньо прийшов на її територію, тепер здебільшого діє, існує у віртуальному просторі. Але не абстрактному, а в тій його частині, яку створює конкретна бібліотека. Віртуальне поле, віртуальну ниву (більш лірично), віртуальну ауру кожна книгозбірня створює зараз сама. Велике значення в цьому процесі зараз відіграють електронні книжкові виставки. Культура спілкування бібліотекаря з читачем переходить в іншу площину. Бібліотека, як то були побоювання, завдячуючи, зокрема, електронним книжковим виставкам, уже не перетворюється на звичайне книгосховище, «книгозбиральню», музей, а навпаки – неймовірно розширюється простір, в якому вона функціонує. Це – й по-своєму новий психологічний клімат, нова інтернет-психологічна зона.

Електронні виставки дозволяють бібліотеці виконувати свою місію культурної установи, оскільки професійно підготовлені виставки формують у читача інформаційну і загальну культуру. На жаль, такий читач не відчує заманливого запаху друкарської фарби, однак він швидко одержить

необхідну візуальну інформацію (обкладинку книги представлено в мережі); високофахове бібліографічне обслуговування (здійснено науково-бібліографічний пошук; підготовлено бібліографічний опис); може, й зміст праці; вступну статтю; аналітичний огляд з проблеми; додаткові бібліографічні покажчики; ілюстративний матеріал; цитати; висловлювання; рецензії; відгуки в пресі; архівний матеріал; газетний матеріал; хронологічну довідку; історичний фактаж; біографічну довідку про автора (авторів); посилання на бази даних бібліотеки та інші джерела (традиційні та інтернет-магазини, книгарні, інші сайти, бібліотеки); відгуки інших читачів тощо. Спектр, варіанти, експлікація – надзвичайно широкі. Чим різноманітніша інформація і можливість інтернет-спілкування, інтернет-комунікацій, тим більше мережових читачів має Бібліотека. Такий зацікавлений читач не тільки виходитиме на сайт установи, він захоче прийти в неї й безпосередньо, тим більше, якщо знатиме, що виставку розгорнуто в приміщенні і в традиційному вигляді.

Підхід до підготовки електронної виставки, ще раз наголосимо, залишається класичним для бібліотечної практики. Об'єкт виставки – видання, яке трансформується в електронне представлення; читач – віртуальний (мережовий); інтернет-читач; завдання виставки – розкрити фонди, дати рекламу фондів, представити видання, що зберігаються у фондах бібліотеки.

У Національній бібліотечі України імені В. І. Вернадського поступово формується і вимальовується окрема форма віртуальних комунікацій – електронні виставки, де представляються не тільки книги, а й архівні, рукописні, газетні, журнальні, аркушеві матеріали, навіть, речові матеріали, оскільки у складі НБУВ функціонує Фонд Президентів України, а також електронні ресурси. Культурно-просвітницький центр розробляє концепцію електронних кабінетів видатних діячів, де, звичайно, буде присутня й електронна бібліотека. Така форма обслуговування, на нашу думку, ще більше розширює можливості бібліотеки. Крім того, електронна виставка дає можливість оперативно вивчити і проаналізувати інтереси сучасного читача.

Рекламно-презентаційна значущість електронної виставки для бібліотеки надзвичайна. І, можливо, ми ще сьогодні всього навіть і не усвідомлюємо. Зовнішні комунікації бібліотеки в цій частині трансформуються, набувають інтернетних параметрів.

Електронна книжкова виставка безпосередньо відображає зусилля її творців-виконавців, спрямовані на створення в громадськості позитивного образу установи. Це – оригінальний інформаційний продукт бібліотеки.

Зростає просвітницька функція бібліотеки, і разом з тим, відповідальність за електронну виставку. Традиційна книжкова виставка експонується певний час і демонтується. Електронна – залишається функціонувати в мережі, як у космосі; вона створює «засоби і канали комунікації, які, сприяючи вільному потоку необхідної інформації, дозволяють кожному членові суспільства, в якому той живе, відчувати себе повною мірою інформованим і бути впевненим у власній участі та своїй відповідальності, а також відчувати свою солідарність з іншими членами суспільства» [7].

Список використаних джерел

1. Беркутова Л. Интернет в библиотечной работе : технологии и методы использования / Л. Беркутова, Е. Панкова [Электрон. ресурс]. – Электрон. дан. – Режим доступа : http://lib.1september.ru/view_article.php?id=200902316, свободный. – Название с экрана.
2. Жабко Е. Д. Интернет как среда виртуального общения / Е. Д. Жабко // Библиотековедение. – 2003. – № 4. – С. 45–50.
3. Збаровская Н. В. Выставочная деятельность публичных библиотек / Н. В. Збаровская. – М. : Профессия, 2004. – С. 118–128.
4. <http://www.iv-obdu.ru/content/view/528/100/>
5. Гольман О. Ю. Нетрадиционные выставки / О. Ю. Гольман // Новая библиотека. – 2006. – № 1. – С. 21–24.
6. Матлина С. Г. Книжные выставки – обычные и необычные / С. Г. Матлина. – М. : Чистые пруды, 2008. – (Библиотечка «Первого сентября». Серия «Библиотека в школе». Вып. 19).
7. Бодуан Ж.-П. Управление имиджем компании : паблик рилейшнз : предмет и мастерство. – М. : Консалтинговая группа «ИМИДЖ-Контакт»; Изд. Дом «ЦИФРА-М», 2001. – С. 182.

Алла Свобода,
наук. співроб. НБУВ

ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ ТА НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ ІНФОРМАЦІЙНО-БІБЛІОТЕЧНОЇ РАДИ НАН УКРАЇНИ ЯК ДОРАДЧОГО ТА КОНСУЛЬТАЦІЙНОГО ОРГАНУ ВЧЕНИХ

У статті простежується історія створення Бібліотечної комісії (згодом Бібліотечної ради, Інформаційно-бібліотечної ради) АН України, цілеспрямованої діяльності цього громадського органу вчених з організації оптимального інформаційного забезпечення потреб науки. Особливу увагу приділено аналізу архівних документів 1929–1945 рр., оскільки діяльність Бібліотечної комісії (ради) у ці роки лише побіжно висвітлюється в публікаціях з історії бібліотечної справи.

Ключові слова: Бібліотечна комісія, Бібліотечна рада, Інформаційно-бібліотечна рада, Президія АН України, бібліотечна мережа АН України, інформаційне забезпечення науки.

Бібліотеки – невід’ємна частина наукової інфраструктури. Участь вчених у створенні бібліотек, в організації їх роботи – загальносвітова тенденція, обумовлена впливом інформаційних процесів на розвиток науки.

У 2011 році бібліотечна громадськість широко відзначала 100-річчя Інформаційно-бібліотечної ради Російської Академії наук (у минулому – Інформаційно-бібліотечної ради АН СРСР), яка відіграла велику роль у раціональній організації системи бібліотечно-інформаційного забезпечення потреб науки на всьому просторі колишнього Радянського Союзу, стала ефективною формою участі вчених у вирішенні актуальних проблем бібліотечної науки і практики, відчутно вплинула на становлення бібліотечних комісій і рад у республіканських академіях наук.

Учені, які знали інформаційні потреби науки і стан їх забезпечення в академіях, надавали дієву допомогу в налагодженні міжнародного і внутрішньосоюзного книгообміну, в забезпеченні обов’язковими примірниками творів друку, в створенні поточних і ретроспективних науково-допоміжних бібліографічних видань. Інформаційно-бібліотечна рада АН СРСР з 1949 р. проводила всесоюзні наради директорів центральних академічних бібліотек республіканських академії, на яких приймалися скоординовані рішення з актуальних бібліотечних проблем. При Бібліотечній раді працювали постійні і тимчасові проблемні комісії, до

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
складу яких поряд з ученими входили і спеціалісти з бібліотек союзних республік, що забезпечувало належний професійний рівень і виваженість рішень, які приймалися. В різні періоди при Бібліотечних радах працювали комісії з обліку фондів, нормування, упорядкування системи оплати праці в бібліотеках, вивчення закономірностей формування фондів наукових бібліотек, координації науково-дослідної та науково-методичної роботи. З 1974 р. працює комісія з автоматизації та механізації бібліотечно-бібліографічних процесів (сьогодні це комісія з впровадження сучасних інформаційних технологій). Члени цієї проблемної комісії проводили виїзні засідання в республіканських академіях наук, де разом з місцевими бібліотечними радами розробляли концепції створення автоматизованих бібліотечно-інформаційних систем.

Спільними зусиллями учених і бібліотечних фахівців поступово були вироблені документи, які регламентують діяльність бібліотек: типові устав, структура, штати бібліотек академічних установ, типові положення про централізацію бібліотек, про наукову роботу, про підвищення кваліфікації тощо.

У республіках на основі прийнятих типових документів розроблялися власні з урахуванням специфіки функціонування бібліотек мережі. Так бібліотеки установ АН УРСР адміністративно підпорядковувались інститутам, а не були філіями чи відділеннями центральних бібліотек, як у більшості республіканських академії. Ця обставина враховувалася при розробці місцевих документів. Скажімо, в Положенні про централізацію бібліотек АН УРСР передбачено централізацію лише окремих напрямів роботи – комплектування зарубіжною та суспільно-політичною науковою літературою. Бібліотечна рада АН СРСР впровадила також зведені перспективні плани науково-дослідної, науково-методичної та науково-бібліографічної роботи центральних бібліотек республіканських академії наук, забезпечивши таким чином розробку необхідних методичних, нормативних та інструктивних документів з усіх напрямів діяльності бібліотек.

У цілому на кінець 60-х років ХХ ст. завдяки взаємодії бібліотечних рад було створено чіткий механізм організаційно-методичного забезпечення роботи бібліотек наукових установ, її координації і на загальносоюзному, і на республіканському рівнях.

Перш ніж перейти до огляду діяльності Інформаційно-бібліотечної ради НАН України, слід зауважити, що історія її створення і становлення була досить складною і драматичною.

Рішення Президії Всеукраїнської Академії наук про створення

Бібліотечної комісії було прийнято 22 жовтня 1929 р.¹ Ініціював створення комісії директор Всенародної бібліотеки України Степан Пилипович Постернак. Бібліотека, як і вся Академія, переживала тоді тяжкі часи. В Академії наук почала працювати спеціальна комісія НКО, діяльність якої вплинула й на подальшу долю ВБУ – почалась перша хвиля масових упереджених перевірок її роботи. Бібліотеку звинувачували у недбайливому ставленні до опрацювання фондів (хоча матеріальних можливостей для роботи з величезним «фондом концентрації» створено не було), а головне – у відсутності «класової лінії» у комплектуванні літератури та її розкритті з позицій соціалістичного будівництва, у нехтуванні зв'язками з робітничими масами, відірваності від радянського громадського життя, де її припустився бібліотечний колектив, у якому понад 50 % фахівців були за походженням із духовенства, або мали духовну освіту. Отже, висновки комісії на той час були нищівними і носили політичний характер².

Слід сказати, що невеликий, але високоосвічений, високофаховий колектив працював з величезним ентузіазмом, плідно вирішував практичні завдання організації роботи бібліотеки і водночас, у рамках створеної в бібліотеці Науково-дослідної комісії бібліотекознавства (НДКБ), вів продуктивну наукову роботу, результати якої на той час вже мали світове визнання. На час перевірки перед бібліотекою у зв'язку з переїздом до нової, спеціально пристосованої будівлі стояла проблема раціонального розміщення фондів, читальних залів, робочих приміщень, оптимальної організації основних технологічних циклів. До того ж Президією було поставлено завдання «краще ув'язати роботу ВБУ з потребами й роботою ВУАН, її відділів та різних установ, організувати і координувати бібліотечну справу всієї ВУАН у цілому»³. Для виконання цього комплексу завдань директор бібліотеки, який у 1922–1923 рр. був членом Тимчасового комітету для заснування Національної бібліотеки і з власного досвіду знав, наскільки успішно вирішували учені нагальні питання організації практичної роботи новостворюваної бібліотеки, її наукової діяльності, вважав необхідним знову скористатися допомогою вчених – створити при Президії Академії Бібліотечну комісію. Не виключено, що у такий спосіб директор бібліотеки намагався ще й якоюсь мірою убезпечити колектив,

¹ Вісті ВУАН. – 1929. – № 9–10. – С. 16.

² Матусевич В. В. Діяльність науково-дослідної комісії бібліотекознавства та бібліографії ВБУ в 1925–1933 рр. – К., 1998. – С. 74–103.

³ Книга и книжное дело в Украинской ССР: Сб. документов и материалов. 1917–1941. – К. : Наук. думка, 1985. – С. 236–239.

переклавши частину відповідальності за стан справ на вчених – членів Бібліотечної комісії.

Створенню Комісії передували обговорення її проекту, викладеного С. Постернаком, на чотирьох засіданнях Президії АН України та на засіданнях бюро Президій Відділів⁴. Нарешті в протоколі № 40 засідання Президії АН України від 22 жовтня 1928 р. фіксується рішення: «Комісії, до складу якої входять по одному представнику від Відділів ВУАН та два представники ВБУ, пропонувати приступити до роботи»⁵. Персонально члени комісії та її голова в протоколі не названі. В документах Президії упродовж багатьох років про роботу Бібліотечної комісії не згадується, хоча забезпечення дослідницької роботи установ Академії науковою літературою було однією з нагальних проблем, яка постійно розглядалась на засіданнях Президії. Вирішення всіх питань, дотичних до роботи бібліотек (упорядкування заробітної плати бібліотечних працівників, передавання і придбання бібліотек тощо), доручалось або спеціально створеним комісіям, або окремим особам. Проте до ідеї створення Бібліотечної комісії Президія поверталась неодноразово. Двічі – у грудні 1930 р. та у червні 1937 р. – зафіксовано доручення конкретним особам «подати проект організації колегіальних бібліотечних органів Академії»⁶, але бурхливі політичні процеси 30-х років, звинувачення керівного складу і провідних спеціалістів установ Академії у шкідництві, шпигунстві, контрреволюційній діяльності, їх арешти ставали на перешкоді створенню і розгортанню роботи Бібліотечної комісії. Зокрема, учений секретар Відділення суспільних наук О. М. Асаткін на засіданні Президії АН УРСР доповідав про стан бібліотечних фондів та організацію обслуговування читачів у БАН УРСР. Йому було доручено розробити і подати на наступне засідання проект складу Бібліотечної комісії та проект кошторису витрат на її роботу⁷. А вже 5 липня обнародується Постанова № 365, в якій Асаткін викривається як «контрреволюціонер, дворушник, ворог партії, уряду і радянського народу», його знімають з роботи⁸. Очевидно, через аналогічні обставини не встигла розгорнути роботу і комісія, затверджена Президією 22 жовтня 1929 р., оскільки вже у кінці жовтня ініціатор її створення – директор ВБУ С. П. Постернак – було заарештовано за обвинувачен-

⁴ Архів Президії НАН України, ф. 251, оп. 1, спр. 33, арк. 4–5, 6–7, 14, 49.

⁵ Там само, арк. 104–106.

⁶ Архів Президії НАН України, ф. 251, оп. 1, спр. 43, арк. 152–157; спр. 65, арк. 126–129.

⁷ Архів Президії НАН України, ф. 251, оп. 1, спр. 65, арк. 126–129.

⁸ Архів Президії НАН України, ф. 251, оп. 1, спр. 65, арк. 173.

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
ням у зв'язках зі «Спілкою визволення України» і звільнено з посади.

З березня 1940 р. за клопотанням бюро Відділу суспільних наук про необхідність керування бібліотекою з боку Президії АН УРСР остання доручає керівництво роботою БАН УРСР віце-президенту Академії Б. І. Чернишову⁹. З цього часу всі питання, пов'язані з роботою БАН УРСР, міжнародним книгообміном, проектуванням будівництва бібліотеки, придбанням книжкових зібрань, відкриттям ювілейних книжкових виставок, організацією роботи Львівської філії БАН доручаються академіку Чернишову, але без посилань на його належність до Бібліотечної комісії. І лише напередодні війни, 4 червня 1941 р., академіку Чернишову доручається підготувати на наступне засідання доповідь про роботу БАН УРСР і Бібліотечної ради. Отже, на цей час Бібліотечну раду вже було створено, ймовірно у 1940 р. після призначення Б. І. Чернишова відповідальним за стан бібліотечних проблем, більшість з яких були досить складними для вирішення.

У евакуації в розподілі обов'язків між віце-президентами Академії, затвердженому 9 вересня 1941 р., на віце-президента Б. І. Чернишова покладається керівництво бібліотечними справами, видавничою діяльністю, проблемами побуту вчених. І в документах Президії з травня 1942 р. по січень 1945 р. включно вирішення всіх бібліотечних проблем доручається академіку Чернишову вже як голові Бібліотечної ради. Але документів, в яких було б зафіксовано створення Бібліотечної ради на чолі з академіком Б. І. Чернишовим, виявити не вдалося.

В евакуації Б. І. Чернишов як голова Ради багато зусиль доклав для налагодження сталого постачання установ Академії науковими виданнями. Щоб забезпечити контроль за своєчасним і повним одержанням замовлень українських учених і прискорити надсилання їх до Уфи, завідувач книжковим відділом закордонної літератури агентства «Международная книга» був оформлений науковим співробітником БАН УРСР з відповідним окладом. Б. І. Чернишов організував також видання за кордоном наукової продукції установ української академії і через Всесоюзне та Українське товариства культурних зв'язків із закордонням налагодив обмін цих книг на наукову літературу Англії та США, попередньо на основі опитування українських учених склавши перелік установ та окремих учених, з якими бажано встановити контакти і списки необхідних видань цих країн¹⁰.

Що стосується ретроспективного поповнення фондів БАН УРСР

⁹ Архів Президії НАН України, ф. 251, оп. 1, спр. 81, арк. 105.

¹⁰ Архів Президії НАН України, ф. 251, оп. 1, спр. 96, арк. 145–155.

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
переважно вітчизняними виданнями, академік Чернишов наголошує на необхідності активного використання таких джерел, як обмінні та дублетні фонди великих бібліотек Москви, зокрема Державної бібліотеки СРСР імені В. І. Леніна.

Але разом з питаннями книгозабезпечення Рада у цей напружений час порушує й такі важливі для збереження та розвитку національного фонду питання, як розроблення інструкції зі складання охоронних описів книг БАН, що прибули до Уфи у складі майна Академії (1942 р.), створення українознавчої бібліографії, залучення до цієї роботи науковців інститутів Академії (1943 р.).

З серпня 1944 р. керівництво бібліотекою АН УРСР покладається на бюро Відділу суспільних наук і з цього часу всі рішення, що стосуються БАН УРСР і бібліотечної діяльності в цілому, готуються Б. І. Чернишовим разом з головою Відділу суспільних наук академіком М. В. Птухою, а згодом (з лютого 1945 р.) М. В. Птуха призначається головою Бібліотечної комісії.

У повоєнні роки Бібліотечна комісія зосереджує свої зусилля на відновленні фондів, втрачених під час війни, на налагодженні книгозабезпечення бібліотек новими науковими виданнями, а також на підвищенні рівня роботи бібліотек інститутів, розвитку їх як єдиної інформаційно-бібліотечної системи з уніфікованою організацією основних бібліотечно-виробничих циклів.

Комплексному вирішенню цих питань значною мірою сприяли заходи, розроблені Бібліотечною комісією разом з Відділенням суспільних наук за доповідною запискою, поданою до Президії Академії директором БАН УРСР Меженком у січні 1945 р. У цій записці директор визначив ті напрями роботи, які вимагали невідкладної реорганізації на більш високих професійних засадах. Особливо гостро Ю. О. Меженко ставив питання про збереження від нищення унікальних фондів бібліотеки. Адже близько 2,3 млн нерозібраних, необроблених томів книг і журналів так званого «фонду концентрації» знаходились у стосах в непристосованих для збереження книг приміщеннях. Нерозібраним був і великий масив газет, плакатів, аркушевих матеріалів. Для впорядкування цих фондів необхідні були значні асигнування і додаткова робоча сила. Паралельно з обробкою «фондів концентрації» Ю. О. Меженко вважав необхідним організувати при бібліотеці палітурну майстерню з пропускною спроможністю 500 томів щоденно та групу гігієни і реставрації. З метою збереження цінних фондів Меженко обґрунтував необхідність скоротити індивідуальний абонемент, видавати по МБА лише дублетні примірники, нікому не видавати додому обов'язкові примірники (як виняток, дійсні члени Академії могли одержати

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34 у користування єдині примірники на два місяці з дозволу голови Бібліотечної комісії).

Для виявлення фактичної наявності книг у фондах необхідно було звірити їх з каталогами. Вкрай необхідно було зайнятися удосконаленням довідково-бібліографічного апарату і головної бібліотеки Академії наук, і бібліотек більшості інститутів. Каталоги, картотеки велись за кустарними схемами, їх необхідно було привести у відповідність з тогочасним рівнем наукових знань. Тому за рішенням Бібліотечної комісії у всіх інститутах учені залучались до створення робочих таблиць класифікації. Було вжито практичних заходів щодо поліпшення бібліографічно-консультаційної роботи, системи підвищення кваліфікації бібліотечних працівників усіх рівнів, активізації бібліотекознавчих та книгознавчих досліджень.

Особливе занепокоєння вчених викликав стан забезпечення наукових досліджень Академії новими науковими виданнями. Лише у 1946 р. це питання розглядалось на чотирьох засіданнях Президії. Внаслідок цих обговорень було змінено організацію міжнародного книгообміну – він став проводитись безпосередньо через БАН УРСР, що прискорило термін надходження літератури, крім того, інститути отримали дозвіл самостійно обмінюватись своїми виданнями із закордонням. Було реалізовано ініціативу БАН УРСР та Бібліотечної комісії про забезпечення провідних інститутів АН України обов'язковим примірником творів друку СРСР. За поданням Президії АН УРСР Рада Міністрів УРСР порушила клопотання перед Радою Міністрів СРСР про виділення для української Академії одного платного союзного обов'язкового примірника, який було розподілено між 26 інститутами АН України.

Однією з умов покращення інформаційного обслуговування в установах Академії було підвищення рівня роботи бібліотек цих установ, фахової підготовки їх співробітників.

Президія підтримала пропозицію Ю. О. Меженка про створення при Центральній бібліотеці АН УРСР керівного центру мережі бібліотек системи АН УРСР, що мало забезпечити постійний вплив на роботу бібліотек інститутів, контроль за дотриманням її належного рівня.

У 1946 р. такий Центр-інспектуру було створено. Здійснені Центром обстеження 37 бібліотек НДУ виявили стан діяльності бібліотек інститутів, їх досягнення й типові недоліки, сприяли накресленню перспектив подальшого розвитку¹¹. Загальним недоліком було незадовільне

¹¹ *Меженко Ю.* Про стан мережі бібліотек наукових установ Академії наук УРСР: Доп. директора Бібліотеки АН УРСР на Президії АН УРСР 21 червня 1946 р. // Журнал Бібліотеки Академії наук УРСР. – 1946. – № 2. – С. 3–13.

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34 комплектування новою літературою, причини якого крились у відсутності в Україні колектору наукових бібліотек та книгарні видавництва Академії наук, відсутності в бібліотеках основних інформаційно-бібліографічних видань Всесоюзної книжкової палати, без яких неможливо слідкувати за виходом з друку необхідних наукових видань, своєчасно замовляти їх. Для більшості бібліотек були притаманні й такі недоліки, як відсутність сумарного обліку фондів і бібліотечної техніки, незручні, непродумані системи розміщення фондів, недосконалі каталоги, незадовільний рівень бібліографічної роботи, відсутність планування діяльності та звітності про її результати, низький рівень фахової підготовки та кваліфікації бібліотечних працівників.

Подолання виявлених недоліків стало завданням Бібліотечної комісії (реорганізована у 1949 р. Бібліотечна рада) на найближчу перспективу і знайшло відображення у розробленому академіком О. І. Білецьким (головою Бібліотечної комісії у 1949–1951 рр.) «Положенні про Бібліотечну комісію АН УРСР»¹² – першому документі про Бібліотечну комісію та її склад, виявленому в архіві Президії НАН України.

Бібліотечна комісія розглянула і затвердила розроблені Державною публічною бібліотекою УРСР (так з серпня 1948 р. внаслідок реформи бібліотечної справи стала називатися БАН УРСР) основоположні документи для роботи бібліотек НДУ: положення про керівництво мережею бібліотек наукових установ АН УРСР, положення про роботу бібліотеки, типові правила користування бібліотекою, форми планово-звітної документації. Президія зобов'язала керівників наукових установ взяти під особистий контроль роботу бібліотек, створити необхідні умови праці, передплатити для бібліотек літописи та друковані картки Всесоюзної книжкової палати. Через відділ технічного постачання Президії бібліотеки були централізовано забезпечені бібліотечною технікою. Для працівників бібліотек наукових установ були створені курси підвищення кваліфікації, організовувались семінари, надавались індивідуальні консультації, працювали групи вивчення іноземних мов.

Діяльність Бібліотечної комісії мала широку гласність. Звіти про її роботу регулярно заслуховувались на засіданнях Президії, друкувались на сторінках «Вісника АН УРСР» та «Доповідей АН УРСР». Керівники наукових установ обов'язково ознайолювались з наслідками обстежень бібліотек, з вимогами до впорядкування фондів і каталогів, організації інформаційного обслуговування.

¹² Архів Президії НАНУ, ф. 251, оп. 1, спр. 348, арк. 307–332.

Щоб активізувати участь науковців у розв'язанні назрілих бібліотечних проблем, Бібліотечна комісія приймає рішення про створення бібліотечних рад при науково-дослідних установах Академії¹³, перевіряє виконання цього рішення, періодично аналізує діяльність бібліотечних рад НДУ.

Президія АН УРСР постійно націлювала Бібліотечну комісію на посилення взаємодії з Бібліотечною Радою АН СРСР та радами і комісіями академій наук союзних республік. Внаслідок систематичної скоординованої роботи центральних бібліотек і бібліотечних рад та комісій національних академій наук рівень роботи бібліотек академічних установ неухильно підвищувався, розширювалось коло проблем, що знаходили позитивне розв'язання.

Починаючи з 50-х років ХХ ст., крім постійних у роботі Комісії проблем формування, обліку та використання книжкових фондів, активно порушуються питання інвентаризації, опрацювання і збереження рукописних зібрань установ АН УРСР, їх мікрофільмування та фотокопіювання, наукового опису, організації довідково-бібліографічного апарату, створення друкованих каталогів, путівників тощо. Для бібліотечних працівників організується серія практичних занять, семінарів, готуються методичні рекомендації.

У 60-х роках ХХ ст. у зв'язку з посиленням уваги до організації науково-технічної інформації та пропаганди в установах Академії Бібліотечна комісія почала розробляти питання взаємодії бібліотек та створених у структурі інститутів науково-інформаційних підрозділів у інформаційному забезпеченні потреб науки. У 1964 р. у зв'язку з розширенням функцій Бібліотечну комісію було реорганізовано в Бібліотечну раду. Організаційно Рада складалась з бюро і трьох секцій, які спеціалізувались за основними напрямками наукової діяльності АН УРСР – фізико-математичних, хіміко-технологічних і біологічних наук та суспільних наук, а також Бібліотекознавчої та Бібліографічної комісії. Розширився склад ради – крім відомих учених і фахівців ДПБ УРСР до нього увійшли завідувачі бібліотек ряду НДУ.

У зв'язку зі зростанням обсягів організаційно-методичної та консультативної роботи було збільшено штат методистів ЦНБ, до складу Бібліотечної ради введено штатну посаду ученого секретаря, що сприяло підвищенню рівня організаційного забезпечення роботи Ради. Особливу увагу Рада приділяла організації комплексних перевірок діяльності бібліотек, метою яких було покращення всіх напрямів роботи на основі поглибленого аналізу та надання консультаційно-методичної допомоги.

¹³ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 760.

Практикувалося заслуховування на засіданнях Ради звітів про роботу бібліотек окремих інститутів і наукових центрів.

Регулярність засідань Ради (за річним планом вони проводились щоквартально, на кожному засіданні розглядалось три-чотири питання), ретельний аналіз стану справ, що виносились на слухання, обов'язкове проведення комплексу організаційно-методичних заходів, спрямованих на підвищення рівня роботи кожної бібліотеки і всієї бібліотечної мережі з проблеми, що розглядалася, створення системи контролю за виконанням рішень – ці складники в комплексі забезпечували дієвість рішень Ради. У випадках, коли була необхідна адміністративна підтримка, бюро Ради готувало доповідні записки Президенту Академії, проекти постанов Президії АН УРСР. Так, після заслуховування питання «Бібліотечне та інформаційно-бібліографічне обслуговування вчених і спеціалістів Львівською науковою бібліотекою ім. В. Стефаніка» було надіслано доповідну записку Президенту Академії з розрахунками додаткових асигнувань для збільшення штату бібліотеки, придбання необхідних засобів механізації та витрат на капітальний ремонт.

У полі зору Бібліотечної ради постійно перебувають проблеми вдосконалення бібліографічної роботи бібліотек. Рада сприяла створенню в інститутах системи науково-допоміжних бібліографічних видань. Регулярно складались і затверджувались Президією зведені перспективні плани бібліографічних видань – поточних і ретроспективних, біо-бібліографічних посібників, вивчався стан інформаційно-бібліографічного забезпечення комплексних і міжгалузевих проблем у системі Академії наук.

Свідченням системності і ґрунтовності підходів Ради до розвитку бібліографічної роботи в установах Академії можуть служити заходи, проведені у 1973 р. Рада створила комісію з науковців інститутів і фахівців ЦНБ АН УРСР, яка мала визначити науковий рівень бібліографічних праць, підготовлених в АН УРСР. Члени комісії проаналізували 110 науково-бібліографічних видань, підготовлених бібліотеками та підрозділами наукової інформації інститутів упродовж 1969–1972 рр. і представили на розгляд Ради ґрунтовну аналітичну довідку. За рекомендаціями комісії Радою було вжито заходів, спрямованих на піднесення наукового рівня видань інститутів, зокрема, на активізацію участі Вчених рад інститутів, провідних науковців у підготовці і редагуванні цих видань. Для укладачів стали регулярно проводити семінари, індивідуальні консультації з методики підготовки бібліографічних покажчиків. З метою підвищення рівня бібліографічних покажчиків, які видавались установами до ювілеїв провідних учених, з ініціативи Ради в Академії започатковано серію

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34 «Біобібліографія вчених України». Спеціалісти ЦНБ і видавництво «Наукова думка», яке видає серію, підготували методичні рекомендації, в яких регламентується структура, зміст біобібліографічного покажчика, принципи відбору матеріалу, правила опису видань¹⁴.

Аналогічну поглиблену роботу провела комісія Бібліотечної ради, яка перевіряла впровадження нового «Положення про єдину загальнодержавну систему МБА СРСР». Було організовано вивчення потоків і характеру замовлень, що надходять по МБА до ЦНБ і бібліотек мережі. Виявлені особливості обговорювались на семінарі-практикумі відповідальних за роботу МБА в бібліотеках інститутів, спеціалісти ЦНБ за дорученням Ради розробили і видали інструктивно-методичні матеріали.

Внаслідок постійної уваги Ради до вдосконалення довідково-бібліографічного апарату бібліотек, залучення вчених НДУ до розроблення робочих таблиць класифікації у структуру ДБА бібліотек інститутів у 70-х роках були впроваджені головні довідкові картотеки (ГДК), що сприяло оперативному забезпеченню вчених актуальною науковою інформацією. Належний рівень ведення цих картотек забезпечувався постійністю уваги до цієї ділянки роботи з боку методичного центру, Бібліотечної ради та рад інститутів. У 90-ті роки ХХ ст. у зв'язку з необхідністю створення загальнодержавної автоматизованої бібліотечно-інформаційної системи (АБІС) Рада (на цей час вже Інформаційно-бібліотечна рада НАН України) знову повертається до проблеми удосконалення бібліотечно-бібліографічної класифікації як необхідної передумови побудови такої системи, створення її єдиної інформаційно-пошукової мови. Спільними зусиллями організацій, зацікавлених в інформаційній співпраці, реалізується корпоративний проект «Національний формат представлення бібліографічних даних «УКРМАРК».

Постійною була увага Ради і до питань впровадження у практику роботи бібліотек передового досвіду. В бібліотеках інститутів функціонували школи передового досвіду з провідних напрямів діяльності, результативних форм інформаційного обслуговування – організації картотек праць співробітників, ведення ГДК, підготовки сигнальної бібліографічної інформації за змістом зарубіжних наукових журналів, роботи з мікроносіями тощо. З метою підтримки високого фахового рівня бібліотечних працівників мережі Рада розробила кваліфікаційні характеристики їх посад. Призначення на посаду завідувача бібліотеки адміністрація могла провести тільки після

¹⁴ Биобиблиографический указатель: Рекомендации по составлению и оформлению – К.: Наук. думка, 1988. – 59 с.

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34 узгодження кандидатури претендента з Бібліотечною радою Академії¹⁵. Рада приймала рішення про введення додаткових штатних одиниць до бібліотек інститутів у залежності від навантаження працівників згідно з прийнятими нормами праці¹⁶.

Як уже зазначалося вище, особливу увагу вчені – члени Бібліотечної ради (як до цього – Бібліотечної комісії, а пізніше – Інформаційно-бібліотечної ради) приділяли роботі зі збереження унікальних фондів ЦНБ, ЛНБ, бібліотек інститутів. Адже переважна частина рукописних і стародруківаних книг, створених в Україні за весь період писемності і друкарства, найбільша колекція іноземної наукової літератури зосереджені у фондах академічних бібліотек. У Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського зберігається також архів вітчизняних творів друку, архіви академічних установ, особисті архіви та бібліотечні колекції видатних українських учених, письменників, діячів мистецтва, громадських діячів. Унікальними книжковими зібраннями володіють і академічні інститути. Основою фондів багатьох інститутських бібліотек стали бібліотеки та колекції засновників і провідних вчених інститутів – О. Богомольця, Т. Вяземського, Б. Грінченка, М. Грунського, В. Данилова, С. Зернова, А. Іоффе, Р. Кавецького, О. Ковалевського, М. Крилова, П. Тутковського, І. Францевича – більше шістдесяті особистих колекцій і бібліотек, а також зібрання наукових праць, архіви багатьох поколінь співробітників наукових установ.

Особливості створення фондів Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського та ЛННБ ім. В. Стефаніка, яким водночас були передані найбільші й найдавніші на території України книжкові зібрання, породили проблеми, які академія вирішує багато десятиліть. Через нечисельність штату, відсутність площ бібліотеки не могли вчасно опрацювати величезні, багатомільйонні надходження. Після первинного відбору найцінніших і рідкісних видань решта літератури осідала в так званих обмінно-резервних фондах, або, як їх ще називають, «фондах концентрації». Стурбовані долею цих непорядкованих масивів, що зберігаються в непристосованих, часто неопалюваних приміщеннях, вчені – члени Рад – починаючи з 30-х років регулярно порушували питання про введення цієї літератури в науковий обіг, про збереження інститутських колекцій, а Президія АН України

¹⁵ Кулаковська Т. Л. Роль Інформаційно-бібліотечної ради НАН України у становленні і розвитку бібліотечно-інформаційної системи НАН України: історія, сучасний стан, перспективи // Бібліотеки Національної академії наук України: історія і сучасність. – К., 2006. – С. 22–47. – (Наукові праці Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. Вип. 15).

¹⁶ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 1658.

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34 постійно вишукувала для цього додаткові кошти, штати, площі. Дуже активно ця робота велась наприкінці 40-х – на початку 50-х років, у кінці 70-х років, потім у 80-х – 90-х роках ХХ ст.

Зокрема, у 1978 р. були виявлені серйозні упущення в організації збереження фондів, що призвели до розкрадання цінної літератури у ряді інститутів (філософії, історії, проблем математики і механіки, ІБПМ). Рада організувала перевірки стану обліку і збереження фондів ЦНБ, ЛНБ, бібліотеках 41 інституту. За результатами перевірок у 1978–1979 рр. прийнято три постанови Президії АН УРСР, питання збереження обговорювались на учених і бібліотечних радах установ, керівники установ притягались до персональної відповідальності. У всіх інститутах здійснювались заходи з ліквідації заборгованості, перереєстрації виданої літератури з пред'явленням книг, за графіками здійснювались переобліки найцінніших частин фондів, проводилось навчання кадрів з питань обліку і збереження фондів – діяла ціла система семінарів і практичних занять, було посилено увагу до обліку і наукового опису рукописних зібрань. Терміново були підготовлені інструкції з проведення переобліків, з відбору мало використовуваної літератури на депозитарне зберігання, з обліку і збереження літератури службового користування. На розширене засідання Ради було запрошено завідувача відділу БАН СРСР, який поділився досвідом організації цієї роботи у своїй бібліотеці.

Внаслідок винесення питання про збереження книжкових фондів у ЦНБ АН УРСР на розгляд Комісії Верховної Ради УРСР з питань культури бібліотека отримала від Київради додаткові приміщення для розміщення обмінно-резервних фондів. Аналогічних заходів було вжито й у Львові. В інститутах директори тримали під особистим контролем стан збереження фондів, зокрема цінних колекцій.

У 80-х – на початку 90-х років Академія наук мала змогу постійно виділяти значні асигнування на проведення робіт з обробки невпорядкованих масивів літератури у ЦНБ та ЛНБ. Рада стежила за результативністю цієї роботи. Колектив ЦНБ власними силами обробив фонди філії № 1 – найціннішу частину невпорядкованої літератури. Зараз первинний облік та обробка цих фондів завершені, ведеться відбір цінної наукової літератури для докомплектування фондів основного зберігання, відновлюються розпорочені книжкові колекції. Потрібно відзначити, що помітна активізація наукової роботи НБУВ та ЛННБ пов'язана саме з вивченням та упорядкуванням їх книжкових та рукописних зібрань, створенням друкованих каталогів на окремі види видань, підготовкою репертуару української книги та періодики, розробленням проблем

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34 української біографістики. Проводяться спільні дослідження з бібліотеками Болгарії, Чехії, Польщі, Словаччини, Росії в галузі історії друкарства у слов'янських країнах, культурних взаємовпливів у розвитку літератури, музики, живопису.

Ведучи мову про плідність роботи вчених НАН України зі збереження культурних цінностей, не можна не згадати роботу в рамках створеної при ІБР на початку 90-х років. Комісії з питань вивчення і збереження культурно-історичної спадщини українського народу. У ті роки польська сторона в черговий раз розгорнула широку кампанію, спрямовану на переміщення до Польщі двох книжкових колекцій – «Оссолінеум» і «Регія», які на законних підставах упродовж більш як двох століть зберігаються у фондах українських бібліотек. Члени комісії підготували аналітичні матеріали про ці колекції, історію їх створення, придбання, побутування в Україні. Юристи-міжнародники Інституту держави і права НАН України підготували відповідні юридичні довідки та пропозиції Міністерству закордонних справ щодо можливих варіантів обміну культурними цінностями. Переміщення було визнано недоцільним. Нині відповідно до міжнародних угод ведеться оцифрування українських документів у бібліотеках Польщі і польських в Україні, передбачається підготовка спільних наукових праць, видання каталогів, проведення конференцій і творчих зустрічей.

З кінця 80-х років ХХ ст. в центрі уваги Ради – питання створення єдиної автоматизованої бібліотечно-інформаційної системи (АБІС), впровадження новітніх інформаційних технологій. У вересні 1987 р. відбулось спільне виїзне засідання Проблемної комісії з автоматизації Бібліотечної ради АН СРСР і бібліотечної ради АН УРСР, на якому розглядались проблеми створення АБІС АН УРСР, перебудови науково-інформаційної роботи в інститутах. Інституту кібернетики було доручено розробку програмного забезпечення АБІС. Бібліотечна рада створила робочу групу, якій було доручено розробити основні напрями концепції перебудови системи інформаційного забезпечення наукових досліджень в АН УРСР, комплексної автоматизації бібліотечних процесів.

Необхідність переходу до якісного забезпечення нового рівня інформаційно-бібліотечного забезпечення наукового процесу, надання вченим оперативного доступу до інформаційних ресурсів бібліотек та інформаційних центрів світу поставила перед Бібліотечною радою безліч нових проблем і завдань. У зв'язку з цим на базі Бібліотечної ради в лютому 1990 р. було створено Інформаційно-бібліотечну раду (ІБР).

Завдання автоматизації бібліотек Інформаційно-бібліотечна рада і Президія Академії розглядають як важливий складник реалізації Програми

НАН України з автоматизації. Координаційні зусилля ІБР спрямовані на впровадження високоефективних інформаційних технологій, реалізацію інноваційних проєктів створення корпоративної системи реферування наукової літератури (загальнодержавна реферативна БД «Україніка наукова» і випуск галузевих серій РЖ «Джерело» – друкованих і на компакт-дисках), створення національної системи електронних видань «Бібліотека – суспільству», забезпечення доступу до міжнародних інформаційних ресурсів, зокрема удосконалення функціонування створеного у 2006 р. загальноакадемічного Центру онлайн-науково-інформаційних ресурсів, створення Національної електронної бібліотеки України «Бібліотека – XXI», гармонізацію використання традиційних та електронних носіїв інформації в інформаційному забезпеченні потреб науки.

У межах міжнародної програми ЮНЕСКО «Пам'ять світу» бібліотеки приступили до оцифрування рідкісних і цінних видань своїх фондів з метою відображення їх на порталах, інтегрування інформаційних ресурсів, створених в Україні, в цифрову бібліотеку Європи, Світову цифрову бібліотеку, до проєкту «Золотая коллекция Евразии» НП БАС. У статті лише побіжно названо проєкти, якими нині опікується ІБР НАН України, оскільки цей напрям діяльності сьогодні докладно висвітлюється у численних публікаціях у фахових періодичних виданнях, у щорічних випусках наукових праць НБУВ. Обмежені рамки статті не дають змогу всебічно розкрити цю складну багатопланову роботу.

Насамкінець хотілося б зазначити, що на всіх етапах бібліотечного будівництва в НАН України завдяки зацікавленому, відповідальному, творчому ставленню учених-членів бібліотечних комісій і рад до розв'язання бібліотечних проблем досягався позитивний результат.

Бібліотечні комісії і ради завжди очолювали видатні у своїй галузі вчені, директори інститутів, віце-президенти або члени Президії Академії, які добре розуміли високе соціальне призначення книги і бібліотеки. Це – академіки Борис Ісідорович Чернишов, Михайло Васильович Птуха, Олександр Іванович Білецький, Євген Олексійович Шилов, Леонід Арсентійович Булаховський, Максим Федотович Гулий, Микола Пантелеймонович Семененко, Іван Костянтинівич Білодід, Віталій Макарович Русанівський, Ігор Костянтинівич Походня, Володимир Володимирович Немощкаленко, Олексій Семенович Онищенко.

Набутий упродовж десятиліть досвід організаційно-методичної та координаційної роботи Рад спрямований на організацію наукового знання, створення єдиного інформаційного простору науки.

Олена Яковенко,
наук. співроб. НБУВ, канд. іст. наук

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ФОНДІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

У статті висвітлено діяльність Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського з формування та використання бібліотечних фондів, починаючи від заснування установи до сьогодні.

Ключові слова: наукова бібліотека, бібліотечний фонд, бібліотечно-інформаційні ресурси, традиційна технологія, інноваційна технологія.

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського¹ (НБУВ) за понад 90 років діяльності зробила значний внесок у розвиток науки й культури нашої держави, в наукове розроблення питань формування бібліотечних фондів, забезпечення їхньої загальнодоступності та збереження. Бібліотека отримує й надає в користування як сучасні вітчизняні й зарубіжні видання, так і рукописні матеріали, рідкісні й унікальні твори друку минулого.

Сьогодні НБУВ вважається однією з найбільших книгозбірень світу: загальний обсяг бібліотечного фонду становить біля 15 млн од. зб. Наявність електронних бібліотечно-інформаційних ресурсів сприяє перетворенню її на інституцію відкритого типу з вільним доступом до інформації.

При підготовці статті ми послуговувалися друкованими виданнями з проблем формування та використання бібліотечних фондів й інформаційних матеріалів – монографії, статті, тематичні збірки наукових праць, матеріали наукових конференцій тощо. Значну джерельну цінність становлять опрацьовані нами матеріали з архівних фондів Інституту

¹ НБУВ протягом періоду існування неодноразово змінювала назви: Національна бібліотека України в м. Києві при Українській Академії наук (1919), Всенародна (Національна) Бібліотека України при Всеукраїнській Академії наук у м. Києві (1919–1920), Всенародна Бібліотека України в Києві (1920–1934), Державна бібліотека ВУАН (1934–1936), Бібліотека Академії наук УРСР (1936–1948), Державна публічна бібліотека УРСР (1948–1965), Центральна наукова бібліотека Академії наук УРСР (1965–1988), Центральна наукова бібліотека Академії наук УРСР імені В. І. Вернадського (1988–1996). З 1996 р. – Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського.

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
рукопису та Інституту бібліотекознавства НБУВ, планово-звітна документація науково-дослідної й бібліотечно-інформаційної роботи НБУВ, науково-методичні видання.

Основні етапи діяльності Бібліотеки з формування фондів у радянський період (1918–1991) виокремлюються згідно з об'єктивною періодизацією історії Бібліотеки, адекватно розкритою визначними дослідниками О. С. Онищенком та Л. А. Дубровіною [34].

Фактичною датою започаткування Національної бібліотеки Української держави вважається 2 серпня 1918 р., коли українським урядом на чолі з гетьманом П. Скоропадським було підписано «Закон про утворення Фонду Національної бібліотеки Української держави в м. Києві», в якому визначалися організаційні заходи щодо її фінансування, склад бібліотечного фонду, штат співробітників, характер зв'язків із громадськістю для підтримки Бібліотеки тощо [43].

Згідно з цим законом 5 жовтня 1918 р. Міністром народної освіти та мистецтва М. П. Василенком була затверджена інструкція Тимчасового комітету для заснування установи. На цей орган покладалися завдання з розроблення концепції розвитку майбутньої книгозбірні, її основних документів, зокрема Положення про Бібліотеку та Статут [31].

Головою Тимчасового комітету з організації та визначення перспектив діяльності Бібліотеки був В. І. Вернадський, членами комітету – українські вчені та громадські діячі (С. О. Єфремов, А. Ю. Кримський, Г. П. Житецький, В. О. Кордт та ін.) [29, с. 11, 17].

Перший Статут Національної бібліотеки України 1919 р. визначав основні принципи її формування: різноманітність та повнота книжкового фонду; аполітичність, публічність, загальнодоступність, безкоштовність й легкодоступність до інформації [42].

В організаційний період діяльності Бібліотеки (1918 – березень 1923 рр.) ціною неймовірних зусиль та ентузіазму засновників книгозбірні невпинно поповнювалися бібліотечні фонди. Усвідомлюючи цінність наукової літератури, засновники приділяли велику увагу пошуку як вітчизняних, так і зарубіжних фундаментальних видань, які містили інформацію про найвизначніші досягнення людської думки. Це стосувалося збирання та купівлі бібліотек, котрі належали спадкоємцям видатних українських учених, та дбайливого ставлення до фондів національних бібліотек і приватних книжкових колекцій, які залишилися без догляду в перші роки радянської влади. Тимчасовий комітет із заснування Бібліотеки закликав широкі кола громадськості України надсилати книги, дисертації, інші друквані матеріали, котрі збагатили б книгозбірню [31].

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34

У грудні 1918 р. за пропозицією В. І. Вернадського Тимчасовий комітет прийняв рішення про дезидерату, тобто, документи, необхідні для поповнення фондів Бібліотеки, на українські видання, згідно з якою мала проводитися систематична їх закупівля [1, арк. 179].

Пошуком, оцінкою, переглядом видань *de viso*, налагодженням стосунків із видавництвами, листуванням з іншими вітчизняними та зарубіжними бібліотеками, зв'язками з громадськістю, складанням картотеки дезидерат у період 1918–1920 рр. займалися усі члени Тимчасового комітету як фахівці з окремих наукових напрямів.

Основними джерелами поповнення бібліотечних фондів у цей період були: закупівля, дарунки, обмін, надходження обов'язкового примірника через Книжкову палату (два примірника українських творів друку). Однак, провінційні видавництва не завжди своєчасно надсилали власну друквану продукцію, що негативно впливало на повноту комплектування бібліотечних фондів з цього джерела надходжень [39, арк. 6–8].

З 1920 р. почалося систематичне опрацювання фондів, згідно з міжнародними вимогами запроваджувалися новітні бібліотечні та бібліографічні правила. Розроблено первинну систему скороченої каталогізації за алфавітним принципом з метою полегшення технологічних процесів і надання можливості обслуговування читачів [3, арк. 5].

Найбільш організаційно сформованим на початок 1920 р. був загальний відділ, в якому опрацьовувався весь фонд, і тому його розвитку приділялася велика увага. Спеціалізовані відділи почали організовуватися в тому ж році [39, с. 17].

Значною подією в житті книгозбірні стало отримання нею нового приміщення на бульварі Т. Г. Шевченка, буд. 14 та відкриття у серпні 1920 р. на правах відділу читальної зали з відкритим доступом, до користування якою залучалися відвідувачі всіх категорій, незалежно від рівня їхньої професійної та освітньої підготовки [2, арк. 1].

В умовах недостатньої кількості асигнувань та кваліфікованих кадрів для систематизації й упорядкування фондів до 1921 р. Бібліотека сформувала півмільйонний фонд ретроспективних видань, які виходили з друку на території України та поза її межами [37].

У зв'язку зі швидким зростанням надходжень документів у фонди книгозбірні навесні 1922 р. було переглянуто й ухвалено новий операційний план, який передбачав дві стадії впорядкування бібліотечних фондів. На першій стадії передбачалося здійснювати тільки ті бібліотечні процеси, без яких документи було неможливо зробити доступними для їх використання. Друга стадія – обробка неупорядкованих масивів дореволюційних фондів

та зібрань – відкладалася у зв'язку з недостатньою кількістю персоналу для їх опрацювання. При розстановці документів за алфавітним принципом з'являлася можливість відразу ж виокремлювати дублетний фонд, який був організований при кожному з відділів Бібліотеки. У цей фонд надходив другий примірник кожної книги, а у відділ Українці – другий і третій примірники. Для найактуальніших видань у всіх відділах кількість дублетних книг збільшувалася до п'яти. Тимчасовим завданням цих фондів було збереження додаткових примірників для заміни ними втрачених або розбитих перших [39]. Одночасно закладалася основа для утворення обмінно-резервного фонду, через який здійснювалося заповнення лакун, які виникали у діючих фондах Бібліотеки, шляхом обміну з іншими установами. Крім того, такий план врятував від пошкоджень значну кількість документів.

У березні 1923 р. Тимчасовий комітет із заснування Національної бібліотеки дійшов висновку, що він виконав свої обов'язки із започаткування установи та передав повноваження Раді бібліотекарів. ВБУ було переведено на стале становище, на посаду директора призначено С. П. Постернака та затверджено новий Статут, згідно з яким Бібліотека структурно складалася з відділів, читальних залів та кабінетів для наукових робіт [39, с. 61].

Пріоритетного значення у *другий період розвитку Бібліотеки (1923–1928 рр.)* набули питання формування та впорядкування фондів і можливості їх використання в процесі обслуговування читачів. Відбувався активний пошук оптимальних рішень щодо комплектування бібліотечного фонду та запровадження нових методів роботи всіх структурних підрозділів книгозбірні.

У середині 20-х років ХХ ст. у ВБУ вдосконалювалася система комплектування бібліотечних фондів, що було пов'язано з надходженням до Бібліотеки обов'язкового примірника українських видань (з 1923 р.). У 1924 р. книгозбірня почала одержувати безоплатний примірник з РСФСР та БСРР, а з 1925 р. – після з'їзду Книжкових палат РСФСР, УСРР, БСРР, ЗСФРР – також і з інших республік Радянського Союзу.

Продовжувалося послідовне комплектування ВБУ документами за картоцею дезидерат, розгорнулася активна збирацька діяльність з метою придбання дублетів видань із книгосховищ Росії, було налагоджено листування та обмін списками документів з бібліотеками та видавництвами.

На 1 серпня 1925 р. фонди в основній Бібліотеці налічували 1 млн 37 тис. документів, з котрих майже 391 тис. назв видань були доступні читачам

[38, с. 158]. Однак, найповнішому забезпеченню читачів бібліотечними документами перешкождала обмеженість у наданні неопрацьованих фондів: багато матеріалів реально не були обліковані, не проводилася робота з фондами, які розміщувалися в будівлях колишніх монастирів.

Період 1928–1934 рр. характеризується перетворенням Національної бібліотеки України в головну державну бібліотеку УРСР, цілеспрямованою переорієнтацією її діяльності на масового читача, перебудовою бібліотечної системи та виконання нею завдань соціалістичного будівництва. Бібліотека постала перед фактом жорсткого зламу всіх її попередніх принципів, практично повної переорієнтації діяльності, переслідувань керівництва й співробітників ВБУ, кадрових перемішень та звільнень.

Протягом 1929–1930 рр. склад бібліотечних фондів, робота співробітників ВБУ та їхня відповідність політичним вимогам постійно підлягали перевіркам з боку спеціальних комісій НКО. За їхніми висновками, кадровий склад Бібліотеки не виконував завдань соціалістичного будівництва [36].

Враховуючи настанови керівних партійних органів, на засіданні Президії ВБУ 28 жовтня 1931 р. було ухвалено «Проект правил, як опрацьовувати, переховувати та видавати ідеологічно-шкідливу літературу», згідно з яким з масового вжитку вилучалася «література ідейно й політично невтримана або спрямована на шкоду диктатурі пролетаріату та соціалістичному будівництву: білоемігрантська, антисемітська, агітаційна різних контрреволюційних партій, фахова шкідницька, націоналістична та мілітаристична, релігійно-містична» [5, арк. 46–47].

Почалися обмеження в комплектуванні зарубіжними науковими виданнями, систематичні затримання з надходжень не лише зарубіжних, а й радянських творів друку, список замовлених журналів проходив цензуру, документи з «ідеологічно ворожим змістом» вилучалися й не надходили до Бібліотеки.

Спеціалізоване приміщення Бібліотека одержала лише у 1930 р. на вул. Володимирській, буд. 62, що дало змогу розширити обсяги робіт, пов'язаних із комплектуванням, опрацюванням, каталогізацією видань, обслуговуванням читачів [4, арк. 3].

У період підготовки до переїзду в нове приміщення ВБУ розпочала систематичну і планомірну роботу з опрацювання незакаталогізованих фондів. Масове їх розбирання супроводжувалося спрощеним бібліографічним описом, який дозволяв швидко залучати документи до книгообігу. Широко розгорнулася робота за фізичне збереження

бібліотечних фондів, які тривалий час знаходилися у непристосованих для зберігання документів приміщеннях [4, арк. 1]. Унаслідок робіт із упорядкування неопрацьованих фондів ВБУ, було виокремлено й передано до опрацювання значну кількість цінних зарубіжних видань з економіки, філософії, мовознавства, художньої літератури. Частина відібраних документів надходила до обмінно-резервного фонду Бібліотеки.

Відбулися кардинальні зміни в організації відділу книгосховища. Якщо до 1929 р. фонди існували при кожному з чотирьох основних відділів Бібліотеки (загальному, періодики, університетському, Українці), то з 1930 р. книгосховище почало функціонувати як самостійна одиниця [4, арк. 9].

Одним із завдань відділу комплектування у цей період була організація планомірного документопостачання підрозділів Бібліотеки на основі виявлених лакун у складі її фондів. З метою їх заповнення використовувалися відомості про нові твори друку з довідково-інформаційних видань Книжкових палат СРСР та УРСР. Працівники книгозбірні налагоджували безпосередні зв'язки з видавництвами та редакціями, широко використовували такі джерела надходжень як закупівля та обмін з іншими бібліотеками (зокрема, згідно зі списками втрачених документів).

Ретроспективні видання надходили з фонду концентрації, утвореного в результаті накопичення в сховищах Бібліотеки значної кількості неопрацьованих документів [7, арк. 12]. У такий спосіб було проведено доукомплектування фондів книгозбірні періодичними виданнями: окремими журналами не тільки заповнювалися лакуни в річних комплектах закаталогізованих назв, але й виявлялися нові їхні назви.

На засіданнях Ради Бібліотеки у 1930–1934 рр. постійно розглядалися питання створення каталогу дезидерати, поповнення фондів за рахунок розшуків необхідних видань за цим каталогом, організації каталогу установ-джерел комплектування, наголошувалося на необхідності пошуків приватних фондівласників, які могли б передавати до ВБУ документи, започаткування системи різноманітних стосунків з книжковим ринком, зокрема, книготорговельними установами та антикварними магазинами з метою придбання видань, які не увійшли до системи обов'язкового примірника тощо.

Четвертий період розвитку книгозбірні (1935–1941 рр.) відзначався уніфікацією діяльності та її перетворенням у бібліотеку загального радянського типу, здатну сприяти як задоволенню потреб академічної науки, так і всебічному розвитку техніки, виробництва, різних галузей знання.

У 1936 р. було затверджено Статут Бібліотеки АН УРСР [8], котрий повною мірою відобразив новий етап її розвитку, місце в бібліотечній

системі СРСР та УРСР, функції фундаментальних бібліотек академічної мережі. У Статуті визначалися основні завдання книгозбірні: якнайповніше збирання та зберігання друкованої продукції й рукописних джерел усіх часів і народів; проведення науково-дослідної роботи в галузі книгознавства, бібліотекознавства, бібліографознавства та підготовка висококваліфікованих кадрів для наукових бібліотек України; максимальне забезпечення та кваліфіковане обслуговування державних та наукових установ, партійних, профспілкових організацій та окремих громадян.

Найповнішому документопостачанню сприяло централізоване комплектування бібліотечних фондів виданнями радянського друку. Малотиражні видання, які мали важливе значення для роботи Бібліотеки відділ комплектування розшукував спеціально. У цей період продовжувалася робота з виявлення лакун у фондах книгозбірні. Проводилося звіряння списків монографій та періодичних видань, які надходили від інших установ, з наявним бібліотечним фондом. Шляхом обмінних операцій книгозбірня поповнювалася цінними науковими ретроспективними виданнями. Розширився книгообмін із зарубіжними державами.

Упродовж 1935–1940 рр. продовжувалася робота з фондами та каталогами Бібліотеки. Для неї було збільшено фінансування, за рахунок чого до штату було прийнято значну кількість співробітників за домовленістю, які опрацьовували дореволюційні книги та газети, редагували каталоги, проводили систематичну перевірку каталогів БАН УРСР з метою обліку зарубіжних монографічних видань та післяжовтневої періодики. Склалися списки на втрачені документи. Проводилася робота з упорядкування біля 300 тис. видань народів СРСР [9, арк. 1]. Під час загальної перевірки фондів у книгосховищі з метою ліквідації заставлених видань виявлявся брак в опрацюванні документів, що сприяло встановленню відповідності фондів каталогам Бібліотеки.

1941–1948 рр. – найтяжчий період у розвитку книгозбірні. Він позначений самовідданою працею її співробітників, спрямованою на збереження бібліотечних фондів під час Великої Вітчизняної війни в евакуації, нацистської окупації, налагодженням діяльності Бібліотеки у період повоєнної реконструкції.

Після звільнення м. Києва у листопаді 1943 р. від нацистських загарбників, було визначено, що до Німеччини гітлерівці вивезли понад 320 тис. рідкісних, цінних й унікальних книг, журналів та рукописів, а частина документів загинула взагалі [10, арк. 12].

Першочергові завдання книгозбірні як республіканського книго-

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
сховища полягали у відбудові її приміщення, зруйнованого нацистськими окупантами, відновленні бібліотечного фонду, придбанні актуальних видань відповідно до тематики інститутів АН УРСР, налагодженні процесів комплектування, опрацювання, обслуговування читачів.

Поповнення діючого фонду Бібліотеки здійснювалося за рахунок дублетних, а в багатьох випадках навіть перших примірників документів (замість втрачених) з обмінно-резервного фонду, шляхом закупівлі документів, а також з так званого фонду концентрації – книг, вивезених до Німеччини і повернутих після війни. Відновився книгообмін у межах СРСР з іншими установами та організаціями, що стало одним з основних джерел комплектування повоєнного часу. Збільшилася екземплярність надходжень найактуальніших видань. За різними джерелами (бібліографічні списки, проспекти, літописи Книжкових палат тощо) систематично здійснювався моніторинг відсутніх у бібліотечному фонді документів. Забезпечувалося своєчасне придбання та опрацювання видань АН УРСР з метою оперативного надання їх у користування читачам [11, арк. 3]. Значна увага приділялася питанням надходження в бібліотечні фонди малотиражних видань. До установ-видавців надсилалися листи з проханням надання цих документів до фондів БАН УРСР.

У роки нацистської окупації бібліотечні каталоги були також частково знищеними, що спричиняло їх невідповідність фондам книгозбірні. За часи відбудови Бібліотеки 1945–1948 рр. проводився облік та фронтальне звіряння наявних бібліотечних документів з каталогами, хоча цій проблемі не приділялося належної уваги. У незадовільному стані знаходився систематичний каталог, яким найчастіше користувалися читачі. Лише у 1947 р. було розпочато велику роботу з виявлення в ньому недоліків та їхнє усунення. Реалізовувалося рішення відділу опрацювання щодо вилучення з каталогів карток на втрачені документи [12, арк. 14, 51].

У повоєнні роки Бібліотека знову відчула на собі ідеологічний тиск з боку партійних органів. За цих умов відділ спеціального зберігання продовжував поповнюватися бібліотечними документами, доступ до яких був надто обмеженим.

У 1948 р. Бібліотеку АН УРСР було перетворено в Державну публічну бібліотеку (ДПБ) УРСР. Завдання та функції книгозбірні відображені у затвердженому Радою Міністрів УРСР 17 червня 1949 р. Статуті, згідно з яким їй було надано статус не лише республіканської і фундаментальної бібліотеки та державного книгосховища, але й республіканського центру науково-методичної роботи та рекомендаційної бібліографії [13, арк. 1–4].

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34

Період 1948–1963 рр. характеризується змінами в організації документопостачання, раціоналізацією процесів обслуговування читачів на бібліотечні документи, розгортанням діяльності структурних підрозділів Бібліотеки з переінвентаризації фондів та переміщення документів з метою звільнення площі для нових надходжень.

У березні 1949 р. книгозбірною було розпочато роботу з переінвентаризації двохмільйонного фонду основного зберігання (ФОЗ) і фондів спеціалізованих відділів та кабінетів, розміщених у головному будинку ДПБ. Мета переінвентаризації полягала в налагодженні індивідуального та сумарного обліку бібліотечних фондів. Лакуни в них за наявності відомостей про видання в каталогах, з одного боку, і невідповідність каталогів до наявних у сховищах документів – з іншого, створювали великі труднощі в обслуговуванні читачів. Крім того – з часу заснування Бібліотеки не проводилося точного обліку бібліотечного фонду, систематична інвентаризація фондів була запроваджена лише у 1938 р. [15, арк. 7, 46, 82].

Переінвентаризація діючих ФОЗ і спеціалізованих відділів та кабінетів була завершена у 1951 р. [16, арк. 35]. На ці фонди складено топографічний каталог, за допомогою якого Бібліотека змогла у наступний період своєї діяльності привести генеральні каталоги у відповідність до бібліотечних фондів.

На початку 50-х років ХХ ст. у книгозбірні відбулися значні структурні зміни. Відділи поділено на загальнобібліотечні, бібліотечно-оперативні та спеціальні, розширено контингент читачів та збільшено кількість посадочних місць у читальних залах.

До складу відділу фондів і обслуговування читачів входили: три читальні зали і 14 спеціалізованих відділів і кабінетів головного будинку по вулиці Володимирській, буд. 62 та дві філії – Подільська та Софіївська. До цього відділу в 1951 р. було приєднано пункт прийому читацьких замовлень та групу обслуговування систематичним каталогом, реорганізовано роботу пункту видачі документів у головному приміщенні та наближено до нього видання, які користувалися підвищеним читацьким попитом [14, арк. 30].

У цей період відбулися також зміни в системі документопостачання книгозбірні. Згідно з наказом від 15 березня 1952 р. уповноваженого зі справ друку при Раді Міністрів СРСР Книжкова палата УРСР припинила надання Бібліотеці безоплатного обов'язкового примірника. Ці функції поклалися безпосередньо на поліграфічні підприємства УРСР, унаслідок чого відзначалося несвоєчасне надходження документів до бібліотечного фонду [17, арк. 199].

Вищезазначені зміни зумовили активне розгортання обмінних операцій. Розширилися персональні контакти співробітників книгозбірні з різними відомствами, видавництвами, науково-дослідними та навчальними установами. У великі бібліотеки України та інших республік СРСР надсилалися сотні листів з пропозиціями документообміну на дублетні видання АН УРСР.

Поповнення лакун, які виникли у бібліотечних фондах, відбувалося шляхом звірки ГАК та каталогу архівних видань з літописами Української Книжкової палати. Систематично контролювалася повнота надходження документів, особливо періодичних видань. Головне завдання відділу комплектування у цей період полягало в розбиранні значного за обсягом фонду концентрації.

На початку 1960-х років ХХ ст. у зв'язку з проблемою відсутності площі для розміщення нових надходжень, яка гостро постала перед ДПБ УРСР ще на початку 50-х років ХХ ст., значно ускладнилися умови роботи в усіх структурних підрозділах книгозбірні. Відбувалося постійне переміщення частини фондів з основного книгосховища до інших приміщень. Для виконання цієї роботи було мобілізовано весь колектив книгозбірні [18, арк. 93]. Виникла потреба в систематичному звірванні бібліотечних фондів з каталогами. Водночас доводилося штучно скорочувати нові надходження до підручних фондів, відмовляючись від окремих необхідних видань або зменшуючи екземплярність до одного примірника на документи, які користувалися підвищеним попитом читачів.

Разом із тим, наявність добре укомплектованого бібліотечного фонду, своєчасне придбання нових вітчизняних та зарубіжних видань сприяло задоволенню різноманітних читацьких запитів. Відзначалося покращання якісного складу підручного фонду. Забезпечення фондів необхідними документами здійснювалося за рахунок розширення надходжень обов'язкового платного примірника українських творів друку безпосередньо з видавництв (з травня 1961 р.) та закупівлі [19, арк. 56, 119–120]. З метою упередження лакун у бібліотечних фондах збільшувалася кількість замовлень за післяплатою та за рахунок книгообміну.

Початок *наступного етапу розвитку Бібліотеки (1964–1973 рр.)* позначений пожежею, що сталася 24–25 травня 1964 р. в її центральній будівлі по вул. Володимирській, буд. 62. Згідно з приблизними підрахунками, повністю було втрачено 388 тис. документів частина видань не підлягала реставрації [20, арк. 13]. Через відсутність необхідної площі окремі фонди розміщувалися в тимчасових, часто малопристосованих для зберігання документів приміщеннях у різних районах м. Києва, а отже,

виявилися недоступними для використання читачами. Значна кількість документів у цей період знаходилася в оправі. Бібліотечні фонди у зв'язку з ремонтом будівлі постійно переміщувалися.

У 1965–1966 рр. була проведена значна робота з відновлення Бібліотеки після пожежі. При виявленні лакун у бібліотечних фондах вирішувалося питання про доукомплектування втрачених документів або вилучення бібліографічних карток на них із каталогів. Поповнення знищених вогнем документів відбувалося за рахунок власних обмінно-резервних фондів та фондів інших бібліотек, підручної бібліотеки філії й шляхом закупівлі окремих документів у букіністичних магазинах або отримання їх у дар від приватних осіб. Також з метою поповнення фондів широко використовувалося мікрофільмування та фотокопіювання необхідних документів.

ДПБ УРСР було перетворено на Центральну наукову бібліотеку АН УРСР у 1965 р., затверджено її новий Статут, згідно з яким визначалися її нові завдання та функції [21, арк. 1–4]. Бібліотека стала науковою установою на правах НДІ АН УРСР. Разом із тим, за нею зберігалися функції державного сховища усіх видів друкованої продукції УРСР, організація й широке її використання читачами, обслуговування потреб науки й виробництва.

Відбулися структурні зміни, зокрема, реорганізація у 1965 р. відділу фондів та обслуговування читачів у два самостійні відділи: відділ фондів (з секторами: філії відділу фондів № 1, реставрації та гігієни) та відділ обслуговування читачів (з підлеглими йому галузевими читальними залами та сектором абонементу).

Уведення в експлуатацію у 1966 р. добудови до основного книгосховища, розрахованого на зберігання 3,5 млн документів, дозволило сконцентрувати в ньому активне ядро бібліотечного фонду. Однак, значна його частина залишалася розпорошеною по декількох приміщеннях.

Тому в червні 1967 р. Радою Міністрів УРСР було ухвалено рішення про будівництво нового приміщення для книгозбірні, розрахованого на 10 млн од. зб. [22, с. 1].

Період 1974–1991 рр. позначений розширенням і поглибленням функцій книгозбірні як головної наукової бібліотеки УРСР з колосальним бібліотечним фондом, висококваліфікованим персоналом та значною матеріально-технічною базою.

Надання ЦНБ АН УРСР статусу науково-дослідної установи сприяло проведенню ряду наукових досліджень у галузі книгознавства, бібліотекознавства та бібліографознавства. Розпочалося розроблення

комплексних наукових програм, пов'язаних з організацією бібліотечно-бібліографічної діяльності, вдосконаленням інформаційного обслуговування користувачів. Необхідність упровадження цих програм була зумовлена зростаючим документопотоком, ускладненням його опрацювання та використання.

За допомогою нового «Єдиного профілю комплектування фондів ЦНБ АН УРСР вітчизняними творами друку» (1982) чіткіше визначалася екземплярність видань, що надходили до бібліотечних фондів. У документі знайшли відображення особливості комплектування основних та підсобних фондів Бібліотеки, розподіл сукупності друкованих видань, які надходили з усіх джерел комплектування, за окремими фондами [24].

Із введенням у дію нового «Положення про бібліотечну справу в СРСР» (1984) передбачалося значне покращання системи забезпечення бібліотек документами, які виходили з друку, законодавчо закріплювалося право бібліотек на першочергове їх придбання, систематичний контроль за новими надходженнями, поставало завдання розробки єдиних координаційних планів комплектування книгозбірень регіону [35]. Однак, реалізовані ці «Положення...» не були у зв'язку з початком руйнації радянської системи.

Починаючи з середини 80-х років XX ст. у діяльності ЦНБ дедалі більше виступали протиріччя між багатим за змістом бібліотечним фондом та реальною можливістю реалізувати принцип загальнодоступності, що в значній мірі було пов'язано з наявністю неопрацьованих та законсервованих фондів, а також існуванням відділу спеціального зберігання.

Доступ до цих фондів було відкрито внаслідок проведення у Бібліотеці протягом 1986–1988 рр. роботи з опрацювання значного за обсягом масиву ретроспективних видань, які зберігалися у філії на Подолі, обмінно-резервних та рукописних фондах, переобліку підручних фондів галузевих відділів, виокремлення дублетних примірників документів.

Розпочалося вивчення принципово нових аспектів використання бібліотечних фондів, пов'язаних з поєднанням традиційної та інноваційної технологій. Розглядалися питання формування фонду документів на машиночитаних носіях інформації, створення різноманітних баз даних (БД) [32; 33; 41; 44; 45].

Довгоочікувана подія переїзду Бібліотеки до нового приміщення сталася в 1989 р. Було створено сприятливі умови для оптимізації формування та використання фондів, організації обслуговування читачів з урахуванням сучасних вимог до надання інформації, розробки та

впровадження автоматизації й механізації бібліотечно-інформаційних процесів. Уперше в історії Бібліотеки з'явилася можливість налагодження тіснішого зв'язку процесів комплектування, опрацювання, зберігання, обслуговування та інформування користувачів.

Період 90-х років XX ст. – початок XXI ст. характеризується суттєвими змінами, зумовленими розпадом радянської системи, становленням незалежної України, формуванням ринкових відносин.

Зміни економічних реалій початку 90-х років XX ст. неминуче позначилися й на організації бібліотечної діяльності. Перш за все, відбулася руйнація існуючої системи книговидання та документопостачання бібліотек: скоротився випуск окремих видів документів, відзначалася несистематичність виходу з друку періодичних видань й можливість їхнього придбання, зменшилася кількість примірників з попереднього замовлення та обов'язкових примірників, знизилися обсяги надходжень безкоштовних видань (тез доповідей, матеріалів конференцій, урядових документів тощо) [25, с. 17–20].

На процес формування повноцінних бібліотечних фондів негативно вплинули такі фактори, як: уведення жорстких митних правил та підвищення тарифів на транспортні перевезення документів, відсутність пільг для бібліотек на ввезення в Україну зарубіжних видань, невпорядкованість системи книговидання та тиражування наукових та науково-популярних видань з урахуванням реальних інформаційних потреб, відсутність повноти та розпорошеність інформації про видання, які виходили з друку [28].

У цей період поряд зі зменшенням нових надходжень документів до фондів ЦНБ АН УРСР збільшилися обсяги надходжень ретроспективних видань за рахунок подарунків приватних осіб та організацій, документів з обмінно-резервного, депозитарного фондів та фонду спеціального зберігання.

Згідно з Указом Президента України від 5 квітня 1996 р. Бібліотеці було відновлено статус національної [40]. У зв'язку з цим відбулося розширення її функцій до вичерпного комплектування національного документно-інформаційного потоку й науково обґрунтований відбір найцінніших документів, які надходили з країн СНД і Балтії у межах тематико-типологічного плану комплектування бібліотечних фондів; забезпечення доступу до світових інформаційних ресурсів; обслуговування користувачів і організацій документами на всіх носіях інформації; організації служби зі збереження національного бібліотечного фонду тощо.

У другій половині 90-х років XX ст. книговидання в Україні мало тенденцію до стабілізації, що пов'язано зі збільшенням обсягів робіт, здійснених комерційними видавництвами та видавничими організаціями. Змінилися пріоритети в формуванні репертуару видань – з друку виходили актуальні за змістом та якісно оформлені документи з усіх галузей знання. Однак, на фоні зростання кількості назв видань відбувалося значне зменшення їхніх накладів, що призводило до ускладнень при комплектуванні вітчизняними документами.

Виявлення і заповнення лакун у фондах Бібліотеки, забезпечення необхідної екземплярності найцінніших документів, видрукованих в Україні, СНД та країнах Балтії, здійснювалося, головним чином, шляхом їх закупівлі та документообміну.

З метою забезпечення максимальної повноти комплектування бібліотечних фондів, поряд з традиційними, почали використовуватися й альтернативні шляхи надходжень документів: налагоджувалися безпосередні зв'язки з видавництвами та книготорговельними організаціями, за оренду бібліотечних приміщень власники книжкових розкладок розраховувалися літературою тощо.

Загальні процеси інформатизації та комп'ютеризації суспільства призвели до формування фондів на електронних носіях, полегшення доступу до них, створення інформаційних служб, які забезпечують оперативне надання інформації.

Зростання ролі НБУВ як провідного наукового і культурного та інформаційного центру держави визначило вимоги постійного вдосконалення технології, форм та методів бібліотечної діяльності. У зв'язку з цим з'явилися й почали фахово обґрунтовуватися пропозиції щодо багатоаспектного використання електронного каталогу Бібліотеки, створення в усіх структурних підрозділах різноманітних БД, організації фонду документів на машиночитаних носіях інформації та його використання, розширення можливостей використання мережі Інтернет.

Гарантом загальнодоступності документної інформації стало впровадження інтернет-технологій у практичну роботу Бібліотеки. У 1996 р. за спонсорської підтримки фондів «Відродження» та «Свразія» у НБУВ створено веб-сервер [30]. З цього ж року він почав функціонувати для вільного доступу користувачів локальної мережі, корпоративної мережі київських бібліотек та Інтернет. З 1998 р. наявні електронні ресурси Бібліотеки надаються користувачам. Сайт (www.nbuv.gov.ua) зареєстровано у найбільших українських, російських і світових пошукових системах та каталогах Інтернету. Він входить до числа 100 найпопулярніших сайтів світу [26].

З 1999 р. НБУВ розпочала реалізацію Проекту створення Національної електронної бібліотеки [45], доступ до якої надається веб-сайтом. На ньому представлено систему спеціалізованих каталогів та БД, бібліотечно-інформаційні ресурси власної генерації, публікацій світового репертуару, надається інформаційно-бібліографічний сервіс, наведено посилання на інформаційні ресурси внутрішніх структурних підрозділів Бібліотеки та джерела глобальної комп'ютерної мережі Інтернет.

Електронний фонд логічно доповнюють тематичні та видові зібрання повнотекстових електронних документів, які формуються на основі електронних документних масивів, а також каталогів, картотек і списків, що надаються різноманітними вітчизняними та іноземними науковими установами, редакціями періодичних та видань, що продовжуються, вищими навчальними закладами тощо [27].

Стратегічним напрямом розвитку НБУВ на сучасному етапі є забезпечення максимальної доступності бібліотечно-інформаційних ресурсів України, як для вітчизняних, так і зарубіжних користувачів, а також використання в найближчому майбутньому досягнень світових інформаційних технологій.

Вирішення проблеми забезпечення доступності фондів, з одного боку, та їх збереження – з іншого, полягає в переведенні активного ядра фонду на машиночитані носії інформації та обслуговування ними користувачів, а також наданні телекомунікативного доступу віддаленим користувачам. Все більшого розповсюдження набуває така сучасна форма документообміну, як електронна доставка документів, яка забезпечує пошук необхідної інформації в on-line, передачу документів у формі оцифрованих або сканованих на замовлення зображень сторінок з повнотекстових БД.

Дослідження питання формування бібліотечних фондів НБУВ у період з 1918 р. – поч. XXI ст. дозволяє зробити висновок, що процес формування та ступінь використання бібліотечно-інформаційних ресурсів залежить від соціально-економічних та політичних умов у країні (як у період входження України до складу СРСР, так і за часів її незалежності); стану системи книговидання та документопостачання на кожному з етапів суспільного розвитку; матеріально-технічної бази Бібліотеки; узгодженої діяльності всіх структурних ланок книгозбірні; поєднання в процесі опрацювання та використання документів традиційної та інноваційної технологій.

Список використаних джерел

Архів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, опис 1

1. Протоколи № 1–168 засідань Тимчасового комітету по створенню Всенародної (Національної) бібліотеки. – Архів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, оп. 1, спр. 1, арк. 12, 187 (Далі – Архів НБУВ, при посиланні на це джерело інформації буде вказуватися номер справи і номер аркуша).
2. Звіт про роботу бібліотеки за 1920 р. – Там само, спр. 21, 2 арк.
3. Річний звіт про роботу бібліотеки за 1923 р. – Там само, спр. 65, 15 арк.
4. Звіт про роботу бібліотеки за 1929–30 бюдж. рік (з 1 жовт. 1929 р. по 1 жовт. 1930 р.). – Там само, спр. 313, 31 арк.
5. Протоколи засідань президіума Всенародної бібліотеки України. 25 січ. – 17 груд. 1931 р. – Там само, спр. 345, 60 арк.
6. Проект Статуту бібліотеки і протокол від 21 лип. 1934 р. засідань наукових співробітників з його обговорення. Правила відвідування книгосховища, користування абонементом. Інструкція по зберіганню, обробці літератури та збору бібліографічних матеріалів за 1934 р. – Там само, спр. 459, 26 арк.
7. Переписка з науковими установами з питань користування бібліотекою, обслуговування читачів та ін. 7 січ. 28 р. – 8 груд. 1934 р. – Там само, спр. 475, 126 арк.
8. Статут бібліотеки Всеукраїнської Академії наук. Положення про науково-бібліографічний відділ, інструкції для консультативної роботи, по реєстрації надходжень, розподілу літератури та ін. за 1936 р. – Там само, спр. 512, 83 арк.
9. Звіт про роботу бібліотеки (цифровий) за 1937 р. – Там само, спр. 551, 10 арк.
10. Звіт про роботу бібліотеки та її комплектування в період тимчасової окупації м. Києва фашистськими загарбниками (з 15 жовт. 1941 р. по 21 верес. 1943 р.) – Там само, спр. 635, 17 арк.
11. Пояснювальна записка до плану роботи бібліотеки за 1943 р. Звіти про роботу бібліотеки за період 15 листоп. 1943 р. – 31 січ. 1944 р. – Там само, спр. 636, 16 арк.
12. Зведений річний звіт про діяльність Бібліотеки. Звіти відділів і кабінетів за 1948 р. – Там само, спр. 701, 100 арк.
13. Постанова № 1534 від 17 черв. 1949 р. Ради Міністрів УРСР про затвердження Статуту Державної публічної бібліотеки. – Там само, спр. 716, 9 арк.
14. Текстовий звіт про роботу Бібліотеки за 1950 р. – Там само, спр. 742, 71 арк.
15. Звіти про роботу відділів та кабінетів Бібліотеки за 1950 р. – Там само, спр. 743, 181 арк.

16. Текстовий звіт про діяльність Бібліотеки за 1951 р. – Там само, спр. 769, 72 арк.
17. Звіт Державної публічної бібліотеки за 1952 р. – Там само, спр. 797, 211 арк.
18. Звіт про роботу Державної публічної бібліотеки АН УРСР за 1957 р. – Там само, спр. 942, 259 арк.
19. Зведений звіт про діяльність Бібліотеки за 1959 р. – Там само, спр. 1031, 101 арк.
20. Довідка про книжкові фонди Державної публічної бібліотеки до пожежі, що сталася 24 травня 1964 р. і про втрати внаслідок пожежі. – Там само, спр. 1228, арк. 13.
21. Про перейменування в Центральну наукову бібліотеку. – Там само, спр. 1248, арк. 65.

Архів Інституту бібліотекознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

22. Отчет о работе библиотеки за 1967 г. / АН УССР, Гос. публ. б-ка. – К., 1968. – 74 с., с прил.
23. Статут Бібліотеки, положення про відділи, посадові інструкції / АН УРСР, Центр. наук. б-ка. – К., 1971. – С. 3–7.
24. Единый профиль комплектования фондов Центральной научной библиотеки АН УССР отечественными видами изданий / АН УССР, Центр. науч. б-ка. – К., 1982. – 36 с.
25. Звіт про роботу Центральної наукової бібліотеки імені В. І. Вернадського і бібліотек наукових установ АН України за 1991 р. / НАН України, Центр. наук. б-ка. – К., 1992. – 55 с.
26. Звіт про бібліотечно-бібліографічну та інформаційну діяльність Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського та бібліотек науково-дослідних установ НАН України в 2002 р. / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2003. – 54 с., з дод.
27. Звіт про бібліотечно-бібліографічну та інформаційну діяльність Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського та бібліотек науково-дослідних установ НАН України в 2006 р. / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2007. – 85 с., з дод.

Опубліковані джерела

28. Гудімова Н. Про основні джерела поточного комплектування бібліотек в сучасних умовах / Н. Гудімова, С. Панібратська, Г. Харченко // Бібліотечна планета. – 1998. – № 2. – С. 34–35.
29. Дубровина Л. А. Історія Національної бібліотеки України. 1918–1941 / Л. А. Дубровина, О. С. Онищенко. – К. : НБУВ, 1998. – 335 с.
30. Жабін О. Web-сервер Національної бібліотеки України імені

В. І. Вернадського / О. Жабін // Проблеми вдосконалення каталогів наукових бібліотек: Матер. міжнар. наук. конф., Київ, 14–17 жовт. 1997 р. – С. 76–77.

31. Інструкція Тимчасовому Комітетові для заснування Національної Бібліотеки Української Держави у м. Києві // Бібліотечний вісник. – 1993. – № 3–4. – С. 12–14.

32. *Костенко Л. Й.* Компьютерные технологии в Национальной библиотеке Украины имени В. И. Вернадского / Л. Й. Костенко // Библиотеки и ассоциации в меняющемся мире : новые технологии и новые формы сотрудничества : Труды междунар. конф. «Крым-2003», Судак, 7–15 июня 2003 г. – М., 2003. – Т. 1. – С. 217–219.

33. *Костенко Л. Й.* Мережні інформаційні ресурси наукової бібліотеки / Л. Й. Костенко, А. О. Чекмарьов // Наук.-техн. інформ. – 2000. – № 3. – С. 41–44.

34. *Онищенко О.* Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського в 1918–1998 рр. : основні етапи розвитку / О. Онищенко, Л. Дубровіна // Бібліотечний вісник. – 1998. – № 5. – С. 5–17.

35. Положение о библиотечном деле в СССР. – М., 1984. – 12 с.

36. Постановление коллегии Наркомпроса УССР «О состоянии библиотечной работы по УССР» от 30 июня 1931 г. // Книга и книжное дело в Украинской ССР. 1917–1941 : Сб. док. и материалов. – К. : Наук. думка, 1985. – Т. 1. – С. 314–317.

37. *Постернак С. П.* Всенародна Бібліотека України (До п'ятирічного ювілею) / С. П. Постернак // Бібліологічні вісті. – 1923. – № 4. – С. 14–22.

38. *Постернак С. П.* Всенародна Бібліотека України (6, 7 роки існування) / С. П. Постернак // Бібліологічні вісті. – 1925. – № 1–2. – С. 157–160.

39. *Постернак С. П.* Всенародна бібліотека України при Всеукраїнській Академії наук у м. Києві / С. П. Постернак – К., 1923. – 63 с.

40. Про надання Центральній науковій бібліотеці імені В. І. Вернадського статусу національної : Указ президента України Л. Кучми від 5 квіт. 1996 р. № 244/96 // Бібліотечний вісник. – 1996. – № 3. – С. 1.

41. *Слободяник М. С.* Инновационная библиотечная технология: пути реализации / М. С. Слободяник // Прогрессивные библиотечные технологии: организация и управление: Сб. науч. тр. – К. : Наук. думка, 1989. – С. 36–46.

42. Статут Національної Бібліотеки Української Народної Республіки в м. Києві при Українській Академії наук // Бібліотечний вісник. – 1993. – № 3–4. – С. 14–16.

43. Ухвалений Радою Міністрів Закон про утворення фонду «Національної Бібліотеки Української Держави» // Бібліотечний вісник. – 1993. – № 3–4. – С. 12.

44. *Чекмарьов А. О.* Internet-вузол Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського / А. О. Чекмарьов, Л. Й. Костенко. – К., 1999. – 126 с.

45. *Чекмарьов А. О.* Національна система електронних бібліотек / А. О. Чекмарьов, Л. Й. Костенко, Т. П. Павлуша. – К., 1998. – 52 с.

УДК 02(477)(083.7)(091)

Тетяна Данільченко,

зав. філією № 2 НБУВ

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ НОРМУВАННЯ ПРАЦІ В БІБЛІОТЕЧНІЙ СПРАВІ В УКРАЇНІ

У статті висвітлено історичні тенденції розвитку нормування бібліотечних процесів в Україні, сучасний стан використання норм та визначені актуальні проблеми нормування в бібліотеках в умовах впровадження інформаційно-комунікаційних технологій.

Ключові слова: наукова організація праці нормування праці, бібліотечні процеси, інформаційно-комунікаційні технології.

Майже двадцять років бібліотеки України функціонують в умовах глобальних суспільно-економічних перетворень. Цей час позначився на бібліотеках як складний період зміни пріоритетів, адаптації до ринкового середовища, прийняття нової моделі функціонування, упровадження інноваційних технологій соціальної й економічної взаємодії, становлення в ролі суб'єкта господарювання – виробника бібліотечно-інформаційних продуктів і послуг. Головними і найактивнішими чинниками змін в організації діяльності бібліотеки є інформатизація суспільства і перехід на ринкові умови господарювання.

До активніших дій бібліотеки спонукає державна політика України в сфері інформатизації: так, у Законі України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 рр.» визначено, що основною метою політики України у сфері інформатизації є «розвиток інформаційного суспільства в Україні та впровадження новітніх інформаційно-комунікаційних технологій в усі сфери суспільного життя...» [16, с. 102]. Саме вони визначають процеси перетворення і подальшого розвитку, зумовлюють необхідність вибору нових цілей і нової стратегії бібліотеки, відповідно до сучасних реалій на інформаційному ринку.

У зв'язку з цим для бібліотек на даному етапі першочерговими стають проблеми підвищення ефективності бібліотечно-інформаційної роботи на основі наукової організації праці. При цьому особливу важливість набувають питання нормування інноваційних технологічних процесів. В умовах інформаційного суспільства нормування – одна із актуальних проблем організації праці в бібліотеках, підвищення її ефективності та якості, спрямоване на формування та ефективне використання інформаційних

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
ресурсів відповідно до потреб суспільства. Нормування допомагає правильно організувати роботу, рівномірно розподіляти навантаження між співробітниками, раціонально розміщувати і використовувати кадри, визначати та уточнювати штатні потреби.

Нормування як засіб забезпечення ефективного управління у вітчизняних бібліотеках розвивалося за різних часів під впливом соціально-економічних та технічних перетворень, що відбувалися в країні в цілому, та в бібліотечній справі, зокрема. Тому вивчення і осмислення історичного досвіду становлення та розвитку нормування робочих процесів в бібліотеках є необхідною передумовою для подальшого розвитку системи бібліотечного управління.

Мета даної публікації – розкрити історичні аспекти нормування праці, проаналізувати сучасний стан використання норм та визначити актуальні проблеми нормування в бібліотеках в умовах упровадження інформаційно-комунікаційних технологій.

Історичні тенденції розвитку нормування бібліотечних процесів розглядаються в окремих монографіях, статтях, однак жодна із них не висвітлює це питання цілісно, у їхній повноті та складності, починаючи з витоків – ХХ ст.

Нормування як об'єкт наукового дослідження у вітчизняному бібліотекознавстві розглядали А. Н. Ванеєв, Н. С. Карташов, І. М. Фрумін, А. С. Чачко, Н. О. Смирнова, В. Г. Драгайло. Окремим аспектам нормування праці в бібліотеках присвячені роботи К. І. Рубинського, Л. Б. Хавкіної, В. Г. Попрцької.

Безпосередньо нормуванню праці бібліотекарів передував процес розподілу праці. Першим, хто почав займатися питанням розподілу праці в бібліотеці був відомий український бібліотекознавець, бібліотекар Харківського університету (нині – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна) Костянтин Іванович Рубинський. Він вважав, що розподіл обов'язків між працівниками бібліотеки сприятиме кращому виконанню ними своїх обов'язків, про що йдеться в таких документах як «Список служащих библиотеки с определением круга обязанностей» (1905 р.) та Доповідній записці до Ради університету про конкурс на заміщення посад у бібліотеці і вимоги до бібліотекаря (1910 р.), які збереглися в архіві бібліотеки Університету [2, с. 2].

До питання розподілу праці між бібліотекарями звертається у своїх роботах і Л. Б. Хавкіна: «Относительно распределений занятий в библиотеке взгляды расходятся. Одни полагают, что служащие какого-нибудь отдела (абонемент, читальни и т. д.) только там и должны

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
сосредоточивать свою деятельность, как бы специализируясь в этой области ... в различных отделах библиотеки работа не одинакова: в одном – труднее, в другом – легче, и служащие поставлены в неравные условия...» [28, с. 124].

Початок ХХ століття характеризується бурхливим пожвавленням демократично налаштованої інтелігенції: відбувалися різні форуми, присвячені розвитку освіти, книговидавництва, також був зібраний і Перший Всеросійський з'їзд з бібліотечної справи (1–7 червня 1911 р.). На з'їзді були присутні 346 делегатів, серед яких Україну представляли 29 делегатів.

Всього на з'їзді було заслухано 39 доповідей. Тематика виступів була настільки різноманітна, що видані пізніше «Праці ...» з'їзду отримали назву «Енциклопедії бібліотечної справи».

Питання нормування праці, як такі, тоді ще не розглядалися, однак конкретні кроки у цьому напрямі були зроблені: через обговорення питань про розподіл праці серед бібліотечних працівників. Одне із питань першої секції так і називалось «Обязанности библиотечного персонала и распределение служебных обязанностей между библиотекарями и их помощниками» [27, с. 10]. Так, в своїй доповіді А. Р. Войнич-Сяноженцький (бібліотекар Імператорської Військово-медичної Академії, СПб) сказав: «что ... библиотечное дело располагает, целым рядом технических приемов, довольно многочисленных, то более простых, то более сложных, взаимно переплетающихся и дополняющих друг друга» [27, с. 15–16], маючи на увазі, що порядок ведення справ у бібліотеках повинен регулюватися «особо точними правилами» та запропонував розробити інструкцію для працівників бібліотек, яка б розподілила бібліотечні обов'язки між співробітниками та установила відповідальність кожного. Його позицію з цього питання підтримав тільки С. Д. Масловський (бібліотекар Імператорської Миколаївської Військової Академії, СПб), який зазначив, що диференціація бібліотечної роботи та відродження вченого звання бібліотекаря є «питанням сьогоденного дня для академічних бібліотек Заходу і питанням завтрашнього дня для російських бібліотек». Інструкція не була прийнята на з'їзді, її назвали «шкідливою» і зняли з обговорення [27, с. 112].

З перших років Радянської влади в бібліотечній справі встановився принцип керуючої і направляючої ролі комуністичної партії. Бібліотеки розглядалися як найважливіший соціальний інститут – тому активно розглядалися різноманітні проблеми бібліотечної праці, її наукової організації, проводилися професіографічні дослідження, вивчалися умови

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
праці, структура робочого дня, почали розроблюватись перші норми на бібліотечні процеси. Проте, на той час, норми були необхідні лише для того, «щоб добитися нормальних штатів для бібліотек» [20, с. 19].

У книзі «Руководство для небольших библиотек» (1917 року видання) Л. Б. Хавкіної пише, що для поліпшення бібліотечної роботи «нужно применять целесообразные приемы, чтобы при наименьшей затрате труда и времени достигать наилучших результатов» [29, с. 126], наголошуючи тим на взаємозв'язок нормування та ефективності роботи бібліотеки.

На проведеному Першому Всеросійському з'їзді бібліотечних працівників (1–7 липня 1924 р.), де були представники усіх союзних республік, в центрі уваги стояло питання про шляхи розвитку бібліотечної справи в умовах переходу до соціалістичної економіки [1, с. 46]. Серед виголошених доповідей звертає на себе увагу виступ відомого бібліотекознавця та бібліографа, засновника бібліотеки ім. О. С. Гриб'єдова, А. А. Покровського «Питання бібліотечної роботи з точки зору наукової організації праці», в якому було запропоновано «Положення про нормування праці бібліотекарів», складене на основі обліку робочого часу і норм виробітку, як один із шляхів її продуктивності. Покровський був перший, хто почав говорити про «нормування праці» бібліотекарів, а не про розподіл обов'язків між ними, та розглядав це питання як один із шляхів підвищення продуктивності праці [12, с. 5].

Значний внесок у розвиток теорії і практики наукової організації праці та нормування технологічних процесів було зроблено завдяки реалізації постанов і декретів Першого всеукраїнського з'їзду бібліотечних працівників (1926 р.) [9, с. 5]. В Резолюціях з'їзду було наголошено, що потрібно «як найшвидше визначити законодавчим порядком реальні штати бібліотек, ... норми штатів затверджуються на основі раціоналізації роботи бібліотек і норм виробки бібліотекарів» [4].

Проведенню з'їзду передувало проведення Першої конференції Наукових Бібліотек УРСР, яка проходила 28–31 грудня 1925 р. За час роботи Конференції було заслухано і обговорено 22 доповіді за якими вироблено 19 проектів резолюцій. Доповідь бібліотекаря харківської педагогічної бібліотеки Ф. С. Лісника була присвячена науковій організації праці в бібліотеці [3, с. 137–139]. За результатами обговорень окремим пунктом Резолюції на доповідь було сказано про «можливу диференціацію технологічних процесів бібліотечної роботи, встановлення норм та обліку процесів праці» [3, с. 140].

З переходом до планової економіки підходи до процесу нормування визначилися чіткіше. Період 1933–1941 рр. неоднозначний за своїм

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
історичним змістом час. З одного боку, приділяється багато уваги бібліотекам, з іншого – проводяться постійні репресії проти бібліотечних працівників. Наразі складно об'єктивно проаналізувати умови впровадження НОП у вітчизняних бібліотеках, так як значна частина документів втрачена, а статті дослідників відповідали вимогам того часу – були ідеологічно заангажовані. Проте це питання ще потребує дослідження, у тому числі – за архівними фондами.

Приблизно з 1930 р. найбільші наукові бібліотеки Москви, державні республіканські бібліотеки (наприклад, Державна публічна бібліотека Грузинської РСР ім. К. Маркса), ряд обласних бібліотек починають проводити копійку роботу в галузі нормування [20, с. 19], результати якої знаходять своє відображення в тогочасній пресі.

У 1933 р. на шпальтах журналу «Красный библиотекарь» була надрукована стаття Б. Левинтова «К вопросу о нормировании массовой библиотеки» «в порядке постановки вопроса», де він говорить про те, що «в отношении нормативов у нас дело обстоит более чем неблагоприятно» [8, с. 20].

Наряду з публікаціями, які були присвячені нормуванню праці, в часописі «Красный библиотекарь» також діяла постійна рубрика «Консультации», із циклу масових консультацій Інститута бібліотекознавства, де обговорювались найважливіші питання організації роботи бібліотеки, в тому числі і нормування [16, с. 47–48].

У 1936 р. Наркомпрос РРФСР організував спеціальну нараду з теоретичних питань бібліотекознавства і бібліографії, яка працювала за такими секціями як «Принципи побудови бібліотечної мережі в СРСР», «Нормування праці в бібліотеках», «Механізація роботи в бібліотеках» тощо, де в доповідях і виступах критикувались недоліки, відставання в теоретичній роботі. Загальна нерозробленість цих питань пояснювалась слабкою методологічною підготовкою бібліотечних кадрів, їх малою чисельністю. Тому в 30-ті роки були організовані аспірантури при бібліотечних навчальних закладах і державних публічних бібліотеках в Москві та Ленінграді, з'явилися нові наукові бібліотечні центри, став розширюватись круг учасників досліджень в області бібліотекознавства і бібліографії. В цей час бібліотечні фахівці Ф. І. Каратигін, В. А. Штейн, М. А. Погапов починають займатися дослідженнями з організації і планування бібліотечної справи, нормуванням праці бібліотекарів [1, с. 78–79].

Особливо поживалась робота по нормуванню праці в бібліотеках після XVII конференції ВКП(б) і XVII з'їзду ВКП(б), в рішеннях яких наголошувалось, що в «... основу правильной организации труда... должно

быть положено техническое нормирование» [7]. Для виконання цього рішення найбільші бібліотеки Радянського Союзу переглянули свої норми, використовуючи метод технічного нормування (хронометраж, фотографія робочого дня). Проти механічного перенесення до бібліотечної справи методів нормування, які використовувались в промисловості, висловився М. Рабей і вперше привів розрахунки норм виробітки і часу для бібліотек, продемонстрував приклади таблиць по збиранню вихідних даних [20, с. 19].

В роки Великої вітчизняної війни робота з нормування бібліотечних процесів практично не велась і була поновлена тільки в 50-х роках, коли працівниками ДБ СРСР ім. В. І. Леніна почали розроблятися норми для обласних бібліотек РРФСР.

З кінця 60-х рр. розпочалася планомірна робота по створенню нормативів на бібліотечні процеси. Це було зумовлено рядом факторів: потребами практики та теоретичним осмисленням питань організації та управління бібліотечною справою.

У 1971 році було проведено Першу Всесоюзну науково-практичну конференцію «НОП (наукова організація праці) в бібліотеках» (Москва, 1971 р.), де було зазначено, що такий традиційний для бібліотек 20-х років напрям організаційної роботи, як вивчення витрат робочого часу, у тому числі з застосуванням фотографії і самофотографії робочого дня не дає порівнюваних даних у зв'язку з різницею нормативних документів, їх недостатньою обґрунтованістю» [10, с. 11]. М. Фрумін зауважив, що на даний період є норми для масових, обласних, республіканських, академічних бібліотек тощо, але діючі норми потребують перевірки та удосконалення [10, с. 13]. Тому, були зазначені напрями за якими повинні розроблятися та впроваджуватися основи наукової організації праці, один із них: удосконалення бібліотечних процесів та нормування [12, с. 9].

На другій Всесоюзній конференції з НОП в бібліотеках (Калінін, 1976 р.) також обговорювались недоліки в теорії і практиці нормування праці, пов'язані з тим, що в бібліотеках використовуються норми, які були прийняті в шестидесятих роках і вже не відповідали тогочасному рівню організації праці [11, с. 55–60]. Було прийнято рішення про розробку типових норм часу для бібліотек усіх систем і відомств незалежно від їх підпорядкованості. В цій роботі (розробці типових норм часу) взяли участь 60 бібліотек союзних міністерств і відомств. Її результатом було видання «Типових норм часу на роботи, які виконуються в бібліотеках» [24]. В їх основу були покладені фотографії (самофотографії) робочого часу та хронометражні спостереження проведені в бібліотеках. Однак, ці норми були недосконалі, тому що були «встановлені для найбільш поширених

умов виконання робіт в бібліотеках», тоді як «на работы, не предусмотренные сборником, а также при внедрении в библиотеках более совершенной... организации труда, следует разрабатывать методом технического нормирования и вводить в установленном порядке местные нормы времени...» [24, с. 4].

Під час роботи третьої Всесоюзної конференції з наукової організації праці в бібліотеках (Іжевськ, 1982) Н. С. Карташов зауважив, що нормування праці в бібліотеках залишається однією із задач на 11 п'ятирічку [21].

У 1990 р. Державним комітетом СРСР по праці і соціальним питанням були затверджені «Типові норми часу на роботи, які виконуються в бібліотеках», де було визнано втратившими силу Норми від 1982 р. [25].

Для цього етапу розвитку теорії і практики нормування серйозним недоліком був відомчий підхід до розробки норм.

Зупинимось детальніше на роботі по нормуванню праці бібліотеками АН СРСР.

З 1967 р. в системі бібліотек АН СРСР і АН союзних республік діяли норми розроблені комісією по нормуванню праці Бібліотечної ради з суспільних наук Президіума АН СРСР. В їх основу були покладені «Опытные нормы выработки для библиотек научно-исследовательских учреждений, имеющих в штате 4 и более сотрудников». Головним недоліком цих норм було те, що в них відсутні комплексні норми на процеси обслуговування користувачів [21, с. 15, 16].

Першою, хто зайнявся розробкою місцевих норм серед академічних бібліотек була ДПНТБ СО АН СРСР. Був опублікований перший варіант нормативних матеріалів (1972 р.), на підставі яких (1976 р.) був виданий довідник з нормування. Однак, він не включав повного переліку всіх видів робіт, які виконуюються великими бібліотеками, зокрема, таких як обслуговування в читальних залах.

Більш повним за переліком робіт був збірник БАН СРСР, виданий в 1979 р., до нього крім бібліотечно-бібліографічної роботи були включені науково-дослідна та науково-методична роботи [21, с. 15, 16].

Нормативні матеріали 60–70 років склалися дослідно-статистичним методом, на основі усереднених звітних даних; норми перевірялися тільки вибірково, тому норми на бібліотечні технологічні процеси були недосконалі.

У 1982 р. Центральною науковою бібліотекою АН УРСР (нині НБУВ) були підготовлені «Діючі норми на основні процеси бібліотечно-бібліографічної роботи», призначені для співробітників ЦНБ АН УРСР, які

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
пройшли апробацію у відділах ЦНБ АН УРСР у 1976–1980 рр. Частина їх була розрахована в 1979–1981 рр. аналітичними методами, інші – дослідно-статистичним шляхом. На окремі процеси подані типові норми. Відмінністю цих норм від «Типових норм часу на роботи які виконуються в бібліотеках» [24] було те, що були більш прогресивні [5].

На основі аналізу використання робочого часу в ЦНБ АН УРСР за 1980–1984 рр. у 1986 р. В. Г. Попроцькою та А. С. Штепанеком були розроблені методичні рекомендації з планування, обліку і аналізу використання робочого часу для керівників структурних підрозділів Бібліотеки [16]. Рекомендації були призначені для надання практичної допомоги керівникам підрозділів Бібліотеки у вирішенні практичних питань пов'язаних з розподілом фонду робочого часу при розробці річних планів роботи, з обліком робочого часу, контролем і аналізом його використання.

Період з 1991 по 1995 рр. був надзвичайно насиченим політичними, соціальними, економічними подіями, внаслідок яких кардинально змінився державний статус України, яка стала незалежною самостійною державою. В Україні почала формуватись нова, самостійна політика в галузі науки, освіти і культури. Зроблено перші кроки із закладення основ нового законодавства, у тому числі, у галузі бібліотечної справи [13]. Був прийнятий Закон «Про бібліотеки та бібліотечну справу» [17].

В Україні Постановою Кабінету Міністрів України № 197 від 20 березня 1995 р. Про заходи поліпшення нормування праці в народному господарстві [19] затверджені заходи щодо поліпшення нормування праці. Постановою Міністерства праці України від 19 травня 1995 р. № 2 затверджені Рекомендації щодо нормування праці в галузях народного господарства.

Згідно із КЗпП (глава VI) [6] і зазначеними Рекомендаціями норми праці – норми виробітку, обслуговування, часу, чисельність – встановлюються для працівників відповідно до досягнутого рівня техніки, технології, організації виробництва і праці. Норми праці підлягають обов'язковій заміні новими в процесі проведення атестації і раціоналізації робочих місць, впровадження нової техніки, технологій.

Зокрема, Національною бібліотекою України ім. В. І. Вернадського в 1999 р. були розроблені норми на основні бібліотечно-бібліографічні процеси та консультація з використання норм часу у роботі бібліотек Академії наук України, проте до Збірника не ввійшли норми на основні види робіт і процеси, пов'язані із впровадженням у НБУВ та бібліотеках мережі НАН автоматизованих технологій [14].

Сьогодні у житті бібліотек відбуваються істотні зміни. В останні роки в

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
бібліотеках всіх типів і видів проходять суттєві перетворення пов'язані з автоматизацією бібліотечних процесів, інтенсифікацією праці в підрозділах, упровадженню інформаційно-комунікаційних технологій в діяльність бібліотек. Інформаційні технології суттєво змінюють бібліотечну працю. У зв'язку з цим будь-яка реорганізація структурних підрозділів, застосування нових форм роботи, зміна технологічних процесів і операцій, упровадження автоматизованих циклів у бібліотеках вимагають визначення нових форм і вироблення нових підходів у процесах нормування бібліотечної праці.

За вимогами часу Міністерством культури і туризму України в 2005 р. були затверджені з метою апробації «Тимчасові примірні норми часу на основні бібліотечні процеси» [23].

Приймаючи до уваги освоєння бібліотеками нових технологій, комп'ютеризації бібліотечних процесів, розробники включили до «Тимчасових примірних норм часу на основні бібліотечні процеси» ряд операцій, які виконуються у автоматизованому режимі. Впровадження автоматизації потребувало від бібліотекарів нових знань, навичок роботи з комп'ютерною технікою, що на перших порах освоєння техніки не скоротило, а збільшило число операцій, тільки видозмінивши їх.

Після аналізу Тимчасових норм праці Міністерством культури і туризму України у 2008 році були затверджені нові норми на основні бібліотечні процеси.

На сьогодні в Україні діють «Типові норми часу на основні процеси бібліотечної роботи», затверджені постановою Кабінету міністрів України від 08.11.2008 р. № 1555 [26] та відповідно до Закону України «Про бібліотеки та бібліотечну справу» і рекомендуються для застосування в бібліотеках, незалежно від їхніх форм власності.

При розробці «Типових норм часу на основні процеси бібліотечної роботи» увага була зосереджена на таких моментах, як нормування нових технологічних процесів, зближення ідентичних операцій, модернізація ряду традиційних видів діяльності, зокрема, комплектування бібліотечних фондів, довідково-інформаційного обслуговування тощо. В основу розробки Норм було покладено статистичні дані, результати хронометражних та моментних спостережень, проведених у ході апробації в національних, державних, обласних універсальних бібліотеках, в обласних бібліотеках для дітей та в обласних бібліотеках для юнацтва, що дозволило ретельно вивчити й виявити всі виробничі можливості бібліотеки, окремих співробітників. Приймаючи до уваги освоєння бібліотеками нових технологій, комп'ютеризацію бібліотечних процесів, розроблювачі

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
включили ряд операцій, виконуваних в автоматизованому режимі, деякі норми стали комплексними. Водночас, застосування Типових норм значно спростило нормувальні роботи в бібліотеках, звільняючи їх від необхідності самостійної розробки норм, що, однак, не виключає перевірки відповідності єдиних норм технологічним процесам конкретної бібліотеки.

Сьогодні бібліотеки стають більш самостійними у вирішенні управлінських питань, зокрема, визначенню структури, введення технологічних процесів та обґрунтування кількості штатних посад. Реорганізуються структурні підрозділи бібліотек, які, в свою чергу, удосконалюють форми роботи, механізують і автоматизують робочі місця, запроваджують сучасні технології. Оптимізація управління вимагає, щоб дані зміни супроводжувалися процесами нормування, оскільки на етапах опанування і удосконалення інформаційних технологій вони мають, як правило, експериментальний характер, розробляються і функціонують як тимчасові, чому значною мірою сприятиме аналіз історичного розвитку наукової організації праці та нормуванню технологічних процесів у бібліотечній справі в Україні.

Список використаних джерел

1. *Абрамов К. И.* История библиотечного дела в России. Часть 2 / К. И. Абрамов. – М. : «Издательство Либерея». – 2001. – С. 46.
2. *Березюк Н.* Бібліотекознавець Костянтин Рубинський: життя і доля / Н. Березюк // Вісник Книжкової палати. – 2011. – № 4. – С. 2–4.
3. Бібліотечний збірник. Праці Першої наукової конференції наукових бібліотек УСРР / Всенар. Б-ка України при АН. – К. : 3 друк. П.-З. з ім. Леніна, 1926. – 174 с.
4. Всеукраїнський з'їзд бібліотечних робітників. Резолюція та постанови першого Всеукраїнського з'їзду бібліотечних робітників : 1–6 червня, 1926 року. – Х. : [б. в.], 1927 (4-га друк. Трансдруку). – 90 с.
5. Действующие нормы на основные процессы библиотечно-библиографической работы / Академия наук Украинской ССР, Центральная научная библиотека; матер. обраб. и подгот. В. Г. Попрощкой; отв. за вып. А. С. Чачко. – К., 1982. – 71 с.
6. Кодекс законів про працю України : Затверджується Законом № 22-VIII (322а-08) від 10.12.71 // ВВР. – 1971. – додаток до № 50. – С. 375.
7. XVII конференції ВКП(б) і XVII з'їзду ВКП(б) [Електронний ресурс] // publ.lib.ru/ARCHIVES/K/KPSS/_KPSS.html. – Заголовок з екрану.
8. *Левинтов Б.* К вопросу о нормировании работы массовой библиотеки / Б. Левинтов // Красный библиотекарь. – 1933. – № 6. – С. 20–21.
9. *Лопата О.* Дослідження інформаційних потреб читача в контексті бібліотечної практики 20-х початку 30-х років ХХ століття / О. Лопата // Вісник Книжкової палати. – 2011. – № 8. – С. 1–6.

- ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
10. Научная организация труда в библиотеках: материалы науч.-практ. конф. – М., 1972. – 127 с.
 11. Научная организация труда в библиотеках: сборник науч. трудов / редкол. И. М. Фрумин и др. – М., 1977. – 137 с.
 12. Научная организация труда в библиотеках: практическое пособие / А. Н. Ванеев, В. Г. Горев, Л. В. Коваленок, Н. А. Смирнова; под ред. А. Н. Ванеева. – М. : Книга, 1980. – 87 с.
 13. Огляд науково-дослідних робіт наукових бібліотек у галузі бібліотекознавства, бібліографознавства і основ книгознавства за 199?–1995 рр. – К., 1998.
 14. Організація роботи бібліотек науково-дослідної установи Національної Академії Наук України : збірник мат. : Вип. 2. Нормування праці / Національна Академія Наук України, Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського; укладач : Т. Л. Кулаковська. – К., 1999. – 29 с.
 15. Планирование работы в специальных библиотеках: консультация // Красный библиотекарь. – 1934. – № 1. – С. 47–48.
 16. Планирование, учет и анализ использования рабочего времени: метод. Рекомендации / Академия наук Украинской ССР, Центральная научная библиотека; наук. ред. М. С. Слободяник; сост. В. Г. Попрощкая, А. С. Штепанек. – К., 1986. – 31 с.
 17. Про бібліотеки та бібліотечну справу: Закон України... від 27.01.1995 № 32/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 7. – С. 45.
 18. Про заходи поліпшення нормування праці в народному господарстві : Постанова Кабінету Міністрів України № 197 від 20.03.1995. [Електронний ресурс] // zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/.../main.cgi – Заголовок з екрану.
 19. Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 рр. : Закон України... від 9 січня 2007 р. // ВВР. – 2007. – № 12. – С. 102.
 20. *Рабей М.* К вопросу о нормировании труда в советских библиотеках / М. Рабей // Библиотекарь. – 1948. – № 8. – С. 18–25.
 21. Разработка местных норм на основные библиотечно-библиографические процессы: рекомендации / Академия наук Украинской ССР, Центральная научная библиотека; сост. В. Г. Попрощкая, А. С. Чачко. – К., 1984. – 97 с.
 22. *Смирнова Н. А.* Трудовые нормы времени в библиотечных процессах / Н. А. Смирнова // Библиотековедение. – 2002. – № 6. – С. 40–41.
 23. Тимчасові примірні норми часу на основні бібліотечні процеси [Електронний ресурс] // zakon.nau.ua/doc. – Заголовок з екрану.
 24. Типовые нормы времени на работы, выполняемые в библиотеках / Центр. бюро нормативов по труду ; Гос. комитет СССР по труду и соц. вопросам. – М. : Экономика, 1982. – 28 с.
 25. Типовые нормы времени на работы, выполняемые в библиотеках / Центр. бюро нормативов по труду ; Гос. комитет СССР по труду и соц. вопросам. – М. : Экономика, 1991. – 47 с.
 26. Типові норми часу на основні процеси бібліотечної роботи, затверджені

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34 постановою Кабінету міністрів України від 08.11.2008 р. № 1555. – [Електронний ресурс] // search.ligazakon.ua/1_doc2.../MUS9336.ht. – Заголовок з екрану.

27. Труды Перваго Всероссийскаго съезда по библиотечному делу : в 2-х ч. / Общество библиотечного дела. – С.-Петербург : типография М. Меркушева, Невский пр., 8, 1912. – 439 с.

28. Хавкина Л. Б. Библиотеки. Их организация и техника. – [М] : издание А. С. Суворина, 1904. – 400 с.

29. Хавкина Л. Б. Руководство для небольших библиотек / Л. Б. Хавкина. – М. : Московский городской государственный университет, 1917. – 250 с.

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34 УДК 026:61(477):025.7/.9

Тетяна Остапенко,

заст. ген. директора ННМБУ з наукової роботи

Надія Харченко,

зав. відділу ННМБУ

РОЛЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ НАУКОВОЇ МЕДИЧНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ В ЗБЕРЕЖЕННІ ДОКУМЕНТАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ МЕДИЧНОЇ НАУКИ ТА ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ

У статті висвітлюється поповнення та збереження унікального документального фонду Національної наукової медичної бібліотеки України, складником якої є фонд «Медична україніка», де кожна книга, кожний документ – безцінний дар, – шлях до збереження загальнокультурної спадщини країни.

Ключові слова: формування, збереження, використання, документальний фонд, загальнокультурна спадщина, «Медична україніка», дарчі написи, присвяти, історія медичної науки, книжкові колекції, видатні медики.

Сучасний стан розвитку бібліотек можна охарактеризувати періодом зміни пріоритетів діяльності. Традиційні напрями роботи доповнюються новими формами та методами.

Сьогодні особливого значення набуває одна з базових функцій бібліотек – меморіальна. Будь-яка бібліотека, а тим більше національна, виступає локальним хранителем документальної пам'яті людства, бере участь у передачі колективної пам'яті від людини до людини, від покоління до покоління. Саме тому, міжнародні та національні програми збереження документальних фондів у своїх назвах використовують слово «пам'ять» – програма ЮНЕСКО «Пам'ять світу», «Документальна пам'ять України».

Ще у далекому 1975 р. Міністр охорони здоров'я А. Ю. Романенко підтримав ініціативу директора бібліотеки і підписав листа з проханням до вчених України надсилати свої твори до фондів бібліотеки. З того часу ця унікальна колекція невпинно поповнюється. Видання, що входять до неї, мають не лише фахову цінність, забезпечуючи можливість отримання нових знань фахівцями, а й становлять великий інтерес, оскільки містять власноручні дарчі написи та присвяти авторів.

У бібліотечному зібранні представлений цвіт медичної науки. Тут можна зустріти праці найвідоміших професорів й академіків з університетів, вчених з науково-дослідних установ Києва, Харкова, Одеси, Дніпро-

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
петровська, Львова... Серед дарувальників книг є надзвичайні постаті. Це люди з світовим ім'ям, які залишили яскравий слід в історії медичної науки і були читачами бібліотеки. Імена багатьох із них не потребують коментарів – М. Амосов, О. Шалімов, Ю. Бернадський, В. Фролькіс, А. Ромоданов, В. Братусь та багато інших.

Перша книга, яка була подарована бібліотеці – монографія А. Ю. Романенка «Закрытые повреждения живота» (К., 1978). Саме цим подарованим виданням, яке користується великою популярністю у читачів бібліотеки, була започаткована колекція «Медична Україніка».

Одними з перших до колекції надійшли книги Ю. Й. Бернадського – професора, члена Європейської та Міжнародної асоціації черепно-щелепно-лицевих хірургів, який був одним із організаторів Української асоціації черепно-щелепно-лицевих хірургів, Почесним її Президентом – «Гнойная челюстно-лицевая хирургия» (К., 1983), та «Основы хирургической стоматологии» К., 1983., які користуються великим попитом серед практичних лікарів, стоматологів, оториноларингологів, хірургів, а також студентів медичних інститутів. Своїм дарчим надписом на одній із книг автор висловив глибоку шану та любов до бібліотеки: «Глубокоуважаемым труженикам Государственной научной медицинской украинской библиотеки и ее читателям – в знак моей глубокой благодарности за помощь библиотеки в научной работе моей лично и моих учеников». Тому, не випадково, у 2008 р. надійшла до книгозбірні його приватна бібліотека. В ній більше 1000 примірників книг та журналів, які Юрій Йосипович збирав протягом усього свого життя.

Багато книг до колекції «Медична Україніка» подарував один з основоположників легеневої і серцевої хірургії в Україні і колишньому Радянському Союзі, вчений, письменник, засновник і керівник Інституту серцево-судинної хірургії в Києві, академік, громадський діяч, заслужений діяч науки Микола Михайлович Амосов. Серед численних книг, подарованих бібліотеці М. М. Амосовим, книгу «Здоров'я» (К., 1997) справедливо можна назвати малою енциклопедією здоров'я. Гранічно стисло академік М. М. Амосов подає ази знань – від будови клітини тіла до соціальних аспектів сучасної медицини.

Даниною пам'яті цій видатній людині, лікареві, вченому стало видання біобібліографічного покажчика «Микола Михайлович Амосов. Легенда світової науки», підготовленого співробітниками бібліотеки у 2010 р.

Продовжує його справу донька Катерина Миколаївна Амосова – доктор медичних наук, професор, член-кореспондент НАМНУ, завідувач кафедрою госпітальної терапії імені академіка А. А. Богомольця, керівник

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
Київського міського центру кардіології та ревматології. Книги під її редакцією «Внутрішня медицина» (К., 2008) у трьох томах користуються надзвичайною популярністю у кардіологів і терапевтів – читачів бібліотеки.

До когорти видатних діячів медичної науки слід віднести видатного хірурга, вченого, члена НАНУ і НАМНУ, члена Нью-Йоркської академії наук, академіка Олександра Олексійовича Шалімова, з ім'ям якого пов'язана ціла епоха в розвитку сучасної світової та вітчизняної хірургії. Під керівництвом Шалімова розроблені нові ефективні методи хірургічного лікування патології судин, опрацьовувались нові технології надання допомоги хворим при лікуванні перфоративної виразки, кровотечі, гострому холециститі, панкреатиту. Ним створена нова українська хірургічна школа – школа академіка Шалімова, набутим досвідом якої цікавляться спеціалісти з близького та далекого зарубіжжя.

Надзвичайно великий інтерес у читачів викликають книги всесвітньо відомого нейрохірурга, провідного вченого, який стояв біля витоків Української нейрохірургії, створив свою нейрохірургічну школу, сформував нейрохірургічну мережу України, доктора медичних наук, академіка Андрія Петровича Ромоданова, який впродовж 29 років очолював Інститут нейрохірургії НАМНУ, що відтепер носить його ім'я.

Книга А. П. Ромоданова «Нейрохирургическая помощь в УССР» користується популярністю у практичних лікарів всіх спеціальностей та організаторів охорони здоров'я.

Його талановиті учні та послідовники – член-кореспондент АМН України, заступник директора інституту нейрохірургії імені академіка А. П. Ромоданова В. І. Цимбалюк та член-кореспондент НАНУ, член Нью-Йоркської Академії наук, президент Української Асоціації нейрохірургів, член Європейської Асоціації нейрохірургів та Всесвітньої федерації нейрохірургів, заступник директора з наукової роботи Київського НДІ нейрохірургії Ю. О. Зозуля з честю та на високому рівні продовжують справу свого вчителя. Монографія «Нейрогенные стволовые клетки» (К., 2005), написана В. І. Цимбалюком у співавторстві з В. В. Медведєвим, що відображає сучасні уявлення про біологію, розташування та відновлення потенціалу нейрогенних стовбурних клітин ссавців, не має аналогів у вітчизняній медичній науці.

На особливу увагу заслуговують книги відомої династії Попових, зокрема, засновника Київського гомеопатичного центру та Київської гомеопатичної школи лікаря, який присвятив гомеопатії 60 років та зробив великий особистий вклад у розвиток та впровадження гомеопатичного методу лікування в систему охорони здоров'я України – Дем'яна

Володимировича Попова. Плідно працює в цьому напрямі Тетяна Дем'янівна Попова – заслужений лікар України, та її син Антон Попов – засновник та науковий керівник Київського гомеопатичного центру імені Дем'яна Попова. Велика кількість книг, подарованих родиною Попових займає чільне місце, а книга Т. Попової «Гомеопатичні препарати» (1991) є настільною книгою для лікарів-гомеопатів.

Вагомий внесок в українську медичну науку зробила українська діаспора. У відновленому «Лікарському збірнику», який видає Наукове товариство імені Шевченка у м. Львові, висвітлюються питання докорінної реформи медицини, розбудови національної системи охорони здоров'я, звільнення медичної науки від деформації і спотворень періоду тоталітаризму.

В результаті тісної співпраці лікарської спільноти української діаспори (Ярослава Ганіткевича, Павла Пундія, Григорія Малиновського, Ігоря Галярника, Ірини Даценко та ін.) з бібліотекою в наших фондах знаходиться перший том видання «Лікарського збірника з 1992 р., заснованого у 1898 р. одним із основоположників новітньої української медицини Євгеном Озаркевичем, 150-річчя від дня народження якого відсвяткувала 9 червня 2011 року медична спільнота.

До колекції «Медична Україніка» надійшли книги Петра Сороки з дарчим надписом Павла Пундія: «Павло Пундій. Життя і творчість», у якій висвітлено творчий шлях відомого українського історика медицини, журналіста і лікаря з США, архіваріуса Українського Лікарського Товариства Північної Америки доктора Павла Пундія. Також надійшла книга «Лікарський збірник. Нова серія, том XIII Львів-Чикаго, 2004» доктора медичних наук, професора, дійсного члена НТШ, завідувача кафедри загальної гігієни Львівського державного медичного університету імені Данила Галицького Ірини Даценко, яка висловлює свою глибоку шану та любов до бібліотеки: «В дарунок Державній науковій медичній бібліотеці... Хай бібліотека стане невичерпною скарбницею медичних знань для її читачів. З пошаною, професор І. Даценко. Львів-2005р». В бібліотеці зберігається і колекція книг та журналів Ірини Даценко, яка була подарована нею в 2006 р.

Гідне місце в бібліотеці посідають книги відомого нейрохірурга, члена-кореспондента НАМНУ, професора, завідувача кафедри нейрохірургії Київської медичної академії післядипломної освіти імені П. Л. Шупіка, директора Київського центру невідкладної нейрохірургії, народного депутата України, голови комітету Верховної Ради України з питань охорони здоров'я, материнства та дитинства Миколи Єфремовича Поліщука ,

який є добре знаним серед видатних вчених, лікарів-практиків, організаторів та реформаторів охорони здоров'я України, а також громадських діячів з розбудови демократичної України. Ставлячись з великою симпатією до бібліотеки, він постійно дбає про поповнення цієї унікальної колекції своїми працями. Подароване ним надзвичайно цікаве видання «Микола Поліщук: лікар, вчений, громадський діяч», з дарчим надписом ювіляра: «В подарунок читачам Національної медичної бібліотеки України. Наші долі – це миттєвість в історії, бутності, але з цього складається історія медицини України. Здоров'я всім, бережіть його. Бажаю досягти та перевершити! 02.03.2008 р.». А нещодавно Микола Єфремович подарував бібліотеці свою власну надзвичайно цікаву колекцію.

Фонд «Медична Україніка» невпинно зростає. Це не тільки окремі видання, а й цілісні зібрання книг з автографами авторів. Постійним дарувальником своїх видань є Ісаак Михайлович Трахтенберг – видатний український вчений в галузі профілактичної медицини, академік НАМНУ, заслужений діяч науки України, лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки, академічних премій з профілактичної медицини НАМНУ, член-кореспондент НАНУ. І. М. Трахтенберг турбується про поповнення фондів не тільки ННМБУ, але й медичних бібліотек країни. Його наукові праці охоплюють широке коло питань: гігієна і фізіологія праці, токсикологія, фармакологія, медична екологія, історія медицини тощо. У своїх книгах, подарованих бібліотеці, автор висловлює глибоку шану та любов до бібліотеки і особисто до директора Раїси Іванівни Павленко: «Моему верному читателю и доброжелателю, любителнице мемуарного жанра Раисе Ивановне Павленко (в дар родной библиотеке медиков), с наилучшими пожеланиями добра, удач и напутствием: каждый день как маленькая жизнь!».

Глибоку повагу та шану викликає у співробітників бібліотеки наш постійний читач, відомий вчений, академік НАМНУ, член-кореспондент НАНУ, заслужений діяч науки і техніки, що очолює Комітет з проблем національного довголіття, президент Всеукраїнського лікарського товариства Любомир Антонович Пиріг, нагороджений Орденом «Хрест Пантелеймона Цілителя» за особистий вагомий внесок у розвиток медичної науки та охорони здоров'я Л. А. Пиріг ще з 1958 р. є читачем бібліотеки. В знак любові до людини, яка зробила вагомий внесок в розвиток медичної науки, бібліотека допомогла вченому видати у 2001 р. біобібліографічний довідник «Пиріг Любомир Антонович. Біобібліографія», де він висловив глибоку подяку за допомогу в підготовці матеріалів до видання.

Любомир Пиріг неодноразово дарував бібліотеці свої твори, поповнюючи скарбницю колекції «Медична Україніка». «Бібліотеки для мене завжди були святим місцем. Медичні бібліотеки, як для медика, стали необхідними. Гостинністю Центральної медичної бібліотеки користуюся з 1958 року. Вдячний за постійну готовність допомогти, за привітність співробітників на чолі зі знайомою мені з 1958 року Раїсою Іванівною». Такий напис він залишив на одній із своїх книг «Клінічна нефрологія» (К., 2004), яка стала популярним навчальним посібником для студентів вищих медичних навчальних закладів, лікарів-інтернів, лікарів-нефрологів, терапевтів. Любомир Антонович подарував бібліотеці свою власну колекцію книг та журналів.

Багато років співпрацює з бібліотекою Юрій Григорович Віленський – кандидат медичних наук, історик медицини, член Національного Союзу журналістів України, кореспондент газет «Ваше здоров'я» та «Медична газета України», автор документальних художніх книг, в яких блискуче описав життя та творчість видатних українських медиків. Серед подарованих бібліотеці книги: «Академик Елена Лукьянова», «Доктор Булгаков», «Вехи жизни Дениса Николаевича Калужного» та багато інших.

Для більш повного розкриття творчості Ю. Г. Віленського ННМБУ у започаткованій 2007 р. серії «Славні імена української медичної книги: медичні бібліотеки України в особах, документах, бібліографії», видала біобібліографічний покажчик, в якому представлений науковий та публіцистичний доробок Юрія Григоровича Віленського.

Багато книг подарував бібліотеці і вчений радіобіолог, біофізик, доктор медичних наук, професор Вілен Абрамович Барабой. Одне із подарованих ним видань «Спосіб життя і харчування здорової людини» (К., 2003), яке було здійснене у рамках проекту «Школа здорового способу життя» за сприяння швейцарського фонду співробітництва в Україні, користується надзвичайно великою популярністю у читачів бібліотеки. А у 1998 р. до бібліотеки надійшла колекція В. А. Барабоя, загальна кількість документів якої складає 1308 примірників. Слід зазначити, що вчений приділяв велику увагу майбутній долі свого бібліотечного зібрання, тому й передав його до книгозбірні, з якою ніколи не поривав зв'язків. В одній із своїх статей В. А. Барабой зазначив, що автори нових медичних книжок, підручників, спогадів вважають за велику честь для себе подарувати бібліотеці свої праці.

Бібліотеці подаровано ґрунтовне видання «Здоров'я та охорона здоров'я населення України: Європейський вимір» за редакцією члена-кореспондента НАМНУ, професора В. Ф. Москаленка. Наукова і практична значущість видання зумовлені надзвичайно актуальною проблемою –

покращення здоров'я в Україні. Безумовно, це видання буде корисним для усіх небайдужих до проблеми збереження й зміцнення здоров'я населення та знайде широку читацьку аудиторію. В колекції «Медична Україніка» воно зайняло достойне місце серед інших книг. Надпис автора на книзі: «Головному науково-інформаційному центру – Національній науковій медичній бібліотеці від шанувальника творчості медиків минулого та сучасності з найкращими побажаннями розвитку та збереження літературного надбання України і поповнення безцінної національної медичної колекції «Медична Україніка» для майбутніх поколінь».

Колекція поповнилась цілою низкою цінних видань з проблем фармації та фітотерапії, які систематично дарує бібліотеці член-кореспондент Національної академії медичних наук України, академік Нью-Йоркської академії наук, заслужений діяч науки і техніки України, лауреат Державної премії України, доктор медичних наук, професор, завідувач кафедри фармакології з курсом клінічної фармакології Національного медичного університету ім. О. О. Богомольця МОЗ України – Іван Сергійович Чекман.

До когорти відомих імен вчених належить й ім'я знаменитого фітотерапевта, академіка Української міжнародної академії оригінальних ідей, народознавця-дослідника Євгена Степановича Товстухи. В його книгах, подарованих бібліотеці, розкрито і узагальнено багатий досвід української народної медицини у застосуванні цілющих рослин, якими користується український народ для лікування та профілактики численних недуг. А книга «Фітотехнологія українців» (К., 2002) взагалі не має аналогів, адже це перша фундаментальна праця такого напрямку у вітчизняному народознавстві. Вона системно об'єднує розмаїту високу етнічну, матеріальну, духовну та лікувально-гігієнічну культуру праукраїнців та українців і доводить, що фітоетнологія є особливим предметом не лише минулого, а й найактуальнішою глибинно-народною наріжною наукою сьогодення та майбутніх поколінь і епох.

Надзвичайно актуальними на сьогодні є видання Євгенії Мачерет та Івана Самосюка «Руководство по рефлексотерапии», де висвітлені загальні питання методів рефлексотерапії, викладені класичні та сучасні її варіанти, надана коротка історія розвитку методів голкотерапії в СРСР та за кордоном. Наведені показання та протипоказання до застосування рефлексотерапії. На виданні вони залишили автограф: «Бібліотеці – поважному центру медицини, головній збирачці даного і багатьох інших праць на добру згадку».

Великою науковою та історичною цінністю є книга «История Киевского военного госпиталя. Киевский военный госпиталь в XVIII–XIX

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
веках. Становление и развитие военной медицины в Украине», яка була подарована бібліотеці генерал-майором медичної служби, начальником Головного військового клінічного госпіталю МО України, доктором медичних наук, заслуженим лікарем України Михайлом Петровичем Бойчаком. Книга присвячена 250-річчю (1755–2005 рр.) Київського військового госпіталю, історія якого тісно пов'язана з історією становлення та розвитку вітчизняної військової медицини. Цікавим є той факт, що при Київському військовому госпіталі була організована військово-фельдшерська школа (1838–1926 рр.), яка відіграла значну роль у підготовці медичних працівників того часу. Передаючи книгу до фонду, М. П. Бойчак, у своїй присвяті висловив вдячність за допомогу та надану можливість користуватися унікальним фондом бібліотеки. Всі наступні книги автора, присвячені історії медицини, є у наукових фондах ННМБУ.

Надзвичайно цікаве видання з історії медицини подарував бібліотеці засновник (колишній директор) Центрального музею медицини України, заслужений діяч науки України, професор О. А. Грандо.

У подарованій ним книзі «Визначні імена у світовій медицині» читач знайде не тільки відомі, а нерідко й забуті імена медиків світу, заслуги яких важко переоцінити. В ній зібрані яскраві приклади наукової і практичної діяльності лікарів різних спеціальностей, шкіл і напрямів, починаючи від найдавніших часів і закінчуючи ХХ ст. н. е.

Ще одну, не менш цікаву книгу, «Медицина в українському образотворчому мистецтві очима художників» подарував бібліотеці Олександр Абрамович Грандо, в якій подані докладні характеристики творів образотворчого мистецтва на медичні сюжети художників і скульпторів України. В альбомі викладені найважливіші події, наукові відкриття і факти в історії медицини, які відображено в експозиціях.

Ці високохудожні твори входять до експозиції Центрального музею України, музею історії Українського державного медичного університету імені О. О. Богомольця, інших музеїв та галерей України.

Відомий вчений в галузі експериментальної фізіології старіння і соціальних аспектів геронтології Владислав Вікторович Безруков, який захоплюється живописом, музикою, поезією, – є справжнім лицарем науки та мистецтва. Саме таке визначення найбільш точно відповідає уяві про цю людину. Крім наукових праць подарував альбом репродукцій власних художніх полотен, які неодноразово експонувались у бібліотеці.

Дуже цікаву книгу «Знаки» (К., 1984) з дарчим написом «Бібліотеці – світлій установі, де зосереджена вся мудрість медицини» подарував відомий епідеміолог, доктор медичних наук, видатний громадський діяч,

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
колишній посол в США Юрій Щербак. Талановитий прозаїк, драматург, кіносценарист, лауреат літературної премії імені Юрія Яновського, в своїх творах прагне використовувати жанрові різновиди, шукати нові прийоми психологічного аналізу, бере такі конфліктні ситуації, які б дозволили глибше проникнути в світ почуттів сучасної людини. Презентації творчого доробку Ю. Щербака неодноразово проходили у бібліотеці.

На особливу увагу заслуговує книга «Неонатологія. Навчальний посібник» (К., 2010) подарована одним із авторів, заступником директора Інституту стратегічних досліджень МОЗ України, доктором медичних наук, професором кафедри неонатології НМАПО імені П. Л. Шупика Ю. Б. Ященко з дарчим написом: «Вам, дорогі друзі, що присвятили себе служінню книзі і читачам, вам, сіячам розумного, доброго, вічного, сердечні побажання здоров'я, усіх гараздів, з надією на співпрацю у благородній справі, з бажанням і далі йти разом».

Плідно працюють з бібліотекою співробітники Інституту експериментальної патології, онкології і радіобіології імені Р. С. Кавецького, поповнюючи фонд колекції «Медична Україніка» своїми актуальними виданнями.

Книга «Опухоли кроветворной и лимфоидной тканей (цитоморфология, иммуноцитохимия, алгоритмы диагностики)» під редакцією доктора медичних наук, професора Д. Ф. Глузмана з дарчим підписом: «Коллективу Республиканской научной медицинской библиотеки, воспитавшим не одно поколение врачей и научных работников», користується великою популярністю у лікарів клініко-діагностичних і цитологічних лабораторій, онкологів, гематологів, патологів.

Ще одне фундаментальне видання «Онкологія. Вибрані лекції для студентів і лікарів», подароване ученим Інституту, академіком НАНУ В. Ф. Чехуном зацікавило читачів бібліотеки.

В книзі зібрані лекції провідних українських учених-онкологів, представлені сучасні відомості з основних питань експериментальної та клінічної онкології. Описані основні досягнення в області клінічного застосування результатів молекулярно-генетичних досліджень в діагностиці і терапії пухлин, також розглянуто сучасні напрями профілактики раку.

Даруючи книгу з автографом, В. Ф. Чехун від імені авторського колективу співробітників Інституту експериментальної патології, онкології і радіобіології імені Р. С. Кавецького висловив глибоку шану та вдячність директору бібліотеки Р. І. Павленко за творчу працю: «Шановній Раїсі Іванівні! В знак великої поваги за збереження та поповнення вітчизняної наукової скарбниці та невичерпного джерела медичних знань».

Раїса Іванівна Павленко є не тільки ініціатором створення унікальної колекції «Медична україніка», вона постійно піклується про поповнення найціннішого скарбу колекції, який став надбанням золотого фонду бібліотеки.

Працюючи на бібліотечній ниві, більш ніж півстоліття, Раїса Іванівна тісно співпрацює з видатними діячами медичної науки.

Недарма її проникливі слова: «Даруйте бібліотеці свої видання з автографами. Даруйте хоча б тому, що кожна мить – одночасно рух історії», знайшли палкий відгук у серцях багатьох учених-медиків.

Нещодавно професор, письменник, видатний діяч культури, народний депутат перших скликань Лесь Степанович Танюк вперше подарував низку своїх відомих робіт. Серед них цикл його унікальних документальних щоденників. Тож читачі бібліотеки віднині мають можливість долучитися до глибинних думок автора, непересічних суджень, демократичних переконань. Це – гідне поповнення колекції «Медична україніка».

Наведений перелік видань з дарчими написами авторів є лише часткою історико-культурних фондів, якими володіє бібліотека.

Поповнення та збереження унікального документального фонду – шлях до розвитку медичної науки та охорони здоров'я України, є одним з основних завдань Національної наукової медичної бібліотеки України.

Список використаних джерел

1. *Бондаренко І.* Аксіологічні детермінанти збереження фондів в умовах інформаційного суспільства / І. Бондаренко // Вісник книжкової палати. – 2004. – № 9. – С. 21–22.
2. *Вергунов В.* Проблеми збереження фондів наукових бібліотек / В. Вергунов // Бібліотечний вісник. – 2007. – № 1. – С. 25–31.
3. Інноваційні технології збереження бібліотечних фондів // Бібліотечний вісник. – 2010. – № 6. – С. 67.
4. *Мамінова І.* Нові інформаційні технології збереження національної культурної спадщини Республіки Узбекистан / І. Мамінова // Бібліотечний вісник. – 2010. – № 2. – С. 31–33.
5. *Остапенко Т. А., Харченко Н. С.* Фонд «Медична Україніка» як складова історико-культурних фондів Національної наукової медичної бібліотеки України / Т. А. Остапенко, Н. С. Харченко // Стан та перспективи розвитку системи науково-інформаційного забезпечення медичної галузі України : матеріали науково-практичної конференції, 19–20 травня 2011 р., Одеса. – К., 2011. – С. 20–27.
6. *Павленко Р. І.* Золотий фонд медичної думки – невичерпне джерело знань / Р. І. Павленко, Л. Л. Правозверова, Н. С. Харченко // Вісник книжкової палати. – 2006. – № 10. – С. 17–19.
7. *Рогова П., Мацібора Н.* Стан і перспективи збереження фонду в добу

8. *Харченко Н. С.* Збереження наукових документальних фондів як невід'ємної складової національно-культурного надбання України / Н. С. Харченко // Медичні бібліотеки як соціальні інформаційні бази медичної науки та охорони здоров'я: матеріали міжнар. наук.-практ. конференції, 14–16 трав. 2008 р., Чернівці. – К., 2008. – С. 77–84.

Євген Костюк,

в. о. наук. співроб. НБУВ,
канд. іст. наук

НАЦІОНАЛЬНА НАУКОВА БІБЛІОТЕКА АКАДЕМІЇ НАУК КИТАЮ

У статті висвітлюється функціонування Національної наукової бібліотеки Академії наук Китаю в умовах інформаційного суспільства, визначаються особливості її організаційної структури, функції та завдання, місце у системі наукової комунікації.

Ключові слова: бібліотека, бібліотечна робота, інформаційно-аналітичне забезпечення, інформаційне суспільство.

У сучасних умовах формування інформаційного суспільства використання досвіду роботи наукових бібліотек зарубіжних країн набуває значної актуальності, особливий інтерес викликає розвиток бібліотечної справи у країнах, що стрімко нарощують свій науково-технічний потенціал. До їх числа належить і Китайська Народна Республіка. Провідною науковою бібліотекою країни є Національна наукова бібліотека, яка функціонує у складі Академії наук Китаю (ННБ АНК).

Попри численні дослідження, присвячені проблемам функціонування бібліотек в інформаційному суспільстві та ролі бібліотек у системному наповненні інформаційному простору, з-поміж яких варто відзначити наукові праці В. М. Горового [2; 3], В. О. Ільганаєвої [5; 6], М. С. Слободяника [9; 10], І. О. Давидової [4], Г. В. Шемаєвої [12], Н. С. Вітушко [1], Т. О. Ярошенко [13], В. О. Копанєвої [7; 8], Чен Шізе Шізіня [11] та інших дослідників, діяльність вищевказаної бібліотеки дотепер не привертала уваги вітчизняних фахівців, що зумовлює наукову актуальність проблеми.

Метою дослідження є визначення організаційної структури ННБ, її завдань і функцій в умовах інформаційного суспільства.

Часом заснування бібліотеки вважається квітень 1950 р., коли у складі АНК було створено Відділення книжкового забезпечення та наукової інформації. У лютому наступного року воно було перейменовано на Бібліотеку Академії наук Китаю. У вересні 1957 р. бібліотека стала членом Першого національного центрального бібліотечного комітету, який функціонував при Державній Раді КНР. У листопаді 1985 р. бібліотека стала

У червні 2000 р. бібліотека брала участь в академічній програмі АНК «Інноваційний проект», що знаменувало собою значне посилення її наукової діяльності. З грудня наступного року вона виступила в ролі ініціатора Китайського наукового проекту інформатизації бібліотек. У червні 2002 р. бібліотека отримує у своє розпорядження новий комплекс приміщень, більш пристосований до ведення як власне бібліотечної, так і наукової роботи. З березня 2006 р. бібліотека була перейменована на Національну наукову бібліотеку [24].

Загальна координація роботи бібліотеки здійснюється директором. На даний час ним є віце-президент Академії наук Китаю Лі Жигай – дійсний член АНК з 1999 р., Президент Китайського товариства фізико-хімічних наук, голова Співки наукових товариств країн Азії, автор численних відкриттів у галузі хімії, лауреат Національної наукової премії Китаю 1989 і 1995 рр.

До компетенції виконавчого директора ННБ належить оперативне керівництво роботою бібліотеки. Він курує питання міжнародної співпраці, наукової роботи, фінансово-господарські питання. Секретар партійного осередку бібліотеки, окрім власне партійної роботи в установі, займається питаннями трудової дисципліни та діяльністю профспілкового комітету. Також до керівного складу бібліотеки належать шість заступників директора [22].

Основними суб'єктами організаційної структури бібліотеки є управління, які керують окремими напрямками діяльності установи. Головне управління здійснює загальну координацію роботи бібліотеки, керує документообігом та збереженням бібліотечних фондів і сприяє розвитку електронних ресурсів установи. Оперативне управління здійснює розробку планів бібліотечної роботи, займається питаннями поточної діяльності бібліотеки, опікується міжбібліотечними та міжнародними зв'язками, забезпечує реалізацію науково-дослідних проектів. Управління розвитку бібліотечних колекцій координує роботу співробітників фондів рукописів, стародруків і періодичних видань, контролює процес наповнення електронних баз даних.

До компетенції Управління інформаційного обслуговування входить налагодження системи доступу дослідників та інших користувачів ННБ до її ресурсів, контроль за своєчасним підбором і видачею книг і документів читачам тощо. Інформаційно-аналітичне управління об'єднує висококваліфікованих фахівців, які забезпечують державні органи

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
необхідною інформацією з різних галузей фундаментальних і прикладних наук. Управління інформаційних систем впроваджує технологічні інновації у бібліотечній роботі, дбає про функціонування комп'ютерної мережі та електронних ресурсів бібліотеки. Управління міжбібліотечних зв'язків курсує питання співпраці Бібліотеки АНК з іншими науковими, вузівськими та відомчими бібліотеками КНР, а також з бібліотеками зарубіжних країн.

Штат співробітників бібліотеки налічує близько 500 осіб. Бібліотечні приміщення центрального корпусу ННБ, розташовані у Пекіні, мають площу понад 80 км²: просторі приміщення забезпечують дослідникам комфортні умови роботи, дозволяють зберігати у належних умовах бібліотечні фонди [30].

У складі бібліотеки функціонують три регіональні філії: в містах Ухані, Ченду та Ланьчжоу [30]. Бібліотечні фонди налічують понад 11,5 млн одиниць зберігання. Бібліотека також має потужний електронний ресурс, на якому розміщено близько 11 тис. китайських і понад 5 тис. зарубіжних повнотекстових журналів, 80 тис. авторефератів і дисертацій, 180 тис. книг [18].

При бібліотеці функціонує Видавничий центр, на базі якого публікуються як видання власне ННБ, так і низка часописів Академії наук, зокрема – «Бібліотека та інформаційні послуги» (присвячений проблемам бібліотекознавства та бібліотечного менеджменту), «Нові технології в бібліотеках та інформаційні послуги» (присвячений проблемам інформатизації бібліотечної справи), «Китайський журнал бібліотечно-інформаційних послуг» (англомовний часопис, який висвітлює інновації у бібліотечній справі в КНР та за кордоном), «Високі технології та промисловий розвиток», «Розвиток хімічних наук», «Біотехнології в Китаї», «Китайський математичний реферативний журнал», «Електронний менеджмент», «Науковий огляд» тощо [31].

Архів АНК також функціонує при ННБ. Він являє собою одну з ключових ланок Національної архівної мережі КНР. В архіві зберігається понад 150 фондів, а також близько 80 000 звукозаписів і 10 000 фотографій [23].

У бібліотеці налагоджено ефективну систему обслуговування – щодня, без вихідних, 12 годин на добу, бібліотека відкрита для читачів. Останні мають змогу користуватися не лише друкованими виданнями, але й електронним ресурсом бібліотеки. Для того, щоб читачі ефективніше працювали з електронними ресурсами, бібліотечний персонал проводить для них різноманітні консультації. Функціонує система видачі книг читачам додому, сервіс електронних повнотекстових документів, а також міжбібліотечний абонемент, що дозволяє працівникам АНК замовляти книги з інших

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
бібліотек КНР, з якими у ННБ підписані угоди про співпрацю, зокрема, з бібліотеками Шанхайського та Пекінського університетів. Центр науково-технічних інновацій створює електронні бази даних у галузях природничих наук з метою забезпечення працівників АНК та інших дослідників оперативною інформацією щодо сучасних здобутків вітчизняної та зарубіжної науки [27].

Значну допомогу бібліотека надає аспірантам і докторантам Академії наук, взаємодіючи при цьому з бібліотекою Університету аспірантури АНК. Спеціально для дослідників спільно з Університетом аспірантури АНК створена електронна бібліотека, де зібрана базова наукова література [28].

Наукова діяльність ННБ включає у себе широкий спектр досліджень у галузі книгознавства (місце книги у культурно-історичному процесі, історія, теорія та практика комплексного дослідження книжкових пам'яток у бібліотеках), бібліографознавства та бібліотекознавства (зміна статусу бібліотек в умовах інформаційного суспільства, визначення стратегії формування електронного фонду наукової літератури бібліотеки); соціальних комунікацій (вивчення місця документа та книги у системі соціальних комунікацій); архівознавства та документознавства (проблеми збереження архівних фондів, вироблення методичних засад документознавчої освіти); інформаційних технологій (дослідження структури та загальних властивостей документальної інформації, аналіз закономірностей збереження та використання даних для задоволення інформаційних потреб суспільства); менеджменту бібліотечної справи (поліпшення бібліотечного сервісу, розробка теоретико-методологічних моделей інноваційної діяльності бібліотек); книговидавництва (розробка теоретико-методологічних засад книговидавничої справи); інтелектуальної власності та авторського права (аналіз ролі та місця інтелектуальної власності у системі наукової комунікації, авторсько-правових аспектів функціонування мережі Інтернет) тощо [33].

Бібліотека активно бере участь у різного роду наукових зібраннях. За участю ННБ останнім часом відбулися такі заходи загальнонаціонального масштабу: Форум з управління ризиками (15 жовтня 2010 р.), науково-практичні семінари «Прекрасний Всесвіт» та «Біологічне різноманіття» (листопад 2010 р.). Варто відзначити регулярне проведення співробітниками бібліотеки відкритих лекцій, спрямованих на популяризацію досягнень науки, розповсюдження наукових знань серед широкого загалу [35]. Для аспірантів бібліотеки постійно організовуються лекції, семінари, тематичні тренінги, дискусійні клуби тощо [29].

Чільне місце у роботі бібліотеки займають інформаційно-аналітичні

розробки, спрямовані на вироблення стратегічних орієнтирів діяльності АНК, інформаційного забезпечення науково-дослідних програм, пошуку шляхів використання інноваційних технологій у науковій та бібліотечній сфері. Фахівці цього напрямку вивчають основні тенденції науково-технічного розвитку у Китаї та зарубіжних країнах, стратегічні урядові програми та проекти науково-дослідних установ, на основі аналізу цього досвіду подають рекомендації органам державної влади КНР. Інформаційно-аналітичні матеріали, підготовлені бібліотекою, подаються на розгляд урядових органів, до наукових і освітніх установ Китаю. За результатами цієї роботи бібліотекою видаються спеціальні бюлетені з оглядом новітніх тенденцій наукового розвитку, створюються відповідні електронні ресурси. Роботу ННБ у сфері інформаційно-аналітичного забезпечення органів влади та АНК підтримують спеціальні програми: «Аналітична платформа стратегічної інформації», яка використовується для аналізу зібраної бази даних; «Селекційна платформа стратегічної інформації» використовується для систематизації, класифікації та обробки даних, їх подання до відповідних установ; «Інтелектуальна лабораторія стратегічної інформації» займається створенням на основі зібраних та систематизованих даних якісного наукового продукту [26].

У своїй діяльності щодо створення електронних баз даних ННБ тісно співпрацює з Національною науково-технічною та Китайською національною електронною бібліотеками. Вони об'єднали свої електронні ресурси в інтегровану систему, що значно спрощує роботу дослідникам. Насамперед, така система спрямована на обслуговування науковців АНК [36].

У бібліотеки є потужний інтернет-портал, який містить значний обсяг інформації щодо діяльності та ресурсів бібліотеки, згрупованих за наступними базовими розділами: «Про бібліотеку», «Послуги», «Міжнародне співробітництво», «Освіта та підвищення кваліфікації», «Науково-видавнича діяльність». Портал має як китайськомовну, так і англомовну версії. На головній сторінці порталу міститься також перелік бібліотечних новин, посилання на електронні ресурси інших провідних бібліотек КНР, сторінки про діяльність регіональних філій ННБ. Електронні ресурси вказаних бібліотечних філій у цілому відповідні структурі центрального бібліотечного інтернет-ресурсу. Окремий блок складають інформаційні ресурси бібліотеки: енциклопедії та довідники, мультимедійні матеріали та ін. Спеціальна сторінка присвячена новинам у галузі науково-технологічного розвитку як у Китаї, так і у зарубіжних країнах. Також ресурси сайту дають змогу дізнатися базову інформацію про бібліотеки

КНР, їхні фонди та умови доступу до них. Розділ «бібліотечні новини» містить відомості про основні міжнародні бібліотекознавчі конференції, семінари та інші наукові заходи, колекції фото з проведених заходів. Сторінка, присвячена періодичним виданням ННБ, подає стисло характеристику видання, його контактні дані та посилання на сайт. Портал оснащено пошуковою системою.

Тісним є зв'язок ННБ із науково-дослідними інститутами у системі АНК при комплектуванні бібліотечних фондів та поповненні електронних ресурсів бібліотеки. Спільно з Національною науково-технічною бібліотекою створюється електронна база даних наукової періодики Китаю та зарубіжних країн (лише впродовж 2008 р. електронний ресурс ННБ поповнився 2333 назвами іноземних періодичних видань). Активно створюється реферативна база даних вітчизняної та зарубіжної наукової періодики, електронні каталоги періодичних видань [19]. Вказані процеси обумовлюються загальносвітовими тенденціями інформатизації бібліотек в умовах прискорення циркуляції інформації у сучасному суспільстві, виробництва дедалі зростаючих масивів нової інформації, необхідності оперативної обробки наявних інформаційних ресурсів [3, с. 218–219].

ННБ бере участь у діяльності Асоціації бібліотек Китаю, зокрема, здійснює координацію роботи Відділення спеціалізованих бібліотек, у складі якого функціонують 8 секцій: академічних досліджень; міжбібліотечного співробітництва; бібліотечної освіти та підготовки молодих фахівців з бібліотечної справи; підвищення кваліфікації; організаційних справ; редакційно-видавнича; бібліотекознавства; бібліотек Південно-Китайського регіону, до яких входять представники 280 відомчих та університетських бібліотек, інформаційно-документаційних центрів і бібліотек науково-дослідних інститутів [37].

Активною є міжнародна співпраця ННБ. За участі бібліотеки проводяться міжнародні конференції, симпозіуми та круглі столи, впроваджуються міжнародні наукові програми. Починаючи з 1980 р., розвивається співпраця з провідними бібліотеками США, в тому числі – бібліотеками науково-дослідних установ і університетів, насамперед – щодо підготовки фахівців із бібліотечної справи, підвищення кваліфікації молодих бібліотекарів і науковців, здійснюється обмін досвідом у сфері бібліотекознавства, соціальних комунікацій та інформаційних технологій. Зарубіжні фахівці проводять для працівників ННБ лекції з бібліотечної справи, ознайомлюються з досвідом роботи бібліотеки та передають свій досвід [17].

При ННБ функціонує китайсько-німецький науковий центр, на базі якого проводяться семінари обміну науковими здобутками між

китайськими та німецькими академічними і вузівськими бібліотеками. Останні відбуваються як у Німеччині, так і у КНР. Спільними зусиллями Національної наукової бібліотеки АНК та Німецької національної бібліотеки створено Групу інформаційного обміну, яка забезпечує наукову комунікацію китайських і німецьких фахівців, веде розробки у галузі створення електронних бібліотечних ресурсів та оптимізації доступу до них широкого читачького загалу [34].

Розробка мережевих систем відкритого доступу у бібліотечній сфері здійснюється ННБ згідно Берлінської декларації відкритого доступу до наукових знань (прийнята 22 жовтня 2003 р. з ініціативи Товариства ім. Макса Планка), яка утверджує принципи просування нової парадигми відкритого доступу наукової інформації для суспільства [8, с. 57–58].

3-поміж найважливіших міжнародних науково-практичних конференцій, проведених під егідою ННБ упродовж останніх трьох років, варто відзначити наступні: Міжнародний семінар управління електронними ресурсами, Китайсько-європейський симпозіум із проблем захисту електронних баз даних, Китайсько-американський семінар щодо розробки електронних бібліотек, Китайсько-німецький симпозіум розвитку інформаційних послуг у бібліотеках, Симпозіум з питань розвитку електронних бібліотечних ресурсів, Берлінська конференція з розвитку міжбібліотечної комунікації тощо [20].

Активною є співпраця ННБ із Міжнародною бібліотечною асоціацією, яка має на меті розвиток комунікації між провідними бібліотеками світу, обмін досвідом бібліотечної роботи, розробку методологічних засад бібліотекознавства та практики бібліотечної справи. Фахівці ННБ регулярно беруть участь у наукових та науково-практичних проектах Асоціації, знайомлячи своїх колег із зарубіжних країн із досвідом організації бібліотечної справи в КНР [15]. Членами Асоціації є п'ятеро провідних співробітників бібліотеки [32].

Важливим напрямом міжнародного співробітництва ННБ є участь у міжнародній програмі підтримки талановитої молоді, яка передбачає надання молодим науковцям стипендій, організацію для них конференцій, публікацію наукових праць молодих дослідників [25].

У системі ННБ АНК функціонує магістратура та докторантура. Підготовкою магістрантів і докторантів опікуються, відповідно, 40 і 9 кваліфікованих викладачів. Термін навчання у магістратурі становить 2,5 роки, а в докторантурі – 3 роки. Підготовка магістрантів і докторантів забезпечена потужною матеріально-технічною та навчально-методичною базою [14].

При ННБ функціонують курси підвищення кваліфікації бібліотечних працівників. Під її егідою спільно з Асоціацією бібліотек Китаю здійснюється навчання у галузі використання інформаційних технологій у бібліотечній справі, оптимізації роботи бібліотек, бібліотекознавства, міжнародної співпраці у бібліотечній сфері. Викладачами курсів підвищення кваліфікації є провідні фахівці Національної наукової бібліотеки, Академії наук Китаю, Пекінського та Шанхайського університетів тощо [21].

Таким чином, підсумовуючи, варто відзначити, що ННБ є сучасним центром зберігання, обробки та поширення інформації, ключовим вузлом соціальних комунікацій у науковій сфері. Потужний інформаційний ресурс бібліотеки забезпечує потреби як науковців АНК, так і дослідників з інших наукових та освітніх установ країни, а також органи державної влади, громадські організації та господарські установи. Саме тому впродовж свого існування за вагомих внесок у розвиток китайської науки бібліотека 10 разів отримувала національні премії, в тому числі 2 найвищі у країні – премії Наукового-технічного розвитку [16]. Окрім того, ННБ сама активно проводить наукові дослідження, виступаючи в ролі ключового центру бібліотекознавчих досліджень у КНР. Досвід функціонування ННБ в умовах інформаційного суспільства, а саме: створення електронних ресурсів, інтеграція здобутків вітчизняного та світового бібліотекознавства, участь у міжнародних проектах має практичну цінність для українських фахівців.

Список використаних джерел

1. Вітушко Н. Електронні інформаційні ресурси у сучасній бібліотеці / Н. Вітушко // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – 2007. – Вип.18. – С. 13–25.
2. Горовий В. М. Особливості розвитку соціальних інформаційних баз сучасного українського суспільства : монографія / В. М. Горовий // Ред. О. С. Онищенко; НАН України, Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. – К., 2005. – 299 с.
3. Горовий В. М. Соціальні інформаційні комунікації, їх наповнення і ресурс : монографія / В. М. Горовий // НАН України, Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. – К., 2010. – 356 с.
4. Давидова І. О. Бібліотечне виробництво в інформаційному суспільстві : монографія / І. О. Давидова. – Х. : ХДАК, 2005. – 295 с.
5. Ільганаєва В. О. Бібліотека в сучасному інформаційному середовищі: основні стратегії розвитку / В. О. Ільганаєва // Вісник Харківської державної академії культури : Бібліотекознавство. Документознавство. Інформатика. – 1999. – Вип. 1. – С. 30–37.
6. Ільганаєва В. Управління інноваційними процесами соціально-культурного розвитку бібліотек / В. Ільганаєва // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – 2004. – Вип.12. – С. 7–20.

7. *Копанєва В.* Бібліотека в системі наукової електронної комунікації / В. Копанєва // Бібліотечний вісник. – 2007. – № 5. – С. 3–9.

8. *Копанєва В.* Бібліотека як центр збереження інформаційних ресурсів Інтернету : монографія / В. Копанєва // НАН України, Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. – К., 2009. – 198 с.

9. *Слободяник М. С.* Концептуальні засади формування електронної бібліотеки університету / М. С. Слободяник // Библиотеки и ассоциации в меняющемся мире : новые технологии и новые формы сотрудничества : 9-я Международная конференция «Крым-2002» : Материалы конференции. – Т. 1. – М., 2002. – С. 257–259.

10. *Слободяник М. С.* Трансформація змісту діяльності Національної бібліотеки України в період формування інформаційного суспільства / М. С. Слободяник // Вісник Харківської державної академії культури : Бібліотекознавство. Документознавство. Інформатика. – 1999. – Вип. 1. – С. 22–29.

11. *Чен Цзе Цзинь.* Библиотечно-информационные сети: современное состояние и перспективы развития : монография / Чен Цзе Цзинь // Нанчанский ун-т (Китай). – К. : Знання України, 2006. – 183 с.

12. *Шемаєва Г. В.* Електронні ресурси бібліотек України в системі наукових комунікацій : монографія / Г. В. Шемаєва; Харківська державна академія культури. – Харків, 2008. – 289 с.

13. *Ярошенко Т.* Наукові комунікації XXI століття : електронні ресурси для науки та освіти України / Т. Ярошенко // Бібліотечний вісник. – 2006. – № 5. – С. 17–22.

14. About Graduate Education [Electronic resources]. – Mode of access : <http://english.las.cas.cn/et>. – Title from the screen.

15. About IFLA [Electronic resources]. – Mode of access : <http://www.ifla.org/en/about>. – Title from the screen.

16. Achievements [Electronic resources]. – Mode of access : <http://english.las.cas.cn/ap/academics/achievements>. – Title from the screen.

17. An Overview of International Cooperation [Electronic resources]. – Mode of access : <http://english.las.cas.cn/ic>. – Title from the screen.

18. Brief Introduction [Electronic resources]. – Mode of access : <http://english.las.cas.cn/au>. – Title from the screen.

19. Collection Development [Electronic resources]. – Mode of access : <http://english.las.cas.cn/rs/cd>. – Title from the screen.

20. Conferences [Electronic resources]. – Mode of access : <http://english.las.cas.cn/ic/ic>. – Title from the screen.

21. Continuing Education and Training [Electronic resources]. – Mode of access : <http://english.las.cas.cn/et/training>. – Title from the screen.

22. Directors [Electronic resources]. – Mode of access : <http://english.las.cas.cn/au/ds>. – Title from the screen.

23. General library [Electronic resources]. – Mode of access : <http://english.las.cas.cn/au/org/gl>. – Title from the screen.

24. History [Electronic resources]. – Mode of access : <http://english.las.cas.cn/au/hy>. – Title from the screen.

25. Implementation Bulletin of Young Talents Supporting Project in 2010 [Electronic resources]. – Mode of access : <http://english.las.cas.cn/ic/youngtalents>. – Title from the screen.

26. Information Analysis [Electronic resources]. – Mode of access : <http://english.las.cas.cn/rs/ia>. – Title from the screen.

27. Information Service [Electronic resources]. – Mode of access : <http://english.las.cas.cn/rs>.

28. Information Commons [Electronic resources]. – Mode of access : <http://english.las.cas.cn/rs/ic>. – Title from the screen.

29. Learning Commons [Electronic resources]. – Mode of access : <http://english.las.cas.cn/rs/learningcommons>. – Title from the screen.

30. Organization [Electronic resources]. – Mode of access : <http://english.las.cas.cn/au/org>. – Title from the screen.

31. Overview of Academic & Publications [Electronic resources]. – Mode of access : <http://english.las.cas.cn/ap>. – Title from the screen.

32. Position in International Organisation [Electronic resources]. – Mode of access : <http://english.las.cas.cn/ic/moo>. – Title from the screen.

33. Research Fields [Electronic resources]. – Mode of access : <http://english.las.cas.cn/ap/academic>. – Title from the screen.

34. Review of Sino-German «Digital Information Provision» 2007–2009 [Electronic resources]. – Mode of access : http://english.las.cas.cn/ic/ip/201011/t20101125_62093.html. – Title from the screen.

35. S&C Promulgation [Electronic resources]. – Mode of access : <http://english.las.cas.cn/rs/sep>. – Title from the screen.

36. Subject Information Service [Electronic resources]. – Mode of access : <http://english.las.cas.cn/rs/sls>. – Title from the screen.

37. The Branch of Special Libraries, Library Society of China [Electronic resources]. – Mode of access : <http://english.las.cas.cn/ap/societies>. – Title from the screen.

Ганна Індиченко,
зав. відділу НБУВ,
канд. іст. наук

ІНСТИТУТ ІСПАНІЇ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ НАУКОВОМУ ПРОСТОРІ

У статті висвітлюється історія та сучасна діяльність Інституту Іспанії як складника сучасного інформаційного європейського наукового простору, внесок організації у міжакадемічну співпрацю, визначаються особливості організаційної структури Інституту, функції та завдання, місце у системі наукових комунікацій.

Ключові слова: Інститут Іспанії, академія наук, науковий простір, інформаційне суспільство.

Пріоритетне значення у сучасному світі мають дослідження у галузі наукової інформації, яка набуває дедалі більшого значення в умовах формування суспільства знань. Останні десятиріччя характеризуються прискореним розвитком інформаційних технологій, відбувається становлення єдиного світового інформаційного наукового простору та інтеграція в нього національних наукових систем. Нинішнє століття характеризується також глобальними викликами та глибокими трансформаційними процесами. У цьому відношенні зростає роль національних академій наук, які є рушіями суспільного прогресу, мають високий рівень наукового потенціалу та є провідними експертами з питань науково-технологічного розвитку.

Останнім часом спостерігається підвищення інтересу до академічної форми організації науки, аналізується місце та роль академій наук у становленні світового інформаційного наукового простору. Серед останніх вітчизняних досліджень, які висвітлюють питання організації світового наукового простору, ролі та місця в ній української науки, привертають увагу монографія «Національна академія наук України: проблеми розвитку та входження в європейський науковий простір» [1], фундаментальне видання «Національна академія наук України. 1918–2008: до 90-річчя від дня заснування» [2], збірник наукових статей «Наука України у світовому інформаційному просторі» [3], публікації українських науковців у фахових журналах «Наука та наукознавство» та «Вісник Національної академії наук України». Низку статей з питань організації академічної науки окремих країн Європи опубліковано у фахових наукових виданнях автором

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
статті [4]. Проте, у вітчизняній науці ще обмаль праць, присвячених досвіду організації академічної науки окремих країн Європи. У цьому контексті цікавим видається представлення науковому загалу інформації з діяльності Інституту Іспанії, як координаційного міжакадемічного об'єднання та королівських академій наук, що входять до його складу, зокрема в контексті інтеграції в європейський та світовий науковий інформаційний простір. Пропонована стаття може становити також пізнавальну та практичну цінність з огляду на висвітлення окремих аспектів організації академічної науки в королівстві Іспанія, яке має давню історію, сформовані наукові традиції та вагомий доробок у розвитку європейської науки.

Інститут Іспанії – найбільша наукова установа країни, яка координує наукове і мистецьке життя королівства, об'єднує видатних діячів різних галузей науки і техніки, літератури та мистецтва. Інститут було засновано 1 січня 1938 р. міністром освіти Педро Сайнс Родрігісом за ініціативи іспанського філолога і письменника Еухеніо д'Орса, іспанського архітектора Педро Могуруса та іспанського літературного критика й історика Агустина Гонсалеса Амезуа. Інститут створювався з метою координації співпраці між королівськими академіями, покращення їхньої роботи, зміцнення наукового «братерства», формування єдиного академічного національного представництва в Іспанії, представлення інтересів іспанської академічної науки за кордоном [5].

Інститут розміщується у м. Мадриді і підпорядковується Міністерству освіти через секретаріат Міністерства університетів. Нормативними документами Інституту є Статут (1947 р.), Регламент та «Норми щодо взаємовідносин Інституту Іспанії з регіональними академіями» (1979 р.) [6]. 17 вересня 2010 р. прийнято королівський указ, яким регулюється сучасна діяльність Інституту, яка пов'язується із таким напрямом: 1) координація роботи королівських академій, що входять до його складу, а також академій, асоційованих з Інститутом при повному дотриманні принципів їхньої автономії, самоврядності та фінансового забезпечення; 2) координація виконання усіх функцій та повноважень, які можливо реалізувати спільно із академіями наук, що входять до складу Інституту; 3) поширення наукового знання в суспільстві через координацію діяльності королівських академій наук; 4) підтримання «постійного діалогу» між королівськими академіями наук та суспільством; 5) представлення загальних інтересів королівських академій наук, що входять до складу Інституту [7].

Інститут заохочує розвиток міждисциплінарних досліджень і заходів, які становлять значний інтерес, сприяє популяризації академій наук у суспільстві, зокрема висвітленню їхньої діяльності у засобах масової

інформації; налагоджує співпрацю з іншими академічними установами Іспанії; співпрацює з міжакадемічними об'єднаннями інших країн та міжнародними науковими організаціями; підтримує ініціативи, спрямовані на збільшення присутності жінок у академічному співтоваристві та у керівних академічних органах.

Напрямами наукової діяльності Інституту є: проведення наукових конференцій, симпозіумів, «круглих столів»; організація лекційних курсів для студентів іспанських університетів; публікація наукових праць з інноваційних проблем та за актуальними напрямами наукового життя; організація конкурсів з окремих наукових проблем; присудження премій та нагород. Інститут також готує рекомендації та експертизи з актуальних, суспільно важливих проблем за дорученням вищих органів влади та управління країни.

Щорічно Інститут проводить урочисті сесійні засідання: у січні – з нагоди свого заснування; 23 квітня – з нагоди проведення популярної книжкової ярмарки в Мадриді, приуроченої до Міжнародного дня книги; у жовтні – з нагоди відкриття нового академічного року. Кожний четвер місяця Інститут проводить поточні сесії. Інститут об'єднує дійсних членів іспанських королівських академій які входять до його складу. Дійсні члени Інституту формують найвищий керівний орган – Загальні збори. Керівництво поточною роботою Інституту здійснює Правління у складі президента, двох віце-президентів, генерального секретаря, заступника секретаря, цензора, скарбничого, бібліотекаря, бухгалтера та керівника канцелярії. Правління координує поточну діяльність Інституту.

Президент та секретар затверджуються Міністерством освіти, після відповідного їх обрання на сесійних академічних засіданнях. Термін повноважень президента складає вісім років. Секретар призначається на довічний термін. Інші члени Правління обираються на чотири роки з правом переобрання на новий термін. Засідання Правління проводиться раз на місяць, або за ініціативи президента в будь-який інший час. Рішення на засіданнях ухвалюються шляхом відкритого голосування. В окремих випадках допускається таємне голосування. Президент має право оголосити канікули з липня по вересень включно. Президент очолює Правління, представляє Інститут у всіляких заходах, головує на урочистих та поточних засіданнях, координує розвиток дискусій та обговорень під час засідань, виголошує склад комісій, визначених Правлінням, взаємодіє із Міністерством освіти та іншими органами влади. Перший та другий віце-президенти заміщують президента у випадку вакансії цієї посади, через його хворобу або тимчасову відсутність.

На сучасному етапі керівний склад Інституту представляють: президент – відомий іспанський філолог, Хосе Мануель Блекуа, чинний директор Королівської академії Іспанії; генеральний секретар – Педро Гарсія Баренно, член Королівської академії точних, фізичних і природничих наук; віце-президент – Гонсало Анес і Альварез де Кастрільон, а також представники від восьми королівських академій, що входять до Інституту Іспанії [8].

З жовтня 1979 р. було введено категорію асоційованого члена Інституту Іспанії, яким можуть стати регіональні академії [9]. Академії або інші науково-дослідні установи, що мають намір приєднатися до Інституту мають звернутися з відповідним поданням до Правління з письмовим обґрунтуванням своїх намірів, висвітленням історії академії, напрямів наукової та культурної діяльності, кількості членів, переліком періодичних видань, що видаються установою. Заява на вступ розглядається Правлінням у місячний термін. Асоційовані члени Інституту збирають на конгрес, який відбувається під егідою Правління. Вони мають право використовувати логотип Інституту в своїх публікаціях. Із Інститутом асоційовані регіональні академії наук Іспанії, які розміщуються в автономних областях королівства – 19 академій наук Андалусії, 4 академії наук Арагона, 4 академії наук Болеарських островів, 3 академії наук Канарських островів, 1 академія наук Кантабрії, 2 академії наук Кастилії–Ла–Манчі, 5 академій наук Кастилії–Ліон, 3 академії наук Каталонії, 1 академія наук Естремадури, 3 академії наук Галісії, 2 академії наук Мадриду, 4 академії наук Мусії, 1 академія наук князівства Астурія, 3 академії наук Валенсії [10]. Загалом, Інститут Іспанії об'єднує 53 регіональні та вісім офіційних академій – Королівську академію Іспанії; Королівську академію історії; Королівську академію образотворчих мистецтв Св. Фернандо; Королівську академію точних, фізичних і природничих наук; Королівську академію суспільних і політичних наук; Королівську національну академію медицини; Королівську академію юриспруденції і законодавства; Королівську національну академію фармацевтики.

Головною умовою побудови інформаційного суспільства є наявність інформаційних ресурсів та надання широкого доступу до них. Інформаційна політика королівських академій, що входять до складу Інституту Іспанії є одним із пріоритетів їхньої діяльності. Насамперед, це стосується наповненості академічних сайтів, які висвітлюють напрями наукової та культурно-просвітницької роботи академій, презентують спільні міжакадемічні та міжнародні проекти, надають вільний доступ користувачам сайтів до електронних версій академічних видань.

Наукова робота Королівської академії Іспанії реалізується, головним чином, через видання словників. Академією підготовлено одноосібно або у співпраці з іншими академічними установами – «Словник іспанської мови», «Базовий словник іспанської мови», «Словник студента», призначений для студентів інститутів та коледжів іспаномовних країн, «Практичний словник студента», «Словник американізмів», «Пан-латиноамериканський словник труднощів», «Новий історичний словник іспанської мови», «Нову граматику іспанської мови» [11]. Веб-сайт Академії містить повну інформацію про словникові видання. Характерно, що через свій офіційний сайт Академія в режимі он-лайн надає користувачам консультації у пошуку тих чи інших термінів, зокрема через використання електронної версії «Панамериканського словника труднощів» [12]. Проводиться цілеспрямована робота з популяризації унікальних документів і матеріалів з іспанської літератури, зокрема через спільну роботу Бібліотеки Королівської академії Іспанії та Віртуальної бібліотеки Мігеля Сервантеса. За участі Академії зроблено звукозапис роману Мігеля де Сервантеса «Дон Кіхот», що є особливо актуальним для осіб із вадами зору. В Бібліотеці розміщено також матеріали з іспанської мови, її історії та методики викладання, словники, посібники та підручники. Тут також представлено розділ, присвячений історії – всесвітній, іспанській та латиноамериканській. В електронній версії представлено колекції архівних документів з Королівської академії Іспанії та низки академії країн Латинської Америки.

Одним із головних напрямів наукової роботи Королівської академії історії є упорядкування «Іспанського біографічного словника», який включатиме близько 40 000 біографій найвидатніших особистостей з усіх галузей – від найдавніших часів до сучасності. Завдяки електронній версії Словника, інформація, вміщена у ньому, буде не тільки зберігатися, але й редагуватиметься та оновлюватиметься. 8–9 червня 2000 р. в Мадриді, з метою визначення критеріїв співпраці за цим проектом, відбулися дні «Іспанського біографічного словника» за участі президентів та керівників провідних академії Іспанії та Латинської Америки, а також науковців інших країн. Королівська академія історії визначена як головний координуючий орган з підготовки та видання Словника [13].

Королівська академія образотворчих мистецтв Св. Фернандо сприяє дослідженню та розвитку мистецтва (живопису, скульптури, архітектури, музики) та збереженню культурного надбання Іспанії; організовує та проводить виставки, концерти, конференції, присуджує премії, здійснює видавничу діяльність, надає консультації та рекомендації вищим органам

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
 влади та управління країни за профілем своєї діяльності. Сьогодні Академія поєднує функції наукового та освітнього закладу. Це також другий за значенням арт-центр Мадриду. Основний корпус Академії функціонує як музей та картинна галерея [14]. У Архіві Академії зберігається 815 рукописів, а також понад 4000 документів з питань викладання образотворчого мистецтва та художньої діяльності від XVIII ст. до сьогодення. До послуг читачів – довідково-бібліографічний відділ; комп'ютеризований каталог; зведений каталог бібліографічного надбання; відділ абонементу; читальна зала. З 1993 р. відбувається процес оцифрування документів. Академія активно співпрацює з Віртуальною бібліотекою Мігеля Сервантеса, на сайті якої у вільному доступі представлено електронні варіанти академічних періодичних видань, архівні документи, що зберігаються в Академії, матеріали академічних дискурсів, каталоги творів мистецтва, представлені в музеї Академії.

Одним із напрямів діяльності Королівської академії точних, фізичних і природничих наук Академії є розробка наукової термінології. Робота в цьому напрямі здійснюється з 1848 р., коли Академія почала впорядковувати «Словник наукової термінології з природничих наук», перший том якого вийшов у 1930 р. як «Технологічний іспано-американський словник». Через нестачу фінансових асигнувань подальша робота над словником припинилася. Королівським указом від 27 квітня 1935 р. на Академію було покладено завдання розробити «Словник науково-технічної термінології». На даний момент вийшло друком три його томи (1983, 1992, 1996 рр.), готується до публікації четвертий том. З метою удосконалення наукової освіти у середній школі, Академія наук опублікувала два видання «Повного наукового словника». З 1988 р. Академія розробляє «Програми розвитку і популяризації науково-технічних досягнень», в рамках яких проводить у вищих навчальних закладах, музеях, закладах культури, цикли лекцій та конференцій, які мають науково-просвітницьке спрямування та розкривають значення і досягнення точних наук в житті суспільства [15]. Веб-сайт Академії надає вільний доступ до періодичних видань установи, звітів, матеріалів симпозіумів тощо. Оперативно подається інформація про заходи, які Академія планує організувати.

Королівська академія суспільних і політичних наук досліджує проблеми політології, філософії, соціології; публікує архівні документи та наукові праці; співпрацює з науковими установами зарубіжних країн; надає консультації та рекомендації вищим органам влади та управління країни в рамках своєї наукової компетенції [16]. Діяльність Королівської академії суспільних і політичних наук спрямована на дослідження інтеграційних

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34 процесів Іспанії у Європейський Союз; міграційного руху Іспанії в минулому та на сучасному етапі; шляхів реформування системи вищої освіти та ін. В останні роки Академія успішно реалізує проект «Трибуни», метою якого є розробка тематики наукових досліджень, в тому числі інноваційних проблем загальнодержавного та загальноєвропейського значення. Сайт установи надає широку інформацію щодо історії та поточної діяльності Академії; науковці отримують змогу ознайомитися зі звітами установи та останніми новинами з діяльності Академії.

Королівська національна академія медицини сприяє проведенню досліджень в галузі медицини; організовує конференції, семінари, симпозиуми; здійснює видавничу діяльність; присуджує премії та нагороди; співпрацює з іншими академіями; надає консультації та рекомендації вищим органам влади та управління країни за профілем своєї діяльності. У 2011 р. відбулася презентація «Медичного словника іспанської мови», робота над яким проводилася фахівцями Академії протягом шести років [17]. Характерно, що Словник має електронну версію, яка постійно оновлюється. На сайті Академії розміщено он-лайн каталог бібліотечного фонду установи. Відео- та фотоінформацію важливих подій з діяльності Академії можливо відстежити на академічному порталі RANM-tv.

Королівська академія юриспруденції і законодавства представляє на своєму офіційному сайті електронний бібліотечний каталог, цифровий каталог наукових власних періодичних видань та проектів [18]. Невід'ємною частиною наукової роботи установи є проведення міжнародних конференцій, симпозиумів та семінарів. Серед останніх таких заходів варто назвати конференції: «Особливості міжнародного права Суверенного Мальтійського Ордену» та «Основи свободи», а також цикли семінарів: «Актуальні питання безпеки і гігієни праці на робочому місці», «Філософія права», «Комерційне право», «Трудове право», «Процесуальне право», «Цивільне право». Семінари: «Рівність чоловіків та жінок: шлях від утопії до реальності», «Право на житло: відповідальність вищих органів влади та управління», «Свобода віросповідання у Латинській Америці та Європі: порівняльний аналіз».

Королівська національна академія фармацевтики підтримує та проводить дослідження в галузі фармацевтики та дотичних галузей; виконує дорадчі функції для вищих органів влади та управління країни за профілем своєї наукової діяльності; проводить видавничу роботу; підтримує наукові контакти з іспанськими та іноземними установами; співпрацює з фармацевтичними факультетами вищих навчальних закладів Іспанії; організовує та проводить конференції, симпозиуми, форуми; здійснює

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34 моніторинг змін у фундаментальних та технічних науках (поява нових технологій, розробок, наукових напрямів), а також у фармацевтичній. Під патронажем Академії, а також академії фармації країн Латинської Америки, реалізується проект «Забуті хвороби». Цією назвою об'єднано групу інфекційних та паразитарних інфекційних тропічних захворювань, що вражають, здебільше найбільш вразливе населення у відсталих районах Азії, Африки та Латинської Америки [19]. Актуальні обговорення, конференції та засідання знаходять своє відображення на академічному порталі Canal TV RANF. Серед останніх таких заходів конференції: Глобальне потепління та зміна клімату в Іспанії; Біокераміка та фармація: вдале поєднання; Клітинний цикл та рак; Гіпертонія та її медикаментозне лікування; теломераза та старіння; цикл конференції, присвячені діагностиці та лікуванню хвороби Альцгеймера.

На популяризацію власної наукової діяльності, академії наук, що входять до складу Інституту та науки загалом спрямована видавнича діяльність Інституту Іспанії. Зокрема, щорічно публікуються монографії за окремими науковими напрямками, збірники матеріалів конференцій та симпозиумів, «Щорічник», «Бюлетень Інституту Іспанії», «Каталог видань Інституту Іспанії». Окремим виданням виходять «Матеріали урочистих сесій». Електронним виданням, яке інформує про поточну діяльність Інституту та академії, що входять до його складу, є «Інформативний бюлетень Інституту Іспанії».

Інститут організовує конкурси наукових праць за широкої оповіщеності громадськості, після погодження із Правлінням програм конкурсів в кожному окремому випадку. У грудні кожного року Інститут організовує вшанування найстаршого дійсного члена, яке полягає у нанесенні йому візиту членами Правління та вручення подарунку як знаку пошани. Інститут також публікує відповідне видання, присвячене діяльності найстаршого члена – «На пошану найстаршого академіка».

Інститут інтегрований у міжнародне наукове середовище через участь у міжнародних конференціях, симпозиумах, розробку спільних проектів, зокрема з академіями наук тих країн, де іспанська мова є ознакою культурної ідентичності. Інтенсивна міжнародна співпраця здійснюється із науковими організаціями Португалії, Італії, Канади та країн Латинської Америки. Інститут Іспанії є членом Союзу європейських академії наук. У 2008 р. в Мадриді відбулося засідання цієї авторитетної міжнародної організації за участі Інституту та провідних академії наук Іспанії [20]. Інститут також співпрацює із Ізраїльсько-палестинською науковою організацією та низкою науково-дослідних установ Іспанії та закордону.

Інститут Іспанії, таким чином, функціонує як ефективне міжакадемічне об'єднання королівства, координує діяльність провідних академій наук країни та академій наук автономних областей королівства, представляє академічну науку Іспанії в міжнародному академічному середовищі, проводить видавничу діяльність, є організатором та співорганізатором заходів, спрямованих на популяризацію діяльності академій наук, що входять до його складу або асоційовані з Інститутом.

Академії, що входять до складу Інституту, активно розробляють власні електронні ресурси, опікуються їхнім змістовним наповненням, яке відображає наукову роботу академій, проводять оцифрування бібліотечних та архівних фондів. Спільно з іншими науковими та культурно-просвітницькими установами Іспанії королівські академії активно задіяні у проекті віртуальних бібліотек.

Примітки

¹ Національна академія наук України: проблеми розвитку та входження в європейський науковий простір / за редакцією акад. О. С. Онищенко, д-ра екон. наук, Б. А. Маліцького – К., 2007. – 680 с.

² Національна академія наук України. 1918–2008: до 90-річчя від дня заснування / [гол. ред. Б. С. Патон]. – К.: Вид-во КММ, 2008. – 624 с.

³ Наука України у світовому інформаційному просторі / [гол. ред. Я. С. Яцків]. – К., 2008. – Вип. 1. – 96 с.; Наука України у світовому інформаційному просторі / [гол. ред. Я. С. Яцків]. – К., 2008. – Вип. 2. – 96 с.

⁴ *Індиченко Г. В.* Використання інтелектуальних інформаційних технологій при формуванні джерельної бази історії академічної науки зарубіжних країн (на прикладі формування бази даних Лондонського Королівського товариства) // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Вип. 16 / НАН України. Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. АБУ; Редкол.: О. С. Онищенко (гол.) та ін. – К., 2006. – Вип. 16. – С. 221–228; *Індиченко Г. В.* Естонська академія наук: сучасний стан / Дванадцята всеукраїнська конференція молодих істориків освіти, науки і технік та спеціалістів: Матеріали конференції, 20 травня 2007 р., м. Київ. – С. 110–119; *Індиченко Г. В.* Литовська академія наук // Чотирнадцята всеукраїнська наукова конференція молодих істориків освіти, науки і техніки та спеціалістів (20 травня 2009 р.). – К., 2009. – С. 96–104; *Індиченко Г. В.* Форми мотивації молодих учених: досвід Нідерландської Королівської академії наук і мистецтв // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – К.: Видавництво Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського «НВЦ», 2010. – Вип. 27. – С. 291–299; *Індиченко Г. В.* Академічна наука: від становлення до сучасності // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – К.: Видавництво Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського «НВЦ», 2010. – Вип. 28. – С. 597–608.

⁵ Salustiano Del Campo Urbano The Institute of Spain / Salustiano Del Campo Urbano // ALLEA. Biennial Yearbook. – 2003. – P. 167–174.

⁶ Estautos [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.insde.es/pages/seccion/01/normat/esta.pdf>. – Загол. з екрану; Normas internas para la relación de las Academias provinciales o territoriales con el Instituto de España [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.insde.es/pages/seccion/01/normat/norm.pdf>. – Загол. з екрану; Reglamento [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.insde.es/pages/seccion/01/normat/regl.pdf>. – Загол. з екрану.

⁷ Real Decreto 1160/2010, de 17 de septiembre, por el que se regula el Instituto de España [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.insde.es/pages/seccion/01/normat/esta.pdf>. – Загол. з екрану

⁸ Composición de la Mesa Directiva [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.insde.es>. – Загол. з екрану.

⁹ Salustiano Del Campo Urbano The Institute of Spain / Salustiano Del Campo Urbano // ALLEA. Biennial Yearbook. – 2003. – P. 168.

¹⁰ Academias Asociadas Instituto de España [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.insde.es/asociadas.htm>. – Загол. з екрану.

¹¹ La política lingüística panhispánica [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rae.es/rae%5CNoticias.nsf/Portada4?ReadForm&menu=4>. – Загол. з екрану.

¹² Consultas lingüísticas [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rae.es/rae/gestores/gespub000018.nsf/votodosporId/651DD2E435FC3039C12571F8003AAE85?OpenDocument>. – Загол. з екрану.

¹³ DICCIONARIO BIOGRÁFICO ESPAÑOL [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rah.es/pdf/Dossier%20presentaci%C3%B3n%20DBE%20289-6-2009%29.pdf>. – Загол. з екрану.

¹⁴ Historia de la Colección [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rabasf.insde.es>. – Загол. з екрану.

¹⁵ Introduction [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rac.es/6_1.php. – Загол. з екрану.

¹⁶ Real Academia de Ciencias Morales y Políticas [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.racmuy.es/menu.htm>. – Загол. з екрану.

¹⁷ LA RANM PRESENTA EL PRIMER GRAN DICCIONARIO DE TÉRMINOS MÉDICOS ESCRITO EN ESPAÑOL [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ranm.es/2011/1402-acto-de-presentacion-del-diccionario-de-terminos-medicos.html>. – Заголовок з екрану.

¹⁸ Fines y Objetivos [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rajyl.insde.es/Default.asp?strClass=A&strType=1>. – Загол. з екрану.

¹⁹ The project [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.enfermedadesolvidadas.com/english.html>. – Загол. з екрану.

²⁰ ALLEA. Biennial Yearbook 2008 History, Culture and Environment: Contributions of Humanities and Social Sciences to the European Research Area [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.allea.org/Content/ALLEA/Publications/BY2008-final.pdf>. – Загол. з екрану.

Ігор Шихненко,
наук. співроб. НБУВ,
канд. іст. наук

**ЦЕНТРАЛЬНА НАУКОВА БІБЛІОТЕКА
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК КИРГИЗЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ:
ІСТОРІЯ ТА МІСЦЕ В СУЧАСНОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ**

У статті аналізуються основні етапи становлення і розвитку Центральної наукової бібліотеки Національної академії наук Киргизької Республіки, а також дається оцінка її місця в сучасному інформаційному просторі.

Ключові слова: Центральна наукова бібліотека Національної академії наук Киргизької Республіки, інформаційний простір.

З початку свого виникнення бібліотеки завжди відігравали велику культурно-просвітницьку роль у інтелектуальному розвитку людства, формуванні національної свідомості та світоглядних позицій. У зв'язку зі зростаючими потребами сучасної громадськості в отриманні якомога широким відомостей з різних сфер суспільного життя, важливе значення має вивчення наукової діяльності бібліотек різних країн. У контексті цього питання великий інтерес для істориків і бібліотекознавців представляє дослідження діяльності Центральної наукової бібліотеки Національної академії наук Киргизької Республіки (далі – ЦНБ НАН Киргизької Республіки) – однієї з найстаріших бібліотек країни, яка має давню історію та багаті наукові традиції. У науковій літературі коло праць, що висвітлюють діяльність ЦНБ НАН Киргизької Республіки досить обмежене. Відомості про історію і розвиток бібліотеки у радянський період, зустрічаються у дослідженнях: «Академія наук Киргизької РСР. 1954–1979» [1, с. 245–248], «Академічна наука Киргизстану. Історія та проблеми» [2, с. 312–318], «25 років Академії наук Киргизької РСР» [4, с. 65–68]. Аналіз проблем і перспектив зберігання рідкісних видань у ЦНБ НАН Киргизької Республіки здійснила Ш. Ж. Ібраїмова [5, с. 275–284]; питання організації електронної доставки документів у системі корпоративних інформаційних ресурсів Киргизстану дослідила С. К. Рафікова [8]; стан забезпечення науковою інформацією ЦНБ НАН Киргизької Республіки на сучасному етапі вивчала З. А. Чокушева [9]. В цілому діяльність ЦНБ НАН Киргизької Республіки не була предметом окремого комплексного дослідження. У свою чергу автор даної статті поставив за мету проаналізувати основні

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
етапи історичного розвитку вищевказаної установи та дати об'єктивну оцінку її місця в інформаційному забезпеченні сучасного киргизького суспільства.

ЦНБ НАН Киргизької Республіки – одна з найбільших бібліотек Киргизстану, основним завданням якої є: забезпечення бібліотечно-бібліографічного обслуговування читачів; надання широких відомостей з різних галузей науки, шляхом традиційного поповнення фондів літературою та шляхом створення нових електронних ресурсів через всевітні електронні мережі.

Історія бібліотеки почалася з 1943 р., коли була створена Наукова бібліотека Киргизької філії Академії наук СРСР. Основою для її організації став книжковий фонд загальною кількістю 12 тис. примірників, переданих з бібліотек Комітету наук Раднаркому Киргизької РСР та АН СРСР. У 1945 р. співробітниками Наукової бібліотеки Киргизької філії АН СРСР були придбані наукові праці з історії, археології, етнографії та краєзнавства Середньої Азії відомих радянських вчених: С. М. Кудряшова, І. П. Іванова та В. О. Афанасьєва, повні комплекти зібрань Оренбурзької вченої архівної комісії, протоколи засідань Туркестанського відділу Російського географічного товариства, твори мандрівників: М. О. Северцова, В. В. Бартольда, Г. М. Потаніна, а також рідкісні видання 1762–1848 рр. У перші роки діяльності основна увага співробітників бібліотеки зосереджувалася на справі комплектування книжних фондів. Джерелами комплектування літератури, в основному, з природничих і технічних наук, слугували: книгообмін з республіканськими установами колишнього СРСР та зарубіжних країн, книжкові магазини, підписи на періодичні видання та ін. Станом на середину 1950-х рр. у фондах бібліотеки нараховувалося вже 108 тис. видань [1, с. 245]. У 1954 р. на базі Киргизької філії АН СРСР була створена Академія наук Киргизької РСР. Вказана подія ознаменувала новий етап у розвитку бібліотеки, що була перейменована на Центральну наукову бібліотеку АН Киргизької РСР. У цей період значно розширилися напрями діяльності ЦНБ АН Киргизької РСР, співробітники якої, поряд з комплектуванням книжних фондів та обслуговуванням читачів, займалися довідково-бібліографічною і видавничою діяльністю, організовували виставки, конференції та круглі столи. З 1955 р. бібліотека розпочала публікувати «Бібліографію видань Академії», серію бібліографічних покажчиків наукових праць вчених АН Киргизької РСР, праці з біології, зоології, лісівництва, історії науки та ін.

У 1960–1970-ті рр. у ЦНБ АН Киргизької РСР відбулися структурні зміни. У зв'язку з появою нових науково-дослідних установ академії, виникла

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
необхідність у створенні філій бібліотеки. З метою обслуговування співробітників інститутів і лабораторій було організовано сім філій ЦНБ АН Киргизької РСР, фонди яких комплектувалися відповідною спеціалізованою літературою. У вказаний період покращилося і технічне оснащення бібліотеки, зокрема придбано ксерокопіювальний прилад – що було рідкістю для установ такого типу.

На рубежі 1980–1990-х рр. пріоритетним напрямом діяльності ЦНБ АН Киргизької РСР було створення єдиної системи інформаційного обслуговування наукових установ академії. Вказана система передбачала: комплексне інформаційно-масове обслуговування читачів і забезпечення відомостями працівників академічних установ; складання ретроспективних бібліографічних показників з охорони навколишнього середовища; широке залучення методів бібліотечно-бібліографічної роботи для виконання запитів читачів [2, с. 314–315]. У 1990-ті рр. становище бібліотеки значно погіршилося, що було зумовлено складними обставинами тодішнього соціально-економічного життя країни – зменшилося фінансування, відбулося скорочення штату співробітників, призупинилося комплектування фондів науковою літературою. Але незважаючи на труднощі, продовжувалась робота зі складання бібліографічних списків, здійснювалась наукова редакція бібліотечних каталогів, забезпечувалось збереження книжкових пам'яток. Характеризуючи стан книгообміну у вказаний період дослідники зазначають, що забезпечення ЦНБ АН Киргизької Республіки новими надходженнями було одним з першочергових завдань для її співробітників. Бібліотека отримувала наукову літературу, в основному, з видавництва, або купувала на кошти від грантів, що виділяли різні міжнародні наукові фонди та організації [8].

На сучасному етапі ЦНБ АН Киргизької Республіки, яку очолює Ширін Жапарівна Ібраїмова, окрім традиційної роботи з обслуговування читачів і надання довідково-бібліографічних консультацій, продовжує вдосконалювати нові інформаційні технології. В бібліотеці діє Інтернет-зал, створена електронна база даних на автореферати та дисертаційні роботи співробітників установ АН Киргизької Республіки, цифрова колекція фонду рідкісних видань, фонду нових надходжень і фонду періодики. Колекція фонду рідкісних видань нараховує 120 найменувань книг з історії Киргизстану, археології, етнографії, літературознавства, мовознавства та географії. Велику наукову цінність для дослідників становлять «Законодавчі акти Російської імперії 1294–1598 рр.» видані археологічною експедицією Імператорської академії наук, «Історичний опис будівництва в Москві храму в ім'я Христа Спасителя», «Листи та документи імператора Петра

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
Великого 1688–1701 рр.». Особливим раритетом є старовинна рукописна книга Мухаммада Бен Ахмад-аль Махалі «Тафсір аль-Джалайл», створена в 1286 р. на основі арабського правопису. Вказана праця має велику джерельну цінність для дослідників-арабістів, оскільки містить тлумачення з Корану та відомості з історії арабського світу [6]. У фондах ЦНБ АН Киргизької Республіки, загальною кількістю 1 млн одиниць, зберігається також наукова література про суспільно-політичне та культурне життя Киргизстану та країн Середньої Азії, з природничих і технічних наук. Бібліотечний фонд зарубіжної літератури, який є одним з найбільших в країні, комплектується за тематикою наукових досліджень установ АН Киргизької Республіки та містить велику кількість іноземних періодичних видань, енциклопедій, словників, довідників та ін.

ЦНБ АН Киргизької Республіки активно співпрацює над розробкою наукових проектів з Національною бібліотекою Киргизької Республіки, Науковою бібліотекою Киргизького національного університету імені Ж. Баласагіна, Бібліотечно-інформаційним консорціумом Киргизької Республіки, Іссик-кульською обласною бібліотекою, Державною патентно-технічною бібліотекою, Централізованою бібліотечною системою м. Бішкек, Республіканською бібліотекою для дітей і юнацтва ім. К. Баялінова, Науковою бібліотекою Міжнародного університету Киргизстану, Науковою республіканською медичною бібліотекою, Науковою бібліотекою Американського Університету в Центральній Азії, Науковою бібліотекою Киргизького державного технічного університету ім. І. Раззакова, Науковою бібліотекою Киргизько-російського (слов'янського) університету ім. Б. Єльцина та ін. У 2007 р. співробітники бібліотеки, спільно з колегами з Національної бібліотеки Киргизької Республіки, Наукової бібліотеки Киргизького національного університету імені Ж. Баласагіна та Бібліотечно-інформаційного консорціуму Киргизької Республіки працювали над розробкою наукового проекту «Збереження друкованих пам'яток Киргизстану – золотого фонду та культурної спадщини країни». Вказаний проект передбачав створення належних умов збереження книжних пам'яток, що містять безцінні відомості з історико-культурної та наукової спадщини киргизького народу, а також привернути увагу світової наукової спільноти до дослідження бібліотечних фондів. У ході роботи над вказаним проектом вчені здійснили великий комплекс робіт з визначення фізичного стану книг та здійснили їх реставрацію [5, с. 278].

У тому ж році співробітники ЦНБ АН Киргизької Республіки взяли участь у розробці іншого проекту – «Нові форми обслуговування вчених

Киргизстану на базі створення корпоративного електронного репозиторію авторефератів дисертацій». Метою цього проекту було створення доступу широкого кола вчених до електронних баз даних авторефератів дисертацій, сприяння розвитку нових форм обслуговування читачів, підвищення рівня володіння бібліотечними співробітниками комп'ютерними технологіями та пропагування наукових досягнень киргизьких вчених за кордоном. Для вирішення поставлених завдань учасники проекту розробили критерії відбору наукових видань, які мають бути включені до бази даних репозиторію; провели навчальні курси бібліотекарів з методики оцифрування фондів і створення корпоративних баз даних авторефератів дисертацій [7].

У ході роботи над проектом «Розширення доступу до світових електронних ресурсів» колектив ЦНБ НАН Киргизької Республіки здійснив вагомий внесок у створення системи вільного доступу читачів державних бібліотек до світових електронних ресурсів.

Співробітники бібліотеки приймали активну участь у розробці проекту «Об'єднання інформаційних ресурсів бібліотек Киргизстану з метою розвитку інформаційного простору країни». В результаті проведеної роботи науковцям вдалося створити зведений електронний каталог видань, що забезпечує доступ до нього громадян Киргизької Республіки та зарубіжних користувачів, а також інформаційні ресурси, які постійно оновлюються і містять широкі відомості про літературу в бібліотеках країни. Вказані інформаційні ресурси дають можливість поповнити необхідними виданнями електронні каталоги інших бібліотек Киргизстану.

ЦНБ НАН Киргизької Республіки приймала участь у роботі над проектом «Забезпечення доступу до світової наукової періодики». Мета вказаного проекту – створення для провідних інформаційних центрів вільного доступу до електронних баз даних наукової періодики [3].

Складною в ЦНБ НАН Киргизької Республіки залишається, на жаль, справа книгообміну. Головна проблема у забезпеченні партнерів бібліотеки необхідною літературою, за словами З. А. Чокушевої, заключається у відсутності коштів на поштові витрати та транспортування [9]. Таку саму думку висловлює і С. К. Рафікова, яка зазначає, що скорочення фінансування бібліотеки за останні роки призвело до обмеження комплектування її фондів. Це досить негативно відображається на виконанні постійно зростаючих інформаційних запитів читачів. Вирішити вказану проблему С. К. Рафікова пропонує шляхом взаємовикористання електронних видань з фондів бібліотек Киргизстану та бібліотек зарубіжних країн через мережу Інтернет [8].

Центральна наукова бібліотека НАН Киргизької Республіки, яка є членом Ради директорів наукових бібліотек та інформаційних центрів національних академій наук МААН, підтримує тісні наукові зв'язки з бібліотечними установами інших країн, зокрема з Центральною науковою бібліотекою АН Республіки Таджикистан, Центральною науковою бібліотекою НАН Республіки Казахстан, Бібліотекою РАН, Бібліотекою природознавчих наук РАН, Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського, Центральною науковою бібліотекою ім. Якуба Коласа НАН Білорусі, Центральною науковою бібліотекою АН Молдови, та ін. Велику фінансову та матеріальну підтримку ЦНБ НАН Киргизької Республіки надає Фонд збереження культурної спадщини Посольства США в Киргизькій Республіці, Фонд «Євразія», Фонд «Сорос–Киргизстан», Європейський фонд Центральної Азії та інші організації.

У підсумку слід зазначити, що діяльність Центральної наукової бібліотеки НАН Киргизької Республіки залишається недостатньо висвітленою у науковій літературі. Вказана установа, що має давню історію та багатий науковий досвід, пройшла складний шлях становлення і розвитку. На сучасному етапі Центральна наукова бібліотека НАН Киргизької Республіки є одним з найбільших у країні книгосховищ наукової літератури з високотехнологічним оснащенням. Співробітники бібліотеки, приймаючи участь у розробленні наукових проектів з вдосконалення систем надання інформаційних послуг, активно сприяють розвитку бібліотечної справи. Отже, можна з впевненістю стверджувати, що Центральна наукова бібліотека НАН Киргизької Республіки займає вагоме місце у сучасному інформаційному просторі, а її діяльність повинна стати предметом подальших наукових досліджень.

Список використаних джерел

1. Академия наук Киргизской ССР. 1954–1979. – Фрунзе : «Илим», 1979. – С. 245–248.
2. Академическая наука Киргизстана. История и проблемы / [гл. ред. А. А. Акаев]. – Фрунзе : «Илим», 1990. – С. 312–318.
3. Ассоциация библиотечно-информационного консорциума. Проекты [Электронный ресурс]. – Режим доступа : // <http://bik.org.kg/ru/projects/> – Заглавие с экрана.
4. 25 лет Академии наук Киргизской ССР : [сборник / гл. ред. С. Т. Табышалиев и др.] – Фрунзе : «Илим», 1980. – С. 65–68.
5. *Ибраимова Ш. Ж.* Изучение и сохранение редких изданий Центральной научной библиотеки Национальной академии наук Кыргызской республики : проблемы и перспективы / Ш. Ж. Ибраимова // Библиотеки национальных академий

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
наук: проблемы функционирования, тенденции развития: Научно-практический и
теоретический сборник. – К., 2007. – Вып. 5. – С. 275–284.

6. Коллекция редких и ценных книг Центральной научной библиотеки
Национальной академии наук КР [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [http://
project.garebooks.net/kg/ru/naskr](http://project.garebooks.net/kg/ru/naskr) – Заглавие с экрана.

7. Новые формы обслуживания ученых Кыргызстана на базе создания
корпоративного электронного репозитория авторефератов диссертаций
[Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://kgrad.bik.org/kg/ru/index/> – Заглавие
с экрана.

8. Рафикова С. К. Проблемы организации ЭДД в системе корпоративных
информационных ресурсов Кыргызстана [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [http://
www.nbu.gov.ua/articles/crimea/2003/tom2/222/Doc54.HTML](http://www.nbu.gov.ua/articles/crimea/2003/tom2/222/Doc54.HTML) – Заглавие с
экрана.

9. Чокушева З. А. Обеспечение научной информацией в Центральной научной
библиотеке Национальной академии наук Кыргызской Республики [Электронный
ресурс]. – Режим доступа : <http://dlib.eastview.com>. – Заглавие с экрана.

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
УДК 061(430):030(091)

Оксана Вербицька,

в. о. старш. наук. співроб. НБУВ,
канд. філос. наук

СЛОВНИКОВІ ВИДАННЯ АКАДЕМІЙ НАУК НІМЕЧЧИНИ

Проведено аналіз проектів словникових видань академій наук Німеччини,
розглянуто різні види словників, які розроблюються вченими станом на 2011 р.,
окрему увагу приділено репрезентації словникових видань в електронній формі
у мережі Інтернет та на словниковому веб-порталі Німеччини.

Ключові слова: видання академій наук Німеччини, словники, інформаційні
ресурси гуманітарних наук, науково-довідкові ресурси в мережі Інтернет.

Довідково-енциклопедична література на сьогодні є чи не найбільш
зростаючим сегментом книговидання, де в концентрованому вигляді
міститься історико-культурна і лінгвістична інформація. Д. Дідро, один з
авторів французької «Енциклопедії», або «Тлумачного словника наук,
мистецтв і ремесел», під редакцією якого в 1751–1772 рр. було опубліковано
28 томів, зазначав: «Насправді, мета енциклопедії – зібрати знання, розсіяти
по світу, привести їх у систему, зрозумілу для людей, що живуть нині, та
передати тим, хто прийде після нас, щоб праця попередніх століть не стала
марною для століть наступних, щоб наші нащадки, збагачені знаннями,
стали добрішими і щасливішими, і щоб ми не відійшли у вічність, не
зумівши послужити прийдешнім поколінням» [7]. Словник – це не просто
жанр видання, що підводить підсумок розвитку мови, термінології певної
фахової галузі або біографічних досліджень. Оскільки вони містять певні
відомості про різні галузі науки та культури, то, таким чином, окреслюють
межі пізнаного на даний час; з іншої сторони, своїм змістом вони вказують
на лакуни і нові горизонти у пізнанні, прокладають науковим пошукам
шлях у майбутнє. Надзвичайно важливі словники й для історичного
самопізнання народу, а також осмислення сучасної історії.

У Німеччині робота над створенням словників німецької мови
проводилась з кінця XVII ст. Так, у 1691 р. К. Штілер опублікував невелику
роботу «Родовідне древо німецької мови» («Der Teutschen Sprache
Stammbaum»), трохи пізніше доповнену у «Попередніх роздумах щодо
вправи і поліпшення німецької мови» («Unvorgreiflichen Gedanken
betreffend die Übung und Verbesserung der deutschen Sprache», 1698 р.)
Г. В. Лейбніцем, що запропонував універсальний план німецького

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34 етимологічного словника. В 1732–1754 рр. у м. Лейпциг видавцем І. Г. Цедлером була видана найбільша за об'ємом енциклопедія XVIII ст. – «Великий повний універсальний словник усіх наук і мистецтв» («Grosses vollständiges Universal-Lexikon aller Wissenschaften und Kunst»), 68 томів, 750 тис. статей). Й. К. Аделунг в 1774–1786 рр. видав класичну п'ятитомну працю «Досвід повного граматико-критичного словника верхньонімецького діалекту» («Versuch einen vollständigen grammatisch-kritischen Wörterbuchs der hochdeutschen Mundart»), в якому виклав результати своїх багаторічних досліджень у галузі історії німецької мови, у тому числі представив загальну картину розвитку германських мов. Й.-Г. Кампе в 1807–1811 рр. опублікував «Словник німецької мови» в 5 томах («Wörterbuch der deutschen Sprache»), де зробив спробу обґрунтувати також норми слововживання [4]. У XIX ст. важливу роль у суспільному і культурному житті відіграли німецький «Великий енциклопедичний словник Мейєра» («Meyers Grosses Konversations-Lexikon») (1839–1852, 46 томів, згодом було підготовлено ще 6 додаткових). Але всім цим словникам бракувало суворої методологічної основи, тому зародження лексикографії у Німеччині пов'язується передусім з іменами братів Я. та В. Грімм, які в XIX ст. розпочали роботу над фундаментальним «Німецьким словником» («Deutsches Wörterbuch»).

Якщо колись створення словників було досить рідкісним явищем, то сьогодні стрімкі стрибки в розвитку науки і технологій, у природі та обробці інформації вимагають різноманітних довідкових видань, які сприяють збереженню культурної пам'яті, стають посередниками між культурами, відображають значення об'єктів наукового пошуку. У XX ст. словники отримали велику популярність і стали незамінними для освітньої та наукової діяльності. Один із сучасних словників німецької мови «Великий німецький словник» під редакцією Г. Варіга («Das grosse deutsche Wörterbuch», 1966 р.) містить понад 220 тис. статей. Нині у Німеччині видається також кілька серій словникових видань, серед яких особливо відомі словники серії «Duden», що охоплюють різноманітні області вживання німецьких слів – від тлумачних словників до словників вимови. На жаль, у вітчизняній науковій літературі комплексний аналіз раніше виданих академічних словників у НДР та ФРН, не було зроблено, тому у статті робиться спроба заповнити цю прогалину. Ця тема заслуговує уваги дослідників книговидання, бібліографів, германістів та представників гуманітарної сфери, які цікавляться мовою, культурою, наукою та довідковими виданнями Німеччини.

Академічні лексикографічні дослідження та підготовка науково-

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34 довідкових видань у ФРН здійснюються в Берлін-Бранденбурзькій академії наук, Баварській академії наук, Академії наук у Геттінгені, Гейдельберзькій академії наук, Академії наук у Майнці, Саксонській академії наук у Лейпцигу та в Академії наук у Гамбурзі, які входять до Союзу академії наук Німеччини, а також в Німецькій академії мови та літератури в Дармштадті та Академії суспільно корисних наук в Ерфурті, які не увійшли до Союзу і свої дослідження проводять без координації з «Програмою академії». Робота над словниками та енциклопедичними науковими виданнями, що створюються спеціальними комісіями академії, є частиною їх довгострокової наукової діяльності.

Серед нещодавно завершених академічних проектів словникових видань – 35-томний «Енциклопедичний довідник німецького стародавнього світу», робота над яким проводилась протягом останніх 40 років, і який підводить підсумок міждисциплінарних наукових досліджень у галузі археології, історії та філології Німеччини: проводився аналіз регіональних умов життя населення Німеччини в минулому, вивчались технічні і культурні досягнення, ритуальні та релігійні практики, соціальні і політичні форми організації суспільства; видання «Європа гуманістична» – довідник про традиції та літературу епохи Середньовіччя, створений на основі документів епохи Відродження, є частиною європейського міжнародного проекту; «Ілюстрована енциклопедія класичної міфології» – у проекті приймають участь близько 40 країн, у Німеччині проект проводить Гейдельберзька академія наук, «Енциклопедичний словник з асиріології», «Словник Полібія» – тлумачний словник у галузі загальної лексики та понять часів Давньої Греції (200–120 рр. до н. е.), «Словник Дж. С. Поггендорффа – біографічно-літературний кишеньковий словник точних та природничих наук», «Repertorium Academicum Germanicum» – біографічний словник німецьких богословів, юристів, лікарів та майстрів мистецтв, які навчались і викладали в університетах в 1250–1550 рр., «Словник авторів німецької літератури Середньовіччя», «Нові німецькі біографії», біобібліографічний словник «Німецька література в еміграції (1933–1945)», «Біографічний словник Тюрингії», «Біографічно-літературний кишеньковий словник точних наук», «Назви населених пунктів між Рейном та Ельбою – ономастика в європейському регіоні», «Словник давньоєгипетської мови», «Баварський словник», «Східно-франкський словник», «Словник уйгурської мови», «Словник санскриту», «Словник середньовічної іспанської мови», «Словники діалектів», «Словник сталих словосполучень», та інші.

Над дослідженнями і підготовкою словників спільно працюють учені

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34 академій наук та інших відомих наукових установ і університетів ФРН. Загалом станом на 2011 р. академіями наук Німеччини, об'єднаними у Союз, за «Програмою академій» проводиться 24 словникових зі 146 науково-дослідних проектів у гуманітарній та природничо-науковій галузі. Усі словникові проекти Союзу академій наук можна поділити на кілька типів – це фахові термінологічні словники, словники стародавніх та іноземних мов, різні види словників німецької мови і регіональних мов німецькомовного простору. Розглянемо словникові проекти академій наук Німеччини, які проводяться на даний час.

Берлін–Бранденбурзька академія наук є найбільшою поза-університетською науковою установою гуманітарного профілю в регіоні [1]. До її завдань належить розвиток гуманітарних дисциплін, обговорення наукових питань, важливих у суспільно-політичному контексті, розвиток діалогу між науковою галуззю та суспільством, а також визначення та дослідження можливих наукових і суспільних проблем майбутнього. Щорічно в Академії проводиться близько 30 проектів, переважно з підготовки до видання творів відомих вчених, збірників документів та зі складання словників.

Одним із найвагоміших серед них є «Німецький словник Якоба і Вільгельма Грімм. Нова редакція» («Deutsches Wörterbuch von Jacob und Wilhelm Grimm. Neubearbeitung») – великий історичний тлумачний словник німецької мови, що містить в алфавітному порядку загальнозживані німецькі слова з середини XV ст. до наших днів, і де представлено походження слів, значення, споріднені форми та способи їх вживання у мові. Роботу над ним було розпочато братами Я. і В. Грімм на початку 30-х рр. XIX ст., перший том вийшов у 1854 р. Основним завданням словника стало дослідження і опис значення слів, традицій їх використання в окремих документах, щоб показати і пояснити варіанти значень на сьогоднішній день. У передмові до видання перших томів Я. Грімм писав про необхідність створення «Словника» саме в той час, коли німецький народ страждав від роздробленості [3]. На жаль, братами Грімм було підготовлено лише розділи зі словами на літери А, В, С, Е, складені Якобом, і на літеру D, складені Вільгельмом. Розділ літери F Якоб не встигнув завершити, символічно зупинившись на статті «Frucht» («плід»). Т. Манн через сто років назвав «Словник» «героїчною справою», «філологічним монументом».

Роботу над «Німецьким словником» за планом братів Грімм було продовжено Пруською академією наук та Геттінгенським університетом, і в цілому завершено на початку 1960-х рр.; тоді ж фахівцями було прийнято рішення про створення нової редакції цього словника. На сьогоднішній

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34 день він є найповнішим сучасним словником німецької мови, що складається з 33 томів, що містять 350 тис. ключових слів. Це – фундаментальне дослідження з історичної семантики, під час роботи над яким було використано понад 25 000 джерел [12]. За час роботи над словником було створено архів та бібліотеку, що містять близько 4 тис. джерел та 14 тис. томів книг відповідно. Статті словника включають різноманітну інформацію про слово – тлумачення значення, етимологію, приклади вживання. Словник призначений не лише для лінгвістів, але незамінний і як довідкове видання для літературознавців, вчених у галузі історичних дисциплін, оскільки містить відомості, що сприяють проведенню досліджень у галузі історичних, культурологічних та соціальних питань, також в науковому опрацюванні та коментуванні історичних текстів. Нині з метою приведення «Словника» у відповідність із сучасними вимогами до науково-довідкових видань Берлін-Бранденбурзькою академією наук спільно з Академією наук у Геттінгені ведеться робота над другим виданням, проект має бути завершеним до кінця 2012 р.

Іншим її великим проектом є складання «Словника Й. В. Гете» («Goethe-Wörterbuch») – це тлумачний словник авторської мови Й. В. Гете, що представляє всю різноманітність текстографічної семантики і понять поетичної мови Й. В. Гете. Дослідження лексики майстра слова проводилось на базі 3 млн архівних документів, загалом було виділено та опрацьовано понад 90 000 слів, що відображають різноманітні форми і засоби мови, текстові типи і функціональні стилі творів німецького класика. Продукти авторської лексикографії виходять за межі стандартного використання мови, і тут важливим є опис лексичних особливостей індивідуального стилю письменника *. Над складанням словника працює спільна комісія академій наук у Геттінгені, Гейдельберзі і Берлін-Бранденбурзької академії наук. Створення словника поетичної мови було ініційоване у 1946 р. академіком, філологом В. Шадевальдтом, надалі в

* В Україні такого типу словник було підготовлено науковцями Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР під редакцією В. Ващенко – це «Словник мови Шевченка» (1964) у 2 томах; в ньому було зареєстровано і витлумачено понад 10 тис. слів. За цю лексикографічну працю та «Словарь языка русских произведений Шевченко» (1985–1986) колективу авторів було присуджено Державну премію УРСР за 1989 р. Також за останні десятиліття складено і видано словники мови І. Франка, В. Стефаника, Лесі Українки, В. Стуса, Л. Глібова та ін.

Схожа робота сьогодні ведеться Інститутом російської мови РАН – так, під керівництвом Ю. Н. Караулова підготовлено «Словник мови Ф. Достоєвського». – *Прим. автора.*

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
1947–1951 рр. були створені центри дослідження у містах Берлін, Лейпциг, Гамбург і Тюбінген. Завершений словник стане джерелом інформації для досліджень з історії культури та науки, зокрема, розвитку природничо-наукових і гуманітарних понять та ідей. На даний час підготовлено чотири томи, п'ятий том буде виданий в 2011 р. видавництвом Кольхаммер, м. Штутгарт. В рамках проекту Центром електронної обробки і публікації у гуманітарних науках в Університеті м. Трір проводилось оцифрування чотирьох завершених томів і публікація словника в мережі Інтернет, проект частково фінансує Німецьке науково-дослідне об'єднання (DFG).

Ще один перспективний проект Берлін–Бранденбурзької академії наук – «Цифровий словник німецької мови» («Digitales Wörterbuch der Deutschen Sprache»). Потреба в електронному словнику, що містить лексичні одиниці німецької мови, надзвичайно велика, оскільки такий вид публікації є дешевшим за друковану продукцію, прискорює пошук необхідної інформації та полегшує навчальний процес. Такий вид словника дозволяє своєчасно слідкувати за змінами вживання лексики у текстах. Робота співробітників Академії була спрямована на створення електронного словника німецької мови на основі надзвичайно великого корпусу текстів (станом на 2011 р. він містить понад 2 млрд слів). Створення словника дозволить уніфікувати та впорядкувати існуючі величезні масиви фактологічних даних. Цифрова лексична система словника заснована на шеститомному «Словнику німецької мови» і надає користувачам відомості про правопис, вимову (аудіофайли), а також інформацію про форму, використання і значення 90 000 ключових слів. Проект проводиться Центром мови Берлін–Бранденбурзької академії наук спільно з близько 20 видавництвами, установами та організаціями, зокрема, й Австрійською академією наук та Швейцарською академією гуманітарних і соціальних наук.

Саксонська академія наук, заснована за ініціативи професорів Лейпцизького університету в 1846 р., об'єднує визначних вчених, що проживають у регіоні Саксонії, Тюрингії та Саксонії – Ангальт. Її проект «Словник давньої верхньонімецької мови (тезаурус)» («Althochdeutsches Wörterbuch (Thesaurus)») – фундаментальне дослідження раннього періоду розвитку німецької мови, культури та історії. Розробка словника проводилась на базі архіву Е. Штайнмайера (1848–1922), який постійно поповнювався новими знайденими документами і на сьогодні містить вже близько 750 тис. аркушів документів першої половини VIII ст. – середини XIII ст.; це давні верхньонімецькі рукописи, коментування до латинських текстів тощо. У ході роботи вивчаються всі ранні німецькі діалекти – південний баварський, франкський, нижньонімецький, давньої Саксонії

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
та ін. Головна увага приділяється значенню та інтерпретації слів у різних контекстах; традиційні лексичні форми описуються фонетично, граматично, семантично і синтаксично. Словник вирізняється тим, що був задуманий як тезаурус, що дозволяє виявити сенс слова не лише за визначенням, але і шляхом співвіднесення з іншими поняттями та їх групами в старих формах романо-германських мов, і показує лексичні структури тогочасної мови з прикладами її вживання в історичних текстах. Окрім філологічної інформації цей словник міститиме історичні відомості про період правління Каролінгів, Оттонів і наступних династій, коли німецька мова та культура відчували вплив культури античності і раннього християнства, особливий характер романської, ірландської та англосаксонської культури. З 1952 р. із запланованих дев'яти томів видання до сьогодні було підготовлено перші п'ять.

За проектом «*Німецька етимологія в європейському контексті – людина в природі та культурі*» («*Deutsche Wortfeldetymologie in europäischem Kontext*») Саксонською академією наук в м. Лейпциг та Університетом ім. Фрідріха Шіллера в м. Йена вперше розроблюється науковий етимологічний словник німецької мови. Дослідження проводяться у напрямі виявлення походження слів середньонімецької, давньої і сучасної верхньонімецької мов та діалектів, а також системно описуються їх смислові варіанти. Основним нововведенням словника є поєднання етимології слова з організацією лексичних полів (подібних за значенням слів) в модульну структуру, що передбачає вивчення семантики мовного вираження в історичному процесі. Почасти це пов'язано з трансдисциплінарністю проекту, у якому мовознавство поєднується з нефілологічними науковими галузями досліджень (такими, як когнітивна лінгвістика і культурологічна семіотика), і матеріали проекту в майбутньому стануть основою розробки гносеологічно-семантичних теорій.

Дослідження класифікації семантичних полів у європейському лексичному просторі шляхом порівняння семантичних модулів з подібними мовними конструкціями європейських народів, виявлення в німецькій мові іноземних слів і фраз, європеїзмів, і навпаки, запозичень із німецької до інших мов, розкриває чинники входження німецької лексики в європейський культурний простір і основи культурної єдності Європи. Таке дослідження має велику вагу не лише для сучасного мовознавства у галузі індогерманістики (зокрема, германістики, англістики, романістики, слов'яністики, дослідження назв, сходознавства, семістики), але і для досліджень у спеціальних галузях філософії, історії, правознавства, теології, психології, інформатики, культурології. Словник буде опублікований як у друкованому

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
варіанті, так і в електронному (на CD-ROM), планується представлення його в мережі Інтернет в постійно оновлюваній онлайн-версії.

Також Саксонською академією наук з 1978 р. здійснюється науковий проект з розробки «Етимологічного словника давньої верхньонімецької мови» («*Etymologisches Wörterbuch des Althochdeutschen*»). Словник являє собою важливий інструмент у галузі історичного та порівняльного дослідження давніх лексичних форм німецьких та індоєвропейських мов, також у ньому подаються нові дані про походження та генетичну класифікацію цієї мови.

Гейдельберзька академія наук була заснована у 1909 р., знаходиться у федеральній землі Німеччини Баден – Вюртемберг. Вона є правонаступницею Курпфальської академії (*Kurpfälzischen Akademie*), заснованої за пропозицією Ф. А. Вольтера у 1763 р., основним напрямом її наукової діяльності стало вивчення історії землі Баден–Вюртемберг та природничонаукові дослідження. Нині серед її словникових проектів – «Етимологічний словник давньої французької мови» («*Altfranzösisches etymologisches Wörterbuch – Dictionnaire étymologique de l’ancien français*»), за яким досліджується лексика періоду від 842 р. до середини XIV ст., та «Словник старогасконської мови» («*Altgaskognisches Wörterbuch – Dictionnaire onomasiologique de l’ancien gascon*») – вивчається лексика XI – початку XIV ст.; вони мають доповнити словники середньовічної мови південної Франції. Для роботи над цими проектами на даний час було створено каталог, що містить 1 млн 500 тис. карток на лексичні одиниці тощо, та відібрано 12 млн документів і текстів.

Одним із найвагоміших проектів у роботі Академії є підготовка «Німецького юридичного словника» («*Deutsches Rechtswörterbuch*») – довідкового видання, що представляє історію німецької правової лексики від перших юридичних документів VI ст. до термінологічного лексикону близько 1830 р. Робота над словником проводилась з 1897 р. як науково-дослідний проект Пруської академії наук, публікацію томів було розпочато в 1914 р. (в 1912 р. було видано попередній том з переліком залучених історичних джерел), з 1959 р. робота проводиться в Гейдельберзькій академії наук. Окрім тлумачення правових термінів у ньому подаються дані про лексикографічну традицію їх використання, а також про зв'язок латинської і німецької професійної юридичної термінології, даються історичні та семантичні пояснення [13]. Словник створюється на основі архіву із близько 2,5 млн документів, і, поряд із «Німецьким словником Якоба і Вільгельма Грімма» цей проект є одним з фундаментальних досліджень історії німецької мови.

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34

Словник ґрунтується на масивній текстовій базі, тому, завдяки його інтеграції із загальним «Словником німецької мови» та іншими словниками, він може бути використаним і для герменевтики історичних джерел, зокрема, текстів з німецької історії на давньосаксонському, староанглійському, старофризькому, середньо-нідерландському та середньоніжньонімецькому діалектах. Кожен том сучасного «Німецького юридичного словника» містить близько 6000 статей, в одинадцять раніше опублікованих томів увійшло близько 85 тис. статей, всього ж в рамках цього словника планується опублікувати шістьнадцять томів, що міститимуть близько 120 тис. статей про юридичні терміни. Завершення роботи передбачається в 2035 р. [9].

Відзначимо, що «Німецький юридичний словник» став першим з історичних словників, представлених у нових засобах масової інформації. В 1989 р. укладачами та авторами було висунуто пропозицію щодо паралельної електронної публікації текстів словника, в 1990 р. було розпочато електронний облік документів, а з 1993 р. – переведення в електронний варіант лексикографічного банку даних. На сьогодні словник має Інтернет-презентацію опублікованих томів і матеріалів, включаючи оцифровані джерела, – з 1999 р. текстовий архів словника має обсяг близько 1,3 млн слів. Оцифрування словника, розвиток його цифрової версії та об'єднання його баз даних посиленнями з іншими історичними словниками та базами даних з гуманітарних наук в Інтернеті фінансово підтримуються Німецьким науково-дослідним об'єднанням.

Академія наук у Геттінгені є однією з найстаріших академій – її було засновано у 1751 р., знаходиться у федеральній землі Німеччини Нижня Саксонія. Протягом історії її діяльності тут працювали відомі діячі науки та культури: Х. Г. Гейне, К. Ф. Гаусс, брати Я. та В. Грімм, Ю. Велльхаузен, Д. Гілберт, В. Гейзенберг та ін. Серед її словникових проектів – «Енциклопедія раннього грецького епосу» («*Lexikon des frühgriechischen Epos*»), за яким науковці вивчають лексику ранніх грецьких епічних творів, в основному гомерівських «Іліади» і «Одісеї», а також гімни, твори Гесіода; «Санскритський словник буддійських текстів із Турфана» («*Sanskrit-Wörterbuch der buddhistischen Texte aus den Turfan-Funden*») – у співпраці з вченими інших країн, зокрема, Японії, вивчаються буддійські тексти на санскриті, знайдені в руїнах колишніх монастирів написи та із Турфана, що знаходиться в провінції Синьцзян (КНР).

Але «Енциклопедія казки» («*Enzyklopädie des Märchens*») займає особливе місце. Останнє видання є довідником, роботу над яким розпочав в 1960-х рр. відомий німецький вчений К. Ранке. Попередником видання

стала «Енциклопедія німецької казки» (1930–1940) під редакцією Л. Макензена. В 1980 р. енциклопедія була включена до програми довгострокових науково-дослідних проєктів Геттінгенської академії наук. Та концепція нового видання енциклопедії казок, прийнята за основу, виходить за рамки німецьких народних казок, національних і тематичних обмежень. У ньому має бути представлено результати майже двох століть міжнародних досліджень у галузі народної розповідної традиції.

Вченими Академії та фахівцями інших установ багатьох країн було проведено велику підготовчу роботу зі створення архіву текстів та інших матеріалів з усього світу – вони були надані близько 800 авторами з 60 країн світу [16]. Метою проєкту «Енциклопедія казки» стало вивчення багатолітературної та усної традиційної розповіді народів та етнічних груп Європи, Середземномор'я та Азії, і порівняння їх соціального, історичного, психологічного та релігійного характеру. До видання входять всі категорії розповідей, відповідно до широкої концепції жанру казки братів Грімм, а саме: включає в себе побутові і релігійні казки, розповіді про магію, тварин, байки, релігійні, історичні і демонологічні легенди, народні перекази, гумористичні оповідання тощо. Крім того, розповідні теми і мотиви простежуються в таких джерелах, як повчальні розповіді та проповіді, хроніки, легенди і балади, а також в літературних творах, що відображає зв'язок між літературою і усною народною традицією. На сьогодні енциклопедія містить близько 3800 статей про казки та персонажі в алфавітному порядку, а також подаються наукові матеріали з теорії та методології дослідження казок і переказів – розглядаються основні види і мотиви казок, питання жанру, стилістики та проблеми структури і походження розповідного матеріалу; подаються біографії вчених, колекціонерів і письменників відомих видань казок та переказів, та науково-дослідні звіти про національні та регіональні дослідження з цього питання.

Загалом енциклопедія складатиметься з 14 томів, кожен з яких близько 720 сторінок. Станом на 2011 р. підготовлено томи 1–13, розпочато роботу над останнім томом; в 2013 р. проєкт буде завершено. Розвитку контактів співробітників проєкту з ученими усього світу сприяють журнал «Фабула» («Fabula»), Міжнародне товариство з дослідження народного оповідання та Міжнародний конгрес дослідження народних оповідей. Головним редактором видання з 1982 р. є Р. Бредніх, роботу з підготовки видання підтримує фінансуванням Німецьке науково-дослідне об'єднання та фонд Фольксваген. Енциклопедія може бути цікава для представників різних напрямів гуманітарних дисциплін – філологів та істориків літератури, антропологів, істориків релігії, освітян, істориків мистецтва та експертів у галузі засобів масової інформації.

Академія наук в Гамбурзі – одна з наймолодших в Німеччині, її було засновано в грудні 2004 р. з метою активізації міждисциплінарних наукових досліджень північного регіону Німеччини. Нею проводиться словниковий проєкт «Німецький словник мови жестів» («Wörterbuchs Deutsche Gebärdensprache»), який має величезне соціальне значення, адже у Німеччині проживають до 80 000–100 000 осіб з вадами слуху. Цей довгостроковий проєкт розрахований на дослідження протягом 15 років і проводиться спільно з Інститутом німецької мови жестів і спілкування глухих людей (IDGS) Університету м. Гамбург. Він є важливим кроком у системному вивченні німецької мови невербальних жестів глухих людей [10]. Як зазначають фахівці, національні мови жестів істотно відрізняються, і навіть у рамках німецької мови жестів існують регіональні відмінності. На початку проєкту співробітниками Академії було проведено широке опитування та інтернет-голосування серед потенційних користувачів словника, і у відповідності з їх потребами було розроблено базис видання. Цей унікальний проєкт поєднує в собі дві частини – словник і корпус електронних баз даних, і тому, з однієї сторони, проводяться збір і обробка даних жестів мови в анований корпус, з іншої – створюється електронний словник німецької мови глухонімих. Корпус включає в себе декілька сотень годин відеозаписів, які були зібрані та опрацьовані близько 300 інформаторами з різних земель ФРН. Оскільки це візуальна мова, зображення жестів зберігаються в форматі відеофайлів. Електронні бази даних дозволяють використовувати різні комбінації матеріалу та пошуку. В рамках проєкту передбачається робота лінгвістів, перекладачів і комп'ютерних фахівців [14]. Зібрані дані обробляються, аналізуються і укладаються у спеціально розроблену базу даних, що стануть основою для створення «Словника мови жестів», до якого увійде близько 6000 записів [2]. Вони можуть використовуватись в обох напрямках – як перекладу жестів на німецьку мову – на невербальні знаки, а також стануть підґрунтям сучасних емпіричних досліджень у галузі граматики, структури і використання мови глухонімих. На даному етапі роботи актуалізується й питання розробки міжнародної мови жестів.

В **Академії наук і літератури в м. Майнці**, що знаходиться у федеральній землі Німеччини Рейнланд – Пфальц, проводиться проєкт з розробки фахового «Словника термінології німецьких виноробів» («Wörterbuch der deutschen Winzersprache»). Це словник старої термінології у галузі виноградарства і виноробства. У ньому представлено поняття та специфічні фахові терміни, які історично використовувались в німецькомовних районах виноробства, як в Німеччині – Ар, Баден, Франкен, Середній Рейн,

Мозель, Нае, Пфальц, Рейнгау, Рейнгессен, Заале–Унструт, Саксонія, Вюртемберг, так і в численних регіонах у Європі: від Люксембургу на заході до Кавказу на сході і від Заале, Унструт та Саксонії на півночі до Тіролю на півдні. Відзначимо, що до нього увійшли також дані з колишніх пострадянських країн – Азербайджану, Грузії, Молдови, Польщі, Росії та України.

В роботі над створенням цього словника вперше було використано когнітивно-ономасіологічний підхід до процесів словотворення на прикладі діалектного вираження технічної термінології виноробства. Проект було розпочато в 1998 р., у мережі Інтернет словник було представлено з 2004 р., завершення роботи над ним планується в 2011–2012 рр. Основою словника стали понад 500 аудіозаписів інтерв'ю та відповідей на проведене опитування (анкети склалися із понад 400 питань) понад 220 виноробів похилого віку. Ці дані частково увійшли до Атласу континентальної термінології виноробства (на німецькій мові), підготовленого в 1981–1985 рр. та виданого в 1996 р. Словник подає окремі терміни виноробства в алфавітному порядку за ключовими словами, технічна лексика буде представлена близько 20 тис. записів. Словникові статті доповнені довідковими даними, експертними оцінками. Тематично історична лексика виноробів включає наступні предметні галузі: виноградна лоза та сорти винограду, сільськогосподарські роботи у винограднику, збір урожаю і пресування винограду, виноробство і види вина, дегустаційні поняття і терміни, митні податки експорту-імпорту вина. Словник буде опублікований у двох або трьох томах і супроводжуватиметься електронним виданням на CD-ROM [15]. На 2011 р. словник містить 11 749 статей, 142 головних і 1029 довідкових статей, 2179 цифрових фотографій та ілюстрацій, 260 аудіофайлів інтерв'ю з виноробами; він забезпечений різними пошуковими функціями, і, крім того, словник з'єднаний посиланнями з іншими німецькими лексичними онлайн-словниками.

Іншими словниковими проектами Академії є «Словник середньовірнонімецької мови» («Mittelhochdeutsches Wörterbuch»), основою якого став корпус текстів періоду 1050–1350 рр., і який відображає умови використання і складність розвитку німецької мови у середньовіччі; «Словник мови Аврелія Августина» («Augustinus-Lexikon»), що становить близько 1200 лем лексикографії Августина, відомості про його життя, мислення, твори та історичний контекст їх створення (питання соціального, політичного, ритуального і культурного значення), статті публікуються німецькою, англійською або французькою мовою; «Етимологічний словник італійської мови» («Lessico Etimologico Italiano»), де подаються

відомості про італороманські та галлороманські корені слів, планується видання 30 томів; за проведену роботу та з нагоди державного візиту в Німеччину в 2006 р. керівник проекту почесний доктор наук М. Пфістер був нагороджений президентом Італії К. Чампі високою державною нагородою; розробка «Тлумачного словника сучасної російської мови» («Wörterbuch der russischen Sprache der Gegenwart») своєю метою має відобразити лексичні зміни в російсько-німецькому перекладі та подати нові нормативні стандарти двомовних словників, що матиме велике культурне і політичне значення.

Баварська академія наук – одна з найстаріших академій наук Німеччини (заснована в 1759 р.), до її членів у різний час належали видатні вчені та лауреати Нобелівської премії: І. В. Гете, брати Грімми, Т. Моммзен, А. та В. Гумбольд, М. Планк, А. Ейнштейн, М. Вебер, В. Гейзенберг. З 1901 р. лауреатами Нобелівської премії стали 76 членів Баварської академії наук (з них дійсними членами були 14 лауреатів): з літератури – 1, з фізики – 21, з хімії – 38, медицини – 16 осіб. Посаду президента займали такі відомі вчені, як Ф. Г. Якобі, Ф. В. Шеллінг, Ю. фон Лібіг, Й. фон Дьоллінгер та М. фон Петтенкофер. Дослідження проводяться переважно у галузі гуманітарних дисциплін – із 39 комісій академії 29 – в складі її філософсько-історичного класу. Станом на 2011 р. за «Програмою академії» Баварська академія наук проводить такі словникові проекти – «Словник староаквітанської мови» («Altokzitanisches Wörterbuch»), сучасний словник середньовічної мови регіонів на кордоні з Францією (Прованс та ін.), куди увійшли слова з пісень трубадурів, тогочасної поезії тощо; «Словник латинської музичної термінології» («Lexicon musicum Latinum»), де подається латинська музична термінологія середньовіччя до кінця IV ст., виявлена в музичних та теоретичних працях і розкриває шляхи розвитку західної класичної музики; «Словник середньовічної латини» («Mittelateinisches Wörterbuch»), який розробляється спільно німецькими академіями наук, Австрійською академією наук та Швейцарською академією гуманітарних і соціальних наук; та «Словник писемної тибетської мови» («Wörterbuch der tibetischen Schriftsprache») – перший словник тибетської мови, який буде відповідати високим науковим стандартам.

Один із найстаріших проектів, які ведуться нею до цього часу – «Тезаурус латинської мови» («Thesaurus Linguae Latinae»). Складання словника було розпочато ще в 1893 р., коли п'ять німецьких академій ухвалили спільно укласти повний словник древньої латини. В 1894 р. у містах Геттінген і Мюнхен було підготовлено збірник матеріалів, що стали

основою цього видання, перший том було видано в 1900 р. Незабаром стало очевидно, що робота не може бути виконана за 15-річний термін проекту, надалі укладання словника також переривалось через світові війни ХХ ст. В 1949 р. міжнародна комісія фахівців розглянула стан роботи над словником і зробила висновок про необхідність суттєвих змін в тезаурусі. На сьогоднішній день словник, у створенні якого спільно беруть участь вчені 31 наукової установи, серед яких є й декілька академій наук, підготовлений лише на дві третини (латинська літера «P»), при цьому опубліковані томи видання отримали цифрову версію і були представлені громадськості в мережі Інтернет.

Метою складання словника є розробка першого фундаментального довідника стародавньої латинської мови, від її витоків до 600 р. н. е. У роботі використовується архів латинських текстів обсягом близько 10 млн слів, що постійно поповнюється новими надходженнями. На сьогодні цей словник є найбільшим з подібних словників древньої латини в світі, нараховуючи понад 28 основних та допоміжних томів. Лексика текстів проходить перевірку науковцями академії щодо усталених граматичних форм латинської мови, що потім інтерпретуються у семантичних і синтаксичних аспектах. За ключовим словом розглядаються й інші лінгвістичні аспекти, пов'язані з його використанням, що допомагають описати історичні зміни цього слова. Архів та унікальна бібліотека колекції документів видання використовується не лише 20 німецькими та закордонними вченими, які здійснюють роботу за проектом, але також фахівцями усього світу – як база досліджень з гуманітарних наук, і, таким чином, словниковий проект став міжнародним центром древньої латини [11].

До загальносоюзних проектів належить розробка «Словника Стародавнього Єгипту» («Altägyptisches Wörterbuch»). Роботу над ним проводять одночасно Берлін-Бранденбурзька, Саксонська академії наук та Академія наук і літератури в м. Майнц. Проект був заснований в 1897 р. за ініціативою А. Ермана трьома німецькими академіями наук. За результатами проведеної у 1926–1963 рр. роботи було підготовлено 13-томний «Словник єгипетської мови» («Wörterbuches der ägyptischen Sprache»), що став вагомим досягненням єгиптології. На сьогодні Берлін-Бранденбурзькій академії наук належить архів близько 1,5 млн зразків єгипетських слів, які було зібрано більше 80 фахівцями в період 1897–1940 рр. Сьогодні центрами з підготовки словника у містах Берлін, Лейпциг та Вюрцбург проводиться сканування староегипетських текстів та створюється універсальний банк текстових і графічних даних. Метою

проекту є дослідження лексичної бази даних на основі зібрання давньоєгипетських текстів, корпус яких постійно збільшується, що сприятиме наступним дослідженням у галузі єгиптології та культурології. Навігація по всій базі даних оцифрованих джерел та різноманітна інформація про лексику також поліпшує можливості їх наукового аналізу. Ще одним завданням проекту стало розроблення програм, що дозволять іншим єгиптологам проводити обробку текстів у форматі бази даних словника.

Нові надходження до архіву і продовження роботи над їх вивченням привели до необхідності оновлювати дані – як про актуальні дослідження, так і виявлені тексти. Тому було прийняте рішення про запровадження нових методологічних принципів, а саме – створення віртуального словника. В 1997–1998 рр. при фінансовій підтримці Німецького науково-дослідного об'єднання єгипетські написи та документи були оцифровані та інтегровані у базу даних зображень, і з 1999 р. вони були репрезентовані в мережі Інтернет, тому на 2011 р. за проектом проводиться робота як із наукового вивчення нових текстів (зокрема, над колекцією літературних текстів стародавньої єгипетської цивілізації), так і репрезентації у якості віртуального словника електронного варіанту друкованого словника та оцифрованих за останній час текстів під спільним інтерфейсом.

Однак завдання з дослідження нелексичних одиниць та згасаючого тексту настільки масштабне, що робота над такими матеріалами може проводитись лише шляхом створення міжнародного проекту багатьох установ, що й планується у майбутньому. Роботу над проектом координує «Науково-дослідний центр дослідження Стародавнього світу» Берлін-Бранденбурзької академії наук [8].

Представлення громадськості та полегшення доступу до наукового доробку академій на сьогодні на вістрі часу, і тому керівництвом Союзу академій наук Німеччини у галузі створення словників було розроблено проект словникового інтернет-порталу Німеччини «Wörterbuchportal.de», ініційований президентами академій наук у Гейдельберзі, Геттінгені та Берліні. Це інформаційна система, що об'єднує різні оцифровані словники (близько 40) та тексти, на основі яких вони створювались. Портал надає можливість використання ресурсів великих обсягів у галузі гуманітарних наук та навігації по них, і є надзвичайно важливим для фахівців німецькомовних країн та регіонів Європи. Він орієнтований на широку аудиторію – від вчених-лінгвістів до вчителів і школярів. Унікальність проекту веб-порталу полягає в тому, що вперше мову представлено як живий організм, зафіксований в системі словників, у своєму історичному розвитку, і який

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
подає словники не лише німецької мови, але й інших мов та діалектів. Об'єднання лексичних словників проявило їх внутрішньотекстову референційність – на порталі можна встановити статус певного лінгвістичного явища, оскільки використовується великий інструментар для його аналізу.

Серед наукових заходів можна відзначити загальноакадемічний майстер-клас «Цифрове майбутнє словників» (2008), який спільно провели відділ електронного публікування Союзу академії наук Німеччини, Гейдельберзька академія наук та Інститут німецької мови. На ньому було розглянуто можливості створення баз даних та ресурсів в уніфікованих стандартах, що дозволяють архівувати дані на тривалий час, також сучасних цифрових систем редагування, засобів пошуку та доступу до необхідної інформації; обговорено технічні стандарти текстових даних і їх забезпечення, форми наукової роботи з ними. У майстер-класі прийняло участь понад 60 експертів – представників академії наук та університетів Німеччини.

Висновок. Словникові академічні видання Німеччини мають важливе гуманітарне значення і необхідні для розвитку наукових досліджень не лише в Німеччині, але й у Австрії та німецькомовних регіонах Швейцарії. Високий рівень академічних словників забезпечується суворим професійним відбором авторів, обов'язковою експертною оцінкою, кваліфікованою редакційно-видавничою підготовкою і сучасним поліграфічним виконанням. Лексичні словники німецьких академії втілюють на практиці досягнення науки про різні мови і дають максимально повну інформацію про слово, демонструючи логіку і закони системи, в яку воно входить; в основі кожного проекту з розробки словника лежать як традиційні, так і новітні дослідження та сучасні лінгвістичні підходи [6], які відзначають активні процеси і зміни, що відбуваються в німецькій, латинській та інших мовах і діалектах, від витоків до сучасності, у запозиченнях та інших варіаціях. Енциклопедичні та науково-довідкові видання містять результат наукових досліджень у певній галузі і виражають складну систему координат сучасного рівня наукового пізнання.

На сьогоднішній день вже не залишилося типів інформації, не переведених в цифрову форму, і величезна кількість різноманітних енциклопедичних та лінгвістичних словників академії наук Німеччини отримала своє цифрове втілення. Переведення системи словників в електронну форму дозволило підключити до їх поширення сучасні медіа, зокрема, мережу Інтернет. Об'єднання словникових ресурсів у одному веб-порталі привело до створення гіпертекстової словникової системи

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
Німеччини, що стало важливим кроком до покращення користування цими базами даних та текстуальних зібрань не лише для науково-дослідної роботи вчених, але й для усіх користувачів мережі Інтернет. Підготовлені за проектами академії словники утворюють основу для високоякісних цифрових ресурсів майбутніх поколінь.

Таким чином, на сьогоднішній день у Німеччині відзначається планомірна та активна робота зі створення системи академічних словників, довідників та енциклопедій нового типу, що поєднують в собі фундаментальний науковий підхід і відкритий доступ до матеріалу, на якому базується підготовка словників, що може стати об'єднуючою платформою для збереження і зміцнення німецької мови, розвитку і поширення німецької культури.

Список використаних джерел

1. *Водопьянова Е.* Страны центральной и восточной Европы: наука в пути / Е. Водопьянова // Мировая экономика и международные отношения. – 2000. – № 10. – С. 71–77.
2. Гамбургская академия наук объявляет о первом долгосрочном проекте (29.10.2008) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.study-in-germany.de/russian/10.12589.1.html>. – Назва з екрану.
3. *Герстнер Г.* Братья Гримм / Г. Герстнер // Пер. с нем. Е. А. Шеншина; предисл. Г. А. Шевченко / Г. Герстнер. – М. : Молодая гвардия, 1980. – 271 с., ил. – (Жизнь замечат. людей. Серия биограф. Вып. 7 (603).
4. *Немецкий словарь братьев Гримм* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.resoiteca.info/?p=304>. – Назва з екрану.
5. *Словарь языка Достоевского. Лексический строй идиолекта* / Российская академия наук. Институт русского языка им. В. В. Виноградова; гл. ред. чл.-корр. РАН Ю. Н. Караулов. – М. : Азбуковник, 2001. – 596 с.
6. *Смолоногина Е. А.* Текстовые характеристики словарной статьи в немецких толковых словарях : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Е. А. Смолонина. – Санкт-Петербург, 2010. – 190 с.
7. *Энциклопедия* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ru.wikipedia.org>. – Название с экрана.
8. *Altägyptisches Wörterbuch* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://aaew.bbaw.de/dateien/informationen/einfuehrung.html>. – Назва з екрану.
9. *Ein Kuss und seine Folgen* / Impressum. Wissenspeicher für die Zukunft [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.akademienunion.de/_files/Broschueren/Wissenspeicher_fuer_die_Zukunft.pdf. – Назва з екрану.
10. *Entwicklung eines korpusbasierten elektronischen Wörterbuchs Deutsche Gebärdensprache (DGS) – Deutsch Langzeitvorhaben der Akademie der Wissenschaften in Hamburg* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sign-lang.uni-hamburg.de/dgs-korpus/presse20081028.html>. – Назва з екрану.

11. *Flieger M.* Wortbiographen am Werk/ Impressum. Wissensspeicher für die Zukunft [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.akademienunion.de/_files/Broschueren/Wissensspeicher_fuer_die_Zukunft.pdf. – Назва з екрану.

12. *Harm V., Scheider M.* Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm / Impressum. Wissensspeicher für die Zukunft [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.akademienunion.de/_files/Broschueren/Wissensspeicher_fuer_die_Zukunft.pdf. – Назва з екрану.

13. *Speer H.* Das Deutsche Rechtswörterbuch. Historische Lexikographie einer Fachsprache [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rzuser.uni-heidelberg.de/~cd2/drw/publikat/speer/aufsatz1.pdf>. – Назва з екрану.

14. Vorwort. Inhaltsangabe in Gebärdensprache [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sign-lang.uni-hamburg.de/glex/intro/vorwort.htm>. – Назва з екрану.

15. Wörterbuch der deutschen Winzersprache (WDW) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.winzersprache.de/>. – Назва з екрану.

16. *Zerpner A.* War der gestiefelte Kater eine Füchsin? / Impressum. Wissensspeicher für die Zukunft [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.akademienunion.de/_files/Broschueren/Wissensspeicher_fuer_die_Zukunft.pdf. – Назва з екрану.

Розділ II

Ресурси архівної, рукописної та книжкової спадщини в бібліотечно-інформаційному просторі

Ірина Ціборовська-Римарович,

старш. наук. співроб. НБУВ, канд. іст. наук

**ВИДОВИЙ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АНАЛІЗ ДОКУМЕНТІВ
З ІСТОРІЇ КНИГИ ТА ІСТОРІЇ БІБЛІОТЕК В УКРАЇНІ
XVI – ПЕРШОЇ ЧВЕРТІ XIX ст.**

Публікацію присвячено джерелознавчому аспекту дослідження стародруків та історії давніх бібліотек. В ній подано характеристику різних видів джерел, які несуть інформацію про книжки, друкарні, бібліотеки, наведено приклади документів, дотичних заявленій темі.

Ключові слова: історія книги, джерелознавство, історичне бібліотекознавство, історичний документ.

Наукові дослідження в різних галузях історичної науки, в тому числі історичного книгознавства та історичного бібліотекознавства, ґрунтуються на джерелознавчій базі. Використання найширшого кола джерел є запорукою об'єктивності, повноти та якості наукової роботи. Багатогранність історичної науки, її розгалуженість викликає потребу у використанні найрізноманітніших видів джерел інформації, а відтак різних методів їх опрацювання. Історичне книгознавство та бібліотекознавство мають окреслене коло джерел, які відрізняються своєю різноплановістю та природою походження. Опрацьовані разом у рамках визначеної наукової теми, вони дають можливість найповніше, найретельніше виконати поставлені перед дослідником завдання. Без палеографії, володіння церковнослов'янською, давньоукраїнською, латинською, польською, французькою і німецькою мовами, обізнаності з історією та організацією православної, римо-католицької, греко-католицької Церков, історичною географією, геральдикой, генеалогією, нумізматикою, історією культури в контексті загального історичного процесу не можна сподіватися якісного опрацювання документів, дотичних до історії бібліотек та історії книги в Україні XVI – першої чверті XIX ст. Та варто пам'ятати, що опрацюванню джерел передують такий важливий етап наукової роботи, як їх виявлення у фондах сучасних архівів, бібліотек і музеїв.

Мета цієї публікації – схарактеризувати різні види джерел, які несуть інформацію про стародруки, друкарні та бібліотеки, представити особливості фактографічного матеріалу, поданого в них, навести приклади документів.

У групі джерел про історію книги та бібліотек є політематичні джерела, які несуть інформацію не тільки для зазначених галузей історичної науки. Але є такі джерела, що відіграють першорядну роль у книгознавчих дослідженнях. До останніх належать: рукописні каталоги та інвентарі давніх бібліотек, привілеї на заснування друкарень, самі стародруки як документальний факт діяльності друкарень та їхні провенієнції як історичний документ побутування примірників видань. Стародрук є складним об'єктом дослідження. З одного боку, він є екземпляром тиражованого видання, тобто тексту, всі примірники якого мають спільні, характерні для цього видання ознаки, з іншого – кожний збережений примірник упродовж тривалого часу виконує свої функції, має власну долю, яка визначила індивідуальні особливості книжки, її сучасний стан і сьогоднішнє історико-культурне значення. Одне й те саме джерело може мати в собі фактографічний матеріал і до історії бібліотеки, і до історії видавничої справи (друкарні), і до історії побутування друкованого твору. Один вид джерела може ілюструвати і бібліофіліство, і реконструкцію книгозбірні, і мистецтво гравюри чи інтролігаторське ремесло.

Головне і найважливіше джерело про історію книги та бібліотек – **стародруки**. Вивчення змісту тексту стародруків необхідне при дослідженнях в галузі історії літератури, історії науки, історіографії, а публікація тексту демонструє розповсюдження та засвоєння суспільством ідей, викладених автором у ньому. Інформацію про стародруковані видання містять наукові каталоги стародруків різних видів (бібліографічний опис). Поза змістом стародруки подають відомості про те, де була видана книга, ким, коли, хто долучався до підготовки видання – редактор, упорядник, перекладач, коментатор, меценат видання, ініціатор публікації тощо, показують рівень друкарської майстерності виконавців-друкарів, містять інформацію про видавничу продукцію конкретної друкарні. Вся ця інформація міститься у друкованому тексті книжки: на титульному аркуші, у колофоні, передмові, післямові, присвятах, зверненнях до читача, ілюстраціях та художньому оформленні видань, інзератах, списках передплатників. Для історії книги мають незамінне значення зовнішні особливості книги, до яких можна віднести художнє оформлення видання – гравюри (цілосторінкові і вкомпоновані у друкований текст, заставки, кінцівки), вилівні прикраси, ініціали, шрифти, оправы, особливості паперу. Художньо-стилістичне оформлення стародруків, окрім демонстрації рівня друкарської майстерності, розкриває зв'язки між різними друкарнями – як вітчизняними, так і закордонними. Велике значення для історії книгодрукування мають філігранологічні дослідження паперу стародруків.

Результати дослідження водяних знаків відіграють важливу, в деяких випадках головну роль при атрибуції видань без вихідних даних або з неправильними вихідними даними, встановленні послідовності друкування окремих частин видання, виявленні невідомих раніше варіантів друку та паперу, для визначення місць виготовлення сучасним видавцям оправ, атрибуції вставних аркушів, самостійних естампних гравюр. У вітчизняному книгознавстві та філігранології за останні роки здійснено серйозний поступ на шляху вивчення паперу стародрукованих видань, зокрема у дослідженні паперу видань першодрукарів Івана Федорова та Петра Мстиславця, який успішно здійснила Н. Бондар [2; 3; 4]. Залишається актуальною потреба у підготовці та публікації альбомів водяних знаків стародруків.

Каталоги бібліотек. Першоджерелами до історії давніх бібліотек є їхні рукописні та друковані каталоги. Ці документи подають найповнішу інформацію про бібліотечний фонд на конкретний час функціонування книгозбірні. Він інформує про склад, зміст та обсяг книжкового фонду, віддзеркалює систему розстановки фонду, фіксує бібліотечні шифри і допомагає орієнтуватися у розстановці книжок. З його допомогою можна проводити книгознавчий аналіз книжкового фонду, його тематичну, кількісну, мовну характеристику. Але робота з цим видом документів може бути набагато складнішою, ніж видається на перший погляд. Ступінь складності опрацювання каталогу залежить від форми подання бібліографічного запису: форма прізвища автора твору або його відсутність; скорочена форма назви твору або видозмінена і на скільки; латинська форма місця видання, яку треба співвіднести з національною формою географічної назви; відсутність, як правило, відомостей про друкарню, що є дуже важливим у книгознавчих дослідженнях. Є випадки, коли самому книжковому каталогу передують виклад принципів опису видань та роз'яснення структури каталогу. Як приклад – рукописний каталог бібліотеки Бердичівського монастиря босих кармелітів «*Index librorum Bibliothecae Carmelitarum Discale[atorum] Conventus Berdicoviensis conscriptus In Anno D[omi]ni 1781. Mense Decembri*» («Список книжок бібліотеки босих кармелітів Бердичівського монастиря, написаний Року Божого 1781 у грудні») (Інститут рукопису НБУВ, ф. 1, спр. 6413). Перед бібліографічним описом книжок подано принципи організації каталогу та опису видань під заголовком «*Regulae observandae Indicis Librorum Bibliothecae Conventus Berdiczoviensis*» («Правила користування списком книжок Бердичівського монастиря») (Арк. III–IV). Він складається з таких 14 пунктів: 1) «*Omnes Libri minores et minimi quanquam habeant folii sui distinctam a Typographia denominationem, ad folium in 12-mo sunt singuli*

reducti, et hoc propter faciliorem recognitionem et majorem commoditatem Type ignoratum) («Усі книжки, які відрізняються малими та найменшими розмірами аркушів, розташовані відповідно за друкованою назвою; книжки за розміром аркуша у 12° виділено окремо, і внаслідок цього невідомий друк розпізнається легше та з більшою зручністю»); 2) «*Numerus Ecclesiasticus in Anno positus est plerum[que] ad consuetum et vulgarem redactus, id circo hic observandus*» («Складові частини Біблії у більшості випадків розташовано за роком [видання] і у звичайний спосіб, що має бути дотримано»); 3) «*Libri multi cum contineant in se diversas materias: passim ad excellentiorem Scientiam sunt relegati. Unde non est mirandum, si videantur, confundi, cum ratio id exigerat*» («Хоча велика кількість книжок містить у собі різні теми: у переміжку з виключною Мудрістю є [такі, що від неї] віддалені. Звідси те, яке не є гідне захоплення, якщо б виявилися [такі книги] домішані, розум нехай [їх] вилучить»); 4) «*Regulae et Constitutiones variorum Sacrarum Religionum Titulo Canonistis sunt conjunctae*» («Правила і постанови різних священних установ об'єднані під заголовком «Каноністи»); 5) «*Non potuit esse Authoris Opus positum, penes Opus Ejusdem, propter plerumque distinctionem folii*» («Твір одного автора не зміг бути розташований біля іншого його [твору] через значну різницю у [розмірі] аркушів»); 6) «*Lingua Polonica Opus aliquod conscriptum, eadem est adnotatum*» («Польською мовою будь-який твір написаний, нею ж і прокоментований»); 7) «*In omnibus Libris semper Author Operis inscriptus est Cathalogo huic Librorum, sed aliquando contigit, ut vel Reiductor vel Augmentator est donatus, unde sive ille sive alter est animadvertendus et quaerendus*» («У цьому каталозі для всіх книжок завжди записаний автор твору, але іноді трапляється, що пропущене ім'я редактора чи коментатора, тоді цей чи інший має бути виявлений і зазначений»); 8) «*Nonnulli Libri, sine Titulo, loco et anno existentes, habent suam in medio Operis vel fine aliqualem adnotationem; unde ibi est exquirenda*» («Деякі книжки, які без титула, місця та року [видання] перебувають, мають у середині або в кінці Твору свою якусь приписку; отже там її слід розшукувати»); 9) «*Accidit etiam quod duo Libri in diversa materia sunt simul compacti, unde tam prior quam posterior sigillatim est inscriptus, suo uno tamen numero in ordine posito, reperitur*» («Коли виявляється, що дві книжки з різної тематики разом об'єднані, тоді як перша, так і пізніша вписується окремо, і свій окремих номер у встановленому порядку одержує»); 10) «*Libri Cosmographici C: specialiter distinctio Historicis propter suam*» («Книжки з Космографії C: окремо – історичні [книжки], через їхню особливість»); 11) «*Libri Polemicis vulgo Artilleriae, conjuncti sunt*

Libri Architectonici, juxta suas speciales chartas quas in se continent; quanquam ejus modi Libri inter Philosophios aliquomodo reperiantur» («Книжки з полеміки, по-простому – «артилерія», поєднані з книжками про будівництво, так само спеціальні листки у собі містять, хоча книги цього типу серед філософських в іншому місці мали б шукатися»); 12) «*Libri Prohibiti sat cum magna diligentia sunt relegati: sed qui adhuc forsitan possent reperiri in hoc Indice, Lector debet parcere naturali Hominum inadvertentiae, vel novae (:si superad sit:) prohibitioni. Notandum tamen est: quod ex Indice Romae impresso Anno 1658 Libri prohibiti sunt relegati; quanquam et ex Indice Anni 1766 sunt sejuncti, si qui deprehensi erant recentiores*» («Заборонені книги краще щоб були з великою ретельністю вилучені, але ті, які, можливо, досі можуть траплятися у цьому Індексі, читач повинен пробачити – зважаючи на природну людську неухважність або новизну заборони (якщо б вона була). Слід зауважити, що за Індексом римським, надрукованим 1658 р., заборонені книги треба вилучити, хоча і за Індексом римським 1766 р. вони є вилученими, якщо були раніше помічені»); 13) «*Opera Desideri Erasmi Roterodami, in multis materiis expressa, caute sunt legenda, et error si quis a Theologo deprehendatur, corrigatur; Juxta praescriptum Indicis Librorum Prohibitorum Anni 1766*» («Твори Дезідерія Еразма Ротердамського на різну тематику повинні читатися з обачністю, і якщо якась помилка Теологом помічається, нехай буде виправлена за приписом Індеса заборонених книг 1766 року»); 14) «*De Caetero: Quod si Benevolus Lector aliquas alias Regulas erudite praescripserit, vel has prudenter minuerit, auxerit, vel correxerit; libenti et grato animo suscipiet hujus loci Bibliothecarius*» («Про решту: Коли якийсь доброзичливий читач вправно пропише якісь інші правила, чи розсудливо ці скоротить, розширить або виправить, тоді охоче і з вдячною душею бібліотекар підтримає його пропозиції»). Під цим стоїть підпис: «*F[rater] Augustus ab Jmm[aculate] Concep[tione] B[eatissimae] V[irginis] M[ariae]*» («Брат Августин від Непорочного Зачаття Найсвятішої Діви Марії»).

Як видно із викладеного, користуючись сучасною бібліотечною лексикою, в організації цього бібліотечного фонду застосовувався форматний принцип розстановки фонду, акцентувалася увага на описі конволютів, тут викладено правила користування забороненими книжками, прослідковується налаштування бібліотекаря на контакт із читачем для покращення бібліотечної роботи.

Трапляються випадки, коли у рукописному каталозі однієї бібліотеки можна вичленити книжки іншої книгозбірні, що у минулому влилася до її

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34 фонду. Це стає можливим тоді, коли особа, що каталогізує книжки, коментує бібліографічний запис. Прикладом такого випадку може бути рукописний каталог бібліотеки Волинської духовної православної семінарії у двох томах, укладений її викладачем Іваном Тихомировим 1889 р. під назвою «Систематический каталог книг фундаментальной библиотеки Волынской духовной семинарии на языках латинском, греческом и (отчасти) еврейском» (Институт рукопису НБУВ, ф. 1, спр. 4726, т. 2, 144 арк.), в якому є інформація бібліографічного характеру про примірники стародруків книгозбірні Острозького єзуїтського колегіуму.

Друковані каталоги. – *Каталоги приватних бібліотек.* У цьому випадку прикладом може бути друкований каталог, укладений німецьким бібліографом Фридеріком Сигізмундом Віцлебенем, котрий був ще до того ж автором нумізматичних досліджень. На замовлення новгородського воеводи, науковця, бібліофіла, мецената, князя Юзефа Олександра Яблоновського (1711–1777) Ф. С. Віцлебен підготував каталог його Ляховецької книгозбірні, який побачив світ під назвою «Bibliotheca Jablonoviana» (Лейпциг, друкарня Брейткопфа, 1755, Т. 1–4). Цей каталог швидко став бібліографічним раритетом [5; с. 74]. Нині він є важливим джерелом для історії бібліотеки та книгознавчого аналізу бібліотечного фонду, розкриває етапи формування цієї магнатської книгозбірні. – *Каталоги книгарень.* Як приклад таких каталогів можна навести каталоги книжок у книгарнях польського книгопродавця італійського походження Людовіко Фіетта (Fietta), які розміщувалися у Дубні та Бердичеві: «Catalogue des livres, qui se trouvent chez Louis Fietta, libraire et marchand d'Estampes de Varsovie, presentement a Dubno» (S. l., 1801), «Catalogue des livres qui se trouvent chez Louis Fietta, libraire a Dubno et Berdiczow» (S. l., 1804). – *Аукціонні каталоги бібліотек.* У XVIII ст. була практика публікування каталогів бібліотек, що виставлялися для продажу на аукціоні. Прикладом можуть бути бібліотеки професора теології Кенігсберзького університету Даніеля Сальтена (1701–1750), аукціонний каталог якої був виданий під назвою «Bibliothecae Danielis Salthenii, libris rariores et rarissimi» у Кенігсберзі (Regiomonti Borussiae, 1751, 632 с.), аукціонний каталог бібліотеки представника знаменитої британської родини Ферфаксів Брайана Ферфакса-молодшого (1676–1749), який був опублікований 1756 р. [12, с. 48]. Брайан Ферфакс-молодший, високоосвічена людина свого часу, маючи магістерський ступінь після закінчення Триніті-коледжу у Кембриджі, зібрав цінну бібліотеку і цілу галерею картин.

Інзерати – друковані списки книжок, які вже видані або будуть видаватися у найближчому майбутньому. Вони виконували функцію

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34 реклами продукції конкретної друкарні і вміщувалися в кінці книжки, займаючи, як правило, 1–3 сторінки. Це був один із шляхів, яким потрапляла інформація про нові видання до читача.

Списки передплатників видань. Меценатство приватних осіб проявлялося у фінансуванні видань шляхом їх передплати [17, с. 82]. Списки передплатників могли подаватися на початку і в кінці книжки. У випадку багатотомових видань – на початку першого тому. Списки передплатників включено у виданні «Heraldyka» В. Вельондка (Варшава, 1792; т. 1, с. 5–6), праці В. Хогрева «Teoretyczna i praktyczna nauka żołnierskich rozmiarów» (Варшава, 1790), віденському виданні славнозвісної поеми Станіслава Трембецького «Zofijowka» (Відень, 1815).

Інвентарі бібліотек подають перелік книжок без вказівки на шифри, часом без вказівки на систематизацію фонду. В інвентарях фіксується наявність конкретних книжок у бібліотеці, за якою можна провести кількісний підрахунок фонду, проаналізувати його мовний склад, визначити хронологічну характеристику, географію видань. Повнота інформації про видання у таких інвентарях може бути різною. Форми опису видання тут неусталені, досить довільні. Буває, що назви книжок подаються іншою мовою, ніж надрукована книжка, в описовій лаконічній формі, наприклад, «Твори Сенеки». Так, в описі Київського Микільського Пустинного монастиря, укладеному 1787 р. на розпорядження Київської духовної дикастерії, включено і опис книжок із монастирської книгозбірні (Институт рукопису НБУВ, ф. 1, спр. 5534, арк. 91–124). Цей опис укладено таким чином: книги «руські», мають на увазі книжки надруковані кириличним шрифтом, згруповані за форматним принципом; книги латинські теж згруповані за форматним принципом – «в лист», «в четверть» і т. д. Але цікаво, що бібліографічні описи видань латинського шрифту подано дуже узагальнено і російською мовою, без зазначення місця друкування й року. Наприклад: «№ 136. Книга автора Францишка Акойлония, езуита. О преложении лучей и разных блистаний» (арк. 111); «№ 137. Книга автора Иоанна Михайла Саванаролла, Патовского медика и философа. О разних болезнях» (арк. 111). Подібна форма опису книжок надзвичайно ускладнює роботу при спробі історико-книгознавчого аналізу фонду на основі атрибуції стародруків, внесених до реєстру. Результат може не відповідати сподіванням дослідника. Наприклад, щодо стародрука авторства Дж. М. Саванароли, з певною долею вірогідності можна вважати, що йдеться тут про примірник видання праці відомого італійського лікаря XV ст., представника поважного падуанського роду, діда релігійно-політичного діяча Джиролама Саванароли (1452–1498), Джованні Мікеля

Савонароли (1384–1461) «Practica de aegritudinibus...». За друківаними бібліографічними джерелами названа праця видавалася у Флоренції 1479 р. [18, col. 157], у Венеції у 1486 р. [20, с. 297]. Точніше окреслити книжку, занотовану у реєстрі за тими даними, що представлені, неможливо.

Списки книжок. Вони несуть фрагментарну інформацію про бібліотечний фонд і стосуються тільки групи книжок. В них, як правило, не вказуються бібліотечні шифри. Такі списки складаються у довільній формі, за певних обставин, наприклад, надходження партії книжок до бібліотеки як дар чи внаслідок закупівлі; передача дублетів із однієї бібліотеки до іншої, перевезення частини книжок із одного маєтку до іншого тощо.

Юридичні документи (актові матеріали) – різновидні документи, які мали юридичну силу, і можуть бути пов'язані в той чи інший спосіб із історією книгозбірень та історією книги й книгодрукування. У документах такого характеру можна віднайти інформацію про фондування друкарень, загальну кількість книжок власника, перелік друківаних видань, успадкування книжок, як і де вони зберігалися тощо. До цієї групи джерел можна віднести тестаменти, описи рухомого й нерухомого майна (інвентарі / реєстри), протестації, привілеї на відкриття друкарень, матеріали судових справ про наїзди й пограбування тощо.

Інвентарі/реєстри рухомих речей при описі майна небіжчика, в яких може вказуватися кількість книжок, яку померлий залишив після себе, інформація про те, як і де книжки зберігалися: у скрині, шафі тощо. Інвентар речей, які залишилися після смерті пана Єжі з Гловина Чекановського, датований 8 грудня 1656 р. (ЦДІАУ у м. Києві, ф. 256, оп. 1, спр. 380, арк. 1–1 зв.) інформує: «... при тому оглянули ми скриню возову, обтягнуту чорною шкірою, в якій на дні папери, різні листи і екстракти братів небіжчика і книжки «ін кварто», і «октаво», і «старих вісім». Зберігався у скрині і привілей померлому на Городинське вйтівство. У реєстрі рухомого майна, що залишився по сумилицькому старості Людвіку Казимиру Міцюті, писаний 8 липня 1744 р. (ЦДІАУ у м. Києві, ф. 256, оп. 1, спр. 528, арк. 55 зв. Випис із Берестейських гродських книг), вміщено список книг небіжчика. Список складається з 17 позицій. Опис книжок подається у такій формі: «Statut Drugi Stary Infolio», «Poselstwo Chomentowskiego», «Księga Nioprawna Inquarto» та ін. У подібних переліках назви книжок подаються у скороченій формі, часто без зазначення імені автора, може фіксуватися формат книг, рік вказується не завжди, назва друкарні зазвичай відсутня, а місце видання приводиться у такій формі: «львівського друку», «чернігівського друку».

Фактографічний матеріал можуть нести *інвентарі маєтностей*. Інвентар маєтностей князів Вишневецьких у Кременецькому повіті Волинського воєводства та Летичівському повіті Подільського воєводства, укладений 1748 р., до складу якого включено інвентар Вишневецького замку з описом приміщення бібліотеки (Інститут рукопису НБУВ, ф. 1, спр. 150, арк. 14–14 зв.). Це найраніший із відомих сьогодні описів бібліотечного приміщення Вишневецького замку, в якому подано опис і розміщення шаф, вікон, художнє оформлення бібліотечної зали. Над дверима бібліотеки на гіпсовій таблиці було зроблено напис: «Ingrederere Musis Namet hic Dij Habitant» («Увійди до Муз, адже і тут живуть Боги»), який закликав до пізнання. Стеля бібліотечної зали була прикрашена гіпсовим зображенням Фами – давньоримської богині слави, успіху та звісток, доньки громовержця Зевса, і таким написом: «Nec vivunt homines super stites sibi, hic loquuntur et lacent, hic audiunt, et silent, hic interrogantur et muti respondent» («Тут живуть люди, що пережили себе, тут говорять і мовчать, тут слухають і зберігають тишу, тут їх запитують і вони, безмовні, відповідають»). З опису можна зробити висновок, що бібліотечне приміщення облаштовували з почуттям любові до книг та усвідомленням великого значення друківаного слова. Джерело несе документальну інформацію про те, яким було приміщення магнатської бібліотеки першої половини XVIII ст., власник якої був справжнім бібліофілом.

Протестація панов малжонков Гулевичів Лукаша з Воютина і Аполонії Хомяківни пану Янові з Високого Кошевського за наїзд на с. Радошин, узятє під заставу луцьким підкоморичем Яном Гулевичем, датоване 20 січня 1645 р. (ЦДІАУ у м. Києві, ф. 256, оп. 1, спр. 90, арк. 96–97 зв. Випис з Луцьких гродських книг), містить дані про розмір бібліотеки Лукаша Гулевича: «... ест тотже в скринях обитя коберци, клейноти, бібліотеку больше нижели тысячу книг...» (там само, арк. 96 зв.). На той час це була дуже велика шляхетська бібліотека, власник якої був заможною людиною та мав правдивий інтерес до книжок. Для порівняння можемо навести на першу половину XVII ст. кількісну характеристику книгозбірень львівських докторів медицини Еразма Сикста та Мартина Коженевського, які налічували відповідно 750 і 390 назв книжок [14, с. 152]. Ця згадка про бібліотеку Л. Гулевича є у публікаціях Н. Яковенко та В. Фрис [16, с. 591; 14, с. 153]. В документі йде мова про представника волинського шляхетського роду герба «Новина» Лукаша Богушевича Гулевича-Воютинського (†1655) – звенигородського старосту (1647 р.), королівського рогмістра, який 1648 р. разом із братом Габріелем підписав від Волинського воєводства елекцію короля Яна II Казимира Вази [13, с. 250].

Юридичні документи, як і епістолярій, подають відомості про долю і місце книжок у повсякденному житті людей. Книжки купувалися, дарувалися, заставлялися, викрадалися. Такою сільветкою з «життя» книжки можуть бути матеріали слідства у справі про крадіжку речей білогорільського козака Василя Кувшиченка сусідкою Гапкою Климихою Довбнихою та її сином Стецьком. Документ походить з Лохвицької сотенної канцелярії Лубенського полку, датований 9 серпня 1719 р. (ЦДІАУ у м. Києві, ф. 64, оп. 1, спр. 244) [6, с. 102–103]. З тексту документа видно, що серед вкрадених речей були книжки, які зберігалися у козака в коморі разом із документами та іншими речами. Кількість книжок не вказується і книжки не називаються. На допиті крадійка призналася, що вкрадені книжки було спалено у печі разом із шкатулкою та шинковими реєстрами. Факт спалення книжок засвідчує відсутність у крадіїв поваги до книжок і, очевидно, неможливість продати їх у такій спосіб, щоб не привернути до себе уваги.

Сумаріюші документи. Цей вид документів може кинути світло на особу бібліотекаря. Сумаріюш документів є списком документів, дотичних до якоїсь майнової судової справи або теми, укладений архіваріусом, наприклад, якогось приватного архіву. В описі документів сумаріюша зазначався вид документів, коротко викладався їхній зміст, вказувалися задіяні особи з назвами маєтків, розмірами грошових сум тощо. У магнатських родинних архівах такі документи складав архіваріус, ставлячи під укладеним списком свій підпис. У XVII – на початку XIX ст. традиційно особа, яка опікувалася родинним архівом, одночасно опікувалася й бібліотекою. Відтак підписані архіваріусом документи подають інформацію і про особу бібліотекаря [15, с. 52].

Залежно від того, яка бібліотека стала об'єктом історико-книгознавчих досліджень, коло джерел може розширюватися й урізноманітнюватися. При дослідженні монастирських книгозбірень важливу роль відіграють ті джерела, які показують місце і роль книжки у діяльності релігійних установ. У головних правилах, якими керувалися у своїй діяльності католицькі та греко-католицькі чернечі ордени, завжди підкреслювалася поважна роль читання, книжки, бібліотеки. Відповідно у різних законодавчо-організаційних положеннях в тій чи іншій формі та ступені деталізації окреслювалися правила роботи монастирської книгозбірні, засади її організації, відповідальність посадових осіб за її утримання. Але за різних ступенів деталізації правил та обв'язків все ґрунтувалося на трьох завданнях та функціях бібліотеки: комплектування фондів, бібліографічне опрацювання книжок та користування книжками. Для історії монастирських книгозбірень важливе значення мають документи, які регламентують

чернече життя і функціонування орденських осередків: *орденські статутути*, де окреслені в тій чи іншій повноті правила роботи і користування монастирськими бібліотеками, *конституції* генеральних та провінційних капітул, на яких приймалися постанови щодо комплектування бібліотек, перевірок бібліотечного фонду, виділення грошових сум на придбання книжок, *розпорядження* монастирського керівництва щодо діяльності монастирської бібліотеки тощо. Як приклади джерел такої інформації можна навести «Regula Societatis Jesu» (Познань, 1741, с. 246–248), «Statuta Provinciae Maioris Poloniae Reformatorum...» (Варшава, б. р.; с. 56 та ін.), «Constitutiones examinandae et eligendae in futuris capitulis provincialibus, tum denique generalis OSBM a patribus et fratribus eiusdem Ordinis... exhibitae» (Почаїв, 1772, с. 112–113).

Акти візитацій монастирів, костелів, церков відповідним церковним начальством. Прикладом може бути акт візитації Дубенської церкви Св. Юрія, проведеної 27 січня 1748 р., і написаний польською мовою. Сам документ датовано 29 травня 1748 р. (ЦДІАУ у м. Львові, ф. 199, оп. 1, спр. 19, 2 арк.). В акті список книжок виділено під заголовком «Книги Юрївської церкви», який складається з 10 позицій містить назви 12 видань (арк. 2). У двох позиціях подано однотипні видання – Службники та Тріоді, по два видання в кожній. За видами видань це – Євангелія («in folio», Львів), Службник (Почаївської та Чернігівської друкарень, «in 4-to, stary»), Трифологійон (Львів), Октоїх (Острог, «defektowy u stary»), Тріодь пісна (Львів) та Тріодь квітна (Чернігів, [1685]) [9, с. 264, № 17], Псалтир (Почаїв), Часослов (без вказівки на місце друкування, «zbyt stary, niewiedziec z jakiey edycij»), Ірмологійон без нот, Требник («in 4-to, defektowy», Львів). Роки видання не вказуються. Для чотирьох видань вказується формат, для чотирьох – дефектність і підкреслюється давність видань. Для Євангелія, найвірогідніше, напристольного, подано досить детальний опис оправи: «в зеленому оксамиті з застібками і срібною...», з одного боку має 5 срібних блях, з іншого – 5 срібних жуків» («w zielonym axamicie z klauzurkami u kompanka srebna, blach srebnych z iedney strony ma 5, z drugiey puchlow sreb[nuch] 5»). Такий набір книг зумовлений потребою для церковних відправ. Церковні книгозбірні могли мати й ширший репертуар, який залежав від рівня освіченості, інтересів і матеріальних можливостей пароха та парафіян.

В акті візитації Кременецького василіянського монастиря 1823 р. (Державний архів Волинської області, ф. 382, оп. 1, спр. 76), який був складений російською мовою і має заголовок «Описание движимого и недвижимого имущества, библиотеки и капиталов, список монахов и

учеников Кременецкого и Страклевского базилианских монастырей об основании этих монастырей» [1, с. 24], подано опис бібліотечного приміщення та інвентар (перелік) книжок монастирської бібліотеки. Кожна бібліографічна позиція списку містила уніфіковану назву книжки, місце видання, рік та кількість примірників цього видання у монастирській бібліотеці. В деяких позиціях цього списку місце видання не вказано. На 1823 р. бібліотека кременецьких отців василіян налічувала 1234 назви видань у 2160 тт. [1, с. 25]. У списку книги розподілено на тематичні групи: Святе письмо, Теологія, Книги права і канонічні, Книги аскетів, Проповіді на свята, Проповіді на щодень, Філософія, Фізика і математика, Хімія, Географія, Економіка, Історія, Риторика і поетика, Епістолярії, Граматика, Медицина.

В акті про бібліотечне приміщення написано, що бібліотека розташовувалася на другому поверсі монастирської будівлі у великій залі довжиною 14 і шириною 11 ліктів, яка мала шість великих подвійних вікон. Посередині зали стояв великий стіл (6 на 2 лікті), у якому було шість шухляд, а навколо столу стояло шість стільців. По периметру кімнати стояло 12 книжкових шаф, де зберігалися книжки [ф. 382, оп. 1, спр. 76, арк. 5 зв.].

Монастирські книги прибутків і видатків. Книги прибутків і видатків монастирів можуть містити у собі інформацію, подану в різних формах, про те, які кошти було витрачено на придбання книжок для монастирської бібліотеки. Як приклад можна навести Книгу прибутків і видатків Вишневецького монастиря Ордену босих кармелітів за 1765–1769 рр. (ЦДІАУ у м. Києві, ф. 49, оп. 3, спр. 251). Один раз у документі зафіксовано факт закупівлі книжок для монастиря у червні 1767 р. у загальному переліку місячних витрат і подано загальну суму витрачених коштів, не виділяючи витрат на придбання книжок (там само, арк. 27). У витратах за січень 1769 р. відзначено, що монастир придбав твори відомого проповідника Товариства Ісуса Вінсентія Гюдрі (Houdry, 1632–1727), але не вказується сума, за яку було куплено книжки (там само, арк. 37). Отже, закупівля книжок монастирем у вказані роки відбувалася не дуже активно.

Панегіричні твори різних видів, жалобні промови та кондоленції. Вони можуть містити у собі важливу інформацію з історії друкарень, бібліотек, бібліофілства. Їхні видання, з огляду на те, що створювалися та публікувалися до конкретної події, пов'язаної з певною особою або особами, були невеликі за обсягом, друкувалися невеликим накладом і не перевидавалися. Цілком природньо, що вони давно стали бібліографічними раритетами.

У панегіриках знаходимо інформацію про осіб, що долучилися до видавничої справи – керували нею або були з нею якимось чином

пов'язані. Так, першоджерелом до історії друкарні Києво-Печерської лаври є одне з перших її видань – панегірик Олександра Митури архімандриту Києво-Печерської лаври Єлисею Плетенецькому (бл. 1554–1624) «Візерунок цнот превелебного в Бозі... отця Єлисея Плетенецького» (Київ, 1618) та погребова промова Захарія Копистенського на смерть архимандрита Єлисея Плетенецького «Казанье на честном погребі блаженного мужа... кир Єлисея... Плетенецького» (Київ, 1625). У названих виданнях йдеться про роль архимандрита у заснуванні лаврської друкарні та оцінка його видавничої діяльності.

Прикладом можуть бути згадки про Вишневецьку бібліотеку князя Михайла Серватія Вишневецького (1680–1744) у жалобних промовах та кондоленціях на смерть її фундатора. Цікавим фактом є те, що у чотирьох із семи відомих нам жалобних панегіриків згадується бібліотека, зібрана князем у Вишневці, тоді як у десятках панегіриків представникам шляхетського стану, в тому числі і жалобних, про їхні книгозбірні взагалі не згадується. Це наводить на думку, що сучасникам князя з кола шляхетської еліти його бібліотека була добре відома, високо ними поцінована і вирізнялася з-поміж багатьох інших приватних книжкових зібрань своїм обсягом і змістом. У висловлюваннях різних авторів про князівську бібліотеку звучить відгомін ставлення тогочасного суспільства до бібліотеки як до скарбниці знань, осередку моральних чеснот і одного із засобів виховання молодого покоління. Асистент Литовської провінції Ордену піарів Лукаш від св. Франтішка у свій проповіді з нагоди перевезення тіла спочилого князя з Мереча до Вишнівця такими словами згадує князівську бібліотеку: «...І якби не було жодного свідка його великого мистецтва і його досвідченності в різних політичних науках, [то] бібліотека, зібрана у Вишневці на [його] значні кошти й споряджена найцікавішими книжками різними мовами, буде варта усіх свідків. Тут кожний прочитає і зрозуміє його великий розум, його велику відданість наукам, з яких демонстрував потрібні знання, поважав вчених, керував доброчинністю...» [22]. Високо оцінена князівська бібліотека у кондоленції від Польської провінції Ордену піарів у таких словах: «Sapientiam illius apprime testatur ingenti sumptu pro conservandis libris selectioribus vario linguarum genere conscriptis et in lucem editis in Wisniowiec constructa Bibliotheca» («Мудрість його засвідчується визначним внеском для зберігання книг, різними мовами написаних і на світло виведених у Вишнівці, утвореній бібліотеці») [23].

Епістолярії. Цінним джерелом для дослідження історії бібліотек, видавничої справи, побутування друкованих літературних творів і наукових

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
праць є приватне листування. У приватних листах можна натрапити на інформацію про купівлю книжок, про підготовку їхньої публікації, меценатство видавничої справи, враження від надрукованих творів, обмін книжками. Але це джерело за своїми особливостями не може відігравати головну роль у історико-книгознавчих дослідженнях, хоча може містити важливу інформацію на зазначені теми. Часто при збереженні великої кількості листів певної особи інформація про книжки в них мінімальна. Про закупівлю книжок, обмін інформацією про нові видання знаходимо у листуванні великого бібліофіла князя Михайла Серватія Вишневецького (1680–1744). Його кореспонденція сягає понад 2000 листів [19, с. 430; 15, с. 33]. Їх найбільше зібрання сьогодні зберігається у Бібліотеці Варшавського університету, окрім того – у Бібліотеці ПАН у Кракові та Головному архіві давніх актів у Варшаві. Але про книжки мова йде у 5–6 листах. У листуванні Ю. О. Яблоновського прослідковуються теми поповнення книжками його бібліотеки, підготовка видань, надсилання своїх робіт до бібліотеки Залуських у Варшаві тощо [5, с. 112–117].

Мемуарна література. Після поділу Речі Посполитої на етнічних українських землях починається період перерозподілу фондів бібліотек, які існували тут. Це стосується як приватних бібліотек, так і бібліотек монастирських, громадських та навчальних закладів. Пішла хвиля закриття римо-католицьких, греко-католицьких монастирів, конфіскація маєтків польської шляхти у зв'язку з повстаннями 1830–31 рр. та 1863 р., зміна місць перебування низки церковних установ, зміни в адміністративно-територіальному поділі. З того часу і до сьогодні сліди багатьох бібліотек загубилися для дослідників. І тільки планомірна евристична робота з фондами у сучасних бібліотеках, які зберігають стародруки та рукописи, робота з виявлення відповідних документів в архівах і музеях може висвітлити їхню історію. Але для реконструкції цієї історії велике значення мають спогади і враження від давніх бібліотек тих, хто бачив їхні фонди чи якусь частину фондів у період, коли бібліотеки вже не належали первісним власникам. Такий матеріал є цікавим і важливим, бо часто залишається єдиним джерелом про бібліотеку на той час – проміжний період в історії книгозбірні, який охоплює час її існування після власника-фундатора і до надходження у фонди сучасного фондоутримувача. Прикладом цього може бути враження від книжок і рукописів та опис приміщення бібліотеки Луцького єзуїтського колегіуму, які залишив Орест Левицький (1849–1922), майбутній президент ВУАН, після огляду стародруків єзуїтської книгозбірні влітку 1891 р. у Луцьку. «В двух залах помещалась старинная коллегиальная библиотека, каким-то чудом уцелевшая в количестве нескольких тысяч

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
томов, несмотря на многократные пожары, постигшие здание. К сожалению, она не приведена в порядок, и лишь в недавнее время приступили к составлению ее каталогов. Нам удалось ознакомиться лишь с одной ее половиною, хранящейся в главной библиотечной зале; но и то, что мы успели заметить здесь при спешном осмотре, привело нас к убеждению, что эта библиотека заслуживает полного внимания со стороны любителей книжной старины. Кроме громадного количества старопечатных польских и латинских сочинений по разным научным отраслям, здесь хранится не мало рукописей и документов, главным образом относящихся к истории коллегиума» [11, с. 62–63].

Упродовж «життя» кожного окремо взятого примірника з накладу видання книжка одержує свої індивідуальні ознаки, набуті внаслідок її «життєдіяльності». Останні є унікальним документальним джерелом про її побутування, власників, читання, суспільний резонанс на літературні та наукові твори, що проявляється через маргінальні записи до друкованого тексту колишніх читачів, провеніційні записи, власницькі книжкові знаки.

Маргіналії. Маргінальні записи як вид історичного джерела відіграють вагому роль у наукових книгознавчих дослідженнях. Вони в найширшому своєму значенні, до якого можна віднести коментарі читача друкованого тексту, власницькі, дарчі, купівельні, заставні записи, давні рукописні бібліотечні шифри тощо, є одним із основних і унікальних джерел інформації про формування книжкових фондів різного виду бібліотек (приватних, монастирських, громадських, навчальних закладів), міграцію примірників та їх соціально-культурне побутування. У разі втрати архівних матеріалів джерелознавча вартість маргінальних записів зростає. Вони стають першочерговим інформаційним матеріалом як історичний факт і як біографічне джерело про конкретних персон. Вони становлять значну частину провеніцій, до яких, окрім маргінальних записів, належать різні екслібриси, суперекслібриси, штемпелі, печатки, наліпки з шифрами. *Запис, який констатує приналежність книжки власнику*, в даному випадку – монастирській бібліотеці: «Conventus Berdicoviensis Carmelitarum Discalceatorum» («Бердичівського монастиря босих кампелітів»). *Дарчий запис*, який засвідчує дарування книжки автором: «Collegio Ostrogiensi Societatis Jesu inscriptus liber hic ab Auctore» («Цю книжку підписав Автор Острозькому єзуїтському колегіуму»). Представлений запис констатує факт дарування примірника своєї праці «Defensio Aristotelis et Philisophiae Peripatetica...» (Прага, 1713; ВСПВ, In. 2336 (2) автором, членом Товариства Ісуса Георгієм Генгелем (1657–1727) Острозькому єзуїтському колегіуму. *Купівельний запис*, який інформує

дослідника про купівлю книжки. Стародруки є одним із основних і найбільш масовим джерелом, яке подає інформацію про книжкові ціни. Книжкові ціни перебувають у тісному зв'язку з історією та розвитком книжкової торгівлі, що своєю чергою пов'язане з виробництвом книги і шляхами її розповсюдження. Книжкова торгівля має вагомe значення для економічного та інтелектуального розвитку суспільства. Попит на книжки є своєрідним показником його культурного розвитку. Співвідношення між цінами книжок різного змісту може допомогти пояснити поступові видозміни і зріст літературних зацікавлень суспільства, коло інтересів його різних верств. Теоретично у купівельних записах можна натрапити на відомості не тільки про ціну книжки, але й про місце та умови придбання, соціальний стан покупця й продавця, місце їхнього проживання, датування події. Це оптимальний набір фактів, який майже ідеально задовольняє вимоги дослідника, та на практиці трапляється надзвичайно рідко. Чим більше зібрано фактів про книжкові ціни, тим чіткіше буде вималовуватися картина книжкових цін і буде менша вірогідність помилкових висновків при аналітичному аналізі матеріалу. Як приклад купівельного запису можна навести запис Яна де Вітте (1709–1785) – багаторічного коменданта Кам'янецької фортеці, інженера, архітектора, бібліофіла і нумізмата, що містить максимально повний набір фактів щодо придбання книжки авторства Йогана Йордана (Jordan) «De originibus Slavicis, opus chronologico-geografico-historicum...» (Відень, 1745; ВСПВ: R. 1251). Запис має такий текст: «Ex Catalogo Librorum Ioannis de Witte Colonell[is] Art[ileriae] R[e]gni m[anu] p[ropria]. Emptus Varsaviae 1762, tymfe 16» («З каталогу книжок Яна де Вітте, генерала коронної артилерії, рукою власною. Придбана у Варшаві 1762 р. за 16 тимфів»). В ньому вказано не тільки ім'я власника книжки, але й його посаду, місце купівлі та ціну. Варто вказати, що у XIX ст. це видання вважалось бібліографічним раритетом [18, с. 566]. З огляду на важливість маргіналій як історичного джерела у комплексних книгознавчих дослідженнях зберігається актуальність і потреба у публікації значних комплексів маргінальних записів стародруків. Первістком у цій галузі у вітчизняному книгознавстві за обсягом опублікованого матеріалу можна назвати монографію М. Шамрай «Маргіналії в стародруках кириличного шрифту XV–XVII ст. з фонду Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського» (Київ, 2005). Розвиток історичного книгознавства потребує продовження досліджень у цьому напрямі.

Провенієнції. У книгознавстві до провенієнцій належать різні власницькі книжкові знаки, що несуть інформацію про приналежність конкретного примірника у минулому до певної бібліотеки. Екслібриси,

суперекслібриси, штемпелі, наліпки, шифри старих бібліотек засвідчують приналежність стародрука до книгозбірні і є документальною основою для бібліографічної, а часом і фізичної реконструкції давньої бібліотеки. Виконані на високому художньому рівні гравійовані екслібриси і суперекслібриси демонструють естетичні смаки колишнього власника, й у свій час були елегантними візитками бібліофілів. Актуальним є створення каталогів власницьких книжкових знаків, гостра потреба в яких відчувається при історико-книгознавчих та бібліотекознавчих дослідженнях.

Візуальні (графічні) матеріали мають важливе значення для історико-книгознавчих досліджень. До них можна зарахувати ілюстрації, друкарські марки, гравійовані екслібриси. Ілюстрації подавали зображення друкарень та інтер'єри бібліотечних приміщень, сюжетні ілюстрації, в яких віддзеркалюється ставлення до книжки, до читання, ролі друкованого слова у суспільному і приватному житті людини. В стародруках нерідко подавалися портрети авторів творів, які публікувалися, де автор був зображений художником на фоні книжкової шафи або у своєму кабінеті, за який правила бібліотека, часто з книжкою в руках.

Екслібриси. У XVIII ст. досить часто на екслібрисах зображувалися інтер'єри бібліотек. На таких власницьких книжкових знаках можна побачити конструкцію і оформлення книжкових шаф, попітрів для книжок, наявність шухляд для великоформатних видань та атласів, шафи для зберігання рукописів тощо. А девізи та написи на шафах дають уявлення про систематизацію книжок і роль бібліотеки як осередку мудрості, джерела знань, моральних чеснот. На екслібрисі Йогана Михайла Льюна (Loën; 1694–1776) – державного діяча, юриста, письменника, бібліофіла, який жив і працював у Франкфурті на Майні, зображено бібліотечну кімнату з книжковими шафами, в яких книжки, як засвідчують написи над кожною із шаф, були просистематизовані так: «Теологічні» («Theologici»), «Юридичні» («Juridici»), «Історичні» («Historici»), «Філософські» («Philosophi»), «Рукописи» («Manuscripti»). Над усіма пристінними шафами гравер викарбував напис: «Pietati, iustitiae, veritati et scientiis sacra» («Присвячена благочестю, справедливості, істині та знанням»). Під зображенням інтер'єра розміщено девіз: «Deus nobis haec otia fecit» («Господь нам створив це дозвілля») та напис «Ex Bibliotheca Loeniana» [10, с. 150]. Гравіював цей екслібрис німецький майстер Петер Фер (Fehr; 1681–1740). Інтер'єр бібліотечної кімнати, точніше – зали, можна побачити на екслібрисі доктора права, бібліографа, бібліофіла, колекціонера творів мистецтв Захарія Ульріха фон Уффенбаха (Uffenbach, 1683–1734), сенатора у Франкфурті на Майні із написом «Ex libris Bibliotheca D. Zach. Cong. Ab

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34 Uffenbach» і девізом «Non omnibus idem est quod placet» («Не всім подобається те саме») – цитатою, взятою з Петронія. Екслібрис 3. У. фон Уффенбаха роботи німецького гравера Йогана Ульріха Крауса (Kraus, 1655–1719) [10, с. 147].

На екслібрисі бібліотеки київського єпископа Юзефа Анджея Залуського (1701–1774) різця визначного українського гравера XVIII ст. Івана Филиповича зображено приміщення книгозбірні. На екслібрисі, виконаному у техніці мідериту бл. 1747 р., видно книжкову шафу з книгами і гербом власника, над нею гасло: «Zalusciana Publica et Prima in Regno Poloniae Bibliotheca» («Бібліотека Залусціана – публічна і перша у Польському королівстві») [21, с. 146].

Бібліотека була зображена на екслібрисі російської імператриці Катерини II різця Шонберга з девізом «Auspicius Minervae» («Влада Мінерви») [7]. Книжкова шафа зображена на гравійованому екслібрисі відомого німецького письменника і критика Йогана Христофа Готшеда (Gottsched, 1700–1766). Екслібрис має напис «Bibliotheca Gottschediana» [8, с. 136]. Подвійний екслібрис графа Томаша Чапського різця Матеуша Дейча (Deisch), меццотінта, н. п. 1784 р., в одній частині має портрет власника бібліотеки з книжкою в руках на фоні книжкової шафи і маленьке зображення герба, в другій частині – великий герб власника, виконаний у техніці мідериту і аквафорти [21, с. 148].

Ілюстрації у стародрукованих виданнях демонструють місце і роль книжки у суспільному житті: читання книги, її виробництво, колекціонування, символічне значення в контексті історичного розвитку суспільства тощо. Наприклад, на титульних аркушах двох паризьких видань творів М. Т. Цицерона вміщено дереворит із зображенням друкарського верстату в інтер'єрі друкарні першої половини XVI ст. На друкарському верстаті вміщено напис латинською мовою «Prelum Ascensianum» («Друкарня Асцензіанум»): «Ad M. Brutum orator, illustratus Jacobi Lodovici Rhemi commentariis». – Paris: apud Michaelem Vascosanum, 1536, та «Pro A. Cluentio habito M. Tullii Ciceronis oratio, cum F. Sylvii Ambiani commentariis luculentissimis». – Paris: vaenundatur Jodoco Badio Ascensio, 1535. Це вважається першим зображенням друкарського верстата на видавничо-друкарських марках і належить вона французькому гуманісту, відомому видавцю й друкарю Йодокусу Бадіусу Асцензіусу (Badius; 1462–1535). Його видання користувалися великим попитом, і не дивно, що інші друкарі почали копіювати його друкарську марку, змінюючи напис на верстаті та ставлячи на ній свої ініціали. Одними з таких були Петрус Кайзер, який змінив напис «Prelum Ascensianum» на «Prelum Cesareum» та Якоб де Бреда,

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34 який змінив його на «Prelum Jacobi». Інше зображення друкарського верстата можна побачити на сигнеті друкаря з Девентера Дірка ван ден Барне (Dirk van den Barne). В «Енциклопедії» Д. Дідро і Ш. Д'Аламбера є ілюстрації друкарського та складального цехів друкарні XVIII століття, майстерні гравера XVIII століття. Вигляд інтер'єру бібліотеки Галлері використано як ілюстрацію у книзі М. Деніса «Введення до бібліографії» (Відень, 1777) [10, с. 189].

На титульних аркушах двох паризьких видань медичної тематики – твору Пьетро Бєро (Beuro, Bayro, 1468–1558) «De preservatione pestilente et curatione... Item febribus acutis sive pestilentialibus...». – Paris: Nicolaus Roussel, 1513) і твору Одо Магдунського (Odo Magdunensis, XI ст.) «De virtutibus herbarum». – [Paris: Guillaume Desplain, с. 1518] – зображено кабінет вченого першої чверті XVI ст., де власник сидить за столом і читає книжку, на столі, на полицях і пюпітрі – книжки, а також на полицях – колби й карафки. Зображення ідентичні, вочевидь були популярними в той час, а сьогодні ця ілюстрація – немов би вікно в інтелектуальну лабораторію дослідника XVI ст.

Отже, викладений матеріал ілюструє видову різноманітність джерел у історико-книгознавчих дослідженнях, засвідчує актуальність підготовки каталогів власницьких книжкових знаків (за видами або за фондами книжкових колекцій), альбомів філіграней стародруків (за видом видань певної друкарні, за друкованою продукцією конкретної друкарні) і альбомів гравюр, виливних прикрас окремо взятих друкарень, публікації корпусу цінних записів з історичними коментарями та джерелознавчим аналізом, публікації значних масивів маргінальних записів у найширшому значенні цього терміну з відповідним науковим археографічним опрацюванням текстів записів, історичними коментарями та покажчиками. Публікації названих видань будуть значним кроком у розвитку вітчизняного книгознавства, історичного бібліотекознавства, маргіналістики та філігранології.

Список використаних джерел

1. Білик В. Волинські видання в бібліотечній збірці Кременецького василіанського монастиря станом на 1823 р. // Волинська Книга: історія, дослідження, колекціонування. Науковий збірник. Острогож, 2005. – Вип. 1. – С. 23–29.
2. Бондар Н. П. Філігранологічний аналіз примірників острозької Біблії 1581 р. як джерело історико-книгознавчих досліджень // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – Київ, 2010. – Вип. 28. – С. 288–302.
3. Бондар Н. П. Філіграні видання Івана Федорова і Петра Мстиславця як джерело історико-книгознавчих досліджень // Львівська національна наукова

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
бібліотека імені В. Стефаніка : Історія і сучасність : доп. і повідомл. Міжнародної наукової конференції, Львів, 28–30 жовтня 2010 р. – Львів : ЛННБУ, 2010. – С. 155–162.

4. *Бондар Н. П.* Острозькі оправи кириличних стародруків // Історія музейництва та пам'яткоохоронної справи в Острозі. – Вип. 3. – Остріг, 2011. – С. 440–447.

5. *Булатова С. О.* Книжкове зібрання роду польських магнатів Яблоновських у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – Київ : НБУВ, 2006. – 332 с. : іл.

6. Ділова і народно-розмовна мова XVIII ст. (Матеріали сотенних канцелярій і ратуш Лівобережної України) / Підготував до видання В. А. Передрієнко. – Київ : Наукова думка, 1976. – 415 с. (Пам'ятки української мови XVIII ст.)

7. *Ивак У. Г.* Описание русских книжных знаков (Ex-libris). – Москва, 1905.

8. Иностранные книжные знаки в собрании редких книг Всероссийской государственной библиотеки иностранной литературы имени М. И. Рудомино / сост. : Е. В. Журавлева, Н. Н. Зубков, Е. А. Коржмазова. – Москва, 1999. – 447 с. : ил.

9. *Каменева Т. Н.* Черниговская типография, ее деятельность и издания // Труды Государственной библиотеки СССР имени В. И. Ленина. – Москва, 1959. – Т. 3. – С. 224–384.

10. *Кацутина Е. С., Сапрыкина Н. Г.* Эксибрис в собрании Научной библиотеки Московского государственного университета. Альбом-каталог. – Москва : Изд-во МГУ, 1985. – 220 с. : ил.

11. *Левцкий О.* Луцкая старина // Чтения в историческом обществе Нестора летописца. – К., 1891. – Кн. 5. – С. 62–63.

12. *Питкулько Г. Н.* Английский читатель и книга в XVII веке : опыт реконструкции книжного собрания Ферфаксов // Чтения памяти А. А. Зайцевой (1927–1996). Материалы научного семинара, 15 ноября 2007. – Санкт-Петербург : БАН, 2009. – С. 36–55. (Посилається на : Dictionary of National Biography. – Vol. 6. – P. 994.)

13. *Тесленко І. А.* Гулевичі // Енциклопедія історії України. – Київ : Наукова думка, 2004. – Т. 2. – С. 249–250.

14. *Фрис В.* Історія кириличної рукописної книги в Україні. – Львів, 2003. – 187 с.

15. *Ціборовська-Римарович І. О.* Родові бібліотеки Правобережної України XVIII ст. (Вишневецьких – Мнішеків, Потоцьких, Мікошевських) : історична доля та сучасний стан. – Київ : НБУВ, 2006. – 394 с. : іл.

16. *Яковенко Н.* Протестантські і католицькі школи. Замоїська академія // Історія української культури XIII – I половини XVII століть. – Київ : Наукова думка, 2001. – Т. 2. – С. 575–591.

17. *Buchwald-Pelcowa P.* Mecenat nad pismnictwem i książką w dawnej Polsce // Z dziejów mecenatu kulturalnego w Polsce / Pod red. J. Kosteckiego. – Warszawa, 1990. – S. 33–90.

18. *Brune J. Ch.* Manuel du libraire et de l'amateur de livres. – 5 ed. – Paris, 1864. – Т. 5. – 1700 col.

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34

19. *Czamańska I.* Wiśniowieccy. Monografia rodu. – Poznań : Wyd-wo Poznańskie, 2007. – 552 s. : il.

20. Grand dictionnaire universel du XIX siecle. – Paris, [s. a.]. – Т. 14. – P. 297.

21. *Grońska M.* Ekslibrisy. Wiadomości zebrane dla kolekcjonerów. – Warszawa, 1992. – 190 s. : il.

22. *Łukasz od ś. Franciszka.* Kazanie przy solennym z Mercza do Wiśniowca wyprowadzenia ciała... Michała Serwacego Korybuta Wiśniowieckiego... – Warszawa, [1744].

23. Monumentum Grati ac Memoriam animum Erga Regnatricem Domum Korybutorum Wisniowiecciorum fundatorum. In funere... Michaelis Servatii Korybut Wisniowiecki... a Polona Scholarum Piarum Provincia exhibitum... – Varsoviae, [1745].

Ольга Іванова,

старш. наук. співроб. НБУВ,
канд. філол. наук

ДО ПИТАННЯ ПУБЛІКАЦІЇ ОПИСІВ РУКОПИСІВ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ

У статті висвітлено головні характеристики опису рукописних книг для подальшої публікації у мережі Інтернету. Проаналізовано технологічні аспекти організації підключення рукописних фондів до системи автоматизації бібліотек ІРБІС-64.

Ключові слова: кодикологічний опис, рукописна книга, бази даних, Інтернет, ІРБІС-64.

Інформаційний простір навколо нас поступово поглинає усі аспекти дослідницької діяльності. Створюється велика кількість нових програм, що вирішують питання формалізації гуманітарного знання, які нещодавно вважалися достатньо проблематичними, а також оброблення, пошуку та оперативного отримання необхідної інформації. Рівень сучасних інформаційних технологій надає широкі можливості для фіксації, зберігання та використання інформації, яка зберігається у книгосховищах та бібліотеках, зокрема за допомогою сучасних баз даних. Зазнала кількох спроб формалізації і інформація, що міститься в рукописних книгах (далі – РК).

Особливості процесу описування рукописів зумовлюються самим об'єктом вивчення, який має не лише бібліографічну, але й історичну та культурну цінність. Тому опис РК ґрунтується на специфічній методиці кодикологічного дослідження, яке реалізується у складній структурі взаємопов'язаних рубрик, котрі відбивають багатоаспектний характер предмета дослідження. Процес науково-практичного описування РК відображається у кодикографічній системі методів та прийомів, які підпорядковані меті визначення зовнішньої та внутрішньої структури кодексу в єдності його форми та змісту, вивчення його походження, історії утворення та побутування.

Шлях існування РК як унікального об'єкта матеріальної та духовної культури в історичному просторі відображається в усіх її складниках: оправі блоку, матеріалі письма, мові, історичних записах, особливостях змісту, типу письма та почерку тощо. Цілісне уявлення про РК базується на

Вивчення рукопису починається з фіксації його зовнішніх характеристик, в першу чергу – стану його збереженості. Визначення загального обсягу кодексу, кількості аркушів або сторінок та зошитів, відповідність нинішньої послідовності їх розташування початковій, ступінь повноти зошитів, фіксація наявності та розташування аркушів, котрі були вставлені пізніше, реєстрація нумерації аркушів (фоліація), сторінок (пагінація) та зошитів (сигнатура) часу створення рукопису та бібліотечної, – все це дає змогу простежити зміни, яких зазнав блок книги протягом історичного існування, матеріальні втрати, які свідчать про втрати текстові та полегшують їх визначення, а також зафіксувати сліди та причини реставраційної роботи над кодексом.

Дослідження матеріалу письма рукопису (папірус, папір, пергамен та ін.) дає змогу отримати дані про його походження, час та технологію виготовлення. Найбагатший матеріал для дослідження з отриманням оптимального результату надає папір, який містить філіграні. Результатом філігранознавчого аналізу є суттєве уточнення датування рукопису, в якому відсутні прямі відомості про дату створення. Наявність філіграней в РК допомагає також висвітлити комплекс питань, пов'язаних з виробництвом паперу, шляхами його міграції, купівлі та продажу, використанням паперу схожого типу у майстернях та скрипторіях, торговими та власницькими марками.

Зовнішнє оформлення РК відбивається також у системі організації її сторінки. Саме через організацію сторінки РК здійснюється сприйняття тексту РК: спосіб розміщення тексту, наявність та розташування колонтитулів, позначення на бічних полях структурних одиниць враховує розуміння його змісту. Крім того, співвідношення розмірів поля тексту із розмірами бічних полів вказує на наявність або відсутність реставрації (поновлення) рукопису, оскільки при поновленні аркуші, як правило, обрізали.

Важливим етапом вивчення РК є аналіз письма, який передбачає констатацію типу письма, надання його загальної графічної характеристики, визначення кількості почерків та їхніх меж. У випадку великого обсягу кодексу та наявності кількох почерків або переходу писця з одного типу письма до іншого (наприклад, з півуставу до скоропису) визначення меж почерків часто потребує окремого сумлінного палеографічного дослідження, результати якого допомагають при

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
встановленні історії написання рукопису, традицій окремих скрипторіїв, індивідуальних технологічних особливостей писців тощо.

Особливе місце в структурі РК належить його оздобленню, яке має дві функції. По-перше, це функція ілюстративна, у вивченні якої дослідник зосереджується на стильовому рішенні, техніці виконання прикрас РК. По-друге, оздоблення має рубрикаційне значення. Сюжети, мотиви, розміри прикрас, їх розміщення на сторінці, співвідношення з полем тексту – все це є складниками кодексу, які сприяють розумінню змісту рукопису. Оздоблення має на меті не лише прикрасити окремі частини аркушів або всього рукопису, а, здебільшого, чітко показати початок нового за змістом уривка або виділити призначення окремої частини тексту. Кожний художній елемент в оздобленні пов'язаний зі змістом самого тексту, який він відділяє. Та чи інша прикраса демонструє межу тексту, який має певний закінчений зміст і певну функцію.

Оправа є невід'ємним структурним компонентом кодексу і водночас має самостійну художню та історичну цінність. Вивчення технології виготовлення оправи, аналіз її складників, їх композиції та особливостей розташування дає можливість встановлювати час і місце її вироблення, а іноді – майстерню. Дослідження вигляду та окремих деталей книжкового блоку дає уявлення про реставрацію, виявляє певну традицію з виготовлення оправ майстерні, регіону, країни, допомагає встановити певні етапи історії побутування кодексу.

Велике значення в дослідженні РК має аналіз його змісту, який вивчається в цілому як зміст конкретного рукопису і передбачає визначення таких відомостей, як назва, ступінь повноти тексту, автор твору або укладач, перекладач, оздоблювач, палітурник, дата створення, загальна характеристика тексту (наприклад, переклад, тлумачення тощо), визначення складу РК, його однорідності, структурних одиниць, типу книги, пізніх доповнень до основного тексту тощо.

Додатковим джерелом у вивченні історії та культури взагалі і процесу створення й історичної долі РК зокрема є записи. Незважаючи на зазвичай анонімний характер написання РК, зустрічаються кодекси із записами писців, які нерідко містять відомості про замовників або вкладників замовленої книги до того чи іншого храму, із записами дарителів, спадкоємців, читачів рукопису тощо. Крім звичайної форми запису на аркушах книги трапляються і записи на наклейках, прикріплених пізніше дослідниками або читачами РК.

Схожу функцію у визначенні історичної долі кодексу мають різноманітні облікові знаки, котрі зазначають приналежність РК тому чи

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
іншому власнику – особі або установі – у різні періоди існування: штампи, штемпелі, екслібриси, суперекслібриси, етикетки, котрі, як правило, супроводжуються номером шифру.

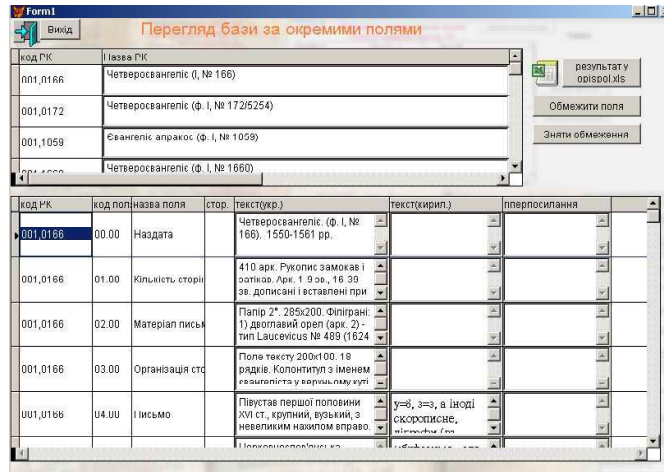
Таким чином, вищезазначене свідчить, що у дослідженні РК необхідним є всебічне вивчення із залученням знань багатьох дисциплін, які дають змогу не лише розкрити всі подробиці його створення, але і простежити обставини його походження та побутування, історію існування тощо.

Складний характер об'єкта дослідження, який потребує комплексного наукового підходу до нього, зумовлює також і необхідність найповнішого уявлення про кодекс в інформаційній моделі.

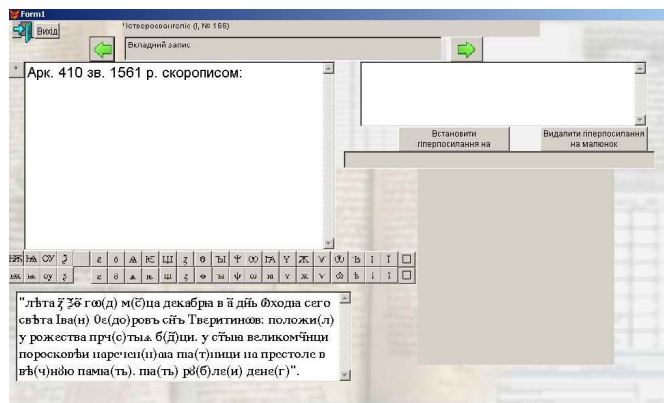
В Інституті рукопису (далі – ІР) робота над створенням інформаційного ресурсу проводилася ще в 90-ті роки ХХ ст., коли були висвітлені теоретичні питання взаємовідносин кодикології, кодикографії та системного джерелознавчого описування РК у монографії Л. А. Дубровіної «Кодикологія та кодикографія української книги»¹ і розроблена інформаційна кодикографічна модель опису РК в БД². Згодом в ІР була створена БД Кодекс на основі СУБД Visual FoxPro, за допомогою якою була здійснена спроба вирішити питання відображення класичної схеми описування РК в БД з урахуванням специфіки кодикологічного опису, що паралельно супроводжувалося проведенням комплексного опису рукописних книг XIV–XVI ст.³

Оскільки науковий опис РК суттєво відрізняється від бібліографічного опису друкованих видань, традиційні реєстраційні та інформативні функції каталогу друкованої книги, які спираються на усталений незмінний набір певних параметрів-показників і зумовлений ним обмежений пошуковий механізм, не можуть забезпечити відображення повноти та складності кодикологічного опису у БД.

РК, будучи не лише джерелом інформації, як сучасна друкована книга, але й предметом дослідження низки дисциплін, вимагає від електронного каталогу додаткових можливостей. З урахуванням того, що процес кодикологічного описування РК має характер дослідження – встановлення кодикологом на базі використання сукупності методів автора, назви, часу і місця створення, мови та мовних впливів, змісту, редакцій списків, записів, оздоблення тощо, – в розробленій БД, крім можливості збереження фонду та реєстраційно-інформативних функцій, була закладена можливість забезпечити реєстрацію та пошуковий механізм для десятків специфічних параметрів дослідження рукопису, що забезпечує досягнення науково-дослідних завдань.

Так, БД має довільну структуру збереження показників у рамках 99 базових розділів та до 99 показників у кожному розділі (теоретичний запас нараховує близько 10 000 показників) і, таким чином, дозволяє зберігати текстову інформацію довільної довжини. У кожному показнику опису може зберігатися одне гіперпосилання на зовнішній файл, наприклад, графічний. У БД є можливість формування довідників, тобто списків визначень для спрощення введення стандартної інформації або термінів (введені, наприклад, довідники за типом книг, за країною походження паперу). БД містить віртуальну клавіатуру з кириличним шрифтом церковнослов'янського алфавіту.

Початковий перелік обов'язкових 12 розділів показників (*Кількість аркушів та стан збереження, Матеріал письма, Організація сторінки, Мова, Письмо, Оздоблення, Оправа, Зміст, Записи, Старі Шифри і штампи, Примітки, Опис*) був доповнений згодом ще кількома показниками, необхідність яких зумовлювалася конкретними дослідницькими завданнями, такими, як Інципіт, Експліцит, Походження паперу, Тип книги, Локалізація.

Оптимальність вибору структури БД була підтверджена у подальших дослідженнях основних характеристик рукописної книжності XVI ст., що базуються на науковому описі масиву рукописів XVI ст. з фондів ІР НБУВ, а саме: при вивченні паперу і визначенні країни його виробництва та встановленні закономірностей відповідності рівня оздоблення типу РК за характером його використання у кодексах XVI ст. Для проведення наукового аналізу описів використовувався найбільш зручний режим отримання перехресних таблиць з БД, де у рядках містяться окремі записи (опису рукопису), а у графах – окремі поля, обрані для аналізу.

Один із режимів вихідних документів БД дозволив отримати початкову версію для створення каталогу рукописів⁴. Основою структури каталогу стали поля із верхньої ієрархічної ланки опису за загальними, базовими розділами.

Сучасний рівень інформаційних технологій надає нові можливості для дослідження рукописів, проте примушує установи, що зберігають рукописні фонди, інтенсифікувати виконання інших завдань (особливо у напрямках зберігання та публікації).

До основних технологічних операцій з рукописними фондами слід віднести такі: реєстрація, каталогізація, цифрове (страхове) копіювання, дослідження (науковий опис). При реєстрації та каталогізації обов'язковим завданням є зберігання, публікація в Інтернеті і дослідження; при цифровому копіюванні – зберігання та публікація в інтернеті (обов'язкове при публікації повного зображення та бажане при публікації скороченого опису); при науковому описуванні обов'язкове завдання – дослідження. З цього випливає доцільність проведення цифрового (страхового) копіювання перед науковим дослідженням, оскільки за такої послідовності забезпечується або полегшується виконання практично усіх подальших завдань.

При вирішенні завдань публікації рукописних фондів в мережі Інтернет слід усвідомлювати наявність різних рівнів деталізації для кожного об'єкта (рукопису), інформація про який публікується, тобто фактично поступає у вільний доступ. Можна визначити декілька базових рівнів деталізації інформації щодо рукопису як об'єкта публікації в Інтернеті:

1. Основна адресна інформація про об'єкт.
2. Основна адресна інформація про об'єкт + узагальнений та скорочений науковий опис, іноді містить цифрові зображення окремих сторінок або їх фрагментів.
3. Основна адресна інформація про об'єкт + повний науковий опис.
4. Основна адресна інформація про об'єкт + цифрова копія.
5. Основна адресна інформація про об'єкт + цифрова копія + узагальнений та скорочений науковий опис.
6. Основна адресна інформація про об'єкт + цифрова копія + повнотекстова копія.
7. Основна адресна інформація про об'єкт + цифрова копія + повнотекстова копія + повний науковий опис (повноцінний набір коментарів до об'єкта або окремих його фрагментів, як цифрових, так і текстових).

При цьому під адресною інформацією слід розуміти відомості про місцезнаходження РК (назва сховища чи бібліотеки, шифр) та її назву, до цього можуть бути додані основні відомості про РК, що представлені на бібліографічній картці. Щодо цифрової копії, тут ідеться саме про сканований (але не розпізнаний) образ РК.

У зв'язку з необхідністю забезпечення доступу до рукописних фондів, зокрема їх описів, було вирішено здійснити переведення інформації із БД «Кодекс» до системи ІРБІС-64, на базі якої створено бібліотечно-інформаційні сервіси НБУВ.

Серед основних переваг цієї системи слід зазначити розвинуті системи каталогізації та пошуку, підтримку системи міжнародного набору символів UNICODE стандарту UTF-8, підтримку кодів UNICODE (у вигляді UTF-1).

Для переходу на систему ІРБІС-64 були внесені відповідні зміни (доповнення) до поточної структури, причому деякі поля довелося розділити на дрібніші інформаційні частини. Нижче подається перелік полів, представлений за хронологією зміни структури:

- 00.00 Назва/дата
- 01.00 Кількість сторінок та стан збереження
- 02.00 Матеріал письма
- 03.00 Організація сторінки
- 05.00 Мова
- 04.00 Письмо
- 06.00 Оздоблення
- 07.00 Зміст

- 08.00 Записи
- 09.00 Оправа
- 10.00 Старі шифри і штампи
- 11.00 Примітки
- 08.01 Запис
- 01.01 Інципіт
- 01.02 Експліцит
- 06.01 Заставки
- 06.02 Кінцівки
- 06.03 Ініціали
- 06.04 Мініатюри
- 08.03 Запис писця
- 08.02 Власницький запис
- 08.04 Запис замовника
- 08.05 Запис купчий
- 08.06 Вкладний запис
- 08.07 Запис дарчий
- 12.00 Бібліографія
- 00.01 Початкова дата
- 00.02 Кінцева дата
- 00.03 Локалізація
- 06.05 Малюнки
- 06.06 Рівень оздоблення
- 00.04 Тип
- 02.01 Походження паперу
- 12.01 Аркуш використання
- 02.02 Філіграні
- 10.50 Надходження
- 07.50 Зміст – частина
- 07.60 Зміст – стаття
- 07.10 Текстові лакуни
- 12.10 Публікація
- 00.05 Автор
- 08.08 Запис історичний
- 08.09 Запис палітурника
- 00.06 Писець
- 01.10 Кількість аркушів
- 01.20 Стан збереження
- 06.07 Заголовок

06.08 Позначки

07.70 Давньоруські та інші слов'янські свята

07.01 Примітка до змісту

07.02 Приписки до змісту

06.09 Рамки

00.10 Номер фонду (римськ.)

03.01 Таблиці

06.10 Гравюра

00.07 Палітурник

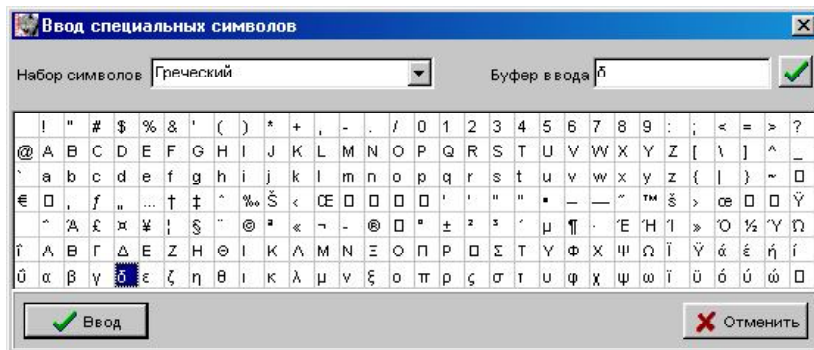
06.11 Таблиці

06.19 Оздоблення (картка)

00.11 Ступінь повноти

04.10 Нотація (музична)

Система ІРБІС-64 забезпечує введення даних в межах одного кодового набору, який, як правило, дозволяє використовувати крім англійської ще одну мову. У системі передбачені засоби, що дозволяють вводити символи, не включені в обраний набір. Така можливість реалізована за допомогою спеціального режиму, який викликається в процесі коригування полів натисненням клавіші <F5>. При цьому на екрані з'являється форма для введення спеціальних символів.

Необхідні символи поступово відбираються у Буфер вводу за допомогою кнопки з «галочкою» у правому верхньому куті або подвійним кліком мишкою на обраному символі і формують необхідну послідовність символів для остаточного введення у поле коригування (кнопка Ввод у нижньому лівому куті).

При користуванні системою ІРБІС-64 слід враховувати її специфіку при роботі з повнотекстовими (за термінологією розробників) БД. Повнотекстові БД ІРБІС забезпечують можливість роботи з файлами у форматах HTML, TXT, RTF, PDF, DJVU, DOC, XLS, PPT. У таких повнотекстових БД системи ІРБІС-64 читач за результатами пошуку отримує повністю текстовий документ або конкретну сторінку файлів PDF чи DJVU з можливістю перейти до інших сторінок документа.

Вид об'єктів повнотекстового пошуку (документа повністю або окремої сторінки) залежить від опцій, обраних адміністратором при формуванні БД. При включенні у повнотекстову базу файлів PDF чи DJVU адміністратор має можливість вибору: буде включено посилання на весь документ чи на кожну його сторінку. Для інших форматів можливість такого вибору відсутня, і файл надається читачеві повністю. Слід зазначити, що інші формати – HTML, TXT, RTF, DOC, XLS, PPT – мають розвинуті внутрішні системи пошуку, і тому навігація в них не є ускладненою для користувачів.

Таким чином, з урахуванням зазначеної специфіки, основними форматами, першочерговими для публікації в інтернеті рукописів, мають стати саме PDF чи DJVU, а для текстів РК та їх описів – TXT, RTF, DOC.

Оскільки процеси публікації в інтернеті та дослідження рукописів в останні роки стали суттєво відрізнитись, доцільно розглядати подальший розвиток програмного та інформаційного забезпечення у цих сферах окремо. Додатковою можливістю для підключення інформаційних джерел, що знаходяться за межами БД, є включення гіперпосилань на зовнішні об'єкти: на бібліографічні джерела, на географічні об'єкти, пов'язані з рукописом, на опис конкретних історичних подій або персоналій.

У сфері забезпечення дослідницького процесу є можливість використання досвіду успішної реалізації при створенні загальнодоступних інформаційних ресурсів для дослідників, таких, наприклад, як онлайн-альбоми (БД) філіграней⁵.

Так, система навігації в БД Пікар-он-лайн надає можливість вести пошук у трьох основних напрямках.

Перший: повнотекстовий пошук англійською, німецькою та французькою мовами включає в себе пошук за головним мотивом філіграні, який передбачає можливість використання логічних конструкцій «та / або».

Другий: пошук за кількома показниками – за власниками паперових фабрик, за місцезнаходженням рукопису (сховища, бібліотеки), за встановленими датами написання РК, за місцем створення РК (за історичними та сучасними назвами).

Третій: структурний перегляд, побудований за ієрархічною системою. На верхньому рівні розміщуються типи (мотиви) філіграней, які можна переглянути або за допомогою ієрархічних дерев, або за допомогою таблиць із зображеннями варіантів філіграні поточного ієрархічного рівня. При підході «мишкою» до ієрархічного рівня або до зображення у таблиці формується підказка, яка складається з переліку ієрархічних рівнів, кількості філіграней, які входять до ієрархії, крайні значення розмірів самої філіграні та крайні розміри між вержерами.

На будь-якому рівні пошуку користувач знає кількість філіграней, які задовольняють умови пошуку та їх граничні розміри.

Наприклад, ієрархічний рівень *голова бика – з очима – з подвійною лінією над нею – з хрестом з подвійною лінією над нею* містить 844 філіграні з висотою від 24 до 207 мм, шириною від 26 до 59 мм, відстань між вержерами від 26 до 77 мм. При переході на нижчий ієрархічний рівень відбувається поділ ще на 11 категорій.

Таким чином, поступовий пошук приводить користувача до конкретної філіграні, де поряд з її зображенням подається детальний опис.

Сайт Пікар-он-лайн є яскравим прикладом забезпечення швидкого та ефективного структурованого пошуку по великій базі знань щодо зображень та текстової інформації (близько 92 тис. записів).

Отже, ми бачимо, що при створенні власних або спільних інтернет-ресурсів, присвячених дослідженням або публікаціям РК, необхідно обов'язково забезпечувати побудову відповідних розширених сервісів навігації та пошуку.

Можна констатувати, що на цей час відбувається поступовий перенос процесу досліджень РК до інтернет-простору. Для забезпечення загальної сумісності інформації необхідно здійснити перехід на загальну систему кодування UNICODE (UTF-8). З метою збереження всього масиву рукописів необхідно провести цифрове копіювання. Враховуючи очікуваний перенос дослідження та публікації в інтернет-простір слід зазначити, що цифрове копіювання набуває пріоритетного значення при організації робіт бібліотечних підрозділів, які зберігають рукописи.

Примітки

¹ Дубровіна Л. А. Кодикологія та кодикографія української книги. – К., 1993.

² Дубровіна Л. А., Гальченко О. М., Іванова О. А. Кодикографія української та східнослов'янської рукописної книги і кодикологічна модель структури формалізованого опису рукопису. – К., 1992.

³ Іванова О. А. База даних «Кодекс» рукописної книги XVI ст. // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – 2001. – Вип. 6. – С. 289–294.

⁴ Іванова О. А., Гальченко О. М., Гнатенко Л. А. Слов'янська кирилична рукописна книга XVI ст. з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : наук. кат. : палеогр. альбом. – К., 2010. – С. 436–438.

⁵ Пікар-онлайн [Електронний ресурс] / Спосіб доступу : <http://www.pic-card-online.de/sitemap.php?sprache=en>. – Заголовок з екрану; Briquet Online [Електронний ресурс] / Спосіб доступу : http://www.ksbm.oeaw.ac.at/_scripts/php/BR.php. – Заголовок з екрану; Голландська колекція водяних знаків [Електронний ресурс] / Спосіб доступу : <http://watermark.kb.nl/> – Заголовок з екрану.

Лариса Литвинова,
мол. наук. співроб. НБУВ

ПИТАННЯ КОДИКОЛОГІЧНОГО ОПИСУ РУКОПИСНИХ КНИГ У ДИСЕРТАЦІЙНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ (1993–2010)

У статті розглянуто дисертації з питань кодикології та науково-археографічного опису архівних і рукописних фондів.

Ключові слова: дисертація, кодикологія, кодикографія, рукописна книга.

Важливим інформаційним складником в сучасному суспільстві є книга, що була і залишиться ключовим чинником у розвитку духовності нації. В умовах сьогодення, коли триває відродження української культури та мови, роль і значення книги важко переоцінити. Рукописній книзі належить особливе місце в системі історичних документів через те, що вона є синкретичним джерелом, яке відбиває та акумулює значний пласт духовного розвитку суспільства. Оскільки кожна рукописна книга є артефактом, слід вивчати її як книжне джерело, тобто досліджувати форму (структуру кодексу), зміст (ідеї та текст), призначення як джерела (соціальні функції рукописної книги та її класифікацію), історію кодексу (походження, існування рукописної книги та вплив середовища). Кодикологічний аналіз спрямований на визначення історії, походження, змісту та побутування рукописної книги в певному історичному середовищі.

Ґрунтовні кодикологічні дослідження в українській науці, спрямовані на створення універсальних принципів описування рукописних книг XV–XVIII ст., почали розвиватися в 90-х роках XX ст., що пов'язано із створенням в 1993 р. Інституту рукопису в Центральній науковій бібліотеці України ім. В. І. Вернадського (з 1996 р. – Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського), де було започатковано відділ кодикології та кодикографії. Із метою охоплення усіх можливих аспектів зовнішнього опису рукописних книг було створено модель кодикографічного опису, що узагальнила вітчизняний та світовий досвід у галузі опису рукописних книг, опрацьовано схему, яка мала завданням охопити всі можливі аспекти зовнішнього опису рукописних книг (Л. Дубровіна, О. Гальченко, О. Іванова). Деталізація особливостей кодексів розглядалася, як науковий метод аналізу об'єкту дослідження, при цьому було здійснено спробу формалізувати рубрики та елементи опису, ввести уніфіковану термінологію.

Л. Дубровіній належить значний внесок у розвиток теоретичних засад кодикології як науки про рукописну книгу та кодикографії як її методичного апарату та системи описування. Вона розглянула рукописну книгу як пам'ятку матеріальної і духовної культури, яка синтезує через писемні джерела знання, набуті людством, та характеризує соціально-економічні та політичні стосунки, науку, літературу, освіту і мистецтво певних історичних періодів. Одночасно вона відзначає, що рукописна книга є артефактом і якісно унікальним джерелом з історії культури книги, яке містить знання про розвиток книги як явища, її матеріальну форму, зміст, що включені до її складу, та про систему організації структури (текстів, сторінок, розділів, допоміжного апарату), письмо, мистецтво оздоблення, історію її побутування та ін. Л. Дубровіна показала, що рукописна книга є індивідуальним джерелом, створеним з певною метою і в певний час багатьма авторами як творів, так і матеріальної форми кодексу.

Її учні продовжують дослідження актуальних питань кодикології та науково-археографічного опису архівних та рукописних фондів.

Виникнення та розвиток науки кодикології та її камеральної галузі кодикографії, які розглядають оправу як складову частину кодексу і як об'єкт книгознавчого та джерелознавчого аналізу, сприяли новому комплексному підходу до поняття оправи і розвитку методів її дослідження в контексті історії книги. О. Гальченко вперше розглядає оправу як самостійну систему і, в той же час, – складову частину кодексу та стародруку, що має свою конструктивно-технологічну форму і виконує важливі функції в системі «книга»¹. Оправа як поліфункціональне історичне джерело несе у собі численні дані, зокрема, про місце та час створення, побутування й долю рукописної книги і стародруку. Тому у дисертаційній роботі, запропонована універсальна методика, яка відображає аналіз сучасного матеріального стану оправи як для українських рукописних книг, так і взагалі східнослов'янських, допоможе фахівцям у реконструкції її первісного вигляду, що, в свою чергу, дозволить зібрати емпіричний матеріал стосовно найдрібніших деталей технології оправи, її матеріалу, мистецтва та історії.

Важливим етапом у розвитку української книжності є XVI ст. – період впливу західноєвропейської культурної традиції та зростання національної самосвідомості, що призвів до виникнення перших перекладів конфесійних книг національною мовою, більшого поширення українських мовних рис у традиційних церковнослов'янських рукописах, виникненням перших перекладів богослужбових книг національною мовою, появою світських тенденцій у літературі, видозмін у жанрах рукописних творів, мистецтві

книги тощо. Визначенню характерних рис та виявленню загальних тенденцій української рукописно-книжної культури XVI ст. сприяють кодикологічні дослідження, що спираються на методичні засади кодикографії – систему комплексного наукового опису рукописних книг через аналіз їх походження, дати і місця створення, текстологічних особливостей, функціонального спрямування, шляхів розповсюдження, які забезпечують відповідну комплексність у з'ясуванні історії створення, змісту та побутування рукописних книг в певному історичному середовищі. О. Іванова, проаналізувавши понад 1,5 тис. рукописних книг, що зберігаються в Інституті рукопису НБУВ, виявила, атрибутувала, описала 214 рукописних книг XVI ст., визначила їх кодикологічні особливості (ут. ч. встановлено особливості використання паперу в XVI ст. щодо країн його походження, оформлення текстів та їх розміщення: використання різних систем рубрикації та оздоблення відповідно до функціонального призначення рукописних книг)². У своїй дисертаційній роботі М. Кольбух виявила та атрибутувала 303 кириличні рукописні книги та фрагменти кодексів XVI ст., що зберігаються у відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаніка; встановила та уточнила їх назви, датування, зміст, осіб переписувачів та власників книг, локалізації мовних редакцій; визначила особливості репертуару кирилических рукописних книг XVI ст. у контексті рукописно-книжкової культури України; дослідила історію формування збірок і колекцій кирилических рукописних книг, що зберігаються в Львівській національній науковій бібліотеці України імені В. Стефаніка³.

В українській історичній науці рукописна книга XVII ст., коли починається розвиток рукописно-книжної культури світського характеру і з'являються численні пам'ятки історичних творів – козацьких літописів, хронографів, космографів, збірників історичних сказань, посібників, літературних творів тощо – як окреме явище в історико-кодикографічному контексті розглядається М. Іванніковою⁴. Складність цього періоду полягає в тому, що він є перехідним для України, коли змішувалися як традиції старого письма, так і нові віяння Відродження, тісно переплетені у зовнішній формі та внутрішньому змісті. Класифікувавши рукописні книги XVII ст., виявлені у фондах Інституту рукопису НБУВ, за напрямками знань (пам'ятки українського літописання з філософської думки; з історії церкви в Україні; української мови; політико-правової культури; картографічні пам'ятки України; з історичної думки в Україні; літературні твори; пам'ятки музичної культури; українського мистецтва; дидактичні твори та педагогічна спадщина; етнографічна і фольклорна спадщина; наукові

твори, посібники та література з практичних знань), М. Іваннікова сформулювала основні принципи кодикологічного опису, що ґрунтується на відображенні форми (структури рукописної книги як системи книжного типу); змісту (ідеї і тексту); призначення джерела (соціальних функцій рукописних книг); історії кодексу (походження та побутування). Ці принципи є кінцевою метою кодикологічного аналізу рукописних книг XVII ст.

Рукописні джерела XVI–XIX ст. (крюкові та нотолінійні), що зберігаються в Україні й, зокрема, в Інституті рукопису НБУВ, відображають цікавий і в той же час складний період розвитку богослужбової книжності (в Україні у кінці XV – на початку XVI ст., а у Росії у середині XVII ст. відбувається реформування уставу, обряду Церкви, відчувається вплив нової західно-європейської культурної традиції, що призвели до: 1) появи нового типу багатожанрового гімнографічного збірника в Україні та Білорусі – нотолінійного Ірмолая (Ірмологіона); 2) розколу Російської Православної Церкви, який визначив два шляхи розвитку церковної ідеології – «офіційний» (ніконіанський) та старообрядницький). Використовуючи методи кодикології, принципи музично-палеографічного аналізу, висунуті М. В. Бражніковим, а також на основі аналізу сучасних досліджень, описів співочих рукописних книг та власного досвіду описування крюкових співочих рукописних книг Інституту рукопису НБУВ, Е. Клименко була вироблена схема кодикологічного опису, що містить наступні рубрики: назва, дата, шифр, інципіт та експліцит, кількість та стан збереження аркушів (з нумерацією зошитів), матеріал письма (філіграні), організація сторінки (поле тексту, кількість рядків, колонтитули, рубрикація тощо), письмо (характеристика почерків та чорнила), мова (її особливості, фонетична редакція тексту), оздоблення (сюжети мініатюр, стилі художнього оформлення заставок, ініціалів, кінцівок, вид в'язи), оправа (дата створення, її первинність, матеріал покриття, тип оздоблення), нотація (види та типи, наявність лиць та фіт, сторожів – для квадратної київської нотації), музичні особливості (хабуви, аненайки, багатогласники, вказані розспіви), зміст (для рукописних книг стійкого складу – загальна характеристика, нестійкого – постатейний розпис, з фіксацією усіх доповнень), записи, старі шифри та штампи, бібліографія⁵.

Одну з найцінніших складових колекцій та зібрань НБУВ становлять декоровані єврейські рукописи та книжки, що понад 40 років були вилучені з наукового обігу. Тому, основним завданням, що стало перед І. Сергєєвою було вивчення історії створення рукописів, аналіз зображень та орнаментів з точки зору єврейської релігійної традиції та впливу на розвиток

єврейського декоративно-ужиткового мистецтва взагалі та на оздоблення рукописів і рідкісних видань зокрема українського культурного й художнього середовища, що виявилось в процесі художньої творчості⁶. Класифікувавши та систематизувавши ознаки й особливості, притаманні єврейському мистецтву оформлення книги, дослідниця розробила систему спеціального археографічного опису єврейських декорованих рукописних пам'яток XVIII – початку XX ст. Ця система дає можливість працювати з документами не тільки за традиційно бібліотечною чи архівною системою науково-довідкового та науково-пошукового апарату, а й за ознаками, притаманними лише декорованим пам'яткам. Із практичної точки зору аналіз оздоблення документів забезпечить можливість у складних для їх датування чи атрибуції випадках використовувати художні елементи як додаткове джерело інформації.

За своїм геополітичним станом, культурними традиціями Україна належить до країн, щільно пов'язаних з ареалом давньогрецьких, а пізніше візантійських впливів. Грецькі рукописні книги й документи посідають помітне місце в історії писемності Давньої Русі, входять до складу її перших бібліотек. Наявність і сьогодні в Україні значної кількості грецьких рукописів надає можливість сприяти загальному розвитку грецької палеографії та кодикології. Так, С. Чернухін на основі археографічного опису більш ніж 450 грецьких рукописів дослідив історію надходження їх до різних книжкових зібрань і колекцій України, пізніше – до НБУВ, висвітлив історіографію питання, провів функціональний розподіл грецьких матеріалів, типологію та жанрову класифікацію рукописних книг і текстів IV–XIX ст., навів детальну археографічну характеристику грецьких кодексів, проаналізував записи копіїстів і власників⁷. За підсумками всебічного кодикологічного аналізу запропонував шляхи реконструкції складу окремих книжкових зібрань, локалізації районів створення й побутування кодексів.

Історико-книгознавчі дослідження, пов'язані з вирішенням проблеми реконструкції інформаційного потенціалу книжкової спадщини України та історії формування системи його наукового опису на ранній стадії зародження книгознавства є новаторськими. С. Мішук включає це знання у сучасний контекст національно-культурного відродження, у розвиток книгознавчого знання та історії книги шляхом реконструкції історії виявлення, охорони, реєстрації та дослідження джерельної бази історії книги – рукописів та стародруків, а також ролі вчених у створення методології та методів опрацювання цієї спадщини, що сьогодні є об'єктом кодикографії рукописної книги та бібліографії стародруків⁸. При цьому важливим є не лише встановлення шляхів історії формування кодикографії

та бібліографії книжкової спадщини, теоретичних та практичних здобутків учених того часу, а й уявлення про зміст і склад спадщини, яка є частково втраченою після бурхливих подій XX століття. Крім того, проаналізовано витоки дослідження кодикології як системи наукового описування рукописних книг та бібліографії стародруків в Україні, що припадають на XIX ст., коли історичне минуле почало осмислюватися як невід'ємна частина національної культури, а книга, – відповідно, як її головний носій.

Спроба застосування у процесі кодикологічного аналізу рукописних книг сучасних інформаційних технологій у вигляді баз даних є актуальною з точки зору пошуку ефективних технологій для процесу описування, атрибуції, локалізації (тобто визначення країн або регіональних центрів походження конкретних рукописних книг). При аналізі значного обсягу рукописних книг певного періоду є можливість встановити специфічні характеристики (ознаки), ввести нові класифікації, які, в свою чергу, сприяють як створенню додаткових ознак, так і уточненню вже встановлених. О. Іванова у роботі наводить базову структуру, загальні базові розділи, текстові описи яких є достатніми для першого (верхнього) рівня деталізації, тобто для базового опису рукописних книг. Схема базового опису кожного рукопису складається з обов'язкових 12-ти полів. (Кількість аркушів та стан збереження, Матеріал письма, Організація сторінки, Письмо, Мова, Оздоблення, Зміст, Оправа, Старі шифри та штампи, Примітки, Бібліографія.) Для автоматизації результатів описування рукописних книг XVI ст. в Інституті рукопису НБУВ було створено базу даних «Кодекс», методологію використання якої у дисертації О. Іванової наведено на таких прикладах: аналіз походження паперу; визначення термінів залежаності паперу рукописних книг XVI ст; підтвердження відповідності рівня оздоблення функціональному призначенню рукописних книг; перевірка залежності системи рубрикації від функціонального призначення рукопису. У разі розвитку системи деталізації опису, підкреслюється необхідність збереження загальноописових розділів, оскільки деталізовані, а особливо формалізовані показники втрачають можливість відобразити цілісний об'єкт дослідження, яким є рукописна книга. Опис музичних крюкових рукописів, наведений у дисертації Е. Клименко, пристосований для комп'ютерної бази даних «Кодекс» шляхом введення додаткових полів (фонетична редакція тексту, ногації, музичні особливості), що містять інформацію про специфічні особливості музичних рукописних книг. Крім того, окремі розробки О. Гальченко щодо аналізу сучасного матеріального стану оправи як для українських рукописних книг, так і взагалі східнослов'янських також покладено в основу

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
автоматизованої інформаційної системи «Кодекс». Створена в Інституті рукопису НБУВ база даних «Кодекс» практично не має обмежень ні за структурою, ні за розміром, і її наповненість залежить винятково від швидкості внесення інформації і обумовленого мінімуму даних визначених для професійного наукового опису. Таким чином, створення та наповнення сучасної інформаційної системи в Інституті рукопису НБУВ дасть можливість суттєво підвищити ефективність використання комплексної інформації в цій предметній галузі, вести роботи з реєстрації та дослідження пам'яток на якісно новому рівні, оптимізувати доступ до всієї сукупності матеріалів дослідникам історії та матеріальної культури.

Наукове описування книжних джерел дає змогу сформувати фундамент національної культури і є важливим компонентом наукового осмислення книги як джерела знань.

Примітки

¹ Гальченко О. М. Оправа українських книг та стародруків як об'єкт кодикографії : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 05.25.04 / НАН України. – К., 1994. – 18 с.

² Іванова О. А. Рукописна книга XVI ст. в Україні. Основні засади кодикологічного опису : дис. ... канд. філол. наук : 07.00.08 / НАН України. – К., 2003. – 220 арк.

³ Кольбух М. М. Кирилична рукописна книга XVI ст. в історико-культурному процесі в Україні: автореф. дис. ... канд. іст. наук : 27.00.03 / НАН України. – К., 2008. – 21 с.

⁴ Іваннікова М. К. Кирилична світська книга XVII ст. в фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського : історико-кодикологічний опис : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.08 / НАН України. – К., 2003. – 18 с.

⁵ Клименко Е. С. Музична крюкова рукописна книга XII – початку XX ст. в Україні: історико-кодикологічний опис : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.08 / НАН України. – К., 2007.

⁶ Сергєєва І. А. Історико-книгознавчий аналіз та археографічний опис єврейських декорованих рукописних пам'яток України XVIII – початку XX ст. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.08 / НАН України. – К., 1998. – 16 с.

⁷ Чернухін Є. К. Грецькі рукописи IV–XX ст. у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : кодикологічне дослідження : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 07.00.08 / НАН України. – К., 1999. – 19 с.

⁸ Міщук С. М. Історико-кодикографічні та бібліографічні дослідження рукописно-книжкової спадщини України (друга половина XIX – 30-ті роки XX ст.) : автореф. дис. ... д-ра іст. наук : 27.00.03 / НАН України. – К., 2009. – 32 с.

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
УДК 027.1:027.021(477-25):004.7

Тетяна Мяскова,

старш. наук. співробітник НБУВ,
канд. іст. наук

КНИГИ ІЗ РОДОВОЇ БІБЛІОТЕКИ БАРОНІВ ШОДУАРІВ У ФОНДІ ВІДДІЛУ БІБЛІОТЕЧНИХ ЗІБРАНЬ ТА ІСТОРИЧНИХ КОЛЕКЦІЙ НБУВ: ВІД ДРУКОВАНОЇ КНИГИ ДО ЕЛЕКТРОННОЇ БД

Публікація присвячена родовій бібліотеці баронів Шодуарів. На основі історико-книгознавчого аналізу документів із тієї частини родової книгозбірні, яка зберігається у відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ, висвітлюється склад і зміст книжкового фонду. Розглянуто поповнення електронної БД на родову бібліотеку Шодуарів за допомогою САБ ІРБІС-64.

Ключові слова: родова бібліотека, Шодуари, електронна база даних.

Родина Шодуарів * разом із відомими шляхетними родами Правобережної України й Волині увійшли в історію нашої держави як відомі колекціонери предметів старовини та мистецтва. Інтерес до культурної спадщини Шодуарів активізувався за роки Незалежності України. Особливу цінність становить родова бібліотека Шодуарів, історичне значення якої

* Шодуари, середина XVIII – початок XX ст. – рід баронів Росії (історичні корені фамільного гербу «Шодуар» походять з Франції). Ян Йозеф Шодуар (середина XVIII ст. – 20-ті рр. XIX ст.) – перший представник роду – займався торгівельною справою. Антуан Шодуар (1749–1824) – нідерландський філософ і мораліст, автор багатьох праць, бібліофіл – перший фондоутворювач родової книгозбірні. Станіслав Янович Шодуар (1790–1858) – учений-нумізмат, бібліофіл, член Імператорського археографічного товариства, член-кореспондент Імператорської АН, власник музею. Максиміліан Станіславович Шодуар (1816–1881) – ентомолог, колекціонер, бібліофіл (поповнив родову бібліотеку фаховою літературою). Іван Максиміліанович Шодуар (1859–1919) – хімік, колекціонер, бібліофіл, меценат // Шодуар. Русский биографический словарь. Т. 23 : Шебановъ – Шютцъ / Изд. под наблюдением пред. Импер. Рус. ист. о-ва А. А. Половцова. – СПб, 1911. – С. 360 ; Особові архівні фонди Інституту рукопису : путівник / ред. колеґія : О. С. Онищенко (відп. редактор), Г. В. Боряк, С. Г. Даневич (відп. секретар), Л. А. Дубровіна (заст. відпов. редактора), Н. М. Зубкова, Т. І. Ківшар, С. Г. Кулешов, В. Ю. Омельчук, Ю. А. Пінчук, П. Т. Тронько / Національна академія наук України. Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. Інститут рукопису. – К., 2002. – С. 594.

було підтверджене ще в перші роки радянської влади [1]. Родова бібліотека та архів Шодуарів стали об'єктом дисертаційного дослідження Є. О. Біленького [2]. Формування приватної бібліотеки баронів Шодуарів вивчала Л. Дахненко [3]. Дослідженням нумізматичних документів із родового зібрання Шодуарів займався Г. Міщук [4]. Основною джерельною базою попередніх досліджень став фонд баронів Шодуарів (ф. 283) та ф. І в Інституті рукопису Національної бібліотеки ім. В. І. Вернадського, вибіркові документи Центрального державного історичного архіву України в м. Києві та Державного архіву Житомирської області. Проте залишилися поза увагою дослідників книги, що зберігаються у відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ. Саме ці книги стали джерельною базою нашого дослідження, основні результати якого викладені в цій статті.

Аналізуючи результати попередніх наукових досліджень, зокрема, дисертаційного дослідження Є. Біленького [2], можна зробити висновок, що колекціонування витворів мистецтва та старовини займався безпосередньо барон Станіслав Шодуар (він є власником одного з найвизначніших приватних музеїв в Європі), тоді як до формування родової бібліотеки причетні усі представники родини Шодуарів. Так, зародження родової книгозбірні, першим фондоутворювачем якої вважається Антуан Шодуар (1749–1824), відбулося на початку XIX ст. Формувалось книжкове зібрання Антуана під час численних подорожей по Франції, Німеччині, Англії, Швейцарії та Польщі.

Припускається, що після смерті Антуана Шодуара (20 лютого 1824 р.) його приватне зібрання було куплене лейденським професором Корнелієм Екамом, але не виключається, що частина книгозбірні відійшла й до родової бібліотеки Шодуарів у Івниці.

До середини XIX ст. збиранням родової бібліотеки в Івниці займався Станіслав Янович Шодуар. Його збирацька діяльність зосереджувалася на матеріалах з історії (передусім, церковно-археографічних та історико-культурних пам'яток Правобережної України) та спеціальних історичних дисциплінах.

З другої половини XIX ст. книгозбірня роду Шодуарів практично залишилась без суттєвих змін. З цього періоду було визначено пріоритетний напрям розвитку збирацької діяльності наступним фондовласником – Максиміліаном Станіславовичем Шодуаром. Одночасно зі зберіганням родової бібліотеки Максиміліан поповнював її фаховою науковою літературою переважно природничого характеру (з ентомології, ботаніки, зоології тощо).

З кінця XIX – поч XX ст., коли фондовласником був Іван Максиміліанович Шодуар (останній власник бібліотеки), родова книгозбірня комплектувалась значною мірою науковими, енциклопедичними та бібліографічними працями.

Після переїзду Івана Шодуара до Житомира 1903 р. бібліотечні шафи і книжки з родової книгозбірні були спаковані в Івницькому домі і складені в ящики. У січні 1908 р. спаковану в ящиках бібліотеку разом з шафами перевозили в два етапи з Івницького маєтку до Житомира. Згодом у серпні 1908 р. з родової бібліотеки до бібліотеки Історичного державного музею в Москві була передана колекція цінних і рідкісних кирилических стародруків (92 книги) через бібліотекаря музею К. С. Кузьмінського, який працював зі стародруками шодуарівської бібліотеки, виокремлюючи раритети.

1919 р. у результаті націоналізації родової бібліотеки Шодуарів надійшла до міського музею у м. Житомир, де на базі волинських учбових і приватних зібрань було сформовано книгосховище. У 20-х роках XX століття частину цінних книжок зібрання Шодуарів було зареєстровано створеним Волинським губернським комітетом охорони пам'яток старовини та мистецтва.

Передача родової книгозбірні баронів Шодуарів з фондів Волинського Державного науково-дослідного музею у Житомирі до ВБУ здійснювалася у 1931–1932 рр. Книгозбірня надійшла до ВБУ частково (у складі близько 9421 од. зб.) [5]. Цінні рукописи із зібрання ВБУ одержувала і пізніше. Зокрема, залишки архіву надійшли із Житомирського музею 1979 р. [6]. Саме тоді розпочалося опрацювання зібрання.

Книжкове зібрання Шодуарів упродовж XX ст. було розосереджено по основних та спеціалізованих фондах Всенародної бібліотеки України (зараз – НБУВ). Якщо матеріали, що стосуються родини Шодуарів і зберігаються в Інституті рукопису НБУВ були археографічно опрацьовані в кінці 80-х років XX ст., то реконструкція книжкової частини бібліотеки Шодуарів, що зберігається у відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ (далі – відділ), була проведена нещодавно. Згідно з «Інструкціями про книжковий фонд відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ» із загального масиву документів були виокремлені книги, що мали ознаки приналежності до родової бібліотеки Шодуарів (печатки та штампи, екслібриси, з детальним описом яких можна ознайомитися із статті С. О. Булатової [7]) та виставлені за збереженими дореволюційними шифрами (в даному випадку – шифрами Волинського губернського комітету з охорони пам'ятників мистецтва та старовини). Після розстановки фонду була проведена інвентаризація кожної одиниці

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34 зберігання. Сформувавши історико-культурний фонд за ознаками колекції, отримали інформацію про кількість і склад фонду.

Оскільки родова бібліотека була започаткована як лабораторія для наукових студій в галузі нумізматики, значну частину фонду становлять саме книги із спеціальних історичних дисциплін. Тому серед книг, що мають ознаки приналежності до родової бібліотеки, багато книг з нумізматики польською, французькою та німецькою мовами: твір визначного нумізмата Джозефа Пеллеріна «*Mélange de diverses médailles: pour servir de supplement aux Recueils des médailles de rois et ...*» (Paris, 1765); книга італійського антиквара Леонардо Агостіні, «*La Sicilia di Filippo Paruta descritta con Medaglie, con la giunta di Lionardo Agostini ...*» (Rome, 1649). До книг з нумізматики можна віднести і книгу-довідник німецького письменника, бізнесмена, засновника першої торгівельної школи в Німеччині, Християна Нобака «*Vollständiges Handbuch d. Münz-, Bank- u. Wechsel-Verhältnisse aller Länder u. Handelsplätze d. Erde... T. 3.*» (Rudolstadt, 1833), книгу-каталог історика та нумізмата Джона Пінкертона «*An essay on medals: or, An introduction to the knowledge of ancient and modern coins and medals; especially those of Greece, Rome, and...*» (London, 1808). Інші книги з нумізматики: «*Explication historique et critique des médailles de l'oeuvre du chevalier Hedlinger précédée de l'éloge historique de ce célèbre artiste. Par Chretien de Mechel, Graveur de S.A.S. Monsiegnieur ...*» (à Basle, 1778); «*Regum et imperatorum Romanorum numismata aurea, argentea, aerea a Romulo et C. Iul. Caesare vsque ad Iustinianum Aug / Gharles Groy, Charles de Croy; Antonio Agustín; Jacques de Bie; Richard Collins; Jean-Gaspard Gevaerts...*» (Antuerpiae-Romae, 1654), «*In numismata aerea selectiora maximi moduli e Museo Pisano olim Corrariorum commentarii...*» ([Venetia], 1740–1744).

Для наукових студій (якою була бібліотека Шодуарів на початку існування) необхідна була певна кількість історичних довідників, бібліографічних видань, тощо. Тому збирання та зберігання довідкової літератури з різних галузей знань було вкрай важливе і свідчило про різносторонність інтересів та широку обізнаність всіх представників відомої родини. У відділі зберігається видання французького книготорговця та бібліографа Антуана Августина Ренуара (Renouard), відомого видавця латинських та французьких книг, прикрашених гравюрами Жана Мішеля Моро та ін. «*Catalogue de la bibliothèque d'une amateur, avec notes bibliographiques, critiques et littéraires T. 1–4*» (Paris, 1819). Заслугове на увагу книга відомого французького зоолога та природознавця Матюрена-Жака Бріссона (Mathurin Jacques Brisson) «*Dictionnaire raisonné de physique. Seconde Edition.*

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34 *Revue, corrigée et augmentée par L'Auteur*» (Paris, 1800). Цікавою є також спільна праця французького письменника Delandine, Antoine François та бібліографа Chaudon, Louis Mayeul «*Nouveau dictionnaire historique ou Histoire abrégée de tous les hommes qui se sont fait un nom par des talents, vertus*» (A Lyon, 1805). Серед довідкової літератури із бібліотеки Шодуарів, що зберігається у відділі, нами виявлена книга видатного французького бібліографа Жозефа Марі Керара «*La France littéraire: ou Dictionnaire bibliographique des savants, historiens et gens de lettres de la France* № 4 / Joseph Marie Quérard (Paris, 1730). До довідкових книг можна віднести і фундаментальну працю італійського антиквара та історика мистецтва, видатного фахівця в галузі давньогрецької культури Е. К. Віконта «*Iconographie grecque*» (Paris, 1811), видану у Франції у трьох томах, яка містить портрети видатних осіб античного світу. У фонді відділу друге видання першої польської енциклопедії «Нові Афіни» священника кзєнза Бенедикта Йоахима Хмелевського «*Nowe Ateny albo Akademia wszelkiej scyencyi pełna przez Xiędza Benedykta Chmielowskiego napisane w 4 częściach...*» (Lwowie, 1756). До довідкової літератури відноситься словник німецького філолога, одного із найкращих представників німецької Просвіти Йоганна Христофа Аделунга, праці якого стали основою для розвитку німецького мовознавства «*Grammatisch-kritisches Wörterbuch der hochdeutschen Mundart: mit beständiger Vergleichung der übrigen Mundarten, besonders...*» (Leipzig, 1793–1796).

Серед видань бібліографічного характеру XIX ст. у фонді – ґрунтовна праця в п'яти томах видатного польського лексикографа, директора Публічної бібліотеки у Варшаві Самуеля Богуміла Лінде «*Słownik języka polskiego przez M. Samuela Bogumila LINDE / Samuela Bogumila Linde*» (Warszawa, 1807–1814).

Змістовним джерелом для генеалогічних досліджень, що знаходиться у фонді Відділу, є багатотомний гербовник ученого-історика, львівського єзуїта Каспра Несецького «*Herbarz polski. Powiększony dodatkami z poniejszych autorów rkopistów, dowodów, urzdowych i wydany przez Jana Nep. Bobrowicza / Kasper Niesiecki, Bobrowicz, Jan Nepomucew, 1809–1892. T. 3*» (Lipsk, 1839).

Серед словників та філологічної літератури, що зберігається у бібліотеці Шодуарів, книга фінського священника-лінгвіста «Фінське слово – книга лексикон» Густава Ренвалла – «*Suomalainen Sana-Kirja. Lexicon linguae finnicae cum interpretatione duplici copiosiore latina, brevior germanica... auctore Gustavo Renvall. T. 1*» (Aboae, 1826). У фонді відділу представлена книга із китайської граматики французького сходознавця Етьєна Форманта

«*Linguae Sinarum Mandarinicae hieroglyphicae grammatica duplex, Latinè, et cum characteribus Sinensium: item Sinicorum Regiae Bibliothecae librorum catalogus...*» (Paris, 1742). Є книги з грецької граматики – німецького філолога, нумізмата та письменника Християна Фрідріха Вільгельма Якобса «*Elementarbuch der griechischen Sprache für Anfänger und Geübtere...*» (Jena, 1823) та August Matthiä «*Ausführliche griechische Grammatik*» (Leipzig, 1825–1827). Зберігся і перший підручник з польської граматики, складений піаристами «*Gramatyka dla szkół narodowych na Klasse III / Onufry Andrzej [Kopczyński Onufry Andrzej]*» ([Warszawie], 1783), а також нове видання книги французького філолога абата Жерара Габрієля «*Synonymes françois...*» (Amsterdam, 1765).

Численні подорожі Шодуарів по країнах Західної Європи відобразилися також на змісті книжкового зібрання. У фонді є книги з географії, написані французькою, польською мовами, наприклад, твір шотландського вченого Джона Пінкертона «*Géographie moderne: rédigé sur un nouveau plan... : renfermant la concordance des principaux points de la géographie ancienne et du moyen age avec la géographie moderne / trad. de l'Anglais, avec des notes et augmentations par C. A. Walckenaer; précédé d'une introduction à la géographie mathémat. et critique par S. F. Lacroix d'un atlas de 42 cartes. T. 1–4*» (Paris, 1804); книга німецького вченого-енциклопедиста, фізика, метеоролога, географа, ботаніка та мандрівника, чий численні роботи складають цілу енциклопедію природознавства, Фрідріха Генріха Олександра Гумбольда «*Voyage aux régions équinoxiales du Nouveau Continent : fait en 1799, 1800, 1801, 1802, 1803 et 1804 par Al. de Humboldt et A. Bonpland T. Quatrième*» (Paris, 1817). Інші книги з географії, що зберігаються у відділі і належать до родової бібліотеки Шодуарів: «*Nouvelle géographie universelle, descriptive, historique, industrielle et commerciale des quatre parties du monde*» (Paris, 1802), «*Gramatyka geograficzna albo zbiór dokładny geografii nowym ułożony i zebrany sposobem / S. R. Ładowski*» (Warszawie, 1774), «*Bibliothèque géographique et instructive des jeunes gens, ou Recueil de voyages intéressants dans toutes les parties du monde, pour l'instruction...*» (Paris, 1804–1807).

Значну частину книг із бібліотеки Шодуарів, що зберігаються у відділі, становлять видання з історії європейських країн французькою та англійською мовами. Заслуговує на увагу книга німецького історика Йоганна Георга Августа Галлеті «*Allgemeine Weltkunde oder: Geographisch-statistisch-historische Übersichtsblätter aller Länder... / Galletti, Johann Georg August*» (Pest und Wien, 1822), інші книги з історії «*Histoire des révolutions de Pologne*» (Warsowie, 1778), «*D. Hume. The history of*

England from the invasion of Julius Caesar to the revolution in 1688. T. 2–6, 8» (Edinburgh, 1818), «*Nouvel Abergè chronologique de l'histoire de France*» (Paris, 1756).

У фонді значна кількість книг з історії Польщі – це підтверджує думку Ф. Радзішевського [8], що одним із найзначніших у родовій бібліотеці Шодуарів був відділ «Полоніка», який репрезентує книги польського письменника, історика, перекладача, видавця, соратника останнього польського короля Станіслава Августа, єпископа Смоленського Адама Нарушевича. А. Нарушевич відомий такими фундаментальними працями як семитомна історія польського народу та автор численних перекладів та оригінальних віршів «*Kaia Korneliusza Tacyta dzieła wszystkie...*» – (Warszawie, 1804); «*Historia Jana Karola Chodkiewicza, wojewody wilenskiego, hetmana WKL*» (W Warszawie, 1805). Також слід виокремити книгу польського письменника, драматурга та державного діяча Юліана Немцевича «*Dzieje panowania Zygmunta III: króla polskiego, wielkiego księcia litewskiego, itd, Julian Ursyn Niemcewicz*» (W Warszawie, 1819). Інші документи з історії Польщі: «*Historia naturalna Królestwa Polskiego. T. 1, 2*» (Б. М., 1804), «*Historia Polska zrocona / Wincent Kadlubek*» (W Lowiczu, 1803).

Окремо відмітимо видання Шарля Левека, автора найкращої книги про історію Росії, написану іноземцем Сьєра, досить популярного історика в XVIII сторіччі. «*L'Histoire De Thucydide, Fils D'Olorus. T. 1*» (Paris, 1795).

Оскільки Антуан Шодуар був відомим нідерландським теологом, у родовій бібліотеці багато літератури з богослов'я. Богословська література представлена творами авторів, які були причетні до різних релігійних конфесій. На почесному місці «Житіє святих» католицького теолога-єзуїта, першого ректора Віленського університету Петра Скарги без місця і року видання «*Żywoty Świętych Pańskich, święci pańscy, Życiorysy świętych, imię, kalendarz świętych, dzieje życia świętych, imiona, wszyscy święci, kalendarz kościelny, dni...*» та «*[Żywoty świętych starego i nowego zakonu] / Piotr Skarga* (Krakow, 1644). Привертає увагу книга німецького протестантського богослова Йоганна Фрідріха Вільгельма Єрусалима «*Discours philosophiques sur les principes fondamentaux de la religion T. 1. / Johann Friedrich Wilhelm Jerusalem, Samuel Rodolphe Jeanneret*» (Yverdon, 1770). У фонді Відділу проповіді пастора М. Конте «*Sermons choisis de M. Le Cointe, Pasteur de l'Eglise de Genève, sur divers sujets intéressants*» (Genève, 1783). До релігійної тематики можна віднести книгу англійського письменника та місіонера Генрі Мартіна «*Novum Testamentum Domini et Salvatoris nostri Jesus*» (Petropoli, 1815). Інші книги з релігійної тематики: книга французького

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34 історика-богослова, бенедиктинця Мішеля ле К'єна «*Oriens christianus in quatuor patriarchatus digestus. Opus posthumum. T. 3*» (Paris, 1740); книга німецького лютеранського теолога та історика Готліба Верндорфа «*Oratio saecularis in memoriam Prussiae ante CCC. annos excussa ordinis Teutonici dominatione a rege Poloniae Casimiro in fidem receptae ac regno spontaneo accessu iunctae publice feria quarta cinerum die XXVII. Febr. an. MDCCLIV. recitata a Gottlieb Wernsdorfio...*» (Gedani, 1754); книга італійського теолога Роберта Белларміна «*Księga Roberta Bellarmina... Jaśnie Oświecony Xiążę...*» (S. L., 1776–1777); книги швейцарського богослова Джейкоба Верне «*Instruction chretienne, divisee en cinq volumes; seconde edition, retouchee par. / Jacob Vernet. – 4 ed.*» (Genève, 1807) «*The Holy Bible, containing the Old and New Testaments, in the Arabic...*» (Newcastle-upon-Tyne, 1811), «*Abrégé De L'histoire Et De La Morale Et De L'ancien Testament Collectif*» (Paris-Lyon, 1819).

Оскільки представники родини Шодуарів були відомі не тільки як колекціонери старовини, але й мали певні наукові здобутки серед книг, які зберігається у фонді відділу і раніше належали баронам Шодуарам. Особливо багато природничої літератури, зокрема книга французького зоолога та природознавця Матюрена Жака Бріссона, «*Dictionnaire raisonné de physique...*» (Paris, 1800). Заслуговує на увагу багатотомне видання французького математика, біолога, натураліста Жоржа-Луї Леклерка, графа де Бюффона, відомого своєю фундаментальною 36-томною працею з природничої історії: «*Histoire naturelle générale et particulière: avec la description du Cabinet du Roy, par Buffon et daubenton / Georges-Louis Leclerc Buffon. T. 1–36*» ([Aux Deux-Ponts], S. A). Книги з ботаніки – праця видатного французького зоолога-натураліста Жоржа Кюв'є «*Recherches sur les ossemens fossiles de quadrupèdes: où l'on rétablit les caractères de plusieurs espèces d'animaux que les révolutions du globe paroissent avoir détruites. Les os fossiles des environs de Paris T. 1*» (Paris, 1812). У фонді відділу книга вченого натураліста, педагога, професора Віленського університету Станіслава Боніфаці Юдзилла «*Opisanie roslin w prowincyi W. X. L. naturalnie rosących wedlug układu Linneusza*» (Wilno, 1791). Книга є описом флори Литви за класифікацією Ліннея. Автор отримав за «*Opisanie roslin...*» золоту медаль з рук останнього польського короля Станіслава Августа Понятовського.

Представлені у фонді і видання з фізики та математики: книги французьких математиків П'єра Вариньона «*Nouvelle mécanique ou statique: dont le projet fut donné en M.DC.LXXXVII...*» (Paris, 1725) та Жана Озанама «*Récréations mathématiques et physiques, qui contiennent plusieurs*

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34 *problèmes d'arithmétique, de géométrie, de musique, d'optique, de gnomonique, de cosmographie, de mécanique, de pyrotechnie et de physique: avec un Traité des horloges élémentaires...*», Mr. Le Clerc «*Traité de Geometrie*» (Paris, 1750). Книги з фізики: «*Fizyka dla sykol narodowich*» (Krakow, 1792), «*Le vrai systeme de physique generale de M. Isaac Newton*» (Paris, 1763), M. l'Abbe Nollet «*Leçons de phisique expérimentable*» (Paris, 1758–1759) (1735). До складу родової книгозбірні потрапила і література з хімічних наук: книга німецького агрохіміка Адольфа Майєра «*Lehrbuch der Agrikulturchemie in vierzig Vorlesungen. Heidelberg...*» (Heidelberg, 1876). Інші видання з хімії Krumlowskij J. «*Nauka chemicyna slawnego Iakoba Spielmanna*» (Krakow, 1791), «*Mineralogical nomenclature alphabetically arranged with synoptic table of the chemical analyses of minerals*» (Edinburgh, 1814).

У фонді відділу є медична література: монографія швейцарського лікаря Семюела Огюста Андре Давида Тюссо «*L'onanisme. Dissertation sur les maladies produites par la masturbation*» (Lausanne, 1791); Wiechardt T. «*Anatomia to iest nauka poznania*» (Krakow, 1793), «*O wakcynie czyli tak nauwaneu ospie krowiey*» (Wilno, 1803).

Є серед книг відділу, що належать до родової бібліотеки Шодуарів, багато підручників для середніх навчальних закладів минулих століть: книга відомого німецького математика та музикознавця, ректора Штутгартського університету Бернарда Guglera «*Lehrbuch der deskriptiven Geometrie*» (Stuttgart, 1874). Інші підручники: «*Botanika dla sykol narodowzch*» (Warszawie, 1785); «*Zoologia cwylly zwierretopismo dla szkol narodowych*» (Warszawie, 1789), «*Logarytmy dla szkół narodowych*» (W Warszawie, 1787).

Є у фонді і книги із правознавства: Jablonowska Anna z Sapiehow «*Ustawy powszechne dla dobr moich rzqdcow: podlug exemplarza drukowanego tego roku w Siemiatyczach T. 1–2*» (Warszawie, 1786–1787); збірка юридичних прав Анджєя Замойського «*Zbiór praw sądowych na mocy konstytucyi roku 1776 przez A. Zamoyskiego...*» (Warszawie, 1778); «*Zbiór praw litewskich od roku 1389 do roku 1529: tudzież rozprawy sejmowe o tychże prawach od roku 1544. do roku 1563*» (Poznan, 1841).

Книги з військової справи представлені твором прусського генерала Фрідріха Вільгельма Ернста барона фон Гауді (Gaudy F. W.) «*Instruction adressée aux officiers d'infanterie, pour tracer et construire toutes sortes d'ouvrages de campagne, et pour mettre en état de défense différens petits postes, comme les cimétieres, les eglises, les chateaux, les villages, les villes et les bourgs*» (La Haye, 1768).

У фонді є книга з економіки професора імп. Віленського університету Яна Зноско «*Nauka ekonomii politycznej podlug ukladu Adama Smith* (W Wilnie, 1811).

Привертає увагу книга Фрідріха Людвіга Яна, німецького педагога, відомого як «батько гімнастики» «*Der chronischen Krankheiten: nach eigenen Erfahrungen und Beobachtungen, und mit Berücksichtigung der bewährtesten Schriftsteller systematisch bearbeitet Bd. 2*» (Buchhandlung, 1817). Видання присвячене лікуванню хронічних захворювань.

Характерною ознакою для всіх фондодержавників роду Шодуарів є те, що впродовж усього свого життя вони любили книгу, були істинними бібліофілами. Поряд з власними науковими інтересами та численними захопленнями у своїй збирацькій діяльності Шодуари колекціонували також твори художньої літератури. У фонді відділу – книги видатного французького байкаря Лафонтена, відомого сатирика та вільнодумця, автора «Казок і розповідей у віршах» («*Contes et nouvelles en vers*», livres 1–5, 1665–85) та відомих «Байок» («*Fables*», livres 1–6, 1668; livres 7–11, 1678–79; livres 7–11). Оскільки у віршованих «Казках» Лафонтена висміювались товстосуми, церковники та прихильники старовини, перші видання веселих творів Лафонтена, було заборонено, а їх видавництво перенесено до Голландії. У складі фонду Відділу твори Лафонтена, виданні в Амстердамі «*Contes et Nouvelles en vers / Jean de la Fontaine. T. 1–3*» (Amsterdam, 1762). Є у фонді і збірки байок Лафонтена «*Fables choisies mises en vers par J. de La Fontaine / Jean de la Fontaine*» (Leiden, 1764–1786). Художня література представлена також виданням М. Сервантеса «*El ingenioso hidalgo Don Quixote de la Mancha compuesto por Miguel de Cervantes Saavedra*» (Berlin, 1804); героїчною комедією Мольєра «*Comédie pastorale héroïque*» (Б/м, б/г), «*Mélicerte*», ще однією героїчною комедією з віршами Мольєра «*Dom Garcie de Navarre ou Le Prince jaloux: comedie Heroïque...*» (Б/м, б/г). Інші художні видання: «*Hypermnestra, tragedia / par Mr. le Mierre*» (Amsterdam, 1659), твір французького енциклопедиста, історика, письменника, філософа, філолога та драматурга Ж.-Ф. Мармонтеля «*Aristomene: tragédie. Front Cover. Jean François Marmontel*» (A la Haye, 1752); книга англо-ірландського письменника Олівера Голдсмита «*Wikary Wekfildzki: powieść. by Oliver Goldsmith; Hipolit Bilotnick / Oliver Goldsmith*» (W Warszawie, 1825), – цей роман свого часу був одним із найпопулярніших художніх творів XVIII ст.; твір французького драматурга, музиканта, дипломата П'єра Огюстена де Бомарше «*Tarare: opéra en cinq actes, avec un prologue / Musigue M. Salieri*» (Paris, 1787); твори італійського письменника Алессандро Тассоні «*La secchia rapita di Alessandro Tassoni*

«*Arricchita di annotazioni*» (Parigi, 1768); книга англійського письменника Самуеля Річардсона «*Histoire de Sir Charles Grandison: contenue dans une suite de lettres: en 7 volumes.*» (A Leide, 1764); зібрання творів французького державного діяча кардинала де Берні «*Oeuvres complètes de François-Joachim de Pierres Bernis (cardinal de...)*» (Paris, 1798).

У відділі серед книг, що належать Шодуарам – повне зібрання творів французького історика Жана Франсуа Мармонтеля «*Oeuvres complètes de M. Marmontel, historiographe de France, et secrétaire perpétuel de l'académie française. T. 1–17*» (Paris, 1787); повне зібрання творів комедіографа Франції та нової Європи, засновника класичної комедії Мольєра (справжнє ім'я – Жан Батіст Поклен) «*Oeuvres de Molière. T. 1–8*» (Lyon, 1803?).

Твори письменників та філософів епохи Просвітництва репрезентують видання праць Вольтера «*Lettres de quelques juifs portugais, allemands et polonais à M. de Voltaire, avec des réflexions critique, & c., et un petit commentaire, extrait d'un plus grand*» (Paris, 1805), та «*Oeuvres completes de Voltaire. T. 1–68*» (Paris, 1784); Жан-Жака Руссо «*Cuvres complètes de Jean-Jacques Rousseau / Jean-Jacques Rousseau. T. 1–36*» (Paris, 1788–1793). Серед книг з бібліотеки Шодуарів – повне зібрання творів французького письменника-гуманіста, лікаря, Француза Рабе «*Les Oeuvres de Me François...*» (A Lyon, 1788), а також твори давньогрецьких та давньоримських письменників: Плутарха «*Les vies des hommes illustres de Plutarque...*» (Paris, 1802), Гомера «*Odyssea: текст со словарем и приложением о Гомеровском диалекте / сост. Я. Кремером*» (Москва, 1871); Горация «*Qvinti Horatii Flacci opera: ad exemplar londinense a Iohanne Pine, tabvlis...*» (Berlin, 1745), Сенеки «*Luciusza Anneusza Seneki O krotkosci zycia, o zyciu szczesliwym, o opatrznosci, o pokoiu duszy, o stalosci madrego ksiag piecioro / Przekladania x. Dawida Pilchowskiego...*» (W Wilnie, 1771).

Серед російськомовних видань, яких у бібліотеці Шодуарів була незначна кількість, привертає увагу праця М. М. Карамзіна «*Учебная книга русской словестности*» (Б/м, 1819).

У фонді відділу є періодичні видання, що мають ознаки приналежності до бібліотеки Шодуарів: «*Feuilleton du Journal de la librairie*» (Paris), «*Bulletin de la Société de géographie*» (Paris), «*Kuryer Polski*», «*Korrespondenta Kraiowego i Zagranicznego*» (Warszawie), «*Journal des Savants*» (Paris), тощо.

Загалом у відділі більше 1300 од. книг, що за ознаками належать до родової книгозбірні Шодуарів. Важливим питанням історичної науки є

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
актуалізація великого масиву документів, що зберігаються у бібліотеках України. Адже людина енциклопедичних знань Станіслав Шодуар залишив нащадкам видатну за складом та змістом бібліотеку, яка має надзвичайну цінність для історико-книгознавчих досліджень.

Здійснивши історико-книгознавчий аналіз книг із бібліотеки Шодуарів, можна зробити висновок, що склад документів зумовлений професійною діяльністю та колекційними інтересами представників роду.

За допомогою САБ ІРБІС-64 фахівці Відділу програмно-технологічного забезпечення комп'ютерних мереж НБУВ розробили БД «Бібліотека Шодуарів» [9], яку було поповнено 1505 бібліографічними записами книг із родової бібліотеки баронів Шодуарів. Бібліографічна база даних вміщує не тільки формалізовано повноцінний опис документів за усіма правилами сучасної орфографії, а й в майбутньому зможе надавати інформацію про будь-який вид і кількість наявного матеріалу: ілюстрації, повні тексти, наявність екслібрисів тощо. Переважна більшість книг, що зберігається у відділі, містить такий екслібрис: Геральдичний герб, мідьорит, 70x58 з гербом барона де Шодуара, який підтримує двоє коней, та девізом зверху у картуші «In te Domino Spero» і підписом унизу подвійної рамки «Ex Bibliotheca L.: Bar: Stanislai DE Chaudoir». Графічна композиція витримана у стилі класицизму. Автор – французький медальєр та гравєр П'єр-Хуберт Денуайє, про що свідчить підпис зліва під рамкою гравюри: «H. Desnoyers sculp». Іноді екслібрис наклеєний поверх попередніх знаків. За допомогою електронної бази даних можна встановити і мовну характеристику документів. Видання опубліковані французькою, німецькою, італійською, польською, російською мовами та латиною. Одне видання представлено персидською мовою.

Оскільки сьогодні бібліотека Шодуарів не є єдиним цілим (за даними Петрова, вона складає близько 30 тис томів (1888) [10, с. 75], а за даними Уго Іваска, – 40 тис. (1904 р.) [11]), постає питання пошуку документів у інших спеціалізованих підрозділах НБУВ та бібліотеках інших установ. Задля розвитку історичної науки було б доцільно провести реконструкцію та загальний облік історико-культурної спадщини Шодуарів, встановити коло архівних документів, що зберігаються на теренах України та Росії. Документи із родового зібрання Шодуарів можна виявити лише емпіричним способом через перегляд всіх фондів, пошук за власницькими ознаками. В перспективі САБ ІРБІС-64 надасть можливість організувати одночасну роботу із бібліографічними БД багатьох користувачів у межах

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
однієї чи кількох установ. Необхідно створити механізм, який уможливив би повну інтеграцію створених БД в корпоративні бібліотечні мережі інших установ.

Список використаних джерел

1. Архів Інституту рукопису НБУВ, оп. 1, № 18, арк. 50–51.
2. Біленький С. А. Архів і бібліотека Шодуарів як джерело з історії колекціонування і бібліографії в Україні XIX–XX ст.: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.08 / Біленький Євген Андрійович; НАН України, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. – К., 2001. – 174 арк.
3. Дахненко Л. Про формування приватного музею баронів де Шодуар // З історії колекціонування в Україні: Тези Всеукр. наук. конф., присвяченої збирацькій діяльності баронів де Шодуар. Житомир, 10–12 жовтня 1994 р. – Житомир, 1994. – С. 3.
4. Мицук Г. Станіслав Шодуар – власник нумізматичних рукописів та колекціонер античних нумізматичних старожитностей // Волинські історичні записки. Т. 3. – 2009. – С. 116–118.
5. Архів ІР НБУВ, оп. 1, од. зб. 43, арк. 70.
6. Архів ІР НБУВ, Книга надходжень 1957–1985 рр., арк. 40, № 146.
7. Булатова С. О. Екслібриси Станіслава Шодуара на книжках родового бібліотечного зібрання Шодуарів у фондах НБУВ // Рукописна та книжкова спадщина України. – К., 2009. – Вип. 13. – С. 184–195.
8. Radziszewski F. Wiadomość historyczno-statystyczna o bibliotekach znakomitszych i archiwach publicznych i prywatnych ... – Kraków, 1875. – С. 21.
9. Лобузін К., Лобузін І. Інформаційні технології в організації роботи спеціалізованих підрозділів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського // Наукові праці НБУВ. – К., 2011. – Вип. 29. – С. 173–183.
10. Петров Н. И. Библиотека барона Шодуара и вновь открытое древнее изображение св. Бориса и Глеба и, может быть, Св. Владимира // Киевская старина. – 1888. – Т. 8. – С. 33–39.
11. Иваск У. Г. Частные библиотеки в России: приложение к альманаху «Русский библиофил» за 1911 г. – СПб, 1912. – Ч. 1, 2. – С. 75.

Зоя Афанасьєва,
мол. наук. співроб. НБУВ

РЕСУРСИ БІБЛІОТЕК КАБІНЕТІВ КИЇВСЬКОГО КОМЕРЦІЙНОГО ІНСТИТУТУ (1906–1920) ТА ЇХ РІЛЬ В ОРГАНІЗАЦІЇ ЗНАНЬ

Стаття висвітлює історію організації бібліотечних фондів фундаментальної книгозбірні Київського комерційного інституту (ККІ), бібліотек навчально-допоміжних підрозділів (фахових кабінетів) та роль бібліотек у розповсюдженні наукових торговельно-економічних знань.

Ключові слова: бібліотека, бібліотеки навчально-допоміжних підрозділів (кабінетів), Київський комерційний інститут (ККІ), книжкові фонди, навчальний процес, розповсюдження фахових знань.

Історія бібліотек вищих навчальних закладів тісно пов'язана з розвитком освіти. Вона відображає рівень підготовки фахівців, розвиток бібліотечної справи, участь професорсько-викладацького складу установи в діяльності бібліотеки. Історія бібліотеки невід'ємна від історії вищого навчального закладу, структурною частиною якої вона завжди була.

Нові відомості про історичну роль бібліотек вищих навчальних закладів доповнюють і поглиблюють знання про їхню історію, шляхи комплектування, склад і зміст фондів, таким чином більш чітко визначається роль і діяльність цих установ у навчально-інформаційному просторі.

Історико-культурні фонди Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – НБУВ), які є багатою джерельною базою для об'єктивного вивчення історії науки, останнім часом користуються все більшим попитом у сучасних дослідників.

Тривалий час деякі фонди зберігалися у книгосховищах бібліотеки неопрацьованими (які не мають власних каталогів) і залишалися поза увагою дослідників.

Значна частина цих фондів вже досліджена та введена у науковий обіг, але ще чимало книжкових зібрань, сформованих внаслідок цілеспрямованої науково-дослідної роботи фахівців з бібліотечної справи за останні два десятиліття в Україні, залишаються недослідженою ланкою історичної та книгознавчої науки, а тому ще не відомі широкому загалу користувачів.

Тому 2009 року розпочато створення електронно-інформаційної бази на фонди відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій (далі – ВБЗІК)

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
з метою забезпечення сприятливих умов вільного доступу до баз даних, що значно полегшить користування фондами новостворених колекцій, які не були відомі науковій громадськості, і тим самим збільшить кількість споживачів.

У процесі роботи з упорядкування книжкових фондів у ВБЗІК в окрему колекцію на основі провенієнції було виділено бібліотеку Київського комерційного інституту (далі – ККІ). На сьогодні обсяг цієї колекції становить більше 15 тис. од. зб.

Формування колекції та створення науково-довідкового апарата на її фонди у вигляді електронного каталогу, топографічного службового каталогу в традиційній формі, дасть можливість ввести в науковий обіг значну кількість маловідомих видань, що сприятиме більш повному розкриттю сучасних фондів НБУВ.

Заснування у Києві 1906 р. професором Університету Св. Володимира Митрофаном Вікторовичем Довнар-Запольським приватних Вищих комерційних курсів для студентів обох статей, реорганізованих 1908 р. у Комерційний інститут, безумовно відповідало зростаючим потребам як вітчизняної промисловості і торгівлі, так і місцевим запитам адміністративних установ.

Згідно зі Статутом ККІ (1908 р.) вищий навчальний заклад мав бути забезпечений усіма необхідними навчальними посібниками та мати у своїй структурі навчально-допоміжні підрозділи, зокрема бібліотеки загальноосвітньої та фахової літератури відповідно до основних предметів навчання.

Підвищення рівня викладання в Інституті і розвиток різних галузей промисловості і торгівлі на основі наукових досягнень сприяло розвитку його науково-допоміжних підрозділів. Спочатку лише Фундаментальна бібліотека ККІ була центром зосередження цінного книжкового фонду та осередком обслуговування науково-педагогічних потреб професорсько-викладацького складу, а також навчальних потреб студентів. Але з часом почали виникати і розширювати свою діяльність науково-допоміжні підрозділи та їхні бібліотеки. Окрім основної, фундаментальної бібліотеки та студентської бібліотеки навчальних підручників, в Інституті було організовано низку бібліотек у навчально-допоміжних підрозділах – фахових кабінетах, які спочатку були підпорядковані **Музею товарознавства ККІ: Геологічний кабінет**, що був розташований на другому поверсі головного корпусу Інституту, займав площу 8,27 кв. сажень¹ (18,6 кв. м), завідувачем якого був професор Й. Р. Кобецький, а його асистентом –

¹ Сажень = 2.13 м.

П. Ю. Гришинський. У кабінеті, оснащеному різноманітними зразками порід та мінералів, студенти слухали тематичні лекції професорів та виконували домашні завдання, лабораторні роботи [12].

Залізничний кабінет знаходився на першому поверсі Інституту, площею 4,52 кв. саж. (9,6 кв. м), стіни якого були обклеєні шпалерами, підлога паркетна, вікна виходили у двір. У кабінеті стояв письмовий стіл, крісло, віденські стільці, шафа, етажерка з посібниками для практичних занять [2]. Завідувачем кабінету був професор П. Н. Ришков. Кабінет наочно ознайомлював студентів ККІ з необхідними матеріалами, інструментами, приладами, з якими майбутні фахівці могли мати справу під час роботи на залізницях. З цією метою у кабінеті було організовано спеціалізовану бібліотеку, яка комплектувалася різноманітними документами, інструкціями, графіками, книжками за фахом, які відносились до залізничної справи і стосувалися організації та експлуатації залізниць [3].

Кабінет торгівлезнавства площею 12,02 кв. саж. (25,6 кв. м) був розташований на першому поверсі ККІ. Його завідувачем був викладач М. Т. Синопійський-Трофимов. Початком заснування кабінету стало отримання невеликої кількості довідкової літератури та прейскурантів, які були передані до бібліотеки кабінету із Музею товарознавства [4]. Метою організації кабінету було зосередження літератури, експонатів торгівлі та інших предметів, необхідних для практичного вивчення торговельної справи в цілому. Кабінет було засновано 1910 р., а 1915 р. бібліотека кабінету налічувала 748 назв фахової літератури, в тому числі – 148 назв іноземними мовами [5].

Наповнення фондів бібліотеки кабінету відбувалося досить інтенсивно, постійно надходили навчальні посібники, таблиці логарифмів, статuti, фахові збірники, каталоги, прейскуранти, словники з комерційних наук, таблиці для вирахування відсотків, банківські звіти (Київського земельного, Петербурзького, Ризького комерційного, Російського для зовнішньої торгівлі тощо), звіти цукрових заводів (Олександрівського, Боровського, Григорівського, Калиновського, Кальникського, Старосинявського, Строгановського, Томашпольського, Узинського тощо) [6].

У великій кількості надходили також журнали, тематичні збірники задач з рахівництва, комерційної арифметики, курси комерційної кореспонденції, словники міжнародної термінології, зразки документів із банківської справи, розціночні таблиці, зразки ділових паперів, баланси акціонерних підприємств, таблиці для перерахунку курсів іноземної валюти у російську та навпаки, каталоги та прейскуранти різних фірм. Цінними придбаннями

бібліотеки були комплекти журналу «Счетоводство» за одинадцять років (1894–1904), в яких публікувалися статті з питань комерційної освіти та важливих наукових проблем із облікової справи: бухгалтерії та питань комерційних відносин [7].

З метою упорядкування та поповнення книжкових фондів кабінетів Бібліотечна Рада Інституту регулярно переглядала інвентарні книги Фундаментальної бібліотеки ККІ, відбирала фахові видання для передачі їх у відповідні кабінети. Кожен завідувач бібліотеки кабінету намагався якомога повніше укомплектувати книжкові фонди і часто звертався до Бібліотечної Ради або до Управління ККІ з проханням придбати окремі довідкові видання, яких, на жаль, бракувало, наприклад, таких як: «Весь Киев»; «Вся Москва»; «Весь Петроград» [8].

Кабінет Земсько-міської справи, яким завідував 1913 р. К. Г. Воблий, був розташований на третьому поверсі Інституту і мав площу 14,96 кв. саж. (31,9 кв. м) [9]. Основним завданням кабінету було надання можливості професорсько-викладацькому складу проводити заняття зі студентами за допомогою документного і частково наочного вивчення усіх аспектів організації земської та міської справи в її історичному розвитку та поставлених перед нею чергових завдань. Разом з тим матеріали кабінету повинні були ознайомити студентів з документами, з якими їм доведеться зустрітися у практичній діяльності, та надати можливість викладачам і студентам слідкувати за усіма новими досягненнями науки і отримання великого досвіду в галузі швидкоплинного розвитку земської та міської справи.

З метою виконання поставлених завдань у бібліотеці кабінету було зосереджено російську та іноземну літературу, а також періодичні видання з питань місцевого господарства та самоуправління; значна увага приділялася друкованим виданням місцевих земств та міст у вигляді кошторисів, звітів, доповідей, журналів засідань, збірників постанов, інструкцій, статутів, правил тощо.

Крім вищезазначеного, у кабінеті знаходились фотографії міських і земських установ, споруд та підприємств, схеми раціонального планування, діаграми, картограми тощо. Матеріали до кабінету надходили різними шляхами, частково за рахунок Інституту, частково з пожертв, а також відповідно до розісланих циркулярних та персональних звернень до урядових земських, міських та громадських установ. Завдяки турботливим сприянням земств і міст Російської імперії кабінет став важливим підрозділом не тільки для професорсько-викладацького складу та студентів ККІ, але й для багатьох працівників у галузі місцевого господарства та

самоуправління, а також для отримання різноманітних довідок, оскільки у своїй діяльності фахівці нерідко звергалися за допомогою до різних наукових установ Києва. Для більш ефективного обслуговування користувачів у кабінеті всі матеріали були розподілені між шістьма відділами:

1. Загальна література з питань міського і земського господарства та самоуправління;

2. Періодичні видання, присвячені повністю або частково земській і міській справі;

3. Друковані матеріали земств та міст у вигляді кошторисів, звітів, доповідей, журналів засідань, збірників, зводів постанов та ін., були розташовані за системою, прийнятою у м. Кельні (Німеччина) на зразок організації комунального архіву, в особливу групу з розподілом їх за районами та предметами, які були розташовані у 80 висувних шухлядах;

4. Довідкові видання – земські та міські календарі, довідкові книги, покажчики літератури, словники та ін.;

5. Зразки бланків, використовуваних у діловодстві органів самоуправління, бухгалтерських та інших діловодних книг, формулярів, реєстраційних карток, плакатів та ін.;

6. Збірка наочних графічних матеріалів: різноманітні фотографії міських та земських установ, споруд та підприємств (шкіл, лікарень, водогонів, каналізації, шляхових споруд, вогнестійких будівель, будинків робітничих селищ і міст-садів та ін.), схеми раціонального планування міст і селищ, діаграми, картограми та ін. графічні матеріали відповідно до тематики кабінету [10].

На середину 1914 року загальна кількість літератури у кабінеті складала 218 назв у 1999 томах, іноземними мовами – 115 книжкових одиниць. За рахунок кабінету було придбано 20 книжкових одиниць, отримано як дарунок – 1793 кн. од. [11]. У цьому ж році кабінет отримав 35 назв вітчизняних періодичних видань, та 15 назв – іноземних [12].

Географія надходжень матеріалів до бібліотеки кабінету була широкою та різноманітною, 1914 р. близько 150 респондентів надсилали свої матеріали до ККІ. Серед зазначеної кількості можна виокремити такі: Анкерманська повітова земська управа; Архангельська міська управа; Астраханська міська управа; Бакинська міська управа; Балтська земська управа; Батумська міська управа; Бессарабська губернська земська управа; Варшавський міський магістрат; Віленська міська управа; Гомельська міська управа; Єнісейська міська управа; Єрванська міська управа; Іркутська міська управа; Кишинівська повітова земська управа; Московська міська управа; Петербурзька міська управа; Полтавське

губернське земство; Ризька міська управа; Ставропольська губернська земська управа; Тульська міська управа Харбінська міська управа тощо [13].

Семінарії (кабінет) економічних та фінансових наук, яким завідував протягом 1912–1916 рр. приват-доцент Л. М. Яснопольський, а бібліотекарем працював С. Й. Гольдельман. Кабінет займав площу у 9,64 кв. саж. (20,6 кв. м) і був розташований на другому поверсі Інституту [14].

У вересні 1913 р. Постановою Правління ККІ навчально-допоміжні підрозділи Інституту, такі, як: Кабінет земсько-міської справи, Кабінет торгівлезнавства, Семінарії економічних та фінансових наук, Статистичний кабінет, Кабінет страхової справи та Кабінет економічної географії було підпорядковано Економічному відділенню ККІ, яке у повному обсязі надавало загальні відомості з комерційних наук, готувало фахівців для громадських, приватних та державних установ у галузі торгівлі, фінансів та промисловості [15].

У 1914 р. бібліотека кабінету налічувала 2610 назв у 5338 книжкових одиницях, з яких – книжок російською мовою 1494 назви у 3092 одиницях, та іноземними мовами – 1116 назв у 2246 одиницях. Протягом року бібліотека отримала літературу російською мовою – 282 назви у 474 примірниках, загалом – 360 назв у 688 примірниках. У загальній кількості подарованої російськомовної літератури, отриманої від різних установ та приватних осіб, – 151 назва у 177 примірниках; у обмін на «Покажчик журнальних статей», виданий Семінарієм, було отримано один примірник літератури, а решта – 208 назв (інвентарних записів) у 510 примірниках, була придбана за гроші.

1915 р. була проведена значна робота з упорядкування двох цінних бібліотечних зібрань, отриманих кабінетом: «Архів Київського біржового комітету», пожертвований у кількості 604 назви (2175 прим.), та закуплений 1912 р. довідковий фонд («Hand-apparat») професора Д. Штернегга, який складався з 4964 назв у 5057 примірниках. Оскільки зазначена література мала визначну бібліографічну рідкість, всі книжки було заінвентаризовано, закаталогізовано та передано до оправи [16].

Таким чином, цього ж року фонд бібліотеки кабінету налічував: російськомовних книжок – 5350 назв у 5660 примірниках, іноземних – 6188 назв у 7598 примірниках, загалом – 11 538 назв у 13 258 примірниках.

1915 р. надходження періодичних видань значно скоротилося внаслідок Першої світової війни, оскільки Семінарії випускав здебільшого іноземні журнали. Наприклад: у 1913–1914 рр. бібліотека отримувала російськомовних – 13 назв, англійською мовою – 6, французькою – 7, італійською – 1, німецькою – 30, а у 1914–1915 рр. – російською мовою – 12 та англійською – 2 [17].

Для користування бібліотекою Семінарію кабінет був облаштований 9 великими столами для читачів, та 36 стільцями, 15 книжковими шафами, 7 каталожними шухлядами та іншим бібліотечним обладнанням [18].

Статистичний кабінет був розташований на другому поверсі ККІ і займав площу 14,40 кв. саж. (30,7 кв. м); завідував кабінетом 1913 р. викладач О. Л. Ржаксенський [19].

1914 р. бібліотека кабінету налічувала 5661 од. зберігання. Література до кабінету надходила двома шляхами – безкоштовним надходженням та закупівлею земських, міських та інших фахових видань.

Основу цієї бібліотеки заклав викладач статистики ККІ – О. О. Русов, який подарував свою приватну колекцію з досить цінними виданнями. Невдовзі бібліотека поповнилась ще однією приватною колекцією, яка надійшла від Катерини Миколаївни Антонович². На всі книжки, які надходили до бібліотеки ККІ, було складено єдиний інвентарний каталог до № 3148. Книжки колекцій О. О. Русова та родини Антоновичів було заінвентаризовано в окремий каталог за № 1, а надалі окремого каталогу не велось і література реєструвалась в інвентарному каталозі Фундаментальної бібліотеки ККІ. Окремо був складений картковий каталог на 400 од. зб. з позначкою «шафа Русова».

У зв'язку з переведенням кабінету і бібліотеки у нове, просторніше приміщення було у двічі збільшено кількість книжкових шаф, придбана двобічна драбина для більш зручної роботи з літературою [20].

На всю літературу, яка надходила до кабінетів, обов'язково треба було скласти три примірники каталожних карток: два примірники для каталогу Фундаментальної бібліотеки ККІ і один примірник – для бібліотеки кабінету [21].

Кабінет страхової справи знаходився на третьому поверсі ККІ, займав площу у 14,49 кв. саж. (30,9 кв. м). Завідував кабінетом у 1912–1913 рр. викладач А. І. Ярошевич, який вперше запропонував ідею заснування страхового кабінету. Він розіслав циркулярні листи до інспекторів київських та страхових товариств в інших містах Російської Імперії з проханням надсилати матеріали та документи відносно страхової справи. Страхові установи активно відгукнулись на цей запит і почали надсилати свої матеріали, які своєю чергою були систематизовані та розподілені на 7 відділів: 1. Журнали та щорічники; 2. Інструкції загального характеру, економічна та юридична література; 3. Соціальне страхування;

² К. М. Антонович – дружина Дмитра, сина В. Б. Антоновича, проф. університету Св. Володимира.

4. Страхування життя; 5. Страхування від пожеж; 6. Інші галузі страхування; 7. Математика та теорія ймовірності. У свою чергу відділи розподілялись на підвідділи [22].

1913 р. фонд бібліотеки кабінету складав 428 назв у 772 примірниках [23], а через рік у фондах бібліотеки кабінету налічувалось 1026 назв журналів, книжок, збірників тарифів та інших інструкцій з усіх видів страхування, які склали 2070 примірників. З цієї кількості літератури було придбано за рахунок кабінету – 218 примірників; передано з Фундаментальної бібліотеки – 200 примірників, надійшли як пожертва від різних приватних осіб та установ – 1652 примірники; російською мовою – 904 назви у 1895 примірниках, літератури іноземними мовами – 122 назви у 175 примірниках [24].

Право користуватися літературою з бібліотеки кабінету надавалось тільки студентам, які навчалися на підвідділі страхової справи. Щоденно бібліотекою та навчальними посібниками користувалось від 10 до 30 студентів, які були записані до «книги обліку студентів страхового підвідділу» [25].

Кабінет економічної географії знаходився на другому поверсі Інституту, займав площу розміром 8,96 кв. саж. (19,1 кв. м). Завідував кабінетом викладач А. І. Ярошевич, який передав керівництво кабінетом 1913 р. О. М. Волкову, а той 1914 р. передав кабінет М. В. Зоріну.

Метою створення кабінету було збирання фахового матеріалу, необхідного для викладання економічної географії та для практичних занять студентів. Доцільно відмітити також те, що економічна географія як наукова дисципліна виокремилася з товарної географії як предмета викладання і ніколи не втрачала з нею наукових зв'язків. Хоча все виразніше в ній виокремлюється завдання економіко-географічного синтезу.

Фонд бібліотеки кабінету 1914 р. складав 144 назви у 211 примірниках, які були передані з Фундаментальної бібліотеки ККІ у березні 1913 р. одночасно з передачею великого масиву фахової літератури – 9583 примірників до бібліотек відповідних кабінетів [26].

Оскільки кожний кабінет розробляв індивідуальні правила користування матеріалами та книжками з бібліотек, що викликало незручності серед користувачів, у грудні 1913 р. на засіданні Навчального Комітету ККІ було рекомендовано ректором ККІ М. В. Довнар-Запольським розробити універсальні правила користування бібліотеками кабінетів, які були затверджені у березні 1914 р.:

1. Кабінети для занять студентів Інституту в період навчання відкриті з 10.00 до 15.00 і з 17.00 до 20.00.

2. Користуватися книгами у зазначений час можуть тільки студенти Інституту, які були записані на практичні заняття або на один з підвідділів.

3. Для відвідування кабінетів студентам видаються за підписом зав. кабінету іменні пропуски квитки на час проведення практичних занять. Студентам, які вже закінчили ККІ, та стороннім особам може бути дозволено Правлінням ККІ та за згодою зав. кабінету, у разі необхідності, відвідування кабінету на визначений термін.

4. Зберігач (або завідувач) кабінету слідкує за порядком утримання книг та іншого майна кабінету; веде інвентарний запис у порядку надходження книжок та інших матеріалів; видає у кабінеті книжки та матеріали для користування ними безпосередньо у приміщенні кабінету; веде в окремому щоденнику записи відвідування кабінету та користування його посібниками. Зберігач кабінету видає книги і матеріали для занять з 10.00 до 12.00 та з 18.00 до 20.00. Книжки та матеріали з кабінету додому не видаються. За пошкодження та псування посібників відповідальність несе той, хто скоїв цей злочин.

5. Ключі від книжкових шаф та іншого майна повинні завжди знаходитись у зберігача кабінету, і без його дозволу ніхто не може видавати та користуватися книжками.

6. Один раз, протягом навчального року, до 1 грудня, але не пізніше 15 червня зберігач кабінету проводить інвентаризацію майна, представляє Правлінню ККІ за підписом зав. кабінету список (перелік) майна, що стало непридатним для подальшого користування і повинно бути виключеним з інвентарних книг. Представляючи список, необхідно достеменно вказати інвентарний номер та вартість майна, яке вийшло з користування (кожний номер окремо, а потім – загальний підсумок).

7. Під час канікул кабінети можуть бути відкриті для користування за наявності постанови Правління ККІ, якщо на це є потреба. Зберігач кабінету зобов'язаний протягом студентських канікул перевірити і в разі необхідності скласти нові книжкові каталоги та інвентарні записи, привести кабінет до повного робочого ладу і потурбуватися про своєчасне придбання книжок та іншого майна за вказівкою зав. кабінету та з дозволу Правління ККІ [27].

Отже, бібліотека ККІ та бібліотеки навчально-допоміжних підрозділів (кабінетів), у книжкових фондах яких накопичувалися і зберігалися масиви науково-навчальної літератури, сприяли поглибленню та розповсюдженню знань, які набувалися студентами в Інституті. Вони є історико-культурною пам'яткою кінця ХІХ – початку ХХ ст. в контексті економічного розвитку українських етнічних земель. Ці бібліотеки потребують більш глибокого, всебічного науково-книгознавчого, джерелознавчого та бібліо-

текознавчого дослідження. У зв'язку зі створенням електронного каталогу на фонди Фундаментальної бібліотеки ККІ та книгозбірень кабінетів постає потреба у комплексному дослідженні організації та комплектування їхніх фондів, опрацювання нових надходжень, зберігання та використання зібраної літератури для поширення історичних торгівельно-економічних знань в інформаційному просторі сучасного суспільства.

Список використаних джерел

1. Державний архів міста Києва (далі – Держархів м. Києва), Киевский коммерческий институт – ф. 153, оп. 8, спр. 129, арк. 144.
2. Держархів м. Києва – ф. 153, оп. 8, спр. 129, арк. 143.
3. Музей Товароведения при Киевском Коммерческом Институте. – Вып 3. – К., 1911. – С 47–48.
4. Держархів м. Києва. – ф.153, оп. 8, спр. 1087, арк. 89.
5. Там само – ф.153, оп. 8, спр. 909, арк. 45.
6. Там само – ф. 153, оп. 10, спр. 10, арк. 77.
7. Там само – ф. 153, оп. 8, спр. 909, арк. 35.
8. Там само – ф. 153, оп. 8, спр. 836, арк. 7.
9. Там само – ф. 153, оп. 8, спр. 1087, арк. 89.
10. Там само – ф. 153, оп. 10, спр. 10, арк. 57.
11. Там само – ф. 153, оп. 10, спр. 10, арк. 55.
12. Там само – ф. 153, оп. 8, спр. 907, арк. 45.
13. Там само – ф. 153, оп. 10, спр. 10, арк. 61.
14. Там само – ф. 153, оп. 8, спр. 1087, арк. 89.
15. Там само – ф. 153, оп. 8, спр. 730, арк. 76.
16. Там само – ф. 153, оп. 8, спр. 424, арк. 21.
17. Там само – ф. 153, оп. 8, спр. 1321, арк. 3–4.
18. Там само – ф. 153, оп. 8, спр. 1321, арк. 7.
19. Там само – ф. 153, оп. 8, спр. 1087, арк. 89.
20. Там само – ф. 153, оп. 8, спр. 895, арк. 15.
21. Там само – ф. 153, оп. 8, спр. 1156, арк. 2.
22. Там само – ф. 153, оп. 10, спр. 10, арк. 1.
23. Там само – ф. 153, оп. 8, спр. 609, арк. 44.
24. Там само – ф. 153, оп. 10, спр. 10, арк. 1.
25. Там само – ф. 153, оп. 8, спр. 1153, арк. 4.
26. Там само – ф. 153, оп. 8, спр. 609, арк. 47.
27. Там само – ф. 153, оп. 8, спр. 675, арк. 51.

Людмила Шипко,
старш. наук. співроб. НБУВ,
канд. іст. наук

**ІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ, СТРУКТУРА
ТА ДОКУМЕНТАЛЬНИЙ СКЛАД ОСОБОВОГО АРХІВНОГО
ФОНДУ ЧЛЕНА-КОРЕСПОНДЕНТА АН УРСР П. О. НЕДБАЙЛА
(за матеріалами Інституту архівознавства
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського)**

У статті висвітлено життя і діяльність видатного вченого України у галузі правознавства члена-кореспондента АН УРСР Петра Омеляновича Недбайла (1907–1974). Проаналізовано структуру та документальний склад фонду особового походження П. О. Недбайла, що зберігається в Інституті архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Доведено цінність матеріалів цього фонду як важливого джерела для сучасних науковців у вивченні правових норм, їх видів, місця і ролі в системі соціальних норм, а також дослідженні проблем міжнародного захисту прав людини та кодифікації принципів міжнародного права.

Ім'я Петра Омеляновича Недбайла широко відоме в Україні та за кордоном як вченим, так і державним та громадським діячам, які займаються питаннями захисту прав людини та міжнародного права. Він був визнаним науковим авторитетом, ідеологом у справі вивчення та впровадження в життя теоретичних основ юридичної науки, ініціатором правового виховання та правової пропаганди в суспільстві.

Враховуючи великий інтерес науковців та громадськості до особистості члена-кореспондента АН УРСР П. О. Недбайла, автор статті має на меті ознайомити дослідників з життєвим шляхом, громадсько-політичною та педагогічною діяльністю вченого, а також з його архівною спадщиною, що зберігається в Інституті архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Петро Омелянович Недбайло – видатний вчений-правознавець член-кореспондент АН УРСР (з 1969 р.), заслужений діяч науки і техніки УРСР (з 1967 р.), доктор юридичних наук (з 1957 р.), професор (з 1959 р.) народився 12 липня 1907 р. в с. Ново-Новицьке Чернігівської губернії (тепер – Клишівський район Брянської області, РРФСР) у селянській родині [1].

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
Після закінчення 1930 р. Харківського юридичного інституту ім. Л. М. Кагановича працював слідчим окружної прокуратури у м. Луганськ, а згодом – викладачем у Харківському юридичному інституті. З 1934 р. П. О. Недбайло – співробітник Науково-дослідного інституту радянського будівництва і права Центрального виконавчого комітету УРСР (далі – ЦВК УРСР). В 1935–1936 рр. працював у Державному арбітражі м. Харків. Протягом 1936–1937 рр. Петро Омелянович був курсантом школи однорічників 68 стрілецького полку м. Ахтирка Харківської області [2]. В 1937–1939 рр. навчався в аспірантурі Харківського юридичного інституту під керівництвом проф. В. І. Слівцовського та працював над дисертацією на тему «Закон в социалистическом государстве» [3].

1939 р. П. О. Недбайло був направлений на педагогічну роботу до Львівського державного університету ім. І. Франка. Працюючи деканом юридичного факультету (1940–1941 рр.) і завідувачем кафедри державного та адміністративного права, вчений брав активну участь у перебудові роботи університету й факультету на нових засадах, читав лекції та вів спецсемінари з теорії держави і права, одночасно читав лекції у Львівській обласній партійній школі [4].

Під час Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. Петро Омелянович служив помічником військового прокурора Одеського та Приволзького військового округів (липень 1941 р. – січень 1942 р.), обіймав на різних фронтах посаду заступника начальника Головної військової прокуратури Радянської Армії (січень 1942 р. – квітень 1946 р.).

У квітні 1946 р. після демобілізації Петро Омелянович повертається до наукової та викладацької діяльності у Львівському університеті, обіймає посаду завідувача кафедри теорії держави і права та декана юридичного факультету (1946–1949, 1952–1954 рр.). У цей період роботи в університеті він зосереджував свою наукову увагу на загальнотеоретичних проблемах закону і законності [5]. 11 грудня 1947 р. П. О. Недбайло отримав ступінь кандидата юридичних наук за успішно захищеною в Академії суспільних наук (м. Москва) кандидатську дисертацію «Закон в социалистическом государстве» [6], 8 травня 1948 р. вченого було затверджено в ученому званні доцента з кафедри «Радянське державне право», а 21 січня 1959 р. – професора з кафедри «Державне право» [7].

З 1950-х рр. у сферу наукових інтересів П. О. Недбайла увійшло дослідження правових норм, основних засобів й вимог правозастосування, а також проблем історії і теорії юридичної науки, визначення її предмета і функцій [8].

У 1954–1956 рр. П. О. Недбайло навчався у докторантурі Інституту права ім. О. Я. Вишинського АН СРСР [9], де 1 березня 1957 р. захистив докторську дисертацію «Применение советских социалистических правовых норм», а 5 липня 1958 р. рішенням Вищої Атестаційної Комісії йому було присуджено ступінь доктора юридичних наук [10]. Пізніше на базі цих досліджень вченим було підготовлено і опубліковано дві фундаментальні монографії: «Советские социалистические правовые нормы» (Львів, 1959) і «Применение советских правовых норм» (Москва, 1960). Теоретичний і практичний доробок П. О. Недбайла в галузі дослідження радянських правових норм було визнано вагомим внеском у розвиток вітчизняної юридичної науки. Дослідження вченим таких питань, як структура правових норм, їх видів, місця і ролі в системі соціальних норм сприяли підвищенню наукових основ кодифікації законодавства СРСР і союзних республік.

Новий етап наукової творчості П. О. Недбайла пов'язаний з його переходом на роботу до Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, де він з осені 1959 р. завідував кафедрою теорії та історії держави і права, а потім, до кінця своїх днів – кафедрою теорії держави і права [11].

У цей час П. О. Недбайло зосередив увагу на дослідженні проблеми правового виховання і правової пропаганди, а також захисту прав та свобод людини. Він багато зробив для запровадження й викладання навчального курсу з основ правової кібернетики (що вперше у нашій країні було втілено 1968 р. у Київському університеті) – курсу, що мав серйозне теоретичне та методологічне забезпечення й не був суто прикладним. Усе життя П. О. Недбайло займався викладацькою діяльністю, підготовкою наукових кадрів. Близько 20 аспірантів під керівництвом П. О. Недбайла підготували кандидатські дисертації.

Важливою сферою діяльності П. О. Недбайла була участь у роботі міжнародних організацій, конференцій, нарад, суспільно-політичних конгресів. Протягом 1948–1949 рр. і з 1958 р. – протягом 12 років вчений представляв Українську РСР у Комісії ООН з прав людини, а 1967 р. був обраний її головою. У складі наукових та урядових делегацій з візитом П. О. Недбайло відвідав Чехословаччину, Польщу, Францію, Швейцарію, Швецію [12]. З 1959 р. вчений брав участь у роботі XIV, XV, XVII і XIX сесіях Генеральної Асамблеї ООН, був доповідачем VI (юридичного) Комітету XVII сесії Генеральної Асамблеї ООН [13].

2 грудня 1968 р. на пленарному засіданні Генеральної Асамблеї ООН П. О. Недбайла удостоєно звання лауреата премії ООН «За видатні досягнення в сфері захисту прав людини», заснованої на честь

Міжнародного року прав людини, яким Генеральна Асамблея оголосила 1968 р. у зв'язку з двадцятиріччям Загальної декларації прав людини. В майбутньому присудження премій за внесок у справу забезпечення достоїнства і цінності людської особистості було заплановано проводити кожні п'ять років. Вручення медалей лауреатам відбулося 9 грудня 1968 р. на урочистому пленарному засіданні Генеральної Асамблеї. У своєму виступі П. О. Недбайло вказав, що присудження йому високої і почесної премії ООН в галузі прав людини – це перш за все оцінка зусиль радянського народу, народів соціалістичних країн у благородній справі забезпечення розквіту людської особистості, її гідності і цінності [14].

За видатні заслуги в розвитку радянської науки та підготовку кадрів Президія Верховної Ради УРСР Указом від 4 вересня 1967 р. присвоїла П. О. Недбайлу почесне звання «Заслуженого діяча науки Української РСР» [15].

Крім діяльності в Комісії ООН з прав людини, П. О. Недбайло входив до складу делегації УРСР на III конгресі Міжнародної асоціації юристів-демократів у Празі (1948 р.), був членом ради цієї асоціації від юристів УРСР, також був делегатом на I Всесвітньому конгресі прихильників миру у Парижі (1948 р.) та очолював представництво УРСР на Міжнародній конференції з прав людини в Тегерані [16]. Як дослідник вчений використовував досвід своєї громадсько-політичної діяльності для вивчення проблем, міжнародного захисту прав людини, кодифікації принципів міжнародного права, міжнародної правосуб'єктності радянських союзних республік.

Протягом багатьох років П. О. Недбайло входив до складу науково-методичної комісії з правознавства Міністерства вищої та середньої спеціальної освіти СРСР, очолював секцію права Науково-методичної ради Міністерства вищої та середньої спеціальної освіти УРСР, працював відповідальним редактором періодичного міжвідомчого наукового збірника «Проблеми правознавства» (видавався у Києві з 1965 р.), був членом редколегії журналів «Радянське право» (м. Київ) та «Правоведение» (м. Ленінград), членом Наукових рад з проблеми «Закономірності розвитку держави, управління й права» АН СРСР і АН УРСР, а також з проблем зарубіжних ідеологічних течій, членом експертної комісії ВАКУ, ректором Київського міського університету правових знань [17].

П. О. Недбайло гідно представляв вітчизняну юридичну науку на міжнародних форумах. Він неодноразово читав лекції та виступав з доповідями на європейських нарадах та семінарах у Варшаві, Празі, Кракові, Будапешті, Стокгольмі, в університетах: Карловому (ЧССР),

Люблінському та Варшавському (ПНР), ім. А. Гумбольдта (НДР), Єльському (США) [18]. 1967 р. Університет м. Лодзь (ПНР) обрав його своїм почесним доктором [19].

26 грудня 1969 р. рішенням загальних зборів АН УРСР П. О. Недбайла було обрано членом-кореспондентом АН УРСР зі спеціальності «Правознавство» [20]. Кандидатуру вченого тричі (1966, 1968 та 1972 рр.) висували для обрання у члени-кореспонденти АН СРСР в галузі правових наук [21]. Визнання заслуг П. О. Недбайла як відомого в країні та за кордоном фахівця в області загальної теорії держави і права засвідчує підтримка його кандидатури Міністрством закордонних справ Української РСР, вченими-колегами юридичних факультетів Мінського, Ленінградського, Московського, Ростовського, Ризького, Кишинівського, Львівського, Київського, Одеського університетів та Харківського, Свердловського і Саратовського юридичних інститутів, Київською обласною колегією адвокатів, співробітниками Львівського та Чернігівського обласного судів, Прокуратури м. Києва та Верховного Суду УРСР та ін. [22].

Загальна кількість опублікованих праць П. О. Недбайла перевищує 150 наукових робіт, в тому числі монографії, навчальні посібники, статті, рецензії, в яких поєднувався теоретичний аналіз досліджуваних проблем з їх практичною значимістю.

Помер П. О. Недбайло 31 жовтня 1974 р. [23].

Документальна спадщина П. О. Недбайла надійшла до Інституту архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського 24 листопада 1977 р. В результаті науково-технічного опрацювання 2011 р. сформовано особовий архівний фонд члена-кореспондента АН УРСР П. О. Недбайла за № 217, який складається з чотирьох описів загальною кількістю 665 справ та налічує 8055 документів за 1930–1974 рр.

Складником архівної спадщини П. О. Недбайла є масив документів з наукових праць і робочих матеріалів, який нараховує 207 справ за 1940–1974 рр. Так, в особовому фонді П. О. Недбайла зберігаються його монографії та робочі матеріали до них, а також посібники та підручники і розділи до них: «Советские социалистические правовые нормы» і «Основи теорії держави і права» (1959), «Применение советских социалистических правовых норм» (1960), «Юридические гарантии правильного применения советских социалистических правовых норм» (1965), «Предмет и система общей теории государства и права» (1970), «Введение в общую теорию государства и права (предмет, система и функции науки)» (1971), «Нормы социалистического права и их соотношение с другими видами социальных норм» (1973) та ін.

Наукові праці вченого також представлені великою кількістю наукових статей, доповідей на конференціях та міжнародних симпозиумах. Зокрема це статті: «О расширении и улучшении юридического образования в стране» (1947), «На страже мира» (1949), «О подготовке юристов для советского аппарата» (1953), «Советская социалистическая законность, ее основные принципы и служебная роль» (1954), «Понятие применения правовых норм» (1955), «Верховный суд СССР незаконно ограничивает обращение граждан в суд за защитой своих прав и интересов» (1956), «О толковании советских законов» (1957), «О юридических гарантиях правильного применения советских правовых норм» (1957), «О судебных гарантиях правильного применения советских правовых норм» (1958), «В защиту общей теории государства и права как самостоятельной науки» (1958), «XXI съезд КПСС и вопросы советского права» (1959), «Вопросы обоснованности целесообразности применения норм советского права» (1960), «К вопросу о логическом толковании советских законов» (1961), «Питання предмета і значення теорії держави і права» (1962), «Свобода по-оттавськи» (1962), «Объект изучения – государство» (1962), «О кодификации международно-правовых принципов мирного сосуществования государств» (1963), «Вопросы повышения общетеоретической подготовки студентов-юристов» (1963), «Стан і завдання юридичної науки в Українській РСР» (1965), «Методологическое значение юридической науки» (1967), «Людина, її права і свободи» (1968), «Міжнародний рік прав людини» (1968), «ООН і права людини» (1970), «Права человека и борьба с расизмом» (1971) тощо. Також у фонді представлено статті П. О. Недбайла у співавторстві з Р. В. Бершедою, В. Д. Бабкіним, М. В. Вітруком, В. В. Копейчиковим та ін. Серед брошур П. О. Недбайла у фонді зберігаються «Конституція Радянського Союзу – найдемократичніша конституція в світі» (1950) та «Советское социалистическое право» (1975).

Серед наукових праць в архівній спадщині вченого також представлено доповіді та тези до них: «Радянський закон в системі державно-правових актів» (1949), «XIV сесія Комісії Організації Об'єднаних Націй по правах людини» (1958), «Описание международных пактов о правах человека» (1967), «Повысить деятельность ООН в области прав человека» (1968), «Права людини і забезпечення загального миру» (1968), «Гуманизм В. И. Ленина и деятельность ООН в области прав человека» (1969), «Додержання статуту ООН і загальний мир» (1970), «Укрепление социалистической законности путем совершенствования юридических гарантий правильного применения правовых норм» (1970), «Наукові

основи пропаганди правових знань» (1972), «Критика современных априорно-спекулятивных буржуазных правовых концепций» (1973) та ін.

Також у фонді зберігається конвolut, сформований П. О. Недбайлом, який містить такі документи до захисту докторської дисертації вченого: «Применение советских правовых норм» як план дисертації, 1, 3, 4 розділи дисертації, друковані роботи до дисертації за 1949–1953 рр.; серію статей П. О. Недбайла для «Української Радянської Енциклопедії» за 1950–1970-ті рр.; зауваження до проекту Програми КППС «Неустанно підвищать і укріплять роль советского государства в строительстве коммунизма» (1961); учбово-методичну розробку програми та робочого плану вивчення курсу (на допомогу студентам загальнонаукових факультетів вищих учбових закладів «Теорія держави і права» (у співавторстві, 1962).

Цінність і науковий інтерес складають неопубліковані праці, які представлено у особовому фонді П. О. Недбайла. Зокрема це тези до доповіді: «Ответственность за воинские преступления в военное время (по последним видам преступлений)» (1941) та такі доповіді, як: «Структура и функции органов военной юстиции в немецкой гитлеровской армии» (1943), «Предмет общей теории государства и права и ее место в системе юридических наук» і «Правоведение в системе общественных наук и его система» (1960-ті) та «О международном значении ленинских принципов национальной политики» (1973), а також стаття: «Советское социалистическое государство – подлинно народное государство» (1950-ті).

Рецензії П. О. Недбайла на наукові праці різних осіб та колективні монографії об'єднані у справах 1–3, 22–24, а відгуки на автореферати і дисертаційні роботи – у справах 15–18. Списки наукових праць та рецензій на його праці сформовані у окрему справу 169.

Лекційний матеріал П. О. Недбайла у архівному фонді представлений окремими лекціями з курсу та циклами лекцій на тему: «Теорія держави і права», «Історичні типи, форми та функції держави», «Соціалістичне право», «Походження права», «Римське право», «Феодалний тип держави і права», «Право і мораль» та «Буржуазна держава і право», хронологічний діапазон яких охоплює 1949–1960-ті рр. (спр. 7, 9, 114, 164–168), а також циклами лекцій з юридичної проблематики, які були прочитані вченим в Єльському університеті м. Нью-Хевен (США) в 1961–1962 рр. (спр. 59).

Робочі матеріали до наукових праць П. О. Недбайла становлять окремий комплекс документів у особовому фонді вченого, які включають переважно нотатки вченого за тематикою його наукових досліджень, а саме з проблеми вивчення міжнародних правових відносин, правових норм, прав

людини, аксеологічного тлумачення права, розвитку юридичної науки в системі суспільних наук, правового виховання суспільства, правової відповідальності, радянського соціалістичного права, теорії держави і права, розвитку радянської державності та законодавства, демократії та гарантій права, проблеми терору в Греції 1960-х рр., про культ особистості, диктатури пролетаріату та ін.

Серед біографічних документів про вченого, хронологічний діапазон яких охоплює 1940–1974 рр., слід виділити такі найбільш важливі, як: особові листки з обліку кадрів (спр. 1), анкети, характеристики та автобіографії (спр. 8, 10, 19). Особливої уваги у дослідженні біографії П. О. Недбайла заслуговують документи про його участь у Великій Вітчизняній війні. Це посвідчення про дозвіл на використання гвинтівки № 51650, біографічна довідка, відгук та атестація Петра Омеляновича на посаді заступника начальника Головної військової прокуратури Радянської Армії, витяг з наказу про його демобілізацію в 1946 р. з діючої Радянської Армії та анкета учасника Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. Також у фонді містяться документи про навчання П. О. Недбайла в аспірантурі Харківського юридичного інституту ім. Л. М. Кагановича та докторантурі Інституту права ім. О. Я. Вишинського АН СРСР (спр. 3, 7), документи про присудження вченому наукових ступенів кандидата та доктора юридичних наук (спр. 5), а також ученого звання доцента та професора (спр. 6), документи про обрання П. О. Недбайла в члени-кореспонденти АН УРСР (спр. 18), а також про висунення його кандидатури до складу членів-кореспондентів АН СРСР (спр. 15), документи про присвоєння вченому почесного звання «Заслужений діяч науки Української РСР» (спр. 16) та присудження Міжнародної премії ООН з прав людини (спр. 21), вітальна кореспонденція з різними святами та документи щодо підготовки і проведення заходів з нагоди святкування ювілеїв вченого (спр. 4, 20), оригінали дипломів, почесних грамот, подяк і свідоцтв, отриманих П. О. Недбайлом (спр. 17), рецензії різних вчених на лекції П. О. Недбайла, прочитані у Львівському та Київському університетах в 1949–1967 рр., а також на його монографії та публікації за 1956–1971 рр. (спр. 9, 11). Серед документів особистого характеру у фонді містяться медичні документи за 1959–1974 рр., такі як заключення лікарів про стан здоров'я П. О. Недбайла, кардіограма тощо (спр. 12), документи майново-господарського характеру (заяви та ордер на отримання житла), хронологічний діапазон яких охоплює 1961–1974 рр. (спр. 13), свідоцтва про народження сина та двох дочок вченого (спр. 23).

У фонді відкритися документи про науково-педагогічну та громадсько-

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
політичну діяльність П. О. Недбайла за 1930–1974 рр. Це документи про роботу вченого слідчим окружної прокуратури у м. Луганськ (спр. 24), в Харківському інституті радянського будівництва та права ЦВК УРСР (спр. 25), в Харківському обласному державному арбітражі (спр. 26), у Львівському державному університеті ім. І. Франка на посадах завідувача кафедри державного і адміністративного права та декана юридичного факультету (спр. 27), Київському державному університеті ім. Т. Г. Шевченка на посаді завідувача кафедри теорії та історії держави і права (спр. 31, 32) та ін.

Серед документів, що засвідчують педагогічну діяльність П. О. Недбайла у вищих навчальних закладах країни, у фонді відклались учбово-методичні нормативи викладання, методики читання лекцій та підготовки дипломних робіт, розроблені вченим (спр. 30), а також пропозиції вченого щодо необхідності проведення ідеологічної роботи у сфері покращення юридичної освіти в СРСР (спр. 33), спецкурс теорії держави і права для студентів старших курсів вищих юридичних навчальних закладів (спр. 42) та документи про опонування і рецензування ним дисертаційних робіт та наукових праць (спр. 43).

У фонді широко представлено документи з видавничої діяльності вченого, аналіз яких дозволяє простежити шлях опублікування його наукових праць у періодичних вітчизняних та зарубіжних виданнях (спр. 34, 35), а також про його роботу у складі редакційних колегій журналів «Радянське право» (спр. 46) та «Правоведение» (спр. 65).

Можна ознайомитись і з документами про участь П. О. Недбайла у роботі в наукових та організаційних структурах АН УРСР (спр. 40) та АН СРСР (спр. 64) як члена Комісії з історії і теорії держави і права Секції держави і права Науково-технічної ради Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти СРСР (спр. 69), у роботі Комітету з Державних премій УРСР в галузі науки і техніки при РМ УРСР (спр. 81), про діяльність в Радянській асоціації політичних наук (спр. 68), Міжнародній комісії юристів (спр. 70).

Важливими є документи про участь П. О. Недбайла у роботі міжнародних та республіканського і всесоюзного значення конференцій, де він читав лекції та виступав з доповідями. Зокрема, у фонді представлено інформацію про співпрацю вченого з науковими установами Східної Європи – Люблінським, Краківським та Лодзьким університетами, Міжнародною асоціацією юридичних наук при ЮНЕСКО у м. Варшава (ПНР), Інститутом держави і права Угорської АН та юридичним факультетом Будапештського університету ім. Лоранда Етваша тощо

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
(спр. 28, 41), а також Віденським університетом (Австрія) (спр. 78), Лейпцизьким університетом ім. К. Маркса (НДР) (спр. 83) та з Комітетом НДР захисту прав людини (спр. 80), Львівським державним університетом ім. І. Франка, Московським державним університетом ім. М. В. Ломоносова, Київським державним університетом ім. Т. Г. Шевченка, Харківським юридичним інститутом тощо (спр. 29).

Велику цінність складають документи про участь П. О. Недбайла у засіданнях і сесіях Генеральної Асамблеї ООН, Комісії ООН з прав людини та Економічної і Соціальної Ради ООН, у роботі семінарів з програми консультативного обслуговування ООН у галузі прав людини (спр. 37–39, 44, 45, 48–56, 73). Так, у справах фонду, крім листування, підготовчих планів до сесій, записок з питаннями учасників сесій до вченого, довідок, звітів, його робочих нотаток тощо, велике науково-інформативне значення мають виступи П. О. Недбайла як делегата від УРСР під час роботи у засіданнях Генеральної Асамблеї ООН, які стосувались обговорення проблем підтримки семінарських заходів з консультативного обслуговування у галузі прав людини; дискримінації прав людини; свободи інформації; права надання притулку особам, які переслідуються за прогресивну діяльність; конвенції про міжурядову консультативну організацію з мореплавання; розвитку міжнародного права та його кодифікації; видання юридичного щорічника ООН; необхідності проведення Генеральною Асамблеєю попередніх консультацій та кодифікації її роботи зі спеціальними установами з метою остаточного затвердження проектів чи пропозицій, які стосуються питань тих чи інших спеціалізованих установ; підвищення ролі міжнародного права в боротьбі за мир; значення консультативних комітетів у галузі прав людини у кожній країні-представнику ООН для полегшення завдань урядів різних країн-представників ООН у справі поваги до прав людини та їх дотримання; обговорення доповіді Комісії міжнародного права про роботу її XIV сесії, значення піднятих питань про право міжнародних угод та багато інших.

Також у фонді зберігаються такі документи, як звіт про роботу П. О. Недбайла у семінарі, скликаному за ініціативи ООН м. Пераденія (о. Цейлон) і присвяченого питанням зловживання адміністративною владою (спр. 47), реферат про результати його участі у Африканській конференції з норм права у м. Лагос (Норвегія) (спр. 60), документи про його роботу у семінарі ООН про судові та інші засоби захисту від зловживань адміністративною владою зі спеціальним врахуванням ролі парламентських установ у м. Стокгольм (Швеція) (спр. 61, 62), у науковій конференції з теорії держави і права у м. Будапешт (УНР) (спр. 75), у роботі

Всесвітньої асамблеї з прав людини у м. Монреаль (Канада) (спр. 77), Міжнародній конференції з прав людини, скликаній за ініціативи Генеральної Асамблеї ООН в м. Тегеран (Іран). Широкомасштабна задіяність вченого в засіданнях різних за тематикою та науковим і державним значенням конференцій яскраво представлена у вигляді його нотаток (спр. 54–58).

Фотодокументи за 1949–1974 рр. представлені фотознімками П. О. Недбайла під час виступу на Всесвітньому конгресі захисників миру в м. Париж (Франція) (спр. 88) під час візиту з Генеральним секретарем ЦК КПРС М. С. Хрущовим до США восени 1959 р. (спр. 90–92), під час роботи у різних міжнародних конференціях, зокрема у м. Варшава (ПНР), м. Тегеран (Іран) (спр. 89, 98, 105), на засіданнях Генеральної Асамблеї ООН (м. Нью-Йорк, США) 1964–1969 рр. (спр. 95) та Комітету ООН з прав людини (м. Женева, Швейцарія) в 1966–1967 рр. (спр. 97), серед іноземних учених (спр. 107), а також фотознімками та фотопортретами вченого (спр. 103, 104) і фотознімком поховання П. О. Недбайла (спр. 109) та ін.

Важливе місце у фонді займає розділ, де зібрано епістолярну спадщину П. О. Недбайла, яка є цінною для дослідження окремих сторінок життєвого та творчого шляху вченого. Його листування у фонді нараховує 305 справ загальною кількістю 1035 документів за 1937–1974 рр. У фонді широко представлено службове листування, яке водночас відображає як ділові, так і особисті стосунки вченого з багатьма відомими діячами того часу. Серед адресатів та кореспондентів фондоутворювача – такі відомі вчені, як академік АН СРСР Ф. В. Константинов, члени-кореспонденти АН СРСР М. С. Строгович та В. М. Чхіквдзе, член-кореспондент АН СРСР, академік АН Азербайджанської РСР Д. А. Керімов, академік АН УРСР В. М. Корецький, академік АН ЧССР Віктор Кнапп, академік АН УНР Імре Сабо, член-кореспондент АН ПНР С. А. Розмарин та ін.

Серед іноземних вчених та громадських діячів: професори Познанського університету ім. А. Міцкевича З. Зіембінські, А. Лопатка, Тадеуш Ципріан, професор Варшавського університету (ПНР) С. Ерліх, професор Краківського університету (ПНР) С. Влодік, професор відділу права університету м. Лодзь (ПНР) Є. Врублевський, професор кафедри історії держави і права юридичного факультету Університету Ком'єнського (Братислава, ЧССР) Вьєтор Мартін, професор юридичного факультету Університету в м. Загреб (СФРЮ) Б. Перік, ректор Нішського університету НРБ Бранімір Янкович, ректор Університету імені Аттілі Йожефа в м. Сегед (УНР) Дьєрдь Анталффі, професори Єльського університету в м. Нью-Хевен (штат Коннектикут, США) Блек, Г. Поллак та С. В. Ростов, президент

коледжу права Університету штату Юта (США) С. Д. Турман, директор відділу прав людини Секретаріату ООН (м. Нью-Йорк, США) М. Шрейбер, член австрійського представництва ООН Ф. Єрмагора та ін.

Численні листи службового характеру присвячені проблемам підготовки та захисту дисертаційних досліджень молодих науковців, в тому числі і аспірантів П. О. Недбайла (спр. 7, 18, 29, 31, 32, 34, 36 та ін.; загалом 63 справи),

Також у фонді широко представлено службове листування, яке торкається кількох тем, а саме: підготовки публікацій (спр. 34, 52, 55, 72 та ін.; загалом 33 справи), рецензування наукових праць (спр. 27, 30, 32, 62 та ін.; загалом 28 справ), консультативної діяльності вченого (10, 141, 163, 176, 198, 211), обговорення проблем юриспруденції та наукових праць (27, 28, 37, 39, 40 та ін.; загалом 25 справ), обміну юридичною літературою (спр. 2, 22, 33, 35, 38 та ін.; загалом 80 справ), науково-методологічної та педагогічної співпраці вченого з колегами юридичних факультетів Казанського, Львівського та Одеського університетів (спр. 43, 46, 93, 97 та ін.; загалом 13 справ), а також про стажування окремих осіб за кордоном, зокрема в США та НДР (спр. 140, 166, 268, 270, 276, 280). На його ім'я надходила також кореспонденція від приватних осіб, які звертались до П. О. Недбайла з проханням посприяти у пошуку місця роботи, у справі влаштування щодо проходження юридичної практики у Верховному Суді УРСР та ін. (спр. 52, 67, 108, 109 та ін.; загалом 16 справ). У фонді представлено і листи до Петра Омеляновича від засуджених та їхніх родичів з клопотанням щодо надання їм юридичної допомоги у справі перегляду справ або реабілітації (спр. 49, 63, 76, 99, 101, 122, 24, 126, 142, 153).

3-поміж службового листування на увагу заслуговує лист П. О. Недбайла до голови Конституційної комісії Верховної Ради СРСР М. С. Хрущова, в якому вчений звертає увагу на необхідність обговорення питання посилення прокурорського нагляду та забезпечення відповідальності прокуратури у нагляді за законністю в діяльності адміністративних та інших органів та висловлює сподівання, що його пропозиції і рекомендації будуть враховані Конституційною комісією (спр. 24).

Важливими для вивчення окремих сторінок біографії вченого є наявні у фонді листи, в яких обговорюється питання про обрання П. О. Недбайла у члени-кореспонденти АН УРСР (спр. 254), висунення його кандидатури у члени-кореспонденти АН СРСР (спр. 73, 98, 112, 131, 251), запрошення у члени запланованої до створення вченої ради із захисту дисертацій з теорії та історії держави і права при Львівському державному університеті

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34 (спр. 130), про лекційну діяльність Петра Омеляновича у Єльському університеті (м. Нью-Хевен, США) (спр. 3, 15, 20, 170) та Ярославському державному університеті (спр. 66), співпрацю з юридичними факультетами Лейпцизького університету (НДР) (спр. 1, 48), університетами ПНР – м. Лодзь (спр. 54), м. Познань (спр. 127), м. Люблін (спр. 188), м. Краків (спр. 160), а також м. Загреб (СФРЮ) (спр. 162), участь у загальних зборах Асоціації американських правових шкіл (м. Чикаго, США) (спр. 184, 224) та різних наукових конференціях (спр. 22, 51, 58, 84, 93, 119, 203, 212, 225). Цікавим є листування, присвячене привітанням вченого з нагоди обрання його почесним доктором Університету м. Лодзь (ПНР) (спр. 171, 207, 222), а також з днем народження (спр. 14, 94, 97, 208, 296).

В особовому фонді науковця зберігаються листи, які надають інформацію про участь П. О. Недбайла у роботі Комісії ООН з прав людини при Економічній і Соціальній Раді ООН (спр. 23, 26, 69, 113, 137, 182, 187, 233, 255, 262, 281, 283, 285) та Американській Асоціації сприяння ООН (спр. 16, 59, 95, 107), а також про вручення Петру Омеляновичу премії ООН «За видатні досягнення в сфері захисту прав людини» (спр. 42).

Листування особистого характеру представлено у фонді перепискою П. О. Недбайла з його дружиною – Ганною Георгіївною (спр. 11, 145), сином Павлом (спр. 12, 148), доньками Наталією та Оленою (спр. 146, 147) та ін.

Документи, зібрані П. О. Недбайлом сформовані у особовому фонді у 44 справи загальною кількістю 1867 документів за 1925–1974 рр. Ці документи дають змогу дослідити сферу наукових інтересів вченого, яка стосується здебільшого проблем юриспруденції. Зокрема, це зібрані П. О. Недбайлом такі законодавчі акти та нормативні документи СРСР, УРСР та інших країн, як поправки до Кримінального кодексу та Конституції СРСР, екземпляр конституції Турецької Республіки, різні постанови, положення, циркуляри, конвенції, заяви тощо за 1925–1965 рр. (спр. 1, 24). Це також зібрані наукові праці різних науковців з юридичної проблематики (спр. 3–8), газетні статті (спр. 9–11, 40, 41), статті та автореферати різних осіб з дарчими написами П. О. Недбайлу (спр. 31), наукові доповіді та тези до них, що були виголошені учасниками конференції Міжнародної асоціації юридичних наук у м. Варшава (ПНР) у вересні 1958 р. (спр. 32, 33) та міжнародними делегатами під час роботи семінару ООН «По судовим та іншим засобам захисту від зловживань адміністративною владою, зі спеціальним врахуванням ролі парламентських установ» у м. Стокгольм (Швеція) у червні 1962 р. (спр. 36, 37). На велику увагу заслуговують зібрані вченим документи про участь делегації Української РСР в роботі ООН протягом 1950–1970-х рр. (спр. 35), документи з діяльності Економічної і

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34 Соціальної Ради ООН за 1953–1971 рр. (спр. 12–22) та Генеральної Асамблеї ООН за 1957–1971 рр. (спр. 26–28), друкарські відбитки журналів ООН за 1959–1970 рр. (спр. 34), матеріали про роботу Міжнародної комісії юристів за 1958–1967 рр. (спр. 29, 30) та Міжнародної конференції з прав людини в м. Тегеран (Іран) 22 квітня – 13 травня 1968 р (спр. 38), документи про діяльність міжвузівських конференцій (спр. 43), а також візитні картки різних осіб (спр. 44) та ін.

Отже, архівний фонд особового походження вченого-правознавця, громадського і державного діяча України члена-кореспондента АН УРСР Петра Омеляновича Недбайла є унікальним за своїм документальним складом та структурою. Представлені документи є цінними, узагальнення та аналіз їх дає змогу здійснити наукову реконструкцію біографії вченого, прослідкувати становлення його як науковця, визначити етапи наукової діяльності, вивчити середовище, в якому він жив і працював. Також уведення в науковий обіг документів архівного фонду № 217 сприятиме сучасним науковцям у справі вивчення проблем у галузі правознавства.

Список використаних джерел

1. Інститут архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – ІА НБУВ), ф. 217, оп. 2, спр. 1, арк. 10.
2. Там само, спр. 5, арк. 1.
3. Там само, спр. 19, арк. 10.
4. Там само, спр. 8, арк. 2.
5. Там само, арк. 3.
6. Там само, спр. 5, арк. 1.
7. Там само, спр. 6, 3 арк.
8. Там само, спр. 8, арк. 38.
9. Там само, спр. 7, арк. 13.
10. Там само, спр. 5, арк. 2, 3.
11. Там само, спр. 1, арк. 9.
12. Там само, спр. 1, арк. 9.
13. Архів Президії НАН України. Особова справа члена-кореспондента АН УРСР Петра Омеляновича Недбайла, арк. 2, 55.
14. Там само, арк. 39–39 зв.
15. ІА НБУВ, ф. 217, оп. 2, спр. 16, арк. 44 ; Архів Президії НАН України. Особова справа члена-кореспондента АН УРСР Петра Омеляновича Недбайла, арк. 54.
16. Архів Президії НАН України. Особова справа члена-кореспондента АН УРСР Петра Омеляновича Недбайла, арк. 55.
17. Там само, арк. 39–39 зв., 60.
18. ІА НБУВ, ф. 217, оп. 2, спр. 8, арк. 23, 30, 36, 56.

19. Архів Президії НАН України. Особова справа члена-кореспондента АН УРСР Петра Омеляновича Недбайла, арк. 52, 55, 60 ; ІА НБУВ, ф. 217, оп. 2, спр. 8, арк. 23–23 зв.

20. ІА НБУВ, ф. 217, оп. 2, спр. 8, арк. 2.

21. Там само, спр. 15, арк. 37, 87, 96, 209.

22. Там само, арк. 65, 98, 169.

23. Архів Президії НАН України. Особова справа члена-кореспондента АН УРСР Петра Омеляновича Недбайла, арк. 63.

УДК 655.531:003.349(477)

Наталія Бондар,

канд. іст. наук,

старш. наук. співроб. НБУВ

ПАПР ВИДАНЬ ОСТРОЗЬКОЇ ДРУКАРНІ

У статті послідовно розглянуто папір видань друкарні, що працювала в Острозі в останніх десятиліттях XVI ст. – на початку XVII ст. Простежено динаміку зміни паперу впродовж діяльності друкарні, виявлено спільні та відмінні філіграні на папері різних видань. Зроблено спробу встановити використання у виданнях Острозької друкарні паперу місцевого виробництва і виявлено цей папір у виданнях 1598 р.

Ключові слова: кириличні стародруки, острозькі видання, філіграні, водяні знаки, папір.

Острозька друкарня, що працювала з кінця 70-х років XVI ст. і впродовж першого десятиліття XVII ст., залишила свій помітний слід в історії українського та східнослов'янського книговидавництва завдяки випуску тут першого повного тексту церковнослов'янської Біблії та низки полемічних творів, направлених на підтримку православної віри. Попри дослідженість видань цієї друкарні все ще залишається багато прогалин в її історії, і актуальним є пошук подальших можливостей її дослідження, оскільки практично не збережені документи стосовно її діяльності. Одним із альтернативних джерел вивчення видань острозької друкарні може стати аналіз паперу її видань. Наш досвід дослідження паперу стародрукованих пам'яток XVI ст. свідчить, що філіграні є багатим і ще до певної міри науково не осмисленим і не охопленим джерелом історико-книгознавчих досліджень. Аналіз філіграней надає відомості насамперед з історії закупівлі паперу, а також вказує на послідовність друкування частин видання, подекуди може свідчити про редагування тексту в процесі публікації, на варіанти друку тощо.

Загалом за час діяльності друкарні у Острозі, згідно з каталогом українських стародруків Я. П. Запаса та Я. Д. Ісаєвича, вийшло друком 27 острозьких видань [6], з них – одне зафіксоване лише в бібліографії. У фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – НБУВ) доробок Острозької друкарні представлений 14 виданнями у 51 примірнику [3, № 437–450] та одним дерманським виданням у 4 примірниках [3, № 48.]. Дослідження паперу примірників острозьких видань побудоване

саме на аналізі цих видань зі збірки НБУВ, хоча подеколи залучені й примірники інших збірок, особливо видань початкового періоду острозького книговидання часів діяльності тут Івана Федорова. Варто відзначити, що комплексне вивчення паперу острозьких видань не ставало об'єктом самостійних досліджень ні книгознавців, ні філігранологів. Більш вивченими є острозькі видання часів роботи тут І. Федорова. Раніше водяні знаки паперу острозької Біблії 1581 р. були предметом дослідження К. Я. Тромоніна [21], М. П. Лихачова [10, с. 102–103], Е. Лауцявічюса [26, с. 246], О. Я. Мацюка [13, с. 37–46; 12, с. 21–34], Я. Д. Ісаєвича [8, с. 100], Є. Я. Немировського [19, с. 149–150; 18, с. 297–298], І. Я. Лосієвського [11, с. 28–45], Н. П. Бондар [2; 4]. Водяні знаки інших острозьких видань часів роботи у друкарні І. Федорова зафіксовані у дослідженнях Г. Грасгофа та Д. Г. Сіммонса [25, с. 5, 18], О. Я. Мацюка [13], Є. Л. Немировського [19, с. 109–111; 20, с. 101–102; 18, с. 74–75], Е. Лауцявічюса [26, с. 246], Я. П. Запаска [6, с. 28, 109–111], А. В. Євтушенко [5, с. 145–146]. Окремі зауваження щодо паперу пізніших острозьких видань містяться у публікаціях М. Гебаровича [24, с. 56], О. Я. Мацюка [14, с. 144; 15, с. 37], Е. Лауцявічюса [26, с. 247; 9, с. 55], Н. П. Бондар [1, с. 396].

Варто взяти до уваги те, що повноцінно дослідити папір дозволяє лише вивчення водяних знаків видань, надрукованих форматом у двійку, тобто в друкарський аркуш, оскільки саме при друкуванні видань такого формату водяний знак потрапляє на середину одного із пари аркушів. Тобто це згорнутий вдвоє паперовий аркуш, по центру однієї із частин якого розташований водяний знак. При дослідженні видань у четвірку водяний знак потрапляє на середину кожного другого із двоаркушів, тобто пів водяного знаку є на половині аркушів посередині біля корінця. За умови, якщо книжка щільно прошита біля корінця і погано відкривається, знак маловидимий для дослідження. У виданнях ще меншого формату, тобто у вісімку, четверта частина знаку розташована біля верхнього берега аркуша при корінці. Якщо у примірнику сильно обрізані береги, а береги переважної більшості примірників у процесі їх побутування обрізалися, це додатково зменшує доступну для дослідження частину водяного знаку.

Тому повноцінно можна дослідити папір лише двох острозьких видань, надрукованих форматом у двійку – Біблії 1581 р. та «Книги о посництві» Василя Великого 1594 р., а також дерманського Октоїха 1604 р. Поки що нам вдалося репрезентативно проаналізувати примірники острозької Біблії 1581 р. У процесі дослідження було переглянуто 65 примірників острозької Біблії 1581 р. зі збірок Києва, Москви, Львова, Харкова та Острога. Історико-книгознавчий аналіз видання свідчить, що острозька

Біблія 1581 р. складається із 628 аркушів, відтак має 314 сюжетних філіграней. Унаслідок проведеного нами аналізу паперу острозької Біблії 1581 р. вдалося встановити, що примірники суттєво відрізняються один від одного за складом паперу, при цьому не вдалося виявити відмінності у наборі аркушів, надрукованих на різному папері. Одні примірники мають подібні філіграні, інші – відмінні від перших, при цьому подібні між собою. Тобто йдеться про два варіанти паперу видання острозької Біблії. Окремі примірники є суміжними варіантами паперу. Оскільки одна з груп представлена меншою кількістю примірників, ми умовно назвали її першим варіантом. При друкуванні цього варіанту використано водяні знаки близько 12 сюжетів у такому співвідношенні: Ястжембец у картуші під короною – 40 %, Топор у картуші під короною – 14 %, Ястжембец у картуші під митрою – 10 %, Новіна – 10 %, Леварт – 9 %, Козел більший під короною – 8 %, Юноша більший під короною – 4 %, Підкова маленька без картуша – 2 %, Лебідь під короною – 2 %, Топор маленький без обрамлення навкіс – 1 %, Топор у картуші навкіс – 1 %, Орел без картуша – 0,5 %. До другої групи належать примірники, надруковані на папері з такими водяними знаками: Підкова маленька з хрестом без картуша – 50 %, Топор під півмісяцем без картуша – 32 %, Юноша (Агнець) – 5 %, Абданк – 3 %, Новіна – 2 %, Козел – 2 %, Ангел – 1 %, Лебідь (Дунін) – 1 %, Орел – 1,5 %, Леварт – 0,5 %, Свенчиц – 0,5 %, Єліта – 1 %, Ястжембец під короною – 0,5 %, Гоздава – 0,5 %, Кабан – 0,5 %, Остоя – 0,5 %, Літера S – 0,3 %, усього близько 18 сюжетів.

Примірники обох груп синхронно демонструють майже однакове кількісне співвідношення знаків і подібність посторінкового розміщення паперу із однаковими філігранями, що свідчить про надходження паперу до друкарні окремими партіями. Детальніший аналіз паперу, аналіз кожної із частин Біблії, тобто аркушів кожної із шести пагінацій, показав, що у межах одного примірника різні частини можуть становити як один, так і різні варіанти, а також у складі варіанта, що переважає, є вкраплення (іноді усього кілька аркушів) другого варіанта. Аналіз комплексів водяних знаків 65 примірників острозької Біблії 1581 р. показав, що водяні знаки першого варіанту мають 13 примірників, що складає приблизно п'яту частину тиражу, водяні знаки другого варіанту мають 49 примірників – три чверті тиражу, тобто 75 %, у 5 примірників (6 %) різні частини належать до різних варіантів. Детальніший аналіз паперу кожної із частин Біблії, тобто аркушів кожної із шести пагінацій, свідчить, що у межах одного примірника різні частини можуть належати до різних варіантів, а також у складі варіанта, що переважає, є вкраплення (іноді усього кілька аркушів) іншого варіанта.

В обох виділених варіантах є філіграні, що виявлені у значній кількості, а також такі, що представлені лише на окремих аркушах. Названий нами перший варіант виявляє дещо меншу кількість знаків, другий – більшу через наявність групи знаків, що зустрічаються один або декілька разів і не у всіх примірниках. В обох групах є знаки, що переважають, – Ястжембец у картуші під короною (40 %) для першого варіанту; Підкова маленька з хрестом без обрамлення (50 %) та Топор під півмісяцем без картуша (32 %) – для другого. Варто виділити схожість знаків обох варіантів. Зокрема, знак Підкова з хрестом без картуша можна назвати знаком Ястжембец без обрамлення, якщо вважати, що підкову обернуто кінцями вгору. Можливо, це пояснюється використанням для друку обох варіантів продукції однієї папірні, однак із відмінностями якості, можливо, наприклад, внаслідок лощіння, проклеювання тощо. Питання залишається відкритим і потребує подальших досліджень.

Оскільки результати дослідження паперу чітко свідчать про наявність двох варіантів набору водяних знаків, а також суміжних варіантів, з іншого – не дозволяють на сучасному етапі ні датувати обидва варіанти, ні будь-яким чином пояснити причини їх походження, можливі найрізноманітніші версії. За умови, що обидва варіанти друкувалися в різний час, доведеться припустити, що І. Федоров скористався якимось способом фіксації набору та його наступного ідентичного відтворення. Однак ми схилиємося до того, що все-таки було одне видання. Основним аргументом може бути те, що у першому варіанті Біблії зустрічаються вкраплення знаків другого варіанту, і навпаки. Це свідчить про те, що обидва варіанти походять із однієї друкарні. Можливо, і друкувалися одночасно. Тоді закономірно постає питання, чим викликано друкування різних варіантів видання на іншому папері. Оскільки папір був дорогим матеріалом, і основні витрати на видання книги припадали саме на закупівлю паперу, можливо, князь К. Острозький і друкар І. Федоров купували папір кожен окремо, позиціонуючи себе як рівноправні співвласники надрукованого тиражу. Це цілком вірогідно у контексті того, що І. Федоров у післямосковський період (а можливо, і в московський також) поводив себе як самостійний видавець та підприємець.

Окрім острозької Біблії 1581 р. у період роботи в друкарні І. Федорова тут були надруковані малоформатні видання Букваря та Азбуки 1578 р., Нового Завіту із Псалтирем 1580 р., «Книжки собраніе вещей нужнейших» Т. Михайловича 1580 р. та «Хронології» А. Римші 1581 р.

Першим виданням (або двома виданнями) острозької друкарні, започаткованою В. К. Острозьким за участю І. Федорова, стало видання

Букваря або Азбуки, надрукованої близько 1578 р. маленьким форматом у вісімку. Загалом дослідники ведуть дискусію, чи це було два видання, чи одне, і фіксують тут водяні знаки Абданк, Топор під півмісяцем, Підкова з хрестом без картуша. Зокрема, для розрізнення двох видань – Букваря і Азбуки, – використовують і аргументацію використання різного паперу у різних зошитах примірника. Відмітимо, що папір із такими самими філігранями використаний і в Острозькій Біблії 1581 р.

Наступним виданням Острозької друкарні став Новий Завіт із Псалтирем, надрукований кишеньковим форматом у вісімку в Острозі у друкарні В. К. Острозького І. Федоровим 1580 р., що складався із 494 аркушів. Тобто це вже було велике за обсягом видання, і воно потребувало значно більшої кількості паперу, ніж Буквар чи Азбука 1578 р. Ми переглянули 14 примірників острозького Нового Завіту із Псалтирем 1580 р. зі збірок Києва, Львова, Москви та Харкова. Усі примірники цього видання мають доволі сильно обрізані береги, тому здебільшого видимі лише покрайні фрагменти водяних знаків, які складно, а подекуди й неможливо ідентифікувати. Вірогідно, це водяні знаки таких сюжетів – Ангел, Юноша (Агнець) та Підкова з хрестом без картуша. Серед розпізнаних водяних знаків переважає філігрань Підкова з хрестом без картуша. У одному із примірників фіксується папір Топор під півмісяцем. Окремі видимі фрагменти знаків швидше за все вказують на філігрань Єліта. Всі ці знаки цілком кореспондуються з філігранями острозької Біблії 1581 р.

Попередні спостереження свідчать, що для друкування Нового Завіту 1580 р. було використано доволі якісний папір. Його особливостями є те, що вержери добре видимі на просвіт, а понтюзо – малопомітні. Папір із філігранню Ангел порівняно із іншими видами – гіршої якості, м'якший. Також видно більшу частину цього водяного знаку у порівнянні із іншими, що може вказувати на більші розміри паперу із водяним знаком Ангел порівняно зі стандартним аркушем.

У цьому ж 1580 р. в Острозі був надрукований малоформатний (у вісімку) алфавітно-предметний покажчик до Нового Завіту під назвою «Книжка собраніе вещей нужнейших» Тимофія Михайловича, що складається із 53 арк. Проведене нами дослідження паперу двох примірників «Книжки собраніе вещей нужнейших» Тимофія Михайловича 1580 р. дозволило зафіксувати у примірниках зі збірок Львівської національної наукової бібліотеки України та Російської державної бібліотеки (Москва) папір зі знаками Юноша у бароковому картуші під короною, Ангел, Ястжембец під короною, Топор у лінійному картуші, Підкова з хрестом без картуша. Відомостей стосовно водяних знаків аркушівки під назвою

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34 «Хронологія» А. Римші, що вийшла друком у Острозі 5 травня 1581 р., нам віднайти не вдалося. Видання відоме у одному унікальному примірнику, що зберігається у Російській національній бібліотеці (Санкт-Петербург).

Наступною за часом публікацією після Острозької Біблії 1581 р. традиційно вважається невеличка збірка творів Г. Смотрицького «Ключ царства небесного» 1587 р. Видання надруковане форматом у четвірку, складається з 44 аркушів. Видання рідкісне, збереглося у двох неповних примірниках – у НБУВ та у Львівській національній науковій бібліотеці України ім. В. Стефаника. До цього часу залишається дискусійним питання стосовно місця та часу публікації цієї пам'ятки. Серед ймовірних, окрім Острога, дослідники називають також друкарню Мамоничів у Вільносі. Дослідження примірника збірки НБУВ показало, що його надруковано на однотипному папері з філігранню Топор під півмісяцем, причому півмісяць зверху чільно прилягає до сокири. Маркований таким знаком папір побутував в Україні, подібний водяний знак активно використаний у острозькій Біблії 1581 р. (у тому варіанті, який ми умовно назвали другим), і це можна вважати свідченням на користь його публікації у Острозі. Для друкування книжки використано папір посередньої якості, сіруватий, із добре видимими на просвіт вержерами і понтюзо, подекуди тонший або товщий. Коливається й відстань між понтюзо – переважно 29–31 мм, іноді – 27 мм. Певних відомостей стосовно місця виготовлення паперу дослідниками не встановлено, взагалі увесь папір, маркований знаком Топор, приписують папірням Тенчинських під Краковом та Люблінм. Однак зрозумілих пояснень, навіщо над сокирою розміщено ще й півмісяць, дослідники не наводять. У пізніших виданнях, в тому числі й острозьких, з'явиться папір із Топором, над яким розміщуються півмісяць та орел, подекуди на грудях орла зображене серце. Такий папір свідчить на користь того, що книжку, вірогідніше, надруковано в Острозі, а не у Вільносі.

Наступне хронологічно видання Острозької друкарні – це Книжиця в шести розділах, яку інакше називають «О єдиной істинной православной віре, і о святой соборной апостольской церкви», автором якої вважається Василій Суразький-Малюшицький. У вихідних відомостях видання позначено 1588 р., однак існує припущення про його друкування на 10 років пізніше від вказаної дати, тобто 1598 р. [17, с. 77]. Наш перегляд двох примірників цього видання виявив на його папері філіграні Голова бика у округлому картуші без обрамлення, Колоски у бароковому картуші, Сліповрон, що вже не демонструють подібності до водяних знаків острозьких видань часів І. Федорова, однак достеменно і не вказують на

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34 друк у Вільносі, а не в Острозі, навпаки, мають збіги із з папером наступних острозьких друків.

У березні 1594 р. в Острозі вийшла друком «Книга о постничестві» Василя Великого. Цілком можливо, що «Книга о постничестві» стала першим післяфедорівським виданням, що побачило світ у Острозі, оскільки місце і час друкування двох попередніх видань є дискусійними. Великоформатний друк великий за обсягом – складається із 604 аркушів, організованих у чотири рахунки. Повний примірник «Книги о постничестві» Василя Великого має 302 сюжетних філіграні. До дослідження ми залучили папір 9 примірників збірки НБУВ та один Острозького історико-культурного заповідника. Було виявлено філіграні таких сюжетів – Топор у бароковому картуші кількох видозмін, у тому числі і під півмісяцем без картуша та у бароковому картуші, Сліта у бароковому картуші, Абданк із завитками, Лебідь у картуші без корони, Ястжембец в округлому картуші із завитками, Голова бика у колі, Башти у лінійному картуші.

Можемо зафіксувати факт використання двох різних наборів паперу. Один із варіантів, надрукований на порівняно цупкішому та якіснішому папері, має філіграні Топор у картуші, Абданк, Ястжембец, Лебідь, значно менш якісним здебільшого є папір із філігранями Башти та Голова бика. Практично у всіх переглянутих нами примірниках перші вісім аркушів із вступними текстами надруковані на цупкому якісному папері з філігранями Топор у картуші під короною та Сліта. Стосовно наступних аркушів, то далі в одних примірниках трапляється папір якісний, у інших – гіршої якості. Тобто мав місце випуск примірників, надрукованих на якіснішому папері та менш якісному. Якісний папір має водяні знаки – Топор під короною у картуші більший, Топор під короною менший, Топор у овалному картуші під короною з обрамленням / без обрамлення, Топор під півмісяцем у бароковому картуші із завитками, Топор під півмісяцем без картуша. Знаки, артибутовані до неякісного паперу, інколи знаходяться й на якісному, наприклад, Голова бика в округлому картуші. Можливо, примірники підбиралися залежно від цупкості або товщини паперу, щоб аркуші не сильно відрізнялися один від одного. Загалом варто відмітити, що ці види паперу, окрім знаків Голова бика та Башти, використовувалися при друкуванні острозької Біблії 1581 р.

Наступним острозьким виданням став «Маргарит» Іоанна Златоустого, що вийшов друком 1595 р. форматом у четвірку і складається із 543 арк. кількох рахунків. При перегляді 5 примірників збірки НБУВ вдалося виявити такі водяні знаки – Голова бика в овалі, Колоски в картуші, щит із горизонтальними хвилястими смугами, Доліва, Лебідь у картуші, Башти,

Топор у картуші із завітками, Топор під півмісяцем у картуші із завітками, Леліва. Переважає папір, маркований філігранями Голова бика та Колоски. Вартий уваги водяний знак Леліва – О. Я. Мацюк приписує його папірні у Буську. Подібний до виявленого у «Маргариті» 1595 р. папір буде використаний при друкуванні «Апокрисису» Х. Філалета, і це видання має багато спільних водяних знаків із «Маргаритом». У публікаціях дослідників, зокрема, О. Я. Мацюка, йдеться про те, що саме у цьому виданні було використано папір острозького виробництва [16, с. 37–39].

У острозькому виданні – у «Книжиці в десяти розділах», передмова до якої датована червнем 1598 р., надрукованої форматом у вісімку на 144 аркушах, при аналізі одного примірника збірки НБУВ виявлено філіграні Сліповрон, герб Острозьких, чотирираменний хрест у картуші, можливо, Орел. Щодо острозького паперу, – виявлено один із його видів – однодільний щит із гербом Конча під князівською короною [16, с. 141, № 365–367], на аркушах 4, 5, а потім – з аркуша 62 і до кінця книги. Таке використання для друку майже на дві третини острозького паперу свідчить про інтенсивну діяльність папірні десь у середині 1598 р. Папір дещо сіруватий, цупкий, однак доволі якісний.

Також на суто острозькому папері надруковано ще одне острозьке видання, вірогідно, того ж 1598 р. – «Отпис на лист... отца Ипатія, Володимерского і Берестейского епископа», підписане псевдонімом Клірика Острозького, надруковане форматом у четвірку на 57 нумерованих аркушах. Дату публікації в книжці не зазначено, видання датується за часом написання твору, вказаним у назві. Аналіз двох примірників цього видання показав використання виключно острозького паперу. Зокрема, від початку книги до аркуша 30 виявлено острозьку філігрань із одночасним гербом Острозьких під князівською короною [16, с. 141, № 365–367], таким самим, як у «Книжиці в десяти розділах», а починаючи із аркуша 30 – трискладовий герб Острозьких у овалі [16]. На одночасному гербі зображено герб Конча (або Герб Слуцьких) під князівською короною, на трискладовому – вверху Юрій Змієборець або Погонь Руська, внизу – Острозьких та Конча. Причому варто відмітити, що друга із філіграней розташована не на корінцевому згині аркушів, а на одній із його половин, що свідчить про більший розмір цього паперу острозького виробництва порівняно із попереднім, і вірогідно, засвідчує одночасне виготовлення в Острозькій папірні обох видів паперу. Якщо співставити папір цього видання і з іншими острозькими, датованими тим само 1598 р., то можемо зробити висновки про друк «Отпису» Клірика Острозького не раніше другої половини 1598 р. або й на початку 1599 р.

У грудні 1598 р. побачило світ ще одне видання острозької друкарні – Псалтир із возслідунням або «Правило истиннаго живота христіанскаго», надруковане невеликим форматом у вісімку. Має доволі великий обсяг – 494 аркуші. Нам вдалося дослідити один його примірник з фондів НБУВ, із колекції П. М. Попова. Примірник має значні втрати аркушів, тому не надає повноцінної інформації про використаний для друкування видання папір. Перегляд показав у складі цього видання папір острозького походження – герб Конча в орнаментальній рамці під князівською короною.

Дискусійним щодо його випуску в Острозькій друкарні є видання знаменитого «Апокрисису» Христофора Філалета. Місце та час друкування на книжці не зазначені. Вважається, що твір надруковано приблизно 1598–1599 рр. Щодо паперу «Апокрисису», то в чотирьох примірниках збірки НБУВ виявлено такі водяні знаки – Ястжембец в округлому картуші із завітками, Сліта в бароковому картуші із завітками, Колоски в округлому картуші, Голова бика в лінійному овальному картуші, Сліповрон, Топор у картуші під півмісяцем, Леліва у лінійному картуші (Бузьк), Орел. Найякіснішим серед використаних є папір зі знаком Ястжембец. Примірники «Апокрисису» мають відмінності у папері. Загалом такий папір цілком кореспондується із попередніми острозькими виданнями, зокрема, найбільше із «Маргаритом» 1595 р. видання. Оскільки в передмові вказано дату – жовтень 1597 р., можемо вважати, що десь у цей час і розпочався друк книжки. Невикористання тут острозького паперу може свідчити або про те, що острозька папірня не виготовляла продукції, або ж про небажання використовувати такий папір через неможливість ідентифікації місця друку цього гостроподемичного твору.

У НБУВ зберігається рідкісний примірник острозького Часослова 1602 р. Кир. 95, атрибутований нами декілька років тому. До того часу був відомий єдиний примірник цього видання у фондах Національної бібліотеки Росії в Санкт-Петербурзі. Часослов надрукований в четвірку на 176 нумерованих аркушах. Філіграні погано видимі через значну ушкодженість його аркушів. На аркушах примірника виявлено водяні знаки Сліповрон, Любич у картуші, Топор під півмісяцем, зверху Орел, Башти у бароковому картуші, Собака / піворла, Ястжембец у бароковому картуші. Жодного аркуша острозького паперу не зафіксовано. Однак порівняння паперу Часослова 1602 р. із папером наступних видань, де також не фіксуватиметься папір острозького виробництва, вказує на те, що відсутність острозького паперу не свідчить про його неострозьке походження.

1606 р. в Острозі був надрукований Требник, або інакше –

«Молитовник, имѣя в себѣ церковная послѣдованія» форматом в четвірку на 191 нумерованому аркуші. Проаналізовано один примірник зібрання НБУВ. Переважає філігрань Топор під півмісяцем, зверху Орел, також трапляються знаки Сліповрон, Доліва, Колоски, Орел без картуша, Башти. Є тонкий папір Топор під півмісяцем, зверху Орел, трапляються аркуші менших розмірів. Паперу острозького виробництва в складі примірника не виявлено.

Наступного 1607 року в Острозі вийшло «Лѣкарство на оспалый умысл чоловічій» таким самим форматом у четвірку на 183 нумерованих аркушах. Дослідження двох примірників цього видання показало філіграні Абданк із завитками, Абданк у овалі без завитків, тобто Абданк у різному обрамленні, а також Любич, Сліповрон у бароковому картуші, Ключі, Топор під півмісяцем, зверху Орел у обрамленні.

До аналізу паперу острозьких видань ми долучили й дослідження філіграней рукописного «Синтагматикону, или о святых седми тайнах церковных списание» Філадельфійського митрополита Гавриїла Севера, перекладеного 1603 р. у Дермані [17, с. 37, 125–126], оскільки його приплетено до одного із примірників «Лікарства» 1607 р. Перекладачем вважається острозький ієромонах, відомий освітній діяч та книжник Кипріян (р. н. н. – п. після 1623). У цьому рукописі виявлено два типи водяних знаків. Один із них Башти, де у воротах зображено Лева. Другий водяний знак доволі великих розмірів, у вигляді п'ятидільного герба із середнім полем, в якому зображено Лева, з боків – Козла та Колоски. Ця філігрань ніяк не збігається із папером жодного із острозьких друкув, що свідчить про окреме придбання такого паперу. Причому філігрань загалом незвична для паперу, що побутував у той час в Україні.

До доробку острозького осередку дотичний і дерманський Октоїх 1604 р., надрукований форматом у четвірку на 336 аркушах. Дослідження чотирьох примірників продемонструвало папір таких сюжетів – Сліповрон в округлому картуші, Любич в округлому картуші, Абданк деформований, Топор під півмісяцем із орлом, Собака / піворла, Башти маленькі у бароковому картуші, Доліва. Цей папір цілком кореспондується із тим, який було використано при друкуванні острозьких Требника 1606 р. та Лікарства 1607 р.

Отже, порівняльний аналіз паперу різних видань острозької друкарні показує послідовну зміну видів паперу і збіги паперу у близьких за часом виданнях. Деякі види паперу проходять через всі або через більшість аналізованих тут острозьких видань – наприклад, Топор під півмісяцем, Сліта, Голова бика. При підготовці публікації ми не ставили за мету

встановити походження виявлених тут видів паперу. Попередньо можемо сказати, що переважає папір малопольського, переважно підкраківського походження. Також вживається папір, виготовлений в Острозі та Буську. Вдалося детальніше окреслити використання у виданнях Острозької друкарні паперу місцевого виробництва.

Як свідчать дослідження, місцеве виробництво паперу в Острозі було налагоджене з 1595 р. [24, с. 56]. Однак ми можемо констатувати, що використання острозького паперу фіксується тільки у деяких острозьких друках 1598 р. – у «Книжиці у десяти розділах», «Отписи на лист» Іпатія Потія Клірика Острозького та Псалтирі із возслідванням. Це свідчить про активне виготовлення паперу в Острозі саме 1598 р. Папір цілком пристойної якості. Однак у інших виданнях цього часу, зокрема, у «Апокрисисі», острозький папір не виявлений. Не використовується папір острозького виробництва і у жодному із місцевих видань початку XVII ст. – Часослові 1602 р., Требнику 1606 р., Лікарстві 1607 р. та дерманському Октоїху 1604 р. Відтак діяльність острозької папірні потребує подальшого вивчення на сучасному етапі переважно шляхом віднайдення острозького паперу в острозькій документації, листах тощо.

На наш погляд, до цього матеріалу доречно долучити інформацію про використання острозького паперу як припалітурного у стародрукованих пам'ятках. Виявлення такого паперу дозволило ідентифікувати й острозькі оправи. Таку надзвичайно цінну знахідку вдалося віднайти у примірнику «Книги о посництві» Василя Великого 1594 р. зі збірки Державного історико-культурного заповідника в Острозі. Його дослідження показало, що для форзацних аркушів використано папір із водяним знаком острозької папірні, що своїм малюнком зображує чотиридільний герб князів Острозьких, схожий на вміщений у «Книзі о посництві» Василя Великого 1594 р. – на щиті герби Юрій Змієборець (Погоня руська), Погоня польська, Острозьких та Конча в орнаментальному обрамленні, зверху – чотири пір'їни. Однак використана тут філігрань вже має зношеність – замість зображення гербу Острозьких (сполучення Леліви і Огоньчика – лівий нижній фрагмент гербу) бачимо лише риску, інші елементи втрачено. При друкуванні самої книжки Василя Великого 1594 р. такий папір не використовувався, тобто він не може бути припалітурним чи охоронним. Загалом папір із схожою філігранню нам жодного разу не трапився у острозьких виданнях.

Виявлений на припалітурному аркуші водяний знак такого сюжету О. Я. Мащок датує 1606–1607 рр. [16, № 368, с. 141, 261, 274] із посиланням на дослідження М. Гембаровича [24, № 122, с. 61]. М. Гембарович вказує

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
виявлення подібного паперу у острозьких виданнях Требника 1606 р. та «Лікарства» 1607 р. [24, с. 6] (проте нам у цих виданнях його виявити не вдалося). Оскільки в опублікованій філіграні всі складники гербу цілі, а у філіграні форзацного паперу примірника Василя Великого вже добре помітні деформації і втрати окремих фрагментів знаку, це вказує на ще пізніший час виготовлення паперу. Використання острозького паперу для форзаців «Книги о посництві» Василя Великого може свідчити про наявність у примірнику острозької видавничої оправи або ж оправи місцевого виробництва. Оскільки філігрань форзацних аркушів датується щонайменше на 10 років пізніше від часу друкування, то ці аркуші не могли бути видавничими, а потім використаними палітурником. Навряд чи папір острозького виробництва надходив для продажу в інші населені пункти, де працювали палітурні. Відтак оправу цього примірника можна вважати виготовленою в палітурні Острога у перших роках XVII ст.

Оправа виготовлена із коричневої шкіри. На верхній кришці міститься тиснення у вигляді кибалкового середника із Розп'яттям та кількох рамок, зокрема й орнаментальних. Внутрішнє поле навколо середника прикрашене кількома видами рослинних віньеток. Одна із рамок складається із медальйонів у вигляді зображень польських королів та королев в орнаментальному обрамленні (у підписах читаються імена Сигізмунда, Бони, Ізабелли та ін.). Нижня кришка розграфлена горизонтальними та вертикальними смужками із таким само тисненням, як і на верхній кришці. Провенієнції на примірнику вказують на його подальше перебування у збірці Львівського Ставропігійського Успенського братства.

Така знахідка спонукала нас до перегляду припалітурного паперу стародруків зі збірки Острозького єзуїтського колегіуму, що діяв упродовж XVI–XVIII ст., зокрема, донаційних оправ його фундаторки А. А. Острозької-Ходкевичевої, онуки В. К. Острозького. Це дало змогу порушити питання щодо можливості ідентифікації острозьких оправ дещо пізнішого часу, що видається можливим на масиві стародруків Острозького єзуїтського колегіуму, на збережених до сьогодні кількох сотнях примірників як у збірці НБУВ, так і кількох десятках примірників у фондах Острозького історико-культурного заповідника. Оправи більшості з цих стародруків виготовлені зі світлого пергамену із схожим між собою тисненням у вигляді смужок і рамок. Віднайдено багато книжок з ідентифікованими суперекслібрисами А. А. Острозької-Ходкевичевої, що вказує на приналежність їх свого часу до її приватної або ж донаційної до єзуїтської колегії бібліотеки. Інші стародруки не мають суперекслібрисів,

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
однак мають однакові оправи зі світлого пергаменту із майстерним тисненням, переважно у вигляді смужок та рамок. У статті Ю. М. Шемети здійснено спробу ідентифікації донаційних оправ А. А. Ходкевичевої-Острозької до єзуїтської колегії [23], інформацію про особливості оправ і загалом огляд складу зібрання Острозького єзуїтського колегіуму вміщено у публікації І. О. Ціборовської-Римарович [22]. Наше порівняння тиснення схожих оправ та оправи «Книги о посництві» показало наявність ідентичних елементів. За браком місця ми маємо надію опублікувати матеріали щодо атрибуції острозьких оправ у складі зібрання Острозької єзуїтської колегії у подальшому. Однак варто обов'язково відмітити, що на форзацах вже кількох примірників вдалося виявити філіграні острозької папірні.

Для форзаців цих стародруків використано папір із водяними знаками, подібні до яких О. Я. Мацюк датує 1640 р. [16, с. 142, № 370–371], із зображенням знаку зверху Леліва, знизу Конча в овальному картуші з фігурним обрамленням. Наявність острозьких філіграней на форзацах стовідсотково доводить факт виготовлення оправ саме в Острозі. Це твір з астрономії Тіхо Браге, виданий у Франкфурті 1610 р. (In. 655), та два томи багатотомного видання творів Фоми Аквінського, надрукованого в Антверпені 1612 р. (In. 863/10, In. 863/15–16). Перша із книг має латинський запис на титулі про вкладення до Острозької колегії 1636 р., друга (т. 10) – подібний запис 1640 р. Така ж орнаментика використана при виготовленні багатьох інших оправ із зібрання Острозького колегіуму. Всі ці факти доводять виготовлення оправ у Острозі у першій половині XVII ст., і подальше дослідження дозволить ідентифікувати без перебільшення кілька сотень подібних оправ як за спільністю елементів тиснення оправ, так і за філігранями припалітурних аркушів. Поки що у кількох примірниках стародруків із зібрання Острозького колегіуму вдалося виявити також водяні знаки Любич та Топор під півмісяцем та орлом. Відтак маємо надію на більш аргументовану атрибуцію ранніх острозьких оправ, до якої долучаться фахівці з України та зарубіжжя. Встановлені факти розкривають нову сторінку з історії книжкової справи в Острозі, а саме такого її складника, як палітурництво, а також окреслюють сферу використання острозького паперу для місцевої палітурні.

Список використаних джерел

1. Бондар Н. П. Доробок Острозького культурно-видавничого осередку в фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського / Національний університет «Острозька академія» // Наукові записки. Сер. «Історичні науки». Вип. 13. – Острог, 2008. – С. 393–412.

2. *Бондар Н. П.* К вопросу о существовании двух вариантов или изданий Острожской Библии 1581 г. : флигранологический анализ экземпляров / Н. П. Бондар // Язык, книга и традиционная культура позднего русского средневековья в жизни своего времени, в науке, музейной и библиотечной работе XXI в. : Труды II Междунар. научн. конф. – М., 2011. – С. 174–190.
3. *Бондар Н. П.* Кириличні стародруки XV–XVII ст. у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського : каталог / уклад. Н. П. Бондар, Р. С. Кисельов, за уч. Т. М. Росовецької. – К., 2008. – 232 с. : іл.
4. *Бондар Н. П.* Філігранологічний аналіз примірників острожської Біблії 1581 р. як джерело історико-книгознавчих досліджень / Наталія Бондар // Наукові праці НБУВ. – Вип. 28. – К., 2010. – С. 288–302.
5. *Євтушенко А. В.* Про рідкісний примірник острожського видання Івана Федорова (з фонду Наукової бібліотеки Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна) / Алла Євтушенко // Наук. пр. Нац. Б-ки України імені В. І. Вернадського. – К., 2003. – Вип. 10. – С. 139–149.
6. *Запаско Я. П.* Мистецька спадщина Івана Федорова / Яким Запаско. – Львів : Вища шк., 1974. – 221 с. : іл.
7. *Запаско Я. П.* Пам'ятки книжкового мистецтва : каталог стародруків, виданих на Україні : 1574–1800 / Я. П. Запаско, Я. Д. Ісаєвич. – Кн. 1 : 1574–1700. – Львів : Вища школа, 1981. – 136 с. : іл.
8. *Ісаєвич Я. Д.* Першодрукар Іван Федоров і виникнення друкарства на Україні : 2-ге вид., переробл. і доповн. / Я. Д. Ісаєвич. – Львів : Вищ. шк., 1983. – 156 с. : іл.
9. *Лауцявичюс Э.* Бумага в Литве в XV–XVII веках / Э. Лауцявичюс. – Вильнюс : Мокслас, 1979. – 188 с. : ил.
10. *Лихачев Н. П.* Бумага и древнейшие бумажные мельницы в Московском государстве : Историко-археографический очерк / Н. П. Лихачев. – СПб. : Тип. Имп. АН, 1891. – 106 с., 116 табл.
11. *Лосиевский И. Я.* Первопечатные отечественные издания в Харьковских коллекциях : Сводный каталог. Ч. 1. Описание анонимного памятника печати, изданий Ивана Федорова и Петра Метиславца / сост. И. Я. Лосиевский. – Харьков, 1987. – 55 с., ил.
12. *Мацюк О. Я.* Бумага изданий Ивана Федорова / О. Я. Мацюк // Федоровские чтения. 1978. – М. : Наука, 1981. – С. 21–34 : ил.
13. *Мацюк О. Я.* Водяні знаки на папері друку Івана Федорова / О. Мацюк // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. – 1964. – № 3. – С. 37–46.
14. *Мацюк О. Я.* К истории острожской бумажной мельницы / О. Я. Мацюк // Федоровские чтения. 1981. – М. : Наука, 1985. – С. 144–148.
15. *Мацюк О. Я.* Острожська папірня кінця XVI–XVII ст. / Орест Мацюк // Острожська давнина : дослідж. і матеріали. – Львів, 1995. – Вип. 1. – № 1. – С. 37–39 : іл.
16. *Мацюк О. Я.* Папір та філіграні на українських землях : XVI – початок

- XX століття / О. Я. Мацюк. – К. : Наук. думка, 1974. – 296 с. : іл.
17. *Мицько І. З.* Острожська слов'яно-греко-латинська академія : 1576–1636 / І. З. Мицько. – К. : Наук. думка, 1990. – 192 с. : іл.
18. *Немировский Е. Л.* Иван Федоров и его эпоха : Энциклопедия / Е. Л. Немировский. – М. : Энциклопедия, 2007. – 912 с. : ил.
19. *Немировский Е. Л.* Начало книгопечатания на Украине. Иван Федоров / Е. Л. Немировский. – М. : Книга, 1974. – 224 с. : ил.
20. Острожская Азбука Ивана Федорова : Исследование. Словоуказатель / подгот. факс. изд., исслед. Е. Л. Немировского; словоуказатель А. М. Молдована. – М. : Книга, 1983. – 158 с. : прил. – 342 с. : ил.
21. *Тромонин К. И.* Изъяснение знаков, видимых на писчей бумаге / собрал и издал К. Тромонин. – М. : Тип. А. Семена, 1844. – [2], 22 с., CXXXI табл.
22. *Ціборовська-Римарович І. О.* Бібліотека Острожського єзуїтського колегіуму : історія та сучасний стан фонду // Наукові записки / Національний університет «Острожська академія». Сер. «Історичні науки». – Вип. 13. – Острог, 2008. – Вип. 13. – С. 378–392.
23. *Шемета Ю. М.* Суперекслібрис Анни-Алоїзи Острожської у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського / Юлія Шемета // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – Вип. 10. – К., 2003. – С. 157–171.
24. *Gębarowicz M.* Z dziejw piśmiennictwa XVI–XVIII w. / M. Gębarowicz // Roczniki biblioteczne. – Wrocław-Warszawa, 1966. – T. 10. – Z. 1–2. – S. 1–83 : 30 tabl.
25. *Grasshoff H.* Ivan Fedorovs griechisch-russisch / kirchenslawisches Lesebuch von 1578 und der Gothaer Bukvar' von 1578 / 1580 / H. Grasshof, J. S. G. Simmons // Abhandlungen der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Klasse für Sprachen, Literatur und Kunst. – Berlin : Akademie Verlag, 1969. – № 2. – 29 s., 33 tafel.
26. *Laucevicius E.* Popierus Lietuvoje XV–XVIII a. = Лауцявичюс Э. Бумага в Литве в XV–XVIII вв. / E. Laucevicius. – Vilnius : Mitnis, 1967. – 287 с.

Людмила Гутник,
мол. наук. співроб. НБУВ

ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО КІНОПЛАКАТА ЯК ФЕНОМЕНА ВІТЧИЗНЯНОЇ КУЛЬТУРИ

У статті зазначено, що, незважаючи на низку видань та публікацій, присвячених плакату, такий його різновид, як кіноплакат, залишається на сьогодні практично невивченою ділянкою не лише вітчизняного графічного мистецтва, а й культури взагалі. Особливу увагу в дослідженні приділено окресленню кола проблем, які необхідно розглянути з метою вивчення науково-інформаційного потенціалу українського кіноплаката ХХ ст., а також проаналізовано джерела за темою. Наголошено, що лише наявність повного зібрання даного виду образотворчих видань, а також підготовка інформації, упорядкованої, систематизованої та представленої належним чином у вигляді ілюстрованої бібліографічної бази даних, уможливило вирішення окреслених завдань з вивчення і дослідження кіноплаката.

Ключові слова: плакат, кіноплакат, феномен культури, інформаційний потенціал, кіномистецтво, графіка, реклама, виставка, культура, художньо-стилістичні особливості, зібрання плаката, бібліографічна база даних (ББД).

Мистецтво є органічним складником нашої культури, а кожен з його видів – естетичний феномен, що має власну специфічну мову та засоби втілення художнього образу. Історія розвитку українського кіноплаката пов'язана не лише з історією розвитку вітчизняного кіномистецтва, а й кінематографа інших країн. Так само як кінематограф вирішує багато відповідальних завдань і гострих, нагальних тем і проблем, так і реклама його досягнень є важливою та відповідальною справою митців, які мають донести до глядача ідейно-художню сутність кінотворів. Окрім інформаційної функції кінореклами, значення даного різновиду плакатної графіки полягає в тому, що кожен аркуш не лише розкриває зміст фільму через конкретний художній образ, а й відображає індивідуальні риси творчості автора плаката. Одночасно він є потужним засобом масового ідейно-естетичного впливу на глядачів.

Тематика, зміст та художньо-стилістичні особливості плаката визначаються жанром та ідейно-художнім змістом кінотвору. Інтерпретуючи ідейно-тематичний зміст та задум фільму за допомогою цілої системи зображальних мистецьких засобів, плакат набуває ще й естетичних якостей.

Кіноплакат є одним із специфічних різновидів рекламного плаката. Його специфіка, на відміну від політичного, полягає у відтворенні образів, створених кіномитцями. Будучи самостійним твором образотворчого мистецтва, він синтезує та відображає ідею кінофільму і через зображальні графічні засоби доносить її до глядача. І не просто інформує про появу того чи іншого фільму, а й спонукає до певних асоціацій, до відчуття атмосфери кінотвору, його емоційного звучання. Значення кіноплаката виходить за межі вузької інформаційно-рекламної функції, оскільки він формує художній смак глядачів.

Український радянський кіноплакат протягом всього часу свого існування завжди був характерним явищем і опосередковано відображав історико-культурні процеси та художні особливості того чи іншого періоду. Теми і проблематика, які порушувалися у кінематографії України, республік колишнього СРСР, окремих зарубіжних країн, зокрема, історія, політичний устрій, економіка, наука, культура, література, освіта, сучасне життя країни, морально-етичні, філософські проблеми тощо, як і створювані образи героїв, знаходили відображення у кіноплакатах.

Незважаючи на те, що український кіноплакат становить вагомий науково-дослідницький ресурс, цей історико-культурний документальний пласт ще й досі залишається практично недослідженим, ані як різновид графічного мистецтва, ані як феноменальне явище культури, що й засвідчив огляд виявлених джерел за темою.

Варто зауважити, що фундаментальних сучасних джерел з історії та теорії такого жанру, як кіноплакат, не виявлено. Серед наявних джерел заслуговує на увагу праця І. І. Золотоверхової [1], у якій на основі зібрання українського кіноплаката Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського вперше досліджується становлення і розвиток вітчизняного кіноплаката 1920–1930-х рр. на тлі тогочасних суспільно-політичних і культурних подій. Видання містить ґрунтовну вступну статтю, хронологічний каталог плакатів, а також матеріали до біобібліографії художників, які працювали у мистецтві кіноплаката означеного періоду. Матеріал цінний тим, що у процесі роботи автором було атрибутовано 92 плакати і розшифровано 17 монограм, криптограм та підписів художників.

Український кіноплакат 1920 – початку 1930-х рр. знайшов лише оглядове відображення в «Історії українського мистецтва» [2; 3], де зазначається, що «у середині 20-х років з'являється радянський кіноплакат, зокрема в 1924 році – плакати до документальних фільмів-журналів «Маховик», «Вугілля й метал». У них відчувається прагнення до композиції, цікавої не

тільки поданням матеріалу і монтажем кадрів, а й чітко визначеними агітаційними завданнями» [2, с. 215]. Наголошено, що у кіноплакаті другої половини 20-х років працював великий колектив майстрів, серед яких названі імена К. Болотова, А. Фіногенова, І. Літинського, А. Бондаровича, О. Сиротенка, М. Кузьковського, В. Брискіна. Стосовно реклами до художніх фільмів, здебільшого зарубіжних, висловлено думку, що вона «зводилася до натуралістичного відтворення окремих кадрів, що було типовим і для перших радянських фільмів «Укразія» та «Волзькі бунтарі»» [2, с. 215]. Побіжно у виданні висвітлено діяльність у галузі кіноплаката письменника, кінорежисера, художника О. Довженка, згадано відомі його плакати до кінофільмів «Боротьба велетнів», «Синій пакет», у яких він «залучив мотиви кінокадрів, однак змонтував їх і графічно оформив з творчою вигадкою, використавши традиції сатиричної графіки, підсиленої пластичною мовою плаката» [2, с. 215].

Лише три невеликі абзаци тієї ж «Історії українського мистецтва» [3] присвячено кіноплакату 1960-х рр. Але то є просто короткі характеристики окремих аркушів, виконаних художниками В. Подчекаєвим до фільмів «Капітани голубої лагуни» та «Маленькі мрійники», Т. Лящуком до кінокартин «Черемушки», «Наймичка», «Гадюка», І. Кружковим до фільмів «Бур'ян» та «Анна Кареніна», Т. Хвостенко до фільму «Я купив тата», Г. Якутовичем до «Тіней забутих предків», В. Решетовим до «Вія», а також О. Вороною до кінофестивалів, які відбувалися в Україні.

У новій історії українського мистецтва [4] у відповідних розділах, що досліджують стан розвитку вітчизняної графіки ХХ сторіччя, мистецтвознавці О. Лагутенко, О. Роготченко, О. Авраменко поряд з іншими видами графіки висвітлюють і стан розвитку плакатного мистецтва. Проте і в цьому виданні подано мінімум інформації стосовно кіноплаката. Зокрема, лише у розділі «Мистецтво другої половини 1950–1980-х рр.», де О. Авраменко подає досить коротку характеристику плакату означеного періоду, вона говорить про урізноманітнення жанру плаката, зокрема про те, що, окрім політичного та агітаційного, набували ваги кіноплакати рекламні, екологічні, спортивні тощо [4, с. 540].

Згадуваною раніше дослідницею української графіки О. Лагутенко було підготовлено і видано кілька монографій з історії вітчизняного графічного мистецтва ХХ сторіччя, в яких вона разом з іншими видами плаката розглядає і кіноплакат [5; 6; 7]. Не можна не погодитися з дослідницею, яка зазначає, що «розвиток кіноплакату в 1920–30-ті роки став важливою ділянкою агітаційного «мистецтва», оскільки для створення радянської кінореклами потрібно було виготовити такий кіноплакат, який би не просто

виступав у «ролі торгового посередника між фільмомом і його споживачем», а й був «глашатаєм фільму, тлумачем змісту й суспільного призначення його» [7, с. 41]. Завдяки цьому тиражованому друкованим способом кіноплакату приділялося не менше уваги, ніж плакату політичному. Автор наголошує, що про увагу до цього жанру графічного мистецтва свідчать спеціалізовані виставки, зокрема, перша виставка кіноплаката, яка відбулася 1925 р. у Москві, на якій експонувалися «вітчизняні» твори та роботи з Німеччини, Франції, Англії, Швеції, Італії, Америки, а також Друга виставка 1926 р., яка представляла кінопродукцію Радянського Союзу (Україна експонувала роботи ВУФКУ). Виставки кіноплаката відкрилися у Харкові 1926 р., а 1927 р. на виставці «Художник сьогодні» в розділі кіноплаката демонструвалися друковані твори, оригінали й ескізи.

У «Нарисах з історії української графіки ХХ століття» йдеться, зокрема, про пластичні засоби кіноплаката, які були в 20-х рр. ХХ ст. близькими до плаката політичного, хоча вже й існували певні розбіжності в образній будові. Окрім того ми дізнаємося, що кіноплакати українських графіків експонувалися на міжнародних виставках радянського кіно в Німеччині, Франції, Чехії, Іспанії, США, Голландії. О. Лагутенко згадує імена художників-кіноплакатистів, зокрема, А. Бондаровича, А. Фіногенова, І. Літинського, К. Болотова, який лише на виставці «Художник сьогодні» 1927 року експонував 22 свої роботи, а на виставці в Лейпцигу 1927 року його плакат «Еспанська танцюристка» був відзначений нагородою [6, с. 142–143].

Початковим етапом у вивченні історії радянської рекламної графіки слід вважати два видання В. М. Ляхова [8; 9]. Проте всі висновки та узагальнення, зроблені дослідником у цих працях, стосувалися виключно російської рекламної графіки. Перший альбом висвітлює досягнення торговельної та видовищної реклами за період 1917–1932 рр. У другому подано характеристику найбільш характерних художніх рис розвитку радянської реклами протягом 1933–1973 рр. У обох альбомах вміщено великий масив ілюстративного матеріалу та включено біографічні довідки про митців. Як зазначав автор, друкована реклама, яка пропагувала кіно, театр, виставки тощо. знаходила визнання як найважливіший засіб інформації [9, с. 10]. У своєму дослідженні В. Ляхов говорить про гостру публіцистичність, яка була основою успіхів у кіноплакаті 1920-х рр., про ілюстративність, станкову завершеність плакатної композиції, неприйняття метафоричності в кінорекламі 1930–1950-х рр., а також спрощену реалістичність, яка була особливістю плакатів 1940–1950-х рр. Ми дізнаємося, що найбільш цікаві і результативні зрушення у мистецтві

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
реклами першої половини 60-х рр. були у художників кіноплаката, і виявлялися вони у розширенні діапазону художніх засобів та образних рішень [9, с. 20].

Деякі питання теорії і критики плаката радянського періоду знаходимо у публікації мистецтвознавця Л. Владича [10], в якій автор констатує факт спостереження різкого відставання історії, теорії і критики плаката не лише від вимог життя, а й від загального рівня розвитку цього виду образотворчого мистецтва, та наголошує, що нерозробленість важливих питань історії радянського плаката, проблем теорії і критики, відповідно, впливають на творчість художників, які працюють у плакаті, часто дезорієнтують їх. Ми згодні з твердженням Л. Владича, який зазначає, що для більшості істориків мистецтва радянський плакат залишається російським плакатом, що характерно для всіх історичних періодів. Але причиною цього він вважає не ігнорування мистецтвознавцями творчості плакатистів колишніх союзних республік, а незнання фактичного матеріалу, що, своєю чергою, приводить до нерозробленості такої важливої теоретичної проблеми, як національна своєрідність та розмаїття радянського плаката.

Критичну оцінку стану розвитку українського кіноплаката середини 1960-х рр. та його основні принципи і особливості викладено у статті С. Волинського [11], де йдеться про те, що сталий колектив художників, які опановують цей жанр плакатного мистецтва, склався на фабриці «Укррекламфільм». Дослідник зазначає, що серед робіт, виданих фабрикою, кращими зразками є плакати історичної та дитячої тематики, виконані О. Вороною, Т. Лящуком, І. Кружковим, В. Подчекаєвим, В. Калущким, Ю. Чеканюком, С. Ляліним та іншими художниками. Разом з тим автор висловлює деякі роздуми і побажання стосовно того, яким має бути кінорекламний плакат. Основними принципами створення плаката, на думку С. Волинського, мають бути «лаконізм, узагальненість образів, органічне пов'язання малюнка і тексту». Він говорить про те, що кіноплакат «має і свої певні особливості, які виходять з його призначення: інформувати глядача про фільм, дати загальне уявлення про його тематику, настрої і, що найважливіше, зацікавити глядача, викликати у нього бажання прийти подивитися картину».

Автором низки статей, в яких відбилися погляди художника-плакатиста на ключові проблеми і завдання розвитку українського радянського плаката, є Тимофій Андрійович Лящук – педагог, керівник майстерні плакатного мистецтва Київського державного художнього інституту (КДХІ) протягом 1964–1994 рр. Зокрема, у його публікації «Деякі проблеми

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
розвитку сучасного українського плаката» [12] порушені питання недостатнього дослідження та висвітлення теми плаката у мистецтвознавчій літературі. Автор порушує проблеми професійної майстерності художників, а також питання високої художньої якості плакатів, що залежить як від методів редагування, так і від поліграфічних можливостей видавництва.

Продовженням висловлених Т. Лящуком думок стосовно проблем розвитку українського плаката стала його стаття «Про стан сучасного плакатного мистецтва» [13], у якій дослідником було узагальнено значний досвід, нагромаджений вітчизняним плакатом на сучасному етапі, а також проведено ґрунтовний аналіз напрацювань у цій галузі та надано фахові поради митцям. Автор не оминає увагою і кіноплакат, зокрема він зазначає, що наприкінці 1970-х рр. «досягнення кіноплаката тісно зв'язані з ім'ям І. Кружкова, який довгий час був художнім редактором фабрики «Укррекламфільм», що випускає кінорекламну продукцію. Похвали, адресовані сьгоднішньому українському кіноплакату, мають коріння у створеному раніше. У кіноплакаті працює талановитий колектив, але прикро, що коло його членів замкнулося, створилася свого роду кіноплакатна еліта, в яку не дуже то й пускають новачків. А без оновлення, як відомо, не буває росту» [13, с. 17].

Окремі теоретичні аспекти історії становлення та розвитку мистецтва плаката викладено у посібнику «Композиція плаката» [14], де автором було розглянуто роль і місце плаката у системі візуальної комунікації, проведено аналіз образотворчих композиційних засобів побудови художнього образу плаката, а також окреслено методику підготовки фахівців у майстерні плаката Харківської державної академії дизайну і мистецтв. У контексті висвітлення історії розвитку рекламного плаката, зокрема, кіноплаката, В. Шевченко виокремлює лише кіноплакат російського авангарду середини 1920–1930-х рр. та згадує імена видатних майстрів кіноплаката В. і Г. Стенбергів, О. Родченка, М. Длугача. Як зазначає дослідник, «загалом плакати, що анонсували кінострічки, як і самі фільми того часу, стали новою формою радянського мистецтва. Серед них були справжні шедеври, які зумовили розвиток графічної мови плаката на перспективу і увійшли в історію образотворчого мистецтва» [14, с. 27].

Російський радянський кіноплакат, на відміну від українського, знайшов більш широке відображення у мистецтвознавчих працях та критичних оглядах. Так, дослідження російського кіноплаката 1890–1940-х рр. як засобу масової комунікації і як особливого жанру графічного дизайну стало основою кандидатської дисертації Ю. В. Єрохіної [15], у якій вона зазначає, що специфіка вивчення кіноплаката як жанру графічного дизайну полягає

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34 у його тісному зв'язку з мистецтвом кіно. Залежно від цього автор виділяє такі основні функції кіноплаката: ідеологічного комунікативного каналу, комерційної комунікації, художньо-графічної комунікації, які й зумовили історичне самовизначення російського кіноплаката як особливого жанру графічного дизайну в цілому і частини видовищного плаката. Як зазначає дослідниця, у результаті розвитку кіноплакат набув власних художньо-стилістичних особливостей, які і визначають його як самостійне цілісне художнє та історико-культурне явище.

За останнє десятиріччя було видано низку альбомів, присвячених російському плакату, які вміщують великий масив ілюстративного матеріалу.

3-поміж інших привертає увагу видання, що презентує російський плакат німого кіно [16], в якому висвітлено основні напрямки розвитку кіноплаката 1900–1930-х рр. та репродуковано 161 кіноплакат, створені як невідомими художниками, так і видатними представниками російського авангарду – О. Родченком, А. Лавінським, Володимиром і Георгієм Стенбергами, Я. Руклевським, М. Прусаковим, О. Наумовим, М. Длугачем. У альбомі вміщено також короткі біографічні відомості про художників кіноплаката.

Унікальним виданням є альбом, присвячений російському кіноплакату періоду 1908–2001 років, який містить репродукції 300 рекламних плакатів кращих художніх фільмів, які демонструвалися у кінотеатрах Росії [17].

На основі плакатних зібрань Російської державної бібліотеки, Державного музею історії Санкт-Петербурга, Державного музею політичної історії Росії, приватних зібрань було створено тематичний альбом, який розкриває особливості відтворення образу жінки в російському рекламному та політичному плакаті за період 1890 – 1980-х рр. [18]. У вступній статті до альбому зазначено, що кіноплакат надзвичайно різнобічно розкривав образ не лише сучасної жінки, а й представниць минулого і майбутнього.

Історію зародження і розвитку російського плаката кінця XIX – початку XX ст., насамперед рекламного плаката і афіші, на основі колекції плакатів Державної бібліотеки Росії викладено у монографічному дослідженні Н. І. Бабуріної [19].

Темі висвітлення досягнень та особливостей російського кіноплаката періоду 1920-х – початку 1960-х років присвячено збірник статей «Советский киноплакат» [20], який містить публікації художників-практиків Я. Руклевського, М. Хейфіца, В. Корецького, І. Йоффе.

Кращі зразки колекції видовищного плаката 1917–1987 рр., що

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34 зберігаються у фондах Російської державної бібліотеки (Державна бібліотека СРСР ім. В. І. Леніна), стали основою для наступного альбому, автором-укладачем якого також є Н. І. Бабуріна [21]. У ньому розкрито основні напрямки розвитку та завдання радянського видовищного плаката. Особлива увага приділяється виданню кіноплаката та його творцям. Основний масив репродукованих документів складає російський видовищний плакат, оскільки плакати деяких республік колишнього СРСР представлені у колекції лише окремими зразками. Український кіноплакат презентований двома роботами київських плакатистів В. П. Трегубенка («Підсудний») та О. В. Штанка («Одиночне плавання»), виконані 1986 року.

Кіноплакат найчастіше був об'єктом художньої критики на мистецьких виставках. Тому окремо хотілося б звернути увагу на публікації робіт з даної тематики у періодичних виданнях, як в спеціалізованих часописах з питань образотворчого мистецтва, так і в газетах. Звичайно, вони не є ґрунтовними науковими дослідженнями з історії розвитку кіноплаката, але незаперечна цінність цього матеріалу в тому, що він писався сучасниками, які жили у тогочасному середовищі, більше того, окремі з них працювали над створенням кіноплакатів. Сьогодні крізь призму часу вже можемо оцінити та використати цей фактичний матеріал для подальших наукових розроблень.

Як показує дослідження питання, на сторінках фахових періодичних видань «Творчество» та «Искусство» не зустрічаємо критичних оглядів чи рецензій стосовно українського плаката. Натомість маємо публікації, підготовлені на основі досліджень російських авторів – І. Хохлова, М. Йоффе, М. Хейфіца, І. Цирліна, присвячені висвітленню стану розвитку радянського кіноплаката (здебільшого російського) за результатами чергових спеціалізованих виставок. Так, проблеми обговорення виставки кіноплаката, що проходила в Москві у квітні 1958 року, знайшли відображення у статті І. Цирліна [22], який знайомить нас з роботами лише російських плакатистів «Рекламфільму» та «Мосфільму» Ю. Царьова, Л. Корчмкіна, В. Скачкова, В. Кононова, М. Хазановського, С. Дацкевича, М. Хейфіца, Б. Зеленського, І. Коваленка і не подає загальної картини розвитку тогочасного радянського кіноплаката.

Ґрунтовний критичний аналіз діяльності у галузі кіноплаката декількох поколінь російських митців – Л. Фраймана, С. Дацкевича, І. Юдіна, Б. Рудіна, В. Сачкова, В. Островського, В. Антипова, М. Хазановського, Л. Левшунової, П. Золотаревського, В. Каракашева та ін. подається у публікації І. Хохлова [23], яка вміщує огляд експозиції виставки кіноплаката 1971 року, організованої спеціалізованим московським видавництвом «Рекламфільм».

Аналіз експозиції Всесоюзної виставки плаката, що відбулася 1972 року у Вільнюсі став основою статті, підготовленої художником М. Хейфіцем [24]. Серед різновидів тогочасного видовищного плаката він виокремлює цирковий, театральний та концертний плакат. Окремо автор звертає увагу і на кіноплакати (роботи плакатистів «Рекламфільму»). За матеріалами цієї ж виставки дослідницею М. Шатовою було висловлено роздуми стосовно специфіки окремих жанрів плакатного мистецтва, а також їх взаємозбагачення і взаємовпливу. Вона зазначає, що основними функціями культурно-видовищного плаката як повноцінного твору графічного мистецтва мають бути ідейно-просвітницька, суспільна, естетична, а не інформаційна [25, с. 12].

Метою наступних публікацій, згадуваного нами раніше, художника, дослідника радянського плаката М. Іоффе [26; 27] було окреслення завдань та призначення кіноплаката, висвітлення прогресивних тенденцій у творчій практиці російських плакатистів, виявлення найбільш вдалих і оригінальних робіт та розкриття шляхів успіху їх виконання, а також з'ясування причин створення плакатів низької якості.

Український радянський кіноплакат частково знайшов відображення у працях вітчизняних дослідників, серед яких хотілося б згадати історика, мистецтвознавця Б. Бутника-Сіверського. Зокрема, у його статті «Художник пропагує кіно» [28] мистецтвознавець подає висновки і спостереження щодо стану та досягнень українського кіноплаката 1962–1963 рр., отримані ним після перегляду експозиції спеціалізованої виставки у київському кінотеатрі ім. О. Довженка. Автор оригінально порівнює кіноплакат з тригранною призмою, яка є своєрідним преломленням культури міста зі станом двох мистецтв – образотворчого та кіномистецтва. Але це не просто повідомлення про виставку, оскільки в цій публікації мова йде також про функції, обов'язки та завдання сучасного кіноплаката. Зокрема, Б. Бутник-Сіверський зазначає, що «кіноплакат – твір, покликаний засобами графічного мистецтва пропагувати мистецтво кіно, допомогти глядачу вибрати фільм, підготувати до сприймання ще не знайомої йому стрічки», а головний його обов'язок – розкрити емоційне забарвлення кінофільму, його психологічний лад і цим самим налаштувати глядача на сприйняття. Зі статті ми дізнаємося, що на виставці експонувалося близько ста плакатів цілого колективу художників фабрики «Укррекламфільм», які раніше зарекомендували себе як майстри плаката політичного. Він відносить плакати до історичних фільмів, психологічної драми, кінокомедії та до фільмів побутового жанру. Ще раз наголошуючи про залежність плаката від фільму, який рекламується, Б. Бутник-Сіверський висловлює думку про

те, що жанр кінокомедії перебуває на даному етапі у гіршому стані у порівнянні з іншими жанрами, а звідси, як наслідок, і низька якість кіноплакатів. Автор статті досить критично підійшов до огляду виставки, відзначаючи не лише кращі зразки кіноплакатів, а й вказуючи на невдалі та невиразні роботи. Одночасно Бутник-Сіверський закликає проводити подібні виставки у виставковій залі Спілки художників та запрошувати глядачів до прилюдного обговорення.

Друга виставка українського кіноплаката, що відбувалася у Києві 1964 року, знайшла відгук у статті Б. Бутника-Сіверського [29]. Як зазначає автор, кіноплакат став активною пропагандою мистецтва кіно, а над його виконанням працюють художники високої кваліфікації. Найбільш вдалими дослідник називає плакати до історичних кінокартин та до фільмів, головними персонажами яких є діти. Говорячи про невдачі кіноплаката, автор наголошує, що «кіноплакат, як і всякий інший вид справжнього мистецтва, не можна сполучати з беззмістовністю, поверховістю, ремісництвом» і повідомляє, що найслабшими є плакати до комедій, а також аркуші, виконані на основі фотомонтажу. Український кіноплакат стає багатшим, різноманітнішим, а до його виконання долучається все більше нових митців. Дослідник зауважує, що художники, на жаль, дуже мало звертають увагу на негативи, які побутують у сучасній кінорекламі та закликає їх відчуті і зрозуміти, що «кіноплакат – справа великої ваги, де проблеми ідейної спрямованості і високої професійної майстерності складають нерозривне ціле».

Проблеми, які порушувалися під час обговорення виставки кіноплаката 1968 року, організованої Управлінням у справах кінофікації при Раді Міністрів УРСР, стали основою наступної публікації того ж автора [30]. Провідною думкою публікації є зауваження, що кіноплакат має бути не лише звичайною рекламою кінострічки, «а й нашою пам'яттю», справжнім твором мистецтва. Мова йде про створення незмістовних, непривабливих кіноплакатів, і, зокрема, про умови, в яких доводилося працювати художникові під час їх створення. По-перше, на виконання того чи іншого плаката відводилося обмаль часу, по-друге, художник не мав можливості побачити сам фільм, по-третє, матеріалом для роботи ставала найчастіше назва фільму та близько десяти-п'ятнадцяти фотографій з кінокадрів, які навіть відбиралися не режисером, сценаристом чи оператором, а фотографом. Все це, звичайно, ніяк не сприяло глибокому розкриттю образу, розумінню головної думки кінотвору тощо. Б. Бутник-Сіверський наголошує, що на виставці було експоновано багато вдалих плакатів, зокрема, І. Кружкова до фільмів «Бур'ян» та «Анна Кареніна»,

Т. Лящука до «Наймички» та «Гадюки», Л. Капітана до кінокартини «Зачарована Десна», Г. Кислякової до «Сплячої красуні», В. Решетова до «Віа», В. Мельникової до «Вечора на Івана Купала», І. Кружкова до «Снігової королеви», Г. Якутовича до «Тіней забутих предків». І ми отримуємо пояснення, що глибокозмистовні плакати було створено до кінофільмів за літературними творами, оскільки художники могли, власне, перечитати їх.

Про досягнення вітчизняних плакатистів, представлені на Другій Республіканській виставці українського плаката, що проходила у Києві 1974 року, також писав Б. Бутник-Сіверський [31]. Як зазначив автор, не зважаючи на те, що на виставці домінував політичний плакат, культосвітня реклама у багатьох її різновидах (театральна і концертна афіші, виставковий, музейний, цирковий та кіноплакат, спортивні та фестивальні плакати й афіші) була експонована досить широко, їй було відведене належне місце. Б. Бутник-Сіверський зазначає, що «радянська реклама, не зрікаючись ролі популяризатора творів мистецтва і в той же час будучи сама твором мистецтва, стала одним з активних засобів естетичного виховання народу. Активний розвиток різних видів культосвітнього плаката – ще одне свідчення того, як збагатився цей жанр за останні роки, як зріс його мистецький рівень» [31, с. 7].

Виставка «Український кіноплакат», що відбувалася у київському кінотеатрі «Кінопанорама» і представляла кращі роботи плакатистів «Укррекламфільму», створені протягом 1974 року, знайшла відображення у короткій замітці Л. Калашникова [32].

Успіхи III Республіканської виставки 1978 року, яка розкрила значення плаката в українському образотворчому мистецтві в системі художньої творчості, висвітлено у публікації В. Цельтнера [33]. Автор визначає провідні теми тогочасного плаката та шляхи і засоби їх втілення. Як стверджує дослідник, «помітне місце посідали на виставці видовищні рекламні плакати... Їх тематична широта відобразила культурне життя нашої країни з притаманним йому розмаїттям, глибоким змістом і радісним духом. Робота над афішами театральних і циркових вистав, кінофільмів, художніх виставок, спортивних змагань, концертів, фестивалів, музеїв і т. п. вимагає від художника високої загальної культури, гострого «почуття жанру» і вміння віднайти йому пластичну паралель у яскравому і неодмінно свіжому зоровому образі. Творчість цілої низки митців – учасників виставки дає підстави твердити, що український видовищний плакат за останні роки зробив незаперечні успіхи. Кіноплакати Е. Антохіна, Ю. Воеводи, Р. Кириченка, Тамари Лящук, В. Мельникової, В. Подчекаєва,

Л. Постних, В. Решетова, Р. Сахалтуєва, В. Шості, афіші концертів, театральних вистав і виставок, створені Б. та С. Бродськими, В. Буглаком, В. Вітром, Л. Даценко, Р. Зарицьким, В. Ларіним, О. Масиком, М. Попіновим, П. Чобітьком, В. Шпаньком та іншими – твори високого мистецького рівня. Вони радують сміливою фантазією, винахідливістю, відчуттям культурної події як свята і – головне – власним оригінальним баченням, розумінням вистави, виставки, кінофільму, тобто саме тим, без чого плакат перетворюється на звичайну об'яву – річ корисну, та анітрохи не належну до явищ мистецтва» [33, с. 16–17]. В. Цельтнер повідомляє також про широку «географію» вітчизняного плаката, яку продемонструвала ця виставка, адже її учасниками були митці найбільших міст України.

Інформацію про Республіканську виставку кіноплаката, що експонувалася у приміщенні Київського будинку кіно і на якій були представлені зразки творів цього жанру за період від 1977 по 1980 рік, отримуємо зі статті Ю. Іванченка [34]. Автор наголошує, що кіноплакат, як і плакат політичний, вчасно і надзвичайно оперативно відгукується на всі проблеми і завдання, поставлені перед мистецтвом життям. Ю. Іванченко подає короткий екскурс по виставковій експозиції, акцентуючи увагу на кращих роботах митців. Виставка українського кіноплаката засвідчила той факт, що в наш час в Україні багато художників успішно і плідно працюють у жанрі кіноплаката, вони «всесмірно й наполегливо домагаються удосконалення цієї оригінальної та вельми потрібної форми образотворчого мистецтва». Ю. Іванченко відзначає гостроту і публіцистичність плаката одного з провідних майстрів кіноплаката Т. Лящука до художньо-документальної стрічки «Кентаври», вдале розкриття драматизму і в той же час оптимістичності зображуваного у фільмі часу у плакаті В. Подчекаєва до фільму «Червоні дипкур'єри», вміння вловити емоційний зміст кінокартини у плакатному аркуші В. Решетова «Інкогніто з Петербурга», здібність продемонструвати широту виражальних можливостей жанру кіноплаката художниками В. Мельниковою у плакаті до фільму «Степ» за однойменною повістю А. П. Чехова, Л. Слуцького та О. Гайдая до фільму «Дударики». Окремо автор публікації говорить про високу майстерність відомих майстрів плаката О. Ворони і О. Семенка до картин «Солдати революції» та «Особливо небезпечні». Разом з тим Ю. Іванченко звертає увагу на творчість молодих художників – Ю. Чеканюка («Навколо світу за 80 днів»), В. Гаркуші («Осінній марафон»), Т. Дем'яненко («Козаки-розбійники»), які вирізняються, як зазначає автор, «свіжістю й винахідливістю в розкритті образів».

Не менш важливим інформаційним джерелом є каталоги мистецьких виставок, як загальні, так і спеціалізовані, тематичні. І хоча вони не претендують на повноту окреслення реальної ситуації та висвітлення всіх проблем і тенденцій тієї чи іншої галузі мистецтва, їх можна використовувати як допоміжні документальні джерела для досліджень як загальної історії мистецтва кіноплаката, так і вивчення діяльності окремих художників, які працювали у цьому виді плакатної графіки. Цінність цих каталогів у тому, що окрім фіксації факту участі у виставці того чи іншого художника ми можемо отримати повну інформацію про кожен твір мистецтва (назву, розміри, техніку виконання), а також дату та місце народження митця.

З метою висвітлення досягнень сучасних митців 1927 року у Харкові Народним Комісаріатом освіти та Харківським окружним відділом профспілки РОБМИС було влаштовано виставку «Художник сьогодні» [35]. Кіноплакат був представлений у виставковій експозиції роботами згадуваних раніше митців – К. Г. Болотова, А. М. Бондаровича, а також Г. Н. Фіногенова, Т. В. Ліфшиця. Всього на виставці було представлено 39 кіноплакатів.

Творчим звітом російських плакатистів стала виставка радянського кіноплаката 1956 року у Москві, яка була підсумком плідної роботи колективу художників «Рекламфільму» за 1954–1955 рр. [36]. Каталог творів цієї виставки є надзвичайно інформативним, оскільки він містить додаткові відомості про жанр та країну-виробника рекламованого фільму. Ми дізнаємося, що в той час на російських екранах, окрім вітчизняних, демонструвалося багато чеських, румунських, індійських, італійських, угорських, французьких, аргентинських, австрійських, польських, німецьких, китайських, англійських та японських кінокартин, а серед її учасників були дипломанти Міжнародної виставки плакатів 1927 року у м. Монце-Мілані (Герасимович Й. В., Руклевський Я. Т.) та Міжнародної виставки плакатів 1948 року у Відні (Б. О. Зеленський, А. П. Бельський).

Каталог ювілейної художньої виставки 1964 року в Києві, присвяченої 150-річчю з дня народження Т. Г. Шевченка, є підтвердженням того, що у розділі експозиції «Плакат» були експоновані і кіноплакати шевченківської тематики, зокрема роботи художників І. М. Кружкова до фільму «Назар Стодоля», Т. А. Лящука до кінофільму «Сон», фільму-опери «Наймичка», фільму-балету «Лілея», спільна робота художників В. В. Бескакотова та О. В. Ворони – плакат до фільму «Тарас Шевченко», а також афіша до кінофестивалю художніх і науково-популярних фільмів, присвячених Кобзарю [37].

1970 року у Києві відбулася республіканська спеціалізована художня виставка «Український радянський плакат», присвячена 100-річчю від дня народження В. І. Леніна. На цій виставці демонстрували свої здобутки майстри політичного та рекламного плаката за період 1918–1968 рр. Помітне місце в експозиції виставки, як за кількістю, так і за тематичним діапазоном, займав кіноплакат. За матеріалами цієї виставки окрім каталогу [38] було підготовлено і видано альбом [39], який разом з широким ілюстративним наповненням містить невелику, але досить інформативну вступну статтю, у якій М. О. Склярська висвітлює картину розвитку плакатного мистецтва 1920–1960-х рр., виокремлює різновиди, окреслює тематику плакатів, їх художньо-стилістичні особливості на прикладі творчості провідних майстрів. Рекламний плакат автор характеризує як особливий та специфічний вид плаката, а серед кращих кіноплакатів називає роботи В. Калущького і В. Подчекаєва, Г. Якутовича та Т. Лящука [39, с. 7].

Майстри кіноплаката брали участь і в Республіканській художній виставці «Художники України до 100-річчя від дня народження В. І. Леніна» [40], зокрема, на ній були експоновані твори І. М. Кружкова до фільму «Шосте липня», В. А. Чеканюка до кінокартини «Орлята Чапая», В. Т. Шпанька до фільму «Ескадра повертає на Захід» (всі – 1968 року), І. С. Горбенка до кінофільмів «Дума про британку» (1968) та «Останній крадіж» (1969).

Друга Республіканська виставка плаката, що експонувалася 1974 року у Києві, стала підсумком роботи художників плакатистів за 1969–1974 рр. І хоча політичний плакат домінував в експозиції і залишався провідним жанром, театральна, циркова і концертна афіші, реклама виставок, музеїв, спортивні та фестивальні плакати, а також кіноплакат, займали на виставці гідне місце, що засвідчує каталог цієї виставки, який подає панораму стану тогочасного плакатного мистецтва [41].

Про успішний розвиток та досягнення українського кіноплаката свідчить той факт, що на П'ятій та Шостій Всесоюзних виставках плаката 1976 та 1981 років у Москві експонувалися кращі зразки кіноплаката київських художників В. А. та Ю. А. Чеканюків, В. К. Шості, В. Т. Шпанька, Л. А. Слуцького, В. М. Решетова, І. Д. Прокопенка, В. О. Подчекаєва, В. П. Мельникової, Т. А. та Т. І. Лящуків, І. М. Кружкова, В. П. Калущького, А. В. Іконникова, Ю. П. Воеводи, Ю. І. Бондаренка, Ю. І. Агапова, О. А. Гайдая, В. І. Гаркуші, Т. К. Дем'яненко, Л. Г. Постних, Р. П. Сахалтуєва, О. І. Семенка, О. П. Сосновської [42; 43].

1985 року у Центральному виставковому залі Спілки художників СРСР у Москві було відкрито художню виставку творів митців України, на якій

знайшов відображення увесь спектр видів і жанрів вітчизняного мистецтва. За каталогом цієї виставки [44] ми маємо відомості про те, що український кіноплакат на виставці був представлений роботами Ю. І. Агапова, В. Д. Богуславського, Л. І. Даценко, О. А. Гайдая, В. П. Калущого, Г. Т. Кислякової, М. А. Кіндяка, Р. С. Кириченка, В. П. Мельникової, І. Д. Прокопенка, В. М. Решетова, О. І. Семенка, В. П. Трегубенка, В. Т. Шпанька, О. В. Штанка за період 1981–1985 рр.

Творчим звітом діяльності вітчизняних плакатистів за період 1980–1986 рр. стала Четверта Республіканська виставка плаката, яка проходила 1987 року у Києві [45]. Як і на попередніх виставках, кіноплакат там активно презентувався.

Каталог першої виставки видовищного плаката [46], яка проходила 1990 року за сприяння Спілки художників СРСР у Російській державній бібліотеці (колишня назва – Державна бібліотка СРСР ім. В. І. Леніна), містить відомості про театральний, цирковий, концертний та кіноплакат, а також виставкові афіші, видані протягом 1986–1990 рр. Знаходимо у цьому каталозі відомості про участь у цій мистецькій акції українських художників, які активно працювали на той час у жанрі кіноплаката, циркової та театральної реклами.

Важливими джерелами інформації про друковані твори образотворчого мистецтва, що видавалися в Україні, і, зокрема, плакати є продовжуване видання «Літопис образотворчих видань»^{*} та ретроспективний показник «Образотворче мистецтво Радянської України» – бібліографія друкованих творів за період 1917–1966 рр. [47]. Обидва видання є результатом праці Книжкової палати України. У відповідних розділах, що реєструють інформаційні та рекламні плакати, окремо виділено кіноплакат. Цей матеріал є цінним матеріалом для дослідників здебільшого мистецтвознавчого спрямування, оскільки бібліографічний опис плакатів не містить відомостей про осіб, причетних до створення фільму, зокрема, режисерів, сценаристів, операторів, акторського складу, а також про кіностудію, на якій знято фільм тощо.

У галузі українського кіноплаката працювало багато художників-графіків. Саме вони власною майстерністю через індивідуальну манеру втілення художнього образу популяризували кіномистецтво та надали нам унікальну можливість ознайомитися з вітчизняним і окремими зразками світового кінематографа. Але, на превеликий жаль, їх творчість у цьому

^{*} Державний бібліографічний показник, в якому реєструються образотворчі видання, що виходять в Україні. Видається з 1937 р.

різновиді плакатного мистецтва також залишається на сьогодні дослідженою частково, або й не дослідженою взагалі. І це стосується однаковою мірою художників, для яких кіноплакат був лише епізодом творчості, так і тих, які присвятили свою мистецьку діяльність виключно кіноплакату. Прикрим фактом є відсутність хоча б коротких даних про окремих талановитих митців навіть у таких фахових довідкових виданнях, як «Словник художників України» [48], «Митці України» [49], «Мистецтво України» [50], «Художники України» [51]. До цих видань не включено навіть імена таких митців, як К. Болотов, І. Суржер, В. Мельникова, І. Горбенко, Е. Антохін, А. Іконников, О. Гайдай, С. Лялін та багато інших художників, для яких кіноплакат став провідним напрямком творчості.

Надзвичайно цінними для дослідження творчості майстрів українського кіноплаката 1920 – початку 1930-х рр. є матеріали до біобіографії художників, підготовлені І. І. Золотоверховою [1, с. 101–117].

Наслідком багаторічних досліджень вже згадуваного нами відомого мистецтвознавця, художнього критика, педагога Л. В. Владича, присвячених історії українського плаката, стала монографія «Майстри українського радянського плаката» [52]. На матеріалі творчості представлених у виданні художників простежено основні віхи розвитку українського плаката та характерні особливості кожного з його етапів. І хоча основою наукових зацікавлень Л. Владича був більшою мірою політичний плакат, автор наголошує, що значну вагу в духовному житті суспільства має видовищний плакат, оскільки він виконує важливу суспільно-політичну функцію – пропагує здобутки мистецької культури. Окремо дослідник говорить про основні функції кіноплаката, якими є не лише реклама та пропаганда фільмів, а й збагачення естетичного середовища, в якому ми живемо. «Ставитись до плаката вузько прагматично, розуміти зв'язок плаката з фільмом тільки як зв'язок сюжетний, а не образний, – значить збіднювати його, отже, збіднювати й наше естетичне середовище», – зазначає автор. Далі Л. Владич розмірковує над видами кіноплаката: «Один побудований на «цитованні» кінокадрів. Другий – на портретному зображенні героїв, в яких легко пізнати актора, що виконує роль. Третій створює образну паралель кінофільму мовою та засобами плаката. Правомірність співіснування всіх цих та інших видів кіноплаката – незаперечна» [52, с. 178]. Видання містить нариси про творчість найбільш відомих майстрів вітчизняного плакатного мистецтва, зокрема, А. Страхова, Б. Силкіна, О. Маренова, В. Касіяна, І. Кружкова, В. Литвиненка, Т. Лящука, Є. Саренка, Ф. Глущука, Ю. Мохора, О. Терентьєва, К. Кудряшову, Є. Кудряшова, В. Бистрякова, В. Вітера,

Р. Кириченка, В. Шостю, М. Попінова. Більшість із вищеназваних митців працювали у галузі політичного плаката, проте автор видання не оминає висвітлення діяльності І. Кружкова, Т. Лящука, В. Шості у галузі кіноплаката. Так, з інформації, поданої у виданні, ми дізнаємося, що у творчому доробку художника І. Кружкова налічується близько 50 кіноплакатів. З 1963 року до останніх днів життя він очолював редакцію «Укррекламфільму». І, як зазначив Л. Владич, саме «з його десятирічної діяльністю як організатора й художнього керівника цього колективу митців, переважно молодих, що їх він залучив до роботи, згуртував і вміло спрямовував, а також як творця, – пов'язане відродження на Україні важливого, впливового й популярного різновиду плакатного мистецтва, без якого важко уявити собі наше навколишнє естетичне середовище.... Його аркуші «Бур'ян»(1966), «Анничка», «Давня, давня казка» (обидва 1969), «Злочин і кара»(1970), «Жива вода»(1971), «Донська повість», «Благання», «Помилка Оноре де Бальзака», «Червона горобина» (всі 1972), «Повернення скрипки», «Погана хороша людина» (обидва 1973) належать до творів, що визначають художній рівень сучасного українського кіноплаката» [51, с. 121]. У монографії також знайшов відображення і творчий шлях талановитого художника і педагога – Т. А. Лящука, за плакатною збіркою якого, на думку Л. Владича, «можна простежити провідні тенденції розвитку українського плаката за минулі десятиліття» [52, с. 132]. Про діяльність майстра у кіноплакаті дослідник висловлюється як про одного з тих, «кому завдячуємо піднесенням, яке після тривалого застою переживає останнім часом на Україні цей жанровий різновид плакатного мистецтва» [52, с. 141].

У виданні розглянуто також питання фахової підготовки плакатистів, яку було налагоджено вже в перші повоєнні роки, а важливу роль у цьому відіграла плакатна майстерня, заснована 1949 року в складі графічного факультету Київського державного художнього інституту. Очолив її відомий художник, один з найкращих українських графіків В. І. Касіян. Підготовка фахівців здійснювалася також у Харківському художньому інституті (від 1963 р. – Харківський художньо-промисловий інститут) та Українському поліграфічному інституті ім. І. Федорова (від 1994 р. – Українська академія друкарства) [52, с. 51–52].

Творчості вітчизняних художників-плакатистів присвячено публікацію Т. А. Лящука «Майбутнє плаката в надійних руках» [53], в якій він висловлює думку про те, що вже нагромаджено певний досвід, сформувалася школа українського плаката, десятки митців зарекомендували себе як першокласні майстри. Але разом з тим він

зауважує, що плакат, як і раніше, залишається поза увагою мистецтвознавців та критиків, тож художники мають самостійно вирішувати всі проблеми, які виникають у творчому процесі. Темою своєї публікації Т. Лящук обрав висвітлення творчості молодого покоління митців. Автор говорить про те, з кожним роком збільшуються лави художників, які працюють у плакаті: «Якщо взяти тільки 70-ті роки, то на плакатному обрії з'явилися такі цікаві художники, В. Гавриленко, Р. Кириченко, В. Шостя, В. Вітер, В. Сірий, В. Бистряков, Ю. Воевода, С. Грущенко, Л. Постних, А. Вереша, Л. Даценко, Т. Дем'яненко, М. Попинов, В. Сидорчук, Р. Зарецький, В. Дробиш, Р. Гермак, М. Мотузко, М. Харинович, А. Харчук, В. Серцова, П. Савченко та інші – вихованці майстерні плакатного мистецтва Київського художнього інституту» [53, с. 20]. Дослідник детально зупиняється на висвітленні діяльності молодих талановитих митців – В. Вітера, М. Попінова, Р. Кириченка, М. Хариновича, О. Штанка у галузі політичного плаката, але лише побіжно згадує про те, що Р. Кириченко починає працювати і в кіноплакаті.

Маємо також низку видань та публікацій, у яких знайшло відображення діяльності у мистецтві плаката українського художника Олександра Васильовича Ворони. Як приклад, у каталозі його творів [54], поряд з іншими видами творчості, представлений плакатний доробок майстра як у галузі політичного плаката, так і кіноплаката. Як зазначено автором-упорядником каталогу мистецтвознавцем В. Чуприною, «еволюція кіноплаката та афіші у О. Ворони проходила аналогічно розвитку політичного плаката: від зайвої деталізації до лаконічності, концентрування уваги на головному. Часто художник в кіноплакаті в мальований аркуш вмонтовує кадр з фільму або фрагмент документальної фотографії. Підмічена об'єктивом фотоапарата яскрава деталь у поєднанні з кольоровим зображенням працює на виявлення, підсилення змісту твору» [54, с. 5]. Серед кращих кіноплакатів митця В. Чуприна називає аркуші до фільмів «Дикий собака Дінго», «Гусарська балада», (обидва – 1962 р.), «Живі і мертві» (1964), «Павло Корчагін» (1967), «Земля до запитання» (1972).

У статті того ж автора, присвяченій 50-річчю від дня народження О. Ворони, здебільшого висвітлено діяльність митця як майстра плаката. Проте, лише маленький абзац тексту повідомляє нам, що кіноплакат і афіша займають у творчості художника значне місце [55].

Співзвучно попередній публікації за тематикою, є також стаття О. Подчекаєва [56], у якій також акцентовано увагу на діяльності О. Ворони у галузі політичного плаката, де він має найкращі здобутки, а стосовно

кіноплаката зазначено лише, що у цьому різновиді графіки митця захоплюють сильні, героїчні та революційні образи.

Провідним напрямком діяльності художника І. Ф. Дзюбана також був плакат, насамперед політичний. Проте у вступній статті Б. Бутника-Сіверського до каталогу персональної виставки митця знаходимо коротку інформацію про те, що з 1959 р. І. Дзюбан почав працювати і в кіноплакаті, зокрема, створював плакати до фільмів різних жанрів: художніх, кінокомедій, історичних та побутових картин [57, с. 6].

Широкий тематичний діапазон притаманний діяльності у галузі плаката художника-графіка, педагога В. К. Шості. Каталог персональної виставки митця просто засвідчує той факт, що кіноплакат посідає серед творчих уподобань майстра не останнє місце [58].

Лише декілька рядків статті мистецтвознавця Н. Щирої, присвяченої творчості талановитої та самобутньої художниці Тамари Іванівни Лящук, висвітлюють її діяльність у кіноплакаті. Зокрема, дослідниця зазначає, що кіноплакат займає у творчій біографії особливе місце: «У 60–80-ті роки до цього жанру ставилися серйозно і вдумливо. Тамара Лящук намагалася графічно розкрити суть кінострічки. Запам'яталися такі її роботи як «Гадюка», «Лісова пісня», «Клеопатра», «Гойя, або тяжкий шлях пізнання» тощо» [59].

Працював у кіноплакаті також і неодноразово згадуваний нами художник Тимофій Андрійович Лящук, який не лише мав неабиякі здобутки у мистецтві плаката, а й долучився до важливої справи навчання та виховання цілого покоління митців, які розвивали та вдосконалювали цей напрямок графічного мистецтва в Україні. Як показує аналіз джерел, присвячених мистецькій діяльності Т. Лящука, політичний плакат займає найбільшу частину його доробку, тому здебільшого саме він і був предметом досліджень та мистецтвознавчої критики. Проте у публікації С. Кілессо, присвяченій роботі митця у плакаті, здебільшого політичного, наголошено, що кіноплакат посідає помітне місце у творчості Т. Лящука, а кращими його зразками визнано рекламні аркуші «Гадюка», «Наймичка», «Король Лір» [60].

У каталозі персональної виставки художника 1977 року також знаходимо інформацію про те, що значну частину експонованих творів займав видовищний плакат. У вступній статті В. Цельтнер зазначає, що «Лящуку близькі у видовищному плакаті його живий творчий дух, необхідність все нових, неодмінно нових рішень, неможливість штампа і неприпустимість повторень» і він є галуззю, де «художник здобуває часом свої найяскравіші перемоги» і «втілює, як правило, теми, сповнені суспільної значимості...» [61, с. 17].

Про активну діяльність Т. А. Лящука у кіноплакаті протягом 1970 – початку 1980-х рр. свідчать каталоги його персональної виставки 1983 року [62, с. 53–54], а також спеціалізовані виставки, що відбувалися в Україні та за її межами [37; 40; 41; 42; 43; 45].

Однією з причин малодослідженості мистецтва вітчизняного плаката, і зокрема кіноплаката, вірогідно, слід вважати відсутність фактичного матеріалу у вигляді зібрань цього виду документів за певний період. Тому нині ми можемо констатувати важливу роль історико-культурних фондів, які майже протягом століття збирає і зберігає Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського НАН України (НБУВ). Вагомим документальним науково-дослідницьким ресурсом серед інших зібрань бібліотеки є аркушевий фонд тиражного українського плаката ХХ ст. Окремим масивом у ньому виділено зібрання українського кіноплаката 1920 – початку 1990-х рр., що дає можливість дослідити його у будь-якому аспекті відображеної в ньому інформації за конкретний історичний період. Це зібрання є своєрідним «графічним кінолітописом» і може стати допоміжною джерельною базою для дослідження українського кіномистецтва, документальним ресурсом для ґрунтовного вивчення історії мистецтва українського кіноплаката, діяльності Головного управління кінофікації та кінопрокату, а також видавничої діяльності фабрики «Укррекламфільм» з випуску кіноплакатів.

Саме на дослідженні матеріалів плакатного зібрання НБУВ було підготовлено низку публікацій за тематикою і проблемами, пов'язаними з вивченням українського кіноплаката, окресленими на початку даної статті. Так, виклад основних аспектів науково-дослідницького ресурсу українського кіноплаката 1960 – 1970-х рр., а також окреслення напрямків розкриття його інформаційного потенціалу за матеріалами плакатного зібрання НБУВ було здійснено у публікації Л. М. Гутник [63].

Вивчення українського кіноплаката як документа з історії кіномистецтва стало основою наступної статті того ж автора, в якій зазначено, що розглядаючи та аналізуючи плакатне зібрання, ми маємо змогу ознайомитися з темами і проблемами кінематографа, провідними тенденціями і творчими пошуками у галузі кіномистецтва та використовувати його як джерело інформації кінознавчої біографістики [64, с. 40].

На матеріалах зібрання друкованого українського кіноплаката НБУВ було розкрито та проаналізовано діяльність одного з провідних майстрів вітчизняної плакатної графіки Т. А. Лящука у галузі кіноплаката [65]. Саме на базовій основі плакатного зібрання НБУВ піднімалося питання створення електронного наукового каталогу українського кіноплаката

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
1960–1990-х рр. з метою розкриття його інформаційного потенціалу, популяризації цього виду образотворчих документів, введення отриманої інформації у науковий обіг і разом з тим забезпечення швидкого, мобільного пошуку та доступу до неї користувачів [66].

Важливим напрямом науково-інформаційної діяльності з вивчення і дослідження кіноплаката як окремої галузі графічного мистецтва, одного з видів масової рекламної продукції, а також як джерела інформації з історії вітчизняного та зарубіжного кіномистецтва, стала робота зі створення бібліографічної бази даних (ББД) кіноплаката. Напрацювання та перспективи у цій роботі викладено у публікації Л. Гутник, підготовленій у співавторстві з К. Лобузіню [67]. У ній зазначено, що розкриття інформаційного потенціалу кіноплаката безпосередньо пов'язане з науковим упорядкуванням, дослідженням, каталогізацією та представленням матеріалів зібрання. Авторами було висвітлено основні питання створення ілюстрованої ББД «Український кіноплакат» на матеріалах фондів НБУВ, зокрема, розглянуто формат представлення даних бібліографічного опису саме кіноплаката, показано перспективи використання ілюстрованої ББД, серед яких – підготовка наукового друкованого каталогу та покажчиків до нього, електронних видань на компакт-дисках та створення тематичних віртуальних онлайн-виставок [66, с. 33–34].

Як показав зроблений нами огляд друкованих джерел, присвячених українському радянському кіноплакату, найбільш дослідженими періодами залишаються 1920–1930-ті та 1960–1970-ті роки. Публікації та дослідження за даною тематикою здебільшого були створені за часів певних соціокультурних умов, коли відбувалося зародження та отримало найбільшого розквіту мистецтво кіно, здобутки якого мав рекламувати та пропагувати кіноплакат. Проте вони все ж не подають загальної картини розвитку українського кіноплаката як феноменального явища нашої культури.

На превеликий жаль, сьогодні кіноплакат зазнав певних трансформацій, які, на нашу думку, негативно відобразилися на його специфіці та функціональному призначенні, зокрема, призвели до втрати його інформативності і як засобу реклами, і як твору графічного мистецтва. Сучасні афіші є поєднанням короткого тексту та примітивного зображення, яке найчастіше обмежується монтажем кадру з фільму чи фотографіями акторів. Тому за той неоціненний доробок, що презентує мистецтво кіноплаката 1920 – початку 1990-х рр., ми маємо завдячуючи художникам, які творили та розвивали цей різновид рекламної графіки, та тим, хто долучився до справи його збереження для нас та майбутніх поколінь.

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
Кіноплакат потребує ретельного вивчення та дослідження. А для цього сьогодні є всі можливості, що визначаються як наявністю багатого фактографічного матеріалу (плакатне зібрання НБУВ), так і розвитком сучасних комп'ютерних технологій, які дозволяють використовувати його для створення ББД високого рівня, що, своєю чергою, надасть широкі перспективи пошуку, багатоцільового використання та введення в науковий обіг підготовленої інформації.

Список використаних джерел

1. *Золотоверхова І. І.* Український радянський кіноплакат 20–30-х років / І. І. Золотоверхова. – К. : Наукова думка, 1983. – 126 с. ; іл.
2. *Історія українського мистецтва* : в 6 т. – К., 1966. – Т. 5 : Радянське мистецтво 1917–1941 років. – К., 1967. – С. 215.
3. *Історія українського мистецтва* : в 6 т. – К., 1966. – Т. 6 : Радянське мистецтво 1941–1967 років. – С. 275.
4. *Історія українського мистецтва* : у 5 т. / НАН України, Ін-т мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського ; голов. ред. Г. Скрипник ; наук. ред. Т. Кара-Васильєва. – Т. 5 : Мистецтво ХХ ст. – К. : [б. в.], 2007. – 1047 с. : іл.
5. *Лагутенко О.* Українська графіка першої третини ХХ ст. / Ольга Лагутенко – К. : Грані, 2006. – С. 216–221.
6. *Лагутенко О.* Нариси з історії української графіки ХХ століття / Ольга Лагутенко. – К. : Грані-Т, 2008. – С. 143.
7. *Лагутенко О.* Українська графіка ХХ століття : навч. посіб. / Ольга Лагутенко. – К. : Грані-Т, 2011. – С. 41.
8. *Ляхов В. Н.* Советский рекламный плакат. 1917–1931. – М. : Сов. художник, 1972. – 127 с. : ил.
9. *Ляхов В. Н.* Советский рекламный плакат и рекламная графика. 1933–1973. – М. : Сов. художник, 1977. – 183 с. : ил.
10. *Владич Л.* Некоторые вопросы теории и практики плаката / Л. Владич // Творчество. – 1960. – № 2. – С. 4 – 5.
11. *Волинський С.* Запрошення на кінофільм / С. Волинський // Радянська культура. – 1965. – 25 берез.
12. *Лящук Т.* Деякі проблеми розвитку сучасного українського плаката / Тимофій Лящук // Образотворче мистецтво. – 1971. – № 6. – С. 3–4.
13. *Лящук Т.* Про стан сучасного плакатного мистецтва / Тимофій Лящук // Образотворче мистецтво. – 1977. – № 2. – С. 16–19.
14. *Шевченко В. Я.* Композиція плаката : навч. посіб. / В. Я. Шевченко. – 2-ге вид., доп. – Х. : Колорит, 2007. – 133 с.
15. *Ерохина Ю. В.* Российский киноплакат как феномен графического дизайна : 1890–1940-е гг. : автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата искусствоведения : 17. 00. 06 / Ю. В. Ерохина. – Санкт-Петербург, 2008. – 24 с. – Режим доступа: <http://www.refefun.com>

16. *Бабурина Н. И.* Плакат немого кино : Россия. 1900–1930 / Н. И. Бабурина. – М. : Арт-родник, 2001. – 191 с. : ил.
17. Русский киноплакат / сост. : А. Е. Снопков, П. А. Снопков, А. Ф. Шклярчук. – М. : Контакт-культура, 2002. – 336 с. – Режим доступа : <http://www.spbdk.ru>
18. Женщины в русском плакате / сост. : А. Снопков, П. Снопков, А. Шклярчук ; авт. текста : Н. Бабурина, С. Артамонова. – М. : Контакт-культура, 2001. – 143 с.
19. *Бабурина Н. И.* Русский плакат : вторая половина XIX – начало XX века / Н. И. Бабурина. – Л. : Художник РСФСР, 1988. – 190 с.
20. Советский киноплакат : сборник статей. – М. : Сов. Художник, 1961.
21. Советский зрелищный плакат : театр, цирк, балет, кино. – 1917–1987 / авт. сост. Н. И. Бабурина. – М. : Сов. Художник, 1990. – 207 с. : ил.
22. *Цырлин И.* Советский киноплакат / И. Цырлин // Творчество. – 1958. – № 7. – С. 15–18.
23. *Хохлов И.* Искусство советского киноплаката / И. Хохлов // Искусство. – 1971. – № 12. – С. 10–14.
24. *Хейфиц М.* Плакатная метафора зрелищ / М. Хейфиц // Декоративное искусство СССР. – 1973. – № 8. – С. 14–16.
25. *Шатова Л.* Многообразие жанров в плакате / Л. Шатова // Творчество. – 1973. – № 5. – С. 9–12.
26. *Иоффе М.* О творчестве художников киноплаката / М. Иоффе // Искусство. – 1953. – № 5. – С. 23–31.
27. *Иоффе М.* Когда киноплакат бьет в цель / М. Иоффе // Художник. – 1961. – № 8. – С. 20–22.
28. *Бутник-Сиверський Б.* Художник пропагує кіно / Б. Бутник-Сиверський // Радянська культура. – 1963. – 11 серп. – С. 3.
29. *Бутник-Сиверський Б.* Важке зростання : нотатки про кіноплакат // Радянська культура. – 1964. – 23 лип. – С. 2.
30. *Бутник-Сиверський Б.* Кіноплакат – не тільки реклама / Борис Бутник-Сиверський // Літературна Україна. – 1968. – 27 серп. – С. 2.
31. *Бутник-Сиверський Б.* Мистецтво гарячого серця / Б. Бутник-Сиверський // Образотворче мистецтво. – 1974. – № 4. – С. 6–8.
32. *Калашников Л.* Мовою кіноплаката / Л. Калашников // Вечірній Київ. – 1975. – 8 січ.
33. *Цельтнер В.* Досягнення і завдання плаката десятої п'ятирічки // Образотворче мистецтво. – 1979. – № 2. – С. 13–17.
34. *Іванченко Ю.* Мовою кіноплаката / Ю. Іванченко // Молода гвардія. – 1980. – 1 листоп. – С. 4.
35. Каталог виставки «Художник сьогодні» в залах Всеукраїнського Соціального Музею ім. Артема / НКО та ХОВРОБМИС. – Х. : [Б. в.], 1927. – 40 с.
36. Виставка советского киноплаката. – М. : Рекламфильм, 1956. – 99 с. : ил.
37. Юбилейная художественная выставка, посвященная 150-летию со дня рождения Т. Г. Шевченко : каталог / [сост. : С. Е. Раевский, М. А. Карасева, Ю. П. Пудов и др.]. – К. : Мистецтво, 1964. – С. 172–178.

38. Республіканська художня виставка «Український радянський плакат», присвячена 100-річчю від дня народження В. І. Леніна: каталог / [уклад.] : І. С. Кирилюк, Л. Л. Свердлова, М. О. Склярська, І. П. Лисенко. – К. : Реклама, 1970. – 78 с. ; іл.
39. Український радянський плакат / авт. вступ. ст. М. О. Склярська. – К. : Мистецтво, 1971. – [15] с. ; іл.
40. Художники України до 100-річчя від дня народження В. І. Леніна : Республіканська художня виставка: каталог / [уклад. : А. О. Зак, Н. О. Кучеренко, Л. Л. Свердлова та ін.]. – К. : Реклама, 1971. – С. 137–144.
41. Друга Республіканська виставка плаката : каталог / [авт. передм. П. Говдя ; уклад. В. Верба]. – К. : [Б. в.], 1978. – 88 с. : іл.
42. Пятая Всесоюзная выставка : каталог / сост. : А. М. Коляденко, И. М. Протопопова, Л. В. Терентьева. – М. : Сов. Художник, 1976.
43. Шестая Всесоюзная выставка плаката : каталог. – М. : Сов. художник, 1981.
44. Виставка изобразительного искусства Украинской ССР : каталог / отв. за вып. Е. А. Афанасьев ; сост. : Р. А. Даскалова, З. В. Кучеренко, М. П. Подпорина и др. – К. : [Союз художников Украины], 1985. – 64 с. : ил.
45. Четверта Республіканська виставка плаката : каталог / [уклад. : О. С. Малова, Т. Б. Ржондковська, Л. К. Розанова та ін.]. – К. : [Б. в.], 1987. – 71 с. : іл.
46. Зрелищный плакат. 1986 – 1990 : 1-я выставка: каталог / Союз художников СССР ; Гос. б-ка СССР им. В. И. Ленина. – М. : Сов. художник, 1990. – [262] с. : ил.
47. Образотворче мистецтво Радянської України. 1917–1966 : бібліографія друкованих творів / Книжкова палата УРСР ; [уклад. : З. І. Зобіна, В. В. Кульбачний, О. О. Майборода та ін.]. – Х. : Ред.-вид. від. Книжкової палати УРСР, 1968. – С. 229–259.
48. Словник художників України / редкол. : М. П. Бажан, В. А. Афанасьєв, П. О. Білецький [та ін.]. – К. : Голов. редакція УРЕ, 1973. – [272] с. : іл.
49. Митці України : енциклопедичний довідник / за ред. А. В. Кудрицького ; упоряд. : М. Г. Лабінський, В. С. Мурза. – К. : Українська Енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1992. – 846 с.
50. Мистецтво України : біографічний довідник / за ред. А. В. Кудрицького ; упоряд. : А. В. Кудрицький, М. Г. Лабінський. – К. : Українська Енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1997. – 697 с.
51. Художники України : енциклопедичний довідник. – Вип. 1 / авт.-упоряд. : М. Г. Лабінський ; Ін-т проблем сучасного мистецтва. – К. : [Інтертехнологія], 2006. – 640 с.
52. *Владич Л.* Майстри українського радянського плаката / Леонід Владич. – К. : Мистецтво, 1989. – [187] с. : іл.
53. *Ляцук Т.* Майбутнє плаката в надійних руках / Тимофій Ляцук // Образотворче мистецтво. – 1978. – № 4. – С. 20–21.
54. Олександр Ворона : каталог / упоряд. каталога та авт. передм. В. Чуприна. – К. : [Б. в.], 1976. – [38 с.].

55. Чуприна В. Майстер плаката / В. Чуприна // Наддніпрянська правда. – 1975. – 1 черв. – С. 4.
56. Подчекаєв О. В ногу з часом / О. Подчекаєв // Культура і життя. – 1975. – 10 лип. – С. 3.
57. Іван Дзюбан : каталог персональної виставки творів / [авт. вступ. ст. Б. Бутник-Сіверський]. – К. : [Б. в.], 1979. – [39] с. : іл.
58. Віталій Шоста : виставка творів : [каталог]. – [К. : Б. в., 1980. – 8 с.].
59. Щира Н. Солодкий біль творчості / Наталка Щира // Українська культура. – 2003. – № 7. – С. 22.
60. Кілессо С. Мовою плаката / Сергій Кілессо // Вітчизна. – 1974. – С. 224.
61. Тимофій Лящук : каталог персональної виставки / [уклад. В. М. Верба ; авт. вступ. ст. В. Целтнер]. – К. : [Б. в.], 1977. – [57] с. : іл.
62. Тимофій Лящук : Плакат, живопис, акварель, рисунок : каталог виставки творів / авт. вступ. ст. В. П. Целтнер; упоряд. кат. та літ. ред. Ф. А. Чорбе. – К. : [Б. в.], 1983. – 60 с. : іл.
63. Гутник Л. Інформаційний потенціал українського кіноплаката 1960–1970-х років (на матеріалах зібрання НБУВ) / Людмила Гутник // Наукові праці НБУВ. – К., 2005. – Вип. 14. – С. 612–628.
64. Гутник Л. Український кіноплакат. Кінознавчий аспект дослідження (на матеріалах зібрання Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського) / Л. М. Гутник // Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність : проблеми науки, освіти, практики : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції. Київ, 16–18 травня 2006 р. – К. : [Б. в.], 2006. – С. 40–41.
65. Гутник Л. Кіноплакат у творчості українського художника Т. А. Лящука (за матеріалами зібрання НБУВ) / Людмила Гутник // Наукові праці НБУВ. – К., 2010. – Вип. 28. – С. 575–587.
66. Гутник Л. Науковий каталог українського кіноплаката 1960–1990-х років : проблеми створення і використання (на матеріалах колекції НБУВ) / Людмила Гутник // Наукові праці НБУВ. – К., 2004. – Вип. 13. – С. 265–274.
67. Лобузін К., Гутник Л. Український кіноплакат 1920–1990 рр. у фондах НБУВ : наукове упорядкування, дослідження та представлення матеріалів зібрання // Бібліотечний вісник. – 2010. – № 3. – С. 28–34.

УДК 025.174(477)''19''

Тетяна Галькевич,
мол. наук. співроб. НБУВ

**УКРАЇНСЬКИЙ ПЛАКАТ СЕРЕДИНИ 1960–1980 рр. XX ст.:
ТЕМАТИКА, ХУДОЖНЬО-СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ
(на матеріалах зібрання НБУВ)**

У статті на матеріалах зібрання виокремлено і розглянуто основну тематику українського радянського плаката, окреслено його основні стилістичні та художні особливості, а також визначено коло художників, що працювали в плакатному мистецтві періоду 1964–1985 рр.

Ключові слова: український радянський плакат, період середини 1960–1970 рр.

Незаперечним є факт, що в арсеналі різноманітних засобів впливу на маси важлива роль завжди належала плакату. Окрім того, плакат має беззаперечну художню цінність як один з видів масової прикладної графіки, а також – предмет антикварних вподобань багатьох зарубіжних і вітчизняних колекціонерів. На сьогодні плакати минулих часів, зокрема й український радянський плакат, стали справжньою бібліографічною рідкістю і зберігаються в музеях, бібліотеках, приватних колекціях. Про зацікавленість цим видом мистецтва свідчить і нещодавнє відкриття першого в Україні Музею плаката в селі Нові Петрівці під Вишгородом.

Історія радянського плаката та різні аспекти цього явища висвітлювались у працях авторів: Ю. Белічка, Б. Бутника-Сіверського, І. Вештак-Остроменської, Л. Владича, О. Гладун, Д. Горбачова, В. Ляхова, Г. Юхимця та ін. Звісно, література, що вийшла в світ за період Радянської влади, була підпорядкована певним ідеологічним постулатам і пріоритетам. Об'єктивне ж бачення і дослідження процесів, що відбувалися у мистецтві плаката, стало можливим лише за певної відстані у часі, зі зміною соціо-культурного контексту.

Ця стаття є наступним етапом у дослідженні зібрання українського плаката XX ст. з фондів відділу образотворчих мистецтв НБУВ. У попередніх публікаціях співробітниками відділу були проаналізовані масиви плакатів часів Великої вітчизняної війни та рекламного плаката 1957–1964 рр.¹

¹ Юхимець Г. М., Цинковська І. І. Український плакат періоду Великої Вітчизняної війни у фондах НБУВ // XI Всеукраїнська наукова конференція «Велика Вітчизняна війна: маловідомі сторінки історії, імена, події»: Збірник доповідей і

Об'єктом дослідження є український плакат 1964–1985 рр. Зазначений період увійшов в історію під назвою «розвиненого соціалізму», а також отримав «неофіційну» назву – «застій», внаслідок того, що перебування Л. І. Брежнєва при владі протягом цих двох десятиліть позначилося певним авторитарно-консервативними тенденціями і ідеологічним диктатом всіма ланками суспільно-політичного життя. Все це позначилося й на розвиткові наймобільнішого і разом з тим найбільш заангажованого виду графічного мистецтва – друкованому плакаті.

У зібранні українського плакату ХХ ст., плакат 1964–1985 рр. нараховує близько 7000 тис. од. зб. Така значна кількість плакатів дозволила окреслити загальну картину стану плакатного мистецтва, простежити його тематику, визначити стильові особливості та коло провідних художників, що працювали в цьому виді мистецтва.

Випуском плакатів в Україні на той час займалися такі видавництва як: «Політвидав України», «Державне видавництво образотворчого мистецтва і музичної літератури УРСР», «Мистецтво», «Наукова думка», «Політвидав», «Держтехвидав», «Держмедвидав», «Реклама», «Урожай» та ін.

Плакат як виразник державної політики та ідеології відображав офіційну точку зору на історичні та соціальні події на «відповідну суспільну атмосферу, яка штучно створювалася ідеологами»². Так, в постанові ЦК КПРС «Про стан і заходи підвищення ролі наочної агітації в комуністичному вихованні трудящих» (1974 р.) було в черговий раз наголошено на «важливій ролі плакатного мистецтва у духовному житті народу» і потребі «вміло використовувати його в загальній системі партійної пропаганди та агітації». Та насправді друкований плакат був обмежений рамками ідеологічної цензури і виконувався на замовлення державних органів. То ж не важко помітити, що в його тематиці відображена державна політика, де одні події представлені понадміру, а інші не відображені зовсім. Достатньо хоча б згадати факти, під час яких влада зносила бульдозерами виставки художників андеграунду, висилала діячів культури з країни, вводила війська в Чехословаччину та Афганістан.

повідомлень. – Т. 2. – К.-Хмельницький : [б. в.], 2004. – С. 265–274; Галькевич Т. А., Донець О. М. Інформаційний потенціал і стилістичні особливості українського рекламного плаката 1957–1964 рр. (з фондів НБУВ) // Бібліотечний вісник. – 2005. – № 5. – С. 24–29.

² Історія українського мистецтва : у 5 т. / НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського ; голов. ред. Г. Скрипник ; наук. ред. Т. Кара-Васильєва. – Т. 5 : Мистецтво ХХ століття. – К. : [б. в.], 2007. – С. 510.

Матеріали зібрання свідчать, що, як і раніше, майже в кожному аркуші плакатів політичної тематики продовжується демонстрація однотипних гасел-уславлень революції, радянської влади, комуністичної партії. Головною тематичною лінією плакатів, створених за роки радянської влади, було будівництво «світлого майбутнього», ідеалізація Жовтневої революції. То ж і надалі над цією темою працювало багато художників, зокрема подружжя Кудряшових, Ф. Глушук, Є. Яковенко, Ю. Мохор, О. Капітан, Т. Ляшук та ін. Підтримати віру людей в перемогу соціалізму допомагали плакати «Справа Жовтня живе і перемагає», «Ми підемо твердо і неухильно до перемоги» (худож. Я. Райзін, М. Тихонов, 1967), «Вогонь Жовтня в серцях молодих!» (худож. Т. А. Ляшук, Т. І. Ляшук, 1965) та ін.

Ознакою часу була посилена пропаганда ленінізму, тож взірцем політичної іконографії продовжував бути образ В. І. Леніна. Він трактувався як всеосяжна міфічна фігура поза часом і простором, непохитний атрибут та основа радянського суспільства. Саме тому часто зображався як «мислитель», «учитель», а подекуди – і «просто людина». Працюючи над образом, художники-плакатиристи використовували як фоґо: «Ленін жив, Ленін живе, Ленін буде жити» (худож. О. Лемберський, 1979), «Вождь, учитель, друг» (худож. Т. А. Ляшук, 1970), так і графічні зображення, як на плакатах «Сто літ» (худож. Ф. Глушук, 1969), «Глибокий, як думка, простий, як правда», «Ім'я його безсмертне» (худож. Є. Саренко, 1964, 1975), «Ленін – прапор нашої епохи» (худож. В. Сокол, 1980), «Володимир Ілліч Ленін – творець першої в світі соціалістичної держави» (худож. Ю. Мохор, 1969). Щоб підкреслити актуальність ленінських ідей у тогочасному суспільному житті, часто використовували цитати з його робіт та вислови: «Нашу мирну політику схвалює величезна більшість населення землі. Ленін» (худож. В. Яланський, 1964), «При єдиній дії пролетарів великоруських і українських вільна Україна можлива, без такої єдності про неї не може бути й мови. В. І. Ленін» (худож. К. Кудряшова, 1965). Образ В. І. Леніна був невід'ємною частиною повсякденного життя. Це підкреслюється і в плакатах «З Леніним, з Партією – завжди й у всьому!» (худож. О. Семенко, 1964), «Іллічу даємо слово – п'ятирічку достроково!» (Ю. Мохор 1968), «Ми говоримо – Ленін, а розуміємо – партія» (худож. Є. Кудряшова, 1968).

Продовжувала розроблятися в українському плакаті і тема провідної та авангардної ролі Комуністичної партії. Як бачимо, це були плакати з формальними гаслами, що декларували керівну роль партії: «КПРС – організатор і натхненник усіх наших перемог!» (худож. Ю. Мохор, 1975), «Партія – розум, честь і совість нашої епохи» (худож. О. Капітан, 1973), «Народ і партія єдині!» (худож. О. Терентьєв, 1976). Плакати пропагували

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
рішення чергових з'їздів партії, п'ятирічок та виборів: «Директиви ХХІV з'їзду КПРС – виконаємо!» (худож. М. Акопянц, 1970), «П'ятиріччя – натхненний труд і пошук молодих!» (худож. О. Терент'єв, 1971), «День виборів до Верховної Ради СРСР – всенародне свято» (худож. Ю. Мохор, 1970).

Протягом всього існування радянської держави однією з домінуючих у мистецтві плаката була тема праці. З перших років радянської влади вона розглядалась як джерело економічної, політичної та військової могутності держави і добробуту народу. Праця позиціонувалась як обов'язковий внесок людини в побудову розвинутого суспільства. В кінці 1970-х років радянська економіка перебувала в критичній ситуації. То ж художників, як і раніше, заохочували створювати плакати, що закликали трудівників на виконання намічених партією планів. Плакат брав активну участь у пропаганді народногосподарських планів та мобілізував на необхідні суспільству види діяльності (будівництво БАМу, освоєння Західного Сибіру, тощо): «Моє покликання – новобудови!» (худож. А. Кожухов, 1968), «Працюємо на совість!» (худож. В. Бахін, 1970), «Шаг вперед, добровольцы!» (худож. А. Шульган, 1976), «Слушай, комсомолец, шахты зовут!» (худож. А. Шульган, 1976), «Магістраль братерського співробітництва. (Газопровід Оренбург – західний кордон СРСР)» (худож. В. Калущкий, 1976), «БАМ – збудуємо!» (худож. Ю. Мохор, 1975), «Всі на трудову вахту!» (худож. Є. Грущенко, 1976), «Украина БАМу», (худож. невідомий, 1976). Така пропаганда трудового подвигу була сповнена піднесено-оптимістичного звучання, як у плакатних гаслах: «За себя и за того парня» (худож. А. Шульган, 1975), «Сьогодні рекорд – завтра норма!» (худож. Ю. Мохор, 1973), «Виконаємо достроково!» (худож. О. Терент'єв, 1972), «Пятилетка – за два года и два месяца» (художник невідомий, 1973), так і у способах втілення художніх образів. Плакат привертав увагу до головних проблем економіки, – продуктивності праці, якості продукції, соціалістичного змагання, економії у використанні ресурсів, трудової дисципліни, тощо: «Девіз змагання – дати продукції більше, кращої якості, з меншими затратами!» (худож. Ю. Мохор, 1973), «За экономию и бережливость!» (худож. Л. Дикарев, 1976), «Главное – интенсификация производства» (худож. П. Чистілін, 1974). «Бригадным подрядом – по годовым планам-графикам» (худож. Ф. Левковский, 1975).

Окремо також можна виділити тему праці і в плакатах сільськогосподарського спрямування. Сільське господарство не могло достатньо забезпечити країну ані продуктами харчування, ані сировиною. Тож агітація за розвиток сільського господарства і вирішення продовольчого питання була багатоголивною на образні знахідки і звучні гасла. Це плакати,

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
присвячені різноманітним проблемам села та галузям сільського господарства. Серед них слід виділити такі: «Висока агротехніка – високий урожай!» (худож. Р. Багаудінов, 1965), «Хай сяє золотава хліборобська слава!» (худож. І. Дзюбан, 1967), «Як море пшеничне, рясне, золотаве...» (худож. Т. А. Ляшук, Т. І. Ляшук, 1967), «Культуру картоплі – на плечі машин» (худож. Ю. Добров, 1969), «Землю напоїмо – урожай подвоїмо!» (худож. Г. Кислякова, 1970) та ін. Активно пропагувався в плакатах передовий досвід трудівників села, образ яких подавався художниками як типово-узагальнений: «Виробництво зерна – ударна ділянка роботи» (худож. Г. Кислякова, 1978), так і портретний, відтворений графічно або ж з використанням фотографії: «В наступі – хліборобська зміна (з досвіду роботи комітету комсомолу колгоспу «Жовтень» Кіцманського району)» (худож. В. Жила, 1970), «Намолочу до 8000 ц зерна» (худож. В. Бескакотов, автор М. Динчев, 1970), «Поддержим почин нововодолазцев. Вырастим на каждом гектаре по 50 ц зерна кукурузы!» (худож. А. Кузьменко, 1972), «Хлібодар. Адреса досвіду: бригада В. О. Личковахи з колгоспу імені «ХХІ з'їзду КПРС» Семенівського району» (худож. В. Павлюченко; автор І. Моцар, 1977), «Збільшуємо виробництво високоякісної яловичини (з досвіду відгодівлі молодняка великої рогатої худоби на відкритих майданчиках в колгоспі імені Чапаєва Кобелянського району Полтавської області)» (худож. В. Мазур; автор тексту С. Онищенко 1977).

Окремо зупинимось на плакатах з техніки безпеки. Їхньою принциповою відмінністю стало те, що художній образ в них побудований не на основі якихось відсторонених вишукувань психологічного або ж пластичного порядку, а на основі побаченого безпосередньо на виробництві³: «Работай только в спецодежде» (худож. Е. Раскіна, 1970), «Не перевантажуй вагонетку» (худож. М. Бухін, 1970), «Трактористи і комбайнери! Стежте за справністю іскрогасників» (худож. Ж. Зуб, 1970).

Одною з провідних тем, яка також досить глибоко відобразилася у мистецтві друкованого плакату середини 1960-х – першої половини 1980-х років, була тема морального образу «будівника комунізму». В них наголошувалося на тому, що трудова дисципліна – основа успішного ведення економіки, а негативні людські якості і шкідливі звички, проявляючись у повсякденному житті, – найперші вороги радянського суспільства. На плакатах з'являлась сувора критика на адресу нероб: «Вони не дорожать честю хлібороба. За такі «квадрати» треба вуха м'яти!» (худож. В. Решетов, 1964), «Прокурювать

³ Каждан Е. Художники плаката – производству // Е. Каждан. Советская графика. – М. : Советский художник. – 1986. – Вып. 10. – С. 178.

робочий час ми не дозволимо у нас!» (худож. В. Пашенко, 1967), «Фігура спритна отака плямує честь робітника!» (худож. В. Пашенко, 1968), «Не марнуй!» (худож. Ю. Уilityкo, 1968), «Працювати не можна так – неодмінно буде брак!» (худож. С. Кудряшов, 1970), «Забув, що є обов'язки, робота, а от на блага – роззявляє рота» (худож. С. Герасимчук, 1978). У серіях плакатів «На допомогу стінгазетам» та «На допомогу групам і постам народного контролю та штабам Комсомольського прожектора художники А. Арутюнянц, С. Герасимчук, В. Гливенко, В. Горбачов, В. Зелінський, Й. Коган, А. Василенко та ін., використовуючи карикатуру, гумористичний та сатиричний підхід, зверталися до серйозних вад у житті суспільства, таких як лінь, безгосподарність, розкрадання, бюрократизм, пиятика, тощо.

Тема боротьби з алкоголізмом проходить через всю історію радянського плаката, вона часто потрапляла в розряд першочергових і актуальних за часів антиалкогольних кампаній 1958, 1972, та 1985 років. В плакатах пияцтво трактувалось як гальмо соціального і економічного прогресу, як морально-етичне зло, яке шкодить здоров'ю людини. Своє слово на захист суспільства від пияцтва сказали відомі художники-плакатисти, такі як А. Базилевич «Не в пущах повз, не в осоці, – пригрівсь горілич-змій між нами. Ви не смокчіть його «савці», бо й вас поробить плазунами» (1972), Е. Сохань «Пьянство приносит непоправимый вред пьющему человеку и обществу. Родители, помните: спиртные напитки вредны для здоровья будущего ребенка» (1982), В. Решетов «Була людина працююча – занастила оковита» (1968), «Де горілка пан і брат, там не буде ділу лад!» (1970), Ю. Козюренко та А. Відренко «Так людина стає алкоголіком!» (1973). Їхні плакати вражають своїми лаконічними і влучними образами та текстами, силою виразності, вони і в наш час не втратили своєї актуальності.

Основою образу «будівника комунізму» була всебічно розвинена, фізично загартована і здорова людина, підготована до будь-яких випробувань. Керівництво держави розуміло, що здоров'я народу – запорука стратегічних сил країни, тому замовлення на створення плакатів на спортивну тематику у плакатистів були завжди. Отже, маємо у зібранні чималу кількість плакатів цієї тематики. Питання масовості фізкультури і спорту піднімалися у плакатах художників Ю. Агапова та С. Попова «Фізичну культуру – в кожну сім'ю!» (1966), В. Паська «Спорт и туризм – это здоровье» (1976), Т. Тарнавського «Складайте норми Всесоюзного фізкультурного комплексу «Готовий до праці і оборони СРСР» (1972). Як пріоритетне політичне завдання розглядалася підготовка радянських спортсменів до міжнародних змагань та боротьба за високі показники. В

плакатах також висвітлювалися спортивні події – спартакіади, чемпіонати. Як на плакатах художників В. Бескактова «VI спартакіада УРСР» (1974), Т. Фомічової «Олімпійський футбол у Києві» (1979), А. Щербакова «Игры XXII олимпиады. Футбол. Киев» (1980). Значущість спортивних досягнень для країни розкриває плакат художника В. Бахіна «Спортсмени Украинської РСР! Примножимо спортивную славу Батьківщини!» (1979). У тогочасних плакатах відобразилася також діяльність численних спортивних товариств. Художники відтворили саму природу спортивних досягнень, показали силу і духовне здоров'я, енергію, волю, фізичну досконалість людини. На початку 1990-х років тема спорту залишається переважно на афішах.

Однією з провідних тем радянського плакату була тема боротьби за мир, актуальність якої зросла на початку 1970-х років. Державою на всіх рівнях проводились антивоєнні заходи, постійно підкреслювалось прагнення до миру. Плакат, як і раніше, стверджував ідею миру як основу зовнішньополітичного курсу радянської держави, пов'язуючи її з першими декретами Радянської влади, підписаними Ленінінм, з рішеннями партійних з'їздів, з висловлюваннями Л. Брежнєва «Міжнародна політика партії – це, насамперед, боротьба за міцний мир. Л. І. Брежнєв» (худож. О. Ворона, 1977), «Ми боремося за мир і безпеку на всій землі» (худож. М. Фомічов, 1976), з боротьбою за роззброєння «Не дадим взорвать мир!» (худож. В. Яланський, 1982), проти воєнної агресії «В'єтнам перемаже!» (худож. Ю. Мохор, О. Терент'єв, 1969), «На голови катів впаде народний гнів! План воєнної агресії США у В'єтнамі» (худож. К. Агніт, 1966). Одночасно створювалися плакати, що закликають берегти мир: «Бережіть мир!» (худож. Ф. Глушук, 1965), «Мир нащадки бережіть!» (худож. А. Лейн, 1968).

Плакати, присвячені подіям Великої Вітчизняної війни, у цей час стають логічним продовженням теми боротьби за мир. Вони не просто нагадують про черговий ювілей з Дня Перемоги, як, приміром, «30 років з дня визволення столиці Радянської України – Києва від німецько-фашистських загарбників 1943–1973» (худож. В. Васянович, 1973), а закликають у своїх творах пам'ятати про те, до яких страшних наслідків призводить порушення миру: «Пам'ятаємо» (худож. Г. Кислякова, 1968), «9 травня» (худож. Г. Шевцов, 1979). На деяких плакатах зустрічаються зображення членів підпільної організації, партизанів, героїв війни: «Нескорений Спартак» (худож. М. Добролежа, В. Колісниченко, 1976), «Їхній подвиг безсмертний. Партизани Хмельниччини – герої Радянського Союзу» (худож. М. Андрійчук). Давно став класикою відомий плакат «1945» (худож. Ю. Мохор, 1975).

Після того, як 4 жовтня 1957 року було запущено штучний супутник

Землі, в радянському плакатному мистецтві з'явилася нова тема – освоєння космосу, яка знайшла образне втілення в оптимістичних плакатах: «Дивися, Земле: крокуєм у космос!» (худож. А. Кожухов, А. Капітан, 1965), «Ми піонери космічної ери!» (худож. І. Бевзенко, 1965), «Чудовий дар жовтневій ері – радянський голос на Венері» (худож. Р. Багаутдінов, В. Бескаотов 1967), «Шлях прокладено 3 лютого 1966 року» (худож. Є. Кудряшов, Ю. Мохор, О. Терентьев 1966), «СРСР вперше!» (худож. Р. Багаутдінов, 1966), «Человек шагает в космос» (худож. В. Бескаотов 1974), «12. IV. 1961» (худож. В. Калущкий 1975).

З 1970-х років в українській графіці складаються передумови для розвитку екологічної тематики в плакаті. Екологічні проблеми почали привертати увагу громадськості вже в 1960-х роках, а в 1970-ті роки охорона навколишнього середовища поступово виділилася в самостійну тему плакатного мистецтва. Основні питання, які в той час висувалися в екологічному плакаті, стосуються проблем захисту тварин та птахів, рослин, лісів, озеленення планети, охорони навколишнього середовища тощо. Плакатам цієї тематики притаманні загальні заклики та образи (переважно турботи про птахів та звірів, збереження лісів від вогню, бракон'єрства: «Любіть, шануйте, бережіть природу!» (худож. Г. Шевцов, 1968). «Бережіть підземні води від забруднення» (худож. А. Левковський, 1969), «Оберегай красу рідної землі» (худож. Г. Шевцов, 1983). Здебільшого такі плакати носили формальний, декларативний характер. З кінця 1970-х – 1980-х ситуація починає змінюватися. Плакат екологічного спрямування стає більш емоційним, його мова більш лаконічною. Як приклад, плакати художників: Л. Даценко «Стоп» (1980), «З одного дерева можна зробити 100 000 сірників, один сірник може спалити 100 000 дерев» (1972), П. Савченко «Хозяйственники! Не загрязняйте водоемы промышленными стоками» (1982), В. Подчекаєва «Злочин!» (1972), О. Терентьева «Це не тільки твоя Земля, HOMO SAPIENS» (1980).

Плакати культурно-видовищної тематики не були настільки зидеологізованими і здебільшого орієнтувалися на зміст рекламowanego явища – масового театралізованого свята, концерту, виставки, презентації музейних колекцій та різних культурних подій, реклами книжкової продукції тощо. Масив плакатів цієї тематики у зібранні ВОР став показником різнобічного репертуару театрів, тематичного різнобар'я виставок та суспільної значимості інших культурних заходів, що відбувалися на той час в Україні. Вони стали віддзеркаленням культурного розвитку країни.

Плакати культурно-видовищної тематики можна розділити на два типи: створені за допомогою фотографії та – станкової графіки. Фотографія

збагатила видовищний плакат, сприяла посиленню в ньому документальної достовірності. До плакатів, в основі яких лежить фотографія тієї чи іншої особи або колективу, – афіші, що презентують творчі зустрічі акторів та режисерів театру і кіно: актрис Ади Роговцевої (худож. Л. Слуцький, Ю. Воєвода, 1982), Раїси Недашківської (худож. С. Рябцев, П. Нестерук, 1976), кінорежисерів Леоніда Денисенка (худож. Л. Слуцький, 1982), Миколи Машенка (худож. Л. Слуцький, 1982), ансамблю Тріо Мареничі (худож. Ю. Аксьонов, 1980), співачок Софії Ротару (худож. С. Мішин, Б. Каплун, 1977; худож. Ю. Аксьонов, П. Шегерян, 1980), Юлії Пашковської (художник невідомий, 1969 та 1970), танцювальних та музичних колективів.

Матеріали зібрання розкривають світ театру, висвітлюючи діяльність провідних театрів України: Державного академічного театру опери та балету, Київського державного театру оперети, Київського театру ляльок, а також новоствореного Київського молодіжного театру та багатьох провінційних театрів.

Афіші виставок приваблюють масового глядача скарбами численних музеїв, містять інформацію про персональні виставки художників. Зазвичай в основі композиції виставкових плакатів лежить відтворення експонованого твору, або ж портрета самого художника. Так, в основі плаката, присвяченого виставці відомого графіка Георгія Малакова (1981) – створений ним лінорит «Відгриміло» із серії «Київ у грізний час». Ця тенденція простежується у плакатах-афішах до виставок скульптури Інни Коломієць (1967), виставці робіт Миколи Глуценка (1971), Тимофія Лящука (1983), Рафаеля Багаутдінова (1985), Юрія Коваленка (1984) та ін.

Для циркового плаката характерна яскрава барвистість, шарж, гіпербола, зображення фантастичних трюків та перетворень. На жаль, імена авторів більшості плакатів цієї тематики невідомі. Художнє бачення суті циркового видовища зуміли передати майстри у плакатах: «Цирк Мюзик-холл» (художник невідомий, 1976), «Цирк. Клоун Анатолий Дубинин» (художник невідомий, 1984), «Цирк. Клоун Олег Стеценко» (худож. Мірошниченко і Селюченко, 1984).

На матеріалах зібрання можна простежити характерні художньо-стилістичні особливості українського плаката, а також окремі аспекти творчості художників, що працювали в цій галузі образотворчого мистецтва. Загалом пошук нових виразних засобів плаката був в основному визначений загальною тенденцією до лаконізму й умовності. Плакат продовжує насичуватися елементами узагальненості, символіки, емблематики, орнаментики. У ньому набули широкого розвитку стилістичні особливості, пов'язані із засвоєнням досвіду мистецтва

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
пожовтневих і 1920-х років. Як приклад, серія плакатів Ю. Мохора та О. Терентьєва «ВЛКСМ» (1968). Інший напрям пов'язаний із прагненням до монументалізації образів, і в зв'язку з цим – використання стилістичних прийомів і засобів монументального та монументально-декоративного мистецтва та скульптури. Один з творців монументального стилю в українському плакаті – Тимофій Лящук. Його творчості притаманні: лаконічність образів, емблематичність, гармонійне поєднання яскравих барв, застосування зображальних метафор, прийом персоніфікації, звертання до стилістики народного мистецтва. Прикладом можуть слугувати плакати: «В труді здобуто нагороду, і честь, і шану від народу (1965), «На урожаю світле свято ласкаво просим завітати» (1967), «Слався, Україно!» (1969), «Живи, Україно, прекрасна і сильна, в Радянськiм Союзi ти щастя знайшла» (1972).

Характерною ознакою плакатів цього періоду була персоніфікація, коли поняття чи явище подається шляхом зображення його у вигляді живої істоти. Образи-символи України постають у плакатах «Живи, Україно, радянська державо!» (худож. Г. Горобієвська, 1967), «Слався, Україно – радянська земля!» (худож. Т. А. Лящук, 1968), «Цвіти, Україно, радянських республік сестра!» (худож. Є. Кудряшов, 1968).

Необхідно відзначити, що незважаючи на те, що художник був залежним у мистецькому соціумі від державних органів щодо вибору теми, стилю, способу створення образу, більшості плакатів зібрання притаманна майстерність та досконала техніка майстрів-професіоналів, що виявила себе в індивідуальній манері створення художнього образу. Серед майстрів, які працювали в галузі плаката, були митці різних поколінь. Одні з них вийшли на творчий шлях в 1950-х, інші – в 1960–1970-х, та 1970–1980-х роках. Це – ціла плеяда відомих художників, справжніх творчих особистостей: Тимофій і Тамара Лящуки, Євген та Клавдія Кудряшови, О. Терентьєв, Ю. Мохор, В. Яланський, О. Ворона, О. Семенко, М. Попінов, Є. Саренко, Р. Багаутдінов, Г. Кислякова, Г. Валюга (Горобієвська), В. Шостя, Ю. Дзюбан, В. Бескакогов, Б. Дмитрюков, А. Кожухов, В. Вітер, В. Сокол, та багато інших.

Список використаних джерел

1. Васильченко Н. Агітплакат в ХІ п'ятирічці / Н. Васильченко // Образотворче мистецтво. – 1985. – № 3. – С. 4–5.
2. Васильченко Н. Как здоровье, товарищ плакат? / Н. Васильченко, В. Вітер, В. Шостя // Творчество. – 1986. – № 11. – С. 13–15.

- ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
3. Владич Л. Майстри плаката : творчі портрети українських радянських художників-плакатистів / Л. Владич. – К. : Мистецтво, 1989. – 186 с. : іл.
 4. Кудин П. А. Психология восприятия и искусства плаката / П. А. Кудин, Б. Ф. Ломов, А. А. Митькин. – М. : Плакат, 1987. – 207 с. , ил.
 5. Роготченко О. Соціалістичний реалізм і тоталітаризм / Олексій Роготченко ; Ін-т проблем сучасного мистецтва Академії мистецтв України. – К. : ФЕНІКС, 2007. – 608 с.
 6. Свирида И. Начиная с афиши / И. Свирида // Творчество. – 1981. – № 7. – С. 10–14.
 7. Юхимець Г. М. Українське радянське мистецтво 1941–1960 років / Г. М. Юхимець. – К. : Мистецтво, 1983. – 157 с. , іл. – (Нариси з історії українського мистецтва).

Олена Донець,
мол. наук. співроб. НБУВ

**ВІДЗЕРКАЛЕННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ПРОЦЕСІВ
В УКРАЇНСЬКОМУ ДРУКОВАНОМУ ПЛАКАТІ ЧАСІВ ПЕРЕБУДОВИ
(за зібранням НБУВ)**

У статті йдеться про докорінні зміни у розвитку й функціонуванні українського друкованого плаката, що відбулися під впливом певних соціокультурних умов у період з другої половини 1980-х до початку 1990-х рр. XX століття. Розглядається тематика плаката та його художньо-стилістичні особливості, названі обставини, що спричинили зникнення з обігу масового друкованого плаката й появу концептуального авторського плаката, який цілком перейшов до сфери графічного дизайну.

Ключові слова: український радянський плакат, період перебудови, концептуальний авторський плакат.

Мистецтво українського радянського плаката ніколи не стояло осторонь державної ідеології та політики. На цьому неодноразово наголошували у своїх роботах українські та зарубіжні дослідники: Л. Владич, Н. Бабуріна, О. Шклярчук та ін. Адже сам плакат як найінформативніший вид прикладної графіки виник «за потребою дня» і завжди віддзеркалював найактуальніші проблеми сьогодення, пропагував, декларував, просував, рекламував. Втім, плакат не лише бере участь у маніпулюванні громадською думкою поряд з іншими засобами масової інформації, а й за допомогою візуальних художніх образів фіксує соціальні та культурні зміни у суспільному житті. Саме в цьому й полягає його бзаперечна історична вагомість і першоджерельна цінність. Стосовно українського радянського плакату принагідно зазначимо, що його суцільна політико-ідеологічна спрямованість не завадила художникам-плакатистам створювати досконалі за художньою формою і змістом твори. Політична заангажованість цього виду мистецтва, як слушно зазначає у своїй статті «Територія плаката» художник-графік, скульптор і дослідниця плакатного мистецтва Ірина Вештак-Остроменська¹, «змивається часом, і залишається тільки графічний лист, в якому збережена пластична стилістика моменту, талант

¹ І. Вештак-Остроменська. Територія плаката // «Галерея». – 2000. – № 3–4. – С. 26–27.

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
чи невміння творця. Ці матеріальні свідчення історії були зроблені художниками, а значить не тільки їхніми руками, а й душою». Адже тільки в мистецтві плаката гра візуального і вербального та їхнє гармонійне поєднання відбувається на високому інтелектуальному рівні: розкуто, лаконічно й оперативно, всебічно розкриваючи талант митця.

На жаль, найінтелектуальніший вид графічного мистецтва – плакат – лишився поза увагою сучасних українських дослідників. Про сучасний стан речей з вивчення українського плаката другої половини XX століття Ірина Вештак-Остроменська зазначає: «На сьогодні реальність така – якщо знайомитися з історією мистецтва України по каталогу «Мистецтво України XX століття», товщиною, що претендує на об'єктивність, в Україні такого виду графіки, як плакат, не існувало. А втім плакат (точніше феномен соціалістичного плаката) цікавий хоча б тим, що це був наймасовіший вихід художників в люди за весь час існування світового мистецтва». Зі свого боку можемо додати, що автори сучасної багатотомної «Історії українського мистецтва» також не приділили належної уваги вивченню цього виду графіки. Зокрема, плакат 1960–1980-х років вважається «масованою, добре спланованою й нестримною атакою на психіку, що провадилась у різноманітних громадських місцях: у закладах, на підприємствах, у транспорті, на вулицях»². Характеристика цього виду мистецтва за два десятиліття викладена в одному абзаці друкованого тексту, хоча автори претендують на «глибокий і всебічний культурологічний і мистецтвознавчий аналіз»³.

Значну частину зібрання Відділу образотворчих мистецтв (близько 1500 од.) складають плакати середини 1980-х – початку 1990-х років – періоду, який увійшов в історію України під назвою «перебудова» і розпочався з квітня 1985 року, коли новим лідером КПРС, генеральним секретарем партії було обрано Михайла Горбачова. Це був переломний момент у суспільно-культурному житті країни, а в мистецтві плаката – час небувалого відродження й разом з тим несправджених сподівань; плідної праці відомих майстрів-плакатистів і залучення талановитої молоді, яку раніше не приваблювала сувора регламентованість цього виду мистецтва.

² Історія українського мистецтва : у 5 т. / НАН України, Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ; голов. ред. Г. Скрипник ; наук. ред. Т. Кара-Васильєва. – Т. 5 : Мистецтво XX століття. – К. : [б. в.], 2007. – С. 539–540.

³ Історія українського мистецтва : у 5-тт. / НАН України, Інститут мистецтвознавства фольклористики та етнології ; голов. ред. Г. Скрипник ; наук. ред. Т. Кара-Васильєва. – Т. 5 : Мистецтво XX століття. – К. : [б. в.], 2007. – С. 27.

У зібранні міститься чимало друкованих плакатів відомих українських художників-графіків: Тимофія і Тамари Лящуків, Євгена та Клавдії Кудряшових, Федора Глущука, Олега Терентьєва, Віталія Шості, Олега Векленка, Юрія Мохора, Володимира Вештака, Віктора Бистрякова, Валерія Вітера, Олексія Штанка, Романа Кириченка. А також молодих на той час художників-графіків: Леоніда Берната, Вячеслава Срка, Віктора Пішого, Ігоря Хари й багатьох ін. Отже, кількісний і якісний аналіз змісту фактичного матеріалу дозволяє виокремити ті ідеологічні, соціальні та художні проблеми, що певним чином знайшли своє втілення в українському друкованому плакаті зазначеного періоду, а також прослідкувати історію «перебудови» та специфіку її прояву в Україні. Аналіз форми та змісту плакатів дозволяє виявити ті новотворення, які внесли тогочасні художники-плакатисти в оновлення художньо-графічних традицій українського плаката. Адже на динаміку розвитку плакатного мистецтва, окрім внутрішніх, суто художніх причин, впливають і зовнішні соціокультурні процеси – зміни в політиці, ідеології тощо.

Термін «перебудова» з 1985 по 1988 рр. вживався виключно в контексті поліпшення управління господарським механізмом, інтенсифікації економіки, прискорення науково-технічного прогресу, активізації «людського фактора», «підвищення організованості й дисципліни». Передусім це було пов'язано з тим, що на XXVII з'їзді КПРС 1986 року з програми КПРС було врешті-решт вилучено завдання «побудови основ комунізму» і проголошено курс на «удосконалення соціалізму» та «інтенсифікацію народного господарства». «Час вимагає від кожного комуніста творчості, новаторства, ініціативи» – сповіщає гасло на плакаті художника В. Г. Яланського (К., 1987 р.), виконаного в класичних традиціях радянського агітаційного мистецтва. Розташування основного лозунга в центральній частині аркуша на яскраво-червоному тлі відразу привертає увагу глядача. Портрет Вождя розміщено у лівому верхньому куті – найбільш активній для сприйняття зоні, де зазвичай розміщуються найважливіші за змістом візуальні образи⁴. Під ним – хрестоматійний ленінський вислів «партия – ум, честь и совесть нашей эпохи». Зазначимо, що семантика образу Леніна в українському друкованому плакаті середини 1980 – початку 1990 років лишалася незмінною: він, як і раніше,

⁴ А. Басков. Идеологическое оружие (поэтика и идеология агитплаката). Прикладное исследование семиотики визуальных образов в агитации и пропаганде [Электронный ресурс] / Способ доступа: <http://newideology.ru/teoriya-i-praktika-pr/zakony-kreativa/ideologicheskoe-oruzhie-vizualnaya-ritorika-plakata>

був знаковою фігурою, ідеологічним каталізатором і мірилом нарівні з постаттю Т. Г. Шевченка. Таке трактування образу вождя революції, приміром, бачимо на плакаті Т. Лящука «Думайте, читайте...» (К.: Політвидав України, 1990), в якому художник використав рядки з поеми Т. Г. Шевченка «І мертвим, і живим...». Художник вдався до фотомонтажу: на плакаті – портрет «вождя революції», відкритий том його творів і «знаряддя праці» – олівець. Таким чином, за допомогою незначних, але важливих деталей автор опосередковано, з документальною лаконічністю привернув увагу до вивчення ленінських першоджерел, адже багатьма перебудова сприймалася як повернення до ленінських норм життя, на чому неодноразово наголошував і сам М. Горбачов.

На початку періоду перебудови тематика плакатних гасел та текстів часто не виходила за межі господарсько-виробничих питань. Їхньою характерною ознакою було вживання окличних речень з використанням у цих синтаксичних конструкціях дієслівних форм наказового способу, як це було й у попередні «доперебудовчі» «брежнєвські» десятиліття, коли йшлося про апеляцію до свідомості «простой радянської людини». Але форма звертання була не абстрагованою (до «людини взагалі»), а цілком конкретною: до робітників певних господарських галузей. Як, наприклад, на плакатах художників Юрія Воеводи і Людмили Даценко, що вийшли друком 1986 року накладами від 9000 до 18 000 примірників: «Працівники паливно-енергетичного комплексу! Боріться за виконання енергетичної програми!»; «Працівники легкої промисловості! Прискорюйте оновлення асортименту продукції!»; «Будівельники і монтажники! Будуйте економічно і добротню, на сучасній технічній основі!»; «Металурги! Розширюйте випуск економічної, високоякісної продукції!»; «Трудівники ланів! Активніше впроваджуйте науково обґрунтовану систему землеробства!». Або ж на плакатах художника Миколи Мотузки: «Інженери і техніки, винахідники і раціоналізатори! Примножуйте свій вклад у прискорення науково-технічного прогресу!». Також вживалися форми, що апелювали до свідомості кожного глядача, як на плакаті художника Яланського В. Г.: «А що ти зробив для прискорення науково-технічного прогресу?». Такий прийом є характерним для плакатів кризових та перехідних періодів, коли час вимагає певної концентрації уваги на подіях, що відбуваються, і згуртованості суспільства. Згадаємо, наприклад, англійський плакат першої Світової війни, де командир британської армії лорд Кітченер звертається до глядача і закликає до мобілізації: «Твоя країна потребує тебе!» («Your country need you!»), або ж відомий хрестоматійний плакат Д. Моора «Ты записался добровольцем?».

Та вже з кінця 1980-х рр. стилістика та образне наповнення плакатних текстів почали змінюватися, адже саме поняття «перебудова» трансформувалося у свідомості людей у реконструкцію існуючої системи, внаслідок чого набуло нових значень, стало полісемантичним – суспільство очікувало і навіть вимагало докорінних зрушень в ідеології і політиці згідно з тими принциповими гаслами, що ініціював М. Горбачов: «гласність», «широка демократія», «плюралізм думок», котрі були сприйняті з ентузіазмом насамперед творчою інтелігенцією. Про це свідчать, наприклад, численні плакати-афіші, що інформують про проведення творчих зустрічей та літературних вечорів з сучасними діячами культури – «Перебудова і позиція письменника» (К., 1989 р.), меморіальних літературних вечорів, присвячених творчості В. Симоненка, Остапа Вишні та ін.

У плакатному мистецтві місце позитивно-оптимістичних тем поступово займають нові: СНІД, дітей-сиріт, боротьби з наркотиками, критики тоталітаризму, що було абсолютно неможливим у попередні десятиліття. Усталені теми стають більш гострими, метафоричними за художнім втіленням, значно розширюється діапазон їхнього втручання у тогочасну дійсність. Після довгих років вимушеного мовчання художники врешті-решт отримали змогу вільно доносити, користуючись художніми засобами, неприкрашену буденну правду життя, відчули свою причетність до того, що відбувається в країні, і разом з тим – свою відповідальність перед суспільством. Особливо гостро це виявилось в жанрі соціального плакату, зокрема тема екології набула нового звучання. Плакат став не просто інформувати, агітувати, а й викривати, що у попередні десятиліття було неможливим. Відтепер художник отримав змогу не вдаючись до вигадливих іносказань езопової мови, висловлювати громадянську позицію, як це зробив харківський художник Олег Векленко. 1991 року він став організатором нового художньо-мистецького угруповання – Асоціації дизайнерів-графіків «4-й блок». Головною темою творчості членів асоціації стала моральна відповідальність митця перед загрозою нових техногенних аварій, забруднення довкілля. У зібранні маємо кілька плакатів екологічної тематики О. Векленка: «Нет!» (К.: Политиздат, 1989); «Друзи і піклуйся» (К.: Політвидав України, 1989); «Збережемо» (К.: Політвидав України, 1990). У цих роботах художник не оперує стандартними гаслами, а передає власні почуття, говорить про те, що пережив сам. Адже О. Векленко був серед ліквідаторів чорнобильської аварії і на власному досвіді переконався, як дорого суспільству в цілому і кожній людині зокрема обходиться замовчування кричущої правди. З екологічної трагедії Чорнобильська катастрофа перетворилася на потужний політичний чинник суспільного

життя, підштовхнула до переосмислення існуючих порядків, відкрила очі на стан речей в економіці й політиці СРСР і в Україні зокрема, пробудила усвідомлення національних інтересів, похитнула авторитет СРСР на міжнародній арені. Про це свідчить, наприклад, плакат Володимира Вештака «Welcome to Kiev!» (К. – 1990 р.). Візуальний образ (художнє зображення) контрастує з вербальним (назвою твору). Запрошення англійською до української столиці, вочевидь, розраховане на гостей-іноземців, сприймається як зловіща іронія або «антифразис», коли висловлювання набуває у контексті художнього зображення протилежного значення. На чорному тлі – великими білими літерами написана назва міста. Літера «І» – Лаврська дзвіниця, за якою сполохи охопленого вогнем реактора і знак радіації. Автор скористався одним з прийомів шрифтового плакату – «перевтіленням» графічної форми у художній образ і таким чином надав оптимістичному інформаційному повідомленню «Welcome to Kiev!» трагічного звучання. Це приклад твору, в якому візуальна мова виявилася значно багатшою, ніж вербальна.

Розробляючи екологічну тематику, художники почали звертатися до філософських роздумів про сутність людини, її місце й ролі в екосистемі планети. Тож Перша Київська бієннале плакату 1989 року отримала назву «Екологія культури». Художники-учасники виставки намагалися привернути увагу до болючих проблем українського суспільства, зокрема до відродження і збереження пам'яток національної культури. Так, художник Віталій Шостя у плакаті «І всякий день перед нами – стид наш» (К.: Політвидав України, 1989) висловив власне ставлення до історичного й культурного надбання України, проілюструвавши рядки з поезії Т. Шевченка оселедцями, загорнутими у стародруки. Цій темі присвячений плакат і Валерія Вітера «Втрачаючи минуле – втрачаємо майбутнє» (К., 1989), експонований на пересувній виставці «Т. Г. Шевченко: спадщина і сучасність» (1989 р.). Тема збереження пам'яток і сьогодні є актуальною і потребує філософського осмислення від сучасних митців у нових концептуальних творах.

Знайшла своє втілення в плакаті і антиалкогольна кампанія, проголошена М. Горбачовим під девізом «тверезість – норма життя». Плакат художника Володимира Гридковця «Указ Президії Верховної Ради УРСР «Про заходи по посиленню боротьби проти пияцтва і алкоголізму, викорененню самогонваріння» (К.: Політвидав України, 1985) містить текст указу.

Нового «дихання» в способах творення художнього образу набули на той час і театральні афіші, що зумовлено появою альтернативних театрів

і молодих режисерів, які відійшли від традиційного репертуару й використовували у своїй творчості п'єси українських та російських авторів-постмодерністів, по-новому підходили до постановок відомих класичних творів. Так, приміром, афіша запорізького літературного театру «Апрель-85» презентує резонансну на той час виставу за п'єсою російського поета і драматурга Віктора Коркії «Черный человек, или я, бедный Сосо Джугашвили», в якій порушувалося питання про природу влади та шляхи її досягнення. Афіша Ніжинського драматичного театру ім. М. Коцюбинського інформує про те, що репертуар поповнився одіозною п'єсою автора-постмодерніста Анатолія Дяченка «Вона плюс вона, або мрія ідіотки». Автори цих театральних плакатів якнайкраще справилися зі своїм завданням – вони не тільки привернули увагу глядача до репертуару, а й дотепно анонсували зміст вистав. Плакати-афіші кінця 1980-х – початку 1990-х років, що складають значну частину зібрання, як різновид рекламного плаката мають свої особливості і потребують детального аналізу з розкриття нових тем і образів.

Плакат часів перебудови сучасні російські і зарубіжні дослідники (С. І. Серов ⁵, Н. І. Бабурина, К. Вашик ⁶) цілком справедливо називають «критичним» і «викривальним». Так, плакат «Демократическая фотография: 150 лет фотографии. Первая областная выставка» (1989 р., наклад 50 прим.) наочно демонструє художнє втілення загального тяжіння в суспільстві до нового розуміння «правди»: замість демонстрації яскравих «урапатріотичних» досягнень і парадних портретів передовиків виробництва на плакаті – чорно-біле фото старого з інвалідною милицею на тлі розбитої дороги. В тексті йдеться про те, що в експозиції представлені роботи аматорів і професіоналів, що не проходили попереднього відбору. Тобто організатори наголошують на повній відсутності цензури, що в умовах тогочасної дійсності було певним досягненням, враховуючи досвід попередніх «підцензурних» десятиліть.

Під час перебудови змінився й арсенал найуживаніших художніх засобів. Якщо у попередні роки одним з найулюбленіших прийомів художників-плакатистів була антитеза, коли автори чітко розмежовували поняття «добра» і «зла» (за допомогою таких протиставлень як ворог – друг; мир – війна; соціалізм – капіталізм; чорне – біле та ін.) – тобто глядач був приречений на чіткий і однозначний вибір (як, наприклад, на плакаті

⁵ Серов С. Плакат 90-х в Третьяковке / [КАК] – 2004. – № 4–5. – С. 166–167.

⁶ Клаус Вашик, Нина Бабурина. Реальность утопии. Искусство русского плаката XX века. – М. : Прогресс-Традиция, 2005. – С. 318.

художника В. П. Ручка «Два мира – две политики» (К. : Политиздат Украины, 1987), то в плакаті 1989–1990 років пряма, безпосередня агітація поступово зникає, він починає тяжіти до філософської неоднозначності світосприйняття. Саме тому все частіше плакатні тексти подаються не у формі закличного гасла, а певною тезою, яка спонукає до роздумів, діалогу з «мислячою особистістю – глядачем». Те саме стосується й художнього зображення: на відміну від візуальних стереотипів попередніх років, що передбачали однозначне тлумачення образу, в зазначений період художники вподобали метафорично-абстраговану мову художніх засобів, що містить в собі загадку, інтригу, створює певну інтелектуальну напругу у сприйнятті твору, коли глядач прагне утримати, розвинути побачене на аркуші. Як, наприклад, в плакаті художника Олексія Штанка «Человек человеку...» (К., 1987), де піднімається замовчувана раніше проблема наркоманії. Відомий і активно експлуатований за радянських часів афоризм з «Морального кодексу будівника комунізму» (Матеріали XXII з'їзду КПРС, 1961 р.) «людина людині друг, товариш і брат» тут подається в трактовці першоджерела (давньорим. письм. Плавта з лат. *Homo homini lupus est*) – «людина людині вовк». На плакаті – чорний силует чоловіка з головою вовка, що нишком крадеться з оберемком макових голівок. Автор, використовуючи прийом версифікації (шаради), подає текст за допомогою асоціацій. Напружений контраст фіолетового й чорного посилює драматизм твору.

Відомо, що одним з головних здобутків «гласності» стала ліквідація «білих плям» в історії через повернення дискримінованих імен, літературно-мистецьких творів, наукових праць; оприлюднення замовчуваних та новій інтерпретації вже відомих фактів, розкриття раніше заборонених тем, подоланні стереотипів, осмисленню сучасності через призму історичного досвіду. Для широкого загалу було відкрито спецховища бібліотек і читачі змогли ознайомитися з раніше забороненими творами. Одним із багатьох реабілітованих авторів став український мистецтвознавець Федор Іванович Шміт, який запропонував теорію діалектичної циклічності мистецтва (за вирішенням шести художньо-пластичних проблем – ритму, форми, композиції, руху, світла, простору), яка суперечила марксистському вченню про суспільно-економічні формації, за що його було репресовано, а потім і знищено. Про те, що ім'я видатного історика мистецтва знову виринуло з небуття, свідчить плакат «Федор Шмит и его творчество. Вечер, посвященный теоретику и историку искусства, академику Федору Ивановичу Шмиту (1877–1941)», виконаний художником Валерієм Шкарупою на замовлення Сумського

Зі змісту інших плакатів зібрання дізнаємося про діяльність центральних українських видавництв, що почали випуск заборонених раніше творів діячів української культури, які «підривали існуючий устрій». Наприклад, видавництво художньої літератури «Дніпро» 1990 р. запланувало до випуску твори засудженого до розстрілу за «участь у контрреволюційній організації» письменника Гната Хоткевича (на плакаті повідомлено про випуск його творів у п'яти томах, подано фотопортрет письменника (К., 1990 р.). Також довідуємося, що того ж року мали вийти друком твори Володимира Винниченка (в дванадцяти томах); письменниці Зінаїди Тулуб (в чотирьох томах); журналіста і письменника Бориса Харчука (в чотирьох томах)⁷. Також плакати містять відомості про те, що видавництво «Наукова думка» підготувало до випуску 1990 р. заборонені раніше твори – тритомник Д. І. Яворницького «Історія запорізьких козаків» й «Історію України-Руси» М. С. Грушевського в одинадцяти томах, дванадцяти книгах. Особливу цінність становлять названі плакати з точки зору іконографічних та бібліографічних досліджень, адже кожен з них містить фотопортрет та перелік запланованих до випуску книг.

Перебудовчі процеси в Україні, хоч і збігалися із загальносоюзними, однак мали й свої особливості, серед яких – тривале збереження при владі старої брежнєвської еліти, а з огляду на це – подекуди трапляється інерційна декларація застарілих на той час лозунгів, про що свідчать плакати зібрання ВОМ художників А. О. Гончаря «Кожна наша п'ятирічка – крок до комунізму» (К.: Політвидав України, 1986) та С. О. Грушенка «Майбутнє належить комунізму» (К.: Політвидав України, 1986).

Незважаючи на спробу подолати «систему», «зверху», як і раніше, продовжують надходити методичні вказівки щодо оформлення червоних куточків в школах, воєнних частинах, на підприємствах. Як ілюстрацію маємо у зібранні стендовий плакат, розрахований на експонування в інтер'єрах відповідних установ. Це плакати переважно двох типів: побудовані з використанням синтезу тексту і карикатури, як наприклад, серія плакатів журналу «Перець» – «На допомогу групам і постам народного контролю та штабам «Комсомольського прожектора», видані чималими накладом (від 8500 до 156 000 пр.), та ті, що мали документальний характер, з використанням фото, текстів з цифрами, діаграмами, схемами тощо. Як, наприклад, плакат художниці

⁷ Зараз відомо, що з запланованого чотиритомного видання творів Б. Харчука світ побачило лише два.

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
Н. П. Євменової «Закон, созданный народом» (К., 1987 р.). Текст на плакаті містить окремі цитати з матеріалів XXVII з'їзду КПРС, що пояснюють «нову лінію партії». Одне з провідних гасел плакату: «Прискорення розвитку суспільства неможливе без подальшого розвитку соціалістичної демократії, всіх її сторін і проявів».

Цікаво також простежити, користуючись матеріалами зібрання, розвиток мовної політики в Україні часів перебудови. Принагідно зазначимо, що кількість плакатів, виданих українською мовою у попередні десятиліття (з 1950 по 1985 рр.) складає майже 50 % від усього загалу. Під тиском обставин в жовтні 1989 р. Верховна Рада УРСР прийняла закон «Про мови в Українській РСР». Була розроблена державна програма розвитку української мови до 2000 р. Ставлення до рідної мови та засудження русифікації в Україні бачимо у плакаті Людмили Постних «Слово рідне, мово рідна, Хто вас забуває, той у грудях не серденько, але камінь має...» (К.: Політвидав України, 1989).

У зв'язку з тим, що під час перебудови було прийнято рішення в радянську планову економіку ввести елементи ринкової, почали організовуватися кооперативи, більшість підприємств перейшли на бригадний підряд, виникло таке поняття як «сімейний підряд». З появою приватної власності виникають такі непритаманні радянському суспільству явища, як меценатство, добродійність, аукціони. Про це свідчить, наприклад, зміст плакату «Впервые в нашей стране. К 150-летию фотографии. Всесоюзный благотворительный коммерческий конкурс Мисс-фото СССР-89», що був виданий накладом 1000 пр. Або плакат І. І. Яхіна «Осіння виставка-продаж, аукціон», виданий Харківською організацією Спілки художників України спільно з Творчим об'єднанням «Сервіс-мистецтво».

Образна лаконічна знаковість плакатного мистецтва доносила до спільноти також біль і проблеми України на загальнонародському, міжнародному рівні. Було переглянуто ставлення до національної культури і релігії. Почала відроджуватися національна духовна спадщина, про що свідчать плакати-афіші Валерія Вітера «Українські колядки та щедрівки: український чоловічий хор імені Л. Ревуцького» (К. 1990), «Старовинна духовна музика: український чоловічий хор імені Л. Ревуцького» (К. 1989), «Духовна вітчизняна хорова музика» (К., 1990). В них автор скористався цитуванням фрагментів українського монументального розпису XVII ст., зображенням писанки як символа відродження національної культури, а також зобразив сюжет щедрювання молоді на Святвечір з різдвяною зіркою.

Сьогодні нікого не здивуєш елементами української національної або

релігійної символіки, а на той час використання писанки, тризуба, німбу або хреста на плакаті треба було відвойовувати. Гостроту мови плакатного мистецтва демонструє дотермінове закриття виставки, присвяченої шевченківським дням у Каневі 1989 року – настільки сміливими і викривальними були представлені на ній плакати.

Зібрання також містить плакати-проспекти – доволі цінний і рідкісний різновид рекламного плаката, – в яких презентувалися сучасні художні виставки та образотворчі видання. Так, плакат-проспект «Пересувна виставка «Т. Г. Шевченко: спадщина і сучасність» дає досить вичерпне уявлення про характер заходу та його учасників. Зі статті мистецтвознавця Зої Кучерової, розміщеної на аркуші, дізнаємося: «такої виставки ще декілька років назад не могло бути: демократизація нашого життя збудила мистецьку активність плакатистів, примусила переосмислити міру відповідальності художника перед суспільством і перед власною совістю. До плаката звернулись молоді художники, яких регламентованість вчорашнього плаката не вабила». Відтепер, як зазначає авторка, «шевченкові рядки не ілюструються, а закликаються на допомогу для підтвердження істини».

Та сподівання на те, що залучена до плакату молодь відродить престиж цього виду масового графічного мистецтва, виявилися передчасними. Втім, це сталося з об'єктивних причин. Зокрема, в період «перебудови» якісно змінилася ситуація з випуском друкованих плакатів. Якщо у попередні роки друк був повністю монополізований державою, а змістове й образне навантаження плакатів регламентувалося за допомогою державних органів контролю і цензури, то зараз плакати все частіше починають друкуватися на замовлення і коштом численних кооперативів та громадських організацій, в цьому пересвідчують і матеріали зібрання. Плакат відтепер презентує політичні партії, фірми, підприємства, установи, освітні заклади тощо. Це переважно іміджеві плакати (наприклад, афіша для персональної художньої виставки або авторського концерту, реклама іміжду політичних лідерів, що з'явилися в умовах багатопартійності). Подібне тематичне розмаїття на перший погляд створює широке поле для творчості, однак, підлягаючи об'єктивним законам ринку, ставить художника у пряму залежність від конкретних вимог, смаку й культури рекламодавця. Як наслідок, провідні плакатисти у своїй творчості дедалі частіше звертаються до станкової графіки і графічного дизайну, дехто – й до живопису. Отже, друкованих плакатів стає дедалі менше, натомість значно зростає відсоток так званого «виставкового», або «авторського», «нетиражного» плакату. Принагідно зазначимо, що такий різновид

плакатної графіки почав дедалі частіше з'являтися наприкінці 60-х рр. ХХ ст. Про це згадує дослідник мистецтва українського плакату Л. Владич у монографії «Майстри плакату»: «Протягом останніх десятиліть великого поширення набув так званий виставочний плакат, тобто оригінали творів, виконувани спеціально для показу на виставках. (...) Саме по собі існування виставочного плаката не викликало б ніяких заперечень, якби твори цього роду не переважали б в експозиціях виставок (інколи їх втричі більше тих, що побачили світ) і якби кращі з них частіше друкувалися масовим тиражем. Пошук, експеримент у галузі плаката, за природою своєю – масового мистецтва, повинен приводити до логічного завершення – тиражування твору. Інакше плакат перестає бути плакатом»⁸. Що, власне, і трапилося з українським друкованим плакатом наприкінці перебудови. Так, наприклад, оригінали плакатів художника Леоніда Берната «Ось де, люди, наша слава...», а також «Этот день мы приближали как могли?» так і не потрапили до поліграфії, незважаючи на те, що були відзначені дипломом журі І Київської бієннале плаката «Екологія культури». Така доля спіткала роботи багатьох художників-плакатистів, що було зумовлено ліквідацією спеціалізованих виданиств, які займалися випуском друкованих плакатів – «Плакат», «Політвидав», «Агітплакат». Останнє, що було надруковано в «Агітплакаті» – серія, присвячена гетьманам України, репресованим діячам культури та мистецтва, традиційним народним святкам⁹. Та були і поодинокі випадки, коли «виставковий» плакат перетворювався на «масовий» завдяки громадським організаціям та спонсорській підтримці. Як, наприклад, плакати художників – учасників І Київської бієннале «Екологія культури» (1989 р.) – Георгія Шевцова «На культуру», Андрія Вишневецького та Юрія Панфілова «Геноцид культури – геноцид народу», Володимира Шпанька «Спаси и сохрани!», які були розтиражовані за сприяння різних громадських організацій та новостворених кооперативів, про що свідчить їх наявність в зібранні ВОР. Більшість робіт художників-плакатистів було випущено незначними, порівняно з попередніми десятиліттями, накладками – 1000, 100, 50 примірників.

За таких обставин нетиражний авторський плакат перетворюється на «самостійний художній інтелектуальний»¹⁰ твір, який можна побачити вже не в «червоних куточках» освітніх та ін. закладів або на міських вулицях, а виключно в експозиції художніх виставок.

⁸ Владич Л. Майстри плаката : Альбом. – К. : Мистецтво, 1989. – С. 53.

⁹ І. Вештак-Остроменська // Галерея. – 2000. – № 3–4. – С. 26–27.

¹⁰ Серов С. Плакат 90-х в Третьяковке // [КАК]. – 2004. – № 4–5. – С. 166.

Отже, період другої половини 1980-х – початок 1990-х рр. ХХ століття, що увійшов в історію під назвою «перебудова», вніс докорінні зміни у розвиток мистецтва українського плаката – в його тематику, стилістичні особливості та функціональність, що було зумовлено низкою певних обставин. А саме: демократизація суспільства призвела до появи гострих, яскравих художніх образів в плакатному мистецтві; фактична відсутність цензури дозволила художникам піднімати болючі, заборонені або замовчувані раніше соціально-культурні проблеми, що позначилося як на способах художнього втілення (посилення метафоричності образної мови), так і на розширенні тематики (висвітлення заборонених тем); через появу елементів приватної власності і ліквідації державних видавництв, що займалися випуском плакатів, зменшився відсоток друкованого плаката і, відповідно, збільшилася – «авторського». Загалом можна стверджувати, що у 90-ті роки ХХ ст. окреслилися тенденції «розчинення» плаката у суміжних видах образотворчого мистецтва – живопису, графіці, дизайні. Саме з того часу український плакат як вид масового друкованого мистецтва став матеріальною частиною історії української графіки, яку нам треба зберегти для наступних поколінь – в цьому і полягає наше завдання при створенні БД Українського плаката 1950–1990 рр.

Список використаних джерел

1. Вашик К., Бабурина Н. Реальность утопии. Искусство русского плаката ХХ века. – М., Прогресс-Традиция, 2005.
2. Вештак-Остроменська І. // Галерея. – 2000. – № 3–4. – С. 26–27.
3. Владич Л. Майстри плаката : альбом. – К. : Мистецтво, 1989.
4. Історія українського мистецтва: у 5 т. / НАН України, Інститут мистецтвознавства фольклористики та етнології; голов. ред. Г. Скрипник; наук. ред Т. Кара-Васильєва. – Т. 5 : Мистецтво ХХ століття. – К. : [б. в.], 2007.
5. Русский плакат. ХХ век. Шедевры / сост. : А. Е. Снопков, П. А. Снопков, А. Ф. Шклярук; авт. текста : С. Н. Артамонова. – М. : Контакт-Культура, 2000.
6. Русский рекламный плакат / сост. : А. Е. Снопков, П. А. Снопков, А. Ф. Шклярук; авт. текста : Н. И. Бабурина. – М. : Контакт-Культура, 2001.
7. Серов С. Плакат 90-х в Третьяковке // [КАК] – 2004. – № 4–5. – С. 166–167.
8. Харкевич И. И. Оружие контрпропаганды / сост. и дизайнер : А. Ф. Шклярук. – М. : Контакт-Культура, 2008.
9. Шклярук А. Ф. Советский политический плакат / Золотая коллекция. – М. : Контакт-Культура, 2004.

Платон Стоян,
аспірант НБУВ

ЕТНОГРАФІЧНІ ТА ГЕНЕАЛОГІЧНІ АРХІВНІ ЕЛЕКТРОННІ РЕСУРСИ КАНАДИ

У статті подається стислий огляд етнографічних та генеалогічних архівних електронних ресурсів Канади, розглядаються етапи та проекти формування, структура архівної, музейної та бібліотечної джерельної бази генеалогії, інтерактивні довідники та основні бази даних, методичні документи.

Ключові слова: етнографічні ресурси Канади, генеалогічні ресурси Канади, архіви Канади, архівна база даних, інтерактивні генеалогічні довідники Канади.

Через специфіку своєї історії Канада є однією із багатонаціональних країн світу (як зазначає С. Ю. Данілов, Канада – країна, яка має багато облич, кожна із провінцій якої має свою неповторну культуру) [1]. Отже, різноманітність є найбільш характерною рисою культури Канади, що природно для такої великої країни з відносно малим населенням, яке поділяється на численні групи за територіальною і етнічною ознаками.

Тому, вивчення досвіду формування та репрезентації етнографічних та генеалогічних архівних ресурсів є важливим для української архівної науки, багатонаціональної та мультикультурної держави, яка поки ще не сформувала такі ресурси як в електронному вигляді, так і в окремих опублікованих довідниках. Тема є не дослідженою, хоча деякі довідкові праці висвітлювали канадську архівну україніку, однак спеціальної уваги загальному аспекту, що висвітлений у цій статті, приділяли недостатньо уваги. На головному порталі Державної архівної служби України [11] наявна детальна інформація та повнотекстові наукові ресурси, які мають відношення до досліджень архівної україніки Канади. На вивчення архівної україніки Канади спрямовані роботи Б. Кравченко, І. А. Матяш, М. Г. Палієнко, Я. Розумного. Підсумком цих досліджень стали праця і довідник І. А. Матяш «Архівна україніка в Канаді», видання яке містить відомості про склад і зміст фондів з історії та культури України і українців, що зберігаються в архівних установах Канади [12].

Мета статті – висвітлити етапи та проекти формування, структуру архівної, музейної та бібліотечної джерельної бази генеалогії, інтерактивні довідники та основні бази даних, методичні документи.

Демографічно, аналітики визначають, що канадське суспільство можна розділити на три основні «сили». Перша сила складається з корінних народів і включає в себе індіанців, метисів і інуїтів. Конституційний закон 1982 року визначив тубільців, як корінний народ. У 1991 році 3,7 % осіб від загальної чисельності населення Канади повідомили, що вони є за походженням аборигенами. Друга сила складається з колонізаційних груп; які визначають себе як засновників канадського суспільства. Це французько- та англійсько-мовні громади, пріоритет двох мовних груп (Charter groups). Третя сила канадського суспільства включає в себе расові й етнічні меншини, які виходять за рамки Charter groups, тобто канадці не французького і не британського походження [2].

Прийняття у 1985 р. «Канадського акту про мультикультуралізм» (Canadian Multiculturalism Act) [3] мало величезний вплив на культурне життя Канади, і в тому числі, на відновлення інтересу до генеалогічних та етнографічних архівних ресурсів Канади. Цей акт визнавав першочерговим завданням сприяння і допомогу соціальним, культурним, економічним і політичним інститутам Канади з урахуванням мультикультурного характеру Канади. Особливості цієї культурної політики знайшли своє відображення у численних інформаційних архівних ресурсах, створених з метою розкриття етнічної різноманітності окремих народів та сприяння відновленню родинної історії населення Канади. У руслі цієї культурної політики був також відновлений інтерес до особистої родинної історії канадців, а саме до родинної історії та генеалогії.

Ознайомитись зі структурою архівної джерельної бази генеалогії Канади можна за детальним дослідженням Л. Дж. Кука, Дж. Хейнс, С. Кармі, проведеним у бібліотеці Кловердейла (Cloverdale Library) [4]. Відповідно до цього дослідження, основні архівні генеалогічні ресурси поділяються на такі основні групи:

- 1) переписи населення;
- 2) імміграційні та пасажирські записи;
- 3) натуралізаційні записи;
- 4) записи реєстрації народження і смерті;
- 5) земельні записи;
- 6) військові записи.

Розглянемо більш детально особливості цих архівних документів та структуру інформації, яку можна отримати із них.

Переписи населення. Основними елементами запису переписів населення Канади є: прізвище, ім'я, пол, вік, країна народження.

Надалі у переписах з'являється інформація про майновий стан:

домовласник або квартирант, у 1901 р. про расу: біла, чорна, жовта, червона та походження: французьке, англійське, шотландське, ірландське, інше.

Імміграційні та пасажирські записи. Більшість баз даних імміграційних матеріалів містить відповідні індекси за прізвищем та ім'ям і посилання на більш повну інформацію імміграційних книг (див. рис.). Стисла інформація представляє: прізвище, ім'я, вік, національність, рік прибуття.

Повний імміграційний запис містить також додаткову інформацію про порт прибуття, корабель, том і сторінку записів імміграційних книг, реєстраційний №, назву організації-спонсора, назву корабля, імена осіб та дітей. Важливу імміграційну інформацію також містять портові списки пасажирів, які прибули у Канаду кораблем.

Першим етапом введення у суспільний обіг імміграційної інформації було переведення книг та пасажирських записів на мікрофіші, створення іменних індексів до них. Сьогодні на основі цих матеріалів створюються цифрові ресурси і генеалогічні бази даних з розвиненим пошуковим апаратом.

На додаток до імміграційних записів архіви Канади містять величезну кількість особових ідентифікаційних файлів, які супроводжує фотоматеріал, анкети, біографії тощо. Ці ресурси мають найбільшу цінність для дослідників сімейної історії. Такі матеріали містяться у фонді Російського консульства Бібліотеки та архівів Канади. Тут можна знайти матеріали які стосуються росіян, поляків, українців, білорусів.

Натуралізаційні записи. Містять інформацію про отримання канадського громадянства. У базі даних натуралізаційних записів можна отримати у відповідь на запит за певним прізвищем таку інформацію: прізвище, ім'я, вік, стать, громадянство, дата прибуття, порт прибуття, судів, том, сторінка. За запитом щодо певних общин та установ є можливість знайти карти освоєння канадських земель, у тому числі українськими фермерами. Натуралізаційні канадські записи оформлені як посилання від іменні особи до певної оцифрованої сторінки офіційної «Газети Канади» (The Canada Gazette), де був опублікований натуралізаційний акт. Інформація в актах представлена за схемою: ім'я, країна, дата сертифікату, дата присяги на вірність, професія, місце проживання, номер і серія сертифікату.

Записи реєстрації народження і смерті. Записи реєстрації народження містять інформацію про ім'я, яке дане при народженні, дату народження, місце народження. Записи реєстрації смерті містять інформацію про повне ім'я, дату смерті, останнє місце проживання. Важливу інформацію також можуть надати списки статистики народження.

Земельні записи. Записи на отримання землі: гранти та патенти. Бази даних записів цього типу надають можливість пошуку за іменем землевласника, надають оцифровану інформацію про гранти і патенти та карту розташування отриманої земельної ділянки. Найбільш розвиненим ресурсом щодо землеволодіння у Канаді є земельні бази даних Бібліотеки та архіву Канади.

Військові записи. Атестаційні папери військових Канади містять інформацію про ім'я, дату народження, країну походження, зріст, колір очей і волосся, віросповідання.

Найбільш розвинені комплексні ресурси загальнонаціонального рівня етнографічного та генеалогічного спрямування представлені на сайті Бібліотеки та Архівів Канади (Library and Archives Canada, LAC) [5].

Основним з них є окремий інформаційний блок «Генеалогія і сімейна історія» (Genealogy and Family History) [6]. Генеалогічні послуги цієї частини порталу LAC були реалізовані в рамках політики та стратегічних пріоритетів щодо поліпшення онлайн-обслуговування канадців і Онлайн-стратегії канадської культури (Canadian Culture Online Strategy, CCOS) [7]. Стратегія CCOS ґрунтується на рекомендаціях серії доповідей, підготовлених для федерального уряду в 1990-х роках і ряду державних рішень щодо канадської культури в контексті розширення впливу Інтернету та нових інформаційно-комунікаційних технологій. Генеалогічні послуги ґрунтуються на взаємодії мережі партнерів. Ця мережа складається з різних організацій, які зберігають канадську архівну спадщину (архівні установи, генеалогічні товариства, університетські архіви тощо).

Основною базою даних, яка пропонується для пошуку є «Пошук предків» («Ancestors Search»). База даних є найбільшим у Канаді генеалогічним дослідницьким ресурсом і налічує приблизно 16,5 мільйонів записів.

Основним пошуковим елементом запиту є «прізвище, ім'я (імена)». Пошуковий запит можна обмежити певною галуззю пошуку: Військові; Військово-польові суди Першої світової війни; Гранти західних земель (1870–1930); Громадяни; Дитячий будинок (1869–1930); Друга світова війна: загиблі канадських збройних сил; Емігрантські книги Монреаля (1832); Земельний департамент Верхньої Канади (1765–1804); Земельні петиції Верхньої Канади (1763–1865); Земельні петиції Нижньої Канади (1626–1865); Земельні угоди; Іммігранти в Гросс-Іль (1832–1937); Іммігранти в Канаді; Іммігранти з Китаю (1885–1949); Іммігранти з Російської Імперії; Імміграційні записи (1925–1935); Імміграція та громадянство; Кадровий облік Північно-Західної кінної поліції; Канадська натуралізація (1915–1932); Книги Королівського канадського флоту (1910–1941); Медалі, почесні

звання та нагороди; Натуралізаційні записи Верхньої Канади та Західної Канади (1828–1850); Перепис населення Канади (1871); Перепис населення Канади (1881); Перепис населення Канади (1891); Перепис населення; Порт «Чорних роялістів» («Roseway Associates»); Реєстраційні записи громадянства Монреальського окружного суду (1851–1945); Розлучення в Канаді (1841–1968); Солдати Першої світової війни; Солдати Південноафриканської Війни (1899–1902); Списки пасажирів Квебеку (1865–1900); Співробітники резервного фонду (залізної дороги); Федеральний перепис населення 1871 року (Онтаріо); Шлюбні ліцензії Верхньої і Нижньої Канади (1779–1865); Шлюбні угоди Верхньої і Нижньої Канади (1779–1865).

Для продовження пошуку є можливість звернутись до ресурсу «AVITUS», який представляє інтерактивний довідник генеалогічних ресурсів Канади. Довідник надає можливість отримати доступ до баз даних, каталогів і веб-сайтів генеалогічних фондів та колекцій всієї Канади. За запитом «ukrainian» отримуємо шість відповідей серед яких є Українське генеалогічне та історичне товариство Канади (Ukrainian Genealogical & Historical Society of Canada, <http://ukrainiangenealogist.tripod.com/>). За посиланням від назви організації є можливість переглянути більш детальну інформацію і перейти до її сайту. Структура опису організації містить такі інформаційні елементи: назва, опис, тип установи, країна, URL-адреса сайту, адреса, телефон, електронна пошта, мова. За описом Українського генеалогічного та історичного товариства Канади, дізнаємось, що товариство є ресурсним центром, який збирає сімейні історії, книги, пам'ятні речі, і допомагає в пошуку сіл і родоводу. Товариство публікує щоквартальний бюлетень під назвою «Nase Leude» («Our People», «Наші люди»). На сайті наведено детальну інформацію щодо того, як знайти свій родовід та відновити інформацію про предків українців, які іммігрували до Канади.

Інформацію у довіднику також можна знайти за територіями і провінціями Канади, переглянути довідник генеалогічних товариств Канади, знайти ресурси призначені для пошуку родинної інформації.

Інформаційний ресурс «Генеалогія і сімейна історія» пропонує також доступ до інформації через список предметних рубрик, де можна отримати інформацію за певною тематичною категорією: аборигени, військові, вчителі, злочинці, медичні працівники, поліція, сімейна історія, церква тощо. Кожна із тематичних категорій супроводжується стислою інформаційною довідкою та корисними посиланнями до відповідних онлайн-інформаційних ресурсів.

Розділ «Етнокультурні групи та аборигени» («Ethno-Cultural and Aboriginal Groups») містить інформацію, поділену за такими групами: аборигени, голандці, греки, духобори, євреї, індіанці, ірландці, італійці, китайці, метиси, негри, німці, поляки, росіяни, українці, фіни, шотландці, японці. Кожна тематична група супроводжується історичною довідкою, стислою інформацією про культурні особливості певної групи, географію розселення та чисельність населення, вклад в історію і культуру Канади. Надаються інтерактивні посилання до бібліографічних, архівних та цифрових ресурсів етнографічного та етнологічного характеру.

Як зазначено у канадському «Путівнику архівами аборигенів» [8], архіви корінних народів мають велике значення суспільства Канади та широкого кола дослідників:

- * розслідування питань щодо общинних земель, риболовлі або полювання, інших прав та обов'язків племені або окремих його членів;
- * опрацювання історії племені або окремих осіб і сімей племені;
- * вивчення методів стимулювання і збереження мови, звичаїв, традиційних знань або інших аспектів культурної спадщини племені;
- * дослідження використання землі, води, інших ресурсів, історичного місця або будівлі;
- * прагнення знань про своє походження, сім'ю, історію.

Архівні ресурси, які представляють аборигенів (корінне населення Канади) поділяють на такі основні групи: текстові звіти і фотоматеріали, аудіо записи та записи усної історії і традицій. Текстові та фото матеріали головним чином представлено звітами та дорожніми нотатками, які описують життя аборигенів з точки зору євро-канадських спостерігачів. Усні та аудіо джерела є важливим додатком до текстових документів, і разом із картами, малюнками і фотоматеріалами складають «загальний архів» корінної історії Канади. У деяких випадках записи усної історії дають змогу реконструювати історичні події, відомості про які не збереглися у будь-якій іншій формі. Найбільше значення мають оригінальні інтерв'ю і стенограми, відео- та аудіо записи. Додатком до повноцінного відтворення історії громади аборигенів можуть бути також артефакти, федеральні та місцеві управлінські документи, свідчення про вплив церкви на життя громади, місіонерські звіти. Всі ці документи архівні фонди, які зацікавлені у відновленні історії певної корінної громади намагаються зберігати у себе.

Стосовно інших архівних ресурсів, що представляють етнокультурні групи населення Канади, характер їх компонування та відображення користувачам можна дослідити на сайті Бібліотеки та архівів Канади, на прикладі українців. За посиланням «Ukrainians» («Українці») довідуємось

про те, що переважна більшість цих іммігрантів оселилися в провінції Манітоба, Саскачеван та Альберта, де вони отримали землі для ферм. Інші, які воліли до промислових професій оселилися в різних містах в провінції Нова Шотландія, Онтаріо, Квебек, Манітоба та Британська Колумбія. Близько 150 тис. українських іммігрантів прибули з 1891 по 1914 рр. Більше 40 тис. українських канадців воювали під час Другої світової війни. До 1952 року понад 32 тис. нових українських іммігрантів осіли в Канаді. Більшість цих іммігрантів оселилися в промислових регіонах Квебека і Онтаріо.

У блоці корисних посилань надано інформацію про архівні фонди LAC, у яких можна знайти інформацію про українців та посилання до головних установ архівної україніки Канади. Наведено також посилання до цифрових колекцій архівної україніки, таких як українська колекція комплексного ресурсу «Мультикультурна Канада» [9]. Бібліографію супроводжують посилання до повних текстів оцифрованих публікацій. Так, за виданням Gerus O. W., Rea J. E The Ukrainians in Canada, volume 10, можна дізнатись про демографічні відомості розселення канадських українців станом на 1981 р.

Корисною також є інформація про «Онлайнову енциклопедію України» [10], яка підготовлена Канадським інститутом України Університету Альберти, Торонто (Canadian Institute of Ukrainian Studies (CIUS) University of Alberta/University of Toronto). Енциклопедію підготовлено у вигляді інтерактивної бази даних, яка весь час оновлюється, вона є найбільш вичерпним англомовним інформаційним ресурсом щодо історії, особистостей, географії, суспільного життя, економіки та культурної спадщини України.

Важливим засобом введення у широкий науковий та дослідницький обіг генеалогічних та етнографічних архівних ресурсів Канади стало створення загальнодоступних через Інтернет цифрових ресурсів канадської історико-культурної спадщини.

Програма оцифрування архівних фондів (The Archival Community Digitization Program, ACDP) [13] започаткована у 2007 р. Бібліотеками та архівами Канади за сприяння Канадської Ради Архівів. Кошти надходять із Департаменту канадської спадщини (Department of Canadian Heritage) [14]. Результатом виконання програми став ресурс «Архіви Канади» (Archives Canada, <http://www.archivescanada.ca>) – портал у минуле Канади (Gateway to Canada's past).

Цифровий ресурс «Архіви Канади» [15] має розвинену багаторівневу пошукову систему: базу даних проектів, Інтернет-навігатор архівних установ, перелік цифрових проектів та віртуальних експозицій,

інтерактивну карту архівних установ мережі проекту. З точки зору змістового наповнення електронні колекції відображають найважливіші події історії, науки та культури Канади. Відповідно до основних напрямів «Національної програми розвитку архівів Канади» [16]: збільшення документальної спадщини Канади, яка представляє корінні народи та недостатньо представлені етно-культурні групи, ресурс «Архіви Канади» містить тематичну групу колекцій «Перші нації» (First Nations). Ця група віртуальних експозицій містить понад 40 тематичних збірань. Більшість з цих електронних колекцій віднесено до загальнонаціонального рівня. Колекції присвячені корінному населенню (аборигенам), ескімосам-алеутам, індіанцям, чорному населенню Юкона (прихована історія), першим французьким поселенцям, метисам, мультикультурним взаємовідношенням і тому що робить канадців канадцами.

Комплексним відгуком на політику мультикультуралізму стало формування інформаційного ресурсу «Мультикультурна Канада : наша різноманітна спадщина» («Multicultural Canada») [17]. Підґрунтям цифрового мультикультурного проекту стала переконаність у тому, що культурні групи, що входять до складу Канади маловідомі, а історія їх мало досліджена. За допомогою оцифрування газет, інтерв'ю, фотографій, пам'яток матеріальної культури народу можна заповнити ці лакуни. Архіви і бібліотеки вже давно працюють із приватними особами та культурними громадами Канади для збирання і збереження історичних документів окремих етнічних груп, але ці документи рідко доступні поза стінами документальних установ. Метою мультикультурного проекту Канади стало забезпечення вільного і більш широкого доступу до цих існуючих колекцій.

Матеріали проекту представляють широкий спектр інформації про народи Канади різноманітних документальних установ: архівів, бібліотек, музеїв. Понад 60 колекцій презентують різноманітні етнографічні та краєзнавчі матеріали (серед яких наявні дві колекції присвячені діяльності української діаспори Канади). Серед представлених матеріалів наявні унікальні архівні документи, фотографії та аудіозаписи. На сайті розміщено також енциклопедію народів Канди. Доступ до матеріалів енциклопедії здійснюється через алфавітний індекс. Структура статей енциклопедії має рубрики: міграція, прибуття, економічне життя, сім'я та родинні зв'язки, общинне життя, культура, освіта, релігійне життя, політика, міжгрупові відносини, технології.

Одним із характерних проектів цього класу регіонального рівня є «Наше майбутнє, наше минуле»: оцифрована спадщина Альберти [18], метою якого є прагнення забезпечити всіх, хто цікавиться історією Альберти

безкоштовним онлайнним доступом до культурної спадщини і документів (огляд газет, книги про місцеві громади, дослідження правових документів, перегляд історичних фотографій тощо). Вся інформація ресурсу розподілена на окремі тематичні колекції, які відносяться до історії та культури Альберти: газети ранньої Альберти, історія Альберти, історія громад Альберти, історія Калгарі, історія повітроплавства, медицина, мистецтво, мультикультурна Альберта, освіта Альберти, прерії, рослини і культури, фольклор Альберти.

Огляд ресурсів генеалогічного та етнографічного характеру Канади свідчить про надзвичайно розвинуту структуру, цікавий зміст та корпоративну співпрацю різних установ та організацій задля повноцінного представлення архівних джерел, у тому числі, в оцифрованому вигляді, на що спрямовано багато проектів, що фінансуються. Всі ресурси мають розвинений пошуковий апарат (організовані у вигляді баз даних), привабливе оформлення та зручний користувачський інтерфейс, придатний до використання. Представлено широкий спектр інформації про народи Канади різноманітних документальних установ: архівів, бібліотек, музеїв.

Досвід формування генеалогічних та етнологічних архівних інформаційних ресурсів Канади є безперечно важливим для України в умовах укріплення її суверенітету, відновлення інтересу до справжньої неспотвореної української історії, багатонаціонального характеру населення України, формування власного неповторного національного обличчя та привабливого міжнародного культурного іміджу держави.

Список використаних джерел

1. Данилов С. Ю. Дванадцять лиц Канады / С. Ю. Данилов, А. И. Черкасов. – М. : Мысль, 1987. – 302 с.
2. Canadian Multiculturalism / Prep. by: Dewing Michael and Marc Leman ; Parliamentary Information and Research Service, Library of Parliament [Electronic resource] // Government of Canada Publications. – Ottawa, 2006. – Made of access : <http://publications.gc.ca/Collection-R/LoPBdP/CIR/936-e.htm#A.%20Multiculturalism>
3. Canadian Multiculturalism Act. R.S.C. (4th Supp.) [Electronic resource] // Department of Justice Canada. – 1985. – 24 с. – Mode of access: <http://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/c-18.7>
4. Canadian Genealogical Resources: a Guide to the Materials Held at the Cloverdale Library // ed. by Laurie J. Cooke, Jacqueline Haines & Stephanie Kurmeyer. – 2007. – 233 p. – Fiftieth edition
5. Library and Archives Canada [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.collectionscanada.gc.ca/>

6. Genealogy and Family History [Electronic resource] // Library and Archives Canada. – Mode of access : <http://www.collectionscanada.gc.ca/genealogy/>
7. Summative Evaluation of the Canadian Culture Online Strategy (CCOS) [Electronic resource] // Canadian Heritage. – Mode of access : <http://www.pch.gc.ca/pgm/em-cr/evaltn/2008/2008-09-2/index-eng.cfm>
8. Aboriginal archives guide / Association of Canadian Archivists, Canadian Church Historical Society. – Ottawa: ssociation of Canadian Archivists, Public Awareness Committee, 2007. – 60 p.
9. Ukrainian Collection // Multicultural Canada : Our Diverse Heritage [Electronic resource]. – Mode of access : <http://multiculturalcanada.ca/ukr>
10. Internet Encyclopedia of Ukraine [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.encyclopediaofukraine.com/>
11. Державна архівна служба України : офіційний веб-портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.archives.gov.ua/>
12. Архівна україніка в Канаді : довідник / упоряд.: І. Матяш (керівник), Р. Романовський, М. Ковтун та ін. ; Держкомархів України, Укр. наук.-дослід. ін-т архів. справи та документознавства, Канад. ін-т укр. студій Альберт. ун-ту. – К., 2010. – 882 с.
13. The Archival Community Digitization Program [Electronic resource] // The Canadian Council of Archives (CCA). – Mode of access: <http://www.cdncouncilarchives.ca/acdp.html>
14. Department of Canadian Heritage [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.pch.gc.ca/eng>.
15. Archives Canada [Electronic resource] : gateway to Canada's past. – Mode of access : <http://www.archivescanada.ca>
16. The National Archival Development Program [Electronic resource] // The Canadian Council of Archives (CCA). – Mode of access : <http://www.cdncouncilarchives.ca/NADP.html>
17. Multicultural Canada : Our Diverse Heritage [Electronic resource]. – Mode of access: <http://multiculturalcanada.ca>
18. The Alberta Heritage Digitization Project, AHDP [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.ourfutureourpast.ca/>

УДК 016:929:027.21(477)''19''

Л. Матвійчук,
аспірантка НБУВ

РОЗВИТОК ПЕРСОНАЛЬНОЇ БІОБІБЛІОГРАФІЇ В БІБЛІОТЕКАХ АКАДЕМІЇ НАУК УРСР У 50-х – НА ПОЧАТКУ 70-х рр. ХХ ст.

У статті розглянуто розвиток біобібліографічних досліджень соціо-гуманітарного напрямку у системі Академії наук УРСР (АН УРСР) у період 50-х – початку 70-х років ХХ ст. Також охарактеризовано роль і внесок Бібліотеки Академії наук УРСР і Львівської наукової бібліотеки у становлення і науково-методичне забезпечення розвитку рекомендаційної бібліографії в Україні, яка була представлена неповними біобібліографіями, що рекомендувалися для вивчення з просвітницькою та загальноосвітньою метою, пам'ятками, рекомендаційними списками, бібліографічними оглядами, методичними матеріалами для підготовки біобібліографії письменників, науковців, діячів культури і мистецтва тощо.

Ключові слова: рекомендаційна бібліографія, бібліографознавство, Бібліотека Академії наук УРСР, бібліографічний опис, бібліотечна біобібліографія, бібліографічний покажчик.

Розвиток біобібліографічних досліджень соціогуманітарного напрямку у системі Академії наук УРСР (АН УРСР) у період 50-х – початку 70-х років ХХ ст. був відображенням основних ідеологічних вимог щодо української історії та літератури в процесі розвитку радянської держави, що, безумовно, вплинуло на склад та зміст біобібліографії. Водночас, у цей період здійснювалася методологічна та методична робота в галузі наукових персональних біобібліографій, яка ґрунтувалася на підготовці фундаментальних біобібліографій, присвячених Тарасу Шевченку, Івану Франку, Василю Стефанику, Михайлу Коцюбинському, Івану Крип'якевичу, Лесю Мартовичу, Івану Котляревському, Олесю Гончару, Мирославу Ірчану та іншим. Вивчення цього неоднозначного в історії періоду є важливим для розуміння шляхів розвитку української біобібліографії.

Першою узагальненою працею щодо літературознавчої бібліографії післявоєнного періоду і до 1970 р. було видання Л. І. Гольденберга «Українська Радянська літературна бібліографія», де розкривається напрям біобібліографії з урахуванням основних праць, підготовлених провідними науковими академічними бібліотеками та академічними установами¹. Окремим розділом автор подав загальну характеристику стану біобібліографічної діяльності в Україні, зазначив основні біобібліографії, що вийшли

у цей період. Він звертає увагу на біобібліографії таких письменників, як Т. Г. Шевченко, І. Я. Франко, Лесь Мартович, О. Кобилянська, П. Грабовський, О. Маковей, В. Стефаник, «Руська трійця» (М. Шашкевич, І. Вагилевич, Я. Головацький), І. Котляревський, М. Коцюбинський, П. Козланюк, Олександр Гаврилюк, Остап Вишня, В. Бобинський, М. Ірчан, А. Головка, В. Сосюра, Є. Гребінка, П. Тичина, Олесь Гончар, Ю. Смолич, А. Малишко, А. Тесленко, Л. Первомайський, Ю. Яновський, М. Стельмах, М. Павлик, І. Микитенко, Я. Мамонтов, та віддає належне українським академічним бібліографам, які готували ці біобібліографії, – М. Морозу та О. Морозу, М. П. Гуменюку, О. П. Кущу, К. Є. Скокан, І. З. Бойку, Ф. К. Сарані, В. Фількіну, Л. Коваленку та ін. Дослідник згадує й п'ятитомний біобібліографічний словник «Українські письменники» (К., 1960–1965), виданий під редакцією О. Білецького, як значне досягнення літературознавчої бібліографії, однак гостро критикує основні принципи добору матеріалу та його неповноту, зокрема у 2–5 томах, присвячених ХІХ–ХХ ст.² Разом із тим, у дослідженні Л. І. Гольденберга згадані лише основні біобібліографічні праці, що визначали головні здобутки літературної бібліографії, а значна частина біобібліографічних видань залишилася поза межами його огляду, оскільки він приділяв увагу лише найсуттєвішим літературознавчим виданням.

У сучасній Україні питання біобібліографії, зокрема напрям біобібліографічних словників, розглядаються у дисертаційній роботі О. М. Яценка «Розвиток системи інформаційного забезпечення біобібліографічної діяльності у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського (90-і рр. ХХ ст.)» (К., 2000), а також окремі питання бібліографічної діяльності в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського в дисертації Д. В. Устиновського «Науково-бібліографічна діяльність Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (1918–2010): напрями, етапи, зміст» (К., 2011).

Матеріали щодо розвитку бібліографії та бібліографознавства, враховуючи і галузь біобібліографії, містяться у працях Л. А. Дубровіної та О. С. Онищенко, присвячених історії Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського та бібліотечній справі ХХ ст.³ Однак, спеціально розвиток персональної біобібліографії у системі Академії наук УРСР цього періоду не розглядався.

Сьогодні процес вивчення біобібліографічної спадщини українських письменників та діячів культури періоду 50-х – початку 70-х років ХХ ст. можливий у повному обсязі завдяки таким бібліографічним джерелам, як академічні бібліографічні покажчики, а саме: «Центральна наукова

бібліотека ім. В. І. Вернадського Академії наук України. Бібліографічний покажчик. 1918–1993 рр.» (К., 1993); «Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника АН УРСР (1940–1980 рр.). Покажчик видань бібліотеки та літератури про її діяльність» (Львів, 1982), також нещодавно опублікована метабібліографія Інституту енциклопедичних досліджень НАН України (К., 2010). Аналіз історіографії та цих бібліографічних джерел дає можливість охарактеризувати напрями та зміст бібліографічної діяльності в галузі біобібліографії у системі АН УРСР.

Якщо період 20–30-х років ХХ ст. став підготовчим етапом для розвитку персональної біобібліографії у системі Академії наук, однак належного розвитку в цей період вона не набула⁴, то у 50-ті – на початок 70-х років цей напрям став методологічно оформлюватися та розвиватися, хоча й не завжди рівномірно.

Перша післявоєнна спроба відродити наукову бібліографію української літератури відбувається у 1945 р., під час обговорення на спільній нараді з бібліографами Бібліотеки АН УРСР та Львівської наукової бібліотеки, що існувала тоді на засадах філії Бібліотеки Академії наук⁵, питань бібліографії українського бібліографічного репертуару 1798–1914 рр., організовану директором Бібліотеки АН УРСР Ю. О. Меженком, який очолював її протягом 1944–1945 рр. Ініціатором створення анотованої бібліографії української бібліографії як джерельної бази бібліографії української книги став Ф. П. Максименко, який, проаналізувавши бібліографічні джерела, розглянув питання щодо створення бібліографічного покажчика для бібліографії української книги, починаючи зі спеціальної картотеки, де біобібліографія стала одним із важливих складників⁶. Однак у 1948 р. цю роботу було припинено, оскільки розпочалася післявоєнна хвиля сталінських ідеологічних гонінь. Реалізація ж публікації картотеки та репертуару відбулася у НБУВ та Львівській науковій бібліотеці ім. В. Стефаника НАН України лише після здобуття Україною незалежності.

Наприкінці 40-х і до початку 60-х років ХХ ст. стан бібліографічної роботи був визначений вимогами розвитку масової рекомендаційної бібліографії не лише в публічних, але й у академічних бібліотеках. З метою підтримки розвитку зруйнованої війною бібліотечної справи у 1948 р. Бібліотека Академії наук УРСР була реорганізована на Державну публічну бібліотеку УРСР без зняття функцій фундаментальної академічної бібліотеки. Їй було надано статус головної публічної бібліотеки та покладено обов'язки забезпечення випуску методичних видань та рекомендаційних бібліографічних покажчиків⁷. Певний час і Львівська наукова бібліотека була державною, а саме з липня 1963 р. – Львівська

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
державна наукова бібліотека Міністерства культури УРСР, з 1969 р. до 1971 р. – Львівська державна наукова бібліотека АН УРСР.

В академічних бібліотеках у 1950-х роках розпочинається робота щодо науково-методичного забезпечення розвитку рекомендаційної бібліографії в Україні, а також забезпечення масових бібліотек бібліотекознавчими показниками. У 1951 р. в АН УРСР публікується «Інструкція бібліографічного опису», укладена О. С. Ровнер, за відповідальною редакцією К. М. Грибовської (К., 1951), та «Список умовних скорочень при бібліографічному описі», укладений О. В. Бистряковим, О. Я. Білик, Р. Б. Ліммер, за відповідальною редакцією І. Д. Золотоверхого (К., 1951)⁸. Ці методичні документи визначили методику підготовки бібліографічного опису у будь-якій бібліографічній діяльності, враховуючи також підготовку ретроспективних, науково-допоміжних показників, бібліографічних списків, каталогів. Варто зауважити, що ці методичні документи були впроваджені у діяльність масових бібліотек та бібліотек академічної мережі.

Напрямок наукової бібліографії також продовжував розвиватися, однак зі значними нахилами до бібліографічного забезпечення усіх видань з питань історії науки й техніки АН УРСР, актуальних економічних та політичних питань розбудови радянської держави, формування соціалістичної свідомості мас. Так, початок біобібліографії відкрився виданням «Лауреаты Сталинских премий в области науки, изобретений и коренных усовершенствований методов производственной работы за годы 1933–1949 по Украинской ССР» (А. Л. Ульянова, М. Б. Ліммер. К., 1950).

Біобібліографія художньої літератури сконцентрувалася на підготовці рекомендаційних показників українських та російських класиків літератури, які були дозволені цензурою партійного та радянського керівництва України та орієнтувалася владою на задоволення освітніх та культурних потреб широких мас населення та культури. Значна частина письменників, яка кваліфікувалася владою як «українські буржуазні націоналісти», залишалася поза бібліографічними дослідженнями.

Особливістю бібліотечної біобібліографії було її практичне значення для розвитку обслуговування читачів. Як правило, бібліографічні показники, пам'ятки, методичні матеріали були приурочені до ювілеїв, наприклад, до 100-річчя Івана Франка (І. З. Бойко)⁹ та Панаса Мирного (М. В. Булавицька)¹⁰, 100-річчя від дня смерті М. В. Гоголя (І. З. Бойко, Г. М. Гімельфарб)¹¹, 125-річчя Л. І. Глібова (І. З. Бойко)¹², 70-річчя А. Ю. Тесленка (М. В. Булавицька)¹³; 100-річчя Тимофія Бордуляка (О. Д. Кізлик, Є. Є. Кравченко)¹⁴, 90-річчя Соломії Крушельницької (Д. І. Салагуб)¹⁵, 60-річчя Петра Козланюка (П. Г. Баб'як)¹⁶, 50-річчя Олеса

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
Гончара (П. Г. Баб'як, Є. Є. Кравченко)¹⁷, 70-річчя Василя Бобанського (О. П. Куш)¹⁸, 70-річчя від дня народження В. З. Гжицького (Є. Є. Кравченко)¹⁹, С. А. Макаренка (І. Т. Бонішко)²⁰ тощо. Ці біобібліографії були своєрідними посібниками для популяризації творчості діячів і могли використовуватися в усіх наукових та публічних бібліотеках.

Значна увага приділяється загальній популяризації творчості видатних українських класиків літератури: Тараса Шевченка, Михайла Коцюбинського, Лесі Українки²¹, М. Шашкевича, І. Вагилевича, Я. Головацького²², а також радянським письменникам: Павлу Тичині, Олесю Гончару²³, Миколі Бажану²⁴, Михайлу Стельмаху²⁵, письменникам радянського Львова та іншим²⁶.

Чільне місце у цій бібліографії посідали й класики світової та російської літератури, композитори, літературні критики, діячі театру та кіно – В. Шекспір, Етель Ліліан Войнич²⁷, О. С. Пушкін²⁸, П. І. Чайковський²⁹, Максим Горький³⁰, М. Шолохов³¹, В. В. Маяковський³², С. М. Ейзенштейн³³, Садзілдіні Айні³⁴. Набули поширення й бібліографічні огляди виставок, зокрема, присвячені В. Г. Белінському, О. М. Толстому³⁵.

Водночас розвивається напрям бібліографічних оглядів творів російських та українських радянських письменників, широко представлений працями Л. І. Гольденберга в науково-популярних журналах, зокрема, «Українська мова в школі», «Соціалістична культура», «Вітчизна», «Культурно-освітня робота»³⁶. Критична бібліографія до ювілеїв радянських російських письменників представлена, наприклад, бібліографією М. Горького, опублікованою в «Горьковських читаннях» (А. Н. Гімельфарб)³⁷.

Набирає обертів і практика супроводження видань творів українських письменників короткими бібліографіями критичної літератури щодо життя та творчості, зокрема Михайла Коцюбинського, Ю. І. Яновського (Ф. К. Сарана, М. В. Булавицька)³⁸, Л. Первомайського (Ф. К. Сарана, М. В. Булавицька)³⁹ та інших. Висвітлюються історичні постаті – Іван Вишенський, Григорій Сковорода (В. І. Лучук)⁴⁰.

Зауважимо, що вперше виходять біобібліографічні матеріали про українських бібліографів, підготовлені М. П. Гуменюком⁴¹.

Безумовно, у цей період триває популяризація біобібліографічних творів радянських революційних та політичних діячів, зокрема, М. Щорса, К. Ворошилова та ін.⁴²

Також починає розвиватися напрям бібліографії персоналій учених, започаткований виданням у 1951 р. біобібліографії Є. О. Патона⁴³. Отже, в Академії наук УРСР був започаткований ґрунтовний напрям біо-

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
бібліографії вчених, представлений як повноцінними біобібліографічними виданнями, так і бібліографічними списками, як, наприклад, список наукових праць О. І. Білецького (К., 1955) (Н. І. Стучевська та Л. В. Беляєва)⁴⁴, І. К. Білодіда (Н. Ф. Королевич, Л. П. Мостицька)⁴⁵.

У 1956 р. Президія АН УРСР приймає спеціальне рішення щодо розвитку бібліографічної підтримки фундаментальних академічних науково-дослідних тем, виконання якого було покладено на ДПБ та ЛНБ. Зазначені установи зобов'язувалися постійно вести низку бібліографічних картотек та забезпечувати бібліографію академічних видань⁴⁶, складати систематичний та іменний покажчик праць до наукового журналу «Вісник Академії наук УРСР» (1928–1958), а також підготувати бібліографічний покажчик, покликаний висвітлювати видання АН УРСР та її діяльність.

Зважаючи на ті часи, основні напрями науково-допоміжної бібліографії відображали загальні напрями соціально-економічної і політичної стратегії СРСР, ними керувалася й академічна наука.

Рішення XX з'їзду КПРС та засудження культу особи Сталіна змінюють тематичний репертуар академічних бібліографічних видань. У 1959–1964 рр. відбувається переорієнтація бібліографічної діяльності бібліотек, що було пов'язано із Постановою ЦК КПРС «Про стан і заходи щодо вдосконалення бібліотечної справи в країні», прийнятою у вересні 1959 р., де критикувалася недостатня діяльність бібліотек у галузі пропаганди бібліотечно-бібліографічних знань⁴⁷. Вона спричинила зняття деяких бібліографічних напрямів, пов'язаних з періодом культу особистості, на користь опрацювання фундаментальних для української культури видань, передусім, підготовки бібліографії творів Т. Г. Шевченка, яка почалася в 1956 р. у зв'язку з ювілеєм у 1968 р., та Івана Франка⁴⁸.

Шевченкіана посіла чільне місце у бібліографічній діяльності цього періоду, до неї долучилися такі дослідники, як І. З. Бойко, Ф. К. Сарана, Л. І. Гольденберг, К. І. Скокан, Г. М. Гімelfарб, Л. В. Беляєва, О. Д. Кізлик, Є. Є. Кравченко, М. М. Гресько та ін.⁴⁹ Було підготовлено й покажчик рукописних джерел «Т. Г. Шевченко в епістолярії відділу рукописів ДПБ АН УРСР» (А. Г. Адаменко, М. П. Візир, І. Д. Лисоченко, Й. В. Шубинський), виданий у 1966 році.

Біобібліографія Івана Франка також розвивалася на засадах фундаментальних підходів до життя та творчості Каменяра, зокрема, слід відзначити праці М. О. Мороза та І. З. Бойка⁵⁰. Він же підготував біобібліографічні покажчики, присвячені Івану Котляревському⁵¹ та Лесі Українці⁵².

Вагомим внеском у розвиток біобібліографії став словник «Українські

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
письменники: Бібліограф. покажчик : У 5 т.» (К., 1960–1965). Праця ж «Бібліографія бібліографічних матеріалів з української літератури і літературознавства» за 1946–1959 та 1960–1963 рр., підготовлена З. І. Старожицькою⁵³, сприяла розвитку літературознавчого напрямку рекомендаційної бібліографії, зокрема й біобібліографії.

Неможливо не звернути увагу і на широке коло філологічної бібліографії – бібліографічні матеріали та пам'ятки, бібліографічні покажчики, що вже розвивали попередні праці (П. Г. Тичина, Леся Українка), а також і нові, що вийшли відповідно до практики календарів пам'ятних дат (зокрема, І. К. Микитенко, Марко Вовчок та інші), що продовжували І. З. Бойко, А. К. Гімelfарб, Л. І. Гольденберг, М. В. Булавицька⁵⁴, М. П. Гуменюк, О. П. Куш, В. В. Машотас, Є. Є. Кравченко, Н. В. Семанюк, В. Г. Голубець, С. П. Костюк, П. Г. Баб'як⁵⁵.

Також у ті часи було впроваджено практику святкування, за погодженими календарними датами, ювілеїв видатних письменників, учених, громадських діячів, що надавало бібліографам можливість різноаспектного використання базової бібліографічної інформації, підготовленої до певного ювілею або революційної дати, зокрема у підготовці виставок літератури.

Біобібліографія учених-економістів, літературознавців та істориків набула значення одного з важливих напрямів, серед яких академіки «К. Г. Воблий (1878–1947)» (О. С. Ровнер), «І. В. Лучицький (1877–1949)» (К. О. Коваленко), «О. І. Білецький (бібліографія до 5-томного зібрання творів)» (Л. В. Беляєва)⁵⁶, покажчик творів та критичної літератури Олеся Гончара⁵⁷, І. О. Гуржія⁵⁸, І. П. Крип'якевича⁵⁹, М. Т. Рильського⁶⁰, К. Г. Гуслистого⁶¹, А. Ю. Кримського⁶². Вони готувалися спільними зусиллями колективів академічних бібліотек та академічних інститутів, зокрема, Інститутом літератури імені Т. Г. Шевченка, Інститутом суспільних наук у Львові, Державним університетом ім. І. Франка у Львові та іншими науковими установами.

У цей період біобібліографія не могла не брати участь у пропаганді радянських суспільно-політичних діячів, зокрема, готувалися біобібліографії М. Щорса, К. Є. Ворошилова, В. Леніна, Ф. Енгельса, О. Г. Шліхтера та ін.

У 1963–1964 рр. триває розробка бібліографічної теми, пов'язаної з біобібліографіями українських митців, серед яких, зокрема, «Украинское изобразительное искусство (скульптура, живопись, графика): 1945–1960 гг. Библиографический указатель» (А. М. Турченко, Г. М. Радзівська), виходять друком біобібліографії діячів мистецтва, зокрема, Д. Січинського⁶³, публікується бібліографія української літератури з

Необхідно наголосити, що ця творча праця об'єднала і сформувала колективи професійних бібліографів в ДПБ УРСР: Л. В. Беляєва, Л. І. Гольденберг, Г. М. Гімельфарб, Ф. К. Сарана (який певний час працював у ДПБ УРСР), С. В. Сороковська, М. В. Булавицька, О. С. Ровнер, Р. Я. Королик, К. О. Коваленко, К. І. Скокан, Н. М. Деркач, Н. М. Ісаєва, Г. М. Мартиненко, також в ЛНБ – М. П. Гуменюк, О. Д. Кізлик, Є. Є. Кравченко, Н. В. Семанюк, В. Г. Голубець, С. П. Костюк, П. Г. Баб'як, Є. М. Лазеба, В. І. Лучук та ін. А провідним ученим, який представляв бібліографічну науку в Інституті літератури АН УРСР, став Ф. К. Сарана.

Однак на початку 70-х років ХХ ст., після постанови ЦК КПРС у січні 1972 р. «Про літературно-художню критику», де рекомендувалося посилити ідейно-теоретичний рівень стосовно викриття «чужих поглядів і концепцій», розгорнулася широка цензурна кампанія щодо перевірки опублікованих та підготовлених до друку наукових праць та художньої літератури, в тому числі біобібліографій⁶⁵. Негативну критику отримав покажчик «Леся Українка» (упорядники М. Мороз, М. Булавицька, редактори Ф. Сарана та Л. Гольденберг), де згадувалися І. Дзюба, І. Світличний, Є. Сверстюк, В. Стус та інші «шестидесятники», заборонені відповідними контрольними органами як ворожі радянській ідеології. Так само були оцінені й бібліографічні покажчики «Українське радянське літературознавство і критика» (упорядники Л. Беляєва, Л. Гольденберг), «Видання АН УРСР (1919–1967). Суспільні науки», бібліографічний покажчик І. Г. Шовкопляса «Розвиток радянської археологічної науки на Україні (1917–1966)». Підготовлені бібліографічні праці були «розсіпані», конфісковані у накладях як несумісні з принципами радянської ідеології або обмежені у користуванні. Але такі заборонені видання, як «Видання АН УРСР (1919–1967). Суспільні науки. Бібліографічний покажчик», «Леся Українка», «Павло Тичина» були повністю збережені у відділі спеціального зберігання⁶⁶. Питання цензури надалі, до 1990-х років, коли були зняті обмеження ідеологічного характеру, були актуальними для усіх без винятку бібліографічних покажчиків.

Отже, у період 50-х – 70-х років ХХ ст. розвивалася масова рекомендаційна бібліографія, яка була представлена неповними біобібліографіями, що рекомендувалися для вивчення з просвітницькою та загальноосвітньою метою. Вона була представлена пам'ятками, рекомендаційними списками, бібліографічними оглядами, методичними матеріалами для підготовки біобібліографії письменників.

Розширення комплексних наукових досліджень у системі АН УРСР та завдання забезпечення бібліографічного супроводу академічних досліджень, передусім у природничих науках, поступово поширилося й на гуманітарні та суспільні науки, сприяло розвитку науково-допоміжної біобібліографії та біобібліографії вчених гуманітарного напрямку. У цей період була відпрацьована найраціональніша методика в галузі підготовки бібліографічних довідників тематичного профілю, створено методичні рекомендації підготовки таких бібліографій.

Фундаментальний внесок був означений створенням бібліографічної шевченкіани та франкознавства, ґрунтовними працями, присвяченими іншим класикам літератури, ученим у галузі літературознавства, історії, мистецтва.

Після того як у 1964 р. бібліотеки знову стали обслуговувати розвиток науки, як головний напрям були сформовані відділи наукової бібліографії, які зобов'язані були проводити дослідження теорії, історії і методики бібліографії, здійснювати підготовку ретроспективної бібліографії, поточної бібліографії, а також бібліографії з суспільних, фізико-математичних, технічних та природничих наук. У роботі бібліотек та інститутів сформувалися колективи бібліографів, які здатні вирішувати поставлені завдання: підготовку фундаментальних наукових бібліографічних покажчиків на допомогу науковим працівникам і спеціалістам народного господарства. Також відбувається поступова відмова академічних бібліотек від масової рекомендаційної бібліографії і остаточний перехід на освоєння науково-допоміжної бібліографії та створення спеціальних довідників і покажчиків, орієнтованих на наукове використання.

Примітки

¹ Гольденберг Л. І. Українська Радянська літературна бібліографія / АН УССР, ЦНБ; відп. ред. Є. С. Шаблювський. – К. : Наук. думка, 1971.

² Там само. – С. 60–65.

³ Дубровіна Л. А., Онищенко О. С. Історія Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : 1941–1964. – К., 2003; Вони ж. Історія Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : 1965–1991. – К., 2008; Вони ж. Бібліотечна справа в Україні в ХХ ст. – К., 2009.

⁴ Матвійчук Л. О. Біобібліографія гуманітарного циклу у Всеукраїнській академії наук (1918–1933) : історіографія та джерельна база досліджень, основні напрями // Рукописна та книжкова спадщина України. – Вип. 15. – К., 2012. – С. 183–197; Вони ж. Михайло Ілліч Ясинський (1889–1967) як теоретик індивідуальної біобібліографії // Рукописна та книжкова спадщина України. – Вип. 16. – К., 2012. – С. 477–497.

⁵ Меженко Ю. О. Бібліографія української книги; її завдання, обсяг і легенди

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
її створення // Науковий збірник Бібліотеки АН УРСР. – К., 1946. – № 1. – С. 4–14;
На шляху до створення репертуару української книжки: Протокол наради,
присвяч. склад. «Бібліографії української книги 1798–1914 рр.» / АН України.
Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаника. Львів. від-ня археогр. коміс.; підготов. тексту
і приміт. Л. І. Ільницької; авт. вступ. ст. і відп. ред. Я. Дашкевич. – Львів, 1991. – 62 с.

⁶ Там само. – С. 19–28.

⁷ Дубровіна Л. А., Онищенко О. С. Історія Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 1941–1964. – С. 131.

⁸ Інструкція бібліографічного опису / АН УРСР, ДПБ; уклад. О. С. Ровнер; відп. ред. К. М. Грибовська. – К., 1951. – 32 с.; Список умовних скорочень при бібліографічному описі / АН УРСР, ДПБ; уклад. : О. В. Бистряков, О. Я. Білик, Р. Б. Ліммер; відп. ред. І. Д. Золотоверхий. – К., 1951. – 36 с.

⁹ Іван Франко. 1856–1916 : Бібліогр. покажч. / АН УРСР, ДПБ; уклад. І. З. Бойко. – К., 1954. – 202 с.; Іван Франко : Бібліогр. покажч. / АН УРСР, ДПБ; уклад. І. З. Бойко. – 2-е вид., перероб. і доп. – К., 1956; Іван Яковлевич Франко : К століттю со дня народження: Памятка читателю / Сост. И. З. Бойко. – М., 1956. – 72 с. : Портр.; *Гольденберг Л. І.* Література про Івана Франка : [Корот. бібліогр. огляд] // Укр. мова в школі. – 1956. – № 4. – С. 84–87.

¹⁰ Панас Мирний. 1849–1949 : Пам'ятка до 100-річчя з дня народження : Бібліогр. та метод. матеріали для б-к / уклад. М. В. Булавицька. – К., 1949. – 47 с.

¹¹ Гоголь і Україна: Бібліогр. покажч. : До 100-річчя з дня смерті М. В. Гоголя / уклад. : І. З. Бойко, Г. М. Гімельфарб. – К., 1952. – 76 с. : Портр.

¹² Леонід Іванович Глібов : Бібліогр. покажч. : до 125-річчя з дня народження (1827–1925) / АН УРСР, ДПБ; уклад. І. З. Бойко; відп. ред. О. М. Матвієнко. – К., 1952. – 15 с.

¹³ Архип Юхимович Тесленко, 1882–1911 : Корот. бібліогр. покажч. літ. до 70-річчя з дня народження / уклад. М. В. Булавицька. – К., 1952. – 19 с.

¹⁴ Кізлик О. Д., Кравченко Є. С. Тимофій Бордуляк: Бібліогр. пам'ятка до 100-річчя з дня народження / ред. О. П. Куш. – Львів, 1963.

¹⁵ Салагуб Д. І. Соломія Крушельницька: Короткий бібліографічний покажчик. До 90-річчя з дня народження / ред. М. П. Гуменюк. – Львів, 1963.

¹⁶ Баб'як П. Г. Петро Козланюк : Методично-бібліогр. матеріали. До 60-річчя з дня народження / ред. Є. С. Кравченко. – Львів, 1964.

¹⁷ Баб'як П. Г., Кравченко Є. С. Олесь Гончар : Рекоменд. покажчик літ. (До 50-річчя з дня народження письменника) / ред. О. П. Куш. – Львів, 1968.

¹⁸ Куц О. П. Василь Бобанський : Бібліогр. пам'ятка. До 70-річчя з дня народження. – Львів, 1968. – 7 с. – У надзаг. : М-во культури УРСР. Львів. держ. наук. б-ка. – 500 пр. Ротапринт ЛДНБ.

¹⁹ Кравченко Є. С. Володимир Зенонович Гжицький: Методичні та бібліогр. матеріали. До 70-річчя з дня народження письменника / ред. М. П. Гуменюк. – Львів, 1965.

²⁰ Бонішко І. Т. С. А. Макаренко (1888–1939) : Бібліогр. пам'ятка / ред. О. П. Куш. – Львів, 1968.

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34

²¹ Тарас Григорьевич Шевченко : Памятка читателю / сост. А. М. Гімельфарб. – М., 1956 ; М. М. Коцюбинський: бібліогр. Покажч / АН УРСР, ДПБ; уклад. Г. М. Гімельфарб; відп. ред. О. І. Кисельов. – К., 1954; Леся Українка : Бібліогр. покажч. / уклад. М. В. Булавицька. – К., 1956.

²² Гуменюк М. П., Кравченко Є. С. М. Шашкевич, І. Вагилевич, Я. Головацький : Бібліогр. покажчик / ред. канд. іст. наук Г. Ю. Гербільський. [Вступ. стаття «Історичне та літературне значення «Руської трійці», с. 7–13, канд. філол. наук А. М. Халімончука]. – Львів, 1962.

²³ Павло Тичина : Бібліогр. покажч. / АН УРСР, ДПБ; уклад. І. З. Бойко. – К., 1951. – 139 с. ; Мовами народів світу: [Твори П. Г. Тичини] / Уклад. І. З. Бойко // Україна. – 1952. – № 1. – С. 39; Олесь Гончар : (Корот. бібліографія крит. літ.) / Уклад. І. З. Бойко // Літ. в школі. – 1955. – № 3. – С. 82–85.

²⁴ Коваленко О. С. Микола Бажан : Методично-бібліогр. матеріали. До 60-річчя з дня народження / ред. З. П. Сакк. – Львів, 1964.

²⁵ Михайло Стельмах : (Матеріали до бібліогр.) : Бібліогр. список основ. праць про життя та творчість / уклад. Л. В. Беляєва // Рад. літературознавство. – 1962. – № 3. – С. 146–150.

²⁶ Гуменюк М. П. Письменники радянського Львова: матеріали до бібліогр. Вип. 1 / [За участю Є. М. Лазеби; редкол. : Ю. С. Мельничук (відп. ред.) та ін.]. – Львів : Кн.-журн. вид-во, 1960.

²⁷ Коваленко О. С., Кравченко Є. С. Вільям Шекспір : Методичні та бібліогр. матеріали. До 100-річчя з дня народження / ред. О. П. Куш. – Львів, 1964; Коваленко О. С., Куц О. П. Етель Ліліан Войнич, 1864–1964 : Методичні та бібліогр. матеріали. До 100-річчя з дня народження / ред. З. П. Сакк. – Львів, 1964.

²⁸ Пушкін і Україна : До 150-річчя з дня народження великого російського поета О. С. Пушкіна. 1799–1949 : Корот. бібліогр. покажч. / уклад. : І. З. Бойко, Г. М. Гімельфарб. – К., 1949. – 55 с.

²⁹ Булай Л. Г., Іванова Н. П. П. І. Чайковський : Бібліогр. покажчик до 75-річчя з дня смерті / ред. З. П. Сакк. – Львів, 1968.

³⁰ Лазеба Є. М., Цейман В. І. Максим Горький : Бібліогр. та методичні матеріали. До 100-річчя з дня народження / ред. М. П. Гуменюк. – Львів, 1968.

³¹ Ільницька Л. І. М. Шолохов і українська література. До 70-річчя з дня народження. Список літ. за 1955–1975 рр. / ред. Є. М. Лазеба. – Львів, 1975.

³² Райскін І. З. В. В. Маяковський (1893–1930) : Бібліогр. покажчик / ред. З. П. Сакк. – Львів, 1968.

³³ Семенова С. Ф., Наконечний Є. П. Сергій Михайлович Ейзенштейн : короткий покажчик рек. літ. / Ред. М. П. Гуменюк. – Львів, 1968. – 31 с.

³⁴ Семенова С. Ф. Садриїдін Аїні (1878–1954) : Короткий бібліогр. покажчик літ. / ред. М. П. Гуменюк. – Львів, 1968.

³⁵ Бойко І. З. Пам'яті В. Г. Белінського : (На виставці в б-ці АН УРСР) // Вісн. АН УРСР. – 1948. – № 6. – С. 53–57; Письменник-патріот : [О. Толстой в пер. на мови народів СРСР] / уклад. І. З. Бойко // Україна. – 1955. – № 2. – С. 23; Лазеба Є. М. Л. М. Толстой і українська література (Бібліогр. покажчик) / ред. М. П. Гуменюк. – Львів, 1968. – 48 с.

³⁶ Чеська і словацька література в українських перекладах (1946–1955 рр.) / уклад. : Л. І. Гольденберг // Вітчизна. – 1956. – № 5. – С. 189–191; *Гольденберг Л. І.* Художня література сучасної Індії : [Бібліогр. огляд] // Соц. культура. – 1955. – № 8. – С. 43–44; Видатні твори художньої літератури за 1951 рік, удостоєні Сталінської премії / уклад. Л. І. Гольденберг // Культ.-освіт. робота. – 1952. – № 4. – С. 17–19; № 5. – С. 43–45; № 6. – С. 11–13; № 7. – С. 10–12; № 8. – С. 11–13.

³⁷ *Гимельфарб А. Н.* Переводи произведений М. Горького и литература о нем, изданные на Украине (1946–1956) : [Библиогр. обзор] // Горьковские чтения. 1953–1957. – М., 1959. – С. 775–781.

³⁸ Михайло Коцюбинський : Корот. бібліографія крит. літ. / уклад. М. В. Булавицька // Літ. в школі. – 1958. – № 1. – С. 87–89; Бібліографія: (Твори Ю. І. Яновського і літ. про нього) / уклад. Ф. К. Сарана // Яновський Ю. І. Твори : В 5 т. – К., 1959. – Т. 5. – С. 387–417.

³⁹ Бібліографія : (Твори Л. Первомайського та літ. про нього) / Уклад. Ф. К. Сарана // Первомайський Л. С. Твори : В 3 т. – К., 1959. – Т. 3. – С. 489–502; *Врублевська М. Й.* Леонід Первомайський : Рекоменд. покажчик літ. (До 60-річчя з дня народження письменника) / ред. М. П. Гуменюк. – Львів, 1968.

⁴⁰ *Лучук В. І.* Іван Вишенський; Григорій Сковорода : Рекоменд. покажчик літ. / ред. М. П. Гуменюк. – Львів, 1970. – 40 с.

⁴¹ *Гуменюк М. П.* Українські бібліографи XIX – початку XX століття: Нариси про життя та діяльність. – К. : Ред.-вид. відділ Кн. палати УРСР, 1969.

⁴² Микола Щорс : до 30-річчя з дня загибелі : Бібліогр. та метод. матеріали для б-к / уклад. : В. В. Павлова. Я. Н. Прайсман. – К., 1949. – 36 с. : Портр.; Климент Ефремович Ворошилов : Що читати до 70-річчя з дня народження / уклад. : Я. Д. Бирюк, А. Л. Титаренко. – К., 1951. – 19 с.

⁴³ Библиография Е. О. Патона : Литература о жизни и деятельности Е. О. Патона / сост. А. Л. Ульянова // Сб., посвящ. восьмидесятилетию со дня рождения и пятидесятилетию науч. деятельности героя социалистического Труда действительного чл. АН УССР Евгения Оскаровича Патона. – К., 1951. – С. 14–30.

⁴⁴ Список наукових праць О. І. Білецького / уклад. : Н. І. Стучевська, Л. В. Беляєва // Рад. літературознавство. – 1955. – № 18. – С. 289–303.

⁴⁵ Бібліографія праць академіка АН УРСР І. К. Білодіда / уклад. : Н. Ф. Королевич, Л. П. Мостицька // Лексикологія та лексикографія. – К., 1966. – [Кн.] 2. – С. 180–196.

⁴⁶ *Дубровіна Л. А., Онищенко О. С.* Історія... – С. 215–217, 227–228.

⁴⁷ Там само. – С. 253–255.

⁴⁸ Там само. – С. 243–244.

⁴⁹ *Матвійчук Л. О.* Бібліографія шевченкіани: початок створення та основні віхи розвитку в працях академічних дослідників (1919–1990 рр.) // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

⁵⁰ *Мороз М. О.* Іван Франко : Бібліогр. творів. 1874–1964 / відп. ред. чл.-кор. АН УРСР С. П. Кирилук, д-р філол. наук О. І. Дей. – К. : Наук. думка, 1966; Іван Франко : Бібліогр. покажч. / АН УРСР. ДПБ; уклад. І. З. Бойко. – 2-е вид., перероб.

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34 і доп. – К., 1956; Іван Яковлевич Франко : К 100-летию со дня рождения : Памятка читателю / сост. И. З. Бойко. – М., 1956; *Мороз М. О.* Твори Івана Франка мовами народів СРСР : Бібліогр. покажчик / ред. В. І. Лучук. – Львів, 1972. – 86 с.

⁵¹ *Мороз М. О.* Іван Котляревський : Бібліогр. покажчик. До 200-річчя з дня народження / відп. ред. З. П. Сакк. – Львів, 1969. – 57 с.; *Мороз М. О.* Іван Котляревський : Бібліогр. покажчик (1798–1968) / відп. ред. О. Є. Засенко. – К. : Наук. думка, 1969. – 291 с. – У надзаг. : АН УРСР. Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка, Львів. держ. наук. б-ка. – 1000 пр.

⁵² *Мороз М. О.* Леся Українка : Рекоменд. покажчик. До 100-річчя з дня народження / ред. В. І. Лучук. – Львів, 1971. – 81 с. – У надзаг. : АН УРСР. Львів. держ. наук. б-ка. – 300 пр. Ротапринт ЛДНБ АН УРСР.

⁵³ Бібліографія бібліографічних матеріалів з української літератури і літературознавства (1946–1959) / уклад. З. І. Старожицька // Рад. літературознавство. – 1960. – С. 146–152; № 6. – С. 143–153; Бібліографія бібліографічних матеріалів з української літератури і літературознавства (1960–1963) / уклад. З. І. Старожицька // Рад. літературознавство. – 1964. – № 5. – С. 144–152; № 6. – С. 136–148; *Гольденберг Л. І.* Нові твори українських письменників : [Бібліогр. огляд] // Соц. культура. – 1960. – № 3. – С. 41–42.

⁵⁴ Бібліографічний покажчик видань творів П. Г. Тичини та основна література про життя і творчість / уклад. І. З. Бойко // Тичина П. Г. Вибрані твори. – К., 1957. – Т. 3. – С. 530–548; Марко Вовчок. 1834–1907 : Памятка читателю / сост. А. К. Гимельфарб. – М., 1957; Короленко і Україна : Бібліогр. покажч. / уклад. І. З. Бойко. – К., 1957; І. К. Микитенко : [Матеріали до бібліогр. творів] / уклад. Л. І. Гольденберг // Рад. літературознавство. – 1957. – № 4. – С. 154–157; Леся Українка: Корот. бібліографія крит. літ. / уклад. М. В. Булавицька // Літ. в школі. – 1957. – № 2. – С. 85–87.

⁵⁵ *Куш О. П.* Василь Бобинський. Бібліогр. покажчик. – Львів, 1963. – 24 с.; *Кізлик О. Д., Кравченко Є. Є.* Тимофій Бордуляк : Бібліогр. пам'ятка до 100-річчя з дня народження / ред. О. П. Куш. – Львів, 1963; *Кравченко Є. Є., Семанюк Н. В.* Марко Черемшина: Бібліогр. покажчик / За участю Р. В. Лукавещької. – К. : Вид-во АН УРСР, 1962; *Голубець В. Г.* Євгенія Ярошицька. Бібліогр. покажчик / вступ. стаття і ред. М. П. Гуменюка. – Львів, 1963; *Костюк С. П.* Олександр Мишуга : Матеріали до біобібліографії діячів української культури. – Львів, 1964; *Баб'як П. Г.* Петро Козланок : Методично-бібліогр. матеріали. До 60-річчя з дня народження / ред. Є. Є. Кравченко. – Львів, 1964; *Кравченко Є. Є.* Панас Мирний (Панас Якович Рудченко), 1849–1920 : Методичні та бібліогр. матеріали. – Львів, 1964; *Кравченко Є. Є.* Володимир Зенонович Гжицький : Методичні та бібліогр. матеріали. До 70-річчя з дня народження письменника / ред. М. П. Гуменюк. – Львів, 1965; *Кравченко Є. Є.* Лесь Мартович (1871–1916) : Методичні й бібліогр. матеріали / відп. ред. М. П. Гуменюк. – Львів, 1966; *Костюк С. П.* Антон Монастирський : Бібліогр. покажчик / ред. М. П. Гуменюк. – Львів, 1968; Олег Степанович Вялов : Библиогр. указатель / ред. О. П. Куш. – Львів, 1968; *Баб'як П. Г.* Марко Вовчок, 1833–1907 : Рекоменд. покажчик літ. /

ред. Є. С. Кравченко. – Львів, 1969; *Лазеба С. М.* В. Блакитний, Є. Григоруку, І. Кулик, В. Поліщук, В. Чумак : Рекоменд. покажчик літ. / ред. М. П. Гуменюк. – Львів, 1969; *Лучук В. І.* Іван Вишенський; Григорій Сковорода : Рекоменд. покажчик літ. / ред. М. П. Гуменюк. – Львів, 1970; *Полек В. Т.* Михайло Брянський, 1883–1957 : Бібліогр. покажчик / ред. М. П. Гуменюк. – Львів, 1968; та ін.

⁵⁶ Бібліографія наукових праць академіка О. І. Білецького (1955–1959) / уклад. Л. В. Беляєва // Рад. літературознавство. – 1959. – № 5. – С. 84–87.

⁵⁷ Олесь Гончар : Бібліогр. творів і крит. літ. / уклад. І. З. Бойко // О. Гончар Твори. – К., 1960. – Т. 4. – С. 586–619.

⁵⁸ *Костюк С. П., Грабовецький В. В.* Іван Олександрович Гуржій : Бібліогр. покажчик / ред. д-р іст. наук М. К. Івасюта. – Львів, 1965. – 30 с.

⁵⁹ *Кізлик О. Д.* Іван Петрович Крип'якевич : Бібліогр. покажчик / відп. ред. д-р іст. наук, проф. М. К. Івасюта. – Львів, 1966.

⁶⁰ Володимир Іванович Лучицький / АН УРСР : уклад. К. О. Коваленко. – К. : Наук. думка, 1968. – 52 с. : портр. (Біобібліогр. вчених УРСР); М. Т. Рильський : Бібліогр. покажч. 1907–1965 / АН УРСР. ЦНБ; уклад. К. І. Скокан; відп. ред. С. А. Крижанівський. – К. : Наук. думка, 1970. – 520 с.; Матеріали до бібліографії наукових праць М. Т. Рильського / уклад. : К. І. Скокан, В. В. Шпілевич, О. І. Майстренко // Нар. творчість та етнографія. – 1965. – № 4. – С. 95–101; № 5. – С. 91–93.

⁶¹ Кость Григорович Гуслистий / АН УРСР; уклад. К. І. Скокан. – К. : Наук. думка, 1972. – 55 с. – (Біобібліогр. вчених УРСР).

⁶² А. Ю. Кримський : Бібліогр. покажч. (1889–1971) / АН УРСР. ЦНБ; уклад. : Н. М. Деркач, Н. М. Ісаєва, Г. М. Мартиненко, К. І. Скокан; відп. ред. О. С. Засенко. – К. : Наук. думка, 1972.

⁶³ *Костюк С. П., Медведик П. К.* Денис Січинський : Матеріали до біобібліогр. діячів укр. культури / Наук. ред. канд. мистецтвознавства С. С. Павлишин. – Львів : Каменяр, 1966.

⁶⁴ *Бонішко І. Т., Іванова Н. П.* Українська література з мистецтва, 1964–1965 рр. : Методично-бібліогр. матеріали на допомогу б-кам у пропаганді мистецтвознавчої літ. / ред. Є. М. Лазеба. – Львів, 1967. – 40 с. – У надзаг. : М-во культури УРСР. Львів. держ. наук. б-ка. – 550 пр. Ротапринт ЛДНБ.

⁶⁵ Леся Українка : Бібліогр. покажчик. 1884–1970 / АН УРСР. ЦНБ. Львів. наук. б-ка; уклад. : М. В. Булавинська, М. О. Мороз; відп. ред. М. Л. Деркач; бібліогр. ред. : Л. В. Беляєва, К. І. Скокан. – К. : Наук. думка, 1972. – 391 с.

⁶⁶ *Дубровіна Л. А., Онищенко О. С.* Історія Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 1965–1991. – К., 2008. – С. 119.

УДК 025.3(477)“19”

Лариса Гарбар,

в. о. наук. співроб. Інституту рукопису НБУВ

ВНЕСОК ВЧЕНИХ ВСЕНАРОДНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ У РОЗВИТОК БІБЛІОТЕЧНОЇ КАТАЛОГІЗАЦІЇ У 20-х – 30-х РОКАХ ХХ ст.

У статті розкривається персональний внесок у розробку теоретичних та практичних питань каталогізації співробітників ВБУ (нині – Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського): Ю. О. Меженка, С. П. Постернака, В. О. Козловського, О. І. Полуляха, О. Г. Кіселя, О. З. Бродовської-Краковецької, Н. В. Кравченко-Максименкової, Т. М. Марковської-Масленкової, М. Ф. Оксіюка, Г. І. Поповича. Вперше подаються біографії маловідомих бібліотекознавців.

Ключові слова: діячі бібліотечної справи, теоретичні та практичні питання каталогізації, В. О. Козловський, О. І. Полулях, О. Г. Кісіль, О. З. Бродовська-Краковецька, Н. В. Кравченко-Максименкова, Т. М. Марковська-Масленкова, М. Ф. Оксіюк, Г. І. Попович.

Вивчення історії бібліотечної справи в Україні у 20–30-ті роки ХХ ст., коли українське бібліотекознавство зазнало національного розвитку, викликає особливий інтерес. Питання розвитку бібліотекознавства в галузі каталогізації та систематизації фондів, зокрема, в створеній у 1918 р. фондів Національної бібліотеки України (з 1919 по 1933 рр. – Всенародної бібліотеки України), не було об'єктом спеціального аналізу, хоча питання розвитку вітчизняного бібліотекознавства у ці роки й розглядалося у працях таких дослідників як Л. А. Дубровіної та О. С. Онищенко¹, В. В. Матусевич², О. П. Степченко³, а також в окремих дослідженнях життя та діяльності відомих вчених, які працювали в Бібліотеці, де згадувався їх внесок у каталогізацію, зокрема у Л. А. Гнатенко, Т. І. Ківшар, Г. І. Ковальчук, Н. В. Стрішенець, Т. І. Шовкопляс (В. О. Кордт), С. М. Косяк, У. Яворська та багато ін.

Загальні напрями розвитку українського бібліотекознавства розглядалися у працях Л. П. Одинокі⁴. Вона вказувала, що у цей період були обґрунтовані принципи укладання каталогів в залежності від типу і розміру бібліотеки, складу та інтересів читачів, підготовлено таблиці класифікації з урахуванням місцевих особливостей.

Значну увагу співробітники Бібліотеки приділяли розв'язанню теоретичних і практичних проблем класифікації та каталогізації (В. О. Козлов-

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34 ський, Ю. П. Діаковський, Н. В. Піскорська, М. І. Сагарда, О. І. Полулях); організації системи каталогів у бібліотеках різних типів, у т. ч. можливості застосування систематичного і предметного каталогів (Б. О. Борович, О. В. Піскорська, О. Г. Кисіль).

Джерельна база вивчення цього питання сьогодні концентрується головним чином у рукописних та архівних фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, де зберігаються документи науково-організаційного (листування, плани, звіти, протоколи нарад), інструктивно-методичного (інструкції, правила, методики) характеру, а також наукові праці (рукописи статей, тези доповідей). Ці документи були створені внаслідок кропіткої роботи співробітників бібліотеки, більшість з яких стали членами організованої у 1925 р. в ВБУ для координації науково-дослідної діяльності самої бібліотеки, а також наукових бібліотек республіки – Науково-дослідної комісії бібліотекознавства (далі НДКБ). Присвячені вони проблемним питанням, які розроблялися в секціях НДКБ та обговорювалися на засіданнях Президії, в тому числі на прилюдних, на які запрошувалися бібліотекарі наукових (тоді – академічних) бібліотек м. Києва та України. Завдяки цим документам сьогодні ми можемо встановити доробок кожного науковця в розробленні спеціальних питань українського бібліотекознавства та встановити імена ще маловідомих бібліотекознавців. Це в подальшому слугуватиме створенню «Словника українських бібліотекознавців ХХ століття» та стане цінним матеріалом для «Української бібліотечної енциклопедії», про необхідність якої стали говорити та писати науковці ВБУ ще у 1933 році⁵, проте саме в цей час національна школа бібліотекознавства була розгромлена.

В жовтні 1918 р. на засіданні Тимчасового Комітету по заснуванню Національної бібліотеки України за пропозицією В. О. Кордта було вирішено завести перші інвентарні книги Бібліотеки⁶, а за пропозицією академіка В. І. Вернадського – розпочати складання каталогу desiderata, за допомогою якого Комітет мав «систематично набувати книжки». На думку акад. А. Кримського, з яким погодилися всі члени ТК, в складанні такого каталога повинні були брати участь члени Академічної Комісії УАН⁷. Над складанням цього каталогу під керівництвом акад. Д. І. Багалія працювала Олександрівська Ніна Василівна, праця якої оплачувалася як тимчасовому співробітнику – каталогізатору Національної бібліотеки України. Першим штатним каталогізатором Бібліотеки стала дочка видатного українського антрополога й етнографа Ф. Вовка – Галина Вовк⁸.

На засіданнях ТК розглядалася можливість реєстрації книжок за зразком Університету св. Володимира. Було вирішено записувати реквізити книг в

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34 зошити, які після передавалися до оправи як інвентарні книги. Було заведено п'ять інвентарних книг для окремих відділів, які позначалися римськими цифрами та латинськими буквами:

I відділ: «Ucrainica» – рубрика I. U;

II відділ: загальний фонд – рубрика II. F; «Periodica» (книжки) – рубрика II. P;

III відділ: мапи, рубрика III. C; ноти – рубрика III. M; гравюри – рубрика III. G; часописи – рубрика III. E; листівки – рубрика III. V (Volantica);

IV відділ: рукописний відділ і відділ старих українських друків до 1700 року;

V відділ: «Orientalia» – рубрика V. F. (загальний фонд); рубрика V. P. (Periodica).

Було вирішено: мапи, ноти, гравюри, часописи та листівки на східних мовах, як і на українській, – розміщати в III інвентарному відділі.

VI відділ: «підручний», рубрика VI.

Для останнього – шостого – відділу В. О. Кордту було доручено скласти схему систематичного каталогу⁹. 1920 р. була проведена підготовча робота зі складання цього каталогу¹⁰.

В кінці лютого 1919 р. В. О. Кордт на засіданні ТК знову підняв питання про техніку каталогізації в Національній бібліотеці України. Є. Ківлицькому¹¹, В. Кордтові та А. З. Носову було доручено підготувати доповідь на цю тему¹². З березня 1919 р. розпочалась щоденна реєстрація книжок, які надходили до Бібліотеки в «Загальній інвентарній книзі», де записи робилися зі скороченим змістом, докладна ж каталогізація проводилася згодом по відділах¹³. Каталогні картки писалися в одному примірнику, а для відділу Ucrainica – в двох.

У 1919 р. розпочалася каталогізаційна робота за децимальною системою¹⁴. Під керівництвом голови Ради ВБУ, а фактично першого директора Бібліотеки – Є. О. Ківлицького, Радою бібліотекарів у 1920 р. розробляються методичні правилата і інструкції для обробки і каталогізації літератури¹⁵. Він же стає першим завідувачем загального відділу, де здійснюється каталогізація фондів ВБУ.

В Києві на початку 1919 р. була заснована Головна Книжкова палата з Бібліографічним інститутом у своєму складі. Керівником Бібліографічного інституту Юрком Григоровичем Ковалевським у 1920 р. були складені правила каталографії, якими довгий час користувалися в Україні при складанні опису книг для каталожних карток. На чолі Головної Книжкової палати стояв Юрій Олексійович Меженко, який згодом, в серпні 1920 р., став членом Тимчасового Комітету по заснуванню Національної бібліотеки

України та головою Ради бібліотекарів Бібліотеки. Низку робіт у цей короткий час він присвятив питанням міжнародної децимальної класифікації¹⁶. Пізніше, у 1922 р., він став директором організованого на базі Головної Книжкової палати у Києві – Українського наукового інституту книгознавства, головним редактором широковідомих «Бібліологічних вістей» (1923–1930). У час заснування при Українській Академії наук Бібліографічної комісії в 1927 р. Ю. О. Меженко стає членом її Президії.

За пропозицією А. Кримського на звільнену Ю. Меженком 24 березня 1922 р. посаду 6-го члену Тимчасового Комітету (прот. № 219 засідання ТК¹⁷) запропоновано було вченого секретаря Комісії енциклопедичного словника УАН Степана Пилиповича Постернака (1885–1938) – філолога, історика, педагога, видатного організатора бібліотечної справи, який з 28 березня 1922 р. стає членом ТК, а з 26 березня 1923 р. – першим офіційним директором ВБУ. Як делегат від ВБУ він відвідав 2–8 грудня 1924 р. з'їзд академічних бібліотек та 9–14 грудня 1924 р. краєзнавчий з'їзд, які відбулися у Москві. Тоді ж оглянув Російську Центральну Книжкову палату та інші установи, що мали відношення до бібліотечної справи та книго-опису. С. П. Постернак керував бібліотекою в складний період її становлення. Діяльність, здобутки та проблеми в справі каталогізації та опрацювання багатомільйонних фондів Бібліотеки постійно висвітлювалися ним у фахових виданнях¹⁸. На засіданнях Пленуму Науково-дослідної Комісії бібліотекознавства та бібліографії С. П. Постернак виступав з доповідями стосовно питання алфавітного, предметного каталогу та колективного авторства. На Першому Пленумі Бібліографічної Комісії при УАН порушував питання про завдання й план діяльності Бібліографічної Комісії УАН.

З січня 1921 р. у ВБУ працював видатний бібліотекознавець, організатор каталогізування всієї літератури, що надходила до ВБУ, Всеволод Олександрович Козловський – громадський діяч, юрист, бібліотекознавець, педагог¹⁹. Саме йому було доручено керування Бібліотекою весною 1922 р., коли пішов з посади голови Ради бібліотекарів Ю. О. Меженко і через два місяці був обраний на цю посаду С. П. Постернак. На засіданні ТК 30 травня 1922 р. В. О. Козловському була «вказана подяка за старання виконання цих обов'язків»²⁰.

Наукові праці В. О. Козловського були присвячені різним питанням: бібліотекознавчій та бібліографічній термінології, принципам її вироблення та організації термінологічної роботи; місцю державних публічних і спеціальних наукових бібліотек в єдиній бібліотечній мережі; складанню українського бібліографічного репертуару та спільного каталогу бібліотек

УРСР. Із заснуванням НДКБ увійшов до її першого складу та весь час існування Комісії був членом її Президії. Його численні доповіді (близько 40 знайдених серед фондів ІР НБУВ) на засіданнях бібліотекознавчої і бібліографічної секцій Науково-дослідної комісії бібліотекознавства і бібліографії, пленумах, у т. ч. прилюдних, Бібліографічної Комісії УАН, Комісії по виробленню української каталографічної інструкції були присвячені проблемам організації зведених, систематичних, предметних, тематичних каталогів; алфавітному каталогу та колективному авторству; каталогізації і бібліографуванню офіційно-відомчої літератури. Величезним був його внесок у розробку української каталографічної інструкції. Керуючи найбільшим відділом Бібліотеки В. О. Козловський розробляв інструктивно-методичні матеріали для його роботи, прилучаючи до їх обговорення співробітників свого відділу та науковців академічних (наукових) бібліотек м. Києва. Викладав курс бібліотечної техніки для аспірантів та практикантів ВБУ.

Щоб підвищити свою кваліфікацію, співробітники ВБУ ще з початку 1924 р. організували бібліотекознавчий семінар, робота якого виявилася в низці доповідей та практичних вправах із каталографії. На 1924–1925 р. було вироблено план роботи семінару. За активної участі В. О. Козловського влітку 1924 р. ВБУ стала центром об'єднання академічних бібліотекарів м. Києва. Діяльність у справі підвищення кваліфікації поширилася й на бібліотекарів інших академічних бібліотек м. Києва й набула інших форм. Було заведено курси бібліотекознавства для співробітників ВБУ та інших академічних бібліотек м. Києва. Директор ВБУ С. П. Постернак та В. О. Козловський прочитали 36 півторагодинних лекцій; з бібліотекарями інших наукових бібліотек м. Києва провели 24 години практичних вправ з каталогізації. На семінар для підвищення кваліфікації співробітників самої ВБУ вжито було 64 години.

В. О. Козловський брав активну участь у науковій, видавничій та громадській роботі ВУАН: секретар Каталожно-ї комісії Секції наукових бібліотек (1924); член Президії НДІБ (1925–1933); Бюро лекторів, колеги керівників аспірантів (1925–1933); секретар Комісії для складання української каталографічної інструкції Бібліографічної Комісії ВУАН (1927); член Каталожно-ї підкомісії Бібліографічної Комісії ВУАН (1928); член Каталографічної Комісії Укрнауки для вироблення проекту Української каталографічної інструкції (1927); член редакційної колеги «Бібліотечного збірника» (1926–1927) та «Журналу бібліотекознавства та бібліографії» (1927–1930). Говорив українською, російською, німецькою, польською, читав і вільно писав французькою, зі словником читав італійською,

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34 англійською, чеською, голландською, а також на двох німецьких діалектах. Знав латинську, староєврейську мови.

Разом з В. О. Козловським питанням розробки каталографії займалися співробітники відділу опрацювання (пізніше каталожного): О. З. Бродовська, О. Г. Кисіль, Н. В. Кравченко, Ф. М. Максименко²¹, Т. М. Марківська, С. М. Мотовілова, М. Ф. Оксіюк, О. В. та Н. В. Піс-корські²², Г. Г. Попович, а також завідувачі відділами: бібліотекознавства – О. Полулях, періодики – М. І. Сагарда²³, україніки – М. І. Ясинський²⁴.

*Бродовська-Краковецька Олена Захарівна*²⁵ розпочала роботу в Бібліотеці в червні 1919 р. 31 рік, не рахуючи двох років окупації, О. З. Бродовська працювала у відділі каталогізації Бібліотеки. Наприкінці 1920-х рр. була бригадиром 16 редакторів та схедеографів, інструктором-методистом зі схедеографії, науковим робітником. Крім того, з 1925 р. 12 років викладала схедеографію на різних курсах та семінарах при ВБУ та інших бібліотеках м. Києва з підготовки та перепідготовки бібліотечних робітників.

До війни написала ряд методичних робіт з питань схедеографії. 1941 р. почала працювати над темою: «Опрацювання та зберігання документально-відомчої літератури» (співавтори: Т. М. Марковська та О. М. Ляшенко).

Під час німецької окупації з 14.10.1941 р. по 24.09.1943 р. Олена Захарівна працювала в бібліотеці, яка тоді мала назву Крайова бібліотека Рейхскомісаріату. Бібліотека в той час займалася концентрацією фондів, залишених власниками²⁶.

Після війни працювала в Бібліотеці завідувачем відділу каталогізації (1943–1945), зав. сектору відділу обробки та каталогізації (1953–1954); готувала бібліотечні кадри, викладала на бібліотечних семінарах. В 1941 р. Бібліотекою був підготовлений до друку збірник з питань каталогізації, який містив 6 статей (з 15-ти) написаних О. З. Бродовською: 1) Інструкція попереднього (інструктивного) редагування опису книжок, найскладніших випадків; 2) Інструкція складання алфавітної робочої картотеки (ключа) назв колективів та відсилок до них; 3) Інструкція остаточного контролю опису літератури; 4) Обсяг застосування колективного автора в Бібліотеці УРСР (основний та додаткові описи); 5) Інструкція оформлення карток (пристосування карток Книжкової Палати для додаткових та аналітичних описів); 6) Інструкція опису творів іноземних авторів (у співавторстві з Т. М. Марковською²⁷).

У 1950 р. О. З. Бродовська склала робочу «Інструкцію опису творів друку» з використанням «Єдиних правил по описанню произведений

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34 печати для библиотечных каталогов. – 1949» та на підставі практики Державної Публічної бібліотеки УРСР.

В грудні 1929 р. членом Науково-дослідної комісії бібліотекознавства та бібліографії було обрано українського мистецтвознавця, історика українського театру *Олександра Григоровича Киселя*²⁸. Завдяки до цього, в 1922 р., П. Я. Стебницький рекомендував його до роботи в ВБУ на посаді завідувача відділу «Україніса»²⁹. Знайомі вони були по Петербургу, де О. Г. Кисіль був членом і скарбником «Благодійницького т-ва видання загальнокорисних та дешевих книг для народу», заснованого П. Я. Стебницьким. Його доповіді на засіданнях НДКБ впродовж 1930–1932 рр. були присвячені організації каталожної справи у ВБУ взагалі та питанням створення українознавчого каталогу, його обсягу і системи зокрема. 1931 р. підготував і прочитав теоретичну частину курсу класифікації на бібліотечних курсах ВБУ; керував практичними роботами курсантів над індексами. У 1933 р. йому було доручено як консультанту з українознавства організувати систематичний перегляд дореволюційних видань та видань часів громадянської війни з фондів «Україніка» (розпорядження директора № 11 від 20.01.1933)³⁰.

Значну роботу здійснювала *Кравченко-Максименко Неоніла Василівна*³¹, яка працювала інструктором з обліку наукового майна (каталогізатором) з 10 липня 1922 р., бібліотекарем-фахівцем відділу україніки (1924–1927). Її праця зосереджувалася на питаннях псевдонімів й анонімів в українській літературі³². У 1926 р. склала картотеку українських псевдонімів і анонімів, разом з тим працюючи над теорією питання про псевдоніми. У 1927 р. зачитала дві доповіді на Пленумі НДКБ на теми: а) «Псевдоніми в українській бібліографії»; б) «Псевдоніми в бібліотечній роботі». Після закінчення аспірантури Н. В. Кравченко-Максименко працювала науковим співробітником ВБУ (з 16.08.1930), бібліотекарем-спеціалістом підвідділу наукової систематики секції книгоопрацювання (1931), науковим робітником II розр. (1931–1934), була членом Секції наукових робітників.

В листопаді 1924 р. вступила на бібліотечні курси Всенародної бібліотеки України *Марківська-Масленкова Тетяна Михайлівна*. Залишилася працювати спочатку практиканткою, а з 1926 р. – у відділі опрацювання на різних посадах: бібліотекар (1926–1930), бібліотекар I розр. підвідділу наукової систематики секції книгоопрацювання (1931), старший бібліотекар (1931–1935), науковий співробітник (1943–1940), головний бібліотекар (1940), завідувач алфавітних каталогів, завідувач відділу (1947). В період 1933–1941 рр. читала лекції з питань організації алфавітних

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34 каталогів на бібліотечних курсах АН УРСР. По науковій лінії проводила методичну роботу зі складання інструкцій. В 1941 р. працювала над темою з опису документально-відомчої літератури. Мала наукові відрядження до Москви та Ленінграду. Брала активну участь в громадській роботі. Була членом ревізійної комісії АН, головою товариства «ОЗЕТ», головою комісії по виборам до місцевої ради депутатів м. Києва. У 1936–1941 рр. щорічно була відзначена кращою ударницею Бібліотеки. Під час евакуації 1941 року її було призначено Президією АН УРСР на посаду т. в. о. директора Бібліотеки АН УРСР. Виїхати з Києва не мала змоги через те, що процедура призначення її т. в. о. директора Бібліотеки затримала її, й останні вагони, які евакуював її чоловік (директор Шкіряного інституту), залишилися в київському оточенні.

Під час війни, в період тимчасової німецької окупації м. Києва, з кінця жовтня до кінця 1943 р., Т. М. Марківська працювала директором Бібліотеки ім. ВКП(б) (Київська Публічна бібліотека, нині – Парламентська бібліотека України), яка в той час була на консервації. Керувала підпільною групою бібліотекарів Бібліотеки ім. ВКП(б).

8 листопада 1943 р. Т. М. Марківська знову повернулася до роботи в Бібліотеці АН УРСР. Була призначена уповноваженою по Бібліотеці по АН УРСР, а 15 листопада т. в. о. директора Бібліотеки АН УРСР.

Значний внесок у розвиток напрямку каталогізації та класифікації фондів належить *Олександру Івановичу Полуляху*³³. У 1925 р. він склав проект переходу на систематично-абеткову розстановку книг у відділі бібліотекознавства³⁴ та проводив працю над складанням інструкції для пристосування децимальної системи класифікації до сучасної на той час книгознавчої літератури. Працював керівником відділу бібліотекознавства (з 3.03.1925 р.). Увійшов до першого складу НДКБ (1925), виконував обов'язки вченого секретаря ВБУ (1931). Розробив загальні положення до складання предметного покажчика для систематичного каталогу ВБУ³⁵. В січні 1930 р. О. І. Полулях виніс на обговорення членами НДКБ доповідь: «Кетеризація в наукових бібліотеках»³⁶.

Не можна залишити поза увагою внесок *Григорія Івановича Поповича*, колишнього співробітника підвідділу наукової систематики секції книгоопрацювання каталожного відділу, видатного вченого-гебраїста³⁷. За завданням Тимчасового Комітету в серпні 1919 р. розбирав книги «Трудов Киевской Духовной Академии» (прот. ТК № 86 від 12.08.1919)³⁸. Працював у ВБУ бібліотекарем-спеціалістом підвідділу наукової систематики секції книгоопрацювання (1927–1931), старшим бібліотекарем (1931–1934). Звільнений за наказом № 100 від 23 серпня 1933 р. В цей час знаходився у

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34 відрядженні в м. Тирасполь, де за дорученням Держвидаву АМ ССР, перекладав молдавською мовою підручник з зоології³⁹.

Ще один видатний вчений долучився до розробки питань каталогізації та організації фондів – *Оксіюк Михайло Федорович*, який в 1926–1933 рр. був науковим співробітником, завідувачем Лаврського відділу ВБУ (1927–1928), бібліотекарем-спеціалістом підвідділу наукової систематики секції книгоопрацювання каталожного відділу (1931), завідувачем підвідділу «исраїліса» (з 24.07.1932), завідувачем відділу книгосховища (1933)⁴⁰.

Доробок цих бібліотекознавців яскраво представлений у доповідях НДКБ, присвячених різним напрямкам класифікації та каталогізації фондів, що сьогодні зберігаються в фондах Інституту рукопису НБУВ.

Слід зазначити, що науковці ВБУ у ті роки були високоосвіченими фахівцями, визначними вченими, які мали вищу історико-філологічну освіту, деякі з них мали професорські звання, які отримали у дореволюційні роки. Їхня доля, у більшості, склалася трагічно. Однак, у цей період вони плідно працювали над каталогізаційними проблемами. Розробка різних форм і методів каталогізації у ВБУ проводилася за трьома напрямками:

1) науковий та науково-організаційний (в секції бібліотекознавства НДКБ у формі розробки української каталографічної інструкції для роботи наукових бібліотек УРСР; теорії й методології предметового каталогу, зокрема вироблення рубрикації українознавчої літератури; проблеми систематичного каталогу в наукових бібліотеках; складанні проекту зведеного каталогу бібліотек УСРР);

2) науково-методичний (у відділах ВБУ у формі складання правил, інструкцій для виконання робіт з каталогізації, систематизації, топографізації фондів наукових бібліотек УРСР);

3) науково-педагогічний (розробка навчальних курсів для підготовки кваліфікованих кадрів в аспірантурі, курсах бібліотекознавства ВБУ, на курсах для підвищення кваліфікації бібліотечних робітників наукових і вишівських бібліотек при ВБУ, на робочих місцях в бригадах у відділі опрацювання).

Сьогодні вдалося встановити їхній внесок у розвиток бібліотечної справи, знайти не лише опубліковані, а й неопубліковані праці, архівні відомості про їхній значний науковий доробок. На черзі – створення біографічного довідника бібліотекознавців НБУВ того періоду, імена яких є досі не повністю встановлені в історії бібліотечної справи.

Примітки

¹ Дубровіна Л. А., Онищенко О. С. Історія Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 1918–1941 / НАН України; Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. – К. : НБУВ, 1998. – 337 с.

² Матусевич В. В. Діяльність Науково-дослідної комісії бібліотекознавства та бібліографії ВБУ в 1925–1933 рр. / НАН України; Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського / Олексій Семенович Онищенко (відп.ред.). – К., 1998. – 121 с.

³ Степченко О. П. Українські вчені – фундатори спеціалізованих відділів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (1918–1934) / О. П. Степченко; відп. ред. Л. А. Дубровіна; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2008. – 217 с.

⁴ Одинока Л. П. Внесок українських бібліотекознавців у розвиток вітчизняного бібліотекознавства // Тези до XIX та XX звітних наукових конференцій професорсько-викладацького складу та аспірантів Київського державного інституту культури. Ч. 1. – К., 1992. – С. 89; Одинока Л. П. Бібліотекознавча думка України : витоки, шляхи розвитку // Науково-практична конференція «Культура України і слов'янський світ. Тези доповідей та повідомлень. Ч. 2. (м. Кам'янець-Подільський). – К., 1992. – С. 46–47.

⁵ В квітні 1933 р. на Пленумі Науково-дослідної Комісії бібліотекознавства та бібліографії В. О. Козловським був запропонований проект складання «Української бібліотечної енциклопедії». – ІР НБУВ, ф. 33, № 2868.

⁶ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 1, арк. 9.

⁷ Там само, арк. 10.

⁸ Інститут рукопису НБУВ (далі – ІР НБУВ), ф. 52, спр. 16, арк. 1; Архів НБУВ, оп. 1, спр. 1, арк. 14 зв.

⁹ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 1, арк. 12 зв.

¹⁰ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 21.

¹¹ Обраний на посаду старшого бібліотекаря 21 лютого 1919 р.

¹² Архів НБУВ, оп. 1, спр. 1, арк. 43.

¹³ Там само, арк. 56.

¹⁴ ІР НБУВ. Ф. 52, № 2, арк. 3 зв.

¹⁵ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 27.

¹⁶ Тв. Ю. О. Меженка: Найближчі завдання нашої книжкової справи // Україна. – 1919. – 4 січня; Дещо з приводу бібліографії: (відгук на замітку Ю. Меленевського в «Книгарі» № 17 «Про класифікацію відділу Українські») // Україна. – 1919. – 6 січня; Міжнародна децимальна бібліографічна класифікація. Скороч. табл. з абетк. покажч. і пояснююч. текст. – К., 1919. – 92 с.; Бібліотечна техніка. – К., 1921; Децимальна міжнародна система та питання музикографії. – К., 1923.

¹⁷ На цьому ж засіданні Комітет ухвалив «призначити вибори на посаду старшого бібліотекаря підстаршого бібліотекаря В. О. Козловського на 28.03.1922 р. з тим, щоб доручити Козловському тимчасово мати щоденний догляд

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34 над працею і порядком Всенародної Бібліотеки». – Архів НБУВ, оп. 1, спр. 33, арк. 77.

¹⁸ Использование книжной летописи для каталогов // Тр. Второй Всерос. конф. науч. б-к. – Л., 1929. – С. 296; Основные принципы составления алфавитного каталога и в частности, принцип коллективного авторства // Тр. Второй Всерос. конф. науч. б-к. – Л., 1929. – С. 217; О предметном каталоге // Тр. Второй Всерос. конф. науч. б-к. – Л., 1929. – С. 270–271; Междубибліотечный обмен // Тр. Второй Всерос. конф. науч. б-к. – Л., 1929. – С. 310–311; Всенародна бібліотека України при ВУАН за 1-ше 10-річчя свого існування: Доп. На засіданні Ради ВУА // Журн. бібліотекознавства та бібліогр. – 1930. – № 4. – С. 99–103; Бібліографічна комісія ВУАН : Звідомлення за 1931 рік // Вісті ВУАН. – 1932. – № 1. – С. 14–21; За принцип коллективного авторства // Сов. библиогр. – 1935. – № 1–2. – С. 73–105.

¹⁹ Про життєвий шлях цієї видатної людини, соратника М. С. Грушевського, з яким працював в НТШ, його внесок у розвиток національної культурної та видавничої справи, див. докладніше у нашій статті : *Гарбар Л. В.* Всеволод Олександрович Козловський – життя та діяльність на бібліотечній ниві // Наукові праці НБУВ. – 2011. – Вип. 31 – С. 126–132.

²⁰ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 33, арк. 83.

²¹ Білокінь С. І. Праці Ф. П. Максименка в галузі краєзнавчої бібліографії // 2 респ. наук. конф. з іст. краєзнавства, 19–21 жовт. 1982, м. Вінниця : Тез. доп. – К., 1982. – С. 48–50; *Його жс.* Наш перший бібліограф // Наука і культура : щорічник. – К., 1986. – Вип. 20. – С. 394.

²² *Гарбар Л. В.* Ніна Володимирівна та Олена Володимирівна Піскорські – діячі української бібліотечної справи // Рукописна та книжкова спадщина. – Вип. 16. – 2012. – С. 390–416.

²³ *Коваль Т.* Практик та теоретик бібліотечної справи Микола Іванович Сагарда // Наук. праці НБУВ. – К., 2004. – Вип. 13. – С. 139–149.

²⁴ *Королевич Нінель Федорівна, Геращенко Михайло Васильович.* Бібліограф М. І. Ясинський (1889–1967) : Біобібліогр. нарис / Національна парламентська бібліотека України. – К., 1995. – 32 с. – (Видатні діячі української книги; Вип. 2); *Малюта О.* Ясинський Михайло Ілліч // Українські історики ХХ ст. : Біобібл. зб. – К., 2004. – С. 268.

²⁵ *Бродовська-Краковецька Олена Захарівна* народилася 8.06.1882 р. у м. Умань Київської губ. в сім'ї дворянина. Її батько – З. І. Краковецький – був спочатку учителем середньої школи, потім 35 років працював нотаріусом в м. Умань. Закінчила Київську Фундуклеївську гімназію. Працюючи вчителькою історії Уманського комерційного училища, одночасно навчалася заочно на історико-філологічному факультеті Одеських Вищих жіночих курсів за фахом вчитель історії в старших класах середніх учбових закладів (1904–1910). В 1910 році вийшла заміж за В. В. Бродовського – бухгалтера банку Товариства взаємного кредиту в м. Курську. В 1914 р. був мобілізований як прапорщик запасу та всю війну був на фронті. Після Жовтневої революції в зв'язку з тяжкою хворобою чоловіка разом з родиною О. З. Бродовська переїхала до Києва. В червні 1919 року поступила на роботу до ВБУ.

²⁶ Бібліотеки Києва в період нацистської окупації (1941–1943) : дослідження. Анот. покажч. Публікації док. / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського [та ін.]; [редкол. : О. С. Онищенко (голова) та ін.; уклад. : Л. А. Дубровіна, Н. І. Малолетова]. – К. : [б. в.], 2004. – 813 с.

²⁷ *Марківська-Масленкова Тетяна Михайлівна* народилася в м. Києві в 1899 році у родині викладача російської мови. В 1918 р. закінчила Київську Фундуклеївську жіночу гімназію. У тому ж році поступила на історико-філологічний факультет Київських вищих жіночих курсів, де вчилася до 1920 р. Одночасно, в 1919 р. навчалась на бібліотечних курсах при НКО УРСР. У 1918–1920 рр. працювала бібліотекарем в Першій українській бібліотеці та читальні.

²⁸ *Кисіль Олександр Григорович* народився 14.03.1889 р. в с. Красилівка Чернігівської губ. в родині службовця. Закінчив історично-філологічний факультет (словесний відділ) Петербурзького університету (1912). Вчителював в Петербурзькій гімназії (1912–1917), в Другій Київській українській гімназії (1917–1920). Був лектором робітничого факультету Київського політехнічного інституту та Київського інституту народного господарства (1920–1924), співробітником та головою театральної секції інституту наукової української мови при Всеукраїнській академії наук (1925–1927); науковим співробітником Театрального музею при ВУАН (1927–1928). З 14.11.1928 р. у ВБУ на різних посадах: науковий співробітник підвідділу наукової систематики секції книгоопрацювання (1928–1930), науковий робітник II розр., консультант з українознавства (1930–1933). Звільнений за наказом № 100 від 23 серпня 1933 р. Репресований в 1937 р. Загинув у концтаборі в 1942 р. (ЦДАГО, спр. 59240 ФП; 39213 ФП).

²⁹ Архів НБУВ, оп.1 л, спр. 10, арк. 33.

³⁰ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 416, арк. 4.

³¹ *Кравченко-Максименко Неоніла Василівна* народилася 1900 р., с. Легезине на Уманщині у родині священника. Після закінчення Другої київської української гімназії, літературно-лінгвістичного відділу ІНО ім. Драгоманова та етнографічного відділу Київського Археологічного інституту з 16.07.1920 р. працювала в ВБУ інструктором з обліку наукового майна (каталогізатором) з перервою на рік та остаточно з 10 липня 1922 р.

³² *Ганс Богат*. Предметовий каталог університетської бібліотеки у Відні / переклад Н.В. Кравченко-Максименко // Бібліотечний журнал. – № 4–5. – 1925. – С. 16–35; *Кравченко-Максименко Н. В.* Аноніми та псевдоніми в загальній і в українській бібліографії // Методологічний збірник Бібліографічної Комісії ВУАН. – К., 1928. – Вип. I.

³³ *Полулях Олександр Іванович* (8.08.1890 – ?) – бібліотекознавець. Народився у с. Берестове на Бердянщині в родині селянина. Закінчив Київську духовну академію; професор КДА (1914–1915); викладач Харківської жіночої гімназії (1915–1918) та Київських (1918–1920) та Бердянських шкіл (1921–1922). У ВБУ працював з 4 травня 1923 р. Секретар, постійний співробітник Комісії для виучування візантійського письменства та його впливу на Україну (1927). Звільнений з ВБУ 10 січня 1935 р. Подальша доля невідома.

³⁴ Тв. О. І. Полуляха: Кабінет бібліотекознавства при ВБУ // Бібліотечний журнал. – 1925. – № 2/3. – С. 5–7; (переклад) Правила для складання предметового каталогу Національної бібліотеки у Відні (1924) // Бібліотечний журнал. – 1925. – № 4–5. – С. 47–56; Кабінет бібліотекознавства Всенародної бібліотеки України // Бібліотечний збірник. На науковому фронті. – Ч. 2. – К., 1927. – С. 114–117.

³⁵ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 425, арк. 38–40.

³⁶ IP НБУВ, ф. 33, № 2813, арк. 2.

³⁷ *Попович Григорій Григорович* – бібліотекознавець, професор. Народився в 1882 р. в с. Валепфис Бендерського пов. Бессарабської губ. в родині священника. Закінчив Київську духовну Академію (1907). 1907–1911 – викладач історії Пензенської Духовної семінарії, де виконував обов'язки бібліотекаря та секретаря семінарського правління. В червні 1911 р. Радою Київської Духовної академії обраний викладачем Кафедри біблейської археології та єврейської мови. З лютого 1918 р. – екстраординарний професор Київської Духовної Академії. З липня 1913 р. – коректор редакції часопису «Труды Киевской Духовной Академии», а з вересня 1917 р. – діловод та завідувач складом тієї ж редакції. У травні 1919 р. подав прохання про посаду до Головної Книжкової палати. 1920–1923 – викладач Інституту зовнішніх зносин. 1921–1927 – бібліотекар КІНО (Архів НБУВ, оп.1 л, спр. 39, арк. 10). Він був членом Постійної Комісії для складання історично-географічного словника української землі (1919), Постійної жидівської історично-археологічної комісії (1919), Гебраїстичної Комісії ВУАН (1923). Розстріляний в 1937 р. – ЦДАГО України, спр. 59197ФП.

³⁸ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 1, арк. 151 зв.

³⁹ Архів НБУВ, оп. 1 л, спр. 44, арк. 66.

⁴⁰ *Оксіюк Михайло Федорович* (17.09.1884, с. Луковисько, Костянтинівського пов. Холмської губ. – 2.03.1961, м. Одеса). Народився в сім'ї селянина. Закінчив КДА (1911), захистив магістерську дисертацію. 1911–1919 рр. – професор Київської духовної академії. 1916–1917 рр. – в. о. помічника бібліотекаря КДА; 1919–1920 рр. – викладач Українського державного університету; 1920–1922 рр. доцент ІНО в Києві; 1923–1926 рр. – вчитель трудових шкіл у Києві, викладав історію культури, краснзнавство, німецьку та російську мови. Член Візантологічної комісії при ВУАН. Пізніше – Предстоятель Польської Православної Церкви, митрополит Варшавський та всея Польщі, голова Польської автокефальної Православної церкви Макарій.

Олена Пастушенко,

головний спеціаліст департаменту атестації кадрів
Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України,
канд. філол. наук

**СУЧАСНІ ДИСЕРТАЦІЙНІ ДОСЛІДЖЕННЯ
УКРАЇНСЬКОЇ ГАЗЕТНОЇ ПЕРІОДИКИ
ПЕРІОДУ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОГО РУХУ
ТА УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ
(друга половина XIX ст. – перша чверть XX ст.)**

У статті розглядаються питання розвитку дисертаційних досліджень у період незалежності України (90-ті роки XX ст. – початок XXI ст.) як комплексних досліджень, присвячених історії української преси та газетної періодики у найбільш активний період становлення і розвитку національно-культурного руху (з другої половини XIX ст. до 1917 р.) та реалізації ідеї української державності в період Української революції 1917–1920 рр. Розглянуто теми, зміст дисертацій, окреслено коло авторів та виокремлено деякі напрями досліджень, показана необхідність напрямів подальших досліджень.

Ключові слова: українська преса, газетна періодика, національно-культурний рух, Українська революція 1917–1920 рр., українське державотворення.

Період національного руху та державотворення кінця XIX ст. – 20-х років XX ст. лише в 90-х роках XX ст. став об'єктом ґрунтовних та неупереджених наукових досліджень в історичних та філологічних дослідженнях, що пояснювалося фактичною забороною цієї проблематики в радянський період з ідеологічних причин. Здобуття Україною незалежності та формування демократичного суспільства в 90-х роках створили умови для стрімкого розвитку комплексних та поглиблених об'єктивних досліджень національної історії, серед яких окремого значення набув напрям історії преси та періодики, про що свідчить понад 120 захищених в Україні дисертацій [1], а також близько 100 виданих бібліографічних покажчиків з історії преси [2].

Мета і завдання статті полягають у тому, щоб встановити основне коло та напрями пресознавчих досліджень, охарактеризувати загальну вивченість теми. Об'єктом дослідження є дисертації у галузі історичних, філологічних наук та соціальних комунікацій, присвячені пресі як джерелу з історії другої половини XIX – першої чверті XX ст. – періоду формування,

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
розвитку та реалізації національного руху під час Української революції 1917–1920 рр. Цей період складається з трьох етапів: друга пол. XIX – поч. XX ст., коли преса вивчається як джерело дослідження національно-культурної політики та національно-культурного руху; 1905–1917 рр., коли преса здійснювала пропаганду національно-культурного руху та відстоювала національні домагання українства; Українська революція 1917–1920 рр. та національно-визвольні змагання за Українську державу, коли почалося державне будівництво, а питання державотворення набули реальної гостроти в умовах діяльності різних урядів.

Новизна статті полягає у тому, що аналітичний огляд дисертаційних досліджень цієї проблематики розглядається в історіографії вперше, визначено напрями та коло дисертаційних досліджень періоду незалежності України.

Дисертації першої групи присвячені значним періодам та висвітлюють загальні тенденції розвитку української преси, де обраний нами період знайшов висвітлення як частина дослідження. Серед таких праць слід відзначити докторські дисертації О. Ф. Коновця, І. В. Крупського, І. З. Павлюка, М. М. Романюка.

У дослідженні О. Ф. Коновця на звання доктора історичних наук розкрито склад та джерельну значущість періодичної преси України XIX – першої третини XX ст. в контексті питання боротьби науково-просвітницької преси за формування національної свідомості, культури українців, розкрито напрями просвітництва, боротьби за державність, характеризуються особи діячів науки та культури, які заклали засади української преси. Розглянуто види, спрямування науково-просвітницької преси, основні жанри, види та зміст публікацій, їхній вплив на розвиток української культури [3].

Фундаментально досліджувалася джерельна цінність різних видів та напрямів періодичної преси періоду другої половини XIX – першої чверті XX ст. І. В. Крупським у докторській дисертації у галузі історичних наук. Автор підкреслює, що об'єктом дослідження стали теоретико-методологічні аспекти становлення, розвитку та функціонування української національно-патріотичної журналістики як історичного джерела, методи впливу преси на державотворчі процеси, висвітлено розвиток ідей, підходів різних політичних сил, подана характеристика процесів трансформації національної свідомості, розвитку ідей від культурно-просвітницької діяльності до вимог автономії та далі – незалежності [4]. У дослідженні розглядалися питання національно-патріотичної журналістики в Україні в цілому, проблематика газетно-публіцистичних статей, регіональні

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
особливості, специфічні напрями української преси (зокрема, преси галицького стрілецтва) та української газети як художньо-поліграфічного феномена.

Докторська дисертація М. М. Романюка в галузі історичних наук присвячена українській пресі Північної Буковини як джерелу вивчення суспільно-політичного життя краю (1870–1940 рр.) за умов австрійського панування та румунської окупації краю. Він розглядає питання виникнення українських суспільних течій та політичних партій, їх програмні вимоги; ставлення Австро-Угорської монархії (1870–1918 рр.) та королівської Румунії (1918–1940 рр.) до національної преси; економічного, суспільно-політичного та культурного життя краю і формування національної свідомості українців, згуртування народних мас навколо ідеї створення окремого українського автономного краю та проголошення незалежної держави, утвердження державницьких ідей [5].

Дисертація І. З. Павлюка із соціальних комунікацій охоплює легальну пресу усього періоду 1917–2000 рр. і присвячена таким регіонам, як Волинь, Полісся, Холмщина та Підляшшя [6], де комплексно досліджено українськомовну легальну пресу цих історичних місцевостей на різних етапах у контексті загальносвітових історичних процесів ХХ ст.: 1917–1939 рр. (у складі Російської імперії та з 1921 р. – Польської республіки); 1939–1941 рр., 1941–1944 рр. (передусім, окупаційну пресу періоду Генеральної губернії та Райхскомісаріату); 1944–1990 рр.; а також 1990–2000 рр. – періоду формування незалежної України – у зіставленні з радянською пресою УРСР. Показано близькість демократичних моделей розвитку преси у дорадянський період та у часи незалежності, а форми існування окупаційної преси описано як реалізацію тоталітарного архетипу з домінуванням інтересів ідеологічної системи над духовними інтересами особистості. У науковий обіг введено 424 часописи та тисячі імен учасників творення інформаційно-комунікаційного простору періодичної преси.

Друга група умовно репрезентує розвиток регіональної преси, який розглянуто у дослідженнях К. М. Ульянової, О. М. Хімяк, Н. П. Олешко, В. В. Гутковського, О. В. Пархітька. Особливості становлення, функціонування й основних тенденцій розвитку преси Луганщини 1917–1938 рр. у контексті суспільно-політичних подій краю розглянуто у кандидатській дисертації із соціальних комунікацій К. М. Ульянової, яка проаналізувала передумови виникнення та становлення типу «партійно-радянської преси» з урахуванням специфіки регіональних і загальноукраїнських факторів, становлення радянських державних підходів до ролі преси, ролі окремих осіб у цьому процесі [7]. Поглиблено вивчалася преса

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
Галичини: О. М. Хімяк – про роль преси Галичини ХІХ – початку ХХ ст. [8]; Н. П. Олешко – національно-визвольний рух у Галичині на початку ХХ ст. та українська преса Наддніпрянської України [9].

Українська преса Наддніпрянщини в національно-культурному та державотворчому процесі (друга половина ХІХ ст. – 1920 р.) розглядалася В. В. Гутковським [10]. Висвітлено роль українських громадсько-політичних діячів у заснуванні періодичних видань, розкрито політику самодержавства і російського більшовизму щодо українських культурних та державотворчих проблем, з'ясовані основні етапи розвитку державної ідеї: від культурно-просвітньої діяльності і до вимог автономії і незалежності держави. Охарактеризовано роль преси у пробудженні нації до політичного життя, проаналізовано проблематику газетно-публіцистичних виступів, присвячених національно-культурним та державотворчим проблемам української нації.

Більш вузькі питання регіонального характеру досліджено у дисертації О. В. Пархітько, присвяченій одеській періодичній пресі періоду визвольних змагань [11], де розкрито деякі питання щодо принципової відмінності преси періоду національно-визвольних змагань від періодичних видань часів царату та радянської влади.

Важливу групу становлять кандидатські дисертації, присвячені окремим газетам, які здійснювали великий вплив на формування свідомості українського народу або представляли опозиційні погляди. Серед них дослідження, зокрема, А. А. Кобинець, Т. С. Гринівського, Ю. М. Половинчак.

Газеті «Громадська думка» / «Рада» (1905–1914 рр.) як першій щоденній українськомовній газеті Наддніпрянської України, яка сприяла утвердженню національної ідеї, на сторінках котрої публікувалися видатні письменники та громадські діячі, присвятила дослідження А. А. Кобинець [12]. Часопису «Книгарь» як осередку вивчення видавничої справи в Україні періоду визвольних змагань (1917–1920 рр.) була присвячена робота Т. С. Гринівського [13]. Там охарактеризовано завдання, структуру, архітектуру, змістове наповнення та методику подання публікацій. Установлено авторів видання, систематизовано та проаналізовано статейні та рецензійні матеріали «Книгаря», висвітлено стан української видавничої справи періоду 1917–1920 р. та місце часопису у розвитку національного книгознавства.

Слід згадати й дисертацію Ю. М. Половинчак, присвячену боротьбі газети «Киевлянин», яка відображала позицію представників монархічно налаштованих кіл, з українством наприкінці ХІХ – початку ХХ ст., в тому числі у питаннях державної політики [14].

Історико-культурний аспект представляють роботи Г. Я. Рудого та О. А. Яцини. Проблему розвитку періодики в контексті формування української культури досліджував Г. Я. Рудий, який розглядав періодику України як масове історичне джерело (1917–1920 рр.). У дисертації розкрито загальні тенденції формування і функціонування газетної періодики України в період Центральної Ради, Гетьманату, Директорії УНР, УСРР, запропоновано її систематизацію і класифікацію, проаналізовано тематику і зміст опублікованих матеріалів періодичних видань, в тому числі загальні державотворчі підходи та принципи в системі духовних цінностей українського народу [15]. Питання розвитку української преси другої половини XIX – початку XX ст. як чинника формування національної свідомості та утвердження національної ідеї українців, боротьба за автономію України, реформування виборчого законодавства в умовах відсутності української незалежної держави, розвиток національно-визвольного руху, зокрема роль преси у національно-культурному русі 1907–1914 років, висвітлені у праці О. А. Яцини [16].

Аспект військової преси також знайшов своє висвітлення. У дослідженні С. П. Сегеди розкрито формування типу військового видання в процесі Українського державотворення 1917–1920 рр. (за матеріалами часопису «Стрілець») [17], питання української військової преси як складника інформаційного простору в реалізації ідеї державності (1917–1921 рр.) розглянуті О. П. Позняковим [18].

Найбільш уважно досліджувалися питання суспільно-політичної ролі преси у період 1917–1920 рр. у працях О. В. Богуславського, Д. В. Будкова, П. І. Губи. Так, дослідження О. В. Богуславського присвячено інформаційно-пресовій діяльності Центральної Ради та українських урядів 1917–1920 рр. [19]. Ним розкрито процес становлення, розбудови та функціонування урядової пропагандистської інформаційно-пресової служби у цей період, з'ясовано, що урядові чиновники надавали важливого значення пропаганді української ідеї та інформаційній роботі в масах, про що свідчать законодавчі акти, створення відповідних урядових структур та інфраструктури інформаційної діяльності.

Важливі аспекти міжнародної діяльності Української держави цього періоду досліджено у праці Д. В. Будкова, присвяченій міжнародно-інформаційній діяльності Української держави 1917–1923 рр. [20], де спеціально проаналізовано пресу за часів діяльності Центральної Ради Української Народної Республіки, Української Держави гетьмана П. Скоропадського, радянської України (УСРР), Державного Центру УНР в еміграції, розкрито процес відродження національної державності,

прагнення України встановити свій статус на міжнародній арені, сприяння громадських організацій та української діаспори у міжнародно-інформаційній роботі українських урядів та дипломатичній роботі тощо.

Тематика ролі преси як джерела дослідження українського державотворчого процесу 1917–1920 рр. продовжується у докторській дисертації П. І. Губи [21], де здійснено джерелознавчий аналіз матеріалів періодичної преси у контексті історії національно-визвольних змагань і державотворчих процесів в Україні у період 1917–1920 рр., розкрито форми, методи та засоби відображення державотворчого процесу на різних етапах Української революції та тенденції становлення і розвитку газетної періодики як історичного джерела, інформаційний потенціал для з'ясування державницької місії Центральної Ради, Гетьманату та Директорії, їх внутрішньої та зовнішньої політики.

Отже, серед дисертацій, присвячених цьому періоду, найбільш фундаментальними є дослідження І. В. Крупського, Г. Я. Рудого, С. П. Сегеди, О. В. Богуславського, В. В. Гутковського, О. В. Пархитька, Д. В. Будкова, П. І. Губи, О. А. Яцини, Н. П. Олешко, О. М. Хімяк.

Щодо ролі преси в національно-культурному будівництві та українському державотворенні найбільш активно досліджувався період 1917–1920 рр., було проаналізовано коло видань, тенденції становлення та розвитку газетної періодики як історичного джерела, форми, методи та засоби відображення державотворчого процесу на різних етапах Української революції, їх внутрішньої та зовнішньої політики.

Загалом розглядалися питання загальної та регіональної історії преси, діяльність окремих часописів та газет, роль преси в національно-культурному та суспільно-політичному процесах в Україні, оцінювалася джерельна значущість періодичної преси України XIX – першої третини XX ст. Було розглянуто близько 600 окремих видань, розкрито діяльність редакційних колективів, окремих видавництв, письменників та видавців.

Період другої половини XIX ст. і доби Української революції 1917–1920 рр. привернув найбільшу увагу з боку істориків-джерелознавців та журналістів, що визначається величезною роллю преси в історичних суспільних процесах, потребами наукового осмислення її подальшого розвитку, її значення в соціокомунікаційних взаємодіях, оскільки проблематика дисертаційних досліджень висвітлює найбільш актуальні та гострі питання історії та сучасного стану преси та газетної періодики. Історія преси як активного засобу формування національної свідомості, культури, державного будівництва стала помітним об'єктом дисертаційних досліджень з 90-х років XX ст. та досліджується донині.

Якщо загальні тенденції, що характеризують періодичну пресу цього періоду, можна вважати в цілому вивченими, зокрема питання культурно-національного та політичного змісту, то питання щодо редакційно-видавничих процесів окремих часописів та газет, особистостей видавців, проблематики видань, а також соціокомунікаційних особливостей, що визначали характер української преси та газетної періодики того часу, ще потребують поглибленого дослідження.

Список використаних джерел

1. *Пастушенко О. В.* Розвиток дисертаційних досліджень з історії періодичної преси в Україні у 90-х роках ХХ ст. – початку 10-х років ХХІ ст. : бібліографічний аспект // Рукописна та книжкова спадщина України. – Вип. 15. – К., 2012. – С. 301–323.
2. *Пастушенко О. В.* Бібліографічні покажчики з історії преси та наукової періодики в Україні (1990–2011 рр.) як джерельна база історико-бібліографічних досліджень // Рукописна та книжкова спадщина України. – Вип. 16. – К., 2012. – С. 498–514.
3. *Коновець О. Ф.* Науково-просвітницька преса України ХІХ – першої третини ХХ ст. Історія. Теорія. Практика : автореф. дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.10 / О. Ф. Коновець. – 1994. – 39 с.
4. *Крупський І. В.* Преса як джерело досліджень національно- визвольних змагань за українську державу (друга половина ХІХ – перша чверть ХХ ст.) : автореф. дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.06 / НАН України; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського – К., 1996. – 29 с.
5. *Романюк М. М.* Українська преса Північної Буковини як джерело вивчення суспільно-політичного життя краю (1870–1940 рр.) : автореф. дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.06 / М. М. Романюк. – 2000. – 36 с.
6. *Павлюк І. З.* Українськомовна легальна преса Волині, Полісся, Холмищини та Підляшшя 1917–2000 років як структурна частина загальнонаціонального інформаційного простору : автореф. дис. ... д-ра наук із соц. комунікацій : 27.00.04 / І. З. Павлюк. – 2009. – 40 с.
7. *Ульянова К. М.* Преса Луганщини 1917–1938 : становлення та основні тенденції розвитку : автореф. дис. ... канд. наук з соц. комунікацій : 27.00.04 / К. М. Ульянова. – 2009. – 20 с.
8. *Хімяк О. М.* Українська преса другої половини ХІХ – початку ХХ ст. як чинник формування національної свідомості українців Галичини : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. – Львів, 2006. – 18 с.
9. *Олешко Н. П.* Український національно-визвольний рух у Галичині на початку ХХ ст. та українська преса Наддніпрянської України : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Харківський національний ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2006. – 16 с.
10. *Гутковський В. В.* Українська преса Наддніпрянщини в національно-

11. *Пархитько О. В.* Одеська періодична преса періоду визвольних змагань : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.08 / О. В. Пархитько. – 2005. – 20 с.
12. *Кобинець А. В.* «Громадська думка» / «Рада» (1905–1914 рр.) – перша щоденна українськомовна газета Наддніпрянської України: утвердження національної ідеї : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.08 / А. В. Кобинець. – 2005. – 20 с.
13. *Гриневський Т. С.* Часопис «Книгарь» як осередок вивчення видавничої справи в Україні періоду визвольних змагань (1917–1920 рр.) : автореф. дис. ... канд. наук із соц. комунікацій : 27.00.05 / Т. С. Гриневський. – 2008. – 20 с.
14. *Половинчак Ю. М.* Боротьба газети «Киевлянин» з українством наприкінці ХІХ – початку ХХ століття : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Ю. М. Половинчак. – 2007. – 23 с.
15. *Рудий Г. Я.* Періодика України як об'єкт джерелознавчого дослідження української культури (1917–1920 рр.) : автореф. дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.06 / Г. Я. Рудий. – 2004. – 33 с.
16. *Яцина О. А.* Національно-культурний рух 1907–1914 років і українська преса : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / О. А. Яцина. – 2002. – 16 с.
17. *Сегеда С. П.* Формування типу військового видання в процесі Українського державотворення 1917–1920 рр. (за матеріалами часопису «Стрілець») : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.08 / С. П. Сегеда. – 1999. – 19 с.
18. *Позняков О. П.* Українська військова преса як складова інформаційного простору в реалізації ідеї державності (1917–1921 рр.) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.08 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2002. – 20 с.
19. *Богуславський О. В.* Інформаційно-пресова діяльність Центральної Ради та українських урядів 1917–1920 рр. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.08 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка; Інститут журналістики. – К., 2002. – 20 с.
20. *Будков Д. В.* Міжнародно-інформаційна діяльність Української держави. 1917–1923 рр. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Д. В. Будков. – 2003. – 17 с.
21. *Губа П. І.* Періодична преса як джерело дослідження українського державотворчого процесу 1917–1920 рр. : автореф. дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.06 / П. І. Губа. – 2007. – 39 с.

Тетяна Добрянська,
аспірантка НБУВ

**КИРИЛИЧНА РУКОПИСНА КНИГА XVII ст.
У ЗІБРАННІ БІБЛІОТЕКИ ІСТОРИКО-ФІЛОЛОГІЧНОГО
ІНСТИТУТУ КНЯЗЯ БЕЗБОРОДЬКА:
ІСТОРІЯ ОПИСУВАННЯ ТА ДАТУВАННЯ**

У статті вперше комплексно розглянуто кириличну рукописну книгу XVII ст., зокрема українську, із зібрання бібліотеки Історико-філологічного інституту князя Безбородька як об'єкт археографії, кодикології та палеографії. Досліджено історію описування та датування рукописів від кінця XIX до 10-х років XXI ст. Уточнено час написання більшості кодексів цього зібрання, яке зараз зберігається в Інституті рукопису НБУВ (ф. 310).

Ключові слова: рукописне зібрання Історико-філологічного інституту князя Безбородька, М. Н. Сперанський, рукописна книга XVII ст., кодекс, рукопис, філігрань.

Історико-філологічний інститут князя Безбородька в Ніжині (далі ІФІБ) в останній чверті XIX – 10-х роках XX ст. (нині Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя) був знаним освітнім закладом університетського типу, і одним із значних осередків розвитку археографічного, мовознавчого та літературного, палеографічного та історико-книгознавчого дослідження рукописної та книжкової спадщини України, а також осередком колекціонування рукописно-книжкової спадщини, зокрема української, що була зосереджена в рукописному відділі бібліотеки інституту. Загальна історія бібліотеки ІФІБ та її рукописної колекції висвітлено в спеціальній сучасній роботі С. М. Міщука [22].

Рукописне зібрання бібліотеки Інституту складалося поступово. Його історія безпосередньо пов'язана з історією ІФІБ (1820–1832 – Гімназія вищих наук князя Безбородька; 1832–1840 – Фізико-математичний ліцей; 1840–1875 – юридичний ліцей; 1875–1919 – Історико-філологічний інститут, який із 1920 р. був реорганізований в Інститут народної освіти, з 1934 р. – Педагогічний інститут). Фундатором бібліотеки був перший почесний попечитель гімназії граф О. Г. Кушелев-Безбородько, який власним коштом добудував приміщення гімназії й передав до неї бібліотеку покійного князя О. Безбородька, яка складалася з 2500 томів і мала необхідну літературу для навчання й виховання майбутніх гімназистів. Про що він

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
сповістив 8 червня 1818 року міністра народної освіти Росії князя О. М. Голіцина. З відкриттям в 1820 році Ніжинської гімназії розпочала роботу й бібліотека, яка також поповнювалася й рукописними книгами, й діловими джерелами. Одним із перших рукописів був «Корабль Черниговской семинарии...» 1805 р., передарований до бібліотеки князем Безбородьком 1822 р. [28, с. 98]. Серед подарованих рукописів були й кириличні писемні пам'ятки XVII ст., зокрема «История в память прийдущим родам...», що надійшла від професора К. Мойсеєва 29 березня 1838 р. [28, с. 86]. Рукописний відділ бібліотеки був започаткований у 1858 р., коли князь Г. О. Кушелев-Безбородько купив рукописи творів М. Гоголя та його листи й подарував бібліотеці Ліцею [28, с. 103].

Значного розвитку бібліотека отримала вже при ІФІБ, коли нею опікувався його перший директор-фундатор М. О. Лавровський, відомий педагог, державний діяч в галузі освіти і науки, доктор слов'янської словесності та педагогіки, академік (з 1890), під керівництвом якого (1875–1882) Інститут став потужним навчальним центром освіти. Директор інституту вважав бібліотеку важливим чинником у забезпеченні якісного навчального та наукового процесів. Надбанням інституту стала створена цінна рукописна колекція слов'янської спадщини. Віддав бібліотекою безпосередньо директор Інституту, оскільки не було посади завідувача бібліотеки, її було введено тільки в 1924 р. Рукописне зібрання ІФІБ складалося й поповнювалося за рахунок купівлі цілих бібліотек, у складі яких були й рукописи: академіка й професора Московського університету С. П. Шевирьова (1876), професора Лейпцизького університету Ф. Річля (1877), покійного професора В. В. Качановського (1902), а також – одиничних пожертв від викладачів та студентів інституту. Значна кількість рукописів була подарована професором інституту М. Н. Сперанським. Для упорядкування бібліотеки С. П. Шевирьова був запрошений відомий український бібліограф С. І. Пономарьов, який склав систематизований інвентар та картковий каталог. У складі цієї бібліотеки було 52 рукописи, які стали ядром рукописної колекції книгозбірні ІФІБ. Найбільше надходження, 61 рукопис, був від В. В. Качановського. У 1902 р. рукописний фонд зріс до 183 одиниць зберігання. У 1904–1905 рр. фонд значно поповнився й документальними матеріалами XV–XIX ст., перелік яких загально поданий в останньому каталожному описі М. Н. Сперанського [28, с. 38–40]. Була організована спеціальна бібліотечна комісія, яка займалась комплектуванням, систематизацією книг та створенням каталогів. Співробітники Інституту брали на себе обов'язки бібліотекаря в книгозбірні. Викладачі й студенти інституту досліджували рукописне

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34 зібрання та брали активну участь в його описуванні – безпосередньо професори Є. В. Петухов та М. Н. Сперанський. У 1893–1895 роках, за ініціативою інспектора ІФІБ, професора грецької словесності А. В. Добіаша було здійснено реорганізацію бібліотеки. Станом на 1895 р. історія та книжкові фонди бібліотеки, зокрема рукописне зібрання, були висвітлені у спеціальній статті професора А. В. Добіаша, що була опублікована у зачаткованому інститутом періодичному виданні «Известия Историко-Филологического Института князя Безбородко в Нежине» [9, с. 3]. У 1895 р. рукописний фонд досяг 100 одиниць зберігання. Рукописний фонд відділу інститутської бібліотеки активно формувався протягом 1890–1905 рр. переважно з пожертвувань.

Викладачами та студентами інституту проводилося дослідження та наукове описування рукописних писемних пам'яток, укладалися каталоги. Плідно в цьому напрямі з останньої чверті ХІХ ст. працювали М. І. Лілеєв, В. В. Качановський, Є. В. Петухов, М. Н. Сперанський, М. М. Бережков, П. О. Заболотський, О. Ф. Музиченко та ін. [23, с. 321–322]. Так, М. І. Лілеєв [25], який працював у бібліотеці Інституту впродовж 1883–1997 рр., власноруч розпочав редагування та створення карткового каталогу на усі бібліотечні фонди. М. І. Лілеєв сприяв науковому дослідженню рукописних пам'яток бібліотеки, він першим складає попередній опис рукописних книг, які надалі описуються студентами Інституту під керівництвом М. Н. Сперанського [22, с. 16; 24, с. 263–264]. Є. В. Петуховим [25], в роботі «Заметки о некоторых рукописях, хранящихся в библиотеке Историко-филологического института князя Безбородко» (1895) [27] були описані найбільш цінні, на думку автора, рукописи із зібрання бібліотеки. Розвідка містила, як зазначає С. М. Міщук, перелік та опис рукописних пам'яток ХVІ–ХІХ ст., які мали історичну цінність та слугували джерельною базою для розвитку таких спеціальних галузей, як історія мови, літератури, української книги та вітчизняного бібліотекознавства [25, с. 50]. Скромно названі вченим «Заметками», насправді були ґрунтовними археографічними описами 21 рукопису, зробленими на тогочасних наукових засадах. М. Н. Сперанським [21] вперше були підготовлені каталожні описи рукописів бібліотеки ІФІБ: «Описание рукописей библиотеки Историко-филологического института князя Безбородко в г. Нежине» (1900; 1901); «Рукописное собрание библиотеки Историко-филологического института князя Безбородко в г. Нежине», рукописи, придбані бібліотекою в 1901–1903 та 1904–1905 роках (1903; 1905) [28–31]. Ці описи не мали назви «каталог», оскільки були своєрідними науковими дослідженнями кожного рукопису в його

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34 багатоаспектному контексті як пам'ятки історії, літератури, культури [21, с. 254].

М. Н. Сперанському належать, як зазначає С. М. Міщук, найбільші здобутки в галузі камеральної археографії рукописних книг, який першим науково описав цей фонд та керував науковим археографо-палеографічним описом рукописних книг та стародруків колекцій Бібліотеки. Описи понад половини усіх рукописів було укладено під керівництвом професора М. Н. Сперанського. Спочатку до цього процесу були залучені студенти та молоді дослідники, які отримали значний досвід та практику описування рукописних джерел, склали матеріали до каталогу. Ці матеріали були доопрацьовані та відредаговані М. Н. Сперанським і видані як науковий каталог Бібліотеки в 1900 р. [21, с. 250; 24, с. 265]. Видання каталогів 1901, 1903 та 1905 рр. було підготовлено вже самим М. Н. Сперанським. Каталог був побудований за хронологічним, тематичним та мовним принципами. Усі рукописи збірки у каталозі розподіляються на старожитні (богослужбові, світські та спеціальні, актові та історико-правові документи), нового часу (твори класицизму, історико-правові, статистичні та історико-краєзнавчі праці, автографи видатних діячів та письменників, матеріали до історії навчальних закладів Правобережної України) та іноземні (грецькі, курси лекцій, переважно німецьких учених). Опис супроводжувався предметно-іменним покажчиком, науково-бібліографічним апаратом, який спирався на всі досягнення у галузі камерального опису рукописів другої половини ХІХ ст. [22, с. 18]. Він містить важливий атрибууючий апарат – зразки, таблиці, присвячені кириличним рукописам, що дозволяють точніше атрибуувати та ідентифікувати рукописи [21, с. 251]. Філіграні визначаються за спеціальними довідниками та каталогами К. Я. Тромоніна, М. П. Лихачова [32; 19]. Таким чином, наголошує С. М. Міщук, описи ґрунтуються на системному методі, залучається вся можлива атрибууюча довідкова база, що була відома на початку ХХ ст. [24, с. 267].

С. М. Міщуком надано таку характеристику описів рукописів, здійснених для даного каталогу: «Описи були укладені на високому й на сьогодні археографічному та палеографічному рівні; наведені детальні палеографічні особливості рукописів, що надає можливість отримати повне уявлення про походження рукопису, відмінності у палеографії та текстології, зокрема подаються різночитання у порівнянні з опублікованими списками тексту пам'ятки, подані мовні особливості, графіка окремих літер, посилання на видання списків рукопису, повністю розписується склад збірок» [21, с. 252; 24, с. 267]. Ученим відмічається, що каталог містить ґрунтовну наукову бібліографію кінця ХІХ – початку

XX ст. як науково-довідковий апарат. Ним також подається схема, за якою здійснені каталожні описи: назва, дата рукопису (за філігранями та палеографією), формат, кількість аркушів, тип письма, атрибуція філіграней, оправа, ілюмінація (заставки та мініатюри); графіка письма, особливості правопису, склад рукопису з повним розписом збірника, наявність маргіналій та власницьких записів; стан збереженості та характер пошкодження. При цьому відмічає, що порядок рубрик цієї схеми не був чітко усталеним (наприклад, інколи інформація про оправа міститься на початку або наприкінці опису) [21, с. 252].

Укладені М. Н. Сперанським каталоги й до сьогодні, як наголошує С. М. Міщук, не втратили своєї наукової цінності і залишаються єдиним повним довідником, що присвячений комплексному науковому опису та одночасно дослідженню рукописної спадщини, зібраної в Історико-філологічному інституті князя Безбородька в Ніжині [21, с. 254; 23, с. 231]. Ним послуговуються й нині в Інституті рукопису НБУВ, в колишньому відділі рукописів Всенародної бібліотеки України, до якого рукописне зібрання Бібліотеки Історико-філологічного інституту князя Безбородька було передано 27 листопада 1934 р. із Ніжинського педагогічного інституту, за розпорядженням Музейного відділу НКО УРСР від 15 листопада 1934 р. Нині, в книгоховищі Інституту рукопису зібрання ІФІБ зберігається у ф. 310 під валовою нумерацією, поданою в каталогах М. Н. Сперанського (далі в статті посилання на рукописи подаються за цією нумерацією, з виділенням номеру напівжирним курсивом).

Загальна інформація про рукописні книги XVII ст. в рукописно-книжкових зібраннях Інституту рукопису НБУВ, зокрема ІФІБ, подана в роботі М. К. Іваннікової [10].

Рукописна кирилична книга XVII ст. займає чільне місце в зібранні рукописів ф. 310. Нараховується, за каталожними описами, 34 кириличні кодекси та уривки, зокрема українського походження (*№ 11, 16, 17, 28, 31, 118, 155, 158, 174*). Книжковий репертуар зібрання складають писемні пам'ятки канонічні (Апостол), житійні (Життя святих, Мінея), історичні (Хронографи, літописи), музичні (Ірмологіони, Празники), навчальні (Буквиця), збірники різного складу та ін.

Описування й дослідження рукописних книг XVII ст. відбувалося при опрацюванні, описуванні та вивченні рукописного зібрання бібліотеки Історико-філологічного інституту князя Безбородька в Ніжині. Першою такою працею, як вже зазначалося, були «Заметки о некоторых рукописях...» (1895) професора інституту С. В. Петухова, яким було описано 21 кириличний рукопис, з яких шість, з рукописної колекції

бібліотеки московського професора С. П. Шевирьова, ученим було віднесено до XVII ст.: два Златоуста, Паренезис Єфрема Сирина, Повчальні слова Авви Дорофея, Троянська війна (27, с. 117, № 38).

М. Н. Сперанським протягом 1900–1905 років були видані описи писемних пам'яток рукописної збірки бібліотеки, це 183 рукописні книги й уривки, актові матеріали та ін. [28–31]. До кириличних кодексів XVII ст. вченим було зараховано 34 писемних пам'яток (*№ 4, 6, 7, 11, 12, 17, 20–23, 28, 30–32, 35, 38, 39, 41, 50, 100–102, 118, 128, 129, 155, 158, 161, 166, 168, 169, 174–176*), в тому числі датовані XVI/XVII та XVII/XVIII ст.

Описані в каталозі Петухова кириличні пам'ятки як рукописи XVII ст. під № 38, у каталозі Сперанського вміщені під *№ 15, 16, 12, 11, 35, 32*. М. Н. Сперанським було передатовано XVI століттям два *Златоуста* (*№ 15, 16*, за Петуховим № 4, 3): перший приблизно 1564 р., водяний знак – рука з короною, альбом Тромоніна, л. XXII, № 349, 350, 352, 353 [28, с. 34–36; 32]; другий 1600 р., листопада. С. В. Петуховим було проставлено час написання 1601 р., оскільки, як указував М. Н. Сперанський, ученим не було враховано, що рік є вересневим [28, с. 37]. В наш час, О. А. Івановою, проведено уточнення жанру, датування та опис кодексу під *№ 15* як *Златоуст річний* повний з додатковими статтями, 1571 р., для каталогу кириличних рукописних книг XVI ст. Інституту рукопису НБУВ. Златоуст під *№ 16* до цього каталогу не включений [13, с. 219–221, № 115].

У 1914 р. рукописи й стародруки інститутської бібліотеки досліджувалися під час роботи в Ніжині 18–20 лютого семінару руської філології професора В. М. Перетца [26], у висновках якого було відмічено цінність писемної й друкованої спадщини, що зберігається в бібліотеці. Учасниками семінару були зроблені доповіді на тему власних студій у книгоховищі (про окремі пам'ятки, їх походження, побутування у списках, редакції списків, методи їх дослідження, зміст), які продемонстрували тогочасний розвиток критичного методу в археографії та текстології пам'яток [20, с. 33]. Під час роботи семінару були досліджені й дві писемні пам'ятки XVII ст.: В. М. Перетцем *Життя тверського князя Михайла Ярославовича* (*№ 23*) [26, с. 12–20] та О. С. Грузинським *Буквиця* (*№ 32*) [26, с. 22–23].

Тільки з 70-х років XX ст. кирилична рукописна книга XVII ст. із ніжинського зібрання знову починає цікавити вчених, які досліджують рукописну книгу як кодекс, проте вивчалися тільки окремі світські та музичні рукописи. Світські писемні пам'ятки розглядала О. М. Апанович (1977, 1978), зокрема кодикологічні записи *Паренезиса Єфрема Сирина* та *Хронографа* (*№ 12, 39*) [1, с. 30, 42; 2]. Археографічне, історико-кодикологічне та палеографічне дослідження отримали лише два

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
Хронографи (№ 38, 39) в роботах Л. А. Гнатенко (1995) [4, с. 41–42, 59–60, 80–81, № 12, 36, 72; с. 60, № 37] та М. К. Іваннікової (2002) [11, с. 225–230, № 2, с. 222–225, № 1]. Більше уваги приділено вивченню й описуванню музичної рукописної книги у роботах Ю. П. Ясіновського (з 80-х років ХХ ст.) та Е. С. Клименко (з кінця ХХ ст.) (№ 4, 128, 129, 158, 176) [33, с. 154; 34, с. 194, № 198; 16, с. 120–125, № 17, с. 135–140, № 21, с. 194–195, № 55, с. 198–200, № 58].

Як бачимо, рукописна книга ХVІІ ст. ніжинського зібрання ще комплексно не досліджена як об'єкт кодикології та палеографії, лише окремі писемні пам'ятки, серед яких і українські, вивчаються й переписуються сучасними вченими. Поза увагою дослідників залишається той факт, що для недатованих рукописних кодексів та уривків ХVІІ ст. в каталозі М. Н. Сперанського (як і у Є. В. Петухова) переважно не встановлено вузьких дат написання, не залучені, за винятком декількох рукописів, філігранологічні довідники К. Я. Тромоніна (1844) [32] та М. П. Ліхачова (1899) [19]. Датування переважно подається за широкими хронологічними рамками у формі констатації, що рукопис писаний півуставом чи скорописом такого-то часу, тобто використовувалися палеографічні датуючі ознаки письма. Тому в роботі ми більше уваги приділили саме встановленню більш точної дати написання рукописів. Проведено атрибуцію всіх рукописів із уточненням їх датування.

Далі простежимо як кодекси й уривки кирилических рукописних книг ХVІІ ст. зібрання бібліотеки ІФІБ описувалися вченими, розглядаючи безпосередньо датування рукописів, проведеного в попередніх працях і при написанні даної статті. Матеріал дослідження подається у послідовності одиниць зберігання фонду № 310 Інституту рукопису, за валовою нумерацією каталогу М. Н. Сперанського. Назва рукопису та час написання – за уточненими нами даними, при цьому відмічаються розбіжності з даними попередніх описувачів і дослідників. Спочатку розглядаються рукописи ХVІІ ст., потім подається інформація про рукописи передатовані й віднесені до інших століть.

При датуванні кирилических кодексів та уривків були використані альбоми філіграней С. М. Бріке (далі подається як Brique) [35], О. О. Гераклітова (Гераклитов) [3], Т. В. Діанової (Дианова 1989, 1996, 1998) [68], Т. В. Діанової та Л. М. Костюхіної (Дианова 1980) [5], І. М. Каманіна та О. Вітвіцької (Каманін) [14], С. О. Клепикова (Клепиков) [15], Е. Лауцявичюса (Лауцявичюс) [17], М. П. Ліхачова (Лихачев) [19], К. Я. Тромоніна (Тромонин) [32], Е. Хівуда (Heawood) [37], В. А. Черчіля (Churchill) [36]. При описуванні писемної пам'ятки відмічається ступінь відповідності

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
філіграні рукопису щодо рисунка альбому-довідника: тотожна – тотож., схожа – сх., подібна – под.

При археографічному та кодиколого-палеографічному вивченні кирилических писемних пам'яток ХVІІ ст. ніжинського зібрання та критичному перегляді даних попередніх каталогів та досліджень окремих рукописів нами були опрацьовані такі 28 кирилических рукописних кодексів та уривків:

№ 4. Обиход, Октоїх та Ірмологій. 70–80-ті роки ХVІІ ст. 4°, 236 арк. Філігрань *голова блазня* двох типів: I – з 5 зубцями на комірі, має два варіанти: 1) напр. арк. 1–25, 87–94, под. Дианова 1980, № 354–355 (1683); под. Churchill, № 348 (1672); 2) // NIM, напр. арк. 26–49, 178–205, под. Дианова 1997, № 182 (1678, 1682); II – з 7 зубцями на комірі // ННН, напр. арк. 117–147, сх. Дианова 1997, № 510 (1672), № 511 (1678–1680). Уточнення жанру, датування та опис кодексу проведено Е. С. Клименко. [16, с. 120–125, № 17]. У каталозі М. Н. Сперанського (далі – У Сперанського) кодекс подано як Обиход церковний нотний, писаний півуставом ХVІІ ст. [28, с. 19–20]. В Ю. П. Ясіновського Обиход крюковий останньої чверті ХVІІ ст. [33, с. 154, № 177].

№ 6. Октоїх. 60–70-ті роки ХVІІ ст. 2°, 263 арк. Філігрань проглядає не чітко, можливо це – *хрест*, напр. арк. 63, сх. Дианова 1980, № 587 (1676), сх. Лауцявичюс № 1750 (1667). У Сперанського писаний півуставом кінця ХVІ або початку ХVІІ ст. [28, с. 22–23].

№ 7. Мінея службова на червень. Початок ХVІІ ст. 4°, 328 арк. [28, с. 23]. Філігрань *кувшин / TAV*, напр. арк. 119/124, сх. Дианова 1989, № 66 (1602).

№ 11. Повчальні слова Авви Дорофея. 10–20-ті роки ХVІІ ст. 4°, 166 арк. Філіграні: 1) *герб*, напр. арк. 81/84, сх. Каманін, № 847 (1614–1615), сх. Лауцявичюс № 1173 (1616); 2) *орел одноголовий*, напр. арк. 137/140, сх. Лауцявичюс № 184 (1629–1631); 3) *герб*, арк. 144–145, сх. Каманін № 1138 (1624) та інші знаки. В опису Є. В. Петухова вказано, що рукопис писано півуставом ХVІІ ст., а в Сперанського уточнено – писано півуставом у першій половині ХVІІ ст. [27, с. 14, № 6; 28, 29].

№ 17. Збірник слів та житій. 20-ті роки ХVІІ ст. 4°, 457 арк. Філігрань *кувшин*, напр. арк. 1314, сх. Гераклитов 1963, № 777, 789 (1625, 1626). У Сперанського – Збірник, писаний півуставом першої половини ХVІІ ст. [28, с. 38–43].

№ 20. Житіє Варлаама Хутинського. Остання чверть ХVІІ ст. 4°, 177 арк. Філіграні: 1) *герб міста Амстердама / B // PD*, напр. арк. 2/5, сх. Гераклитов № 31 (1689); 2) *голова блазня*, напр. арк. 33/39, сх. Гераклитов

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34 № 1374 (1678). У Сперанського – писано півуставом кінця XVII ст., на папері водянні знаки двох типів: на арк. 18 знак, схожий із № 857 у Тромоніна (початок XVII ст.), на арк. 9–177 знак, схожий № 384, 385 у Тромоніна (кінця XVII ст.: 1676–82) [28, с. 46–47].

№ 21. Житіє Кирила Білозерського. 60–70-ті роки XVII ст. 4^о, 104 арк. Філігрань *герб міста Амстердама*, напр. арк. 51/52, сх. Дианова 1998, № 229 (1667). У Сперанського – писано півуставом другої половини XVII ст., водянні знаки по типу підходять до № 484–488 прикладів альбому Лихачова 1899, віднесених у нього до 1650–1700 рр. [28, с. 47–48].

№ 22. Служба і житіє Мартина Білозерського. 40-ві роки XVII ст. 4^о, 120 арк. Філігрань *голова блазня*, напр. арк. 18/19, сх. Гераклитов, № 1411 (1648). У Сперанського – рукопис писаний півуставом останньої чверті XVII ст. [28, с. 48–49].

№ 23. Житіє тверського князя Михайла Ярославовича. 80–90-ті роки XVII ст. 4^о, 161 арк. Філіграні: 1) *голова блазня*, арк. 1–35, сх. Гераклітов, № 1388 (1692); 2) *герб міста Амстердама*, арк. 38–61, сх. Дианова 1998, № 32 (1690, 1691). У Сперанського – писано півуставом у другій половині XVII ст. [28, с. 49–50]. В. М. Перетц пішов за широким датуванням М. Н. Сперанського часу написання рукопису і, досліджуючи текст Житія, встановив, що він належить до третьої редакції Житія, тому що містить надгробний плач княгині, далі похвалу й сказання про перенесення мощів (1655) [26, с. 12].

№ 28. Збірник житій. Конволют. 40–50-ті роки XVI ст. 40-ві роки XVII ст. 4^о, 600 арк. (арк. 1–247 40-ві роки XVII ст.; арк. 248–660 40–50-ті роки XVI ст.). Філіграні: 1) *долоня з літерою О в манжеті з фестонами, під короною* (арк. 238/239), тип Лихачев № 1770 (1550 р.); 2) *долоня в манжеті з фестонами, під короною* (арк. 382), тип Лихачев № 1746 (1551 р.); 3) *літера Р* (арк. 199/202) тип Briquet № 8627, 8645 (1540 р.); 4) *стовпи* (арк. 6/9), тип Гераклитов № 1125, 1129 (1636–1638 рр.). Передатування та опис кодексу проведено О. А. Івановою [13, с. 186–187, № 91]. У Сперанського вказано – Збірник. Арк. 1247 зв. писано скорописом початку XVII ст., арк. 248–660 – півуставом кінця XVII ст. [28, с. 57–61].

№ 30. Торжественник на травень. Середина XVII ст. 4^о, 262 арк. Філігрань *герб / В*, напр. арк. 59/60, сх. Дианова 1980, № 217 (до 1642), № 218 (1643), та ін. водянні знаки. У Сперанського – писано півуставом XVII ст. [28, с. 63–67].

№ 31. Тихвинській Богоматері служба та чудеса. Кінець XVII ст. 4^о, 348 арк. [28, с. 67–70]. Філігрань *герб міста Амстердама*, напр. арк. 3/4, 93/94, сх. Дианова 1998, № 145 (1692).

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34

№ 32. Буквиця. Кінець XVII ст. Свиток у паперовий стовпець довжиною в п'ять аркушів. Філігрань *герб / Н[IC]*, сх. Дианова 1980, № 884 (1699). В опису Є. В. Петухова рукопис подано без назви, а як свиток, писаний скорописом XVII ст. [27, с. 14, № 8]. У Сперанського – *Пропис*, писано скорописом кінця XVII ст. [28, с. 70]. Назвав рукопис *Буквицею* О. С. Грузинський, вивчаючи й описуючи його в 1914 р., відзначивши, що він може слугувати надійним посібником при вивченні московського скоропису XVII ст., оскільки є скорописною азбукою, з цікавими варіантами різних букв, хоча й обривається літерою *П* [26, с. 2123].

№ 35. Троянська війна. 90-ті роки XVII ст. 4^о, 234 арк. Датування кодексу проведено М. К. Іванніковою при написанні дисертаційної роботи [12, список джерел № 75]. В описах Є. В. Петухова та М. Н. Сперанського вказано, що рукопис писано скорописом XVII ст., у Сперанського ще відзначено, що на аркушах є водяний знак *леви, які підтримують щит з хрестами і короною* (тобто *герб міста Амстердам*. – Т. Д.) [27, с. 14, № 7; 28, с. 79].

№ 38. Хронограф. 40-ві роки XVII ст. 2^о, 749 арк. Встановлення редакції кодексу (Хронограф руський 1620 року, другої редакції) та датування проведено М. К. Іванніковою [11, с. 225–230, № 2]. Дослідницею виявлено в кодексі одинадцять філіграней XVII ст., зокрема п'ять типів *лілії на щиті під короною* – напр. арк. 1–8, сх. Дианова 1980, № 905 (1643); арк. 57–264, тотож. № 2165 (1639); арк. 729–741, сх. Дианова 1980, № 917 (1636) (Данова, 1980), та *лев у гербовому щиті*, арк. 233–248, тотожн. Дианова 1980, № 866 (до 1642); *герб базеля*, арк. 267–270, сх. Дианова 1980, № 1139–1140 (1632, 1646–1654). У Сперанського – писано скорописом XVII ст. [28, с. 81–83]. Л. А. Гнатенко датувала рукопис 30–40-ми роками XVII ст., і вказувала на філігрань *лілія на щиті під короною*, сх. Лауцявичюс № 2165, 2166 (1639, 1643–1644) [4, с. 41–42, 59–60, 80–81, № 12, 36, 72].

№ 39. Хронограф. 80-ті роки XVII ст. не пізніше 1693 р. 2^о, 677 арк. Філіграней вісім, серед них, *лілія під короною на генеральному щиті*, арк. 1–7, 16–39, 45–98, 107–186, 188–219, 264–271, 295–469, 522–647, под. (без літер *LD*) Лауцявичюс № 2165, (1639), Дианова 1980, № 910 (1647 р.) та п'ять типів *голови блазня*, зокрема, напр. арк. 235–242, тотож. Дианова 1997, № 199 (1677–1683), арк. 99–106, тотож. Дианова 1997, № 233 (1680). Встановлення редакції кодексу (Хронограф руський 1620 року, першої редакції) та датування проведено М. К. Іванніковою [11, с. 222–225, № 1], пізніше, в дисертаційній роботі, час написання кодексу вченою подано як 70–90-ті роки XVII ст. [12, список джерел № 77]. У Сперанського – писано скорописом XVII ст. [28, с. 83–85]. Л. А. Гнатенко датувала рукопис

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
серединою XVII ст., і вказувала на філігрань *лілія на щиті*, сх. Лауцявичюс, № 2165 (1639 р.) [4, с. 60, № 37].

№ 41. «История в память приидуцим родам...». Остання чверть XVII ст. 2°, 306 + VIII арк. [12, список джерел № 78]. У Сперанського – рукопис XVII ст. з водяними знаками декількох видів: 1) більш всього підходить до № 457 (XVII), 2) до № 469 Лихачова (1676) [28, с. 86].

№ 100. Служба і життє Олександра Свирського. Друга чверть XVII ст. 8°, 194 арк. Філіграні: 1) *герб*, арк. 78/1314, сх. Дианова 1980, № 1055 (1629); 2) *ріг достатку*, арк. 54, 61/56, 59, сх. Дианова 1980, № 1134 (1647). У Сперанського – писано півуставом XVII ст., і зазначено, що на звороті верхньої кришки оправи є запис, зроблений скорописом 1 вересня 1700 р. [29, с. 4–5].

№ 101. Служба і життє Макарія Желтоводського. 20-ті роки XVII ст. 4°, 115 арк. Філіграні: 1) *виноград / IB*, напр. арк. 42/45, тож. Дианова 1980, № 101 (1623); 2) *орел двохголовий / IM*, напр. арк. 98/101, сх. Дианова 1980, № 1024 (1628, 1629). У Сперанського – писано півуставом кінця XVII ст. [29, с. 5–6].

№ 102. Збірник старообрядницький. Конволют. 60–70-ті рр. XVII ст., початок XVIII ст. 8°, 349 арк. Філіграні: 1) *герб*, напр. 34, 35/40, 41, сх. Дианова 1980, № 263 (1670); *герб міста Амстердама*, напр. арк. 129, 136/132, 133, сх. Дианова 1980, № 176 (1700). У Сперанського – писаний півуставом з кіновар'ю різних рук кінця XVII початку XVIII ст. [29, с. 613].

№ 118. Зерцало – Пчола. Конволют XVII–XVIII ст. 4°, 239 арк. Філіграні на аркушах 1126, на яких писано текст Зерцала, не простежуються, це свідчить про те, що рукопис створений у XVII ст. [18, с. 43]; наявні філіграні з арк. 127, текст Пчолі писаний на аркушах 135–239: 1) *герб міста Амстердам // CPPDC*, напр. арк. 135/140, сх. Дианова 1998, № 204 (1687); за таблицею в альбомі Клепикова під № 960 зазначено ці літери і вказано 1702, 1703 рр.; 2) *лев*, напр. арк. 191/198, сх. Лауцявичюс № 2317 (1702). У Сперанського – Збірник, рукопис XVII ст. південно-руського скоропису. [29, с. 28–30].

№ 129. Празники. Кінець XVII – початок XVIII ст. 4°, 180 арк. Філіграні: *голова блазня з 7 зубцями // FL*, арк. 1–173, сх. Дианова 1997, № 341, 343 (1691); *герб 7 провінцій // CDG*, арк. 175–178, под. Неаууд № 3146 (1711). Уточнення жанру, датування та опис кодексу проведені Е. С. Клименко [16, с. 194–195, № 55]. У Сперанського Свята на ногах, писано півуставом XVII ст. [30, с. 5–6], в Ю. П. Ясіновського – писано в першій половині XVIII ст. [33, с. 154].

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34

№ 155. Апостол. Початок XVII ст. 8°, 357 арк. Філігрань проглядає погано, [*літера R під короною*], подібна Дианова 1980, № 47 (1600). У Сперанського – писано півуставом XVII ст. [31, с. 14–15].

№ 158. Ірмологіон. Остання третина XVII ст. 4°, 270 арк. Філіграні: 1) *герб*, Каманін № 727–729 (1679); 2) *герб м. Шенберга*, Каманін № 1082 (1680) Датування і опис проведено Ю. П. Ясіновським. [33, с. 154, № 183; 34, с. 194, № 198]. У Сперанського Обиход нотний, південно-руського письма кінця XVII або початку XVIII ст. [31, с. 15].

№ 166. Новий літописець. Кінець XVII ст. 4°, 411 арк. Датування кодексу проведено М. К. Іванніковою при написанні дисертаційної роботи [12, список джерел № 79]. У Сперанського – писаний скорописом другої половини XVII ст. [31, с. 25].

№ 169/I. Мінея службова. XVI–XVII ст. 2°, 1 арк. [31, с. 28]. Уривок знаходився разом із двома уривками XVI ст., при звірці ніжинського зібрання 31. 03. 1966 р. ця одиниця зберігання не була виявлена.

№ 174. Збірник слів та повчань. 80–90-ті роки XVII ст. 4°, 31 арк. Філігрань *герб міста Амстердама // IM*, напр. арк. 16–19, сх. Дианова 1998, № 290 (1688–1690). У Сперанського – Збірник, писаний скорописом кінця XVII ст. [31, с. 30–32].

№ 175 Збірник іночеський. 70–80-ті роки XVII ст. 8°, 144 арк. Філігрань *голова блазня*, напр. арк. 8788, сх. Лауцявичюс № 2573 (1680). У Сперанського – писано скорописом XVII ст. [31, с. 32–33].

№ 176. Обиход та Трезвони. 80–90-ті роки XVII ст. 8°, 251 арк. Філіграні: *герб Амстердама* чотирьох різновидів: 1) арк. 2–35, сх. Дианова 1998, № 363 (1696–1703); 2) арк. 45–60, сх. Дианова 1998, № 96–103 (1693–1696); 3) арк. 149–177, сх. Дианова 1998, № 230–231 (1678, 1681); 4) арк. 90–191, под. Дианова 1998, № 229 (1667); *голова блазня з 7 зубцями на комірі*, має два варіанти: 1) арк. 9–16, 108–115, сх. Дианова 1997, № 432 (1692, 1693); 2) арк. 213–221, сх. Дианова 1980, № 494 (1690); *герб 7 провінцій*, арк. 38–44, 61–89, 116–123, под. Дианова 1980, № 874–881 (1687–1693). Уточнення жанру, датування та опис кодексу проведено Е. С. Клименко [16, с. 135–140, № 21]. У Сперанського – Збірник нотний кінця XVII ст. [31, с. 33–34], у Ю. П. Ясіновського Ірмологіон крюковий кінця XVII – початку XVIII ст. [33, с. 154, № 184].

Серед кириличних кодексів та уривків ніжинського зібрання, які в каталогах М. Н. Сперанського датовані XVII або кінцем XVII – початком XVIII ст., сучасними дослідниками були передатовані й описані як писемні пам'ятки XVI, кінця XVI – початку XVII та XVIII ст.: Л. А. Гнатенко (**№ 12, 50, 168**), О. А. Івановою (**№ 28**, у складі конволюта, див. вище поданий опис рукопису), Ю. П. Ясіновським, Е. С. Клименко (**№ 128**).

№ 12. *Паренезис Ефрема Сирина. Середина XVI ст. 2^о, 241 арк.* Філігрань *герб*, сх. Лихачов, № 2879 (1530–1550). Передатування кодексу, для даної статті, було проведено Л. А. Гнатенко. У Сперанського – писано півустановом XVII ст. [31, с. 2932].

№ 50. *Степенна книга. Кінець XVI – початок XVII ст. 2^о, 775 арк.* Філіграні: 1) глечик / *GP* (арк. 4), сх. Briquet № 12804 (1587 р., 1588 р., 1596 р.); 2) глечик / *INV* (арк. 307), сх. Briquet № 12766 (1596 р.); 3) глечик / *PO* (арк. 610), сх. Briquet № 12766 (1596 р.); 4) глечик / *BR* (арк. 770/771), сх. Briquet № 12781 (1573 р.); 5) глечик / *BI* (арк. 773), сх. Briquet № 12742 (1550 р., 1557 р., 1585 р.); 6) глечик із двома ручками / *OIV* (арк. 127), сх. Дианова 1989 № 367 (1607–1610 pp.). Уточнення часу написання й опис проведено Л. А. Гнатенко. Як вважає дослідниця, читання ніжинського списку ближчі до Ермітажного, кінця XVI ст., та Архангельського, близько 1600 р., списків [13, с. 352–355, № 207]. Раніше, Л. А. Гнатенко кодекс датувався останньою чвертю XVI ст. [4, с. 56, 78, № 32, 68]; У Сперанського писана півустановом і скорописом XVII ст. Дослідженням кодексу займався студент М. Державін [28, с. 94].

№ 168. [Требник]. Друга чверть XVI ст. 8^о, 9 арк. Філігрань *голова бика з хрестом обвитим змією*, арк. 1/3, сх. Лихачов, № 3420 (1538). Визначення жанру рукопису, встановлення рисунку водяного знака й датування було проведено, для даної статті, Л. А. Гнатенко. У Сперанського Уривок сербського письма XVII ст. [31, с. 26–28].

№ 128. *Тріодь Пісна і Цвітня. 20–40-ві роки XVIII ст. 4^о, 201 арк.* філіграні *герб Амстердама* трьох різновидів: 1) арк. 1, 8, под. Дианова 1998, № 427 (1733); 2) арк. 67–75, 107–113, сх. Дианова 1998, № 349 (1733), № 352 (1735); 3) // *LAROCHE*, арк. 11–66а, 76–106, 114–192, под. Neawood № 417 (1720) Уточнення жанру, датування та опис кодексу проведено Е. С. Клименко [16, с. 198–200, № 58]. У Сперанського – Тріодь нотна кінця XVII ст. [20, с. 5], у Ю. П. Ясиновського Тріодь нотолінійна другої половини XVIII ст. [33, с. 154].

Отже, рукописна книга XVII ст. із зібрання бібліотеки Історико-філологічного інституту князя Безбородька залишається ще мало-дослідженою й комплексно не розробленою як об'єкт археографії, кодикології, палеографії та кодикографії. У проведеному нами дослідженні встановлено історію описування рукописів та час написання для більшості рукописів, які в попередніх описах та дослідженнях мають хронологічно широкі дати створення. До кодексів та уривків XVII ст. нами зараховано 28 рукописів, з яких тільки п'ять мають сучасні повні археографічні, кодикологічні та палеографічні описи, зроблені М. К. Іванніковою (№ 38, 39) й

Е. С. Клименко (№ 4, 129, 176), та один короткий опис, зроблений Ю. П. Ясиновським (№ 158).

Список використаних джерел

1. *Апанович Е. М.* Вкладные, владельческие, дарственные записи и приписки переписчиков XVI–XVIII вв. на рукописных книгах ЦНБ АН УССР / Е. М. Апанович // История книги и издательского дела: Сборник научных трудов. – Л., 1977. – С. 22–52.

2. *Апанович Е. М.* Историческая рукописная книга XVII–XVIII вв. в фондах Центральной Научной библиотеки АН УССР / Е. М. Апанович // Книга в России до середины XIX века. Отдельный оттиск. – Л.: Наука, 1978. – С. 195–204.

3. *Герасимов А. А.* Филигранные XVII века на бумаге рукописных печатных документов русского происхождения / А. А. Герасимов [Послесл. и коммент. С. А. Клепикова]. – М.: Изд-во Акад. наук СССР, 1963. – 259 с.

4. *Гнатенко Л. А.* Просвітителі Кирило і Мефодій у писемних джерелах Інституту рукопису ЦНБ НАН України: Каталог рукописів другої половини XV – першої чверті XX ст. / Уклад., перед. Л. А. Гнатенко. Вступна стаття П. С. Соханя. – К., 1995. – 113 с.: 8 іл.

5. [Дианова Т. В.] Водяные знаки рукописей России XVII в.: По материалам Отдела рукописей ГИМ / Сост. Т. В. Дианова, Л. М. Костюхина. – М.: ГИМ, 1980. – 172 с.

6. [Дианова Т. В.] Филигрань «Кувшин» XVII в. / Сост. Т. В. Дианова. – М.: ГИМ, 1989. – 28 с.

7. *Дианова Т. В.* Филигранные XVII–XVIII вв. «Голова шута»: Каталог / Т. В. Дианова. – М., 1997. – 166 с.: ил. – (Тр. Гос. ист. музея; Вып. 94).

8. *Дианова Т. В.* Филигранные XVII–XVIII вв. «Герб города Амстердама» / Т. В. Дианова. – М.: ГИМ, 1998. – 168 с.: ил.

9. *Добиаиш А. В.* Заметки об основной библиотеке историко-филологического института кн. Безбородько, составленная по случаю реорганизации библиотеки // ИИФИБ в Нежине. – Нежин, 1895. – Вып. XV. – С. 3–18.

10. *Іваннікова М. К.* Рукописні книги XVII ст. та рукописно-книжні зібрання Інституту рукопису НБУВ / М. К. Іваннікова // Библиотечное дело и краеведение: Сборник научных трудов. – Киев-Симферополь, 2002. – Вып. 4. – С. 5–10.

11. *Іванніков, М. К.* Філігранологічний аналіз у кодикології рукописних книг XVII ст. (на прикладі Руського Хронографу редакції 1620 р.) / М. К. Іваннікова // Рукописна та книжкова спадщина України. – К., 2002. – Вип. 7. – С. 217–240.

12. *Іваннікова Марія Костянтинівна.* Кирилична світська книга XVII ст. в фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського: історико-кодикологічний опис: дисертація канд. іст. наук: 07.00.08 / НАН України; Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. – К., 2003. – 195 арк. Бібліогр.: арк. 166–195.

13. *Іванова О. А.* Слов'янська кирилична рукописна книга XVI ст. з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського :

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34 наук. кат. : палеогр. альбом / О. А. Іванова, О. М. Гальченко, Л. А. Гнатенко; редкол. : Л. А. Дубровіна (голова) та ін. – К., 2010. – 791 с.: іл.

14. *Каманін І.* Водяні знаки на папері українських документів XVI–XVII ст. (1566–1651) / І. Каманін, О. Вітвіцька. – К., 1923. – 144 с.

15. *Клепиков С. А.* Филиграні и штемпели на бумаге русского и иностранного производства XVII–XX века [Справочное пособие] / С. А. Клепиков. – М. : Изд-во Всесоюз. книжной палаты, 1959. – 305 с.; ил.

16. *Клименко Е. С.* Кириличні співочі рукописи монодійної традиції XII – початку XX ст. з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : Історико-кодікологічне дослідження : Каталог : Палеографічний альбом / Е. С. Клименко, О. М. Гальченко; редкол.: Л. А. Дубровіна (голова) [та ін.]; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2011. – 305 с.: іл.

17. *Лауцявичюс Э.* Бумага в Литве в XV–XVIII веках: атлас / Э. Лауцявичюс = Laucevicius E. Paper in Lithuania in XV–XVIII centuries: atlasas / E. Laucevicius E.; Центральная библиотека Академии Наук Литовской ССР; Комиссия по истории естествознания и техники при Президиуме Академии Наук Литовской ССР. – Вильнюс: Минтис, 1967. – 577 с.

18. *Лауцявичюс Э.* Бумага в Литве в XV–XVIII веках / Э. Лауцявичюс; [сокращенный перевод с литовского Ю. В. Андрияшайтите]; Археографическая комиссия Академии Наук СССР; Центральная библиотека Академии Наук Литовской ССР. – Вильнюс: Мокслас, 1979. – 187 с.

19. *Лихачев Н. П.* Палеографическое значение бумажных водяных знаков / Н. П. Лихачев. – СПб, 1899. – Т. 1–3.

20. *Мищук С. М.* Формування науково-практичних засад опису рукописних книг та стародруків у науковій діяльності В. М. Перетця в Україні / С. М. Мищук // Бібліотечний вісник. – 2007. – № 4. – С. 23–36.

21. *Мищук С. М. М. Н.* Сперанський – бібліограф та палеограф слов'янської рукописної книги з бібліотеки Історико-філологічного інституту князя Безбородька в Ніжині / С. М. Мищук // Література та культура Полісся / [відп. ред. і упоряд. Г. В. Самойленко]. – Ніжин, 2008. – Вип. 42 : Спадщина М. Гоголя та проблеми вітчизняної і світової історії, філології та культури у сучасній інтерпретації. – С. 247–257.

22. *Мищук С. М.* Бібліотека Історико-філологічного інституту князя Безбородька в Ніжині та її рукописна колекція (друга половина XIX – 10-ті роки XX ст.) / С. М. Мищук // Бібліотечний вісник. – 2008. – № 1. – С. 14–19.

23. *Мищук С. М.* Збирання та наукове описування рукописно-книжкової спадщини України (друга половина XIX – 30-ті роки XX ст.). Історіографія. Бібліографія / С. М. Мищук / відп. ред. Л. А. Дубровіна. – К. : Полісся, 2009. – 380 с.; іл.

24. *Мищук С. М.* Внесок учених Історико-філологічного інституту князя Безбородька в Ніжині у дослідження рукописних пам'яток: друга половина XIX – 10-ті роки XX ст. / С. М. Мищук // Інтелігенція і влада : громад.-політ. наук. зб.

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34 [редкол.: Г. І. Гончарук (гол. ред.) та ін.]; М-во освіти і науки України, Одес. нац. політех. ун-т. – Одеса : Астропринт, 2009. – Вип. 15. – С. 261–271. – (Історія).

25. *Мищук С. М. М. І.* Лілеєв та Є. В. Петухов – книгознавці, археографи рукописних пам'яток / С. М. Мищук // Історичні студії Волинського національного університету імені Лесі Українки. – 2010. – Вип. 4. – С. 46–51.

26. *Перетц В. Н.* Отчет об экскурсии семинария русской филологии в Нежин 18–20 февраля 1914 г. / В. Н. Перетц. – К., 1914. – 85 с.

27. *Петухов Е. В.* Заметки о некоторых рукописях, хранящихся в библиотеке Историко-филологического института кн. Безбородко. – К., 1895. – 56 с.

28. [Сперанский М. Н.] Описание рукописей библиотеки Историко-филологического института князя Безбородко в г. Нежине / Сост. под ред. М. Сперанского. – М., 1900. – III, 143 с.

29. [Сперанский М. Н.] Описание рукописей библиотеки Историко-филологического института князя Безбородко в г. Нежине (Окончание) / Сост. М. Сперанским. – М., 1901. – VIII, 39 с.

30. [Сперанский М. Н.] Рукописное собрание библиотеки Историко-филологического института князя Безбородко в г. Нежине. Приобретения 1901–1903 гг. / Описание составлено М. Сперанским. – Нежин, 1903. – 28 с.

31. [Сперанский М. Н.] Рукописное собрание библиотеки Историко-филологического института князя Безбородко в г. Нежине. Приобретения 1904–1905 гг. / Описание сост. М. Сперанским. – Нежин, 1905. – II, 40 с.

32. *Тромонин К. Я.* Изъяснения знаков, видимых на писчей бумаге, посредством которых можно узнать, когда написаны или напечатаны какие-либо книги, грамоты, рисунки, картинки и другие старинные и нестаринные дела, на которых не означено годов / К. Я. Тромонин. – М., 1844. – XV, 62, 22, СХХХІ с. (2-е изд.: Tromonin's watermark album. Hilversum, 1965 (Monumenta chartae papyraeae historiam illustrantia. Vol. XI).

33. *Ясиновський Ю. П.* Нотні рукописи у фондах ЦНБ АН УРСР (Ірмологія) // Фонди відділу рукописів Центральної наукової бібліотеки АН УРСР: збірник наук. праць. – К., 1982. – С. 130–154.

34. *Ясиновський Ю.* Українські та білоруські нотолінійні Ірмолої 16–18 століть : Каталог і кодикологічно-палеографічне дослідження. – Львів: Місіонер, 1996. – 623 с. – (Серія: Історія української музики).

35. *Brique C. M.* Les filigranes. Dictionaire historique des margues du papier des leur apparition vers 1282 jusqu'en 1600. – Leipzig, 1923. – Vol. 1–4.

36. *Churchill W. A.* Watermarks in paper in Holland, England, France etc., in the XVII and XVIII centuries and their interconnection. – Amsterdam, 1935. – 94, CDXXXII p.

37. *Heawood E.* Watermarks mainly of the 17 th and 18th centuries / E. Heawood. – Hilversum : The paper publ. Society, 1950. – (Monumenta chartae papyraeae historiam illustrantia; Vol. 1).

Розділ III
**Біографіка
в сучасному інформаційному
просторі**

Світлана Ляшко,

пров. наук. співроб. НБУВ,
канд. іст. наук

Наталія Марченко,

старш. наук. співроб. НБУВ,
канд. іст. наук

ДОВІДКОВА БІОГРАФІСТИКА В КОНТЕКСТІ СОЦІОГУМАНІТАРНОГО ЗНАННЯ ХХІ ст.

У статті простежені новітні тенденції розвитку довідкової біографістики у межах загального поступу біографіки – від методичних питань і практики укладання та використання життєписів у довідковій біографістиці до трансформацій біографічного методу в межах практик сучасної гуманітаристики та біографічних моделей і формату запису біографічних даних.

Ключові слова: біографіка, довідкова біографістика, наратив, тезаурус, біограма, тенденції розвитку.

У книзі «Українські біографічні довідкові видання ХІХ–ХХ століття: історичні та теоретико-методичні засади» [11] була зроблена спроба визначити та проаналізувати номенклатуру біографічних довідкових видань, що існували та отримали розвиток у площині методики і практики в означений період в Україні. Темпоральність історичного часу дає змогу не лише уявити динаміку розвитку цього напрямку вітчизняної біографістики упродовж першого десятиріччя ХХІ ст., а й дійти певних висновків щодо новітніх тенденцій у його межах.

Метою даної роботи стало відстеження новітньої тенденції розвитку довідкової біографістики в межах загального поступу біографіки та біографістики у всіх їхніх виявах – від методичних питань і практики укладання та використання життєписів у довідковій біографістиці до трансформацій біографічного методу в межах практик сучасної гуманітаристики та біографічних моделей і формату запису біографічних даних тощо.

В історичній ретроспективі біографія як феномен соціокультурного буття людства була й залишається однією із основоположних фундаментальних підвалин життя та його осмислення / творення індивідом. Відтак, як показала у своїй монографії «Біографія: силует на тлі Humanities» (2008) І. Голубович, будь-яке дослідження феномену біографії

завжди тяжіє до багатовекторності та призводить до посилення антропологічного критерію гуманітарного знання [8]. Водночас, біографічна традиція, як і форми біографії¹, сягають витоків початків людської культури та змінювалися й осмислювалися співвідносно з її трансформаціями. Тому біографіка та біографістика (зокрема й довідкова) є своєрідними індикаторами та, водночас, провокаторами зміни в поглядах на людину в межах соціуму загалом і гуманітаристики зокрема. На користь даної тези свідчить зміна спектру стратегій дослідження феномену біографії (від «філософії життя» (Ф. Ніцше, В. Дільтей та ін.), через герменевтичні спроби (М. Гайдеггер, Г.-Г. Гадамер та ін.), феноменологічну концепцію «життєсвіту» (Е. Гусерль та ін.), екзистенціальну «ситуацію людини» (К. Ясперс, Х. Ортега-і-Гасет та ін.), структурно-семіотичні підходи (Ю. Лотман), «філософію діалогу» та «філософію вчинку» М. Бахтіна до проблем «онтології біографії» в контексті проекту «основ біографіки» О. Валевського) та міждисциплінарність сучасного гуманітарного знання в контексті біографічного підходу [8].

Нині у міждисциплінарній площині соціально-гуманітарного знання біографічний підхід здебільшого реалізується в межах соціологічного², психологічного³, філологічного⁴ та історичного⁵ дискурсів. Тому так званий «біографічний поворот» у сучасній гуманітаристиці не може бути осмислений поза контекстом «антропологічного», «онтологічного», «лінгвістичного» та «нарративного» поворотів. Зокрема, саме перехід до посткласичного способу конструювання «онтології людини» та переосмислення проблеми біографічних і автобіографічних нарративів призвели до трансформації комплексу умов, що забезпечують текстуальне представлення індивідуального та колективного досвіду / життєпису в межах біографістики, спричинивши появу біографіки як міждисциплінарної галузі гуманітарних досліджень і суми продукованих суспільством біографічних / автобіографічних текстів [4; 5; 8].

¹ Зокрема, поряд із іншими видами біографії («псогос», «евкомій», риторична тощо) з античної доби відома довідкова біографія.

² Концепція «життєвого шляху» та «життєвої траєкторії», біографічна прагматика тощо.

³ Психобіографія, «life course», «life story», автобіографічний нарратив, психологія життєвого шляху тощо.

⁴ Літературна біографія / автобіографія, «біографічний метод», «новий біографізм», структуралістська критика тощо.

⁵ Школи «мікроісторії» (Н. Яковенко, Я. Грицак та ін.), «історичної / академічної біографістики» (В. Чишко, В. Попик та ін.), «нового історизму» (В. Менжулін та ін.), інституціоналізація біографічних досліджень тощо.

Довідкова біографістика повною мірою задіяна в усіх трансформаціях, що відбуваються в межах сучасної біографіки. Та за своєю природою вона чи не найбільше зреагувала на коливання між нарративними та тезаурусними підходами в гуманітаристиці, спровокованими дискусіями навколо феномену розуміння як передусім мовного явища, що розгортається в якості мовної події.

За визначенням В. Степанова, даним у дослідженні «Дискурси суб'єктивації містичного досвіду в контексті некласичної філософії» (2011), «людина – істота тотально детермінована мовою», оскільки «мова вкорінена в глибину людського існування не тільки в прошарку дискурсивних практик, а й на рівні екзистенції, глибинного, внутрішнього діалогу людини з самою собою» [20]. Відтак, у «соціально-комунікативному досвіді людської інтеракції діють ірраціональні, пов'язані з екзистенцією, мовні механізми, через які людина інтимно єднається з душею іншої людини, зберігаючи при цьому недоторкану її суверенність» [20]. Власне, описаний процес, на наш погляд, лежить в засновку всякого біографічного чину.

Оскільки традиційна герменевтична проблематика існувала в межах питання про розуміння значення тексту, біографіка (слідом за історіографією)⁶ була орієнтована передусім на нарративні стратегії, що давали змогу розгортати розмаїті форми життєписів (зокрема й довідкові⁷) шляхом нарративної інтерпретації. Саме на цьому аспекті, як визначальному щодо історичного дискурсу, наголошує Ф. Анкерсміт у фундаментальній праці «Наративна логіка. Семантичний аналіз мови істориків»: «в історіографії цінність історичної події визначається не так фактами, які в ній відкрито, як нарративною інтерпретацією цих фактів» [1, с. 13]. Водночас, як засвідчують дослідження Й. Брокмейера, Л. Газнюк, Т. Подольської, О. Сапогової, В. Черниенко, М. Епштейна [3; 7; 16; 18; 23; 26], нарратив розуміється як такий, що персоналізує переживання індивідом власного життя шляхом «розпізнавання осмисленості індивідуальних досвідів та переживань», отже, є формою дискурсу, що належить персональному буттю людини [7, с. 9]. Також природа нарративу робить апіорним те, що

⁶ Власне, нарративний дискурсу зародився в недрах «нарративної історії» (тлумачить зміст історичної події не як зумовлений об'єктивною закономірністю історичного процесу, а як такий, що виникає у контексті розповіді про подію та іманентно пов'язаний з інтерпретацією) [12].

⁷ Останні мислилися як окремі самодостатні нарративи, формально поєднані в межах певної структури.

«нарративний метод особливо чутливий до часового модусу людського існування» та спрямований на «з'ясування *значення* (виділено нами. – *Н. М., С. Л.*) подій для людського існування» [16]. Тобто, в межах біографіки нарратив дає змогу з'ясувати насамперед внутрішню логіку та суб'єктивні мотиви тих чи інших життєвих практик і їх «переповідання» (інтерпретації).

Окремо слід наголосити на аспекті, означеному відомим російським психологом О. Сапоговою у дослідженні «Ремейки життя»: конструювання автобіографічного нарративу» (2005): нарративний підхід передбачає визнання за будь-якими культурними артефактами «статусу розповідних структур» та розуміння їх як «завершених організованих текстів різного рівня та змісту». Оскільки всі культури накопичують і передають власний досвід, системи сенсів і цінностей саме текстами, а також містять певні набори канонічних текстів, фрагментарно присутніх в усіх інших дискурсах і текстах даної культури, нарратив виступає універсальною характеристикою всякої культури. У цьому сенсі нарративний метод дає змогу в межах біографічного дискурсу віднаходити, модернізувати та транслювати смисли та цінності певної культури, а отже – керувати змінами в «соціокультурній суті наступних поколінь даного суспільства» [18].

Якщо, на думку Й. Брокмейера та Р. Харре, «зростання інтересу до вивчення нарративу означає появу ще одного різновиду прагнення до створення «нової парадигми» та подальшого вдосконалення постпозитивістського методу в філософії науки» [3, с. 29], то з постановням герменевтики повсякденної побутової інтеракції людей активізується аспект «міжособистісного розуміння, сфокусований на проблематиці Іншого, який охоплює сфери філософії, соціальної теорії, соціальної й культурної антропології, теоретичної лінгвістики та семантики» [20]. Це, в свою чергу, формує потребу цілісного «сферичного» представлення людського життєпису як мозаїчної сукупності текстів (зокрема й нарративів), на межі яких постає «невисловлювана», але присутня в людському житті об'єктивна інформація, система кросперсональних і міжособистісних зв'язків і залежностей, які творять єдність персонального та суспільного.

І хоча О. Є. Сапогова вбачає в нарративі «фундаментальний компонент соціальної взаємодії, що виконує функції створення і трансляції соціокультурного знання та самопрезентації людей» [18], на нашу думку, в даному контексті більш вмотивованим буде звернення до тезаурусного методу⁸, введеного до наукового історичного дискурсу французькою

⁸ У лінгвістиці такий засіб використовується для побудови ідеографічних словників – тезаурусів.

школою «Аналів» (з 1926 р.). Як наголошує М. Епштейн у програмній статті «Таня, Пушкін і гроші: Життя як нарратив і тезаурус» (2007), як один, так і другий метод в біографічному дискурсі розуміється як лінгво-культурна конструкція, оскільки реалізується у межах певної мови. Але якщо «нарратив описує історію життя, то тезаурус – його картину» [26, с. 48]. Відтак, у межах тезаурусного методу життєпис постає лінгво-культурною конструкцією, що являє собою суму біографічних блоків-біограм⁹, розташованих / організованих за принципом їх смислової близькості, асоціативних і концептуальних зв'язків, які відносяться / наближені до єдиного (одного) семантичного гнізда [26] («культурного гнізда» в літературознавстві) – «дитинство», «друзі» тощо.

Класичним зразком тезаурусного підходу є автобіографічний твір М. Монтеня «Проби» [13], в якому тезаурус виступає багатогранником життя автора («Про виховання дітей», «Про дружбу», «Про книгу», «Справи – на завтра»...).

У такому самому ключі написано «Спроба автобіографії» Г. Дж. Уеллса [22], який він назвав історією свого інтелекту. У трьох томах автор створює складний, багатогранний і суперечливий образ творчої людини ХХ ст. у її взаємостосунках із епохою. Як і вимагає жанр, у центрі його уваги – події та люди, чий образ він творить шляхом конструювання власної картини світу, залучаючи наукові, культурні, літературні, політичні, соціальні, вікові, гендерні, статеві тощо ментальності та структури життєвого досвіду. Так, в першому томі йдеться про те, як він вибивався у люди та який людський досвід допоміг стати йому тим, ким він є в історії. Другий том «Спроби автобіографії» Уеллс присвятив описові того, чим він жив («історія моїх думок»), осмисленню своїх теоретичних концепцій із дуже широкого кола питань. Він відсилає читачів до своїх романів, де вже описаний той або інший період або епізод його життя, повертається до ідей, які модифікуються впродовж життя, людей, які є носіями ідей. Особа автора пов'язує собою всі епізоди, всі пригоди «на дорозі думки». Майже усі події пов'язані та знаходять собі місце в цілісній, позачасовій системі особистого світу. Третій том «Закоханий Уеллс. Постскрипум до «Спроби автобіографії» вийшов аж за 50 років потому та був присвячений особистому життю автора.

Отже, послуговуючись тезою М. Епштейна, «якщо нарратив – це часовий зріз життя в послідовності його подій, то тезаурус – континуум подій, що одночасно передують свідомості, де зміст життя розгорнуто у вигляді

⁹ Біограма (греч. *gramma* – «знак, риска, лінія») – знак життя.

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
всеохопного «каталогу» людей, місць, книг, почуттів і думок...». Разом вони «створюють дві осі мовного представлення життя» та «постійно перетинаються у кожній його точці» [26, с. 52–53].

У лінгвістиці поняття «тезауруса» визначає ідеографічний словник, у якому блоки розташовані за тематичним принципом і пов'язані семантичними відношеннями [19, с. 247, 657]. Такий підхід досить продуктивний у практиці довідкової біографістики, особливо при створенні персональних біографічних довідкових видань. Скажімо, за цим принципом побудований біобібліографічний довідник «Н. В. Гоголь и его окружение в Нежинской гимназии» [21]. Він складається з блоків: «Воспитанники гимназии» та «Преподаватели и служащие», сукупна інформація яких дає змогу створити образ провінційного педагогічного, наукового, інтелектуального середовища, в якому М. В. Гоголь формувався як людина та письменник, спектр його оточення, зв'язків, контактів, впливів тощо.

На початку XXI ст. в українській довідковій біографістиці поряд із традиційними «матеріалами до біографій» і «робочими зошитами» стали використовуватися також біограмні видання, так звані «біограми». У даному випадку термін «біограма» визначає структурну одиницю довідника та форму організації матеріалу. Подібно у польській Wikipedia «біограма» розшифровується як стислий життєпис, що містить основну інформацію про життя, діяльність, творчість представленої особи.

У соціології та психології під поняттям «біограми» від початку розумілася сукупність відомостей щодо особи, здобутих засобами біографічного методу на основі аналізу документів особового походження [6, с. 80]. Близьке до цього значення терміну застосовується нині у сучасній біографічній довідковій практиці, коли «біограмами» (сукупність біограм) визначають попередні чи підготовчі матеріали до майбутнього біографічного довідкового видання¹⁰, галузевого або тематичного за цільовим призначенням, побудованого за принципами довідника. Їх особливість полягає у тому, що параметри біограми не задаються заздалегідь, як цього вимагають закони довідкового жанру, а залежать від наявності інформації щодо конкретної особи. Зміст і обсяг часто залежать від якості та кількості джерел, на основі яких будується довідка. Повноцінному біографічному довідковому виданню можуть передувати розтягнуті в часі кілька випусків біограм. Скажімо, у Росії упродовж кількох років ведеться робота над проектом «Социалисты и анархисты – участники сопротивления советскому режиму (25 октября

¹⁰ Різновид робочих зошитів, або матеріали до біографій.

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
1917 – конец 1930-х годов): материалы к биографическому справочнику». На початковому етапі створення словника і збору інформації щодо осіб проект виконується саме як біограмний.

Серед такого типу видань на окрему увагу заслуговують різноманітні біографічні довідкові видання, зокрема про соціальні групи, які в радянські часи були просто неможливі як з погляду ідеології, так і в зв'язку з обмеженим станом джерельної бази. До прикладу наведемо довідкове видання «Біограми генералів та адміралів українських військових формацій першої половини ХХ століття» (1995) [9] та їхній розширений випуск «Збройні сили України першої половини ХХ ст. Генерали і адмірالی» (2007) [10].

Для цього типу довідників існують проблеми створення остаточного варіанта словника, оскільки він постійно змінюється через поповнення новими іменами. Це поширюється також на змістовну частину. Щодо біографічної інформації, то вона досить нерівномірна. Це може бути лише ім'я чи прізвище, відшукане у джерелі, яке дає змогу ідентифікувати особу, не завжди точні уривчасті дані, крихти інформації.

Отже, біограма більш повільна за формою, стилем, обсягом матеріалу. Довідник може поєднувати одночасно статті та біограми. З часом біограми поповнюються інформацією, що дає змогу авторам створити зрештою повноцінну біографічну статтю.

Ще одним блоком понять, що сформувався до XXI ст., а нині визначає низку історіографічних досліджень, є нерозривно пов'язаний із проблематикою біографіки та біобібліографією біоісторіографічний напрям, який увійшов безпосередньо у поле зору дослідників історіографічного процесу та теоретико-методологічних проблем історіографії [17, с. 314, 315]. У його межах вивчаються історія життя і творчої спадщини вчених-істориків [2], історія наукових інституцій (інститутів, кафедр, факультетів, архівів тощо; наукових напрямів, проблематики), культурних установ (музеїв), регіональних досліджень [15] у контексті діяльності конкретних осіб. Біоісторіографічні дослідження успішно використовуються у практиці біографічних досліджень [15; 24; 25].

У зв'язку зі змінами в структурі наукової комунікації, нової якості набули на початку XXI ст. біобібліографічні довідники.

Традиційно у процесі розвитку будь-якої науки в науковому співтоваристві періодично виникає потреба узагальнити результати, що були досягнуті в конкретних дослідженнях, підвести підсумки відповідного етапу в історіографії. Узагальнюючою працею, звичайно, міг стати галузевий або тематичний біобібліографічний довідник. Але змістовне наповнення,

мета створення та використання біобібліографічних довідників постійно змінювалися відповідно до трансформацій у межах наукової комунікації.

Так, в Україні у другій половині XIX ст. розвиток гуманітарних знань, залучення до цього процесу громадських організацій і наукових товариств, поширення національної свідомості у суспільстві сприяли зростанню інтересу до української історії в її постатях.

Починаючи з середини XIX ст., розвиток довідкової біографістики був тісно пов'язаний зі створенням бібліографії української літератури, що сприяло появі біобібліографічних праць. Досить плідно біобібліографічна та біографічна діяльність розвивалася в Чернігівській (Г. Геннаді, Г. Милорадович, С. І. Пономарьов, В. Ф. Резниченко), Полтавській (П. І. Бодянский, С. І. Пономарьов, В. Є. Бучневич, І. Ф. Павловський) губерніях, на Слобожанщині (П. І. Кеппен, К. І. Кеппн, П. С. Єфименко), у Києві, та на Галичині. Слід зазначити, що автори біобібліографічних покажчиків займалися їх укладанням, переважно, у зв'язку зі своїми науковими інтересами та розглядали покажчики як складники своїх історико-літературно-бібліографічних досліджень.

Протягом XX ст. біобібліографічні довідкові видання (персональні, галузеві, тематичні) зайняли вагомий нішу у науковому, культурному та суспільному середовищі. У сучасній практиці вони становлять групу інформаційних видань, об'єднаних колом функціональних завдань. Особлива увага науковців до таких покажчиків пояснюється тим, що вони виступають ефективним засобом інформаційно-комунікативного забезпечення науки.

У загальнофілософському сенсі наукова комунікація, якщо розглядати її в контексті функцій науки як соціального інституту, виконує дві основні задачі, які умовно можна розмежувати на зовнішню та внутрішню. Під зовнішнім завданням наукової комунікації ми розуміємо встановлення особливого роду відносин наукового співтовариства з іншими суб'єктами суспільного життя з метою організації та застосування наукового знання. Внутрішні завдання наукової комунікації нерозривно пов'язані з механізмом функціонування та розвитку самої науки, формуванням особистості вченого, наукових напрямів, шкіл та інших інституціональних форм організації наукової діяльності. У зв'язку з цим важко не погодитися з поглядом, що наука, як соціальний інститут, містить: учених з їх знаннями, кваліфікацією та досвідом; поділ і кооперацію наукової праці, чітко налагоджену систему наукової інформації; наукові організації та установи, наукові школи і спільноти.

На наш погляд, біографічні довідкові видання сприяють виконанню

другого, внутрішнього завдання наукової комунікації. Безпосередньо це стосується персоналій вчених, інформація про яких забезпечує інформованість наукового співтовариства про розвиток науки та її представників у різних регіонах країни і за її межами, дає можливість характеризувати поділ і кооперацію наукової праці, створення та розвиток, функціонування наукових шкіл, організацій та інших напрямів інституалізації науки.

Реальні зміни щодо включення та використання інформації, яка міститься у біобібліографічних працях в інші дослідницькі контексти, намітилися ще у другій половині XX ст. У 70–80-ті рр. розвиток отримали локально-історичні дослідження, спрямовані на вивчення соціальних організацій і створення колективних біографій. Таке завдання з успіхом виконують біоісторіографічні розробки, до яких відносять, як різновид, біобібліографічні праці [15]. Через сукупність біобібліографічних довідок вони дають змогу розглянути функціонування конкретного соціального середовища / спільноти у часі, її мікрокосм, співвідношення з аналогічними соціальними стратами у контексті колективного, індивідуального та історичного досвіду, зв'язки у середині співтовариства (спільноти) [14].

Стає очевидним, що виявлення напрямів і змін, дослідження трансформації ідей у науці можливо ефективно здійснювати в площині історіографічних змін, використовуючи для цієї роботи біобібліографічні довідкові видання.

Водночас, наукова біографія (довідка) як структурна одиниця біобібліографічних довідників може створюватися шляхом різних моделей, зокрема й через історіографічну модель [2]. Наразі, саме така біографія дає змогу осмислити наукові пошуки особи в конкретній галузі науки, проблеми, які вона досліджувала, її місце в історії науки як суб'єкта історіографічного процесу зокрема та процесу творчості, наступності наукової думки, відстежити особливості формування наукових знань, напрямів, розвиток наукових поглядів, дослідницькі методи, концептуальні положення тощо.

Отже, інформація, що міститься в біобібліографічних довідкових виданнях, дає змогу використовувати її двояко: у межах розгляду індивідуального життєпису предметом дослідження виступатиме життя особи у різних аспектах, а при аналізі внутрішньої організації та функціонування соціального середовища (колективу, групи, спільноти) предметом дослідження стане історія наукових ідей, що існували, виникали, розповсюджувалися та були провідними у конкретний період у конкретному науковому співтоваристві. Тому саме біобібліографічні словники створюють можливість в проблемному полі історичного контексту (просопографії /

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34 (історіографії) вивчати колективні біографії різних соціумів – академічних, регіональних наукових товариств, наукових кафедр вузів тощо. Такі співтовариства являють собою цілісні динамічні системи, що утворювалися / складалися із індивідуальних і колективних практик кількох поколінь вчених.

Підсумовуючи, маємо визнати, що довідкова біографістика початку ХХІ ст. сповна задіяна у трансформаціях, що відбуваються в межах сучасної біографіки. Та за своєю природою вона чи не найбільше зреагувала на коливання між нарративними та тезаурусними методами в гуманітаристиці загалом та історіографії зокрема. Відтак, поширення набули біограмний та біоісторіографічний напрями.

Оскільки біоісторіографія дає змогу розглядати як діяльність окремого вченого-історика в конкретній сфері, так і створювати «образ науки», синтезуючи наукознавчий і культурно-історичний підходи в історіографії [15], то шляхом аналізу сукупності біографічних довідок можна вийти на ідеї, дослідницькі напрями, школи, механізми їх трансформацій і змін у площині історичних змін.

Список використаних джерел

1. Анкерсмит Ф. Нарративная логика. Семантический анализ языка историков / Ф. Анкерсмит ; пер с англ. О. Гавришиной, А. Олейникова ; под науч. ред. Л. Б. Макеевой. – М. : Идея-Пресс, 2003. – 360 с.
2. Атаманенко А. Є. Деякі проблеми досліджень з історії джерелознавства та археографії / А. Є. Атаманенко // Історіографічні та джерелознавчі проблеми історії України. Образи науки : міжвуз. зб. наук. праць. – Дніпропетровськ : Вид. Д, 2000. – С. 13–21.
3. Брокмейер Й. Нарратив : проблемы и обещания одной альтернативной парадигмы / Й. Брокмейер, Р. Харре // Вопросы философии. – 2000. – № 3. – С. 29–42.
4. Валевский А. Л. Биографика как дисциплина гуманитарного цикла / Алексей Валевский // Лица. Биографический альманах. – Вып. 6. – СПб : Феникс-Athenium, 1995. – С. 32–49.
5. Валевский А. Л. Основы биографики / Алексей Валевский. – К. : Наук. думка, 1993. – 111 с.
6. Вардомацкий А. П. Аксио-биографическая методика / Андрей Петрович Вардомацкий // Социологические исследования. – 1991. – № 7. – С. 80–84.
7. Газнюк Л. М. «Філософія нарративу в персональному бутті людини / Л. М. Газнюк // Філософська думка. – 2004. – № 4. – С. 3–15.
8. Голубович И. В. Биография: силуэт на фоне Humanities : монографія / Инна Владимировна Голубович. – Одесса : СП Фридман, 2008. – 397 с.
9. Колянчук О. Биограми генералів та адміралів українських військових

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34 формаций першої половини ХХ століття / О. Колянчук, М. Литвин, К. Науменко. – Л., 1995. – 283 с.

10. Литвин М. Р. Збройні сили України першої половини ХХ ст. Генерали і адмірالی / М. Р. Литвин, К. Є. Науменко. – Л.; Х. : Сага, 2007. – 239 с.

11. Ляшко С. М. Українські біографічні довідкові видання ХІХ–ХХ століття : історичні та теоретико-методичні засади / С. М. Ляшко. – Запоріжжя : Дике поле, 2010. – 287 с.

12. Макинтайр А. После добродетели : исследование теории морали / А. Макинтайр ; пер. с англ. В. В. Целищева. – М. : Академ. Проект ; Екатеринбург : Деловая книга, 2000. – 384 с.

13. Монтень Мишель. Пробі : кн. 1–3 / Мишель Монтень ; перекл. із франц. Анатоль Перепада. – К. : Дух і Літера, 2005–2007.

14. Непомнящий А. «Праці» Археологічних з'їздів (1861–1911) як джерело для складання біобібліографій істориків-кримознавців / А. Непомнящий // Наук. праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. – К., 2003. – Вип. 10. – С. 230–247.

15. Непомнящий А. Новые библиографические студии в области этнографии : по поводу издания Е. Шудри «Подвижниці народного мистецтва». – К., 2003–2005. – Зошит 1–2 / А. Непомнящий // Историч. наследие Крыма. – Симферополь, 2005. – № 10. – С. 206–208.

16. Подольська Т. В. Наративна ідентичність у просторі комунікативно-дискурсивних практик / Тетяна Василівна Подольська // Філософські обрії. – 2008. – № 20. – С. 90–102.

17. Попова Т. Историкографический процесс в региональном измерении подходы и понятия / Т. Попова // Историко-географ. дослідж. в Україні : зб. наук. праць. – К., 2004. – Ч. 7. – С. 290–324.

18. Сапогова Е. Е. «Ремейки жизни» : конструирование автобиографического нарратива [Электронный ресурс] / Елена Сапогова // Известия ТулГУ. Серия «Психология» ; под ред. Е. Е. Сапоговой. – Вып. 5. – Ч. 1. – Тула : ТулГУ, 2005. – С. 200–228. – Режим доступа : <http://esapogova.narod.ru/texts/rimeik.htm> – Название с экрана.

19. Словарь иностранных слов / отв. ред. В. В. Бурцева, Н. М. Семенова. – М. : Рус. яз. – Медиа, 2003. – 820 с.

20. Степанов В. В. Дискурси суб'єктивізації містичного досвіду в контексті неklasичної філософії [Електронний ресурс] / В. В. Степанов // Ноосфера і цивілізація. – 2011. – Вип. 10–11 (12). – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Niz/2011_12/index.htm – Назва з екрану.

21. Супрунюк О. К. Н. В. Гоголь и его окружение в Нежинской гимназии : биобиографический словарь / О. К. Супрунюк. – К. : Академперіодика, 2009. – 252 с.

22. Уэллс Г. Дж. Опыт автобиографии: Открытия и заключения одного вполне заурядного ума (начиная с 1866 года) (Experiment in Autobiography: Discoveries and Conclusions of a Very Ordinary Brain (since 1866)) / Г. Дж. Уэллс ; изд. подгот.

Ю. И. Кагарлицкий. – М. : научно-издательский центр «Ладомир»; Наука, 2007. – 715 с.

23. *Черниенко В. А.* Идентичность как нарративное понятие / В. А. Черниенко // Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна «Філософські перипетії». – 2006. – № 734. – С. 78–85.

24. *Шудря Є.* Подвижници народного мистецтва / Є. Шудря ; за редакцією М. Селівачова : біобібліографічні нариси. – К. : ред. вісника «АНТ», 2003. – Зошит 1. – 64 с.

25. *Шудря Є.* Подвижници народного мистецтва / Є. Шудря ; за редакцією М. Селівачова : біобібліографічні нариси. – К. : Вісник «Ант» ; ДП «Нора-Друк», 2005. – Зошит 2. – 64 с.

26. *Эпштейн Михаил.* Таня, Пушкин и деньги : Жизнь как нарратив и тезаурус / Михаил Эпштейн // Москов. психотерапевт. журнал. – 2007. – № 4. – С. 47–56.

УДК 02:929:004.65

Володимир Попик,

перший заступник генерального директора НБУВ,
директор Інституту біографічних досліджень НБУВ,
канд. іст. наук

МІСЦЕ І РОЛЬ БІБЛІОТЕК У ФОРМУВАННІ ТА ІНТЕГРАЦІЇ РЕСУРСІВ БІОГРАФІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

У статті розглядаються місце і можливості бібліотек у формуванні та інтеграції ресурсів біографічної інформації про діячів історії та культури минулого, а також відомих сучасників. Аналізується досвід ряду найбільших бібліотек світу у нагромадженні і систематизації друкованих та електронних біографічних інформаційних ресурсів, здійсненні науково-методичної та консультативної роботи з читачами, підготовці путівників по фондах бібліотек, біобібліографічних покажчиків, словників і довідників.

Ключові слова: бібліотеки, історико-біографічна інформація, електронні ресурси, бази даних, біобібліографія.

Наш час позначений стрімким зростанням інтересу до біографічної інформації, як історико-меморіальної, так і присвяченої сучасникам. Суспільно-політичні, культурні та соціально-психологічні чинники цього явища вже стали об'єктом спеціальних досліджень істориків та культурологів [1]. Забезпечення потреб сфер науки, освіти, культури, державного управління, міжнародних відносин у біографічній інформації здійснюється шляхом невинного поповнення як друкованих, так і електронних ресурсів, завдяки діяльності книжкових і журнальних видавництв, формуванню електронних баз даних, електронних бібліотек, відкритих архівів, комплексних медіаресурсів інформаційних корпорацій, спеціальних каналів та програм телебачення.

Нині, в час швидкого розвитку електронного інформаційного середовища, може скластися враження, що ця справа спроможна успішно розвиватися й поза системою традиційних бібліотечних установ, на організаційно-технічній основі інформаційних корпорацій, окремих видавничих центрів, книготоргівельних мереж та інформаційних проєктів, що здійснюються різними науковими, освітніми, культурними установами, громадськими організаціями і приватними ініціативами. Однак, такі уявлення є досить вразливими. Вони не враховують ролі, досвіду, всіх реальних

та потенційних можливостей бібліотечних установ як потужних інтеграторів інформації, у справі її упорядкування, систематизації, інтелектуального опрацювання нагромаджених матеріалів, їх попередньої підготовки для використання безпосередніми споживачами і перетворення таким чином на ресурси корисної і запитуваної читачами бібліотек і віддаленими користувачами електронних мереж інформації.

У конкуренції в інформаційному просторі, яка розвивається нині між електронними інформаційними центрами і бібліотеками, у останніх є свої серйозні переваги. Щоб вповні зрозуміти це, необхідно досягнути всю хаотичність і різновекторність формування ресурсів сучасного світового електронного інформаційного простору, його гострі кризові проблеми, обумовлені невпинно зростаючим переважанням у мережі Інтернет «інформаційного шуму», з яким не в змозі впоратися сучасні автоматизовані пошукові системи. За таких умов об'єктивно не може не зростати значення бібліотек, як бібліографічних, науково-методичних, консультативних центрів, здатних інтегрувати наявні масиви інформації, систематизувати їх, оцінити, виокремити нове, принципово важливе, те, що є подією в інтелектуальному і культурному житті, від «інформаційного шуму», зорієнтувати різні категорії читачів щодо пошуку необхідних їм даних.

Сказане повною мірою стосується формування та використання ресурсів біографічної та спорідненої з нею генеалогічної, краєзнавчої інформації. Переваги бібліотек у цій сфері базуються на вироблених ними впродовж тривалого часу традиціях створення високоінтелектуальних інформаційних продуктів – каталогів і путівників по книжкових та рукописних фондах і колекціях, тематичних картотек, бібліографій і біобібліографій, баз даних, науково-методичних та рекомендаційних матеріалів, які укладалися спочатку у рукописній та друкованій формі, а нині успішно входять у електронний інформаційний простір. Нарешті, можливості бібліотек пов'язані з традиціями організації тематичних виставок (нині, зокрема, і віртуальних), особливо – ювілейних, персональних, презентацій новинок історико-біографічної літератури, проведенням наукових семінарів, читань, конференцій.

Певний досвід такої роботи бібліотеками України вже нагромаджено. Він є основою для їх дієвої участі у подальшому розвитку інформаційно-біографічної справи. Проте, для набуття справжнього динамізму цей напрям діяльності бібліотек повинен повною мірою врахувати і творчо використовувати здобутки світових лідерів бібліотечно-інформаційної справи.

Конкретних досліджень і теоретичних та методичних узагальнень у цій сфері суттєво бракує. У зарубіжній і вітчизняній літературі здебільшого окреслено лише найбільш загальні підходи щодо форм і методів діяльності бібліотечних установ у систематизації і пропаганді історико-культурної спадщини, формуванні локальних та мережевих ресурсів історичної, бібліографічної та біобібліографічної [2], генеалогічної, родинної, краєзнавчо-біографічної інформації [3; 4]. Оpubліковані окремі статті з проблем предмету та історії розвитку бібліотечної біографіки [5], огляди публікацій по персоналіях діячів бібліотечної справи, що є лише окремим штрихом до окреслення проблеми в цілому [6]. Метою автора нині є доповнити існуючі поодинокі розрізнені напрацювання аналізом важливих напрямів діяльності бібліотек у сфері формування, систематизації та представлення біографічної інформації та здобутого ними на цьому шляху досвіду.

У наші дні провідні публічні бібліотеки світу, бібліотеки великих університетів, дослідницьких центрів та закладів культури здійснюють постійну цілеспрямовану роботу з формування і оприлюднення систематизованих ресурсів біографічної та біобібліографічної інформації. Вона розгортається одразу у кількох взаємопов'язаних напрямках. Йдеться, насамперед, про збирання універсальних та тематичних колекцій біографічних видань, розкриття їх змісту у біобібліографічних покажчиках і електронних картотеках, повнотекстових електронних бібліотеках, підготовку і випуск рекомендаційної анотованої бібліографії та реферативних збірників, а також про надання бібліотеками фахової консультативної й методичної допомоги читачам і віддаленим користувачам бібліотечних електронних ресурсів. Інформаційна і науково-видавнича робота бібліотек у галузі збирання і поширення біографічних знань, під впливом невпинного зростання їх значення у системі гуманітарної культури, посідає все більш помітне місце у напрямках дослідницької та культурно-просвітницької діяльності бібліотек. Органічно пов'язаними з нею є також зусилля книжкових палат, великих і малих видавничих центрів, які за своїм профілем спеціалізуються на випуску довідкової літератури, розрахованої насамперед на використання в стінах бібліотек: бібліографій та біобібліографій, різного роду біографічних та генеалогічних довідників, покажчиків, словників, універсальних та галузевих енциклопедій.

Визначальна роль у виробленні та впровадженні сучасних форм і методів формування та оприлюднення ресурсів біографічної інформації, їх поповненні й підтримці належить публічним бібліотекам національного

масштабу, насамперед тим, що належать до двадцятки найбільших бібліотек світу. Серед них – Бібліотека Конгресу США, Нью-Йоркська публічна бібліотека, Британська бібліотека, Російська державна бібліотека, Російська національна бібліотека та інші. Кожній з них притаманні власні оригінальні підходи до систематизації колекцій біографічної літератури, пропаганди біографічного знання. Вони обумовлені особливостями культури національної пам'яті різних народів, їх соціокультурної традиції, а багато у чому – і конкретними завданнями освітньої та культурної політики, визначеними державними програмами та суспільним порозумінням. Проте, загальною характерною тенденцією, що виявляється в діяльності всіх великих книгозбірень, справляє вплив на їх інформаційну, консультаційну та методичну роботу, формування електронних колекцій, є посилення зв'язків між сучасною біографією, генеалогією, родинною історією та краєзнавством. Вони все більше розглядаються у наш час як єдиний комплекс знань зі складними внутрішніми взаємозв'язками. Спробуємо розкрити ці тези на матеріалах діяльності окремих великих бібліотек, відображених на їх веб-порталах, у офіційних документах і наукових публікаціях, у структуризації і контенті електронних інформаційних ресурсів.

Бібліотекою Конгресу США, починаючи від 1815 р., сформовано найбільшу у світі колекцію американської і зарубіжної літератури з генеалогії та локальної історії [7], яка власне, за американською традицією систематизації історико-культурної інформації, і становить ядро біографічного інформаційного ресурсу, що охоплює величезну кількість імен. Такий акцент у збиральницькій та інформаційній діяльності Бібліотеки відповідає традиційно великому інтересу не лише представників національної еліти, але й простих американців до власних родоводів, які у США здавна досить повно відображалися у численних друкованих та документальних джерелах. Зауважимо, що хоча окремої спеціальної рубрики «Біографії» у інформаційній системі Бібліотеки Конгресу США немає, для розкриття ресурсів біографічної інформації тут зроблено напролюд багато. Особливо – в плані донесення до читачів різних категорій – звичайних громадян, науковців, учнів – рекомендаційної бібліографії, методичних порад, даних про наявність зовнішніх стосовно Бібліотеки інформаційних ресурсів – як американських, так і зарубіжних.

Фахівцями спеціалізованого центру, що діє на основі Читального залу локальної історії та генеалогії (Local History and Genealogy Reading Room, LH&G), підтримуються на веб-порталі Бібліотеки електронні каталоги біобібліографічних покажчиків, біографічних і генеалогічних видань

(книжок та періодики) та баз даних як по зарубіжних країнах, так і в розрізі окремих штатів і територій США [8]. Розроблено і опубліковано у друкованому та електронному вигляді різноманітні методичні й практичні путівники для читачів по фондах Бібліотеки, наприклад: з загальних питань пошуку генеалогічної інформації [9], по біографічних виданнях про видатних жінок Америки [10] тощо. Вони містять також й систематизовані рекомендаційні посилання на головні зовнішні інтернет-ресурси, з гарно складеними анотаціями, що у практичному розумінні є дуже корисним для читачів. Створено і оприлюднено для використання у читальних залах та он-лайн (не всі) зведені рекомендаційні покажчики публікацій з генеалогії та родинної історії у періодиці [11], по окремих регіонах і країнах світу, а також по усіх великих етнічних групах вихідців з різних країн, представлених у США (афроамериканцях, євреях, німцях, вихідцях з країн Скандинавії, поляках, угорцях тощо) [12]. Більшість з них включає бібліографії матеріалів – публікацій та документів, що стосуються відомих особистостей.

Інше велике зібрання біографічних видань та електронних інформаційних ресурсів Бібліотеки Конгресу США групується навколо колекції «Пам'ять Америки» (American Memory Historical Collections), формування і оприлюднення якої є одним з головних напрямів роботи Бібліотеки. Предметними рубриками каталогів, електронними путівниками та зручними засобами навігації на веб-порталі у ній виокремлено історико-біографічні та документальні видання про визначних політичних діячів США, героїв національної історії. Життя і діяльність американських президентів відображені у цифрових колекціях Бібліотеки складно структурованими базами даних, що охоплюють не лише історико-біографічні праці, але й оригінальні первинні документи, зокрема рукописи, епістолярій, офіційні папери, фотографії, а також музичні та звукові фрагменти, кінофільми, що зберігаються у різних структурних підрозділах. Вони містять також постійно доповнювану бібліографію та посилання на різноманітні зовнішні електронні ресурси, при цьому з розрахунком як на читацькі інтереси дорослих користувачів, так і на учнівську молодь [13]. Принципи організації сторінок-персоналій президентів США, гнучкого забезпечення їх смислових зв'язків з іншими електронними колекціями за рахунок інтерактивних посилань становлять значний інтерес для розбудови електронних баз просвітницької та наукової інформації, формування біографічних інтернет-архівів.

В цілому інтегрована система електронних каталогів, путівників по фондах, рекомендаційних бібліографій, баз даних Бібліотеки Конгресу США

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34 створює можливість ефективного пошуку біографічної та родовідної інформації по всіх відділах, читальних залах, електронних колекціях найбільшої книгозбірні світу, а також містить цінні дороговкази щодо використання суттєво важливих для американців світових електронних ресурсів біографічної інформації (особливо, пов'язаних з країнами походження емігрантів до США).

Зібрані і систематизовані Нью-Йоркською публічною бібліотекою (NYPL), яка теж належить до числа найбільших у світі, колекції біографічної літератури, автобіографій та документів функціонально виконують дещо інші завдання, мають власну яскраву «індивідуальність». Позбавлені необхідності повторювати загальнонаціональну патріотичну місію Бібліотеки Конгресу США у формуванні віртуального колективного портрету американського народу, вони у своїй організації роблять акцент на охопленні майже всіх історичних періодів, географічних регіонів та професій. Їх основою, «ключем», що розкриває зміст фондів і відкриває читачам шлях до біографічної інформації, є широко представлені у відкритому доступі у головному та спеціалізованих читальних залах (наприклад – мистецтва і архітектури) найважливіші існуючі у наш час довідкові біографічні видання: численні «індекси», рекомендаційні бібліографії, біографічні словники, окремі добірки біографічних видань, пов'язані з видатними особистостями або з групами осіб, представниками окремих національностей, професій тощо. Універсальним знаряддям пошуку біографічних видань слугує онлайн-каталог для дослідницьких бібліотек – CATNYP (<http://catnyp.nypl.org>) [14]. На допомогу читачам у каталозі сформовано спеціальні постійні рубрики: «Біографія ХХ століття», «Біографічні словники», «Біографічні індекси», «Біографічні видання», «Біографія як літературна форма». Електронний каталог оснащений також ефективними інструментами виявлення необхідної інформації про особу за предметними рубриками, які цікавлять окремих читачів (наприклад, шляхом додавання до них розширення «biography», або пошуку персоналії за прізвищем та ім'ям). Оприлюднені на веб-сайті NYPL правила містять дуже докладні специфічні рекомендації щодо цього. Наприклад, пошук біографічних даних про групи осіб пропонується здійснювати, як один з можливих варіантів, за розділами (предметними рубриками) Бібліотеки Конгресу США (www.loc.gov/catdir/cpsolcco) [14].

Доступ до біографічної інформації можливий для читачів також через підтримувані NYPL електронні ресурси, значні за обсягом колекції мікрофш. Офіційний веб-сайт Бібліотеки містить дуже докладний перелік друкованих, мікроформованих та електронних індексів, словників,

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34 енциклопедій, баз даних як універсального так і спеціального характеру – як історико-культурних, так і присвячених сучасникам. Здебільшого вони є інформаційними продуктами американських корпорацій. Зі значною повнотою у них представлені біографії діячів США, Канади, Англії, Франції, Німеччини. Особливий інтерес становлять електронні бази: «Американська національна біографія» (American National Biography), задумана як постійно поповнювана цифрова версія «Словника американської біографії» (Dictionary of American Biography), споряджена ефективною системою пошуку за різними параметрами; «Мастер-індекс біографії і генеалогії», що розкриває зміст біографічної інформації про майже 13 млн осіб у англійських словниках та енциклопедіях; «Біографічний ресурсний центр» (Biography Resource Center), дані якого охоплюють більш ніж 150 тис. відомих особистостей з усіх регіонів світу; «Літературний ресурсний центр» (Literature Resource Center), частиною якого є база даних сучасних авторів «Contemporary Authors» [14]. У NYPL існує також спеціальна консультаційна бібліографічна служба з питань біографічної інформації, яка надає рекомендації як у стінах Бібліотеки, так і у дистантному режимі.

Величезними фондами біографічної літератури та базами електронної бібліографічної, біобібліографічної та повнотекстової інформації володіє Британська бібліотека. Згідно з засадами своєї інформаційної політики, вона здебільшого обмежує доступ до наявних баз електронної інформації – своїх, або передплатених (яких загалом налічується понад 800) читальними залами [15]. Тому в інформаційно-рекомендаційній роботі з читачами Бібліотека зосереджує їх увагу передусім на довідкових джерелах з генеалогії і родинної історії, доступних у читальних залах гуманітарних наук та їх електронних ресурсах [16]. Серед останніх – чимало загально поширених, які для великих бібліотек англійських країн є досить обов'язковими інформаційними продуктами, як от: придбаний у Видавничого дому Саур (Мюнхен, Німеччина) електронний «Британський біографічний архів» (British Biographical Archive); вже згадувані нами американські «Мастер-індекс біографії і генеалогії» та «Біографічний індекс». У той же час у Бібліотеці представлено, наприклад, оригінальний електронний ресурс «Листи і щоденники жінок Британії та Ірландії», який нараховує понад 100 тис. аркушів документів (починаючи від XVI ст.), які містять унікальну біографічну та просопографічну інформацію [17].

Помітним явищем у практиці культурно-інформаційної роботи провідних світових бібліотек стала організація складноструктурованих, з елементами мультимедіа, віртуальних виставок, присвячених життю і діяльності визначних діячів історії і культури. Здебільшого вони тепер далеко

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34 виходять за межі традиційних бібліотечних книжкових експозицій і включають у себе не лише електронне відтворення книг, документів, рукописів, портретних зображень, але й пов'язаних з особою матеріальних пам'яток, фрагменти художніх кінофільмів або історико-художніх відеорекострукцій, запозичених з матеріалів культурологічних програм телебачення.

Покажемо для сучасного стану накопичення і поширення біографічної інформації є тісне співробітництво великих бібліотек з видавництвами та інформаційними центрами. Систематична підготовка довідкових біографічних та біобібліографічних видань вже давно значною мірою зосереджена у видавництвах, які спеціалізуються на довідковій інформації для бібліотек. Серед таких в першу чергу слід згадати знаний мюнхенський видавничий дім «K. G. Saur Verlag GmbH», відомий випуском фундаментальних словників та енциклопедій, бібліографічних довідників, розрахованих саме на бібліотечні установи. Ще в останні десятиліття ХХ ст. ним було започатковано формування всеосяжного «Всесвітнього біографічного архіву» (ВБА) як зібрання фотокопій словникових і енциклопедичних статей на мікрофішах. Реалізація цього проекту базувалася на широкому використанні бібліотечних фондів, найперше – найбільших бібліотек Німеччини. В свою чергу, занадто дорогий для окремого читача, а тому й малотиражний, інформаційний продукт призначався для використання практично лише в стінах великих публічних і наукових (університетських) бібліотек. Розтиражована на мікрофішах початкова серія ВБА – матеріали «Німецького біографічного архіву» надійшла спочатку до бібліотек Німеччини, Австрії, Швейцарії. Згодом численні національні, регіональні та тематичні серії ВБА стали поступати й до провідних книгозбірень інших країн, зокрема – Росії, де вони є у найбільших бібліотеках Москви, Санкт-Петербурга та кількох інших великих міст [18]. З часом ВБА, робота над яким продовжувалася до 2009 р., було оцифровано. В електронному вигляді він одержав найменування «Світової біографічної інформаційної системи» (World Biographical Information System, WBIS). Проте, створений на суто комерційних засадах, ВБА через свою високу ціну є доступним і нині на лазерних дисках та он-лайн переважно у читальних залах провідних бібліотек світу. Вільний ознайомчий доступ до його матеріалів у мережі Інтернет, що існував у перші роки ХХІ ст., нині фактично припинено. Не випадково в практиці бібліографічно-інформаційної роботи бібліотек є посилання на друковані та електронні індекси WBIS, а не на сам розгорнутий ресурс. Так, на веб-сайті Нью-Йорської публічної бібліотеки в рекомендаційному плані

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34 зазначено, що більша частина згаданих у індексах WBIS ресурсів по персоналіях є доступною у творах друку, на мікрофішах та в електронному форматі у фондах самої бібліотеки [19].

Так само «Мастер-індекс біографії і генеалогії» [20], у якому представлено стислі довідкові дані про мільйони людей, чиї імена починаючи від ХІХ ст. з'являлися у національних енциклопедіях та довідниках типу «Who's Who» і їм подібних, почав напрацьовуватися у США з кінця 70-х років ХХ ст. саме з розрахунку на використання в стінах бібліотек, де дослідники одразу ж могли звернутися до рекомендованої літератури. Для одержання додаткової інформації упорядники «Мастер-індексу» рекомендують читачам звертатися безпосередньо до академічних та науково-дослідницьких бібліотек [21].

Особливе місце у систематизації та оприлюдненні біографічної інформації належить власній дослідницькій діяльності бібліотек, результати якої втілюються у виданні біобібліографій, покажчиків рукописних та особових архівних фондів видатних діячів минулого, збірників документів і матеріалів про їх життєвий і творчий шлях, у проведенні наукових конференцій і читань. Ці напрями роботи займають значне місце і у роботі українських бібліотек.

Серед здобутків провідних зарубіжних бібліотек для українських читачів та дослідників-біографістів найбільший інтерес становлять біобібліографічні дослідницькі й видавничі проекти, що реалізуються у країнах слов'янського світу. Чимало з них мають безпосередній зв'язок з українським матеріалом.

Дослідження і публікації Російської державної бібліотеки (Москва) значною мірою зосереджені на створенні біобібліографій визначних діячів науки і культури та розкритті персоналій знаних вчених і працівників бібліотечної сфери. Впродовж останнього двадцятиріччя РДБ опубліковано понад 50 полібіобібліографічних та монобіобібліографічних (персональна бібліографія) довідників – окремими виданнями та у вигляді прикнижкової бібліографії [22]. На їх тлі особливо виділяється біобібліографічний словник співробітників РДБ за 1862–1917 рр. (включаючи працівників Московського публічного і Рум'янцевського музею, всього близько 500 імен) [23]. Певний інтерес становить також підготовлена і опублікована РДБ «Бібліотечна енциклопедія», у якій зібрані статті-персоналії про більш ніж 500 визначних діячів бібліотечної справи [24].

Органічний зв'язок біографіки і біобібліографії, зосередження у бібліотечних установах кваліфікованих фахівців, обумовлює характерне для світової практики об'єднання навколо бібліотек колективів дослідників-

біографістів – професіоналів і аматорів. Бібліотеки в даному випадку інтегрують читачькі інтереси і виступають інструментом їх реалізації. Саме завдяки цьому, на нашу думку, одним з напрямів наукової роботи Російської національної бібліотеки (Санкт-Петербург) стали дослідження з генеалогії та родинної історії, тісно переплетені з власне біографічними студіями. При Бібліотеці діє Інститут генеалогічних досліджень. Профілем його розробок є питання генеалогічного джерелознавства та родинно-історичної інформації; історія окремих родів; вивчення життєвого шляху діячів бібліотечної справи – працівників РНБ від часу її заснування; дослідження наукової спадщини російських генеалогів; вивчення на генеалогічному і біографічному матеріалі етнічних процесів у гетерогенному етнокультурному і поліконфесійному середовищі на прикладі населення Санкт-Петербурга. Інститут здійснює науково-організаційну підтримку діяльності Російського генеалогічного товариства (яке базується у головному корпусі РНБ по вул. Садовій, 18), бере участь у науковому забезпеченні роботи Геральдичної ради при Президентові Російської Федерації. Він провадить також значну науково-методичну і консультативну роботу з працівниками російських бібліотек та читачами (зокрема і на комерційних засадах), здійснює поповнення фондів РНБ друкованими виданнями та рукописними матеріалами, насамперед документами з родинних архівів [25]. Плани наукової роботи РНБ передбачають випуск науково-методичних та монографічних праць, підготовку і проведення спільно з Російським генеалогічним товариством традиційних Петербурзьких генеалогічних читань [26]. РНБ організуються презентації ґрунтовних біобібліографічних словників та довідників, підготовлених групою історичної бібліографії Відділу бібліографії та краєзнавства. Кілька таких видань представлено громадськості вже у нинішньому 2012 р. [27; 28; 29]. Російська національна бібліотека теж здійснює дослідження у галузі бібліотечної біографіки. Нею підготовлено фундаментальний біобіографічний словник співробітників Бібліотеки [30].

Оригінальним спрямуванням науково-видавничої роботи Бібліотеки Російської академії наук (Санкт-Петербург) стало створення електронного ресурсу біографічної інформації «Персональний склад Бібліотеки РАН» від часу її заснування у 1714 р. до наших днів [31]. Перший друкований варіант праці (сигнальний) було видано у 2006 р. в межах проекту «Книга на вимогу» [32]. Постійно поповнюваний електронний ресурс, представлений на веб-сайті РАН, охоплює вже близько двох тисяч записів біографічного характеру, бібліографію, іконографію стосовно вчених та бібліотекарів XVIII–XIX ст. [33].

Цікаві, особливо з погляду на подальші перспективи розвитку інформаційно-біографічної справи, результати здобуто Національною бібліотекою Республіки Білорусь. Нею реалізовано кілька оригінальних книжкових та електронних видавничих проєктів, спрямованих на комплексне розкриття білоруської національної історико-культурної спадщини через наукову реконструкцію та опис книжкових і рукописних фондів, пов'язаних з іменами та життєвим і творчим шляхом видатних співвітчизників, історією славетних родин. Впродовж останніх років серед інших побачили світ видані на дисках у рамках міжнародних та національних проєктів комплексні ресурси, структурна організація і змістове наповнення яких заслуговують на детальну увагу: «Сапегиана: книжне собрание рода Сапег» [34] (каталог книг, що входили до книгозбірень Сапег, повнотекстові копії найбільш цінних видань з колекції РНБ, матеріали з генеалогії та бібліографія з історії роду Сапег та їх бібліотек) [35]; «Бібліотека Хрептовичів» [36] (матеріали з історії бібліотеки Хрептовичів XVIII–XIX ст., повнотекстові електронні копії описів та найбільш цінних видань з фондів зарубіжних бібліотек, зокрема – НБУВ) [37]; ресурс, присвячений 170-річчю від дня народження білоруського поета, прозаїка, публіциста Францішка Богушевича (1840–1900) [38] (біографічний нарис, бібліографію творів, електронні копії перших видань письменника; бібліографія публікацій про життя і творчу діяльність, ілюстративні та фактографічні матеріали) [39]; диск «Поет краси і гармонії: до 120-річчя з дня народження Максима Богдановича (1891–1917)» [40] (біографічний нарис, бібліографія творів і публікацій про життя і творчу діяльність, образотворчі і фактографічні матеріали, електронні копії документів з фондів НББ, електронна копія першого видання збірки віршів «Вянок») [41]; «Спадщина академіка Юхима Карського: до 150-річчя від дня народження» [42] (біографічний нарис, бібліографія творів, матеріали з історії особистої бібліотеки Ю. Ф. Карського та електронна копія її рукописного каталогу, бібліографія публікацій про його життя і творчу діяльність, електронні копії архівних документів та рідкісних видань його творів з фондів НББ та Національного архіву Республіки Білорусь) [43].

Досвід роботи, досить різноманітної та різновекторної за своїм характером, пріоритетами, загальною спрямованістю, нагромаджений згаданими нами окремими великими бібліотеками, звичайно, не охоплює всієї багатогранної діяльності бібліотечних установ з систематизації та представлення читачеві біографічних і пов'язаних з ними знань, формування електронних ресурсів біографічної та біобіографічної інформації. Однак він є важливим для українських бібліотек, оскільки

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
інтерес до біографіки, генеалогії, родинної історії, біографічного краєзнавства зростає нині повсюдно дуже швидко. Він стимулюється як соціальними і духовними процесами, що відбуваються у сучасному світі, так і новими інформаційними можливостями, створеними електронним середовищем. Використовуючи напрацьовані у зарубіжному світі підходи, форми і методи роботи, українські бібліотеки – великі, середні і малі, універсальні публічні і спеціалізовані – зможуть більш успішно освоювати важливий сегмент інформаційного простору – систематизацію і поширення біографічної інформації. Це сприятиме повнішій реалізації суспільної ролі бібліотек як важливих осередків гуманітарної культури.

Список використаних джерел

1. Попик В. І. Світоглядні засади розвитку української біографістики та формування національних ресурсів біографічної інформації ХХ століття / В. І. Попик // Укр. біографістика : зб. наук. пр. – К., 2008. – Вип. 4. – С. 8–40.
2. Диковская Е. А. Эволюция персонально-ориентированных элементов справочно-поискового аппарата современных библиотек : автореф. дис. ... канд. пед. наук / Е. А. Диковская. – Самара, 2004. – 22 с.
3. Жабко Е. Д. Коллекция как форма организации ресурсов в электронной библиотеке: к постановке проблемы / Е. Д. Жабко // Электронная библиотека : современные технологии интеграции информационных ресурсов : сб. науч. тр. – СПб : ФГБУ «Президентская библиотека им. Б. Н. Ельцина», 2011. – С. 9–25. – (Электронная библиотека ; вып. 2)
4. Маркова Н. А. Электронные биографические ресурсы / Н. А. Маркова, И. М. Адамович // Электронные библиотеки: перспективные методы и технологии, электронные коллекции : тр. XII Всерос. науч. конф. «RCDL 2010» (Казань, 13–17 окт. 2010 г. – Казань, 2010. – С. 168–176.
5. Ківшар Т. І. Українська бібліотечна біографіка ХХ – поч. ХХІ ст.: етапи й тенденції розвитку / Т. І. Ківшар // Укр. біографістика : зб. наук. пр. – К., 2011. – Вип. 8. – С. 98–147.
6. Акилина М. И. Справочные издания о персоналиях в библиотечном деле / М. И. Акилина, Е. И. Ратникова // Укр. біографістика : зб. наук. пр. – К., 2009. – Вип. 5. – С. 244–251.
7. Local History & Genealogy Reading Room [Electronic resource] // The Library of Congress. – Access mode : <http://www.loc.gov/tr/genealogy/>, free. – The name of the screen.
8. Resources for Local History and Genealogy by State [Electronic resource] // The Library of Congress. – Access mode : http://www.loc.gov/tr/genealogy/bib_guid/states/states_intro.html#top, free. – The name of the screen.
9. Genealogical research at The Library of Congress [Electronic resource]. – Washington, 2008. – 10 p. // The Library of Congress. – Access mode : http://www.loc.gov/tr/genealogy/bib_guid/research.pdf, free. – The name of the screen.

- ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
10. Searching for Female Ancestors [Electronic resource] : A Selected Bibliography. – Washington, 2006. – 13 p. // The Library of Congress. – Access mode : http://www.loc.gov/tr/genealogy/bib_guid/female.pdf, free. – The name of the screen.
 11. Genealogical Periodicals [Electronic resource] : A Guide for Research // The Library of Congress. – Access mode : http://www.loc.gov/tr/genealogy/bib_guid/genperio.html, free. – The name of the screen.
 12. Bibliographies and Guides [Electronic resource] // The Library of Congress. – Access mode : http://www.loc.gov/tr/genealogy/bib_guid/#ethnic, free. – The name of the screen.
 13. Presidents of the United States [Electronic resource] : Resource Guides // The Library of Congress. – Access mode : <http://www.loc.gov/tr/program/bib/presidents/index.html>, free. – The name of the screen.
 14. Biographical Resources [Electronic resource] // The New York Public Library. – Access mode : <http://legacy.www.nypl.org/research/chss/grd/resguides/biography/print.html>, free. – The name of the screen.
 15. Electronic databases in our reading room [Electronic resource] // British Library. – Access mode : <http://www.bl.uk/eresources/main.shtml>, free. – The name of the screen.
 16. Genealogy: reference sources [Electronic resource] // British Library. – Access mode : <http://www.bl.uk/reshelp/findhelprestype/refworks/genealogyref/genealogy.html>, free. – The name of the screen.
 17. Electronic databases – title list B: Available in the Library's Reading Rooms [Electronic resource] // British Library. – Access mode : <http://www.bl.uk/eresources/dbstptitles/eresourcesb.html#B>, free. – The name of the screen.
 18. Открытие информационной сети «Русского биографического отдела» [интервью проф. К. Заура радиостанции «Эхо Москвы», 11.04.2000] [Электронный ресурс] // Эхо Москвы. – Режим доступа : <http://echo.msk.ru/guests/421/>, свободный. – Название с экрана.
 19. Biographical Resources [Electronic resource] // The New York Public Library. – Access mode : <http://legacy.www.nypl.org/research/chss/grd/resguides/biography/print.html>, free. – The name of the screen.
 20. Biography & Genealogy Master Index (BGMI) [database on-line]. – Provo, UT, USA, The Generations Network, Inc., 2009.
 21. About Biography & Genealogy Master Index (BGMI) [Electronic resource] // Ancestry. Access mode : <http://search.ancestry.com/search/db.aspx?dbid=4394>, free. – The name of the screen.
 22. Библиографическая продукция РГБ (с 1992 г.) [Электронный ресурс] : ежегодно обновляемый указатель / ред.-сост. Г. Л. Левин. – М., 2006–2011. – 41 с. // Рос. гос. б-ка. – Режим доступа : <http://rsl.ru/datadocs/bibliorgb.pdf>, свободный. – Название с экрана.
 23. Сотрудники Российской государственной библиотеки. Московский публичный и Румянцевский музеи, 1862–1917 : биобиблиогр. Словарь / сост. Л. М. Коваль, А. В. Теплицкая. – М. : Пашков дом, 2003. – 222 с.

24. Библиотечная энциклопедия / Рос. гос. б-ка. – М.: Пашков дом, 2007. – 130 с. : илл.

25. Институт генеалогических исследований [Электронный ресурс] // Рос. нац. б-ка. – Режим доступа: <http://www.nlr.ru/nlr/div/genealogy/>, свободный. – Название с экрана.

26. План научно-исследовательской, научно-методической и научно-организационной работы Российской национальной библиотеки на 2011 год. Раздел VI. Исследования по генеалогии и истории семей. – СПб, 2011. – 31 с. [Электронный ресурс]. // Рос. нац. б-ка. – Режим доступа: http://www.nlr.ru/nlr/docs/plan_nir_2011.pdf. – Название с экрана.

27. Новости генеалогии [Электронный ресурс] // Петербургский генеалогический портал. – Режим доступа: <http://www.petergen.com/> – Название с экрана.

28. Мурзанов Н. А. Словарь русских сенаторов. 1711–1917 гг. : матер. для биографий / Н. А. Мурзанов ; изд. подготовил Д. Н. Шилов. – СПб : Дмитрий Буланин, 2011. – 735 с., [16] л. ил., портр.

29. Кузьмин Ю. А. Российская императорская фамилия (1797–1917) : биобиблиогр. справочник / Ю. А. Кузьмин. – Изд. 2-е, доп. и испр. – СПб : Дмитрий Буланин, 2011. – 439 с.

30. Сотрудники Российской национальной библиотеки – деятели науки и культуры : биогр. Словарь / редкол. Л. А. Шилов (гл. ред.) и др. – СПб, 1995–2003. – Т. 1–3.

31. Руководители и сотрудники Библиотеки РАН XVIII–XIX вв. [Электронный ресурс] : биогр. справочник // Летопись Б-ки Рос. Акад. наук / сост. : Н. Н. Елкина, В. В. Рубцов. – СПб, 2003. – Режим доступа: http://www.rasl.ru/library/personal18_19/php – Название с экрана.

32. Колпакова Н. В. Руководители и сотрудники библиотеки РАН XVIII–XIX вв. / Н. В. Колпакова, Н. Н. Елкина, В. В. Рубцов. – СПб : BODLib, 2006. – 55 с.

33. Сотрудники библиотеки 18–19 веков (о проекте). [Электронный ресурс] // Библиотека Академии наук. – Режим доступа: http://www.rasl.ru/library/personal18_19.php – Название с экрана.

34. Сапегияна: книжное собрание рода Сапег [Электронный ресурс] = Сапегияна: книгазбор роду Сапегаў / Нац. б-ка Беларуси, Рос. нац. б-ка ; сост. : Л. Г. Кирюхина, К. В. Суша. – Минск : НББ, 2011. – 1 электр. оптический диск (DVD-ROM). – 1,1 Гб.

35. Электронные издания за 2011 г. [Электронный ресурс] // Интернет-портал Национальной библиотеки Беларуси. – Режим доступа: <http://www.nlb.by/portal/page/portal/index/content?lang=ru&classId=2A54CADADA8341AB8126-BA64C2606B4F> – Название с экрана.

36. Библиотека Хрептовичей [Электронный ресурс] / Нац. б-ка Беларуси, Нац. б-ка Украины им. В. И. Вернадского ; сост. : Л. Г. Кирюхина, Л. А. Дубровина. – Минск : НББ, 2010. – 1 электр. оптический диск (DVD-ROM). – 1 Гб.

37. Электронные издания за 2009–2010 гг. [Электронный ресурс] // Интернет-портал Национальной библиотеки Беларуси. – Режим доступа : <http://www.nlb.by/portal/page/portal/index/content?lang=ru&classId=4D885812718F49F9970BCD3B620200FD>, свободный. – Название с экрана.

38. «Не пакідайце ж мовы нашай беларускай...» [Электронны рэсурс] : да 170-годдзя з дня нараджэння Францішка Багушэвіча, 1840–1900 / Нац. б-ка Беларусі ; скл. : Л. Г. Гушчынская і ін. – Мінск : НББ, 2009. – 1 электр. аптычны дыск (DVD-ROM). – 1 Гб.

39. Электронные издания за 2009–2010 гг. [Электронный ресурс] // Интернет-портал Национальной библиотеки Беларуси. – Режим доступа : <http://www.nlb.by/portal/page/portal/index/content?lang=ru&classId=58543C37897347389BFCEA7C4BAC5A8A>, свободный. – Название с экрана.

40. Паэт красы і гармоніі [Электронны рэсурс] : да 120-годдзя з дня нараджэння Максіма Багдановіча (1891?1917) / Нац. б-ка Беларусі, Літ. музей М. Багдановіча ; скл. : Л. Г. Гушчынская [і ін.]. – Мінск : НББ, 2011. – 1 электр. аптычны дыск (DVD-ROM). – 1,3 Гб.

41. Электронные издания за 2011 г. [Электронный ресурс] // Интернет-портал Национальной библиотеки Беларуси. – Режим доступа : <http://www.nlb.by/portal/page/portal/index/content?lang=ru&classId=6424485FDEAC432EA910-BB12962BA826>, свободный. – Название с экрана.

42. Спадчына акадэміка Яўхіма Карскага: да 150-годдзя з дня нараджэння [Электронны рэсурс] / скл. : В. У. Скалабан, К. В. Суша. – Мінск : НББ, 2010. – 1 электр. аптычны дыск (CD-ROM). – 1,5 Гб.

43. Электронные издания за 2009–2010 гг. [Электронный ресурс] // Интернет-портал Национальной библиотеки Беларуси. – Режим доступа: <http://portal.nlb.by/portal/page/portal/index/content?lang=ru&classId=8D3DE5D581E243F984-D4FF6DCD6C696D>, свободный. – Название с экрана.

Валентина Петрикова,

доцент Харківської державної академії дизайну і мистецтв,
канд. іст. наук

БІОГРАФІЧНА ТРАДИЦІЯ В ІСТОРІЇ ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Проведено співставлення і аналіз історичних фактів формування інформаційного простору України через сучасну концепцію персоналізації культури в її ідентифікаційному контексті. Акцентовано увагу на домінуючому складнику інформаційного комунікаційного простору – наукових комунікаціях, які організаційно в Україні пов'язані з історією Академії наук, її науковою біографістикою.

Ключові слова: інформаційне суспільство, інформаційний простір, персоналізація, біографічна традиція, наукова біографістика, соціокультурна ідентичність, національна ідентичність, інтелектуальна культура.

Інформаційний простір сучасної України як тема наукового дослідження є привабливою для науковців через легітимність емпіричної бази досліджень, можливість прогнозувати масштабність цивілізаційних змін в суспільстві та створювати моделі розвитку інформаційного суспільства з національними ідентифікуючими ознаками. Запорукою незаперечної актуальності досліджень є наявність в світовій науці теорій інформаційного суспільства в різних галузевих спрямуваннях, на які посилаються і які цитуються вітчизняними дослідниками. Аргументованість цих теорій базується на засадах визнаності та апробованості їх у країнах західної технократичної культури. Використання таких теорій для української дійсності не є протиріччям щодо загальноновизнаних методологічних принципів процесу пізнання. Такий контекст тематики досліджень, що стосуються інформаційного суспільства в Україні, органічно позиціонує вітчизняну науку в світових комунікаціях, адаптуючи, перш за все, емпіричну частину досліджень до теоретичних вимірів сучасного світу, означеного своїми динамічними зрушеннями в бік глобалізованої цивілізації.

Однак, у світовому теоретичному надбанні інформаційного суспільства констатується наявність різнобіжностей не тільки в самому трактуванні нового поняття «інформаційне суспільство» в історії світового культурогенезу, але також і визначення сутнісних ознак нової епохи,

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
поділивши науковий світ на дві протилежності – космополітів та фундаменталістів [1; 2]. У межах протилежних наукових концепцій сутності інформаційного суспільства як всесвітнього явища, привертає увагу, з точки зору методології українознавчих студій, концепція індивідуалізації особистості в новому суспільстві через ціннісну орієнтацію універсуму на кожний індивід, кожну людину. В межах концепції формується принцип побудови нового суспільства – «персоналізація».

Персоналізація присутня в сучасному суспільстві в усіх сферах діяльності людини. Більше того, персоналізація стає соціальною новацією, виходячи за межі методології і методики наукової діяльності, і виявляється в зміні системи цінностей відносно індивіду в історичному, буденному сьогоденні та майбутньому глобальному. За таким тлумаченням ознака персоналізації запобігає руйнуванню історичної моделі культури, яка ідентифікується як «національна» або «класична» і яка вступає в протиріччя з «цивілізаційною» культурою через можливість трансформації. Класична культура, як наслідок культурогенезу нації, присутня в інформаційному просторі сьогодення на правах фактору сталості, що запобігає трансформації національної культури в явище суто цивілізаційно-уніфіковане, без ціннісних етнічних ознак. Ідеальним явищем у процесі моделювання національного інформаційного простору є урівноваження національного та цивілізаційного [3, с. 156].

Національна культура з точки зору її історичної сталості завжди тяжіла до персоналізації. Домінування цього важливого принципу позначилось в епоху європейської культури Нового часу, особливо – в епоху Просвітництва. В ідейно-світоглядних концепціях епохи ознака «персоналії» була пов'язана з формуванням інтелектуальної культури націй, оскільки в суспільстві формувались нові ціннісні орієнтири відносно місця та призначення науки [4]. Така позиція відносно ролі індивідуалізованої інтелектуальної діяльності співпадає з точкою зору істориків, які досліджують історіографічні проблеми, що стосуються зародження теорії біографії в європейській науці [5]. Поєднання філософії інформаційного суспільства з суто галузевими дослідженнями наукової біографістики дає можливість поширити значимість останнього, в межах напряму суто історичної науки, до рівня методології українознавства, особливо щодо концепції національного образу інформаційного простору в сучасному глобалізаційному світоустрої [6].

Еволюція біографічної традиції в інтелектуальну біографію наукових комунікацій в епоху Просвітництва співпала з оформленням національних культур в Європі в їх модельній статичній цілісності. Персона (індивід) в

умовах національного соціуму отримує функціональне призначення «творця історії» через відносини взаємозв'язку з історією та взаємовпливу на історію [5, с. 30]. Домінуючий складник науки в національній культурі визначила індивідуальність вченого запорукою удосконалення та модернізації суспільства в напрямі науково-технічного прогресу. Наука стає виключно біографічною, оскільки індивідуальність вченого забезпечує створення нового знання, володіння цією інтелектуальною власністю, ідентифікацію себе в наукових комунікаціях, виконуючи культуротрансляючу функцію. Саме з епохи Просвітництва зберігається елітарність наукового знання в його ціннісному еквіваленті культурного образника нації. Персона вченого стає носієм інформації вищої ціннісної орієнтації, тим самим закладаючи підґрунтя для сучасного інформаційного суспільства як довшеної форми інтелектуальної культури на цьому етапі цивілізаційного розвитку.

Повертаючись до історії культури Нового часу, в якому домінувала інтелектуальна культура, слід звернути увагу на два взаємопов'язані явища в науковому просторі. З одного боку, розпочалась організація академій наук в Європі, з іншого – персоналізація інтелектуальної діяльності в межах академічних інститутів етнічних держав. За узагальнюючим висновком відносно своєрідності культурогенезу в епоху Нового часу, в Європі в XVII – XIX ст. уточнюються етнонаціональні особливості науки в державних формуваннях, які допомагають сформувати системне бачення відносно ролі біографічного компонента наукових комунікацій в знанні про націю. Стосовно України – це біографічний літопис українознавства.

Україна в історії формування інтелектуальної культури має свої виміри, позначені історією державотворення. Факти історії зумовили «запізніле» входження України в процес інтелектуалізації науки. Якщо у Франції Паризька академія наук була заснована у 1666 р., то Українська академія наук (УАН) – у 1918 р. Історичне відставання України в інституціональному структуруванні науки не є фактом викриття недосконалості етнічної інтелектуальної культури. Навпаки, формування інтелектуальної культури в Україні відзначено своєю локальністю. Етнічні особливості інтелектуальної культури в межах класичної культури формувались Україною (Малоросією) в державному просторі іншого титульного етносу. Ці особливості позначились, по-перше, на виборі персоналій – творців національної культури, по-друге, – на змістовних ознаках знання, яке на початку XX ст. вже визначилось через поняття «українознавство», пройшовши етап «малоросієки». Тому біографістика української інтелектуальної культури більш глибинне історичне поняття, ніж

інституціоналізація цієї культури. Персоналізація української культури передувала появі національних інститутів інтелектуальної культури, організація яких реалізувалась тільки в межах новоутвореної держави в 1917 році. За влучним виразом академіка УАН Сергія Єфремова, що досліджував історію українського письменства, період, який передував формуванню академічних організаційних основ української науки, був визначений автором як «оборонний» [7, с. 16]. Біографічна традиція в усьому комплексі українознавства виконувала «оборонні» завдання, якщо узагальнити з точки зору історії наукознавства в Україні функціональне призначення інтелектуальної культури в межах ознак її етнічної приналежності.

Вже за часів створення УАН ідею про значимість біографічної традиції в наукових розвідках та її світоглядний характер відносно ідеологізації наукового знання визначив перший Голова-президент УАН, академік В. І. Вернадський. В його щоденникових записах від 2 листопада 1919 року знаходимо цілу низку опосередкованих міркувань щодо значимості наукової біографістики відносно постаті Г. С. Сковороди в науковому доробку нації: «Днем на заседании Украинского научного историко-философского общества, посвященном Сковороде. Маса народа, внимательно слушающего... Фигура Сковороды выступает очень ярко... И действительно – удивительно интересна эта большая философско-религиозная работа мысли в обстановке слагающегося крепостничества, старых отголосков казачества. Философ – странствующий ссыльный учитель, человек, который жил как мудрец... Начинает и здесь становится ясным и скрытое, и неизвестное. Откроется новое, как и в искусстве! Великая нация начинает себя осознавать» [8, с. 193].

На перший погляд висловлювання В. І. Вернадського є аксіоматично зрозумілими, що не підлягають обговоренню і, тим більш, не потребують аргументації. Але, враховуючи складність історичної ситуації, першорядність політичних завдань в соціумі 1917–1920 рр., масову революційну свідомість в усіх сферах розбудови нового суспільства, то такий акцент на роль індивіда з далекого минулого, зроблений вченим, тільки підкреслював елітарність мислення В. І. Вернадського відносно національних завдань науки. Поспіль, у 1920 р., в статті, написаній з приводу смерті колеги по Таврійському університету, професора Г. Ф. Морозова, В. І. Вернадський акцентує увагу на розбудовчій ролі науковців у культурі нації: «Каждая такая смерть заставляет нас осознавать ответственность, лежащую на оставшихся. Надо смыкать ряды, еще интенсивнее продолжать культурную работу, ибо по этому пути...

для нас спасение от наступающего одичания и варварства» [9, с. 108].

В. І. Вернадський, з урахуванням його освіченості і статусу вченого, володів мисленням планетарного масштабу. Глобальність його думки відносно значимості науковця в світі культури робить постать вченого сучасником і активним творцем оригінальної теорії інформаційного суспільства в напрямі його персоніфікації та ціннісних орієнтирів інформації. Думки вченого як представника слов'янської культури співзвучні з працями adeptів західної наукової школи – Д. Белла, О. Тоффлера, М. Кастельса, И. Масуди, М. Пората, Е. Гідденса. Із наведеного переліку теоретиків інформаційного суспільства другої половини ХХ ст. ніхто не займався феноменом персоналії як соціокультурним чинником інформаційного суспільства. Переважають в цих теоріях економічні, політичні, прагматичні парадигми. Основою структурування парадигм є раціоналізм, як винахід епохи Просвітництва в Європі. Доречно визнати концептуальні погляди В. І. Вернадського суто слов'янським виміром принципу персоналізації інформаційного простору з позицій приналежності слов'янської культури до типу, що означений американським соціологом слов'янського походження П. Сорокіним, як тип культури духовно-ціннісної орієнтації [10]. Тому біографічна традиція як ототожнення сучасної персоналізації в слов'янській науці має ще й окрас сакральності.

Висловлювання В. І. Вернадського ще більш тяжіють до сформованої теоретичної концепції вченого, якщо розглядати їх з позицій соціології інформаційного суспільства ХХІ ст. Ентоні Гідденс в своїй соціологічній концепції сучасного суспільства вважає, що всі держави світу за функціональним призначенням є інформаційні суспільства в історії людства. Запорукою існування сучасного інформаційного середовища є раціональна модернізація історичних форм державності. За умов культурогенезу модернізація суспільства виявляється через процес постійної рефлексії. Тобто, з точки зору теорії рефлексивної модернізації Е. Гідденса, з моменту свого зародження національні держави вже є інформаційними суспільствами, особливість яких полягає у високому ступені інтеграції її адміністративних функцій, що, в свою чергу, потребує високого рівня інформаційного забезпечення [1, с. 286]. Національні держави як тип нового суспільства в Європі почали формуватись з ХVІІ ст.

Такий підхід спростовує дискусійність питання про входження України в інформаційне суспільство ХХІ ст. За теорією рефлексивної модернізації Е. Гідденса, історія державного оформлення української нації і є історією початку формування в ній інформаційного суспільства, у витоках якого чітко окреслюється біографічна традиція.

Співставляючи умови, в яких повинна проходити модернізація суспільства, від його найпростіших форм до рівня національної держави, та історію біографічної традиції за потребами українського етносу, слід констатувати, що задовго до оформлення національної держави представники наукової еліти активно включились у процес раціонального використання інформації на потребу інтелектуальної культури майбутньої державності України [5]. В когорті носіїв інтелектуальної культури «оборонного» періоду виділяється своєю інформаційною культурою М. С. Грушевський. Наукові новачії вченого були означені тенденціями культурної динаміки етнічної спільноти, через можливість дослідження інформаційного масива документованих джерел про етнос. Наукова праця М. С. Грушевського припала на другий період подвоєння письмової інформації в світовому суспільстві за умов його модернізації. Хронологічно цей період припадає на межі ХІХ–ХХ ст. Праці М. С. Грушевського є взірцем детально проведеного аналізу означеного історією культурно-письмового та словесного надбання в єдину систему наукового знання в гуманітарному циклі українознавства. Опосередковано вчений ще на рубежі ХІХ–ХХ ст. зазирнув в інформаційно насичений світ науки.

Американський соціолог О. Тоффлер означив взаємодію індивіда з розвоєм інформації в 1970 р. як «шок майбутнього» [11]. Надмірність інформації неминуче призводить до поверховості: спочатку процесу сприйняття інформації, потім, можливо, і мислення. Під навалою інформації людина, стверджує вчений, або стає поверхово обізнаною, або ерудитом.

Наукова біографістика постаті М. С. Грушевського дозволяє оцінити творчу працю вченого не тільки як ерудита, а й довершеного аналітика, який уже в свій час використовував практично всі сучасні методи інформаційної діяльності переважно на інтуїтивному рівні пізнання в процесі роботи над системним дослідженням з історії України. Саме ознака енциклопедичної ерудованості робить М. С. Грушевського сучасником в інформаційному суспільстві сьогодення. Досліджуючи тезу О. Тоффлера відносно факту становлення особистості «нового типу», що інформаційно адаптована в ХХІ столітті до мережевих інформаційних комунікацій, слід звернути увагу на гіпотетичність таких висновків, що не спираються на факти історії культури як світової спільноти, так і локальних етнічних формувань. Сама біографічна традиція в світовому наукознавстві і виникає з метою опису визначеності постаті, визнання своєрідності її діяльності і мислення, приналежності до нового, інноваційного типу процесу пізнання в конкретному історичному середовищі.

При розміркованні далі відносно ознак індивіду «нового типу» напрошується певне зіставлення. За О. Тоффлером особистість XXI ст. природньо адаптована до інформаційних процесів, має можливість адекватно сприймати отриману інформацію, виявляє настроєність до використання її в своїй діяльності. Змістовність цих ознак можливо продукувати на всі історико-культурні епохи, в яких існували національно-етнічні формування, де інформація відігравала роль упорядника їх досконалості, а населення було орієнтовано на використання інформації, перетворення її за соціальними потребами. Такі розмірковування присутні в наукових концепціях О. Шпенглера, А. Тойнбі, Е. Гідденса, Г. Шиллера. За О. Тоффлером М. С. Грушевський і є особистістю нового типу, виникнення та існування якої в кожний історичний період обумовлений процесами культуротворчості етносу. Безумовно є очевидним, що ступінь інформатизації суспільства в кожний окремий історичний період відрізняється, і в XXI ст. є ознакою суто вирішальною, в чому і виявляється шокованість людства перед інформаційною епохою знань.

Культуротворчість базується на об'єктивних тенденціях засвоєння історичного минулого, тобто інформації як культуротрансляючого феномену, осмислення її в адекватному потребам соціуму форматі, використання та перетворення в нову інформаційну константу. Все це усвідомлюється кожним індивідом свого часу. Але тільки лідери епохи спроможні суттєво змінювати інформаційний простір, перетворюючи його на світоглядні орієнтири суспільства. Таким був М. С. Грушевський, що і доводить його наукова біографістика.

Праці М. С. Грушевського є взірцем детально проведеного аналізу інформаційного масиву культурного надбання українського етносу. Науковий аналіз вченого був адаптований до потреб національної ідентифікації українського етносу, що і визначило появу концептуальної праці «Історія України-Руси». Неможливо навіть припустити поверховість мислення вченого через неспроможність оволодіння всім масивом інформації. Сам М. С. Грушевський зазначав, що при написанні «Історії України-Руси» головну масу праці і часу «... мені довелося віддавати роботі над історичним матеріалом, архівним студіям, видавничій праці, обробленні курсу історії України» [12, с. 28].

Складно також визначити персону вченого як «ерудит» через масштабність історичної постаті. Новаційне мислення М. С. Грушевського в тому і полягає, що вчений логічно і чітко визначив свої орієнтири в інформаційному просторі свого часу, класифікував цільове призначення кожного типу документа та історичного факту в процесі створення системного знання про Україну.

В такому ж контексті слід розглядати іншу історичну працю М. С. Грушевського – «Історія української літератури». Сам вчений кваліфікував свою наукову розвідку як «огляд». Всі блоки інформаційної культури за сучасною теоретичною моделлю були апробовані вченим і в сукупності склали його системне бачення літературної творчості народу в контексті його культурного життя, що констатовано самим автором в «Передньому слові» виданої праці: «Я ні на хвилину не переставав слідити за її новинами, поступами в її обробленні, багато віддавав часу реферуванню, критиці, бібліографії української і світової літератури та добирав головніший матеріал для своєї підручної бібліотеки» [12, с. 38]. М. С. Грушевський стилістикою мови початку XX ст. формулює завдання своєї праці в межах сучасного, бажаного для всіх науковців, аналітично-прогностичного огляду в межах концептографічного обслуговування науки XXI ст.: «... бажаю сею працею увести й інших в круг помічень своїх власних і чужих, дослідів і студій над розвоєм нашого духовного життя...» [12, с. 38].

Співставлення між історією і сучасністю з її ознакою глобалізації, навіть, за таким штучним питанням щодо поняття «персоналії», не завжди на користь історії. Історичний простір розглядається переважно як суто статичний простір. Так вважають представники від кібернетики. Сучасність формує свої погляди на минувшину, які в своїй більшості є скептичними. Але така тенденція притаманна лише носіям «поп-науки» в контексті масової культури, які претендують на статус ідеологів інформаційного суспільства. Без ретельного дослідження емпіричного надбання, що передувало формуванню сучасного інформаційного простору, всі теорії відносно нового типу суспільства стають догматичними. В Україні емпіричне сьогодні переважає в науковому осмисленні інформаційного простору. Вибір акцентів в інформаційному розвитку сучасної України передбачає урахування всього надбання, що позиціонується як інформаційна інтелектуальна культура [13]. Через біографічний складник інтелектуальної культури можливо зрозуміти історичні особливості формування національного простору та визначити тенденції його розвитку, уникнувши негативних наслідків сучасної уніфікації. Біографічна традиція в контексті теорії інформаційного суспільства надасть ті історичні факти, які сформулюють особливості національного інформаційного простору. Доречним в цьому дослідницькому арсеналі є звернення уваги на особливості інформаційної культури визначних ерудитів (за О. Тоффлером) української науки періоду її організаційного оформлення в УАН академіків В. І. Вернадського, С. О. Єфремова, П. А. Тутковського,

Список використаних джерел

1. *Уэбстер Фрэнк*. Теории информационного общества / Фрэнк Уэбстер; Пер. с англ. М. В. Арапова; под ред. Е. Л. Варгановой. – М. : Аспект Пресс, 2004. – 400 с.
2. *Гідденс Ентоні*. Нестримний світ : Як глобалізація перетворює наше життя / Ентоні Гідденс. – К. : Альтерпрес, 2004. – 100 с.
3. *Миронов В. В.* Философия и метаморфозы культуры : Монография / В. В. Миронов. – М. : Современные тетради, 2005. – 424 с.
4. *Самардак М. М.* Філософія науки : напрями, теми, концепції. навч. посіб. / М. М. Самардак. – К. : Вид. Парапан, 2011. – 204 с.
5. *Чишко В. С.* Біографічна традиція та наукова біографія в історії і сучасності України : наук. видання / В. С. Чишко. – К., 1996. – 238 с.
6. *Петрикова В.* Національний образ інформаційного простору в сучасному глобалізаційному світоустрої / В. Петрикова // Українознавчий альманах. Вип. 1 : Український образ світу: особливості у світовому контексті. – К., 2009. – С. 206–209.
7. *Єфремов С.* Історія українського письменства / С. Єфремов. – К. : Феміна, 1995. – 685 с.
8. Історія Академії наук України. 1918–1923. Документи і матеріали. – К. : Наукова думка, 1993. – 575 с.
9. *Филимонов С. Б.* Интеллигенция в Крыму (1917–1920) : Поиски и находки источниковедца / С. Б. Филимонов. – Симферополь : Издат. дом «ЧерноморПРЕСС», 2006. – 230 с.
10. *Сорокин П. А.* Социальная и культурная динамика / П. А. Сорокин. – СПб, 2000. – С. 21.
11. *Тоффлер О.* Футурошок / О. Тоффлер; пер. с англ. – СПб, 1997. – 464 с.
12. *Грушевський М. С.* Історія української літератури // М. С. Грушевський. – В 6 т. – Кн. 9. – Т. 1. – К., 1993. – 392 с.
13. *Дубас О. П.* Інформаційний розвиток сучасної України у світовому контексті : монографія / О. П. Дубас. – К. : Генеза, 2004. – 208 с.

Надія ЛюбоVECЬ,

старш. наук. співроб. НБУВ,
канд. іст. наук

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ МЕМУАРИСТИКИ ГАЛИЧИНИ В КІНЦІ ХІХ – ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ ХХ ст.

У статті розглянуто основні тенденції розвитку мемуаристики Галичини в кінці ХІХ – першій третині ХХ ст. як культурно-історичного явища. Зазначено, що вона розвивалася у двох площинах: теоретичній та практичній і була представлена такими жанрами як автобіографії, спогади, які в Галичині часто називалися «спомини», щоденники, подорожні нотатки (часто носили форму «Листів з ...»). В цілому, мемуари Галичини були частиною культурно-гуманітарного та літературного простору всієї України.

Ключові слова: мемуаристика, жанри мемуарів, Галичина, культурно-історичне явище.

У процесі поширення національної свідомості між Східною і Західною Україною спостерігалися важливі відмінності. На Лівобережжі зберігали силу традиції козаччини, гетьманщини, українська автономія. В Західній Україні (яка історично включала в себе Галичину, Буковину і Закарпаття, які протягом кінця ХVІІІ – на початку ХХ ст. входили до складу Австрійської імперії (з 1867 р. – Австро-Угорщини) національно-культурна діяльність наштовхувалася на опір малоосвіченого населення та консерватизм частини греко-католицької церкви. Проте, тут не відбувалося драматичних відступів, і зростання національної свідомості з часом ставало все відчутнішим. Особливістю західноукраїнського відродження також було те, що в Галичині, Буковині і Закарпатті воно почалося раніше. Провідною соціальною силою національного відродження виступала прогресивна частина українського духовенства та національна інтелігенція.

Ми ставимо завдання розглянути процес національного відродження в Галичині як частині західноукраїнських земель через призму мемуарної літератури¹, яка є одним із важливих чинників духовного самовираження нації. Це дозволить глибше простежити розвиток громадської думки, суспільного життя, пізнати внутрішній світ людини означеного періоду. Спогади – це перш за все суб'єктивний погляд на суспільно-політичні,

¹ Терміни «мемуари, спогади і спомини» ми вживаємо як ідентичні.

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34 економічні, духовно-культурні проблеми життя як окремої особи, так і нації загалом. В умовах, коли нація не має своєї державності, цей погляд є завжди опозиційними до офіційної ідеології. Тому вивчення мемуарного пласту дозволяє висвітлити ті чи інші факти, обставини, вчинки окремих осіб та спільноти загалом, які привели до загальних або ж особистісних людських драм.

Аналіз сучасного стану наукового розроблення проблеми дає підстави говорити про відсутність серйозних монографічних досліджень. Тим не менше, в останні роки вийшло немало статей, присвячених окремим аспектам розвитку галицької мемуаристики [1, с. 8–13].

Мемуаристика Галичини в означений період розвивалася у двох площинах: теоретичній та практичній. Щодо теоретичних напрацювань, то першими дослідниками вітчизняної спогадової літератури були вчені-історики, бібліографи та літературознавці: Іван Калинович, Осип Назарук, Іван Кревецький, Іван Крип'якевич, Іван Огієнко, Вячеслав Заїкин², Володимир Дорошенко, Андрій Чайковський³, Ілля Чайковський, Ілько Борщак, Дмитро Дорошенко, Олександр Барвінський та ін. Цікавим фактом є те, що зазвичай всі дослідники, які займалися проблемою української мемуаристики, були і авторами спогадів.

Найбільший доробок у питаннях вивчення мемуарного жанру належить Івану Кревецькому. Він писав про розвиток вітчизняної спогадової літератури, її місце в світовій мемуаристиці, про теоретичні ознаки цього жанру та їх класифікацію. В контексті розроблення теоретико-методологічних засад мемуаристики важливим став вихід книги Кревецького «Українська мемуаристика» та спільної праці І. Кревецького

² *Заїкин Вячеслав Михайлович* (1896–1941) – історик. Навчався на юрид. (1918) та історико-філол. (1919) ф-тах Харків. ун-ту. 1922 р. нелегально емігрував до Польщі, де викладав на Вищих курсах українознавства у Варшаві, з 1926 р. – на богословському ф-ті Варшавського ун-ту. Одночасно друкував свої наукові праці в часописах «Нова Зоря», «Богословія», «Записки Чина св. Василя Великого», «Дзвони» (Львів) та ін. 1937 р. переїхав до Львова, працював науковим співробітником Інституту соціальної та економічної історії Львівського ун-ту, професором Львівського політехнічного ін-ту. 1940 р. заарештований органами радянської влади і 1941 р. розстріляний у Чернігові за вироком воєнного трибуналу.

³ *Чайковський Андрій Якович* (15.05.1857–2.06.1935) – український письменник, адвокат, громадський діяч. Член Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО), один з перших керівників оборони Львова від нападу польсько-шляхетських легіонів, активний діяч ЗУНР.

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34 та О. Назарука «Як писати мемуари. Пояснення і практичні вказівки». У своїй праці І. Кревецький відносить до кола мемуарних джерел літописи, хроніки, записки, спогади, автобіографії та приватне листування. На його думку, ці джерела є навіть більш важливими для історика чим матеріальні пам'ятки (матеріальні останки), бо це «... мертві цеглини, тоді як писанні передання – свідоцтва живих людей» [6, с. 9]. І. Кревецький звернув увагу на незначну увагу до написання мемуарів українцями (як видатними діячами, так і пересічними громадянами) у порівнянні, наприклад, з поляками, росіянами, євреями, що, на його переконання, привело до бідності вітчизняних джерел найвидатніших періодів історії України. Будучи державником, Іван Кревецький виділив основні етапи мемуаристики залежно від існування української держави, а саме: княжа доба; козацька Україна (XVII–XVIII ст.); національно-культурне та суспільно-політичне відродження XIX ст.; XX ст. [6, с. 10–19]. Він розумів значення мемуарів не тільки як історичного джерела, але й зауважував, що вони становлять важливий національно-виховний чинник, який підтримує національну традицію та зміцнює національну свідомість, також підкреслював, що «... кожда записка, кождий спомин – се свідоцтво життя й діяльності людини на сьому світі – триваліші від криці» [6, с. 19–20]. Спільно з Осипом Назаруком, І. Кревецький підготував і детальні методичні рекомендації, як писати мемуари, оскільки тільки вони «... можуть бути фундаментом до написання правдиво-народної історії» [6, с. 26]. Важливе місце науковці (І. Кревецький, О. Назарук, В. Заїкин, А. Чайковський, Д. Дорошенко, Б. Кравців) приділяли питанням суспільного значення мемуарів, що було особливо актуальним у період національного відродження на західних землях. І. Кревецький та В. Заїкин висловлювали одностайну думку, що XIX ст. було бідним на мемуарні твори (як з точки зору авторів, так і за змістом), пояснюючи цей факт соціальним і національним гнобленням українського народу, відсутністю національно свідомої інтелігенції та національної держави. Розуміючи важливе значення мемуаристики у справі виховання національно свідомої молоді та формування національної свідомості, О. Назаруком та І. Кревецьким було розроблено детальні поради, як працювати над мемуарами. Зазначали, що потрібно «... писання мемуарів починати від автобіографії», писати якнай докладніше, «за свіжої пам'яті», якщо немає можливості описати все, то треба зробити опис: «... писати просто, короткими реченнями». Цими проблемами переймався також Андрій Чайковський, який зокрема твердив, що «... ніякий українець не повинен забирати з собою у могилу того, що знає, що він пережив, а що може мати загальний інтерес, хоч би із малої закутини нашої землі».

Такі спомини, вкупі з другими такими споминами, складатимуть хроніку-літопис минулого, і це буде важливим джерелом для будучого історика» [14, с. 44]. О. Назарук у своїх спогадах, говорячи про значення мемуарів у житті нації, роль дегресії⁴ у мемуарах, причину «ніколи не в'янучого інтересу до споминів», зазначав, що всякі спогади складаються «... з описів 1) помічень, 2) рефлексій (думок), 3) рішень і 4) ділань» хоча б однієї події, а також пропонувався план роботи над спогадами [8, с. 59].

Дмитро Дорошенко наголошував на важливості мемуарів та епістолярію для історії українського національного руху в умовах, коли Україна, особливо Наддніпрянська, не мала достатньої кількості своїх журналів і, як наслідок, багато подій суспільного значення були відомі лише невеликому колу людей, а для нового покоління залишалися й зовсім невідомими. Тому «мемуари й листування іноді служать трохи чи не одиноким джерелом для дослідження й висвітлення цілих періодів історії українського руху» [2, с. 139]. На його думку, основною проблемою українського суспільно-політичного та культурного життя було «слабо розвинуте почуття традиції, почуття свого генетичного зв'язку з працею попередніх поколінь», і якраз «... різні мемуари, спомини, записки, листи, все те, що передає від покоління до покоління живий спогад і традицію» [2, с. 142], відіграють величезне значення в збереженні пам'яті та досвіду попередніх поколінь.

Не менш важливим у справі розроблення теоретичних проблем мемуаристики був вихід перших бібліографічних покажчиків. Автори, як правило, в своїх оглядах давали характеристику загального стану мемуарної традиції та висловлювали своє бачення їх класифікації. До цієї справи залучились Д. Дорошенко, І. Калинович, Ілля Чайковський. Так, перший загальний історичний огляд української мемуаристики XII–XVIII ст. був зроблений Дмитром Дорошенко в «Огляді української історіографії» (Прага, 1923). До мемуарів він відносить «автобіографічні спомини, записки, дневники», виділяючи «... поруч дневників і записок приватного характеру... цілий ряд дневників урядового, офіційного характеру, це т. звані Діаріуші або Журнали, ведені в Військовій Генеральній Канцелярії за часів Скоропадського і Апостола» [3, с. 39]. Іван Калинович підготував два покажчики української мемуаристики окремих її періодів – «Наша мемуаристика (1900–1910)»⁵, де подав огляд української мемуаристики (публікації українською мовою) та «Українська мемуаристика 1914–1924 рр.

⁴ Дегресія – спад, зниження.

⁵ Надрукована у шостому номері журналу «Неділя» (Львів, 1911).

(Бібліографічний реєстр)». Як вказано в передмові до другої роботи, туди увійшли «... тільки важнючі мемуари (українські і українська), що появилися в 1914–1924 рр. як окремими виданнями, так і на сторінках журналів та часописів» [4, с. 145]. До мемуарної літератури він відносить спомини, записки, мандрівки, описи (які включали видання типу «Причинки до...», «З минулого...», «Слідами...»). В цілому, відзначав бідність української мемуаристики як з точки зору авторів, так і у змістовній частині у порівнянні з сусідами. Ілля Чайковський у передмові до свого видання зазначив, що подав окремо видані «... оригінальні спомини до 1945 р. ...», які дають «... загальний образ нашого надбання в цій ділянці, образ, розуміється, половинчастий, бо для повного треба б подати й споминальну літературу, поміщену у всіх періодичних та збірних виданнях, що нині неосягальне через винищення наших книгозбірень» [15, с. 63].

Подальше вивчення українських мемуарів було продовжено низкою статей провідних вчених у періодичних виданнях – «Стара Україна», «Літературно-науковий вісник» та ін. Спеціальний випуск (№ 9–10) журналу «Стара Україна» (Львів, 1924) було присвячено українській мемуаристиці XI–XX ст.⁶ Своїми напрацюваннями з читачем ділилися такі провідні українські вчені як Іван Кревецький, Іван Крип'якевич, Іван Огієнко, Ілля Борщак, Осип Назарук, Олександр Барвінський. Автори розглядають такі проблеми: класифікація мемуарів; критерії еволюції та основні етапи розвитку української мемуаристики; жанрові різновиди мемуарів; поняття «криптомемуари». Виділено основні історичні етапи української мемуаристики (розглядалися з позицій державницької історичної школи); розроблена система класифікації мемуарів в основу якої покладено форму відтворення події, форму викладу матеріалу автором спогадів та авторство мемуарів; виокремлено специфічні види мемуарів у різні історичні періоди (IX–XVII ст.) – так звані «криптомемуари»; визначена роль та значення мемуарів у становленні національної свідомості, історії українського національного руху і культури; наголошувалося на випадковості і несистематичності праці українського громадянства в цій царині, що пояснювалося відсутністю державності, національно свідомої інтелігенції та відчутною байдужістю суспільства до проблем національного історії.

Загалом всі дослідники сходилися на думці про суспільне значення мемуарів та відзначали, що в умовах національного відродження спогадова

⁶ Про це більш детально див. у статті автора [7].

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
література виходить за рамки літературної праці і стає явищем і чинником історико-культурного розвитку.

У практичній площині мемуаристика Галичини в зазначений період розвивалася в декількох площинах. З одного боку, в контексті підвищеного інтересу до публікації джерел української історії, розпочалася практика друкування давніх українських мемуарів, наприклад, в серії «Жерела до історії України-Руси»⁷, видання як окремими книгами спогадів сучасників, так і виникнення значної кількості періодичних видань, орієнтованих на публікації мемуарів.

Особливо багате на спогадові твори – перше десятиліття ХХ ст., що було спровоковано визвольними змаганнями 1917–21 рр. Тематичне спрямування мемуарної літератури, її жанрові різновиди були зумовлені як суспільно-історичним середовищем, так і соціальним статусом мемуаристів. Щодо останнього, – це були греко-католицькі священники, культурні та громадсько-політичні діячі, військові. Поділ досить умовний, оскільки, як правило, всі найбільш активні представники Галичини були як фахівцями в якійсь царині, так і активними діячами суспільного життя та дуже часто вихідцями із священницьких родин.

Серед мемуаристів-священиків слід назвати Олексу Пристая з його мемуарами «З Трускавця у світ хмародерів» (Львів, Нью-Йорк, 1933, 1935–1937. – Т. 1–4); Ф. Тарнавського (Канада) – «Спогади: Родинна хроніка Тарнавських...» (Торонто, 1981)⁸; Тита Войнаровського⁹ – автобіографія «Низка споминів з мого життя» (Нью-Йорк–Париж–Торонто, 1961); отця Павла Олійника – «Зошити» (Київ, 1995); Заклинського Олексія Онуфрійовича¹⁰ – «Записки Алексея Заклинського, приходника Старых Богородчань» (Львів, 1890); та спогади Шептицької Софії¹¹

⁷ Збірник документальних матеріалів з історії України XVI–XVIII ст., виданий Археографічною комісією НТШ у Львові (1895–1924 рр.). Видано «Дневник Якова Марковича. 1735–1740 рр.» (Л., 1913, Т. 22).

⁸ Повна назва: «Спогади: Родинна хроніка Тарнавських як причинок до історії церковних, священницьких, побутових, економічних і політичних відносин у Галичині в другій половині XIX сторіччя і в першій декаді ХХ сторіччя» (Торонто, 1981).

⁹ *Войнаровський-Столобут Тит Євген* (псевдонім: Данило Журавель; 16.02.1856–21.02.1938) – церковний та громадсько-політичний діяч.

¹⁰ *Заклинський Олексій Онуфрійович* (27.03.1819–26.03.1891) – греко-католицький священник, поет і композитор, депутат Галицького крайового сейму (1870–76) та австрійського парламенту (рейхстагу) (1873–79).

¹¹ *Шептицька Софія* (20.05.1837–14.04.1904) – письменниця, художниця, мати Митрополита Андрея Шептицького та Блаженного Климента Шептицького.

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
про свого сина – «Молодість і покликання о. Романа Шептицького»¹².

Всі священницькі мемуари, за винятком мемуарів про Андрея Шептицького, носили побутово-етнографічний характер, що було зумовлено наближенням священників саме до широких народних мас та безпосереднім їх контактом із повсякденним життям селян та городян. Мемуари о. Олекси Пристая¹³ «З Трускавця у світ мародерів» почали друкувати у Львівській газеті «Діло» в січні 1936 р., і вони вважалися галицьким бестселером. В Америці ж його мемуари витримали кілька видань. Багато років вони були забороненими у СРСР, оскільки автор висловлював сподівання про незалежну українську державу, та містили відверті характеристики соціалізму в Україні. Спогади містять опис Трускавця, Дрогобича, Стрия 70–80-х років XIX століття, побуту українського вчителства і духовенства та звичаїв селянства¹⁴, які були і залишаються живим, зрозумілим, а не легендарним свідченням про життя того часу.

Схожий, побутово-етнографічний характер мають і спогади о. Ф. Тарнавського, який в контексті спогадів про власну душпастирську працю на селі подав специфіку повсякденного життя духовенства (злидений побуд, опис одягу, помешкання, господарства, освітніх традицій, етику поведінки священнослужителів і членів їхніх родин), що також є важливим для розуміння обставин життя українського духовенства, яке на той час було частиною української еліти¹⁵. Значну кількість авторів мемуарів, які були священниками, можна пояснити більш високим рівнем грамотності та творчих навиків у духовенства порівняно із загальним рівнем мешканців краю. В цілому, священники-мемуаристи не лише змальовували життя навколо себе, але й детально передавали атмосферу в домівках священничих родин Галичини та виходили на рівень розуміння основних проблем українського суспільства. Зокрема, О. Пристай наголошував на малочисельності та недорозвиненості внутрішньої структури української еліти, що було наслідком колонізації Галичини. Трохи інший характер носять спогади Софії Шептицької про юнацькі роки сина, його навчання, покликання, обрання чину, посвячення у монахи і

¹² Книга була вперше опублікована 1965 р. в Канаді, згодом, 1987 р. – в Римі, і тільки 1994 р. вона опублікована в Україні.

¹³ *Пристай Олекса* (1863–1944) – греко-католицький священник. 1907 р. емігрував до Америки. Репринтне видання спогадів вийшло у Дрогобичі 2010 р.

¹⁴ Більш детально про мемуари О. Пристая дивись у статті О. Баран [1].

¹⁵ Більш детально про мемуари, які містять інформацію з історії повсякденного життя Галичини у 1914–1918 рр., вміщено у статті І. Я. Петрій [9].

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
першу Службу Богу вже як отця Андрія. Ці спогади дають відповідь на питання, що змусило молодого графа Романа відмовитися від світського життя та присвятити себе служінню Церкві та українському народові.

Наступним великим блоком спогадової літератури є так звана літературна мемуаристика, представлена творами письменників, композиторів та інших діячів культури. Зокрема, Богдана Лепкого¹⁶, Ореста Петрійчука¹⁷, Валерії О'Коннор-Вілінської¹⁸, Олени Кисілевської¹⁹, Кліма Поліщука²⁰, Михайла Рудницького²¹, Осипа Назарука²², Іванни Блажкевич²³, Романа Купчинського²⁴, композитора Анатолія Вахнянина²⁵ та

¹⁶ *Лепкий Богдан Сильвестрович* (4.11.1872–1941) – поет, прозаїк, критик, видавець, перекладач, історик літератури, літературознавець, художник, публіцист.

¹⁷ *Мох Олександр-Микола* (псевдонім – Орест Петрійчук, Арамис; 1900–1975) – поет, критик, видавець, член літературної групи українських письменників католицького спрямування у Львові «Логос». Редактор і видавець журналу «Поступ».

¹⁸ *О'Коннор-Вілінська Валерія Олександрівна* (1866–1930) – громадська діячка, письменниця і перекладач.

¹⁹ *Кисілевська Олена Львівна* (дівоче прізвище – Сіменович, псевдо : Галичанка О., Калина, Незнана, Ольга К., Ол. Га, О. К. та ін.; 1869–1956) – письменниця, журналістка, редактор і видавець, громадсько-політична та культурно-освітня діячка.

²⁰ *Поліщук Клим* (1891–1937) – письменник, публіцист. 1920 р. емігрував до Львова, де видавав альманахи, друкував свої твори. 1924 р. – повернувся в радянську Україну, де 1930 р. – був заарештований. Розстріляний на Соловках.

²¹ *Рудницький Михайло Іванович* (1889–1975) – літературний критик, літературознавець, письменник, перекладач. Завідувач літературного відділу (1923–1929) та співредактор (1929–1939) газета «Діло», співредактор журналу «Назустріч» (1934–1939), завідувач відділу критики газети «Вільна Україна» (1939–1940). Багато років працював у Львівському ун-ті.

²² *Назарук Осип* (1883–1940) – громадський і політичний діяч, письменник, журналіст, публіцист. Член управи Української Радикальної Партії (1905–19). У 1915–18 рр. – керівник Пресової Кватири УСС. З жовтня 1918 р. – член Української Національної Ради ЗУНР.

²³ *Блажкевич Іванна Омелянівна* (9.10.1886–2.03.1977) – українська дитяча письменниця, педагог, етнограф. Брала активну участь у діяльності товариства «Просвіта», «Рідна школа», «Жіноча громада». Особистий фонд І. Б. з рукописом її щоденника зберігається в Державному архіві Тернопільської обл.

²⁴ *Купчинський Роман Григорович* (24.09.1894–10.06.1976) – поет, прозаїк, журналіст, композитор, критик, громадський діяч.

²⁵ *Вахнянин Анатоль* (Нагаль) Климівич (Нагаль; 1841–1908) – громадсько-

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
ін. Останній залишив незавершені «Спомини з життя»²⁶, написані 1907 р. і доведені лише до початку 1870-х років, які є цінним документом становлення автора як громадського діяча та характеристики його літературного оточення. Довгий час широкому загалу не були спогади дитячої письменниці Блажкевич Іванни, фрагменти яких опубліковано 1991 р. у журналі «Дзвін». У них ідеться про події 1914–1921 рр. та 1932 р., а саме – російську окупацію періоду Першої світової війни та польську політику пацифікації 1930-х рр. Окрім того, вона була автором спогадів і про І. Франка, О. Кобилянську, В. Стефаника, Т. Бордуляка, О. Вітошинського, П. Думку, К. Устияновича, О. Кульчицьку. Діяч культури Богдан Лепкий, який довгий час займався громадською працею в Бережанах, де працював учителем в гімназії, започаткував читальні «Просвіти», бібліотеки і позичкові каси, залишив трилогію спогадів «Казка мого життя» («Крегулець» (Львів, 1936), «До Зарваниці» (Львів, 1938), «Бережани» (Краків, 1941). Як виходець із священницької родини, Б. Лепкий у своїх спогадах показав роль таких родин як осередків зібрання української інтелігенції, їх участі в культурно-освітньому й економічному піднесенні краю. Така його праця як «Три портрети. Франко. – Стефаник. – Оркан» (Львів, 1937) стоїть на межі мемуаристики і літературної критики.

Одна із засновників Української Центральної Ради Валерія О'Коннор-Вілінська, що очолювала літературну секцію у Міністерстві культури УНР і Української Держави, мала тісні стосунки протягом багатьох років з родинами Старицьких та Лисенків (садиби їх батьків у с. Миколаївці Кременчуцького повіту були поряд)²⁷, продовжила традиції висвітлення ролі окремих родин в культурно-історичному розвитку України. Зокрема, в своїх мемуарах «Лисенки та Старицькі» (Львів, 1936) писала про панувала творчої атмосфери в родині останніх.

Найбільш потужно у Галичині у цей період були представлені політичні мемуари, які окрім великої кількості біографічних фактів про особу автора,

політичний діяч, композитор. 1867–1870 рр. – редактор «Правди», «Письма з Просвіти» (1878–1879), співредактор «Діла», організатор і керівник музично-хорових товариств «Торбан» (1870) і «Боян» (1891).

²⁶ Були видані К. Студинським у Львові 1908 р. після смерті композитора під назвою «Спомини з життя». 1903 р. заснував Вищий музичний інститут ім. М. Лисенка у Львові (пізніше – Львівська консерваторія) та став його першим директором. Засновник і керівник Союзу співацьких і музичних товариств.

²⁷ Дружиною Миколи Лисенка була Ольга Олександрівна, уроджена О'Коннор – тітка Валерії О'Коннор-Вілінської.

його родину та оточення містили інформацію про історичні події та політичні портрети окремих діячів. Авторами політичних мемуарів були, як правило, громадсько-політичні діячі різноманітних професій – історики, літературознавці, педагоги, правники тощо. Серед найбільш відомих можна назвати спогади Дмитра Дорошенка – «Мої спомини про давнє-минуле (1901–1914 роки)», «Мої спомини про недавнє-минуле (1914–1920)», Олександра Барвінського – «Спомини з мого життя» (Київ, 2004)²⁸; Івана Кедрина – «Життя – Події – Люди: Спомини і коментарі» (Нью-Йорк, 1976) та «Берестейський мир: спомини і матеріали» (Львів, 1928); Софії Русової – «Мої спомини рр. 1861–1879», «Мої спомини (1879–1915)»²⁹ та «Серед ідеалістів 70-х років. Спомини» (Прага, 1934); Євгена Чикаленка «Спогади (1861–1907)» (Нью-Йорк, 1955); Василя Лукича (Левицький Володимир Лукич) – «Станіславські новоеристи»^{30, 31}; Євгена Олесницького³² – «Сторінки з мого життя. 1860–1897» (Львів, Ч. 1–2, 1935); Осипа Назарука «Рік на Великій Україні. Конспект споминів з української революції» (Відень, 1920); Андрія Чайковського «Чорні рядки (Мої спомини за час від 1 листопада 1918 р. до 13 травня 1919 р.)» (журнал «Дзвін», 1990) та ін.

Зокрема, у спогадах Осипа Назарука – члена уряду УНР, голови Українського телеграфного агентства та Головного управління преси і пропаганди³³, цілком виправданими є змальовані ним політичні портрети Є. Коновальця, В. Винниченка, С. Петрушевича, С. Петлюри та інших діячів національно-визвольного руху. Як активний учасник розбудови української держави періоду УНР він продемонстрував у своїх спогадах вміння гостро відчувати проблему, критично оцінити її та зробити відповідні висновки. Андрій Чайковський, який був одним із організаторів УСС та повітовим

²⁸ Перші дві частини «Споминів з мого життя» були видані за життя автора у 1912–1913 рр. Перший з цих томів був підготовлений О. Барвінським та його сином Богданом до перевидання, але не був надрукований.

²⁹ Вперше надруковані у збірнику «За сто літ» (кн. 2, 3).

³⁰ Новоеристи – частина народовців у кінці XIX ст. на чолі з Ю. Романчуком проголосила «нову еру» у польсько-українських відносинах Галичини та виступила за підтримку австрійської держави та унормування українсько-польських стосунків. З огляду на поліетнічність Галичини, не можна обійти увагою польські спогади як складову української мемуаристики. Однак, ця проблема вимагає прискіпливого вивчення і буде досліджуватися автором у наступних публікаціях.

³¹ Надруковані у газеті «Діло» (1930, 14 січня).

³² *Олесницький Євген* (1860–1917) – громадсько-політичний, освітянський діяч, правник, економіст, публіцист, перекладач, журналіст, редактор, видавець. Дійсний член НТШ (з 1899). Діяч народовецької партії, пізніше – один із засновників УНДП.

комісаром ЗУНР у Самборі, змальовує образи таких галицьких політиків, як Семен Вітик, Іван Макух, Іван Куровець, Іван Мирон, Сидір Голубович та ін.; подає політичні портрети діячів УГА: головнокомандувача УГА генерала Михайла Омеляновича-Павленка, начальника генерального штабу полковника Євгена Мишковського; інформацію про конкретні факти діяльності військових командирів нижчого рангу. Особливістю його спогадів є висока точність викладу матеріалу, що робить їх важливим свідченням того, як здійснювалося державне будівництво у галицькій провінції.

В цілому, політичні мемуари дають можливість ознайомитися з широкою панорамою суспільно-політичного життя Галичини – подіями Першої світової війни, складнощами відносин між українськими діячами, передумовами проголошення і причинами поразки ЗУНР, діяльністю українських військових формувань тощо. Вони є свідченням самовираження галицьких громадсько-політичних діячів, відображають їх особисті переживання та ставлення до змальовуваної дійсності, відображають змальовані ними історичні події через своє індивідуальне сприйняття.

Широко представлені в мемуарній традиції Галичини досліджуваного періоду і військові спогади, в першу чергу присвячені військовим формуванням УСС та УГА. Зокрема, можна згадати твори генерала УГА Мирона Тарнавського – «Спогади» (Львів, 1992); генерала-полковника М. Омеляновича-Павленка³⁴ – «Спогади командарма (1917–1920)» (К., 2007); генерала-хорунжого Віктора Курмановича³⁵ – «Відворот УГА за Збруч»³⁶ і Антіна Кравса³⁷ – «Зв'язок моєї групи. Уривок зі споминів»³⁸ (журнал «Український скиталець». – 1922. – Ч. 16. – С. 5–7); старшин УГА – Степана Шухевича³⁹ – «Мої спогади» (Лондон, 1991); Романа

³³ Згодом розчарувався в демократичній моделі побудови української держави і став прихильником консервативно-державницької ідеології.

³⁴ *Омелянович-Павленко Михайло* (? –1952) – генерал-полковник армії УНР. 10 грудня 1918 р. очолював УГА.

³⁵ *Курманович Віктор*. (? –1945, одеська тюрма) – один з організаторів формування укр. Дивізії СС «Галичина».

³⁶ Надруковано у «Літописі Червоної калини» (1934. – Ч. 5. – С. 3–5).

³⁷ *Кравс Антін* (1871–1945) – генерал-четар УГА. У 1919 р. – командир 3-го корпусу.

³⁸ Надруковано у журналі «Український скиталець» (1922. – Ч. 16. – С. 5–7).

³⁹ *Шухевич Степан Євгенович* (1877–1945) – громадський і військовий діяч, отаман УСС (1914–1915), отаман УГА (1918–1919), правник. Після закінчення

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
Купчинського⁴⁰ – «За рідну землю. (Зі споминів про Визвольну війну)»⁴¹; Дмитра Паліїва⁴² – «За генералами. Жмут спогадів»⁴³, «На чисту воду. З моїх споминів»⁴⁴, «Спогади про генерала М. Тарнавського. Спроба характеристики»⁴⁵; Омеляна Левицького – «Галицька армія на Великій Україні: Спомин з часу від липня до грудня 1919» (Відень, 1921) тощо.

Піднесення інтересу до українського війська, формування та діяльність нових його структур спричинило створення⁴⁶ колишніми вояками УСС та УГА у Львові 1921 р. видавничого кооперативу «Червона Калина». Основною метою видавництва було збирання та видання документів, матеріалів, мемуарів з військової історії періоду українських визвольних змагань. Наглядову Раду «Червоної Калини» очолював Степан Шухевич. У «Червоній Калині» виходили щорічний «Історичний Календар-Альманах Червоної Калини» і місячний журнал «Літопис Червоної Калини» (1929–1939). Видавництво приділяло багато уваги справі збору та публікації спогадів. Зокрема, були видані мемуари Миколи Галагана – «З моїх споминів: 20-ті роки до світової війни: у 3 ч.» (Львів, 1930), Всеволода Петріва – «Уривки зі споминів»⁴⁷, «Житомирська юнацька школа: формування, наука, бої, перший випуск української старшини. Сторінки

визвольних змагань 1914–1921 рр. брав участь у судових процесах над борцями за незалежність України як адвокат обвинувачених, зокрема, в процесі Степана Федака, справі Ольги Басараб, справах членів УВО Романа Шухевича і Б. Підгайного, процесах «Червоної калини» та ін.

⁴⁰ *Купчинський Роман Григорович* (24.09.1894–10.06.1976) – поет, прозаїк, журналіст, композитор, критик, громадський діяч.

⁴¹ Надруковано у «Календарі Українського Народного Союзу на 1929» (Джерс-Сіті, 1928. – С. 48–54).

⁴² *Паліїв Дмитро* (1896–1944) – політичний і військовий діяч, один з організаторів повстання у Львові 1 листопада 1918 р. У 1920 р. – один із засновників УВО. Співзасновник Української Партії Національної Роботи, редактор її органу «Заграва». Член ЦК УНДО, посол до польського сейму, в'язень польських таборів.

⁴³ Надруковано в журналі «Календар Червоної калини на 1935 рік» (Львів, 1934. – С. 40–46).

⁴⁴ Надруковано в журналі «Літопис Червоної калини» (Львів, 1936. – Ч. 6–8).

⁴⁵ Надруковано в журналі «Літопис Червоної калини» (Львів, 1938. – Ч. 9).

⁴⁶ Видавництво «Червона Калина» ліквідоване у 1939 р., відновлено в Нью-Йорку 1949 р. зусиллями П. Постолока.

⁴⁷ Надруковано в журналі «Календар Червоної Калини на 1929 р.» (Львів, 1928. – С. 29–39).

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
з недрукованого щоденника»⁴⁸, Степана Шухевича – «За гетьманських часів в Одесі»⁴⁹, Дмитра Дорошенка⁵⁰, Костя Левицького – «Великий зрив» (Львів, 1931), Г. Коха – «Договір з Денікіном (від 1 до 17 листопада 1919 р.)» (Львів, 1930), І. Максимчука, Євгена Чикаленка, Карася-Голинського Юрія – «Шляхами на Соловки»⁵¹, Антіна Кравса – «За українську справу. Спомини III корпусу УГА після переходу за Збруч» (Львів, 1937), Антіна Крезуба (справжнє – Думин Осип) – «Деяко про стан Армії УНР на переломі 1918–1919 р.»⁵², Олени Степанів – «Напередодні великих подій. Власні переживання і думки 1912–1914» (Л., 1930) та ін.

Матеріали з воєнної історії висвітлювали львівське видання «Календар-альманах «Дніпро»» та редколегія історико-мемуарного часопису «Український скиталець», який було створено у таборі Ліберці⁵³ в листопаді 1920 р. У цих виданнях також домінувала мемуаристика та публікації воєнно-історичного характеру.

Слід зазначити, що військова мемуаристика Галичини є частиною мемуаристики, в якій головною темою висвітлюваних подій виступають військова діяльність авторів та воєнні події, учасниками яких вони були. Військові мемуари в цілому відображають складний процес творення національних збройних сил, подають опис багатьох бойових операцій УСС, УГА і Армії УНР. Особливістю військової мемуаристики є конкретність у визначенні місцевості, у датуванні подій, точність прізвищ їхніх учасників, багатий фактичний матеріал, взятий не лише із власних спостережень, але й з документів військових штабів, що значно підвищує їх значення як історичного та біографічного джерела. Однак, військові мемуари не лише фіксували перебіг подій Першої світової війни та революції, а були й активним чинником суспільно-політичного життя не лише в період їх

⁴⁸ Надрукованов журналі «Літопис Червоної Калини» (Львів, 1936. – № 5, 6, 7–8, 11; 1937. – № 1, 3, 6).

⁴⁹ Надруковано в журналі «Історичний календар-альманах Червоної Калини на рік 1931» (Львів, 1930).

⁵⁰ У видавництві «Червона калина» було надруковано першу частину його мемуарів «Мої спомини про недавнє минуле (1914–1918)» (Л., 1923).

⁵¹ Під псевдонімом Віталій Юрченко у видавництві «Червона калина» у Львові (1931–1932 рр.) було видано його автобіографічний роман «Шляхами на Соловки» в трьох частинах («Пекло на землі», «Червоний чад», «Зі Соловецького пекла на волю»).

⁵² Надруковано у журналі «Літопис Червоної Калини» (Львів, 1934. – Ч. 3).

⁵³ Ліберці (на території Чехословаччини) – табір для інтернованих частин УГА. Тут перебували з листопада 1920 р. частини Армії генерала А. Кравса.

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34 публікацій, а й виступали могутнім джерелом патріотизму для наступних поколінь.

Щодо жанрових різновидів, то мемуари Галичини були представлені: автобіографіями; спогадами, які в Галичині часто називалися «спомини»; щоденниками; подорожними нотатками (часто мали форму «Листів з ...»). Найбільш цікавою формою, характерною для Галичини, є спогади, написані у формі листів. Це передовсім «Листи знад Чорного моря (до сина)» (Коломия, 1939) Олени Кисілевської, «Листи з чужини» (Чернівці, 1898) Ярослава Окуневського⁵⁴, які є зразками подорожних нотатків (записок). У випадку з Я. Окуневським листи адресовані всій українській громаді; у випадку з О. Кисілевською – мають конкретного адресата – сина. У подорожних нотатках Ярослава Окуневського – українського громадського діяча, адмірала флоту Австро-Угорщини, австрійського військового лікаря – зображена яскрава картина Європи, Азії та північно-східної Африки кінця XIX ст. Мандруючи світом, автор знайомився з життям далеких країн, їхньою культурою та світоглядом, і водночас його не покидало почуття приналежності і зв'язку із батьківщиною. «Листи з чужини» демонструють спостережливість автора, його вміння помічати деталі, дотепно, яскраво і з гумором описувати життєві ситуації. Його твір є цікавим з точки зору географії, культури, історії, політики. Олена Кисілевська з натхненням описує краєвиди рідної землі, демонструючи свою любов до неї. Манера викладу матеріалу свідчить про те, що автори листів – люди високоосвічені та обдаровані, об'єднує їх і походження із родин священиків. Їх спогади, які вчать любити рідну землю за будь-яких життєвих умов, залишатися відданими їй, є своєрідними посланнями до нащадків.

В цілому мемуаристика Галичини в кінці XIX – першій третині XX ст. розвивалася як у площині теоретико-методологічних засад, так і практично. Щодо методологічних засад, потрібно відзначити той факт, що західноукраїнські вчені розглядали українські мемуари Галичини не відокремлено від мемуарів Лівобережної (Наддніпрянської України), а як єдине культурно-історичне явище з давніх часів і на всіх етнічних українських землях.

⁵⁴ *Ярослав Окуневський* (1860–1929) – військовий лікар, громадський та військовий діяч, письменник, дійсний член НТШ, адмірал флоту Австро-Угорської імперії. Кавалер найвищих нагород Австро-Угорщини, Іспанії та Китаю. Очолював санітарну місію ЗУНР у Відні, був головнокомандувачем у санітарних справах Державного Секретаріату ЗУНР.

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34

Вивчення мемуарів дає нам можливість глибше зрозуміти процес та умови формування української інтелігенції у Галичині, оскільки ця соціальна група відіграла чи не найважливішу роль в економічному, політичному та духовному житті суспільства, а також в процесі формування модерної української нації. Вона була носієм національної ідеї, пропагувала її серед широких верств населення, а на початку XX ст. стала політичним провідником народу в боротьбі за побудову національної держави. Саме вивчення спогадів як провідних діячів, так і широкого загалу дає нам розуміння всіх проблем і труднощів процесу боротьби за українську державу. Авторами мемуарів була найбільш національно-орієнтована та конструктивна частина українського суспільства, яка пережила особистісну трагедію і була або знищена новим режимом, або змушена працювати на чужині (продовжуючи українську справу), або пристосовуватися до умов нового ладу. Все це не могло не вплинути на формування світогляду цілих поколінь, яким з дитячих років нав'язувалася чужа ідеологія, витравлювалися із пам'яті навіть згадки про часи боротьби за національну незалежність. Вивчення мемуарної спадщини галицьких діячів дозволить прослідкувати трагічну долю окремої особи, соціальної групи і держави в цілому та наслідки цього в загальноісторичному, культурологічному, психологічному процесах.

Список використаних джерел

1. *Баран О.* Спогади Степана Шухевича як джерело вивчення культури й побуту галицького сільського духовенства [Електронний ресурс] / Оксана Баран. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nikp/2008_14/Varan.pdf – Назва з екрану.
2. *Дорошенко Д.* В справі видання мемуарів та листування : (кілька уваг та дезидератів) / Д. Дорошенко // *Стара Україна*. – Л., 1924. – Вип. 9–10. – С. 139–142.
3. *Дорошенко Д. І.* Огляд української історіографії. Державна школа : історія, політологія, право / Д. І. Дорошенко. – К. : Українознавство, 1996. – 256 с.
4. *Калинович І.* Українська мемуаристика 1914–1924 р. : (бібліогр. реєстр) / Іван Калинович // *Стара Україна*. – Л., 1924. – Вип. 9–10. – С. 145–150.
5. *Калинович І.* Українська мемуаристика 1914–1924 р. : (бібліогр. реєстр) / Іван Калинович // *Стара Україна*. – Л., 1924. – Вип. 9–10. – С. 145–150.
6. *Кревецький І.* Спомини Ів. Федоровича про початки друкарства на Україні / Іван Кревецький // *Стара Україна*. – Л., 1924. – Вип. 2–5. – С. 35–37.31.]
7. *Любовець Н. І.* Вивчення мемуарів як історичного та біографічного джерела : до історіографії проблеми / Н. І. Любовець // *Укр. біографістика : зб. наук. праць*. – К., 2010. – Вип. 7. – С. 66–104.

8. Назарук О. Галицька Делегація в Ризі 1920 р. Спомини учасника / Осип Назарук. – Львів, 1930. – 189 с.

9. Петрій І. Я. Характеристика мемуарних джерел до історії побуту Східної Галичини часу Першої світової війни [Електронний ресурс] / І. Я. Петрій. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vlca_Gum/2010_9/05.pdf – Назва з екрану.

10. Пиріг Р. Я. Мемуари сучасників як джерело з історії української революції 1917–1921 років [Електронний ресурс] / Руслан Пиріг. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Pvlu/2009_4/2.pdf – Назва з екрану.

11. Пиріг Р. Я. Джерела з історії Української революції 1917–1921 років: матеріали особового походження [Електронний ресурс] / Р. Я. Пиріг. – Режим доступу : http://www.archives.gov.ua/Publicat/AU/AU_6_2011/11.pdf – Назва з екрану.

12. Федунь М. Звичаї галицьких українців на сторінках мемуаристики першої половини ХХ ст. [Електронний ресурс] / Марія Федунь. – Режим доступу : <http://vuzlib.com/content/view/1854/52/> – Назва з екрану.

13. Федунь М. Р. Українська мемуаристика в Галичині кінця ХІХ – початку ХХ століття : жанрово-стильові особливості 2001 года : автореф. дис. ... канд. філол. наук. 10.01.01 / М. Р. Федунь ; Прикарпат. ун-т ім. В. Стефаника. – Івано-Франківськ, 2001. – 19 с.

14. Чайковський А. Чорні рядки. Спомини за час від 1.XI.1918–13.V.19 / Андрій Чайковський // Дзвін. – 1990. – № 6. – С. 40–64.

15. Чайковський І. Наша мемуаристика / Ілля Чайковський. – Мюнхен, 1966. – С. 63–94 (+ 1) с. [Відбитка з : Наукові записки [Укр. технічно-господарського інституту].

УДК 929:004.65

Тетяна Бишова,

в. о. мол. наук. співроб. НБУВ

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ОПРАЦЮВАННЯ ДЖЕРЕЛЬНОЇ БАЗИ ПРИ УПОРЯДКУВАННІ ПЕРСОНАЛІЙ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО БІОГРАФІЧНОГО АРХІВУ

На конкретних прикладах продемонстровано деякі заходи з доповнення, уніфікації і редагування записів бази даних «Персоналії» Українського національного біографічного архіву, які здійснюються на матеріалі біографічних джерел і в цілому сприяють більш точному й повному відображенню інформації в персоналіях.

Ключові слова: база даних, персоналія, джерела біографічної інформації.

Одним із головних напрямів діяльності Інституту біографічних досліджень НБУВ на сучасному етапі є «...формування електронного Українського національного біографічного архіву (УНБА) як фундаментального загальнонаціонального науково-інформаційного ресурсу у галузі біографістики та біобібліографії, покликаною задовольнити зростаючі інформаційні потреби сфер освіти, науки, культури, державного управління»¹. З цією метою започатковано біографічну базу даних «Персоналії», на основі якої збирається біографічний матеріал із оброблених джерел і яка є «...першим етапом у створенні електронного «Українського біографічного архіву»². Своєю чергою, формування бази даних «Персоналії» (надалі – БД) складається з кількох підетапів, які відбуваються послідовно стосовно окремої персоналії, хоча загалом робота з БД не вимагає суворого дотримання послідовності опрацювання персоналій, тобто може проводитися паралельно залежно від міри наповненості їх матеріалом. Кожен із цих підетапів має свою мету і завдання, які визначають зміст роботи та специфіку її виконання.

Серед підетапів формування БД можна виділити пошук нових імен, занесення їх до БД, редагування й доповнення наявних персоналій. Крім того, після зміни структури БД, пов'язаної з її технічним удосконаленням, виникли й інші завдання: усунення дублетних записів (кількох записів на одну й ту саму особу), поповнення, рознесення або зведення біографічних даних за рубриками, уніфікація подання біографічного матеріалу. Залишається актуальним виправлення граматичних та друкарських

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
помилко. Об'єднує ці завдання необхідність максимально точного відтворення усієї фактичної інформації з біографічних джерел.

Зауважимо, що БД формується на основі бази даних «Джерела біографічної інформації», яка містить бібліографічні описи різноманітних (щодо змісту, виду, форми) видань, що дає змогу орієнтуватися на результати ґрунтовних наукових досліджень. Джерельну базу для створення персоналій складають переважно енциклопедії та довідники – загальні, галузеві, регіональні, – що подають біографічні відомості про видатних осіб, які потрудилися на ниві історії, науки та культури України. Використовуються як сучасні друки, так і видання минулих років, і це також впливає на зміст, що відображається в БД.

Наразі в БД накопичений досить великий масив інформації, проте він не достатньо впорядкований, а частина записів не відповідає вимогам щодо їх занесення та оформлення. Звернемося безпосередньо до питань відображення фактичного матеріалу джерел у БД, зупинившись на окремих типових випадках.

Рубрика «Головне ім'я» є основною для пошуку певної особи в БД, тому дуже важливо, щоб це пошукове поле давало змогу отримати найбільш повну і точну біобібліографічну інформацію про людину. Це можливо за умови, якщо кожній окремій особі відповідає лише один запис у БД. «Проте існують випадки, коли особа, під впливом тих чи інших обставин, змінювала прізвище, ім'я (особливо це стосується революціонерів, журналістів, письменників, акторів тощо), мала декілька псевдонімів; релігійні діячі, крім світських імені та прізвища, мали церковне ім'я, жінки при одруженні брали прізвище чоловіка тощо. Тому дуже часто інформація про одну й ту саму особу в різних джерелах суперечлива. Такі суперечності і неточності зумовлені тим, що, по-перше, різні автори мають доступ до різних джерел інформації і не завжди можуть обмінюватися нею, по-друге, на інформації у статті тією чи іншою мірою позначаються суб'єктивізм автора, інші об'єктивні причини»³. А оскільки всі ці суперечливі дані заносяться до БД, щодо деяких осіб ми маємо два або навіть більше записів.

Так, інформація про лікаря, краєзнавця, некропелезнавця, письменника, громадського діяча Федора Миколайовича Сенгалевича була розміщена в двох записах – за головним ім'ям *Сенгалевич* і за головним ім'ям *Бахтинський*, тобто за справжнім прізвищем і за псевдонімом (свої розвідки та твори він підписував *Федір Бахтинський*). Вірогідно, початковим був запис, зроблений на основі довідки з праці М. Куїнського «Некрополь України», у якому псевдонім поданий як справжнє прізвище:

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34

Бахтинський Федір (рр. н., см. і місце поховання невід.) – укр. етнограф, опублікував багато відомостей про київських старців, співців, бандуристів; досліджував київські цвинтарі. 1928 в ж. «Життя й революція» надрукував статтю «Епітафійна поезія», чимало його статей друкувалось у пресі 20-х рр.⁴

Усі доповнення були зроблені саме в цьому записі, хоча в інших джерелах (зокрема: *Проценко Л. А.* Київський некрополь : путівник-довідник. – К. : Укр. письменник, 1994. – С. 254; Українська журналістика в іменах : матеріали до енцикл. словника : у 10 вип. / НАН України, Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаника; ред. М. М. Романюк. – Л., 2002. – Вип. 9. – С. 271–272) матеріал поданий під прізвищем *Сенгалевич*, а *Бахтинський* зазначено як псевдонім.

Паралельно був сформований запис на основі гасла з «Енциклопедії українознавства»:

Сенгалевич Федір (Сингалевич Хведір; бл. 1890–1941), лікар, етнограф і гром. діяч. 1917–18 працював у земській лікарні в Богуславі, потім лікар у Лук'янівській тюрмі в Києві; засновник і керівник музею і гімназії у Богуславі в 1917–18. Збирав етнограф. матеріали і співпрацював у вид. ВУАН (1927–30). Автор розвідок про «Київ. лірників» («Етнограф. Вісник», кн. 3, 1927), про «Гаївки» (у «Бюлетені Етногр. Комісії ВУАН», ч. 12, 1930), про «Київ. некрополь» («Хроніка Археології та Мистецтва», ч. 1, 2, 1930) та ін. У жовтні 1941 розстріляний у Києві нім. окупаційною владою⁵.

Як бачимо, у ньому псевдонім не згадується, і якщо порівняти обидві наведені довідки, не спадає на думку, що йдеться про одну й ту саму людину.

Таким чином, склалася необхідність оформити один повний запис, із зазначенням усіх даних. Очевидно, що лише повторне звернення до наявних друківаних джерел дало б можливість зробити це обґрунтовано. Отже, в основному записі, представленою п'ятьма джерелами, були здійснені такі виправлення:

– змінено вміст рубрики «Головне ім'я»: замість *Бахтинський* внесено *Сенгалевич*;

– змінено вміст рубрики «Варіанти імені / прізвища»: замість *Сенгалевич* з позначкою «справжнє» введено *Бахтинський* з позначкою «псевдонім»;

– у поле «Що знайдено» джерела «Некрополі України» занесено: *Бахтинський* (рр. н., см. і місце поховання невід.);

– вилучено *Сенгалевич* з полів «Що знайдено» решти джерел;

– перенесено відомості із запису *Сенгалевич*, зробленого на основі джерела «Енциклопедія українознавства»: додано *громадський діяч* до рубрики «Підстави для занесення»;

– доповнено рубрики: «Дефініції» – значенням *громадський діяч*, «Домени» – значенням *Суспільна діяльність*;

– додано до списку джерел «Енциклопедію українознавства».

Результатом цих дій стало зведення всіх наявних відомостей в одну персоналію, після чого було знищено окремі записи, зроблені на основі джерела «Енциклопедія українознавства». Таким чином, у БД залишився єдиний запис з біографічними відомостями про Сенгалевича (Бахтинського) Федора Миколайовича.

У роботі з об'єднання записів важливим є правильне занесення розбіжностей біографічних даних до певних рубрик. Ступінь важливості біографічної інформації теж знаходить відображення у структурі БД. Основними даними вважаються прізвище, ім'я, по батькові, дата і місце народження, дата і місце смерті, місце поховання. Усі відмінності в них заносяться двічі: по-перше, у відповідні поля з припискою «за іншими даними», а по-друге – у поле «Що знайдено» того джерела, у якому вони зафіксовані. Інші розбіжності подаються у полі «Що знайдено». Проте й від цього правила інколи необхідно відступати – як, наприклад, у персоналії *Сенгалевич*. Джерело «Некрополь України» М. Кутинського не подає відомостей про дати й місця народження та смерті, місце поховання особи, а в інших джерелах (уже згаданих вище книжці Л. Проценко «Київський некрополь» та 9-му випуску «Української журналістики в іменах») ми їх знаходимо. У такому разі можна вважати, що інформативність першого джерела втрачена, і не брати до уваги його дані (рр. н., см. і місце поховання невід.). Попри це до поля «Що знайдено» такі відомості мають бути занесені – з метою якнайповнішого відображення у БД біографічної інформації з друкованих джерел (з позначкою «помилково» туди вводяться й помилкові дані).

Особливого підходу вимагає також введення даних в рубрику «Підстави для занесення» і, відповідно, в рубрики «Дефініції» і «Домени». Найбільше це стосується записів на основі одного джерела. Часто-густо відомості про діяльність і внесок певної особи подаються у довідках розпорошено, і їх потрібно «виловлювати» для повнішого відтворення інформації про людину. Розглянемо це на конкретному прикладі.

Про Дмитра Рожанського у БД було створено такий запис:

Рожанський Дмитро (1882–1936) – фізик, чл.-кор. АН СРСР;

Стать: чоловік;

Домени: Природничі науки;

Джерела: Енциклопедія українознавства: у 10 т. : словникова частина [Текст] / за ред. В. Кубійовича. – Перевид. в Україні. – Л., 1993–2000. – Т. 7. – С. 2551.

Він не вважається вичерпним, оскільки має незаповнені поля. Поліпшити запис можна виходячи з тих даних, що вже занесено до БД:

Рожанський Дмитро (1882–1936) – фізик, член-кореспондент АН СРСР.

Стать: чоловік;

Статус: помер;

Хронологічна рубрика: w (1800–1899); x (1900–1999);

Домени: Природничі науки;

Дефініції: фізик; вчений; член-кореспондент АН СРСР;

Джерела: Енциклопедія українознавства: у 10 т. : словникова частина [Текст] / за ред. В. Кубійовича. – Перевид. в Україні. – Л., 1993–2000. – Т. 7. – С. 2551.

Однак відсутність чималої кількості полів означає, що, найімовірніше, запис був конвертований з первинної (старої) БД, а тому вимагає поповнення й редагування. Отже, звертаємося до джерела біографічної інформації – гасла з «Енциклопедії українознавства»:

Рожанський Дмитро (1882–1936), фізик родом з Києва, чл.-кор. АН СРСР (з 1933); у 1911–21 проф. Харківського Ун-ту. Основні праці стосуються електричних розрядів та радіофізики⁶.

Це коротке гасло досить інформативне, містить кілька ключових біографічних даних, які не були занесені до БД, зокрема: місце народження, викладацька діяльність, деякі дати тощо. Після доповнення й редагування запис набуває такого вигляду:

Рожанський Дмитро (1882–1936) – фізик, член-кореспондент АН СРСР (з 1933), професор Харківського ун-ту (1911–21).

Стать: чоловік;

Статус: помер;

Місце народження: Київ;

Хронологічна рубрика: w (1800–1899); x (1900–1999);

Географічна рубрика: Київ; Харків;

Домени: Природничі науки; Педагогіка та освіта;

Дефініції: фізик; вчений; член-кореспондент АН СРСР; професор;

Навчальні заклади: Харківський університет;

Джерела: Енциклопедія українознавства: у 10 т. : словникова частина [Текст] / за ред. В. Кубійовича. – Перевид. в Україні. – Л., 1993–2000. – Т. 7. – С. 2551 (Що знайдено: Основні праці стосуються електричних розрядів та радіофізики).

Крім внесення відомостей до основних рубрик, були здійснені доповнення в допоміжні поля («Географічна рубрика», «Навчальні заклади» та ін.). Таким чином, порівняно з початковим записом обсяг

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
інформації в персоналії збільшився втричі. Подібні персоналії, створені на основі одного джерела, – це первинні записи БД, які в подальшому доповнюються та, за потребою, редагуються.

Така копійка робота з упорядкування записів у БД дає ґрунт для наступних етапів діяльності Інституту біографічних досліджень, зокрема з написання стислих біографічних довідок (анотацій), формування бібліографічних списків, накопичення іконографічного матеріалу. Цей доробок складає основу електронного Українського національного біографічного архіву, який постійно поповнюється й оновлюється.

Примітки

¹ Попик В. Всесвітня біографічна інформаційна система і завдання формування Українського національного біографічного архіву / В. Попик // Наук. праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. – К., 2006. – Вип. 16. – С. 467.

² Яценко О. Інформаційні технології в діяльності Ін-ту біогр. досліджень Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського із формування електронних біобібліографічних ресурсів / О. Яценко // Наук. праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. – К., 2006. – Вип. 16. – С. 443.

³ Там само. – С. 444.

⁴ Кутинський М. Некрополь України : Довідник про місце поховання або місце смерті видатних укр. історичних і культурних діячів від давнини до сучасності / За ред. І. Шишова // Дніпро. – 1990. – № 3. – С. 138.

⁵ Енциклопедія українознавства : у 10 т. : Словникова частина / за ред. В. Кубійовича ; Наукове товариство ім. Т. Шевченка у Львові. – Т. 7. – Перевидання в Україні. – [Б. м.] : [б. в.], Л., 1998. – С. 2753.

⁶ Там само. – С. 2551.

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
УДК 929(031):004.65

Світлана Муріна,

мол. наук. співроб. НБУВ

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА КІЛЬКІСНИХ ПАРАМЕТРІВ ПЕРСОНАЛІЙ «УКРАЇНСЬКОЇ РАДЯНСЬКОЇ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ», «ЕНЦИКЛОПЕДІЇ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ» ТА БАЗИ ДАНИХ ЕЛЕКТРОННОГО «УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО БІОГРАФІЧНОГО АРХІВУ»

Стаття присвячена проблемі оптимізації джерельної бази і добору імен до створюваного електронного Українського національного біографічного архіву (УНБА) за напрямками діяльності осіб, співвідношенням між живими та померлими діячами. Зроблено висновки щодо необхідності розширення джерельної бази УНБА з метою усунення численних диспропорцій і перекосів, допущених раніше при створенні окремих вітчизняних енциклопедичних праць.

Ключові слова: інформаційні ресурси, Український національний біографічний архів, база даних «Персоналії».

Бурхливий розвиток біографістики у роки незалежності України сприяє піднесенню національної свідомості громадян, поверненню із забуття імен, які замовчувалися або були трагічно забуті, появі великої кількості біографічних матеріалів, які з'являються на телебаченні, у газетах, журналах, наукових та художньо-публіцистичних виданнях тощо. Саме тому цікавість до біографічних джерел значно зростає. Принципи та методи формування цих джерел упродовж останніх п'ятидесяти років значно змінювалися. Такий висновок можна зробити, порівнюючи біографічні дані, зібрані і систематизовані до нині створюваного Інститутом біографічних досліджень НБУВ електронного Українського національного біографічного архіву, з матеріалами, вміщеними у низці українських енциклопедій, зокрема фундаментальних «Українській радянській енциклопедії» та «Енциклопедії сучасної України».

1996 р. науковцями Інституту біографічних досліджень було розроблено теоретичні, методичні та організаційні засади формування національного біографічного зводу у вигляді багатотомного друкованого «Українського біографічного словника». Було вирішено, що до нього включатимуть «...персоналії кількох різних рівнів: від постатей світового, європейського, слов'янського і загальноукраїнського масштабу до

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34 порівняно маловідомих діячів освіти, науки і техніки, охорони здоров'я, преси, церкви, театру, кінематографу, літератури, урядовців, спортсменів тощо, які репрезентуватимуть представників національних меншин, діячів різних регіонів України, діаспору далекого і близького зарубіжжя та іноземців, що активно впливали на українську історію і культуру» *. Далі постало питання про вибір оптимальної моделі біографічного словника. Після досить складної дискусії було прийнято за зразок модель багатотомного словника, який побудований за класичним абетковим принципом. Вирішальним моментом у цій дискусії було те, що база даних «Персоналії», яка була створена для наповнення словника, формувалася саме за таким принципом. Науковці Інституту створювали невеликі за обсягом статті по недостатньо висвітлених персоналіях, що були опубліковані у перших чотирьох випусках «Української біографістики». Але жорстка економічна криза 90-х рр. ХХ ст. – початку ХХІ ст., невелика кількість співробітників Інституту і, головне, – світові тенденції розвитку новітніх інформаційних технологій поставили питання про трансформування ідеї щодо створення багатотомного книжкового словника. Саме тоді було розроблено концепцію створення електронного біографічного словника, який завдяки базі даних «Персоналії» постійно мав би змогу наповнюватися. На сьогодні база даних «Персоналії» включає в себе близько 50 тис. осіб і постійно доповнюється.

Формування УНБА відбувається як з урахуванням великого матеріалу, вміщеного свого часу в універсальних і галузевих українських енциклопедіях, насамперед у двох виданнях «Української радянської енциклопедії», так і з широким використанням нових даних, вміщених у сучасних енциклопедичних зводах «нового покоління».

«Українська радянська енциклопедія» створювалася впродовж тривалого історичного періоду. Власне, лише «друга спроба» її підготовки – у 1958–1962 рр. під керівництвом М. Бажана втілилася у випуск завершеного багатотомника. Впродовж 1974–1985 рр. було здійснене його друге видання. У «Передмові» до УРЕ зазначено, що це видання розкриває «характерні риси <...> радянського народу – нової історичної спільноти людей». Зміст українознавчих гасел УРЕ суголосний з заявою «Передмові»: УРЕ «має показати братерську єдність українського народу з великим російським і всіма іншими народами Радянської Вітчизни», вона спрямована проти «насамперед українського буржуазного націоналізму»

* Чижко В. С. Основні принципи створення Українського біографічного словника / В. С. Чижко // Укр. біографістика : зб. наук. праць. – К., 1999. – Вип. 2. – С. 14.

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34 (це останнє поширюється і на постаті ХVІІ–ХVІІІ ст., напр., на І. Виговського, П. Дорошенка, І. Мазепу, П. Орлика). Критерієм добору персоналій до УРЕ був територіальний принцип (хто працює на Україні, той українець), але стосовно письменників – мовний.

Упорядники багатотомної «Енциклопедії сучасної України» (ЕСУ), видання якої доведено нині до 10-го тому, вміщують до неї інформацію про величезну кількість відомих і менш відомих письменників, науковців, акторів, спортсменів, політичних, громадських і державних діячів, котрі жили в Україні у ХХ ст. або є нашими сучасниками, а також про представників зарубіжного українства. Тут можна прочитати про відомих людей діаспори або національних меншин і всіх, хто щось зробив для нашої держави. Мета видання – уникнути політичної тенденційності і заангажованості, а також повернути імена, які були незаслужено проігноровані чи забуті за радянських часів. Критерієм добору імен в ЕСУ є реальний внесок особи в розвиток науки, культури, господарства, громадських інституцій України. Кожна творча особистість є цінністю для укладачів ЕСУ. Планується випустити 25-томне видання, яке міститиме 65 тис. статей та близько 40 тис. ілюстрацій.

Буде доречно детальніше зупинитись на аналізі джерел та зробити спробу порівняння даних, опублікованих в «Українській радянській енциклопедії», новітній «Енциклопедії сучасної України» та зібраних станом на початок 2012 р. для Базы «Персоналії» Українського національного біографічного архіву. Перш за все це стосується чисельного зростання даних інформаційних ресурсів (табл. 1):

Таблиця 1

Загальна чисельність імен на літеру «А» в УРЕ, ЕСУ та УНБА

Назва джерел	Кількість персоналій
УРЕ	196
ЕСУ	683
УНБА	3044

З наведених даних можна побачити динаміку чисельного зростання кількості імен, що вводяться в інформаційний обіг. Створюваний нині Український національний біографічний архів є набагато емкішим інформативним ресурсом щодо персоналій України, ніж згадані друковані енциклопедичні видання.

Цікавим є порівняння між кількістю померлих осіб, живих сучасників та діячів, щодо яких немає точних даних (умовно назвемо їх «неви-значеними») у таблицях 2.1, 2.2 та 2.3:

Таблиця 2.1

**Кількість померлих,
живих та «невизначених» в УРЕ (літера А)**

	Кількість персоналій, чол.	Відсоткове відношення до загальної кількості, %
Померлі	178	91
Живі	7	4
Не визначено	11	5

Таблиця 2.2

**Кількість померлих,
живих та «невизначених» в ЕСУ (літера А)**

	Кількість персоналій, чол.	Відсоткове відношення до загальної кількості, %
Померлі	508	74
Живі	42	6
Не визначено	133	19

Таблиця 2.3

**Кількість померлих,
живих та «невизначених» в базі даних УНБА (літера А)**

	Кількість персоналій, чол.	Відсоткове відношення до загальної кількості, %
Померлі	2353	77
Живі	232	7
Не визначено	445	15

Як бачимо, кількість осіб, чії імена заслуговують на згадку у загальнонаціональному біографічному зводі, але про яких в сучасних умовах важко зібрати достовірні дані, становить непросту проблему для укладачів інформаційних ресурсів. Безумовно, це є відображенням складних соціальних і культурних реалій нашого часу.

Порівняння трьох згаданих інформаційних зводів свідчить про зміни у розподілі персоналій за сферами діяльності (доменами), що видно з наступних даних (таблиці 3.1 – 3.13):

Таблиця 3.1

Розподіл персоналій за доменом «Армія» (літера А)

	Кількість персоналій, чол.	Відсоткове відношення до загальної кількості, %
УРЕ	27	14
ЕСУ	98	14
УНБА	555	18

Отже, вже нині для УНБА зібрано інформацію про 555 людей зброї – захисників Вітчизни. Це в 5,7 разів більше, ніж в ЕСУ, і в 20,5 разів більше, ніж в УРЕ.

Таблиця 3.2

**Розподіл персоналій
за доменом «Гуманітарні науки» (літера А)**

	Кількість персоналій, чол.	Відсоткове відношення до загальної кількості, %
УРЕ	24	23
ЕСУ	46	12
УНБА	313	10

Таблиця 3.3

Розподіл персоналій за доменом «Література» (літера А)

	Кількість персоналій, чол.	Відсоткове відношення до загальної кількості, %
УРЕ	54	28
ЕСУ	97	14
УНБА	404	13

Отже, серед персоналій, про яких йдеться в УРЕ, 28 % складають особи, пов'язані з літературою. Якщо додати до цих цифр дані про гуманітарні науки, побачимо, що гуманітарний напрям в УРЕ складає 51 %, тобто більшу частину. За відносно невеликої кількості персоналій в УРЕ це є прямим свідченням тенденції про замовчування в ній імен, пов'язаних з іншими сферами суспільної діяльності. В УНБА цей напрямок складає 23 %, в ЕСУ – 26 %. Можна зробити висновок, що інформація, зібрана для УНБА, є більш збалансованою.

Одночасно, дані трьох порівнюваних ресурсів по домену «Медицина» у відсотковому відношенні майже збігаються, що пояснюється відсутністю у минулому перепон щодо згадування імен медичних діячів:

Таблиця 3.4

Розподіл персоналій за доменом «Медицина» (літера А)

	Кількість персоналій, чол.	Відсоткове відношення до загальної кількості, %
УРЕ	11	6
ЕСУ	48	7
УНБА	152	5

Таке стійке збереження відсоткових співвідношень у всіх трьох порівнюваних ресурсах спостерігається також по доменах «Мистецтво», «Музика», «Театр» та деяких інших. Однак кількісне їх наповнення незрівнянно зросло.

Таблиця 3.5

Розподіл персоналій за доменом «Мистецтво» (літера А)

	Кількість персоналій, чол.	Відсоткове відношення до загальної кількості, %
УРЕ	32	16
ЕСУ	97	14
УНБА	449	15

Таблиця 3.6

Розподіл персоналій за доменом «Музика» (літера А)

	Кількість персоналій, чол.	Відсоткове відношення до загальної кількості, %
УРЕ	13	7
ЕСУ	47	7
УНБА	248	8

Таблиця 3.7

Розподіл персоналій за доменом «Театр» (літера А)

	Кількість персоналій, чол.	Відсоткове відношення до загальної кількості, %
УРЕ	16	8
ЕСУ	61	9
УНБА	230	8

Серед загальної кількості персоналій ЕСУ 41 % складають дані про осіб, пов'язаних з педагогікою. Це найбільша за чисельністю категорія в ЕСУ. Така очевидна незбалансованість почасти пояснюється й об'єктивними чинниками: останнім часом швидко зростає кількість ВНЗ. Проте головною її причиною виступає широке залучення до підготовки матеріалів до ЕСУ педагогічної громадськості, яка зацікавлена у широкому висвітленні в енциклопедії представників своїх навчальних закладів. В УНБА таких осіб лише 22 %, що говорить про більш збалансований масив даних.

Таблиця 3.8

Розподіл персоналій за доменом «Педагогіка» (літера А)

	Кількість персоналій, чол.	Відсоткове відношення до загальної кількості, %
УРЕ	64	33
ЕСУ	276	41
УНБА	658	22

Статистичні спостереження виявляють і цілу низку проблемних для упорядників сучасних інформаційних ресурсів питань. Зокрема, привертає увагу помітне скорочення у базі даних УНБА відсотку персоналій політичних і суспільних діячів, вчених у галузі природничих наук, представників вітчизняної філософської думки.

Таблиця 3.9

Розподіл персоналій за доменом «Політика» (літера А)

	Кількість персоналій, чол.	Відсоткове відношення до загальної кількості, %
УРЕ	37	19
ЕСУ	47	7
УНБА	327	11

Таблиця 3.10

Розподіл персоналій за доменом «Суспільна діяльність» (літера А)

	Кількість персоналій, чол.	Відсоткове відношення до загальної кількості, %
УРЕ	35	18
ЕСУ	85	12
УНБА	248	8

Таблиця 3.11

Розподіл персоналій за доменом «Природничі науки» (літера А)

	Кількість персоналій, чол.	Відсоткове відношення до загальної кількості, %
УРЕ	32	16
ЕСУ	104	15
УНБА	221	7

Таблиця 3.12

Розподіл персоналій за доменом «Філософія» (літера А)

	Кількість персоналій, чол.	Відсоткове відношення до загальної кількості, %
УРЕ	5	3
ЕСУ	16	2
УНБА	40	1

На цьому фоні значним і навряд чи вмотовованим є зростання кількості персоналій церковних діячів. Їх в базі даних УНБА у 33,4 рази більше, ніж було на сторінках УРЕ.

Таблиця 3.13

Розподіл персоналій за доменом «Церква» (літера А)

	Кількість персоналій, чол.	Відсоткове відношення до загальної кількості, %
УРЕ	11	6
ЕСУ	55	8
УНБА	367	12

Питання про те, наскільки все це відповідає об'єктивним завданням великих національних енциклопедичних і біографічних зводів, а якою мірою породжено характером джерел, у тому числі – суб'єктивним їх доборою, вимагає спеціальних додаткових досліджень.

Здійснений статистичний аналіз свідчить на користь необхідності розширення і оптимізації джерельної бази та піднесення методичних засад добору імен до створеного електронного Українського національного

біографічного архіву (УНБА), досягнення більшої збалансованості у поданні персоналій за напрямками діяльності осіб, усунення численних суб'єктивних диспропорцій і перекосів, допущених раніше при створенні окремих вітчизняних енциклопедичних праць.

Список використаних джерел

1. Енциклопедія Сучасної України / НАН України, Наук. т-во ім. Шевченка, Координаційне бюро Енциклопедії Сучасної України ; І. М. Дзюба ; Редкол. : І. М. Дзюба (голова) та ін. – К. : Держ. голов. п-во республіканського ВО, 2001. – Т. 1.
2. Попик В. І. Досвід першого десятиліття діяльності Інституту біографічних досліджень НБУВ на тлі розвитку сучасної біографістики / В. І. Попик // Укр. біографістика : зб. наук. праць. – К., 2011. – Вип. 8. – С. 7–26.
3. Українська Радянська Енциклопедія : у 12 т. / гол. редкол. : М. П. Бажан та ін.; М. П. Бажан. – 2-ге вид. – К. : Гол. ред. УРЕ, 1977–1985. – Т. 1.
4. Чишко В. С. Основні принципи створення Українського біографічного словника / В. С. Чишко // Укр. біографістика : зб. наук. праць. – К., 1999. – Вип. 2. – С. 6–18.

Зміст

Розділ І. РЕСУРСИ БІБЛІОТЕК І ЇХ РОЛЬ В ОРГАНІЗАЦІЇ ЗНАТЬ
ТА СИСТЕМНОМУ НАПОВНЕННІ СУЧАСНОГО
ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ

Коваль Т. Оптимізація інформаційної діяльності наукової бібліотеки	7
Самохіна Н. Формування наукової електронної бібліотеки Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського	13
Антоненко І. Авторитетний контроль в інформаційному електронному ресурсі НБУВ: стан та проблеми впровадження	17
Ковтанюк Ю. Сучасні завдання електронного документознавства в Україні	29
Ткаченко О., Кішак Т. Роль інформаційних ресурсів бібліотеки вищого навчального закладу у впровадженні системи менеджменту якості	38
Журавльова І. Збереження культурного надбання у книгозбірнях бібліотек ВНЗ України: проблеми та їх вирішення	46
Шкурко О. Інформаційні ресурси науково-технічної бібліотеки Національного авіаційного університету: специфіка управління в сучасних умовах	57
Клименко О. Електронні інформаційні ресурси України з питань держави і права	66
Лобузін К., Герус А. Формування електронних картографічних ресурсів наукової бібліотеки	79
Гарагуля С. Бібліотека та веб 2.0: зміна фахової парадигми	91
Шпига П. Бібліотеки та проблеми отримання електронних послуг в умовах електронного урядування	95

Швецова-Водка Г. Пошук інформації в електронній бібліотеці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського	106
Авгуль Л. Использование электронных информационных ресурсов студентами Беларуси: некоторые аспекты	113
Лопата О. Аналіз бібліотекознавчих підходів щодо визначення ролі і місця періодичних видань у системі документних комунікацій (друга половина 20-х – початок 30-х років ХХ ст.)	117
Мамрай В., Лісневич Л. Збереження документальних фондів у системі бібліотечно-інформаційної діяльності	133
Медведь М. Динамічні процеси у видавничо-поліграфічній термінології кінця ХХ початку ХХІ ст.	144
Солонська Н., Мордвінов Ю. Електронні виставки в бібліотеках як форма створення нового інформаційного ресурсу	150
Свобода А. Історія створення та напрями діяльності Інформаційно-бібліотечної ради НАН України як дорадчого та консультативного органу вчених	156
Яковенко О. Історичні аспекти формування фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського	171
Данільченко Т. Історичні аспекти нормування праці в бібліотечній справі в Україні	189
Остапенко Т., Харченко Н. Роль Національної наукової медичної бібліотеки України в збереженні документальної пам'яті медичної науки та охорони здоров'я України	201
Костюк Є. Національна наукова бібліотека Академії наук Китаю	212
Індиченко Г. Інститут Іспанії в європейському інформаційному науковому просторі	222
Шихненко І. Центральна наукова бібліотека Національної академії наук Киргизької Республіки: історія та місце в сучасному інформаційному просторі	232
Вербіцька О. Словникові видання Академії наук Німеччини	239

Розділ II. РЕСУРСИ АРХІВНОЇ, РУКОПИСНОЇ ТА КНИЖКОВОЇ СПАДЩИНИ В БІБЛІОТЕЧНО-ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ

Ціборовська-Римарович І. Видовий та джерелознавчий аналіз документів з історії книги та історії бібліотек в Україні XVI – першої чверті XIX ст.	259
Іванова О. До питання публікації описів рукописів в інформаційному просторі	280
Литвинова Л. Питання кодикологічного опису рукописних книг у дисертаційних дослідженнях (1993–2010)	292
Мяскова Т. Книги із родової бібліотеки баронів Шодуарів у фонді відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ: від друкованої книги до електронної БД	299
Афанасьєва З. Ресурси бібліотек кабінетів Київського комерційного інституту (1906–1920) та їх роль в організації знань	312
Шипко Л. Історія формування, структура та документальний склад особового архівного фонду члена-кореспондента АН УРСР П. О. Недбайла (за матеріалами Інституту архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського)	322
Бондар Н. Папір видань Острозької друкарні	337
Гутник Л. Проблеми дослідження українського кіноплаката як феномена вітчизняної культури	352
Галькевич Т. Український плакат середини 1960–1980 рр. XX ст.: тематика, художньо-стилістичні особливості (на матеріалах зібрання НБУВ)	377
Донець О. Віддзеркалення соціокультурних процесів в українському друкованому плакаті часів перебудови (за зібранням НБУВ)	388
Стоян П. Етнографічні та генеалогічні архівні електронні ресурси Канади	401
Матвійчук Л. Розвиток персональної біобібліографії в бібліотеках Академії наук УРСР у 50-х – на початку 70-х рр. XX ст.	411

Розділ III. БІОГРАФІКА В СУЧАСНОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ

Гарбар Л. Внесок вчених Всенародної бібліотеки України у розвиток бібліотечної каталогізації у 20-х – 30-х роках XX ст.	425
Пастушенко О. Сучасні дисертаційні дослідження української газетної періодики періоду національно-культурного руху та Української революції (друга половина XIX ст. – перша чверть XX ст.)	438
Добрянська Т. Кирилична рукописна книга XVII ст. у зібранні бібліотеки Історико-філологічного інституту князя Безбородька: історія описування та датування	446
Розділ III. БІОГРАФІКА В СУЧАСНОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ	
Ляшко С., Марченко Н. Довідкова біографістика в контексті соціогуманітарного знання XXI ст.	465
Попик В. Місце і роль бібліотек у формуванні та інтеграції ресурсів біографічної інформації	477
Петрикова В. Біографічна традиція в історії формування інформаційного простору сучасної України	492
Любовець Н. Особливості розвитку мемуаристики Галичини в кінці XIX – першій третині XX ст.	501
Бишова Т. Деякі особливості опрацювання джерельної бази при упорядкуванні персоналій Українського національного біографічного архіву	517
Муріна С. Порівняльна характеристика кількісних параметрів персоналій «Української радянської енциклопедії», «Енциклопедії сучасної України» та бази даних електронного «Українського національного біографічного архіву»	523

Наукове видання

**НАУКОВІ
ПРАЦІ**
НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ
імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

Збірник засновано в 1998 р.

В и п у с к 34

Редактори *Ю. Андрушко, Г. Малигон, Л. Дем'яненко*
Технічний редактор *Н. Маслакова*
Комп'ютерна верстка *Л. Загородня*
Комп'ютерний набір *Т. Галемова*

Підп. до друку 28.09.12. Формат 60x84 /16. Папір офс.
Друк офс. 33,5 Ум. друк. арк. 31,15,
Обл-вид. арк. 31,12
Наклад 300 прим. Зам. № .

Віддруковано у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського.
Пр-т 40-річчя Жовтня, 3, Київ 03039

Свідоцтво про державну реєстрацію
КВ № 16085-4557Р від 16.12.2009 р.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 1390 від 11.06.2003 р.